

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav českých dějin

Vzestup domu Chotků

Životní styl úřednické šlechty v 18. století

Ivo Cerman

Studijní program: Historické vědy

Studijní obor: Historie/české a slovenské dějiny

Vedoucí disertační práce: Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc.

Praha 2005

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně a s využitím uvedených pramenů a literatury.

Leo Čelman

Předkládaná disertační práce by nevznikla bez pomoci řady lidí, jimž bych na tomto místě rád vyslovil svůj dík. Především je třeba zmínit Prof. PhDr. Jaroslava Pánka, DrSc., který se v roce 2001 laskavě ujal vedení této disertace. Bez jeho podpory bych nejspíš historického řemesla dávno zanechal. Cenné rady a pomoc mi poskytl rovněž Prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc. Konečně velmi prospěšná mi byla podpora Prof. Dr. phil. Antona Schindlinga z Universität Tübingen, který mě zasvětil do problematiky dějin věd a vzdělanosti. Cenné konzultace o otázkách českých dějin 18. století mi poskytl Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. Můj dík patří také PhDr. Luboši Velkovi, PhD. a Doc. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc., kteří mě přizvali k účasti na badatelském projektu „Šlechta v českých zemích 1749-1949“. Díky této spolupráci jsem mohl rozšířit své znalosti o dané problematice řadou konzultací s mnoha kolegyněmi a kolegy, kteří se zabývají podobnými tématy. Měl bych zmínit také Evu Lukášovou z Národního ústavu památkové péče, jejíž výzkumy k historickým interiéřům zámků Veltrusy a Kačina mi výrazně pomohly při zpracování tohoto tématu. Děkuji také kolegům Janu Randákovi, Janu Kiliánovi, zaměstnankyním Státního oblastního archivu v Praze a v děčínské pobočce Litoměřického oblastního archivu. Konečně, můj dík patří také Rakouské výměnné službě (ÖAD), která mi v roce 2003 poskytla tříměsíční badatelský pobyt ve Vídni. Doktorandské kolegium „Ars und scientia im frühen Mittelalter und in der frühen Neuzeit“ mi umožnilo tříleté postgraduální studium na Eberhard-Karls Universität Tübingen.

Obsah

Úvod	1
I. Počátek vzestupu	7
I. 1. Neslavná minulost	8
I. 2. Výchova synů, zapuzení dcer.....	20
I. 3 Životní nejistoty.....	50
II. Osudové křížovatky	62
II. 1. Spiknutí patriotů (1740-1743).....	63
II. 2. „Svorností lze vyrůst do výše“ (1743-1749)	81
III. Životní svět tereziánského ministra	111
III. 1. Nečekaná revoluce (1749).....	112
III. 2. Pracovní styl šlechtického úředníka.....	137
III. 3. Soukromý život šlechtické rodiny	150
III. 4. Úředníci nebo feudálové?.....	163
III. 5. Veltrusy	179
IV. Politická činnost Rudolfa Chotka	187
IV. 1. V čele vrchního komerčního kolegia (1749-1756)	188
IV. 2. Konec Haugwitzova systému (1760-1763).....	206
IV. 3. Diskuze o stavovském partikularismu (1763-1765)	225
IV. 4. Poslední velké reformy (1765-1769)	236
V. Nástup osvícené generace	239
V. 1. Cesta za osvícením (1768-1770).....	240
V. 2. Rodinná krize (1770-1780)	260
V. 3. Zrození velkostatkářské šlechty (1770-1829)	267
V. 4. Osvícená rodina.....	280
V. 5. Úřední kariéra (1781-1789).....	293
V. 6. Neslavná revoluce (1790).....	302

VI. Války a reakce (1792-1825)	302
VI. 1. Ztracená generace.....	302
VI. 2. V čele České společnosti nauk.....	302
VI. 3. Dopisy slavných učenců.....	302
VI. 4. Kačina: sídlo osvíceného šlechtice	302
Závěr	352
Přílohy	356
Seznam zkratk	360
Prameny a literatura	361

Úvod

Doba osvícenských reforem bývá často vnímána jako zlomový okamžik v dějinách česko-rakouské šlechty. Předpokládá se, že kritické myšlení evropského osvícenství zpochybnilo dosavadní identitu šlechty,¹ krize šlechtických velkostatků podlomila její hospodářskou sílu a zkáza stavovského zřízení ji zbavila politické moci. Částečně jsou tyto domněnky oprávněné, avšak velmi zjednodušují. Šlechtické velkostatky se dostávaly do finančních problémů i v dřívějších dobách, politická moc šlechty nezávisela jenom na stavovském zřízení a pro osvícenskou morální filosofii nepředstavovala kritika šlechty žádný centrální problém. Většina myslitelů se spíše snažila pobídnout šlechtu k morálnímu životu a službě státu, aby tím potvrdila svůj nárok na vedoucí místo ve společnosti.² Kritika přehnaného důrazu na formální urozenost nebyla novinkou. Skutečné šlechtictví spočívalo v mravném životě, ve ctnostech. Tento názor nalezneme již u renesančních myslitelů a diskurz o skutečném šlechtictví provázela tato myšlenka již od počátku.³ Na názory osvícenství se můžeme dívat jako na vyvrcholení dlouhodobé snahy precizně vystihnout podstatu šlechtické identity.⁴ Přesto je oprávněný názor, že v 18. století se „cosí mění“. Tyto změny však musíme poznat poněkud diferencovaněji a neupadat do zjednodušujících evolucionistických schémat. Domnívám se, že je chybou uvažovat o šlechtě jako o jednotné sociální formaci a sledovat její proměny v obecné rovině.

Předkládaná práce si klade za cíl ukázat na příkladu jedné rodiny, jak vypadal životní styl šlechtických byrokratů, kteří v době tereziánských reforem zaujali nejvyšší posty státní správy.⁵ Rod Chotků tedy nereprezentuje celou šlechtu, nýbrž jen jeden vybraný segment. Patřili k chudším rodům nižší šlechty, jež našly obživu ve státní službě a sehrály pak významnou úlohu v provádění státních reforem. Do jisté míry konkurovaly tyto rody potomkům aristokratů, tedy vyšší a bohaté šlechtě. Na druhou stranu se však řadily ke stavům země svého původu, s ostatní šlechtou je pojily příbuzenské vztahy a nelze tedy pochybovat o jejich šlechtické identitě. Na existenci tohoto typu šlechtických byrokratů v 18. století musíme upozornit zejména proto, že tím narušíme zjednodušující představu o konkurenci šlechty a měšťanstva. Ačkoli nešlechtických byrokratů v době josefínské přibylo, většina vysokých míst zůstala nadále v rukou šlechty. Tento fakt neznamená, že by tito úředníci nutně působili jako reakční živel. Neznamená to také, že své posty získali jen na základě urozenosti, bez dostatečné kvalifikace, ani že své úřady zastávali liknavě a oddávali se zahálce. Tuto

problematiku budeme však moci objasnit až když poznáme smýšlení a životní styl šlechtických úředníků 18. století. Naše práce chce přispět k objasnění této zajímavé otázky.

Zvolili jsme metodu „rodinných dějin“ (*Familiengeschichte*), jež se vyvinula v německém bádání o sociálních dějinách. Nejedná se o genealogický výčet jednotlivých generací a krátké životopisné medailonky některých „významných mužů“. Dějiny rodiny vnímáme jako průsečík mezi osudy jednotlivce a vývojem společnosti. Výhoda tohoto přístupu spočívá v tom, že kombinuje velké a malé měřítko. Umožňuje sledovat jednání a myšlení jednotlivce a zároveň poznat dlouhodobé vývojové trendy přes několik generací. Z tohoto předpokladu vyplývá, že se i v dějinách jedné rodiny máme soustředit na několik vybraných sektorů: vzdělání, rodinný život, hospodářství na venkově a práce v úřadu. Tato volba navazuje na úvahy Heinze Reifa o proměnách šlechty v procesu modernizace.⁶ Tento německý historik sociálních dějin napsal v 70. letech 20. století velmi vlivnou a metodologicky zdařilou práci o proměnách šlechty ve Vestfálsku od sklonku 18. století až do konce 19. století.⁷ V pozadí jeho úvah stála teze o sociální modernizaci. Tím měl na mysli přechod od „feudálně-stavovské“ společnosti k „měšťanské třídní společnosti“, jenž způsobil zánik či transformaci tradičních elit.⁸ Reifova volba tématu samozřejmě představovala kritickou reakci na takové zjednodušené vnímání sociálního vývoje, avšak zároveň tomuto způsobu uvažování vděčil za inspiraci pro svou metodu. Nesledoval tedy dějiny šlechty z hlediska politických dějin, ani se neomezoval na nezakotvené proměny v „kultuře“. Snažil se zjistit, jak se šlechta dokázala přizpůsobit moderním podmínkám, aniž by přitom rezignovala vlastní sociální identitu. Jako metodický cíl si Reif vytkl, zjistit možnosti kolektivní biografie jedné sociální skupiny při psaní dějin společnosti (*Gesellschaftsgeschichte*). Podstatná je jeho myšlenka sledovat proměny ve velkých sociálních kategoriích, které se jinak zkoumaly jenom ve velkém měřítku: hospodářství, sociální jednání, výchova, rodinné vztahy, povolání.⁹ Proměny šlechtické identity pak poznáme podle toho, že sledujeme přizpůsobení šlechty v těchto „oblastech činnosti“ (*Praxisbereiche, Praxisfelder*). Později vysvětlil: „Podobné pokusy musejí vycházet z přesvědčení, že „šlechtický habitus“ se změní, či zanikne začleněním do nových oblastí činnosti, spjatých s budováním moderního státu a zásadně změní svou vlastní „racionalitu“.¹⁰

Reif však přesto zůstal na makrosociální úrovni. Sledoval sice 25 rodin z jednoho regionu, avšak ve svém výkladu je vnímal jako jednotnou sociální vrstvu a nediferencoval nijak podstatně jejich odlišné zkušenosti. Poněkud ortodoxní přístup mu nakonec zabránil tematizovat reflexi samotných šlechticů a objasnit jejich individuální osudy. K tomuto cíli je vhodnější výzkum jednotlivých rodin, jenž by věnoval více pozornosti ego-pramenům, které

zprostředkovávají vlastní reflexi historických aktérů. Heinz Reif naznačil tuto možnost, neboť výzkum šlechty všeobecně zanedbává diferencovanost různých sociálních skupin v rámci této sociální formace.¹¹ Poměrně dlouho na tuto výzvu nikdo nereagoval. Teprve práce Eckarta Conzeho z roku 2000 se pokusila realizovat tento plán.¹² Ve své monografii sledoval osudy hraběcí rodiny Bernstorffů od sklonku 19. století do 60. let 20. století. Jeho práce vyšla z metodologických doporučení Heinze Reifa, avšak volba jeho „oblastí činnosti“ prošla malou změnou. Conze věnuje větší pozornost politickému myšlení a činnosti šlechty, ve výzkumu hospodaření se soustředí na správu vlastních statků. Za pozornost stojí shoda obou badatelů v jejich vysokém hodnocení výchovy pro zprostředkování šlechtické identity. Krátce po této studii vznikla podobně zaměřená práce i na českém území. Jedná se o práci Zdeňka Bezeckého o orlické větvi Schwarzenbergů v 19. století.¹³ Jeho pozornost se zaměřila pouze na jediný sektor, na životní styl.

Výzkum raněnovověké šlechty v Německu také ukazuje, že přijal inspiraci sociálních dějin 19. století. V posledních letech vznikly dvě pozoruhodné monografie o dějinách šlechtických rodů, které vycházejí z podobných metodologických předpokladů. Esteban Maurer napsal pozoruhodnou práci o rodu Fürstenbergů v 17. století¹⁴, zatímco Sylvia Schraut věnovala pozornost příběhu mocného rodu Schönbornů od 17. století až do poloviny 19. století.¹⁵ Rovněž v Čechách lze v posledních letech pozorovat oživení zájmu o dějiny jednotlivých rodů. V 90. letech bylo toto téma zanedbáváno, zvláště pro dobu pobělohorskou. Zdá se, že české bádání trpělo jakýmsi ostychem před dějinami rodů, neboť toto téma vypadalo příliš tradičně. Je to paradoxní vývoj, neboť zde již v 80. letech vznikla důležitá práce Jaroslava Pánka o rodu Rožmberků v 16. století¹⁶, na kterou se mohlo navázat. Oživení zájmu přišlo od medievistů, kteří začali před několika lety s intenzivním výzkumem různých šlechtických rodů 13. a 14. století.¹⁷ V krátké době vyšlo v nakladatelství Lidové noviny několik publikací o různých šlechtických rodech, které medievistický výzkum posunuly daleko před raněnovověké bádání.

Následující práce navazuje na inspiraci Heinze Reifa, avšak věnuje mnohem větší pozornost subjektivní výpovědi ego-pramenů (soukromá korespondence, deníky). V důsledku svého zájmu o reflexi historických aktérů pak ukazují i výše zmíněné oblasti činnosti z hlediska subjektivní perspektivy aktérů. Strukturování výkladu pak postupuje podle jednotlivých generací.¹⁸ Nejprve sledujeme sociální vzestup první generace, narozené před tereziánskými reformami. Jednalo se o šlechtice, kteří zaujali vedoucí místa po boku Marie Terezie. Po mezihře války o dědictví rakouské přichází na řadu generace jejich dětí, která již vyrůstala v novém prostředí. Kromě státních reforem zasáhla tuto generaci módní vlna

sentimentalismu, která šlechtickou kulturu hluboce změnila. Nakonec věnujeme pozornost třetí generaci, která vyrůstala v době francouzské revoluce a napoleonských válek. V každé generaci nás zajímá několik předem stanovených oblastí činností: hospodářství, rodinný život, politický život, povolání. Tento přístup umožňuje zohlednit individuální perspektivu aktérů a zároveň odhaluje dlouhodobé tendence vývoje. Samozřejmě při tom zůstáváme v úzkém rámci výše popsaného segmentu „úřednické šlechty“.

Rod Chotků, který jsme vybrali, se stal předmětem badatelského zájmu naposledy v 19. století. Tehdy ještě zájem historiků povzbuzovali sami Chotkové. K jejich rodinným přátelům patřil rakouský historik Adam Wolf, jenž jim věnoval dvě historické skici.¹⁹ Vedle něj se tomuto tématu věnoval také Josef Ledr, jenž působil jako učitel v městečku Nové Dvory blízko Kačiny. Díky jeho dlouhodobému zájmu o rodinné dějiny Chotků vznikla útlá kniha, která přehledně shrnuje dějiny rodu od 12. století až po počátek 19. století.²⁰ Jednalo se o práci velmi stručnou, která zůstala na úrovni genealogického výčtu, avšak Ledr v ní přinesl řadu důležitých detailů. Mnohé informace čerpal z pramenů, které se mezitím ztratily, takže jeho knížečka má stále výpovědní hodnotu. Po zániku monarchie se pohled na úlohu rodu Chotků v 18. století velmi změnil. Wolf i Ledr líčili osudy svých chleboďárců velmi lichotivě. Avšak ideál centralismu či ideál národních dějin přinesly jiný úhel pohledu. Friedrich Walter v dějinách rakouské ústřední správy se soustředil na úlohu Rudolfa Chotka v diskuzi o Haugwitzově reformně a vylíčil jej jako obhájce stavovského partikularismu.²¹ Ve Walterově koncepci dějin byl však panovnický centralismus jediným nositelem pokroku a jakákoli kritika či námitky vůči centrální politice považoval za zločin. Jeho názory vycházely ze zkreslené interpretace Wolfových životopisných črt. Arnošt Denis v „Čechách po Bílé hoře“ podal zajímavější obraz rodu Chotků.²² V Rudolfu Chotkovi viděl schopného byrokrata, který svou angažovaností v tereziánských reformách zradil vlastní sociální vrstvu. „*Tímto odpadáním se odkrývalo vskutku, že dlouhým postupem práchnivění oslabena jest znenáhla šlechta domácí a že u mnohých jejích členů vlastenectví partikularistické mizí naproti oddanosti ku panovníku, povzbuzované prospěchem osobním.*“²³ Francouzský čechofil tím zároveň upozornil na existenci šlechtických byrokratů a tematizoval jejich rozdělení mezi ideálem poslušného úředníka a stavovskou identitou. Státní úředníky, kteří provedli „státní převrat“ roku 1749, považoval za výkonné byrokraty s moderním vzděláním, kteří nahradili tradiční šlechtu. Denisův pohled se tedy vyznačuje překvapivou vyvážeností, neboť bral v potaz skutečnost, že Haugwitz, Kaunitz či Chotek byli šlechtici. Nezavíral oči před tím, že se nejednalo jen o izolované výjimky. Pozdější dějiny správy však existenci této sociální

skupiny ignorovaly. V této práci se snažíme znovu upozornit na tento badatelský problém. Náš výzkum je založen především na pramenech v rodinném archivu Chotků v Praze.²⁴

¹ Otto Brunner, *Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612-1688*, Salzburg 1949, s. 68-138; Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, sv. I-II, Frankfurt am Main 1997.

² K morální filosofii osvícenství srov. Jacques Domenech, *L'Éthique des lumières. Les fondements de la morale dans la philosophie française du XVIIIe siècle*, Paris 1989; Joachim Kopper, *Ethik der Aufklärung*. Darmstadt 1983; Lester Crocker, *Nature and Culture, Ethical Thought in the French Enlightenment*, Baltimore 1963; Raffaele Ciafardone, *Die Philosophie der deutschen Aufklärung. Texte und Darstellung*, Stuttgart 1990 (1. vyd. 1983).

³ Brigitte Brinkmann, *Varietas und Veritas. Normen und Normativität in der Zeit der Renaissance*, München 2001.

⁴ „Identita“ a „habitus“: Identita je obraz sebe sama, akceptovaný okolím. Formuje se v procesu dospívání a socializace. Sociální identita je potom vědomí o příslušnosti k určité sociální vrstvě, jejíž existenci uznává také okolní společnost. Habitus potom vyjadřuje vnější projevy sociální identity.

⁵ Seznamy úředníků přinášely každoroční schematismy. Držitele nejvyšších úřadů přináší Rudolf Payer von Thurn, *Die kaiserlich-königlichen Hofstellen, ihre Chefs und deren Stellvertreter*, Wien 1912. Seznam českých úředníků přinesl Fr. Palacký, seznam moravských Antonín Boček. Srov. František Palacký, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321-417; Antonín Boček, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském*, Brno 1850.

⁶ Heinz Reif, *Der Adel in der modernen Sozialgeschichte*, in: Wolfgang Schieder/Volker Sellin (edd.), *Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang*, sv. 4, *Soziale Gruppen in der Geschichte*, Göttingen 1987, s. 34-59.

⁷ Heinz Reif, *Westfälischer Adel 1770-1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*, Göttingen 1979.

⁸ Tamtéž, s. 19.

⁹ Reif, *Der Adel*, s. 55: „...nur in der Zusammenschau und gleichgewichtigen Analyse verschiedenster gesellschaftlicher Teilbereiche wie der Ökonomie, der Familienbeziehungen, der Erziehung und der Geselligkeit erklären lässt.“

¹⁰ Reif, *Der Adel*, s. 38.

¹¹ Reif, *Der Adel*, s. 39, 54-56.

¹² Eckart Conze, *Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im 20. Jahrhundert*, Stuttgart/München 2000.

¹³ Zdeněk Bezcený, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

¹⁴ Esteban Mauerer, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg*. Göttingen 2001.

¹⁵ Sylvia Schraut, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640-1840*. Paderborn/Wien/Zürich 2005.

¹⁶ Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.

¹⁷ Tomáš Velínský, *Hrabišici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002; Jan Urban, *Lichtenburkové*, Praha 2004; Tomáš Baletka, *Páni z Kravař. Z Čech až na konec světa*, Praha 2004; David Papajík, *Páni ze Sovince*, Praha 2005.

¹⁸ Andreas Schulz/Gundula Grebner (edd.), *Generationswechsel und historischer Wandel*, München 2003; Ute Daniel, *Generationengeschichte*, in: *Táž, Compendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2004, s. 331-345; Ulrich Herrmann, *Das Konzept der 'Generation'*, in: *Neue Sammlung*, 27 (1987), s. 364-377.

¹⁹ Adam Wolf, *Graf Carl Chotek, geheimer Rath und Oberstburggraf von Böhmen (1783-1809). Ein Lebensbild*, Praha 1869; Týž, *Graf Rudolf Chotek, k. k. österr. Staats- und Konferenzminister, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse IX*, 1852, s. 434-460.

-
- ²⁰ Josef Ledr, Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnína. Studie rodopisná, Kutná Hora 1886.
- ²¹ Friedrich Walter, Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung zur Zeit Maria Theresias, Wien 1938, s. 467 a passim.
- ²² Arnošt Denis, Čechy po Bílé hoře, díl I, kniha 3, Praha 1921, „Centralism a byrokracie“, s. 685-722.
- ²³ Arnošt Denis, Čechy po Bílé hoře, díl I, kniha 3., „Centralism a byrokracie“, s. 692.
- ²⁴ Státní oblastní archiv Praha, RA Chotků.

I. Počátek vzestupu

I. 1. Neslavná minulost

Odkud pocházeli předkové toho neznámého rodu? Po roce 1749 nejspíš zaměstnávaly takové otázky nejednoho kavalíra na dvoře Marie Terezie. Vznešená panovnice se totiž rozhodla, že neobyčejné zásluhy svého ministra Rudolfa Chotka ocení prestižním řádem Zlatého rouna. Ten se však tradičně uděloval pouze nejurozenějším osobám Evropy. I v polovině osvíceného století bylo nutné, aby adept vyhovoval náročným kritériím formálně popsané urozenosti. Každý adept tedy musel projít skutečným vyšetřováním, jímž byl v tomto případě pověřen říšský vicekancléř Rudolf Josef Colloredo-Waldsee.¹ Nešťastný dvořan přistoupil ke svěřenému úkolu vsutku kavalířským způsobem. S bratry Chotkovými se dlouho znal, a proto je požádal, aby jej sami informovali o tom, na čem se jejich urozenost vlastně zakládá. Abychom však říšskému vicekancléři nekřivdili, musíme dodat, že se obrátil i na pražského nakladatele Wunschwitze, jenž měl o české šlechtě „dobré znalosti“.²

Z vyšetřování vznikl roku 1753 pozoruhodný dokument. Dozvídáme se z něj, že vznešenost předků Rudolfa a Jana Karla Chotkových sahá přinejmenším deset pokolení dozadu, o čemž nelze pochybovat, neboť toto tvrzení vzešlo z nejvyšších kruhů Českého království a dokládají je částečně nejslavnější čeští dějepisci. Dokázat jej však bezpečně nelze, neboť listiny rodu Chotků byly zničeny za válek Ferdinanda II. (dnes bychom řekli „za třicetileté války“). Šlechtičtí bratři se však nevzdali a poukázali na množství zasloužilých předků rytířského stavu, kteří v minulosti prokázali velké služby českým panovníkům. Jistý „Nikolaus von Nemischl“ prý sloužil králi Vladislavovi již v 15. století v mnoha „důvěrných záležitostech“. Neméně exotický Gundacarus Pessijsky sloužil zbraní císařům Karlu IV. a Zikmundovi a ztratil prý život v boji proti Žižkovi.³ Jakoby to nestačilo, uvádí se v memoriálu, že rod je příbuzný i s prastarým rytířským rodem „Czedwitzů“⁴, „Berzowskymi“⁵ a dokonce i s „Tozniky“⁶ und Charvati“⁷. Aniž by říšský vicekancléř blíže osvětloval význam či zásluhy těchto rodů, uzavírá svůj výklad tím, že to vše dokazuje „*prastarou a mnohá saecula trvající vznešenost*“.

V druhé části dokumentu osvětluje i vznešenost matky obou Chotků. Pocházela z rytířského rodu Scheidlernů, který prý povýšil do šlechtického stavu „*již císař Matyáš*“ a císař Ferdinand III. blahé paměti je přijal do starého rytířského stavu. Colloredo vysvětluje, že „*v tehdejších dobách byl tento stav takřka rovný stavu panskému*“. Vznešenost Scheidlernů dokládá i množství zemských úřadů, které jeho potomci zastávali v 17. století. Memoriál

uvádí, že působili jako místodržící a zemští podkomoří. I tento rod tedy splňuje požadavek urozené minulosti, jež má sahat přinejmenším 150 let a čtyři pokolení dozadu. Závěrem však říšský vicekancléř poprosil o nejmilostivější prominutí za chotkovské předky z matčiny strany, neboť se jedná o velmi zasloužilý rod a mezi členy řádu Zlatého rouna se také nacházejí podobné případy. Tato prosba jenom potvrzuje úvodní podezření, že s urozeností hrabat Chotků nebylo cosi v pořádku. Postřehl to i známý komentátor společenského dění na tereziánském dvoře – nejvyšší komoří Jan Josef hrabě Khevenhüller-Metsch. Onoho listopadového dne roku 1759 si zapsal: „*Bylo jmenováno 12 nových rytířů řádu Zlatého rouna. Mezi nimi i hrabě Chotek a markýz Clerici – ani jeden se pro pasování řádně nekvalifikoval. Chotek za něj vděčí císařovně, Clerici zase Colloredo.*“⁸

Jak vypadala minulost málo známého šlechtického rodu ve skutečnosti? Pokusme se načrtnout, co lze o této otázce zjistit dnes, když máme k dispozici jiné a rozsáhlejší prameny, než vicekancléř Colloredo.⁹ Uvidíme, že starobylost sice rodu Chotků upřít nemůžeme, avšak osud si s ním zahrál tak krutě, že na sklonku 17. století živořili jeho potomci na úrovni venkovských sedláků a jejich šlechtictví bylo značně ohroženo. První zmínka o jejich jménu pochází z 12. století ve spojitosti s tvrzí Chockov u Plzně. Vzhledem k tomu, že synové tehdy přijímali jméno po svém sídlu, můžeme příbuzenskou posloupnost bezpečně prokázat až od konce 14. století. Ani tehdy však genealogická situace Chotků není zcela jasná. Od sklonku 14. století totiž na Starém Městě Pražském žila patricijská rodina Chotků, jejíž příbuzenství s naším rodem je však nejisté.¹⁰ V letech 1377-1400 se jistý Chotek z Brodu objevuje mezi konšely Nového Města Pražského.¹¹ V době husitských nepokojů se jistý Bernard Chotek vyznamenal jako odpůrce mistra Jana Husa. V říjnu 1412 zaútočil v čele ozbrojeného houfu na Betlémskou kapli, avšak jeho útok byl odražen.¹² Jeho vdova však žila v Praze i během husitských válek, takže se v případě těchto Chotků jednalo nejspíše o zcela jiný patricijský rod.

S prvním jistým předkem rodu Chotků z Chotkova se setkáváme na přelomu 14. a 15. století v západních Čechách: Otto sídlil na Liblíně v Plzeňském kraji.¹³ Jeho syn – „*milý, věrný a slovatný rytíř*“ Jan – koupil další majetek na Žatecku a proslul jako stoupenec krále Jiřího z Poděbrad. Právě on uzavřel sňatek s dcerou rodu Mittrovských z Nemyšle, na něž se odvolával Colloredo. Rovněž jeho synové a vnukové, kteří převedli rod do 16. století, zůstali zakoupeni na malých statcích v západních Čechách. Kromě Plzeňska a Žatecka je nalzáme také v Chebsku. První jasný právní doklad o jejich příslušnosti k rytířskému stavu pochází až z roku 1543.¹⁴ Nezapomeňme však, že utváření rytířského stavu proběhlo teprve v 15. století a

zdaleka k němu nepatřily všechny sociální segmenty tvořící „nižší šlechtu“.¹⁵ Ještě ve druhé polovině 15. století se význam pojmů *rytieř* a *rytieřstvo* stále ještě neustálil. *Rytieřem* mohl být příslušník vyšší šlechty pasovaný na rytíře, *rytieřstvo* či *rytieřský stav* se teprve zvolna prosazovaly jako souhrnná označení pro nižší šlechtu a pomalu vytlačovaly označení „vladyka“, „vladykové“.¹⁶ Teprve na konci 15. století se formuje uzavřený rytířský stav a výrazu vladykové se užívá jako souhrnného pojmu ještě v 16. století.¹⁷ To, že Chotkové v této době neměli svou příslušnost k rytířům potvrzenou formálně, neznamená, že by patřili k „nové šlechtě“. Stejně jako jiné staré rody, zakládali i oni svou urozenost vpravdě na starobylosti, kterou dokládala především genealogie, erb a různé jiné důkazy o zásluhách a souvislé tradici.

Na počátku 16. století tedy nalézáme příslušníky rodu Chotků usedlé na malých statcích v západních Čechách. Avšak někteří Chotkové náleželi k manům Křivoklátského panství, takže je ke šlechtě v pravém slova smyslu nelze počítat.¹⁸ Pozemkové državy rodu navíc ohrozila účast Václava Chotka z Chotkova (zemř. 1556) v protihabsburském povstání českých stavů roku 1547. Vzhledem k tomu, že chudý šlechtic se neangažoval nijak aktivně, nepostihly jej po porážce povstání žádné konfiskace a v následujících pokoleních se pozemkový majetek jeho potomků dokonce rozšířil. Jeho synové Jan, Jiří a Zikmund přesunuli majetkovou základnu rodu do středních Čech. Právě Jan Chotek z Chotkova (zemř. 1591) patřil k manům Křivoklátského panství a zanechal po sobě svědectví o pozici této zvláštní složky české šlechtické společnosti. Manové nedrželi svůj majetek dědičně jako rodové vlastnictví, nýbrž jen jako léno, jehož vlastnictví podmiňoval souhlas lenního pána. V naší zemi existovaly manské soustavy kolem některých královských hradů a církevních institucí, avšak v době husitských válek většina zanikla. Jejich hlavní povinností byla vojenská služba svému pánovi. Obvykle měli povinnost dostavit se na hrad na výzvu svého pána a doprovázet jej na vojenském tažení či pomáhat při obraně hradu. Někteří manové však měli i robotní povinnosti, takže se nacházeli na samé hranici urozené společnosti. Křivoklátská manská soustava patřila k nejznámějším a nejstarobyljším v zemi, avšak ve druhé polovině 16. století již ani ona neměla žádný zvláštní význam.¹⁹ Rudolf II. se ji po nástupu na český trůn pokusil obnovit, a proto dal svolat všechny many na hrad Křivoklát, aby jim hejtman připomněl jejich povinnosti. K manské soustavě patřilo tehdy sedm tvrzí, 46 poplužních dvorů a 17 vsí. Asi 40 manů při tom k panství vázaly robotní povinnosti. Mezi těmi, kteří se v roce 1581 sešli na Křivoklátě, se nacházel i Jan Chotek z Chotkova, který „*dal na vědomost, že slýchal od předků, tato povinnost, že ku hradu jest: Kdykoli bude na zámek vyzván, aby s kuší na hrad přišel a zde králi sloužil.*“ Dostavil se i jeho bratr Václav Chotek

z Chotkova na Žihli (1554-1612), který dozal, že má za povinnost „*aby v červené sukni se žlutou kablížkou na bílém koni stál, kuši bez tětivy s naloženým jelim, aby proti králi, když k zámku jede, mířil.*“²⁰ Vpředvečer třicetileté války již kuše ani jelita nehrály v evropském válečnictví nijak významnou úlohu, takže epizoda prokázala nanejvýš vojenskou bezvýznamnost manské soustavy. Zprávy však dokládají alespoň fakt, že Chotkové nepatřili k robotním manům.

Do politického života předbělohorských Čech Chotkové příliš nezasahovali. Výjimku představuje Zikmund Chotek (zemř. 1603), který sepsal úvahu o ideálních vlastnostech šlechtice-vojáka. Jeho „Zpráva a naučení stran věci vojenské“²¹ vznikla na sklonku 16. století, kdy se habsburská monarchie opět zapletla do vleklé války s Osmanskou říší. Předestřel v ní nejenom vzorný obraz venkovského šlechtice, ale i kritiku mravů soudobé šlechtické mládeže. O jeho významu svědčí i to, že se jeho jméno objevuje ve významné genealogické příručce Jana Paprockého z Hlohov „Diadochus“ z roku 1602.²² Zikmund Chotek se údajně osobně zúčastnil tažení do Uher v roce 1594, takže turecké války poznal na vlastní kůži. Velel prý jednomu z oddílů zemské hotovosti.²³ Ve svém spise vycházel právě z toho, že účast v hotovosti k obraně vlasti je základní povinností každého šlechtice. Domníval se, že vojenská síla země bude v budoucnosti záviset na tom, jak zodpovědně se mladí šlechtici postaví k tomuto úkolu. Avšak mravní úpadek mládeže mu mnoho naděje nedával. Mezi příslušníky rodu však nalezneme i takové, kteří se do politického života předbělohorských Čech zapojovali aktivně. Již Zikmundův otec, Václav Chotek I., se zúčastnil povstání roku 1547.

Příslušníci jejich společenského stavu měli příležitosti k politickému uplatnění skromnější než velcí páni, avšak jisté možnosti se jim přece jen nabízely.²⁴ Mohli se projevit jako klienti některého mocného rodu. Tak se např. Václav Chotek na Žihli objevuje roku 1610 mezi hosty na křtinách Václava Černína z Chudenic.²⁵ Vhodnější prostor se nabízel na úrovni kraje. Bohužel krajské sněmy zrušil Ferdinand I. již roku 1528 a vzal tak nižší šlechtě příležitost k politickému jednání na regionální úrovni. Zemské sněmy v Praze již byly pro méně majetné šlechtice příliš nákladné a vysoké úřady v zemské správě a u dvora pro změnu nepřístupné. Úřad krajského hejtmána nabízel ideální možnost pro nepříliš náročnou politickou činnost, která nepřesahovala možnosti drobné šlechty. I tento úřad však panovník podřídil roku 1534 komornímu soudu, aby jej držel pod kontrolou. Chotkové se tedy zaměřili alespoň na úřady na lokální úrovni. Na sklonku 16. století zastával Václav Chotek II. úřad hejtmána rakovnického kraje. Usedlost ve středních Čechách mu umožnila dokonce účast na zemských sněmech. Objevuje se na zemském sněmu roku 1602 a roku 1609 se navštívil sněm,

který přijal proslulý Rudolfský majestát.²⁶ Poslední přítomnost Václava Chotka na sněmu máme doloženu ještě k roku 1610. Jednalo se nejspíš jen o pasivní účast, která nepřesahovala možnosti ani ambice „urozeného a statečného rytíře“ s nevelkým majetkem.

Není jasná ani konfesijní příslušnost předbělohorských Chotků. Jiřího a Karla Chotkovi z Chotkova totiž nalézáme zapsané v matrice luteránské univerzity v Altdorfu.²⁷ V té době se ještě nejednalo o univerzitu. Norimberská městská univerzita měla svůj počátek v „gymnáziu“, které zde vzniklo již roku 1526 a poskytovalo základní výuku trivia. Město si přálo získat pro výuku Melanchthona a vybudovat zde také vyšší kurzy, ale místo toho se gymnázium dostalo již ve 30. letech 16. století do krize. Škola, kde studovali Chotkové, vznikla podle vzoru štrasburské akademie roku 1575. Město Norimberk ji založilo ve vesnici Altdorf jako *gymnasium illustre* a nabízelo zde humanisticko-rétorický model vzdělání. Vzorem se stala štrasburská akademie a Norimberk také doufal, že na školu přiláká šlechtické studenty. Roku 1578 škola skutečně dostala právo udílet právo bakalářské a mistrovské tituly. Univerzitou se však Altdorf stal až v roce 1622 a teologové zde mohli promovat až v roce 1696. Jiří Chotek navštívil akademii v roce 1597 a zapsal se společně s jakýmsi „Janem Václavem“ s přídomkem „Chotek z Chotkova“.²⁸ Pravděpodobně se jednalo o jeho otce, Václava II., neboť mezi Chotky tehdejší doby se žádný jiný Václav nenalézá. Starší syn Karel se na univerzitu zapsal v roce 1600.²⁹ Připomeňme, že luteránská univerzita získala velkou oblibu u nekatolické šlechty z českých zemí. Studovala zde řada významných osobností předbělohorské společnosti, které zde získaly rozhled po současném vědění, navázaly styky s německým luteránstvím a upevnily svou konfesijní orientaci.³⁰ Nejslavnějším studentem byl nejspíš Albrecht z Valdštejna.³¹ Snad zapůsobila tato zkušenost i na Chotky a jejich společenské ambice.

Pro budoucí generace však nesmělá politická aktivita Jiřího a Karla Chotkových znamenala zkázu. Do víru konfesijních a politických zápasů let 1618-1620 se oba rytíři zapojili nevýznamně, avšak velice nešťastně. Jiří zastával v době stavovského povstání úřad hejtmana Rakovnického kraje a společně s druhým hejtmanem Maxmiliánem Krakovským z Kollowrat se podílel na shromáždění zemské hotovosti pro boj s habsburskými vojsky.³² Poněkud méně rytířsky se jeví jeho účast na konfiskacích církevního majetku. V posledním roce povstání koupil od zemských direktorů majetek kláštera sv. Kláry a vsi Světeckého kláštera, jež se nacházely poblíž jeho statků v severních Čechách.³³ Svým potomkům tím prokázal medvědí službu. Jiří sám zemřel v blažené nevědomosti ještě před porážkou povstání, avšak jeho manželce a dětem byl i přesto zkonfiskován všechn majetek, který si

zesnulý otec rodiny neprávem přivlastnil během „ohavné rebelie“. Při konfiskacích roku 1621 ztratila rodina i mnohé z toho, co vlastnila ještě před povstáním. Její majetkový úpadek zpečetil Jiříkův bratr Karel Chotek z Chotkova, jenž se nechtěl smířit s dosavadními ztrátami a v době saského vpádu roku 1631 přijal od nepřátel úřad krajského hejtmána. Vysloužil si tím další konfiskace, v nichž Chotkové ztratili zbytek dosavadního nemovitého majetku.³⁴ Po konfiskacích z let 1632-1633 zůstal poslední Chotek naprosto ožebračen a z Jiříkových výdobytků mu zůstaly jen dluhy a nesplacené pokuty. Nepolepšitelný rebel musel vzít za vděk dědictvím po tchánovi Janu Charvátovi z Bärensteina a odstěhovat se na jeho statek Bělušice v severních Čechách, kde se po zbytek života skrýval před věřiteli.³⁵

Dokud byl naživu tchán, mohl Karel Chotek a jeho manželka využívat alespoň jeho příjmy. Po jeho smrti roku 1625 přišlo skutečně do tuhého. O tom, jak nuzný život Chotek v Bělušicích vedl, zanechal barvitý obrázek v dopisech soudním komisařům, kteří na něm vymáhali nesplacené dluhy: „*Nouzi velikou jsme měli, že někdy ani malého penízku při sobě jsme neměli*“.³⁶ Smrt vstřícného tchána mu sice umožnila získat Bělušice, ale ani poté nevypadala majetková situace jeho rodiny nijak růžově. Statek zdědila jeho manželka Eliška Charvátová z Bärensteina a ta odkázala polovinu statku svému druhému manželovi Františkovi z Arinu. Znamená to, že Karel Chotek z Chotkova neměl po zbytek života žádný osobní pozemkový majetek a jeho syn Jiří Rudolf zdědil po své matce roku 1660 jenom polovinu statku Bělušice. Druhou půlku musel od svého otčima koupit. Pozoruhodné je, že Jiří Rudolf, či spíše *Georg Rudolph* již nejspíš mluvil německy, zatímco jeho otec ještě vedl soudní korespondenci výhradně v češtině³⁷. Svými dvěma sňatky zůstával Jiří Rudolf na úrovni nemajetné šlechty rytířského stavu, navíc si v obou případech vzal starší ovdovělé ženy, takže se mu dlouho nedařilo zplodit potomka. První manželka Polyxena Dorota z rodu Feldhovenů mu však dala pouze dceru, která se vdala za rytíře Zuckera z Damfeldu. Druhá manželka Johanna Sabina pocházela z rodu Proyů z Fidelsteinu na Malém Březně a dala chudému šlechtici syna Václava Antonína, jehož narození se už Jiří Rudolf nedožil. Zemřel roku 1674. Za místo svého posledního odpočinku si vybral farní kostel sv. Martina ve vsi Kozly u Teplic, kde začal budovat rodinnou hrobku. Byl zde pohřben již Jiří Chotek, a protože jeho syn i vnukové tradici zachovali, můžeme soudit, že rozhodnutí sehrálo důležitou úlohu v obnově dynastického vědomí tohoto upadajícího rodu. V situaci, kdy se nedochovaly listiny z doby před stavovským povstáním, sloužily nápisy na náhrobcích jako důležité doklady urozenosti. V 18. století, když se bohatí potomci rodu začnou zajímat o svou minulost, jim náhrobky v Kozlech, Žihli, ve Vraném Toušově a v Skřiváni přijdou velmi

vhod. Chotkové tedy jednali moudře, když se rozhodli finančně podporovat kostel sv. Martina v Kozlích. Od smrti Jiřího Rudolfa mu věnovali skromnou rentu 6 fl. ročně a platili drobná zlepšení jeho výzdoby³⁸.

Život Václava Antonína Chotka však nezačal radostně. Narodil se 26. února roku 1674 jako pohrobek. Jeho otec zemřel, příbuzné neměl a matka mu nemohla nabídnout žádnou vyhlídku do budoucnosti. O dědictví se musel dělit s jejím synem z prvního manželství a po její smrti roku 1692 ho musel vyplatit.³⁹ Nicméně si mohl dovolit kavalírskou cestu, na niž se vydal asi o dva roky později.⁴⁰ Navštívil nejspíše Nizozemí, Francii i s její metropolí a Itálii, takže si vytvořil předpoklady k zajištění dostatečně reprezentativního životního stylu. Vzdělání a cestování umožňovaly mladému šlechtici získat společenské dovednosti a představit se urozené veřejnosti v zahraničí. Chudý pohrobek si vytvořil důležité předpoklady pro další vzestup. Václav Antonín byl nejspíš od počátku rozhodnut povznést svůj rod nejenom symbolicky, ale i majetkově. Svědčí o tom rychlý nákup statku Viklatice na Tábořsku, který však brzy zase prodal.⁴¹ Splácení této skrovné koupě nebylo totiž vůbec nutné, neboť Václav Antonín se záhy výhodně oženil a po tchánovi zdědil rozsáhlý pozemkový majetek ve středních Čechách. Jak už to bývá, nebyl tento obchod zadarmo. Jeho nevěsta, Marie Terezie ze Scheidlernů, se kterou uzavřel sňatek v říjnu 1698, byla sice mladá a údajně krásná, avšak nepocházela z příliš urozeného rodu. Měla však bohaté věno a jako poslední svého rodu měla i vyhlídku na velké dědictví. Václav Antonín byl pro jejího otce vítaným ženichem – mohl nabídnout pokračování rodu a zároveň usnadnit začlenění do šlechtické společnosti barokních Čech. Žádal proto, aby novomanželé užívali spojený erb Chotků a Scheidlernů. Václav Antonín sňatek rovněž uvítal – vždyť kromě starobylosti neměl už vůbec nic a jeho rodu hrozila finanční katastrofa. Sňatek však pro něj skýtal jistá úskalí – nevěsta pocházela z rodiny nedávno nobilitovaných právníků a Chotkovi potomci tím mohli ztratit na prestiži.

Pokusme se v krátkosti nastínit, kdo byli Scheidlernové a odkud se vzalo jejich bohatství.⁴² Nepatřili ke starým rodinám drobné české šlechty jako Chotkové. Původ prvních Scheidlernů je možno hledat mezi pražskými měšťany. Jejich vzestup zahájili bratři Matthias a Michael Scheidlernové, kteří získali od krále Matyáše I. v roce 1616 erb. S nenápadným polepšením se nespojoval žádný přídomek, ani přijetí mezi zemské stavy či žádné jiné politické svobody. Ty získal až doktor obojího práva František ze Scheidlern, jenž studoval na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze a roku 1645 složil přísahu rady apelačního soudu.⁴³ Patřil k nové vlně vysoce kvalifikovaných právníků, kteří v této instituci zasedli po její

reformě roku 1628. Hlavní zásluhu si získal v červnu 1648, kdy byla česká metropole nečekaně přepadena švédskými vojsky a mladý apelační rada se ocitl mezi těmi, kteří se zúčastnili hrdinské obrany města. Uvádí se, že se vyznamenal zvláště v říjnu 1648 v bojích na Novém Městě Pražském. Nobilitace a povýšení do starožitného rytířského stavu ze 7. července 1654 zahájily další vzestup měšťanského rodu. Současně s privilegii přišlo povolání na místo sekretáře České dvorské kanceláře ve Vídni. Po deseti letech přesunul rytíř František své působení zpátky do Čech, kde obsazoval výnosné zemské úřady vyhrazené rytířskému stavu.

Šlechtici rytířského původu mohli doufat v úřad nejvyššího písaře, úřad podkomořího královských měst, v místo jednoho ze dvou karlštejnských purkrabí a konečně v úřad purkrabí Hradeckého kraje. František ze Scheidlern vystřídal postupně tři z těchto úřadů: od listopadu 1663 do května 1664 zastával úřad purkrabí Hradeckého kraje, navázal držbou úřadu podkomoří královských měst, odkud se v červnu 1671 přesunul do úřadu nejvyššího písaře. Tento post držel až do své smrti v lednu 1682. Loajálních rytířů bylo však třeba i na zemských sněmech, na které musel panovník posílat vždy dva sněmovní komisaře z panského stavu a dva z rytířského stavu. František ze Scheidlern se v této úloze pilně uplatňoval od sněmu z let 1664-1665 až do sněmu z roku 1681.⁴⁴ V jeho šlépějích se záhy vydal i jeho syn Ferdinand Kryštof, otec Chotkovy manželky. Ferdinand ze Scheidlern zastával v letech 1677 až 1685 úřad hejtmana Menšího Města Pražského, od roku 1685 držel úřad purkrabí Hradeckého kraje a roku 1691 přešel do úřadu podkomoří královských měst, který držel až do své smrti roku 1696. S úřední kariérou souvisel i majetkový vzestup, jemuž napomohl sňatek Ferdinanda ze Scheidlern s hraběnkou Losy von Losynthal.

Osiřelá Marie Terezie ze Scheidlern představovala ideální partii: čtrnáctiletá dívka dědila vsi Jeviněves, Dědibaby (Jedibaby), Ouholice, statek Veltrusy, ves Křivousy a část Spomyšli, Chržinu, Podhořan a Bukolu. Byla bohatá a díky svému mládí mohla zajistit i zdárné pokračování rodu. Do 18. století vstupoval rod Chotků z Chotkova se solidním majetkovým zabezpečením a s vyhlídkou na další zdárný rozvoj. V měnicím se světě pobělohorských hierarchií však bylo nezbytně nutné zajistit doposud rytířskému rodu vyšší šlechtické tituly, které by mu získaly vhodnou pozici mezi českými pány. Zatímco před Bílou horou představoval panský titul horní hranici šlechtické hierarchie, Obnoveným zřízením zemským byly do Čech uvedeny tituly hraběte a knížete a z titulu svobodného pána se stala nejnižší příčka nové šlechtické hierarchie. Rytířský stav se stal přestupní stanicí pro sociální povýšení, nebo konečným cílem nobilitovaných učenců a měšťanů. Chotkové z Chotkova se

se svým rytířským titulem nacházeli „pod hranicí“ šlechtické hierarchie, takže bylo nezbytně nutné, aby získali alespoň titul svobodného pána. Podařilo se jim to roku 1702, přičemž bylo zároveň vyhověno žádosti o získání predikátu vymřelého rodu Chotků z Vojnína. Ti jsou doloženi od konce 15. století a vymřeli roku 1571, avšak není jisté, zda byli s Chotky z Chotkova skutečně příbuzní. Pro zvýšení prestiže bylo navázání na pány z Vojnína důležité i z toho důvodu, že se mezi nimi nacházely některé významné osobnosti, jež se vyznamenaly věrnou službou Habsburkům, což mohlo pomoci při úřední kariéře. Roku 1702 spatřil světlo světa nový panský rod Chotků z Chotkova a Vojnína. Povýšení do hraběcího stavu dosáhl Václav Antonín až poté, co dvacet let vykonával řadu veřejných úradů. Získal jej až v roce 1723. Jednalo se však pouze o „český hraběcí titul“, což znamená, že jej udělila česká dvorská kancelář a nebyl rovnoprávný s titulem říšského hraběte, který mohla teoreticky udílet pouze říšská dvorská kancelář. První z pánů z Chotkova a Vojnína usiloval i o tento titul, ale musel si na něj několik desítek let počkat. V první půli 18. století se soustředil spíše na hromadění nižších zemských úradů, které byly přístupné příslušníkům drobné šlechty.

Hlavní těžiště jeho činnosti spočívalo v práci krajského hejtmana.⁴⁵ Podle článku A.XLVIII. Obnoveného zřízení zemského měli být v každém kraji dva hejtmané. Jeden měl zastupovat stav rytířský, druhý stav panský. V pobělohorském politickém systému tedy představoval tento úrad důležitou oporu drobné šlechty, která zde měla zaručené působišťe. Důležité je, že ani post krajského hejtmana nepředstavoval placený úrad v dnešním slova smyslu. Hejtmani neměli k dispozici státní budovy, kde by mohli pracovat, a své povinnosti vyřizovali ze soukromých sídel. Mohli se obrátit jen na velmi malý počet služebníků, většinou se jednalo jen o písaře a posly. Za svou službu měli krajští hejtmani z panského stavu dostávat 600fl. ročně, hejtmani ze stavu rytířského jen 400fl. ročně. Ve Slánském a Rakovnickém kraji však byly tyto odměny nižší. Avšak právě v letech 1706-1725 dostávali hejtmani místo platu 1% podíl z vybrané kontribuce, což je mělo motivovat ke svědomitější práci. Povinnosti krajských hejtmanů určil zemský sněm v roce 1695 v příslušné instrukci. Poté ji upřesnil ještě císařský reskript z roku 1728 a instrukce z roku 1706. Podle instrukce měli hejtmané dohlížet na zachování katolického náboženství, na dodržování zákonů, panovnických regálů a práv a na vážnost soudů. Hejtmani se však zabývali hlavně výběrem kontribuce. Předpisy z doby Karla VI. se soustředily hlavně na upevnění pracovní kázně a na boj proti korupci. Václav Antonín Chotek zastával v letech 1706 až 1707 post hejtmana Slánského kraje, roku 1722 kraje Bechyňského a roku 1723 působil v Litoměřickém kraji.⁴⁶ Mezitím se angažoval ve vyšetřování berně v Bechyňském a Prácheňském kraji a v roce 1727 se stal přísedícím

zemského soudu. Vrcholu své kariéry dosáhl po roce 1731, kdy se stal členem místodržitelského kolegia jako supernumerální místodržící. Neznamená to, že se jednalo o úřad „nadbytečný“, nýbrž o úřad čestný, za který nepobíral žádný plat.

V honbě za vnějšími poctami nezbyval venkovskému šlechtici žádný čas na rodinu, a ta jej zřejmě ani příliš nezajímala. Jeho choť žila na statku v Bělušicích. Po mnoha častých porodech zemřela při potratu ve věku 25 let. O událostech v rodině Václava Antonína se můžeme seznámit prostřednictvím jeho osobních zápisků, které nám do jisté míry ukazují, jak vypadal jeho pohled na věc. Spis vznikl asi v roce 1729 a Chotkův životopis zachycuje retrospektivně. „Paměti“ začínají lapidární větou: „*Já, Václav Chotek, jsem se narodil roku 1674 26. února, roku 1698 28. října jsem byl oddán u sv. Simona et Judi v Karlových Varech, poté jsem šťastně dojel zpátky na Bělušice*“⁴⁷. Stejnou stručností se vyznačují i poznámky k životu jeho prvorozeného syna: „*Roku 1700, dne 5. ledna se narodil František, zemřel 5. ledna 1708, kmotry mu byli prezident dvorské komory Schlick, hrabě Losy a generál Metternich, pokřtěn v Týně, pohřben u Irů.*“ Znamená to, že prvorozený synek měl za kmotry nejen chudáky či žebráky, jak bylo v katolických zemích zvykem, nýbrž i jisté vznešené osoby. Za místo jeho posledního odpočinku vybrali rodiče hrobku Scheidlernů v klášteře U Hybernů na Starém Městě Pražském, a nikoli rodinnou hrobku Chotků v Kozlech u Teplic. Zatímco narození dcery Marie Anny v roce 1701 přešel rytíř Chotek mlčením, o následujícím roce si pečlivě zapsal: „*Roku 1702, dne 17. července jsem si zlomil nohu.*“ K témuž roku však – bez přesného data – dodává záznam o narození dcerky Terezky. Vzápětí ovšem dodává: „*Roku 1703, dne 5. října se narodil hrabě Václav.*“ Záznam samozřejmě odráží nejenom vyšší význam mužských potomků, ale i hrdost na nový šlechtický titul, který pisatel vyjádřil tím, že svého syna rovnou povýšil na hraběte. Rok 1704 přináší záznam o narození „*hraběte Jana*“ dne 26. října a připomíná jeho křest v kostele sv. Havla v Praze. V roce 1706 si Chotek poznamenal narození „*syna Rudolfa v Bělušicích*“. Narození třetí dcery Alžběty v roce 1708, jež zemřela v roce 1712 přešel Chotek opět mlčením. Tragický konec jeho manželského života přichází v roce 1709, několik týdnů po potratu: „*Dne 13. dubna zemřela moje choť, Maria Theresia, rozená Scheidlerin, pohřbena U Hybernů.*“ Zda byl Václav Antonín skutečně natolik citově plochý, jak naznačují jeho poznámky, nelze samozřejmě s jistotou říci, avšak z pozdější korespondence jeho synů vysvítá, že starý Chotek city rozhodně neplýtval. Mezi hrubým venkovským šlechticem a jeho kultivovanými syny s francouzskou výchovou panovalo napětí a všichni sourozenci tím silně trpěli. Přesto nelze popřít, že jejich úspěchy

byly i jeho zásluhou a že se především on zasadil o to, aby Václav, Jan Karel a Rudolf Chotkové získali vzdělání, jež svou kvalitou vysoko převyšovalo obvyklou úroveň.

¹ K-M, sv. 5 (1911), s. 138, ex 29. 11. 1759; Colloredův memoriál o urozenosti bratří Chotků se dochoval v RACH, kart. 8, inv. č. 173, fol. 1-4, podpis „Rudolph Graf Colloredo den 24: Octobris 1753“.

² RACH, kart. 8, inv. č. 173, fol. 3v. „...daß der meines Wissens dermahlen auf die genealogischen Sachen in Böhmeib sehr sich verlegende Wunschwitz treffliche Känntnisse wirde an hand geben können, wann selber hierüber zubefragen für gut befunden wurden solte.“ Jednalo se pravděpodobně o potomka pražského nakladatele a genealoga Gottfrieda Daniela Wunschwitze (1678-1741), který shromáždil velkou sbírku genealogických údajů o českých šlechtických rodech. V roce 1748 koupili tuto sbírku čeští stavové, kterým pak sloužila jako dokumentace k urozenosti jednotlivých rodů. Wunschwitz pocházel z právnícké rodiny, ale sám usiloval o přijetí do řad českých šlechtických rodů. Oženil se s dcerou hraběte Pachty z Rájova a zakoupil zámeček Dolejší Kružec na Šumavě. Srov. Valentin Urfus, Bohumír Daniel Wunschwitz, genealog české šlechty v první polovině 18. století. K psychosociálnímu profilu barokní společnosti, in: Bronislav Chocholáč/Jiří Malíř, edd., Pocta Janu Janákovi. K sedmdesátinám jeho přátelů a žáci, Matice Moravská Brno 2002, s. 405-412; Roman Procházka, Die böhmischen Genealogen und ihre Erbe. Eine Literaturgeschichte der böhmischen Adelsgenealogie und Heraldik, Bohemia 18, 1977, s. 90-120.

³ Podle jiných dokumentů v rodinném archivu Chotků se zdá, že jménem „Pessijsky“ se mínili Pernštejnové.

⁴ Chebský rod Zedwitzů.

⁵ Rytířský rod Beřkovských ze Šebířova.

⁶ Rytířský rod Točníků z Krčmic.

⁷ Rytířský rod Charvátů z Bärensteina.

⁸ K-M, sv. 5 (1911), s. 138, ex 29. 11. 1759.

⁹ Dnešní genealogické informace o rodu Chotků sesbírali opět sami Chotkové na přelomu 18. a 19. století. Pomáhal v tom kozelský farář Kopetzky a P. Gelasius Dobner, který chotkovskou genealogii podrobil racionální kritice. Blíže o tom v kapitole 18. Materiály se nacházejí v RACH, kart. 7-8. Poměrně spolehlivě je zpracoval v 19. století učitel v Nových Dvorech Josef Ledr, Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnina. Studie rodopisná, Kutná Hora 1886.

¹⁰ J. Ledr, Chotkové, s. 8; Jaroslav Mezník, Praha před husitskou revolucí, Praha 1990, s. 165.

¹¹ J. Ledr, Chotkové, s. 8.

¹² Mezník, Praha, s. 165.

¹³ J. Ledr, Chotkové, s. 14.

¹⁴ J. Ledr, Chotkové, s. 15.

¹⁵ K formování nižší šlechty srov. František Šmahel, Husitská revoluce, sv. 1, Praha 1993, s. 273-287; Miloslav Polívka, Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Rozpravy Československé akademie věd, roč. 92, sešit 1, Praha 1982; Josef Macek, Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526), sv. 2, Praha 1994, s. 43-89; Václav Bůžek, Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předběllohorských Čech, Praha 1996.

¹⁶ J. Macek, Jagellonský věk, s. 56.

¹⁷ J. Macek, Jagellonský věk, s. 60.

¹⁸ K manství v uvedené době srov. J. Macek, Jagellonský věk, sv. 2, s. 79-89.

¹⁹ Václav Bůžek, Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica, 2000, s. 155-176; Kateřina Udatná, Manové královského hradu Křivokláta v poděbradské a jagellonské době, České Budějovice 1990. August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze Království českého VIII, Praha 1996, s. 47-50; Václav Schulz, Povinnosti manů k hradu Křivokláta, ČČM 80, 1906, s. 463-467.

²⁰ J. Ledr, Chotkové, s. 17.

²¹ Zikmund Chotek z Chotkova, Zpráva a naučení strany věci vojenské pro každého kryksmana, kterýž by chtěl ve věcech vojenských proti Turku pracovati a něco zkusiti, František Dvorský, ČČM 1884, s.

299n. V poslední době na spis opakovaně upozornila Marie Koldinská, Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála na popraviště, Praha 2004, s. 48-50.

²² Bartoloměj Paprocký z Hlohol (1540-1614) pocházel z Polska, žil a psal na Moravě. Ve svých třech stěžejních spisech chtěl podat přehled o nejdůležitějších rodech Moravy, Čech a Slezska. Moravě se věnovalo Zrcadlo slavného markrabství Moravského (1593), Čechám „Diadoch...všech tří stavů slavného království českého (1602)“ a Slezsku „Štambuch slezský (1609)“. Paprocký se stal zakladatelem šlechtické genealogie a tvůrcem mnoha legend. Srov. Josef Polišenský (ed.), Zrcadlo Čech a Moravy, výbor ze Zrcadla moravského a z Diadochu, Praha 1941; Irena Hrabětová, Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Brno 2000; Tomáš Knoz, Středověký původ moravské šlechty v Zrcadle Bartoloměje Paprockého, in: Tomáš Borovský/Libor Jan/Martin Wihoda, edd., Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k 75. narozeninám, Matice moravská Brno 2003, s. 149-166; J. Ledr, Chotkové, s. 17.

²³ Jaroslav Pánek, Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance, Praha 1989, s. 280.

²⁴ K politickým možnostem nižší šlechty v 16. stol. srov. V. Bůžek, Nižší šlechta.

²⁵ V. Bůžek, Nižší šlechta (1996), s. 179.

²⁶ J. Ledr, Chotkové, s. 19.

²⁷ K dějinám Altdorfské univerzity srov. Notker Hammerstein, Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, München 2003, s. 28-29; Wolfgang Mährle, Academia norica. Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schule in Altdorf (1572-1623), Stuttgart 2000.

²⁸ Elias Steinmeyer, ed., Die Matrikel der Universität Altdorf, sv. I, Würzburg 1912, s. 60 ex 1.6.1597.

²⁹ Steinmeyer, Die Matrikel, sv. I, s. 75, ex 27. 12. 1600.

³⁰ Srov. Martin Holý, Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století, Folia historica bohemia 21, 2005, s. 111-210, zvl. s. 189.

³¹ Josef Janáček, Valštejn a jeho doba, Praha 1978, s. 34-39.

³² J. Ledr, Chotkové, s. 21; Václav Kočka, Dějiny Rakovnícka, Rakovník 1936.

³³ J. Ledr, Chotkové, s. 22-23.

³⁴ K tomu srov. Antonín Rezek, Dějiny vpádu saského do Čech, Praha 1888; Jaromír Čelakovský, Návrat emigrace české r. 1631, Osvěta, 1872, 1873.

³⁵ J. Ledr, Chotkové, s. 23-30.

³⁶ J. Ledr, Chotkové, s. 26.

³⁷ Opisy jsou dochovány v RACH, kart. 7, inv. č. 78-80.

³⁸ RA Ch, kart. 8, inv. č. 148, fol. 1-6 „Auszug aus dem Gedankbuche der Kosler Pfarrkirche“.

³⁹ J. Ledr, Chotkové, s. 31.

⁴⁰ Dopisy či jiné písemné prameny k této cestě se nedochovaly. Dokládá ji nápis na Chotkově portrétu ve Veltrusích a narážky v dopisech jeho synů, kteří na své kavalírské cestě navštěvovali stejná místa a stejné osoby jako jejich otec. Zmiňuje ji také J. Ledr, Chotkové, s. 32, 37: „Odbyv si s dobrým prospěchem školy v Praze, vydal se na cesty, důkladně si všeho všímaje, čeho by ku prospěchu vlasti a svému vlastnímu použití mohl.“

⁴¹ J. Ledr, Chotkové, s. 32.

⁴² K rodu Scheidlernů srov. Jan Županič/Michael Fiala, edd., Nobilitační listiny pro obránce Pražských měst r. 1648, Praha 2001, s. 42; dále Colloredovo memorandum citované v poznámce 1.

⁴³ Josef Auersperg, Geschichte des königlichen Appellationsgerichtes, II, Prag 1805, s. 7, Nr. 15.

⁴⁴ Seznam sněmovních komisařů na titulních stránkách sněmovních artykulů otištěných v: Zdeněk Tobolka, ed., Knihopis čs. tisků od nejstarší doby až do konce XVIII. století, díl II., sešit 1, Praha 1936, s. 118-137.

⁴⁵ K dějinám krajských úřadů srov. Bohuslav Rieger, Zřízení krajské v Čechách, sv. I, Praha 1889.

⁴⁶ J. Ledr, Chotkové, s. 34-35.

⁴⁷ RACH, kart. 8, inv. č. 165, s. f. „Ich Wenzel Chotek, bin Anno 1674 dem 26 Februarij gebohren, Anno 1698 dem 28. October an Simon et Judi, bin ich in Carlsbatt copilirt worden, dar auff glück auf Billowitz gefahren...“

1. 2. Výchova synů, zapuzení dcer

Způsob, jakým Václav Antonín Chotek vychovával své děti, nesvědčí ani tak o rodičovské lásce, jako spíše o bezohledném podřízení jejich osudů zájmům rodu. Vzhledem k tomu, že nebylo dostatek peněz na věna, skončily obě dcery v klášterech, a pouze synům se dostalo možnosti studovat a připravit se na úřední službu. I u nich se však rozlišovalo. Jen prvorozený mohl mít naději na získání plnohodnotné kavalírské výchovy, včetně „cesty po zemích“, neboť skrovné finanční prostředky více nedovolovaly.

Podívejme se nejprve na osudy obou dcer: V účtech Václava Antonína nenalézáme záznamy o jejich útlé dětství. Z anonymity vystupují teprve roku 1711, kdy se desetiletá Marie Anna a devítiletá Terezie odebraly s otcem na cestu do kláštera voršilek v Metz ve Francii, kde starší z nich zůstala na vychování.¹ Vzhledem k tomu, že cestu spojil hrabě Chotek s prohlídkou Lotrinska a dcerám dal k dispozici francouzskou guvernanku, můžeme tuto výpravu považovat za jakousi dámskou obdobu kavalírských cest, jež byly jinak typické spíše pro výchovu chlapců. Marie Anna zůstala v Metz až do roku 1716, kdy dovršila věk čtrnácti let, vstoupila do řádu a přijala jméno Augusta a Sainte Vittoire. Zbytek života strávila ve Francii a do Čech se podívala jen dvakrát při příležitostných návštěvách. Byl to tragická oběť rodovému štěstí? V jednom z dopisů svému otci Marie Anna napsala, že je v klášteře neskonale šťastná. Nic jiného mu ani napsat nemohla, neboť byla „věrnou a poslušnou dcerou“. Věřit jí to snad můžeme, neboť klášter jí dával jistou možnost seberealizace, jíž sestra Augusta úspěšně využila. Roku 1752 zaznamenal její bratr Rudolf, že byla zvolená představenou svého kláštera a v řádové hierarchii postupovala i nadále.² Když ji zde o necelých dvacet let později hledal její synovec Jan Rudolf na své kavalírské cestě, zjistil, že sestra Augusta se nachází ve Štrasburku, kde zastává významné místo v řádové hierarchii. Vypadala prý zdravě.

Méně šťastný osud čekal její mladší sestru Terezii, která se s osudem jeptišky smířit nechtěla. Po „dámské cestě“ do Lotrinska máme první zprávu o jejím životě z roku 1724, kdy pobývala ve Vídni. Pravděpodobně zde navštívila svého mladšího bratra Václava, který se tehdy vrátil z dlouhodobého pobytu v Paříži a nastoupil do služby v říšské dvorské kanceláři. V nadšeném dopise, který svému otci napsala z rezidenčního města v červenci 1724³ sděluje, že ve městě je již čtrnáct dní, panuje tu nesnesitelné horko a dvůr odjel do venkovské rezidence Favorita u Vídně. Po tomto krátkodobém rozptýlení následoval návrat do Prahy, který přerušila v roce 1728 další návštěvou císařského dvora.⁴ Tentokrát již bezpečně víme, že

získala za podpory hraběnky Valdštejnové povolení „objevit se u dvora“. Zatímco při prvním vídeňském pobytu byla Terezie nejspíše jen vzdálenou pozorovatelkou, nyní se již mohla zúčastnit cílého společenského života v okolí panovnického páru. Tato návštěva byla však posledním světským rozptýlením mladé šlechtičny. Po návratu byla přinucena vstoupit do dámského kláštera Sv. Jiří na Pražském Hradě a její další osudy již shrnuje lapidární záznam v Pamětní knize svatojiřského kláštera:

„Létha páně 1728 dne 6. Máje dostala se do kláštera vysoce urozená slečna Marie Terezie, rozená hraběnka z Chotkova stáří 26 let, do řádu přijata od J.M. kněžny Isidory, dělala eintritt léta 1729. dne 29 Octobris, téhož létha dne 15. Novembris oblečena; dáno jí duchovní jméno Maria Theresia; obláčel ji pan biskup litoměřický, hrabě Wratislaw. Činila professí létha 1736. dne 21. Novembris, weyhovaná od kněžny Anny Scholastiky 1736. dne 10. Juni; světil ji pan arcibiskup. Vystála asi dvě leta velkou nemoc a bolesti, potom umřela v mladém věku svém s velikou resignací a trpělivostí dne 22. sept. 1749.“⁵

Z dřívějších osudů hraběnky Marie Terezie můžeme soudit, že nebyla předurčena k životu řeholnice od počátku. Svědčí o tom pobyt u dvora. Služba dvorní dámy se totiž rezervovala pro neprovdané slečny z předních rodů monarchie, z nichž si pak mnozí kavalíři vybírali své nevěsty. Dokládají to i dopisy jejich bratrů Jana Karla a Rudolfa, z nichž se dovídáme, že jejich otec měl s Terezií „veliké potíže“ v době, kdy měla vstoupit do řádu⁶. Její zbožná sestra z Metz již v roce 1721 žádala otce, aby „nezavrhoval svou jedinou dceru, která mu zbyla“⁷. Každopádně nám příběhy Marie Anny a Marie Terezie Chotkových dávají poznat nevyhnutelný osud mnohých dcer chudších šlechtických rodů z katolických zemí: Nebylo dostatek peněz na věno, takže je rodiče zaopatřili tím, že je odeslali do kláštera. Rodinné finance se pak mohly soustředit na výchovu prvorozeného syna či jeho bratrů.

V případě rodu Chotků byl tím vyvoleným zpočátku hrabě Václav, předurčený k vládě rodu již tím, že získal otcovo jméno. Účty Václava Antonína, dochované až od roku 1714,⁸ ukazují, že o prvorozeného syna se již tehdy staral blíže neurčený hofmistr, dva učitelé jízdy a můžeme předpokládat, že do výuky zasahoval také farář z Kozel. Do budoucna Václav Antonín připravil svému synovi ještě luxusnější vzdělání: Ve věku 14 let jej odeslal na Královskou akademii do Paříže, kde měl absolvovat celé kurikulum s důrazem na studium matematiky.⁹ Takové vzdělání se však rozhodně vymykalo běžným poměrům. Chudý šlechtic se očividně snažil napodobovat vzory říšské šlechty z Porýní, které mu zprostředkoval jeho přítel hrabě Ostein. Studium šlechtických dívek v Metz bylo typické spíše pro šlechtu z německo-francouzského pomezí a ne pro Čechy. Totéž platí o studiu na Královské akademii

v Paříži. Do Francie se však prvorozený hrabě Václav vypravil společně s nejmladším bratrem Rudolfem, který tak poznal „cizí země“, ačkoli mu bylo teprve 10 let. Jak jsme zmínili dříve, cesta do Paříže byla vůbec organizována velmi ekonomicky, protože Václav Antonín ji spojil rovněž s návštěvou v Metz, odkud nakrátko odvezl svou nejstarší dceru Marii Annu. Po krátkém pobytu ve francouzské metropoli, kterou Václav Antonín znal ze své kavalírské cesty, se však všichni vrátili do Čech a čtrnáctiletý Václav zůstal v Paříži sám. Ukázalo se, že jeho neveselý pobyt měl trvat skutečně celých dlouhých šest let.

Z tištěného programu Královské akademie na rok 1716, který zaslal hrabě Václav svému otci do Čech, si můžeme učinit určitou představu o tom, jak vypadalo studium na věhlasném šlechtickém učilišti.¹⁰ Výuka se podřizovala pevnému rozvržení dne, který byl rozdělen na dopolední a odpolední blok. Dopoledne se kavalíři věnovali cvičení v jezdeckých dovednostech: běhání ke kroužku a karuselu. Odpoledne pak cvičili šerm, matematiku, tanec a „válečná cvičení“. Z přiloženého ceníku se zároveň dovídáme, kolik taková „elitní škola“ stála: za jednoho kavalíra se platilo 1300 livrů ročně, za komorníka 400 livrů. Za vlastního hofmistra se samozřejmě platilo také, avšak toho mladý Chotek neměl. Jeho výuka byla svěřena do rukou učitelů, kteří působili přímo na akademii - pánů Lomprého a Laguiniéra. O studijní praxi jsme informováni z bouřlivé výměny názorů mezi otcem a synem Chotkovými, jak ji zachytila jejich vzájemná korespondence. Syn psal již v červenci 1716 otci, že do studií nemá příliš chuť, že je nezvládne a prosil jej, aby si jej po prvním čtvrtletí odvezl domů. Přísný otec však odpovídal nekompromisní kritikou synovy slabé vůle, jeho nedostatečných schopností a špatných studijních výsledků. O prázdninách prosil hrabě Václav svého otce za odpuštění, protože otec v jeho listech nenalézal „dostatek duchaplnosti“. Později jej otec pro změnu sužoval tím, že mu nepsal vůbec. Příští rok zasáhli do probíhajícího sporu francouzští učitelé a jali se svého svěřence vášnivě obhajovat. Jistý pan Aubertel z Královské akademie napsal hraběti Chotkovi do Čech dlouhý dopis,¹¹ kde vysvětloval, že pan Václav je jedním z jeho nejmilejších studentů, že je velmi nadaný pro studium matematiky a vědy o fortifikacích. Jeho jediným problémem je prý francouzština a nedostatek zpráv z domova. Úvodem svého listu však s nadějí konstatoval, že v dopisech pana otce našel dostatek důkazů o jeho otcovské lásce a shovívavosti, takže doufá v obrat. Poměry se tím však nezměnily, neboť mladý Chotek se i v následujících dopisech musel hájit před tím, že píše špatné dopisy a neovládá kavalírské vyjadřování. K dovršení všeho si v prosinci 1719 začal stěžovat na těžké bolesti v hrudi, zřejmě počátek zdravotních problémů, které později způsobily jeho předčasnou smrt. Otec však zůstával neoblomný. Rozptýlením byly mladému šlechtici krátké

výlety do jiných francouzských měst, které podnikal o prázdninách. Královský dvůr ovšem nepoznal. Studoval ve Francii v době nechvalně známého regentství vévody Orleánského (1715-1723), které ve francouzských dějinách sluje jako éra mravní pokleslosti a finančních spekulací. Snad právě tyto okolnosti vedly jeho zbožnou sestru v Metz k tomu, aby svého otce odrazovala od toho, aby Václava posílal na královský dvůr. Dvůr mladého krále byl prý „bez nejmenších známek křesťanství“. Běda tomuto království, varovala pohoršená jeptiška. Dvůr není ani příjemný ani zdvořilý.¹²

Do Čech se Václav navrátil v roce 1721 a svou kariéru začal zcela nečekaně v Říšské dvorské kanceláři, ačkoli pro šlechtice jeho původu bychom mohli očekávat spíše uplatnění v zemských úřadech. Na seznamu dvorských radů činných v tomto úřadu jej však nenalzáme, takže můžeme předpokládat, že zde byl činný jako supernumerální rada. Tomu odpovídá i jeho vlastní přiznání, že k tajemstvím kanceláře není připouštěn a že má povolení se kdykoli vzdálit. Znamená to, že Václav Chotek spíše čekal na místo a působil v kanceláři jako jakýsi praktikant. V této funkci se v roce 1722 zúčastnil mezinárodního kongresu v Cambrai, kde se dojednávaly rozpory, vzniklé ještě v době války Aliance čtyř proti Španělsku (1718-1721). Hlavními vyjednávači se však stali hrabě Leopold Viktorín z Windischgraetzu a tajný rada Penterriedter. Mladý Chotek spíše okukoval jednání a rozvíjel se ve znalostech historie a mezinárodního práva. Pro oba diplomatické zástupce mohl být velmi užitečný, neboť znal dobře francouzské poměry, ovládal francouzštinu na vysoké úrovni a mohl rovněž odborně posoudit francouzská opevnění. V srpnu 1722 totiž Windischgraetz učinil výlet do Paříže. Šlechtický elév z Čech však kongres opustil již v roce 1724, takže odejel ještě předtím, než dorazili zástupci Francie a Anglie a rozjela se skutečná jednání. Místo toho se mladý kavalír začal věnovat zcela jiným záležitostem. Ve svých dopisech z Vídně poodhalil své tajné myšlenky a navrhl otcí sňatek s hraběnkou Schlickovou, který by mu mohl otevřít dveře do nejvyšších kruhů vídeňské dvorské společnosti.¹³ Jednalo se totiž o sestru nejvyššího českého kancléře Leopolda Schlicka a zároveň sestru hraběnký Althanové, která umožňovala kontakt s proslulou „španělskou stranou“ na dvoře Karla VI. Pak ovšem přišla abdikace hraběte Schlicka a ztráta nadějí na služební postup. Bezvýchodnost situace, stejně jako přísnost otce, který mu bránil ve vyhlédnutých sňatkových aliancích, nakonec donutily mladého šlechtice k tomu, že podlehl přesvědčování barona Reiského a dal se na vojenskou dráhu. „*Mé srdce, plakejte pro mě,*“ napsal dramaticky svému otcí v dopise, kde oznámil důležité rozhodnutí.¹⁴ Na podzim 1724 se vydal na cestu ke svému pluku, který byl posádkou v pevnosti Syrakusy

na Sicílii. Mladý kavalír se špičkovým vzděláním z Paříže zde mohl uplatnit své znalosti při budování nových opevnění.

Nejprve však musel absolvovat dlouhou a nepohodlnou cestu přes celou Itálii. V březnu 1725 se otcí ozval z Benátek, v dubnu již dorazil do Říma a zanedlouho se již nacházel v Neapoli. Odtud se chtěl vydat na galérách do Messiny, avšak zaskočily jej nečekaně špatné poměry na těchto středomořských plavidlech. Neuvěřitelný puch, červi a v neposlední řadě útoky korzárů jej přinutily vrátit se na pevninu a cestovat po souši. Na galéře zanechal Chotek pouze své služebníky a svá zavazadla. Putování se poněkud protáhlo, takže do Syrakus dorazil novopečený voják až 12. června 1725. Postěžoval si, že ani cesta po souši nebyla ideální, protože v jižní Itálii jsou příšerné silnice, pražilo do nich slunce, ale nemohli jinak, neboť na moři zase řádili korzáři. O měsíc později již mohl popsat otcí svou každodenní rutinu v posádkové službě: Vstává v 6 hodin a po půl hodinové modlitbě se vydává na obchůzku opevnění společně s inženýrem. Potom obcházejí vyvýšená místa v okolí a zjišťují, kde by se měla vytvořit nová opevnění. Po obchůzce se vrací zpět do svého příbytku, kde se zúčastní mše společně s Reiským a polním kurátem. Dobu odpolední siesty využíval příčinlivý stredoevropan k dalšímu vzdělávání. Před obědem se věnoval hře na příčnou flétnu, na kterou si objednal soukromého učitele, po obědě přicházel učitel španělštiny, jemuž věnoval asi jednu hodinu. Navečer, kdy slunce ztrácí sílu, nasedával mladý Chotek na koně a vyrážel na další obchůzku nových opevnění. Vracíval se do pevnosti a zbylý čas trávil u generála v malém shromáždění, „*kam měl tu čest patřit*“. Vysvětlil otcí, že požívá generálovy přízně a jeho bratranec baron Reiský mu prý velmi pomáhá. Jak vysvítá z dalších dopisů, Dembachův pluk, kde Chotek sloužil, byl považován za pluk šlechtický, protože zde důstojnický sbor tvořili z větší části urození kavalíři. Mladý Chotek si to uvědomil v srpnu 1725, kdy mu hrabě Wallis učinil nečekanou nabídku, aby přestoupil do jeho pluku. Ten se však skládal převážně z neurozených osob nevalného chování, takže Chotek přestup odmítl.

Další zpráva ze Sicílie již nepocházela od Václava Chotka, nýbrž od velitele pevnosti Messina, kam byl Chotek vyslán na inspekční cestu společně s baronem Reiským. Důstojník sděloval s vojenskou strohostí, že hrabě Václav Chotek, který nedávno dorazil do jeho pluku, se cestou nakazil katarem a po několikadenní horečce zemřel. Strohý voják Carl Wussin však ujistil starého Václava Antonína, že jeho syn zemřel jako „*skutečný hejtman*“.¹⁵ Nevíme, zda tato skutečnost bělušického pána utěšila, avšak pro rodovou strategii z toho vyplývalo, že největší pozornosti se teď budou těšit druhorození synové Jan Karel a Rudolf.

O jejich raném dětství máme jen skoupé informace. Jak jsme viděli výše, v domě Chotků působil hofmistr prokazatelně již od roku 1714, kdy bylo Janu Karlovi 10 a jeho bratru Rudolfovi 8 let. Od téhož roku jsou v otcovských účtech pravidelně zaznamenáváni dva učitelé jezdeckví. V roce 1718 odjel tehdy 14letý Jan Karel do Vídně a zřejmě tam zůstal až do roku 1721. Podle starší literatury zde absolvoval pážecí službu u dvora, avšak přímé doklady scházejí. Z účtů víme jenom tolik, že zde od roku 1719 dostával lekce hry na loutnu.¹⁶ Mladší bratr Rudolf zůstal v Bělušicích, roku 1716 se s nejstarším sourozencem Václavem podíval do Paříže¹⁷ a roku 1719 navštívil Prahu. Od téže doby, kdy dovršil věk 13ti let, se v účtech opět objevují kvartální platby hofmistřovi, které nemizí ani poté, co „Rudlík“ začal navštěvovat Filozofickou fakultu v Praze.¹⁸ V roce 1721 uzavřel Václav Antonín Chotek smlouvu, podle níž učil hofmistr či hofmistři jeho nejmladšího syna „humaniora“ a francouzštinu. Od dubna 1721 se Rudlík začal učit i architekturu a geometrii a od května začala i u něj výuka hry na loutnu. Domácí výchovu mohl obstarávat Nicolas Séricourt, jenž později oba bratry doprovázel na cestě po zemích v nejasné úloze sluhy a guvernanta zároveň.¹⁹

Druhá fáze výchovy, návštěva školy, začala u hraběte Rudolfa v červenci 1721, kdy dosáhl věku 15 let. Výběr vhodného učiliště přitom nebyl nijak lehkou záležitostí, bohužel právě proto, že na území habsburské monarchie se nenacházela žádná šlechtická akademie odpovídající úrovni doby. Počátkem 18. století se sice objevila možnost studovat na benediktinské akademii v bavorském Ettalu,²⁰ či na nově reformovaném Ferdinandu v Olomouci,²¹ ale jejich kapacita byla omezená a úroveň jezuitských konviktů se zpochybňovala. Dobré pověsti se netěšila ani stavovská akademie ve Vídni. Nedostatky katolického vzdělávacího systému shrnul sám Rudolf v kritické úvaze, kterou napsal svému otci, když mu děkoval za vzdělání, jež mu prozíravě poskytl:

„Kdybych měl promluvit obecně o tom, jakým způsobem se u nás vzdělávají děti, věděl bych, že by se měl zkrátit příliš dlouhý a neužitečný čas, který mládež věnuje studiu latinského jazyka a zvláště filozofie, která je pro člověka horních vrstev něčím naprosto a úplně neužitečným, přinejmenším v té podobě, jak se učí na našich školách. Věnuje se jí obyčejně příliš mnoho let, času tak drahého, který by byl mnohem lépe využit, kdyby se urozený člověk učil již od útlého dětství základní principy církevních dějin, stejně jako dějin světa a jiných podobných věd, v nichž jsme většinou my, mladí lidé, vzdělání velmi málo anebo vůbec, a to až do té doby, než se vydáme na cestu po zemích. Zde se člověk zúčastní mnoha konverzací,

*při kterých se stydí za svou neznalost a poprvé se dozví, co se jinde naučí již malé děti. Ale lépe pozdě, než nikdy.*²²

Zdrcující kritika neúčinného vzdělání se vztahuje k Chotkovým zkušenostem s jezuitskou výukou na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity, kam oba bratři nastoupili v roce 1721, ve věku 15, respektive 17 let.²³ Proč v tak mladém věku a proč právě filozofii? Absolvování tříletého kurzu filozofie bylo nutným předpokladem pro studium práv a právě tam směřovala většina šlechtických synů, kteří toužili po politické kariéře.²⁴ Nízký věk lze vysvětlit tím, že návštěva univerzity nahrazovala českým šlechticům studium na rytířské akademii. Výuka na filozofické fakultě však tehdy byla plně v rukou jezuitů a pyšnila se jen nevalnou pověstí. Kritici vytýkali jezuitům, že vyučování svěřují do rukou mladých členů řádu, kteří sami absolvovali propedeutické studium teprve nedávno. Ani obsah výuky nebyl hodnocen příznivě. Filozofie se zužovala na Aristotela a sv. Tomáše a vyučovací metoda založená na diktování a memorování byla již v té době zastaralá.²⁵ Rudolf navštěvoval Filozofickou fakultu v letech 1721-24, můžeme tedy předpokládat, že absolvoval všechny tři stupně filozofického kurzu: logiku, fyziku a metafyziku. Po ukončení tohoto cyklu, v roce 1724, pak strávil nejméně šest týdnů na jakési stáži ve Vídni a po návratu se společně s bratrem Janem Karlem zapsali na právnickou fakultu v Praze.²⁶

Úroveň této fakulty bývá hodnocena poněkud příznivěji, než u fakulty filozofické. Snad je tomu proto, že zde jezuité neměli tak silné slovo. Právníci na pražské fakultě přijali také již poměrně brzy zásady přirozenoprávních teorií a v přednáškách o římském právu uplatňovali zásady usu modernu, prakticky zaměřeného pojetí pandekt, jež se zrodilo v 17. století.²⁷ Šlechtický student navíc mohl využívat soukromých „colleg“, tedy jakýchsi soukromých seminářů, na nichž učitelé za poplatky diskutovali s užším kroužkem zámožných studentů o tištěné knize a procvičovali se.²⁸ V generaci profesorů působících počátkem 18. století se navíc objevilo několik významných osobností, se kterými přišli do styku i oba bratři. Jan Karel Chotek později vzpomínal na Dr. Jindřicha Petra Proichhausena,²⁹ u kterého oceňoval znalost „civilního práva“, a stejně tak vzpomínal i na Václava Xavera Neumanna, který jej ovlivnil svými názory na vztah Českého království k Říši.³⁰ Rudolf naproti tomu konstatoval, že se nikdo z nich nedá srovnat s leidským profesorem Vitriariem, „*který stojí jistě nad všemi našimi profesory z Prahy a je skutečná radost ho poslouchat*“.³¹ Připomeňme však, že Neumann představoval nejvýznamnější postavu právnického života v Čechách první poloviny 18. století a svým dílem bezpochyby ovlivnil nejenom bratry Chotky, ale i ostatní šlechtické studenty jejich generace. Lze předpokládat, že on i jiné osobnosti Právnické fakulty

se výrazně podíleli na vzniku zemského patriotismu, který charakterizoval postoj stavovských předáků tereziánské éry. Stejně významný je fakt, že bratry Chotky můžeme s jistotou zařadit mezi šlechtice, kteří nestudovali jen „pro decorum“: oba absolvovali celý právnický kurz a svá studia ukončili učenou disputací o disertaci profesorů Jindřicha Proichhausena a Zachariáše Josefa AmEndeho. Profesor Proichhausen také předsedal disputaci hraběte Chotka, k níž došlo 11. února roku 1726.³² Z tisku, který byl vydán o rok později, se dovídáme, že tématem latinsky psané práce byly směny zboží v římském i v církevním právu. Absolvent musel zodpovědět 21 bodů, mezi nimiž zazněl i dotaz na fideikomis či vyvazování poddaných. Disputaci Jana Karla Chotka předsedal profesor Zachariáš Josef AmEnde³³ a proběhla již 9. února 1726.³⁴ V červenci 1727 se oba bratři vydali na dlouho očekávanou „cestu po zemích“.³⁵

Jak vyplývá z předchozí úvahy Rudolfa Chotka, považovali právě ji za skutečný vrchol šlechtického vzdělání. Přitom je nutno zdůraznit, že specifická „cesta katolického kavalíra“, jak se vyvinula v 16. a 17. století, se v této době počala měnit. První změna, k níž v této době došlo, se týkala trasy. Zatímco v 17. století ovlivňovala volbu cílů konfesijní otázka, počátkem 18. století byla již určující kvalita jednotlivých univerzit.³⁶ Změna v chování šlechticů z habsburských zemí zřetelně ukazovala, že „cesta po zemích“ získala velmi důležitou funkci: nahrazovala jim nedostatečné vzdělání z domácích univerzit, které začaly výrazně zaostávat za zahraničními, zvláště protestantskými univerzitami. Především z tohoto důvodu mířily kroky obou bratří na věhlasnou právnickou fakultu v nizozemském Leidenu.

Na první pohled by se mohlo zdát zvláštní, že šlechtici z katolické monarchie vycestovali za vzděláním na protestantskou universitu v zemi, která měla republikánské zřízení. Ve 20. letech 18. století na tomto rozhodnutí nic zvláštního nebylo. Spojené nizozemské provincie sice byly republikou, ale na jejich univerzitách se přitom pěstovala monarchisticky zaměřená škola státního práva, která vůbec nebrala ohled na nizozemské realie.³⁷ Od poloviny 17. století zde navíc vzkvétala úspěšná škola říšského práva, zaměřená silně císařisticky.³⁸ Od roku 1682 ji ztělesňoval Philippe Reinhard Vitriarius, původem z university ve Štrasburku,³⁹ jehož místo zdědil roku 1719 jeho syn Johann Jakob Vitriarius. Právě k němu se uchýlili bratři Rudolf a Jan Karel Chotkové. Rozvoj studií říšského práva byl v Leiden cíleně podporován, neboť univerzita chtěla přilákat do země šlechtice z německých zemí, a nutno říci, že v tomto úsilí brzy dosáhla výrazných úspěchů. Konfesijní umírněnost a změna v mezinárodních vztazích po roce 1672 tento trend velmi příznivě ovlivnily a po ukončení války o dědictví španělské si sem našli cestu i šlechtici z habsburské monarchie. Jak

dokládá korespondence obou bratří i univerzitní matrika, nacházeli se tu ve společnosti synů nejpřednějších aristokratických rodin. Narazíme tu na jména knížecích rodů Liechtensteinů a Trautsonů, hraběcího rodu Khevenhüllerů;⁴⁰ a v dopisech obou bratří zase figurují zástupci rodu Schönbornů, kteří se tu připravovali na kariéru v říšské dvorské radě ve Vídni. Z českých šlechtických rodů sem zavítali bratři Nosticové a moravský hrabě Rottal, později je následovali Černínové, Kinští⁴¹ i Friedrich August Harrach se svým bratrem⁴².

Bratři Chotkové se na cestu do Leiden vydali v červenci 1727. Jejich společnost doplňoval rovněž výše zmíněný Nicholas Séricourt, jehož role však není zcela jasná, neboť oba bratři si jednou otci stěžovali, že si nepřejí, aby se stal jejich guvernantem.⁴³ V dopisech o něm mluvili jen neurčitě jako o „našem“ Séricourtovi. Je pravděpodobné, že s nimi cestovali i dva komorníci, i když většinu svého doprovodu si najímali příležitostně přímo v místě pobytu. Otec je doprovázel až na hranice českého království. Cestovali přes Cheb, Bamberg, Schweitzingen a Coblenz. Ve zmíněných městech činili zastávky a čile se zapojovali do místního společenského dění. Z dopisů však můžeme soudit, že tato provinční města na ně neudělala velký dojem. Zábava zde spočívala především v nezřízeném pití a navíc zde byly ošklivé ženy. Zajímavé je, že v Bambergu předložili kurfiřtovi k posouzení své univerzitní tese - zřejmě je tedy považovali za vhodný nástroj stavovské reprezentace.⁴⁴ Do Leiden dorazili počátkem října a okamžitě se zapojili do náročného studijního programu proslulého Vitriaria. Výuka se zaměřovala na zvládnutí tří předmětů: kapitulací, veřejného práva a přirozeného práva podle Grotia. Název prvního předmětu zní poněkud tajemně, avšak s největší pravděpodobností se jednalo o studium volebních kapitulací římských císařů, jež vycházely tiskem již od dob Karla V. Postupně z nich vznikala rozsáhlá kompendia, která sloužila jako základní pramen německého *ius publica*. Tento mladý obor- *ius publicum imperii germanici* - se formoval teprve v souvislosti s konfesijními zápasy 17. století jako pozitivní právo vycházející z říšských zákonů, výnosů hlavních říšských soudních dvorů a různých precedentních případů z aktuálních publikací. Časově i tématicky se překrýval s jiným progresivním směrem: Grotiovým přirozeným právem. Právě v tomto směru sehrál Vitriarius starší zásadní úlohu. Jeho příručka *Institutiones iuris publici* z roku 1682 předkládala procísařsky orientované pojetí *ius publica*, jehož znalost byla žádoucí pro všechny, kteří chtěli získat místo v centrálních úřadech ve Vídni.⁴⁵ Na základě zpráv, které oba bratři zasílali pravidelně svému otci, můžeme sestavit jejich denní režim i rozvrh výuky⁴⁶:

Denní rozvrh bratrů Chotkových za studií v Leidenu 1727-28⁴⁷

5 hodin	probuzení
6-7 hodin	korepetice
8-9 hodin	katolická mše ve francouzštině
9-10 hodin	koleg z Capitulations či Droit des Gens et de nature
11-12	korepetice
12-13	oběd
13-15/17 hodin	samostudium
17-18 hod	koleg z Droit publique
20-21 hod	korepetice
21 hodin	modlitba k Panně Marii
21,30-půlnoc	četba

Cílem Vitriariova plánu bylo, jak se zdá, udržet oba mladé kavalíry neustále zaměstnané. Výuka probíhala od pondělí do soboty, přičemž středa a sobota byly vyhrazeny pro průběžné zkoušky z právě probírané látky. Pracovní den začínal v 5 hodin časným probuzením, po kterém následovaly dvě hodiny společné korepetice. V 8 či 9 hodin přistoupili oba bratři k půlhodinové katolické mši, která se v Leidenu sloužila ve francouzštině. Teprve poté následoval první z vyučovacích bloků, který trval čtyři hodiny. Za jedno takové sezení platili oba bratři 8 fl. První část vyučovacího bloku se věnovala výuce nové látky a druhá část korepeticím. Probíraly se střídavě buď volební kapitulace, nebo přirozené právo. Po obědě následovaly dvě až tři hodiny strávené intensivním samostudiem. Odpolední blok začínal poměrně pozdě, teprve v 5 či v 6 hodin. Trval opět čtyři hodiny a probíralo se vždy *ius publicum*. Po večerní modlitbě k Panně Marii se hrabě Rudolf věnoval samostatné četbě dlouho do noci, prý podle vzoru svého otce.⁴⁸ Pokud můžeme soudit z dochovaných pramenů, spočívalo těžiště výuky v prepisování důležitých knih a jejich memorování. Hlavním cílem bylo nastudování a přepsání všech tří knih Grotiova *De jure belli ac pacis*⁴⁹. První kniha byla námětem zimního semestru, druhé dvě se studovaly v semestru letním. Pozoruhodné je, že hrabě Rudolf vše prepisoval sám, písaři v univerzitním městě byli prý neuvěřitelně drazí.⁵⁰ Zároveň jsme však informováni z dopisu jeho bratra Jana Karla, že si pořídil Grotia ve francouzském překladu.⁵¹ Z hlediska didaktiky je ovšem nutno zdůraznit, že Vitriariova

metoda nespočívala jen v zastaralém memorování. K pochopení probírané látky sloužily časté zkoušky a případné diskuze s učitelem.

Vitriarius totiž pojímal celý kurz jako jakýsi úvod do života osvíceného člověka, který měl oba šlechtice podnítit k dalšímu sebezdokonalování a studiu. Na závěr celého kurzu napsal Rudolf Chotek o svém učiteli: *Vybízel nás nejen jako otec ale i jako přítel, abychom pokračovali v tomto studiu a zároveň se pilně věnovali historii a konečně nám dal vysvětlení v mnoha důležitých věcech, jež jsou zatím většině lidí neznámé. Připojil také radu jednomu každému z nás o tom, jak předejít nepříjemným událostem, které z toho vyplývají*.⁵² Studium se tedy nepovažovalo za skončené s odchodem z univerzity, ani se neomezovalo na odborné vědomosti nutné pro výkon úřednického povolání. Tyto zásady sice připomínají tzv. nizozemskou školu elegantní jurisprudence,⁵³ ale ve skutečnosti s ní učení obou Vitriariů vůbec nesouviselo. Jednalo se o původem německé profesory a jejich nauka vznikla v říšském prostředí.

Život šlechtických studentů v Leidenu se však německým univerzitám moc nepodobal. Akademický rok zde byl s výjimkou krátkého období vánočních a velikonočních svátků vyplněn intenzivní prací podle výše zmíněného denního režimu. Během Vánoc podnikali šlechtičtí studenti výlety do různých nizozemských měst a svátky slavili společně se svým učitelem, kterému museli věnovat luxusní novoroční dárek.⁵⁴ Další přestávka je čekala samozřejmě o Velikonocích, tentokrát však ne tak dlouhá.⁵⁵ Co se týče společenského života, pitek a soubojů, musíme konstatovat, že Leiden bylo skutečné univerzitní městečko, jehož vnitřní režim a izolovaná poloha podobným výstřelkům předcházely. Sám Chotek si ve svých dopisech stěžoval, že zde nemá naprosto co dělat, že tu není kam jít a skutečně se nelze věnovat ničemu jinému než studiu.⁵⁶ Odvrácenou stranou této duchovní koncentrace byl nedostatek společenského života, jenž mohl nepříznivě ovlivnit úroveň Chotkových sociálních kompetencí.

Studium na raně novověkých univerzitách však narušovaly nejenom pitky, ale také nejrůznější nemoci a s nimi související sanitární opatření. Těmto nepříjemnostem se už studenti v Leiden vyhnout nemohli. Již 21. října 1727 napsal Jan Karel otci, že jeho bratr se při návratu od Vitriaria nakazil neznámou chorobou a i o sobě prohlásil, že dostal nepříjemnou *alteration*.⁵⁷ Zdá se, že se jednalo o onemocnění dosti závažné, neboť Rudolf stonal až do konce listopadu. Dodejme, že po jeho uzdravení se nakazil pro změnu Jan Karel, který zůstal upoután na lůžko až do Vánoc.⁵⁸ Vyplývá z toho, že choroba, jejíž příchod usnadnilo i vyčerpání z dlouhé cesty, narušila prakticky celý zimní semestr. Vitriarius

doporučil k léčení svého kolegu, „jakéhosi Pourhabena“.⁵⁹ Pod tímto zkomoleným jménem se nejspíš skrýval Hermann Boerhaave, nejvýznamnější postava Leidenské univerzity 18. století,⁶⁰ k jehož žákům patřil také Gerhard van Swieten. Vědcově věhlasu odpovídal i požadovaná mzda, a tak se stalo, že oba šlechtici utratili téměř všechny prostředky za léky a za plat pro svého zachránce. Pro Rudolfa nemoc znamenala trvalé zohyzdění: pod vlasy a kolem úst se mu objevila neznámá vyrážka. Lékař jej však ujistil, že tento jev je prý znakem uzdravení a Chotek sám sdělil otcí, že si z toho nic nedělá, protože „pěkné rysy“ jsou prý důležité pro „něžné pohlaví“ a ne pro muže. Boerhaave mu ještě krátce před odjezdem z Leiden předal jistý přípravek, který měl hrabě užívat pro odstranění onoho neduhu.⁶¹ Dodejme, že kromě této krátkodobé nemoci léčili oba šlechtici také blíže neurčené koliky, jež však považovali za běžnou součást svého každodenního života.

Co nového přinesl Leidenský pobyt pro socializaci mladých šlechticů? Byli konfrontováni s měšťanským prostředím, zbaveni elitářské výlučnosti příslušníků privilegovaného stavu? Zdaleka ne. V tomto ohledu byl Leiden tradiční šlechtickou univerzitou. Oba bratři měli soukromá *privatissima*, styku s ostatními nešlechtickými studenty se vyhýbali. V soukromí bydleli zprvu v samostatném bytě, kde jim však vadilo, že u stolu seděli *s příliš velkou společností lidí, z nichž nekynul příliš velký užitek*⁶², a tak se po Novém roce 1728 přestěhovali do společného bytu s bratry Schönborny.⁶³ Z dopisů Rudolfa Chotka vyplývá, že jistou roli při tomto rozhodnutí hrála i možnost seznámit se s potomky významného rodu, o němž se předpokládalo, že si do budoucna udrží kontrolu nad postem říšského vicekancléře ve Vídni.⁶⁴ Mladého Rudolfa zaujala tato aliance natolik, že dokonce začal uvažovat o tom, že by si vzal za ženu šestnáctiletou sestru hrabat Schönbornových, jež v té době dlela v Metz.⁶⁵ Nevíme, jak na tuto myšlenku reagoval Rudolfův otec, ale sňatek se přirozeně neuskutečnil.

Na závěr svých studií dostali oba bratři od svého lektora jakési neformální vysvědčení, v němž velmi příznivě zhodnotil jejich práci i výsledky. Zmíněný dokument však nesloužil jako doklad kvalifikace pro úřední kariéru, ale spíše jako argument pro jejich otce. Ten totiž vyžadoval důkazy o tom, že peníze, jež vynakládá na vzdělání svých synů, nebyly vynaloženy zbytečně. I přesto, že v tomto ohledu mohl být Václav Antonín spokojený, jeho vztahy k nadějným synům záhy zkalil spor o dalším směru vzdělávací cesty, který skrytě zuřil již od ledna 1728. Podle původního plánu měli oba bratři zamířit do Francie, kde se měli zabývat studiem matematiky, geografie a „šlechtických cvičení“ - tedy tance, jízdy na koni a šermu. Cílem bylo doplnit vzdělání o předměty, které se v Leidenu nenabízely. Otec a tajemný hrabě

Ostein však na podzim 1727 přišli s nápadem vyslat oba bratry do Anglie. Tento úmysl vedl k ostrému střetu. Jan Karel i Rudolf namítali, že pobyt v Anglii je málo přínosný a velice drahý. Kromě toho je prý značně problematické nalézt bankéře, který by v Londýně byl ochoten proplácet směnky. Ostrovní království navíc odrazovalo kvůli nebezpečným cestám, kde se to hemžilo lupiči, a přísnému postupu vůči dlužníkům. Odstrašoval je i případ mladého hraběte Schafgotsche, kterého v Británii zatkli kvůli dluhům.

Otcova vůle však nakonec přeci jen převážila. Červen strávili oba bratři a jejich hofmistr Sérícourt cestami po Nizozemí, které však již částečně poznali při výletech během novoročních prázdnin. Po prohlídce Amsterdamu a měst na severu se jejich trasa stočila k jihu. V Bruselu navštívili někdejšího císařského vyslance v Anglii Viscontiho,⁶⁶ jenž jim měl zprostředkovat vhodné společenské kontakty, a počátkem července 1728 vyrazili z Calais do Canterbury. Kromě doporučení od Viscontiho si opatřili také doporučující dopisy od Filipa Josefa Kinského, který rovněž působil v Londýně jako císařský vyslanec. Díky této důkladné přípravě se jim podařilo získat přímluvu u hraběte Bodmara, který byl považován za králova oblíbence a prvního ministra.⁶⁷ Bratři se tedy nezdržovali v Londýně a bez přestávky pokračovali v cestě do Hampton Courtu, kde pobýval královský dvůr. Právě ten představoval hlavní cíl jejich cesty a nutno říci, že celá výprava velmi prospíchala, neboť se proslýchalo, že Jiří II. měl odjet na pravidelný pobyt v Hannoveru. Nakonec se spěch vyplatil a již 16. července se oběma bratrům podařilo dosáhnout audience u krále Jiřího. Hrabě Rudolf o ní zaslal otcí obsáhlou zprávu, kterou však zároveň spojil s telegrafickým výčtem všeho, co ještě mohou v této zemi vidět. Seznam zahrnoval královské rezidence Richmond, Kensington a Windsor, univerzitu v Oxfordu, Westminsterké opatství a volbu londýnského starosty. Na šlechtice sice učinila velký dojem zvláštní moc, jíž se pyšnil měšťanský Lord Mayor, který mohl vzdorovat i králi, zároveň však dali jasně na srozuměnou, že chtějí pobyt v Anglii co nejdříve ukončit, neboť jim zde nekyne žádný užitek, všichni se nudí a ubývají jim tu peníze. Poté, co oba bratři otcí napsali, že již viděli vše, co se tu dá vidět, odebrali se 27. července zpět do Bruselu.

Hříšné město lákalo oba šlechtice očividně více, než celá Anglie. Bratři zde pobýli téměř dva měsíce a teprve v září se vydali na cestu po Lotrinsku. Hlavním cílem této odbočky byla návštěva u zbožné sestry v Metz, která však byla nemocná, takže s ní nakonec uskutečnili jen jeden krátký rozhovor.⁶⁸ Dále je cesta zavedla do Lunéville, kde strávili celý říjen, a poté zamířili do Paříže. Do města, jež představovalo vlastní cíl jejich dlouhého putování, dorazili teprve 9. prosince 1728.⁶⁹

Návštěva francouzské metropole představovala pro šlechtické syny především velké mravní pokušení. V plánech kavalírských cest nalezneme varování otců před předčasnými sňatky, před zadlužením a před zahálkou. Snad právě proto se Václav Antonín snažil příjezd do Paříže co nejvíce oddálit a pobyt v hýřivém městě co nejvíce zkrátit. Podle původního plánu zde oba šlechtici měli zůstat pouze do srpna 1729, ve skutečnosti odjeli až v březnu 1730. Hlavním cílem návštěvy Paříže však mělo být studium! Dokonce i společenský život stál zpočátku až na druhém místě. Na rozdíl od Leidenu tu bratři nedocházeli do žádné školy či vzdělávacího institutu, ale objednali si na jednotlivé předměty domácí učitele, kteří za nimi docházeli domů. Proč právě domácí výchova? Studia v Paříži měla být individuálně přizpůsobena tomu, co oba bratři nenalezli v Praze ani v Leidenu. Korespondence s jejich otcem však ukazuje, že v pozadí stál ještě druhý důvod. Oba šlechtici měli být izolováni od hříšného společenského života a měli se zdržovat co nejvíce doma.

O tom, kterým oborům se v Paříži budou věnovat, rozhodli oba bratři již v Leiden. Jednalo se samozřejmě o tanec a francouzštinu, ale také o historii, zeměpis a matematiku. Jako učitele tance si oba bratři vyhlédli jistého Monsieura Blondiho, jehož předtím obdivovali v představeních místního divadla. Jedná se prý o jednoho z nejslavnějších tanečníků Francie, jediným, kdo se mu vyrovná je jistý Laval, ale ten je dobrý spíše ve vznešených tancích a ne v menuetu.⁷⁰ Mr. Blondi vzbuzoval ve Václavu Antonínovi obavu z mravní zkaženosti. Synové jej museli ujistit, že vůbec nedocházejí do Blondiho salónu, slovatný tanečník měl naopak chodit k nim, a to třikrát do týdne.⁷¹ Osobu svého učitele francouzštiny bratři nerozebírali. Nicméně Rudolf věnoval umění psát krásné dopisy ve francouzštině velkou pozornost, stejně jako četbě francouzské literatury. V tomto bodě se neshodl ani se svým bratrem, ani s otcem. Zatímco Jan Karel dával v korespondenci přednost latině, mladší Rudolf psal své dopisy od počátku ve francouzštině, aby se procvičil v jazyce.⁷² Václav Antonín tento přístup zpočátku vítal, neboť staršího syna pobízel k procvičování francouzštiny a mladšímu opravoval stylistické a pravopisné chyby.⁷³ Za pobytu v Paříži se však jeho přístup změnil, a tak se Rudolf dozvěděl od staršího bratra, že otec označil jeho francouzské dopisy za směšné a jeho znalosti za nedostatečné. Rudolf pochopil kritiku jako výzvu k tomu, aby psal v latině. To mu připadalo neúčelné, neboť tento jazyk studoval již dosti dlouho v Čechách.⁷⁴ Sebevědomí mladého muže tak dostalo dosti hlubokou ránu, i když skutečným důvodem pro odmítání tohoto jazyka byly spíše protifrancouzské předsudky habsburské šlechty. Hrabě Rudolf Chotek se začal odcizovat domácímu prostředí, což mu způsobilo nemalé potíže během nepokojných událostí v letech 1741-42. Konečně studium historie se stalo další

oblíbenou činností mladého šlechtice. Rudolf bohužel nspecifikoval, kdo jej tomuto předmětu učil, ani které knihy v Paříži četl, ale často se k tomuto předmětu vracel a zdůrazňoval jeho význam pro vlastní vzdělání. V dubnu 1729 se ve výčtu předmětů objevila navíc architektura, již se věnoval zvláště Jan Karel.⁷⁵ Geografii a matematiku potom vyučoval člověk, jenž byl otci představen nejen jako vynikající vědec, ale také jako skvělý společník. Na rozdíl od mravně podezřelého Blondiho, jehož společnosti se oba šlechtici měli spíše vystríhat, seriózní matematik u nich setrval na oběd a vedl s nimi 2 až 3 hodiny trvající učené debaty.

Pokud studium výše zmíněných předmětů představovalo součást předem stanoveného plánu, pak poslední bod jejich vzdělávacího programu byl přeci jenom náhlou improvizací. Jednalo se o návštěvy zasedání pařížského parlamentu. Rudolf sice zmiňoval již v lednu 1728, že má v úmyslu vyslechnout zasedání francouzských soudů, ale teprve první návštěva parlamentu jej přesvědčila o tom, že by měl tato zasedání studovat pravidelně každý týden.⁷⁶ Bratři tedy navštěvovali veřejná jednání pařížského parlamentu, která se odehrávala každé pondělí a pátek od 10 do 12 hodin. V souvislosti s těmito návštěvami se seznámili s jistým Dr. Vandiersem, advokátem parlamentu, s nímž zahájili pravidelné konverzace o místním právu. Zmíněný Vandiers prý sám sepsal jistou knihu o „základních zásadách práva, zvycích a procedurách všech parlamentů po celé Francii“⁷⁷, kterou daroval Rudolfovi. Výsledkem tohoto přístupu byl náročný celodenní program, který měl oběma šlechticům zabránit v zahálce a udržet je po celý den zaměstnané.

Otec tak mohl nabýt dojmu, že ideál mravní výchovy mladých mužů, tedy naprostá zaneprázdněnost studiem, se naplnil i bez dozoru přísného učitele. Šlechtický průvodce Sérícourt totiž očividně nepožíval velké autority. Byl však onen ideál skutečně dosažen? V dopisech se oba bratři nezmiňují o tom, v kolik hodin vstávají a kolik času věnují jídlu. Nápadné je množství volného času o víkend. V této době nebylo obvyklé odpočívat i o sobotách a na univerzitách se i v tento den vyučovalo. Pokud neděli věnovali pouze ranní mši a rozjímání, bylo naproti tomu vše v pořádku. Nejasný však zůstává odpolední program. Podle vlastních slov se oba šlechtici zaneprazdňovali matematikou asi do čtyř hodin odpoledne a poté se snažili kultivovat své „*conesences*“, což mohou být jak znalosti, tak známosti. Podle výčtu jejich návštěv se však zdá pravděpodobnější druhý výklad. Otec samozřejmě nemohl přimět své syny k tomu, aby v tak velkém městě žili ve stejné izolaci jako v Leidenu, takže se předmětem sporu stal spíše výběr známých. S kým se mladí čeští šlechtici stýkali v Paříži raného 18. století? Mezi jejich prvními kontakty se vyskytují příbuzní a známí „jejich“

Séricourta. Ačkoli Séricourt starší se projevil jako „rozumný muž“, šlechtici toužili nepochybně po známotech ze vznešenějších kruhů. Ty jim zprostředkoval biskup z Metz, vévoda de Costlin. Jeho synovec hrabě de Russi je uvedl do nejpřednějších salonů k vévodovi de Bourbon, vévodkyni de Bouillon, vévodkyni z Braunschweig-Wolfenbüttel, jež byla matkou ovdovělé císařovny Vilemíny Amálie, maršálovi de Villars a samozřejmě neopomněli ani císařského vyslance barona Marcuse de Fonseca.⁷⁸ „Němců“ a „Čechů“ potkali málo, což Rudolfa potěšilo.

Tento systematický program dodržovali oba bratři až do ledna 1729. Tehdy nastala v jejich programu jistá přestávka, kterou se rozhodli využít cestováním. Nejprve v lednu zavítali do Versailles, kam je doprovodil jejich přítel de Roussi.⁷⁹ Prohlédli si zde královský dvůr, ale nezanechali o této návštěvě žádné delší zprávy. V únoru 1729 se vydali do Bruselu, aby tam strávili plesovou sezónu. Důvodem pro tuto nečekanou cestu byly dámské známosti, jež pravděpodobně navázali již při svém prvním pobytu po návratu z Anglie. Podle vlastních slov zde oba měli jistá malá *attachements*: Jan Karel se sblížil s dcerou hraběnky Uhlfeldové, nejvyšší hofmistrové u arcivévodkyně Marie Alžběty,⁸⁰ Rudolf zaznamenal úspěch u mladé hraběnky Oudenaarde, dcery hraběte de La Lains, který působil jako guvernér města Bruggy. Způsob, jakým o celé aféře informoval svého otce, dobře ilustruje, jak dozrával vztah mladého šlechtice k příslušnicím něžného pohlaví. Urozený muž zdůraznil, že si osmnáctiletou dívku rozhodně nechtěl vzít a že její rodiče význam celé aféry přecenili. Zároveň uvedl důvody, které sňatek vylučovaly: nízký původ a především chudobu. Doslova o své přítelkyni napsal:

*„Nemá ve skutečnosti nic než duchaplnost, krásu, původ a dobrý charakter, a nemohu popřít, že k ní ještě stále cítím určité pouto, jež se však odloučením velmi oslabilo. Navíc má láska nebyla nikdy tak slepá, abych si nevšiml, že ne vše, co se třpytí je zlato a že jakékoli pouto k osobě bez peněz pro mne nemůže být nic jiného než přechodná záležitost. Jakmile jsem spatřil, že tato dobrá mademoiselle nemůže sdílet nic jiného než své dobré vlastnosti a žádné peníze, řídil jsem se touto hlavní zásadou svého ducha a skončil jsem to krátké pohlouznění jako pouhou zábavu.“*⁸¹ Můžeme se dohadovat, že tento postoj byl tehdejší

urozenou společností považován za rozumný, protože jinak by se těmito tvrzeními hrabě nehájil. Na závěr své zprávy Rudolf navíc dodal, že ono „zvláštní pouto“ by dívence „nemělo uškodit“. Otcí se však zdálo divné, že v předchozím dopise opěvoval její charakter, takže v následujících listech musel hrabě Rudolf dokazovat, že jeho láska k dané osobě již pominula. Celá epizoda tedy dokresluje další úlohu „cesty po zemích“. Pro mnohé šlechtické syny to byla první příležitost dostat se na delší dobu z otcovské moci a zároveň nabýt první

sexuální zkušenosti. V mnoha případech se jednalo o styky s kurtizánami, ty však v korespondenci obou šlechticů s otcem pochopitelně zmíněny nejsou.

Po návratu do Paříže se však veškeré síly mladých šlechticů zaměřily na to, aby přesvědčili otce, že zábava, jíž užívali v Bruselu, skončila s příjezdem do místa jejich studií. Ve skutečnosti se však od dubna 1729 mnohé změnilo. Oba bratři sice opět objednali své domácí učitele, jež si dokázali platit až do konce července, ale jejich hlavní zájem se zaměřil na to, aby využili nenadálou možnost získat praktické zkušenosti s prací ve vysokých úřadech a zároveň získali významného šlechtického ochránce. Od června 1728 probíhal ve městě Soissons mezinárodní kongres, jenž měl vyřešit neshody mezi císařem na jedné straně, a Anglií, Francií a Španělskem na straně druhé. Vídeňský dvůr sem v květnu přijel zastupovat český šlechtic hrabě Štěpán Vilém Kinský, jehož mladší bratr Filip Josef pomáhal oběma bratrům při cestě do Anglie.⁸² Po kongresu měl Kinský působit nadále jako císařský vyslanec v Paříži, takže se vyskytla příležitost získat intenzivní kontakty se zástupcem mocného rodu, který si již několik desetiletí udržoval kontrolu nad českou dvorskou kanceláří ve Vídni.⁸³

Oba bratři se do Soissons vydali počátkem května. Jak lze soudit z jejich dopisů, považoval se mezinárodní kongres za významnou společenskou událost, kterou navštívila řada šlechticů soukromně a z vlastních prostředků. O kongresu se vědělo přirozeně již dlouho předtím a oba bratři jej zmiňovali ve svých dopisech již od dubna 1728,⁸⁴ od července téhož roku pak přesvědčovali otce, že by bylo vhodné tento kongres navštívit.⁸⁵ Období regulérního studia se tak zkrátilo na měsíc duben a 15. května 1729 se již oba bratři nacházeli v místě diplomatických jednání. Jejich zprávy z této doby jsou velmi stručné. Přátelské styky s rodem Kinských však udržovali Chotkové již dříve, takže sblížení s hrabětem Štěpánem Vilémem nebylo obtížné. Jeho mise ostatně kongresem spíše začala, po návratu do Paříže v červnu 1729 zahájil český aristokrat zdlouhavá jednání s francouzským dvorem, jejichž cílem bylo zažehnat hrozící válku Francie a Habsburků. Rudolf Chotek nepochyboval, že *nekonečně vybroušené a vstřícné způsoby* hraběte Kinského přinesou v tomto úsilí úspěch a podaří se mu dosáhnout smíru.⁸⁶

Pro mladé šlechtice bylo důležité, že jim aristokratický ochránce zprostředkoval jakousi úřednickou praxi na císařském velvyslanectví v Paříži. Zpočátku se jednalo o skutečně přízemní činnost. Rudolf si záhy stěžoval otcí, že musí pouze opisovat nekonečné množství dokumentů a nic zajímavého se nedoví.⁸⁷ Postupně se ale Kinského chování počalo měnit. Poté, co společně strávili celé září na výletech po venkově, kde navštěvovali sídla různých významných osob, začal oběma mladíkům výrazně projevovat náklonnost a přátelství. V říjnu

už dával velvyslanec Chotkům přednost přede všemi jinými a na důkaz své přízně jim ukazoval tajné návrhy mezinárodních smluv.⁸⁸

V tomto stádiu vzájemných vztahů začali Chotkové s Kinským projednávat otázku svého budoucího povolání. Tomuto problému se více méně věnovali již od počátku své vzdělávací cesty, ovšem nyní se jim naskytla příležitost jej prakticky vyřešit. Průběžné úvahy o volbě povolání zároveň ukazují, že orientace jejich studií úzce souvisela se zamýšlenou profesionální kariérou. Vzhledem k tomu, že samozřejmě nemohli předem vědět, na kterém úřadě se uplatní, nemohla mít jejich kvalifikace úzce odborný charakter. Stejně jako dnes bylo pro uplatnění na pracovním trhu nutné dosáhnout jisté vyšší a obecnější kvalifikace, aby si pak uchazeč mohl vybrat z nabízených možností a případně měnit své pole působnosti i během profesionální kariéry. Bratři Chotkové měli od počátku jasno v tom, že se chtějí věnovat úřednické kariéře. „*Mon faite est la robe*“, opakoval ve svých dopisech vytrvale Rudolf Chotek a odmítal návrhy na uplatnění v armádě.⁸⁹

Konkrétně si oba bratři představovali, že budou působit v nějakém zemském úřadu v Čechách. V době jednání s Kinským však otec přišel s návrhem, který vyvolal podezření, že mladší syn by měl působit na nějakém vzdáleném říšském úřadu. Oba bratři měli totiž navštívit šlechtickou akademii při říšské soudní komoře ve Wetzlaru. Rudolf se proti návrhu vášnivě ohradil: „*Zdá se, drahý otče, že byste se chtěl více zabývat tím, co budeme dělat po našem návratu, neboť jestli mne budete chtít zaměstnat v úřadech českého království, pak bude celé studium říšského práva zbytečné, ačkoli je dobré jej znát. Z toho důvodu jsem v Leiden tak pilně pracoval a i nyní mám v úmyslu pěstovat tyto znalosti stále více. Znáám všechny zvyky v Říši i procesní právo a studium na koleji ve Wetzlaru je tudíž dobré jen pro ty, kteří usilují o úřad přisedícího při říšském komorním soudu.*“⁹⁰ Na vysvětlenou bychom měli dodat, že podle názorů hraběte Rudolfa potřeboval k úřednické kariéře v Čechách především znalost *našeho milého Justiniána a zákonů naší země*.⁹¹ To, že se v Leidenu věnoval i studiu mezinárodního a říšského práva však naznačuje, že nepouštěl ze zřetele ani možnost kariéry v centrálních úřadech ve Vídni. S pomocí rodinného přítele hraběte Osteina se podařilo Václava Antonína přesvědčit, aby na Wetzlar zapomněl a dovolil svým synům pokračovat v „kultivaci“ hraběte Kinského, který jim měl zprostředkovat vytoužený úřad v Čechách nebo nejdále ve Vídni.⁹² Mocný ochránce doporučil bratrům Chotkovým, že mají požádat otce, aby jejich jménem sepsal dva memoriály se žádostí o dikasterii, které by předal jeho bratrovi, nejvyššímu kancléři českému, a ten by je odevzdal samotnému císaři. Rudolf ovšem zároveň

vyjádřil obavy, že jim může uškodit to, že jsou dva. Budou si navzájem překážet, navíc musel vzít v úvahu svou nelichotivou pozici druhorozeného syna:

„Pokud mi osud nebude příznivý, neboť já mám větší důvody k obavám než můj bratr, který má právo nejstaršího, přiznávám drahý otče, že budu nesmírně litovat, že jsem se nevěnoval jinému povolání, totiž válečnému řemeslu, a to tím spíše, že má kondice se stává, díky nebesům, den ze dne silnější a houževnatější. Věřte, můj drahý otče, že vše, co Vám říkám, nepochází pouze ze mne. Je to názor mnoha rozumných lidí a mých přátel, kteří mého ducha naplnili těmito myšlenkami.“⁹³

Starší Jan Karel by sice podle modelových představ měl být bez obav. Jako prvorozený přeci měl dědit po otci a nastoupit do role „otce domu“ či „vrchnosti“. Ve skutečnosti měl naprosto moderní obavy z toho, že je již příliš starý na to, aby našel nějaké zaměstnání, zvlášť když viděl, že *tolik lidí už má v tomto věku své vlastní místo*. Zároveň skepticky dodal: *Není nic horšího než když člověk nemá zaměstnání. Mým jediným přáním tedy je nalézt nějaké dikasterium, tak abych mohl začít kariéru*⁹⁴ Vidíme tedy, že oba bratři spojovali svou budoucnost výhradně s profesním uplatněním a nikoli s vrchnostenským hospodářstvím. Na druhou stranu pozdější korespondence hraběte Rudolfa ukazuje jasně, že se snažil aktivně uplatnit i ve správě svých panství, takže jej nemůžeme zařadit do škatulky „úřednické“ či „služebné“ šlechty. Konstatujme jen, že vzájemný vztah tří rolí šlechtických mužů coby státních úředníků, otců rodin a feudálních vrchností procházel již v této době významnými proměnami.

Specifickým problémem bádání o šlechtě v době společenských proměn 18. a 19. století přitom zůstává otázka postupného prosazování odborné kvalifikace jako nezbytného předpokladu pro úspěšnou úřední kariéru. Jednání hrabat Chotků s Kinským ukazuje, že v této době hrál stále ještě určující roli sociální kapitál, tedy vztahová síť šlechtických rodin, která se částečně dědila po předchozích generacích. Rovněž šlechtici 18. století se opírali o síť „pánů a přátel“, jako jejich předkové v 16. a 17. století. Rozdíl spočíval v tom, že své spojence označovali francouzským výrazem *amis et patrons*.⁹⁵ Kdo patřil do okruhu přátel hrabat Chotků ve 20. letech 18. století? V dopisech figurují především jména českých šlechticů: Černínové⁹⁶, Valdštejnové,⁹⁷ hrabě Browne⁹⁸. Naproti tomu k nepřátelům patřil nejvyšší purkrabí Jan Josef z Vrtby.⁹⁹ U vídeňského dvora byl do té doby nejvýznamnějším patronem hrabě Ostein, na jehož rady a názory se odvolával především otec obou Chotků.¹⁰⁰ Ti na svých cestách rozšířili svůj okruh známých o mladé bratry Schönborny¹⁰¹, s nimiž však později neudržovali pravidelné styky, a především o bratry Štěpána Viléma a Filipa Josefa Kinské.

Hrabě Rudolf vyjádřil svůj postoj k nim v dopise, který zaslal otci před odjezdem z Paříže: *Opouštím zde skutečné přátele...drahého hraběte Kinského - našeho patrona a skutečného přítele. Avšak já alespoň doufám, že jej brzy znovu uvidím, neboť se ani v nejmenším nezdá, že tu zůstane příliš dlouho...po našem návratu do Vídně nám snad bude jeho protekce velmi užitečná.*¹⁰² Nezbyvá než dodat, že Chotkova předpověď se v budoucnosti potvrdila.

V průběhu intenzivního rozšiřování své vztahové sítě si hrabě Rudolf Chotek začal vytvářet i vlastní obraz o předivu vzájemných „kabal“ u vídeňského dvora: *„Ostatně nejsem vůbec tak neznalý, abych si postupně nezačal všimnat všech stran a intrik našeho dvora. Čas od času se člověku donese slovíčko vyřčené nějakým vyslancem, který je přesně informován. Dobře vím, že princ protěžuje Kinského a že Sinzendorf je tak trochu jeho protivníkem. Ale buďme všichni šťastní, že máme takového pána, který tuto šachovnici ovládá a dokáže zde skvěle hrát...“*¹⁰³ Zbytek popisu chybí. Kousek utrženého listu naznačuje, že si zřejmě sám Václav Antonín uvědomil, jak choulostivou otázkou jeho syn v dopise nakouzl a raději poslední stránku dlouhého listu sám zničil. I tak však tento krátký úryvek přináší zajímavé informace o začlenění českého klanu do přediva stran u císařského dvora. Dozvídáme se z něj, že existoval antagonismus mezi Prvním rakouským kancléřem Filipem Ludvíkem Sinzendorfem¹⁰⁴ a Nejvyšším českým kancléřem Františkem Ferdinandem Kinským i to, že čeští šlechtici stáli pod ochranou mocného prince Evžena Savojského. Informace podobného druhu byly pro úspěšné začlenění do dvorské společnosti stejně důležité jako znalost společenské hierarchie a ceremonielu.

Pro úspěch v takovém prostředí a v takových nástrahách samozřejmě nestačily jen odborné znalosti z mezinárodního práva, bylo nutné osvojit si společenské dovednosti či ovládnutí svého těla a své mimiky. Rudolf Chotek se v tomto umění zdánlivě zdokonalil během své studijní cesty, ale bez kontaktu s domácím prostředím. Jistou představu o tom, jak na jeho francouzský zjev a cizí manýry zareaguje domácí aristokracie, si udělal během návštěvy Itálie, kde se setkal s množstvím habsburských šlechticů a šlechtičen.

O tom, kam se vydají bratři Chotkové z Francie, se mezi nimi a otcem opět rozpoutal malý spor. Václav Antonín přišel tentokrát s nápadem vyslat oba syny do Španělska. Myšlenka se objevila v korespondenci již v březnu 1730¹⁰⁵ a Rudolf na ni zprvu nereagoval odmítavě. Důvodem však mohla být snaha nejitřit rozpory, které vznikly po jeho únorovém dobrodružství v Bruselu. Následující Osteinův dopis však naznačil, že se oběma bratrům nezdál tento návrh o nic lákavější, než studie ve Wetzlaru. Španělsko jako cíl šlechtických kavalírských cest vycházelo z módy již v druhé polovině 17. století a navštívit tuto zemi

kolem roku 1730 by byl již naprostý anachronismus, navíc značně nepohodlný. Koneckonců ani cestu do Itálie neviděl hrabě Rudolf jako příliš velký přínos. V předběžných úvahách chtěl pobyt v této zemi zkrátit co možná nejvíce a zároveň jej označoval za velmi málo přínosný.¹⁰⁶ Snad právě z tohoto důvodu oba bratři odkládali svůj odjezd z Francie co možná nejdále. Podle původních předpokladů měli vyrazit již v srpnu 1729, v létě se rozhodli vyrazit alespoň před říjnem, aby stihli přejít Alpy ještě před začátkem zimy, ale zářijové cestování s hrabětem Kinským jim včasný odjezd znemožnilo, a tak se k němu oba šlechtici odhodlali teprve na jaře 1730. I tentokrát si jej však otec musel vynutit ostrými hrozbami, jež v hraběti Rudolfovi vzbudily obavy, že ztratí *nejcennějšího patrona a přítele*¹⁰⁷. Aféra tak odhaluje nezvyklé vztahy, jež panovaly mezi otcem a jeho syny ve šlechtické rodině 18. století. Jistou roli snad sehrál fakt, že u Chotků z Chotkova chyběla matka, ale přesto je zvláštní, že syn řadil svého otce mezi „patrony a přátele“. Případ odráží zajisté i kulturní konvence, ale také konkrétní psychologické okolnosti. Otce totiž stíhaly neustálé paranoidní představy, takže své syny často podezíral z intrik či nemravných úmyslů. Jistě právem přirovnal hrabě Rudolf sám sebe k Oidipovi, když jej otec podezíral z toho, že se snad raduje z jeho nemoci.¹⁰⁸ Na druhou stranu synové otci přidělovali starosti svým nerozvážným hospodařením. Krátce před příjezdem do Turína se přiznali, že se zavázali splatit dluhy svých italských společníků, kteří je doprovázeli na cestě z Francie.¹⁰⁹

Vysoké náklady pařížského pobytu způsobovaly Václavu Antonínovi samy o sobě nemalé potíže, takže se nelze divit jeho zklamání nad tím, co mu oba synové připravili krátce po odjezdu z drahého města. Investice se ovšem vyplatila a bratři Chotkové zaznamenali také v Turíně významné společenské úspěchy, snad díky doporučujícím dopisům od hraběte Kinského. Setkali se s panovníkem Sardinského království a jeho následovníkem, princem Evženem. Přízeň vládnoucího domu šla tak daleko, že si princ dokonce přál, aby s ním jeden z obou bratří tančil na královském bále. Hrabě Rudolf to považoval za velkou poctu.¹¹⁰ Událost jim umožnila uplatnit, co se naučili od svého pařížského učitele, a zároveň pěkně ilustruje odlišnou funkci dvorského tance v tehdejší společenské životě. Jednalo se spíše o jakési tělesné cvičení, ceremonielní vyjádření vzájemného souladu za zvuků harmonické hudby. Pocty zdejší šlechty zdržely celou výpravu až do konce dubna, takže ve městě zůstala celý měsíc a teprve po té se vydala do sousedního Milána. Cestou se společníci zdrželi v námořní republice Janov a v Padově navštívili krátce svého „*velkého přítele*“, hraběte Brownea. I v Milánsku je čekala především řada setkání s místní šlechtou a s představiteli

státní správy. Po několika dnech však výprava vyrazila na cestu do Říma, kde se právě očekávalo zvolení nového papeže.

Smrt Benedikta XIII. vzbudila zvědavost obou šlechticů již v březnu, za pobytu v Turíně, kromě toho živě vnímali i papežova kontroverzní rozhodnutí a nepochybně je zajímalo, jaký postoj k nim zaujme jeho nástupce. Nařízení zahrnout do breviářů modlitby za Řehoře VII., který vedl spory s Jindřichem IV., totiž považovali za přímou výzvu světské moci, jež mohla vést k mezinárodnímu konfliktu. Po příjezdu do Říma ovšem zjistili, že konkláve je rozvrácená intrikami a s volbou nové hlavy katolické církve nijak pospíchat nebude. Rozhodli se tedy nemarnit zde čas a vypravili se do Neapole. Poznamenejme, že jejich společenské styky si i ve svatém městě udržely vysokou úroveň. Setkali se tu totiž s českým aristokratem Kristiánem Lobkovicem, který jim zprostředkoval kontakty s nejpřednějšími římskými rodinami. Jeho nabídka, aby u něj přenocovali, je však přivedla do rozpaků, a tak dali přednost krátkodobému pobytu v Neapoli.¹¹¹

Zde čekala Rudolfa Chotka obtížná zkouška jeho společenských dovedností, jež jej podnítila ke krátké úvaze o prospěchu a škodách kavalírské cesty. Povšiml si totiž znepokojivé věci: zdejší dobrá společnost je opět přivítala se všemi poctami a se vším pohostinstvím, ale učinila tak na základě zkreslených informací o pařížském pobytu bratrů Chotkových.¹¹² Hrabě Rudolf znepokojivě konstatoval, že získali pověst jakýchsi *petits-mâitres*, tedy špatných dvořanů.¹¹³ Je to paradoxní výsledek tříletého úsilí přiblížit se dobovému ideálu „poctivého člověka“ (*honnête homme*), jak jej na počátku studijní cesty formuloval Rudolf Chotek ve svých dopisech.¹¹⁴ V teoretickém traktátu Nicolase Farena označoval tento dobový pojem šlechtice, který se pyšnil především pevnými morálními zásadami. *Neboť uprostřed zkaženosti mravů a páchnoucí neřesti [...] a uprostřed nekonečného množství dalších, u nichž se pro jejich špinavost, nebo pro jejich nízkost neodvažují ani zastavit, dokáží jenom oni jediní zachovat obraz oněch čistých a nevinných mravů, na nich se prý zakládal ráj našich prvních rodičů.*¹¹⁵ V běžné mluvě 18. století však pojem *honnête homme* označoval jednoduše příslušníka vyšších vrstev, čili člověka velkého světa. Francouzský pojem „*honnête*“ se potom redukoval na vnější projevy společenského chování jako byla „*politesse*“ či „*civilité*“. Budoucí kancléř hodnotil své pokroky v této oblasti vesměs pozitivně, ale v Neapolsku začal tušit, že mezi tímto ideálem a kulturní realitou vídeňského dvora zeje značná propast. Otcí rozrušeně napsal: *Mezi námi Němci nejsem oblíben, neboť mám francouzské manýry, z toho jde na mne hrůza, když pomyslím na návrat do Vídně k našemu dvoru, kde je sebemenší projev dobrých mravů považován za projev*

povýšenosti. Stačí, aby si o vás udělala takový úsudek některá ze starších dam, abyste byl naprosto zneuctěn. Viděl jsem takový příklad u Starhemberga, který ve Vídni nebyl oblíben ze stejného důvodu.¹¹⁶ Pod dojmem těchto zkušeností zaznamenal Rudolf zvolení papeže Klementa XII. jako podružnou událost.¹¹⁷ Závěrečná fáze kavalírské cesty, jež vedla z Říma přes Florencii a Benátky, stála ve znamení Rudolfovy sebekritiky a snahy získat zpět otcovu přízeň. Již z Říma mu napsal kající dopis, kde opět kál za všechny své hříchy,¹¹⁸ o měsíc později zaslal další list s obšírnou kritikou všech chyb, jichž se dopustil během celé své cesty¹¹⁹ a v srpnu zaslal otcí dopis s jakýmsi závěrečným shrnutím:

„Konečně jsem tedy dokončil období, o němž se říká, že je tím nejšťastnějším v životě urozeného člověka. Pokud jsem se příliš emancipoval, doufám, drahý otče, že díky své dobrotě a díky svým vlastním rozsáhlým zkušenostem z tohoto období mi udělíte milost. Necítím se ani v nejmenším vinen špatným chováním ani jinými hanebnostmi, jichž se mladí lidé občas dopouštějí v zahraničí a rovněž jsem vždy pociťoval uctívou a poníženou vstřícnost k svému jedinému a drahému otcí. Upřímná obava, že ztratím Vaši milou přízeň, stejně jako láska k Bohu a bázeň před ním a konečně i má dokonalá poctivost mi pomohly přizpůsobit se všem a přát si, abych všem konal jen a jen dobro. Takový je můj charakter a o tom Vás ujišťuji, drahý otče, a doufám, že se o tom přesvědčíte po mém příjezdu do Prahy.“¹²⁰

Rudolf Chotek se zde otce snaží přesvědčit, že během cesty se s ním udála zásadní změna: ukončil svůj přerod v dokonalého kavalíra, osvojil si „poctivost“. Cesta znamenala přechod od věku nemravného mládí ke zralé dospělosti. Tento kritický pohled ovšem nebyl podmíněn jen výstřelky samotného Rudolfa, odráží dobové názory, které nebyly vždy tak shovívavé, jak tvrdí sekundární literatura.¹²¹ O tom, že i Rudolf vnímal své mládí jako jakousi nemoc, jíž by se měl zbavit, nás přesvědčí i fakt, že si v Paříži pořídil francouzskou práci s velice výmluvným titulem: „Lék proti horečce mládí“.¹²² V jeho obhajobě se opět vrací představa o „cestě po zemích“ coby přechodového rituálu, který označil počátek nového životního cyklu. Byl však přechod od mládí k dospělosti skutečně tak jednorázový?

¹ Deníkové zápisky Václava Antonína Chotka, RACH, kart. 8, inv. č. 65; Ledr, Chotkové, s. 37.

² Rudolf Chotek otcí, Vídeň 29. 8. 1752, RACH, kart. 25, inv. č. 494, fol. 486.

³ Terezie Chotková otcí, Vídeň 1. 7. 1724, RACH, kart. 24, inv. č. 488, s. f.

⁴ Rudolf Chotek otcí, dopis č. 34, Leiden 18. 5. 1728, RACH, kart. 24, inv. č. 493, s. f.

⁵ Ledr, Chotkové, s. 37.

⁶ Rudolf Chotek otcí, Paříž 20. 10. 1729, RACH, kart. 24, inv. č. 493, s. f.; týž témuž dopis č. 59, Brusel 14. 2. 1729, s. f.

⁷ RACH, kart. 24, inv. č. 488, Marie Anna Chotková otcí, Metz 12. 1. 1721, s. f.

⁸ RACH, kart. 21, inv.-č. 459-473 (staré 449-451), roky 1714-1721.

⁹ „Academie royale“, její totožnost dokládají tištěné kalendáře (SOA Praha, RA Chotek, kart. 24, inv. č. 488); to, že se nejednalo o Academie royale v Bruselu či v Lunéville dokládají datace Václavových dopisů z Paříže. Totožnost akademie se však nepodařilo ověřit. „Academie royale“ v Paříži založená r. 1635, totiž zanikla již v polovině 17. století. Srov. Norbert Conrads, *Die Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982, s. 75-79.

¹⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 488, *Mémoire pour un gentilhomme qui entre Pensionnaire dans l'academie du Roy tenue par Monsieur de Lompré* rukou připsáno: ou Lagueriniere.

¹¹ RACH, kart. 24, inv. č. 488, Aubertel Václavu Antonínu Chotkovi, Paříž 22. 6. 1717, s. f.

¹² „la cour qui n'est ni domestique ni civile“ Marie Anna otcí, Metz 14. 2. 1721, RACH, kart. 24, inv. č. 488, s. f.

¹³ RACH, kart. 24, Václav Chotek otcí, Vídeň 14. 2. 1724, s. f. Leopold Josef hrabě Schlick zastával úřad nejvyššího českého kancléře v l. 1713 až 1723. Srov. Thomas Fellner, *Österreichische Zentralverwaltung I/1*, Wien 1907, s. 281.

¹⁴ RACH, kart. 24, inv. č. 488, Václav Chotek otcí, Vídeň 25. 3. 1724.

¹⁵ RACH, kart. 24, inv. č. 488, Carl Wussin Václavu Antonínu Chotkovi, Messina 13. 1. 1726.

¹⁶ RACH, kart. 21, inv. č. 473 (staré 454).

¹⁷ Poznámky Václava Antonína (srov. pozn. 1). Opakované tvrzení, že mladý Rudolf Chotek byl 10 let vychováván v Paříži vyvrací obsah jeho dopisů, nesmělé kontakty s francouzským jazykem a sebekritický pohled na vlastní jezuitské vzdělání. Kdyby zůstal od r. 1716 deset let ve Francii, nemohl by v r. 1721 studovat v Praze. Údaje se tedy patrně vztahoval na nejstaršího bratra Václava, na jehož existenci se později zapomnělo. Legenda má svůj původ u Fr. M. Pelcla. Srov. Josef Hanuš, *Národní muzeum a naše obrození I*, Praha 1921, s. 21; J. Ledr, *Chotkové*, s. 37.

¹⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 488, Pragae 6 Novembris 1721..humillimus obedientissimus filius et servitus et PHILOSOPHUS indignus Rudolphus Chotek.

¹⁹ Během cesty po zemích bratří Chotkové oponovali Séricourtovu přání stát se jejich hofmistrem. RACH, kart. 24, dopis č. 59; jeho původ dokládá setkání s jeho bratrem a příbuznými v Paříži. Srov. RACH, kart. 24, dopis č. 55, Paříž 19. 12. 1728; dopis č. 58, Versailles 27. 1. 1729.

²⁰ Na této akademii studovali bratři státního kancléře Václava Antonína Kaunitze. Srov. Grete Klingenstein, *Der Aufstieg*, s. 149.

²¹ Přehled možností pro vzdělání šlechtických synů podávají Zdeněk Hojda/Ivana Čornejová, *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*, in: Josef Petráň/František Kavka (edd.), *Dějiny university Karlovy 1348-1990, II (1622-1802)*, Praha 1996, 225-240, tento text zmiňuje šlechtickou akademii při cisterciáckém klášteře ve Žďáru nad Sázavou. Šlechtické akademie ovšem existovaly také v Lehnici, Těšíně, Innsbrucku a ve Vídni. Oblíbená byla u šlechticů také univerzita v Salcburku.

²² RACH, kart. 24, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 57, Paříž 3. 1. 1729.

²³ Studie Rudolfa Chotka dokládá jeho latinský dopis otcí, napsaný krátce po začátku studií. RACH, kart. 24, svazek 1, Rudolf Chotek otcí, Praha 6. 11. 1721. Rudolf zde výslovně uvádí, že nemá žádného šlechtického spolužáka. Studie Jana Karla dokládá zápis v matrice Archiv Univerzity Karlovy, M22 1654-1736, s. 456, k udělení licenciátu 8. 7. 1723 srov. AUK, M22, s. 466.

²⁴ Oblíbenost pražské univerzity dokládá u české šlechty dokládá matrika právnické fakulty *Matricula renovata continues nomina...ab Anno 1638 usque ad 1762... Anno 1823 (M 12)*; pro výčet šlechticů srov. Jiří Klabouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, s. 57, pozn. 56.

²⁵ Marie Pavlíková/Ivana Čornejová, *Filozofická fakulta*, in: Petráň/Kavka, *Dějiny*, sv. 2, s. 99-133.

²⁶ AUK, M 12, *Matricula renovata...*, písmeno „C“. Zapsání jsou tentokrát oba bratři; Rudolfův pobyt ve Vídni dokazuje dopis otcí z 26. 4. 1724 z Vídne, RACH, kart. 24, inv. č. 488.

²⁷ K tomu srov. J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky*, s. 117-119; Karel Beránek, *Právnická fakulta*, in: Petráň/Kavka, *Dějiny*, sv. 2, 1990, s. 136-162.

²⁸ O praxi šlechtických studií v Praze zatím není mnoho známo. O předpokládané kvalitativní změně srov. J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky*, s. 38, o podobě soukromých kolegií srov. Tamtéž, s. 110.

²⁹ Jindřich Petr Proichahusen (také Bruyckhausen, Broichhausen), pocházel z Kutné Hory, žák Amenda, od 1720 do 1747 profesorem pandekt a římského práva na Právnické fakultě v Praze. V roce 1745 rektorem, v l. 1728 až 1744 mnohokrát děkanem. Srov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 152.

³⁰ Václav Xaver Neumann (1670-1743), na fakultě působil od r. 1705, zároveň však působil jako advokát mnoha šlechtických rodin. Získal renomé jako odborník na směnečné právo a od r. 1709 získal místo protokolisty v kodifikační komisi. Od r. 1716 se věnoval státnímu právu, především vztahu Čech k Říši a platnosti obecného římského práva v Čechách. Srov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 122-125; K. Beránek, Právnická fakulta, s. 146; Eduard Maur, 12. 5. 1743 Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003, s. 120-122.

³¹ RA Chotek, kart. 24, Chotek otci, dopis č. 25, Leiden 27. 2. 1728.

³² AUK, M 154, disertace z r. 1727 s názvem „Eris aere exarmata sive transactionis remedium litis ex terminium et pacis publicae privateque in sacris ac profanis postilium summaria“. Srov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 152, pozn. 70. V 18. století nebyly disertace dílem doktoranda, nýbrž profesora, který předsedal disputaci. Srov. Tamtéž, s. 71.

³³ Zachariáš Josef AmEnde, pocházel z Lužice, studia dokončil v r. 1700, 1704 doktor práv, 1705 mimořádný a 1711 řádný profesor. Přednášel do roku 1736, v l. 1714 až 1734 mnohokrát děkanem. Srov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 151.

³⁴ Eris aere exarmata, sive transactionis remedium litis exterminium et pacis publicae in sacris ac profanis postilium per III diss. jur. assertum. Srov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 152, pozn. 69. Datum disputace zmiňuje Václav Antonín ve svých poznámkách.

³⁵ Počátek cesty zachycují životopisné poznámky Václava Antonína Chotka.

³⁶ K tezi o stabilizovaných trasách studijních cest srov. Alfred Kohler, Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den Habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620), in: Grete Klingenstein a kol., (ed.), Bildung, Politik und Gesellschaft, München 1978, s. 64-123; ke konfesionalizaci „univerzitního prostoru“ obecně srov. Dominique Julia/Jacques Revel, Les pérégrination académiques, in: Tiz (ed.), Histoire sociale des populations étudiantes, 2, Paris 1989, s. 56-61. Názorové střety spojené se změnou orientace z Lovaně na Leiden ukázal na příkladu hr. Karla Maxmiliána z Dietrichsteina Jiří Kroupa, Studie o feudálním pozemkovém vlastnictví v době krize nevolnického systému. (Moravští Dietrichsteinové a jejich panství v tereziánské době), Dis. Brno 1976, s. 28-34.

³⁷ Srov. Ernst H. Kossmann, Political Thought in the Dutch Republic. Three Studies, Amsterdam 2000.

³⁸ K jejímu vzniku srov. Heinz Schnepen, Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben. Von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jh., Münster 1960, s. 68-73, 98-102; Michael Stolleis, Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland sv. I, München 1988, s. 251-252.

³⁹ Philipp Reinhard Vitriarius (1647-1720), od 1673 přednášel v Ženevě, od 1682 v Leiden. Jeho syn Johann Jakob Vitriarius (1679-1745) vyučoval na univerzitě od r. 1719. Srov. Frensdorff, Allgemeine deutsche Biographie 40 (1896), s. 82; proslulost obou Vitriariů založila práce Institutiones iuris publici z r. 1683, byla v 17. i 18. stol. neustále rozšiřována do podoby pětisvazkového kompendia, jež sloužilo jako hlavní příručka iuris publici Imperii. Stolleis, Öffentliches Recht, s. 252.

⁴⁰ H. Schnepen, Niederländische Universitäten, s. 13, 54-56.

⁴¹ H. Schnepen, Niederländische Universitäten, s. 13. V případě Nosticů se snad jednalo o Josefa Viléma na Rokytnicích (nar. 1706), syna Jana Karla, který působil jako nejvyšší štolba císařovny vdovy Vilemíny Amálie; v případě Černínů se jednalo o Prokopa Vojtěcha Černína; v případě Kinských o Františka Ferdinanda Kinského.

⁴² Srov. disertaci o osobě jejich hofmistra F. C. Scheyba, Irene Holzer (roz. Tuma), Franz Christoph von Scheyb (1704-1777). Leben und Werk. Ein Beitrag zur süddeutsch-österreichischen Aufklärung. Phil. Diss., Wien 1975.

⁴³ Srov. zde pozn. 19.

⁴⁴ Kurfiřt bratry přijal na audienci a rozprávěl s nimi o jejich disputaci. RA Chotek, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 2, Bamberg 20. 7. 1727. Jednalo se nejspíše o mohučského arcibiskupa Lothara Františka Schönborna (arcibiskupem 1695-1729).

⁴⁵ Tvrdil to J. J. Moser, *Bibliotheca iuris publici I*, 1729, s. 6ff.; cit. Schneppen, *Niederländische Universitäten*, s. 55.

⁴⁶ Popisy denního režimu se nacházejí v těchto dopisech: Jan Karel Chotek otcí, dopis č. 5, Leiden 5. 10. 1727; dopis č. 10, Leiden 12. 3. 1728; Rudolf Chotek otcí, dopis č. 13, Leiden 14. 11. 1727; dopis č. 23, Leiden 4. 2. 1728 (vše RACH, kart. 24, inv. č. 489).

⁴⁷ Rozvrh se týká pondělí, úterý, čtvrtka a pátku. Ve středu zkoušky z *Droit publique* (9-10 hod) a v sobotu zkoušky z *Droit des gens* (9-10 hod), v neděli mše od 9 do 12 hod, pak volno.

⁴⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 23, Leiden 4. 2. 1728. „...quelque fois je vas d'abord coucher, quelque fois aussi je travaville a vostre maniere jusqu'a mis nuit, celon que j'ai someilles“.

⁴⁹ Opis Grotiova spisu z roku 1625 se nachází v RACH, kart. 103 (stará manipulace 110), inv. č. 1397, ca 300 stran. Rukopis je opatřen také stručným životopisem Huga Grotia.

⁵⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 23, Leiden 4. 2. 1728. „le College de droit de gens et de Nature qui commence a 11 heures jusqu'a midie, nous escrivons les Annotata ad Grotius nous meme par Economie, car les escrivens sonts infiniments cheres, il nous aurois fallu payer 50 fl et plus pour les manuscripts.“

⁵¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Jan Karel Chotek otcí, dopis č. 10, Leiden 12. 3. 1728. „L'autre jour mon frere at achetez le meme Autheur du Droit de Nature escrit en francois.“

⁵² RA Chotek, kart. 24, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 34, Leiden 18. 5. 1728, s. f.

⁵³ Nizozemská škola elegantní jurisprudence značí nizozemský proud právníckého humanismu, který zde vznikl v 16. století a posílil jej příliv hugenotských uprchlíků z Francie v průběhu 17. století. V právníckých dějinách se proto hovoří o tzv. *translatio studii*, kdy Nizozemí převzalo po Francii vedoucí postavení ve vývoji právní vědy. Centrem směru, který určoval vývoj zejména ve druhé polovině 17. století, se stal Leiden. K nejvýraznějším postavám patřili profesori Bynkershoek či Voet. Ani tento směr však nerozvíjel nizozemské státní právo, k tomu došlo až v polovině 18. století. Srov. Stephan Meder, *Rechtsgeschichte: eine Einführung*, Köln/Wien/Weimar 2002, s. 168-169.

⁵⁴ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 17, Leiden 19. 12. 1727.

⁵⁵ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Jan Karel Chotek otcí, Leiden 26. 3. 1728.

⁵⁶ RACH, kart. 24, inv. č. 489, dopis č. 24, Rudolf Chotek otcí, Leiden 17. 2. 1728.

⁵⁷ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Jan Karel Chotek otcí, 21. 10. 1727.

⁵⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí dopis č. 14, Leiden 21. 11. 1727.

⁵⁹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí dopis č. 14, Leiden 21. 11. 1727; dopis č. 17, Leiden 19. 12. 1727.

⁶⁰ Hermann Boerhaave (1668-1738) se proslavil především encyklopedickými spisy shrnujícími dosavadní lékařské znalosti, rovněž v žánru „institucí“. V této době se již nacházel za zenitem slávy. Od r. 1727 jej trápila nemoc, která mu ochromila nohu, r. 1729 se Boerhaave vzdal profesury. Srov. „Boerhaave, Herm.“, in: *Allgemeine Enzyklopedie der Wissenschaften und Künste*, sv. 8, J. S. Ersch/J. G. Gruber (red.), Leipzig 1818 (Nachdruck Graz 1970, Bd. 11), s. 274-277.

⁶¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 14, Leiden 21. 11. 1727; dopis č. 32, Leiden 4. 5. 1728.

⁶² RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 21, Leiden 16. 1. 1728.

⁶³ Jednalo se nejspíš o Josefa Františka Bonaventuru (1708-1772) a Melchiora Friedricha Josefa (1711-1754), jejichž otec Rudolf byl bratrem říšského vicekancléře. Dodejme, že Schönbornové byli v této době spřízněni s rodem Osteinů, Johann Franz Seb. v. Ostein (+1718) si vzal Annu Karolinu S. (1674-1746). Srov. „Schönborn“, in: *Wurzbach* 31 (1876), s. 130-140, zvl. 136.

⁶⁴ RA Chotek, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 26, Leiden 5. 5. 1728; Friedrich Karl Schönborn působil jako říšský vicekancléř ve Vídni v l. 1705-1734.

⁶⁵ RA Chotek, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 34, Leiden 18. 5. 1728; v rodokmenech Schönbornů se však žádná šestnáctiletá dcera nenachází.

⁶⁶ Marchese di Visconti (Scaramuccia), vyslanec ve Velké Británii od 11. 8. 1727 do 20. 4. 1728. Srov. Repertorium II, s. 65.

⁶⁷ Hans Caspar von Bothmer (1656-1732), tajný rada a první ministr krále Jiřího v brunšvických zemích, pocházel ze starého dolnosaského rodu, 1677 čestným kavalírem na kongresu v Nijmegen, 1680 kavalírská cesta, 1682 Hofjunker u princezny Sofie Doroty, 1690-1696 vyslancem na císařském dvoře ve Vídni, 1696-98 na kongresu v Ryjswicku, 1700-1711 diplomatická činnost, mj. v Londýně, 1714 první ministr pro německé záležitosti a hannoverské kurfiřtství; r. 1713 povýšen do stavu říšských hrabat, zemřel 6. 2. 1732. Britskému státu odkázal svůj dům v Downing Street č. 10 jako sídlo prvního ministra. Srov. „Bothmar“, in: Zdeler 4 (1733, Nachdruck Graz 1961), s. 832-834; Joachim Lampe, Aristokratie, Hofadel und Staatspatriziat in Kurhannover 1714-1760, sv. 2, Göttingen 1963, s. 23.

⁶⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 47, Metz 29. 9. 1728.

⁶⁹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 54, Paříž 10. 12. 1728.

⁷⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 55, Paříž 19. 12. 1728.

⁷¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 57, Versailles 27. 1. 1729.

⁷² RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 21, Leiden 16. 1. 1728.

⁷³ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 21, Leiden 16. 1. 1728. „.....puisque je peux esperer par la qu'a la fins je reussirai peut estre a trouver la veritable methode, et maniere de bien s'expliquer par des lestres farncois, qui, pour le Commerce du monde sont presentement presque les plus usitées, ce pourqui aussi que je souhaite de me perfectioner principalement dans ledite language, sans pourtant ignorer les austres; Vous pouvez estere assurez tres cher Papa, que pour cette effect j'employerai tout le monde, principalement pandans mon sejours de Paris, et que je m'informerai de toute la regence; tribuneaux; maniere de plaidé; de bien escrire; et enfins jusqu'a la derniere bagatelle des affaires de ce Calibre.“

⁷⁴ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 68, Paříž 22. 6. 1729; dopis č. 75, Paříž 4. 9. 1729.

⁷⁵ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 74, Paříž 14. 8. 1729.

⁷⁶ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 55, Paříž 19. 12. 1728.

⁷⁷ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 57, Paříž 3. 1. 1729. „....principales regles de droit, ensuite des coutumes, manieres et procedures de chaque parlement et conseil souverain de toute la France.“

⁷⁸ Marcus baron de Fonseca v l. 1722-1730 vyslanec v Paříži, zastupoval císaře na kongresu v Soissons. Srov. Repertorium II, s. 61; v případě vévodkyně brunšvicko-wolfenbüttelské se jedná nejspíše o Benediktinu Falckou, jež zemřela v roce 1730.

⁷⁹ „Nous n'irons a ce qui me parois pas si tot a Versaille car ce n'est pas de la saisons.“ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, Paříž 19. 12. 1728, dopis č. 54; týž témuž Paříž 3. 1. 1729, dopis č. 57; týž témuž Versailles 29. 1. 1729, dopis č. 58.

⁸⁰ Arcivévodkyně Marie Alžběta, sestra Karla VI., v l. 1724-1741 generální guvernanka Rakouského Nizozemí. Srov. Jacques Lefevre, De Zuidelijke Nederlanden 1700-1748, 1954, s. 184-185.

⁸¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 61, Paříž 21. 3. 1729, s. f. „....n'avoit en verité espris par sa beauté, Sa naisence et son bon caractere, et je ne scaurois le nier que je sentr actuellement encore un petit attachement pour elle, mais qui a deja beaucoup diminuez par l'absence - surplus aussi mon amour n'ayant jamais été assé avugle pour n'avoir pas observez, que tout ce qui brille n'est pas poins ore et que tout attachement a une personne sans argant ne devoit etre pour moi que tres passager. Cette premier maxim einebranlable de mon esprit, a effectuer, qu'ayant veu que cette belle demoiselle n'avoit pour son partage que ses belles qualités et poins d'argent, toute l'intrigue s'est terminé par un simple amusement.“

⁸² K diplomatickému pozadí a cíli jejich mise viz: Max Braubach, Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert, Bonn 1952, s. 160-173.

⁸³ Pozici rodu Kinských na císařském dvoře založil hrabě František Oldřich Kinský, společník císaře Leopolda I., v l. 1683-99 nejvyšší kancléř český, po něm převzal tentýž úřad jeho bratr Václav

Norbert Oktavián (kancléřem již 1701-1705, nejvyšším kancléřem v l. 1705-1711), jeho syn František Ferdinand od r. 1705 místokancléřem, od r. 1715/17 kancléřem, v l. 1723-1735/6 nejvyšším kancléřem. Od r. 1738 převzal post nejvyššího kancléře jeho nevlastní bratr Filip Josef (kancléřem 1736-38), jenž jej podržel až do r. 1745, kdy jej Marie Terezie sesadila. Srov. August Sedláček, „Kinský“, in: Ottův slovník naučný 14, Praha 1899, s. 240-245; Jaromír Čelakovský, O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kanceláří, Praha 1890, s. 62-63; kontinuity mezi Kinskými a Chotky si povšiml V. URFUS, Na okraj, s. 187.

⁸⁴ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Jan Karel Chotek otcí, 9. 4. 1728.

⁸⁵ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis b. č. Londýn 16. 7. 1728; dopis č. 40, Londýn 27. 7. 1728.

⁸⁶ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 68, Paříž 22. 6. 1729.

⁸⁷ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 74, Paříž 14. 8. 1729.

⁸⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 78, 20. 10. 1729.

⁸⁹ Česky „Mým osudem je úřad.“ Srov. „Mais enfin mon faite est la robe, il faut taicher de reussir par la, au defaut de quoi il est toujours bon quand on se sent capable d'un pareil louable pissallé.“ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 79, Paříž 6. 11. 1729; týž témuž, dopis č. 80, Paříž 20. 12. 1729. Dopisy dokládají, že i šlechtici v habsburské monarchii se ztotožňovali s pojmy „noblesse de robe“ a „noblesse d'épée“.

⁹⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 61, Paříž 21. 3. 1729. „il me semble cher papa que nous devrions estre un peu plus fixé a ce que nous voulons entreprendre a nostre retours car si vous me voulez employer dans les affaires du Royaume de Boheme, tout cette etude du droit de l'Empire est presque superflue quoique tres bon a scavoir, ce pourquoi aussi je me suis beaucoup appliqué a Leiden, et tache encore actuellement de cultiver cette connoissance de mieux en mieux, je scai tout les costumes de l'Empire, La Procedure des affaires et comme la pratique du College de Vetzlar n'est proprement tres necessaire que pour ceux qui aspirent Assesseurs au Tribunal de la Chambre Imperial.“ Soudní dvůr říšské komory sídlil ve Wetzlaru od roku 1689 do roku 1806. Přisedící byli jmenováni soudním dvorem samotným, avšak podle návrhu císaře a říšských stavů. Důležité je, že se zde i od šlechtických přisedících vyžadovalo juristické vzdělání, podle augšpurského míru měli být rovněž vybírání podle konfesijního klíče. Srov. Rudolf Hoke, Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte I, Wien 1992, s. 160-163.

⁹¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 64, Paříž 10. 5. 1729.

⁹² RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 64, Paříž 10. 5. 1729; Copie de la lettre d'Ostein, Vienne 9. 4. 1729.

⁹³ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 79, 6. 11. 1729. „Si donc le sort ne me seroit pas favorable tous come je l'ay plus a craindre que mon frere par son droit d'ainesse j'avoue cher papa, que j'aurois infiniment de regres de ne m'avoir point appliquer a un autre metié, savoir celui de la guerre, surplus apercevant, grace au Ciel que ma condition devient de jouir en jour plus forte, et plus vigoureuse, croyés men tres cher papa que tout ce que je viens de vous dire presentement, ne rejaillit pas uniquement de moy, c'est l'opinion de beaucoup de gens sansés, et de mes amis, qui ont remplis mon esprit de toutes ses idées.“

⁹⁴ RA Chotek, kart. 24, Jan Karel otcí, Leiden 12. 3. 1728.

⁹⁵ K významu tohoto fenoménu v raném novověku srov. Václav Bůžek, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229-264.

⁹⁶ Pravděpodobně František Josef Černín na Nedrahovicích (1697-1733) od r. 1716 vladař domu hradeckého jako „notre patron et votre ami“ v Rudolf Chotek otcí, dopis č. 57, Paříž 3. 1. 1729; týž témuž, dopis č. 41, Ostende 3. 8. 1728; o Theobaldu Černínovi (= Děpolt Martin Protiva Černín z Chudenic), Rudolf Chotek otcí, dopis č. 89, Neapol 16. 6. 1730.

⁹⁷ „Je m'estimeroi hereux si nous pourrions mériter sa [tj. Valdštejnovu] protection.“ Rudolf Chotek otcí dopis č. 32, Leiden 4. 5. 1728; o různých službách pro hr. Jana Josefa z Valdštejna (1684-1731), který roku 1715 založil známou manufakturu v Horním Litvínově, srov. RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí dopis č. 24, Leiden 17. 2. 1728; dopis č. 26, Leiden 5. 5. 1728; dopis č. 58, Paříž 16. 5. 1729; dopis č. 70, Paříž 14. 7. 1729; Chotek provedl v Nizozemí prohlídku tamějších

soukenných manufaktur. Srov. rovněž zmínku o tom, že Rudolfova sestra Tereza dostala za podpory hraběnky Valdštejnové povolení navštívit dvůr. „...c'est ce qui nous anime tant plus, pour tacher de meritter la protection de la dit Maison de Valstein“. RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 34, Leiden 18. 5. 1728.

⁹⁸ „le jeun comte Braun, notre grand Ami“ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 87, Janov 1. 5. 1730. Maxmilian Ulysses říšský hrabě Browne (1705-1757) pocházel z katolického irského rodu, jeho otec emigroval po roce 1690, vstoupil do císařských služeb, Maxmilian Ulysses se stal polním maršálem a významným vojevůdcem. Zemřel na následky zranění v bitvě u Štěrbohol r. 1757. Roku 1725 se oženil s Marií Philippou Magdalenou z Martinic a působil zároveň jako věřitel Valdštejnů a Chotků. Srov. „Browne“, in: Wurzbach 2, 1857, s. 159-160; Christopher Duffy, Feldmarschall Browne. Irischer Emigrant kaiserlicher Heerführer Gegenspieler Friedrichs II. von Preussen, Wien/München 1966, s. 37.

⁹⁹ „...<Le Grand Burggrave> ne paroît pas estre des nos grands Amis et Patron, mais patience.“ Rudolf Chotek otcí, dopis č. 34, Leiden 18. 5. 1728.

¹⁰⁰ První zmínka o něm v dopise mladého Rudolfa Chotka otcí, Praha 16. 11. 1721. Kontroloval prakticky celou studijní cestu.

¹⁰¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 21, Leiden 16. 1. 1728.

¹⁰² RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 84, Paříž 2. 3. 1730. „Je quitte aussi ici un ami, que je puis proner pour ami veritable, avec tous les regres imaginables, c'est un Seigneur d'ici nommé comte de Sade alié a toutes les grandes maisons, qui m'a fait mil plaisirs, et n'a rien eu de reservé pour moy, ce qui m'a été et me sera peut etre encore a l'avenir de tems en tems de grande utilité, enfin le cher Comte Kinski notre Patron et vrai Ami; mais Du moins j'espere de le revoir bientot, car il n'y a guere d'apparence qu'il reste trop longtems ici....a notre retour a Vienne j'espere que sa protection nous sera de grande utilité.“

¹⁰³ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 80, Paříž 26. 11. 1729. „Au reste je ne suis pas tout a fait si ignorant pour que je ne commence point a connoitre peux a peux toutes parties, et les intrigues des notre Cour, on entent de tems en tems quelque mot, qui prononcé de la bouche d'un Ministre instruit beaucoup. Je sai bien que le Princ protege Kinski, et que Sinzendorff en est un petis Antagoniste, mais heurus pour tous nous autres que nous avons un maitre, qui Lui meme mette La main a La pate et connoit an merveillement...“

¹⁰⁴ Filip Ludvík Sinzendorf v l. 1705-1715 druhý rakouský kancléř, od r. 1715 až do r. 1742 první rakouský kancléř.

¹⁰⁵ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 61, 21. 3. 1729; v říjnu uvažoval Rudolf dokonce o tom, že Itálii vynechá úplně a pojedje přes Francii, Lotrinsko a Německo. Rudolf Chotek otcí, dopis č. 78, Paříž 20. 10. 1728.

¹⁰⁶ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 58, Paříž 16. 1. 1729.

¹⁰⁷ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 82, Versailles, 19. 1. 1730.

¹⁰⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 58, Paříž 16. 1. 1729.

¹⁰⁹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 82, Paříž 29. 12. 1730; Chantilly 22. 3. 1730.

¹¹⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 87, Janov 30. 5. 1730.

¹¹¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 89, Neapol 16. 6. 1730.

¹¹² RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otcí, dopis č. 90, Řím 30. 6. 1730.

¹¹³ Pojem petit-maitre označoval především mladíky, kteří měli zálibu ve výstřední módě i chování. V 17. století označoval dvořana, který si osvojil pouze špatné stránky dvorského života: marnivost (vanité), zahálčivost (mollesse), nedokázal se mírnit (intempérance) a výstřednost (libertinage). Původně snad použito jako hanlivé označení pro mladé šlechtice, kteří podporovali frondu prince de Condé. Ke konci 18. století odrážel především stereotypní pohled na mládež, což potvrzuje, že se používal v opozici k pojmu „bons bougres de pere de famille“. Před francouzskou revolucí se rozšířil jako hanlivé označení pro dvořany obecně. Srov. Anette Höffer, Petits-maitres, Muscadins, Incroyables, Merveilleuses, in: Rolf Reichardt/Hans-Jürgen Lüsebrink (red.), Handbuch politisch-sozialer Begriffe in Frankreich 1680-1820, Hft 16-18, München 1996, s. 207-233.

¹¹⁴ Na počátku cesty shrnul Rudolf své cíle takto: „En attendant comme le but de nostre voyage est, de se perfectioner en toute chose due a un homme de qualité, je ne manquerai pas d’y contribuer mon possible par l’assiduité, et application, que j’aurai dans tout ce, qui sera digne d’attention, affains de vous donner une consolation parfaite, et que vous n’ayes pas Lieux de nous resporter les depences, que vous voulés bien supediter par vostre bon naturelle mon tres cher papa.“ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 1, Bamberg 14. 7. 1727. Jinak se na věc dívala hraběnka Marie Anna z kláštera v Metz, která napsala, si přeje, aby z jejího bratra Václava vyrostl „brave, honnete, et chretien Cavalier“. RACH, kart. 24, inv. č. 488, Marie Anna Chotková otci, 21. 1. Metz, 1721.

¹¹⁵ Nicolas Faret, *L’honnest homme, ou l’art de plaire a la cour*, Paris 1658, s. 168.

¹¹⁶ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 90, Řím 30. 6. 1730.

¹¹⁷ Klement XII. (Lorenzo Corsini, 1652-1740), zvolen 12. 7. 1730 ve věku 78 let.

¹¹⁸ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 90, Řím 30. 6. 1730.

¹¹⁹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 93, Řím 29. 7. 1730.

¹²⁰ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 94, Luca, 13. 8. 1730. „Enfin j’ai fini presentment la carriere que l’on dit la plus heureuse de la vie d’un homme de condition, si je m’y suis quelque fois un peu emenciper, je crois tres cher papa par vos bontés et par la parfaite connoissance que Vous devez avoir de cetems la, que vous m’en accorderez le pardon d’autant plus; je ne me sens point coupable d’une mauvaise conduite, ny d’autre sottise, que quelques fois les jeuns gens commettent dans les pays, et que j’ai toujours conservez un tendresse respectueuse et soumise pour mon unique cher Papa, une juste crainte de perdre vos bonnes graces, avant tout l’amour et la crainte de Dieu, et enfin une honneteté accomplie ayant taché de m’acomoder a tout le monde, et de desirer l’avantage de faire du bien a tous le monde, telle est mon caractaire je vous assure mon tres cher papa, et vous le reconnaitez j’espere a mon retour plus par effet, que par avue que je vous en fais ici a mon avantage...“

¹²¹ K situaci v habsburské monarchii srov. rétoriku tereziánských zákonů o plnoletosti, *Supplementum codicis austriaci*, Bd. 5, Wien 1777, zákon o plnoletosti z r. 1751, s. 559; z r. 1753, s. 757; k názorům zdůrazňujícím odlišný postoj společnosti k mládí v preindustriální epoše srov. Norbert Schindler, *Die Hütter der Unordnung. Rituale der Jugendkultur in der frühen Neuzeit*, in: Giovanni Levi/Jean-Claude Schmidt (ed.), *Geschichte der Jugend I. Von der Antike bis zum Absolutismus*, Frankfurt/M 1996, s. 319-382; Anne Stanjek, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt /M-New York 2001, s. 215-218.

¹²² V originále „Remede contre la fievre de la jeunesse“, Rudolf Chotek otci, dopis č. 55, Paříž 19. 12. 1729

I. 3. Životní nejistoty

Sledujme nyní osudy bratří Chotků v krátkém, avšak pro jejich životní cykly významném období 1730-1740, kdy čerstvě vystudovaní kavalíři vstupovali do samostatného života „*mimo otcovský dům*“. Po návratu z cest, kde zakoušeli přízeň mnoha vlivných a významných osobností celé Evropy, pro ně začalo těžké období frustrace a existenční nejistoty, naplněné horečnatým hledáním nevěsty a místa. Velkou úlohu zde samozřejmě sehrál fakt, že Chotkové nepatřili k bohatým aristokratům s knížecím titulem a několika fideikomisy, i když pro ně hraběcí titul a urozenost znamenaly velkou výhodu. Úspěch však přesto nebyl zaručen. Na rozdíl od synků z vysoce postavených a zámožných aristokratických rodin neměli oba bratři svou životní cestu vydlážděnou a předem danou. Museli se těžce prosazovat, využívat své vzdělání a zakoušet mnohé neúspěchy. Díky velmi časté korespondenci synů s otcem, jež neustala ani po návratu z kavalírské cesty, můžeme podrobně sledovat, jak oba šlechtičtí mladíci tuto životní fázi chápali, jaké motivy je pobízely k dalšímu jednání a můžeme také pozorovat, jak jejich osobní úsilí souviselo s rodinnou strategií.

S ohledem na pozdější vývoj věnujme nejprve pozornost mladšímu z bratrů – hraběti Rudolfovi – jenž se později stal jedním z hlavních činitelů tereziánského reformního hnutí. Počátky jeho kariéry nebyly nijak povzbudivé. Po návratu do Čech na podzim 1730 se ještě mohl cítit spokojen. S vídeňskou smetánkou se zúčastnil lovu v Tyrolsku, což svědčilo o dobrých kontaktech v tamějších kruzích, poté se odebral za svým otcem do Prahy a v létě 1731 se rozhodl začít s uskutečňováním svých ambiciózních plánů. Usiloval o poměrně konvenční místo rady u apelačního soudu v Praze a kromě toho o poněkud méně konvenční sňatek s dcerou madame Fuchsově ve Vídni. Pomoci mu měl „drahý a moudrý přítel“ Jindřich František Karel Ostein. Letní sezónu 1731 strávil Chotek na jeho panství v Dačicích na Moravě a právě odtud začal psát další dopisy svému otci. Zjevil mu plán, o němž prý v Dačicích sní. Vysvětlil, že se tak děje díky radám přítele Osteina a v obavách před otcovou odmítavou reakcí jej vyzval: „*Prosím Vás, abyste mi prokázal laskavost a nechtěl mne tak brzy zapojit do jiného plánu, který možná osnujete ohledně mého uplatnění, neboť Vám příznávám upřímně a nemohu skrývat, že – dle mého názoru – nic na světě nepřekoná přednosti mé obdivuhodné Fuchsově, a nic nemůže mít tolik lesku, aby mě to přimělo na ni zapomenout.*“¹ V té době byla již jeho žádost o místo rady nad apelacemi podaná a o několik

dní později se mu naskytla příležitost prezentovat ji před císařem, který se vrátil z letní rezidence v Laxenburku.

Text jeho žádosti je zajímavým dokladem o dobovém pojetí úřednických ctností. Nezduřazňoval se tu urozený původ, ani zásluhy předků, ale spíše vysoká kvalifikace samotného žadatele.² Rudolf Chotek zdůrazňoval, že se o službu uchází po absolvování právnických studií na pražské univerzitě, která zakončil zkouškami a disputací, že poté prodělal také „cestu po zemích“. Až na druhém místě stály mravní ctnosti uchazeče: O službu žádá, neboť se mu protiví zahálka a chce rozvíjet své nepatrné schopnosti, aby mohl lépe sloužit Jeho císařské výsosti. Teprve na konci zdůraznil, že svou žádostí chce uspokojit také svého starého otce, jenž sám sloužil císaři déle než 30 let. Po podání žádosti následovaly dva měsíce napjatého očekávání.

Rudolf je vyplnil korespondencí s otcem ohledně svého materiálního zabezpečení. Rodinné statky samozřejmě nestačily na to, aby z nich mohl on a jeho bratr žít a ze služby nebylo možno očekávat zpočátku velké příjmy. Hlavním zdrojem obživy se proto měla stát bohatá manželka. Hrabě Rudolf musel otci vysvětlit, že svou Fuchsovou opravdu miluje, ačkoli ona neoplývá bohatstvím. Zároveň mu však musel připomenout, že mu vyhlédnutá snoubenka může zajistit účinnou protekci u dvora.³ Václav Antonín vnímal ambice svého syna bez nadšení a je možné, že se mu v nich snažil účinně bránit. Rudolfovi se záhy doneslo, že otec o věci mluvil s hrabětem Schlickem, mužem nevalné pověsti, který „neuhlídá žádné tajemství“. Rudolf se z dobře informovaných zdrojů dověděl, že Schlick vůbec nepodpořil jeho žádost o místo rady nad apelacemi, když se o tom hlasovalo v České dvorské kanceláři. Učinil tak i přesto, že mu slíbil jeho záležitost podporovat.⁴ Začátkem října se Chotek konečně dočkal rozhodnutí: Jeho žádost byla zamítnuta. Aby jeho zklamání bylo ještě větší, ostatní dva žadatelé, kteří ovšem byli zařazeni před ním, místa získali. Jednalo se o hraběte Černína a hraběte Pöttinga. Rudolf Chotek získal pouze vágní příslib, že bude jmenován při příští promoci, pokud k ní dojde.

Vnucovala se samozřejmě otázka, co dál. Před mladým kavalírem se otevíraly dvě možnosti: Ostein a jiní mu radili, aby na čas odjel z Vídně do Prahy a vrátil se opět po nějaké době, aby se ukázal císaři a vlivným ministrům a znovu požádal o totéž místo. Tato skupina vycházela z toho, že pro úspěch je nutné „*kultivovat známosti a protekce*“. Shodovali se také v tom, že nemá cenu žádat o jiný post, než je rada nad apelacemi, neboť se mu v Čechách žádný jiný nevyrovná. Druzí navrhovali, aby si „*doopravdy získal přátelství a protekci několika ministrů, kteří se nejlépe vyznají*“. Mladý kavalír měl žádat klidně i o místo u

dvorské komory, aby vůbec získal nějaké zaměstnání, a „nevzbudil dojem, že polevuje ve svém přání sloužit a získat zaměstnání v nějakém ze stávajících postů“. Podle této skupiny bylo tedy rovněž nutné získávat známosti, ale kromě toho doporučovala zachovat si jistý morální kredit. Etickou stránku věci nepodceňoval ani sám hrabě Rudolf, neboť k oběma úvahám dodal: „Pokud zde zůstanu, může se stát, že se můj pobyt změní v pouhou zahálku (oisiveté) a v plán, jak příjemně trávit čas a tím bych jen prohloubil pohrdání, jež cítí ženy především z naší země vůči těm, kteří jim neprokazují patřičnou oddanost.“ Jeho mysl se nakonec přesto klonila spíše k tomu, aby zůstal ve Vídni, neboť většina obchodů se dělá zde a ani jeho výdaje tam nikterak nepřesahují to, co utratí v Praze. „Pokud chci pracovat a nalézám v tom potěšení, nemám nikde tolik možností jako zde“, napsal otci.⁵ Pro nás není podstatné, že se nakonec vrátil do Prahy, neboť otec mu jednoduše odmítal vyplatit apanáž, ale důležitý je významový protiklad zahálka/práce, který se tu poprvé objevuje v jasném kontrastu a ve spojitosti se šlechtickým kodexem ctností. Dopisy obou bratří z tohoto mezidobí jsou významné právě z tohoto důvodu, neboť ukazují, jak se pod tlakem existenčních nutností posunovala představa o šlechtických ctnostech směrem k „měšťanskému“ étosu výkonnosti, kvalifikace a píce.

Netřeba dodávat, že debaklem skončil i plán na sňatek s Mademoiselle Fuchsovou. Tato mladá dáma představovala skutečně velmi výhodnou partii, neboť její matka působila u dvora jako guvernanka arcivévodkyně Marie Terezie, budoucí panovnice. Neúspěšné vyjednávání zároveň ukázalo, že protekce nejvyššího kancléře Kinského nebyla v této době ještě tak silná ani spolehlivá. Nedostatek skutečně vlivných ochránců byl zřejmě hlavní příčinou nezdaru. Chotek si kancléřův význam uvědomoval a rozhodl se „kultivovat“ jej do budoucna ještě více.⁶ Další dva roky strávil neúspěšný služebník na otcovském statku Ostrov ve středních Čechách. Pod tímto názvem se skrývají dnešní Veltrusy, avšak v 18. století se pro toto panství a tamější sídlo užívalo jiného názvu, neboť Vltava tenkrát protékala jinudy a vytvořila zde skutečně velmi malebný ostrov, kde si Václav Antonín Chotek nechal postavit malé avšak půvabné sídlo. Na podzim 1733, když se úsilí o získání „zaměstnání“ (*etablissement*) stále míjelo účinkem, obrátil se hrabě Rudolf na svého otce dokonce se zoufalým dopisem, že bude usilovat alespoň o úřad krajského hejtmana a zeptal se jej, zda neví, v kterém kraji to vlastně Ostrov leží.⁷ Otec naproti tomu začal uvažovat o tom, že se vzdá vlastních statků a přenechá je synovi, což Rudolf zdvořile odmítl.⁸ Po napsání tohoto dopisu se „zahálčivý“ kavalír odebral do Prahy, kde se plně zapojil do plesové sezóny. Jeho dopisy z prvních zářijových dnů roku 1733 se hemží nejrůznějšími jmény známých šlechticů,

s nimiž se setkal. Zdá se, že toto úsilí přeci jenom pomohlo, protože 11. listopadu téhož roku se konečně dočkal kýženého jmenování radou nad apelacemi v Praze.⁹

Vhodný sňatek představoval ovšem stejně důležitý, ne-li důležitější problém, než získání místa. Bohužel dopisy psané po roce 1731 již tuto otázku nezmiňují, takže nevíme, jak se hraběti Rudolfovi podařilo dosáhnout toho, že si na Nový rok 1737 vzal za ženu Aloysii ovdovělou hraběnkou Bruntálskou z Vrbna.¹⁰ Hraběnka sice zažila již jedno manželství, z nějž si přivedla devítiletého synka Evžena, ale přitom byla o rok mladší než hrabě Rudolf. Z hlediska sociálních vztahů však hrál nemalou roli její původ – nevěsta totiž pocházela z mocné rodiny Kinských, o jejímž významu pro Českou dvorskou kancelář jsme se zmínili dříve. Rychlý sňatek druhorozeného Rudolfa Chotka zlepšil jeho postavení v rodinné hierarchii a odstartoval také sérii majetkových přesunů, jež měly zabezpečit mladý pár tak, aby ani starší bratr s otcem nezůstali ukřivdění.

Změny začaly již v prosinci 1735, kdy došlo k uzavření dohody o dělení dědictví po dávno zesnulé Marii Terezii ze Scheidlernů.¹¹ Její majetek patřil podle práva jejím dětem a hrabě Václav Antonín Chotek jej od roku 1709 pouze spravoval. V roce uzavření majetkové dohody dosáhl Jan Karel 31 let, Rudolf 29 let a jejich sestry, které se dohod rovněž zúčastnili, byly dokonce ještě starší. Vyplývá z toho, že otec-správce majetku vyrovnání nejspíš oddaloval, protože všem jeho potomkům vznikl nárok na převzetí dědictví daleko dříve. Majetkové vyrovnání bylo tedy v zájmu všech sourozenců, i když dohoda zvýhodňovala bezesporu hraběte Rudolfa. Budoucí ženich získal matčinu ves a panství Jeviněves, avšak musel dodržovat výplaty, jež ve svém testamentu určila paní ze Scheidlernů pro kostel Hybernů a Paulánů na Novém Městě Pražském. Připomeňme, že v prvním z nich se nacházela rodinná hrobka Scheidlernů a že tam byla pohřbena i matka se svým prvorozeným synem. Hrabě Rudolf samozřejmě musel dodržet i ustanovení, že ve vsi nechá dožít sestru zesnulé matky. Kromě toho se musel zavázat, že svému otci a staršímu bratrovi bude jednou za půl roku dávat výplatné (*Auffkündigung*) se 6% úrokem. Otcova výplata měla činit 30 tisíc zlatých, bratrova 45 tisíc. Další přesuny přinesla svatební smlouva z října 1736. Bylo zvykem, že smlouva obsahovala ustanovení o zajištění vdovy pro případ manželova předčasného skonu a pak samozřejmě dohodu o výši manželčina věna. Hraběnka Bruntálská z Vrbna rozená Kinská samozřejmě nepřicházela do svazku manželského s prázdnou a její věno činilo úctyhodné 4 tisíce zlatých. Ženich mohl svou část dohody splnit jen díky předchozímu vyrovnání a i pak se musel za jeho závazky zaručit ještě otec. K zajištění manželky nabídl hypotéku na statek Jeviněves, ale i přesto se musel zaručit ještě Václav Antonín Chotek, který

nabídl hypotéku na všechny své statky in genere a na statky Bělušice a Kirchina in specie. O majetkové převaze nevěsty svědčil i fakt, že „z lásky“ věnovala ve smlouvě manželovi ještě 20 tisíc zlatých navíc. Zároveň ale stanovila, že jí její štědrý dar bude vrácen, pokud její choť zemře dříve než ona, a to v ročních splátkách ve výši 3 tisíce zlatých. Pravděpodobně se jednalo o jisté svérázné vdovské zabezpečení, které si nedůvěřivá nevěsta zaplatila sama předem. Za svědky přišli manželům Chotkovým Jan Mořic Manderscheid, arcibiskup pražský, Josef Václav lantkrabí Fürstenberg, Leopold hrabě Rottal a Kajetán hrabě Kollowrat.

Díky sňatku a protekci „pocitivých lidí“, kterými byli jeho noví švagři, mohl hrabě Rudolf zahájit kariéru u dvora. Již 6. března 1736 získal jmenování komořím u vévody Františka Štěpána Lotrinského.¹² Tento kavalír si v únoru téhož roku vzal za ženu arcivévodkyni Marii Terezii, budoucí panovnici habsburské říše. Nicméně tím se Chotkův služební postup na dlouhá léta zastavil. Získal sice přízeň budoucích panovníků, ale žádný další úřad jej nečekal. O tom, že vykonával úřad komořího v praxi máme zprávy až z roku 1740, kdy byl povolán ke dvoru po překvapivé smrti císaře Karla VI. I v úřadech jej čekal služební postup až po onom magickém roce. Teprve změna vlády odstartovala postupné přesuny v ústředních úřadech a vytvořila šance, z nichž profitoval i přehlížený český šlechtic.

Mnohem hůře se vedlo staršímu z obou sourozenců, hraběti Janu Karlovi. I on zřejmě zpočátku počítal s některým ze zemských úřadů v Čechách, avšak nakonec se rozhodl, že realističtější bude usilovat o místo ve Slezsku. Stejně jako jeho mladší bratr byl i on při první žádosti předejit ostatními žadateli. Z dopisů se zdá, že hlavní překážkou pro úspěch v Čechách byla otcova nedostatečná podpora. Václav Antonín Chotek dokonce aktivně vystupoval proti tomu, aby jeho prvorozený syn získal „*etablissement*“ v Čechách, protože se zřejmě snažil přinutit jej k tomu, aby přijal nějaký úřad v Říši. Pravděpodobně se jednalo o říšský komorní soud ve Wetzlaru, avšak plán byl zmařen po smrti jistého mocného přímluvce. Ačkoli tím zmizel faktický důvod k roztržce, bránil uražený otec i nadále tomu, aby Jan Karel získal zaměstnání v Praze i ve Slezsku. Na podzim 1733 vyvrcholila celá záležitost další krizí ve vzájemných vztazích mezi ním a jeho potomky. „*Případám si již dost potrestán samotnou Vaší lhostejností, kterou mi prokazujete a dáváte najevo stále znovu, právě toho se obávám již od svého dětství,*“ napsal v září 1733 Jan Karel otci, který se jednoduše zdráhal napsat v jeho prospěch jediný dopis radům České dvorské kanceláře.¹³ „*Věřte, že jsem dobrý křesťan, a proto Vám piší tyto řádky. Prolévám slzy, když pomyslím na boží a přirozený zákon a na příkázání, že je třeba ctít své rodiče i na obavu, že ztratím přízeň nebes, nedokážu jednat bez Vašeho požehnání,*“ napsal Jan Karel otci pod návalem hněvu.¹⁴ I v tomto listu se nakonec

objevuje významová souvislost mezi kodexem šlechtických ctností a odporem k zahálce. Jan Karel se snažil poukázat na toto morální přikázání, aby získal otcovu podporu a aby jej přiměl napsat v jeho prospěch přímluvný list nejvyššímu purkrabí. Nešlo zřejmě jenom o „prostou protekci“. Spíše bylo potřeba, aby otec dal najevo šlechtické společnosti, že jeho synové nejednají proti jeho vůli a že je s jejich ambicemi srozuměn. Bez toho vypadal Jan Karel jako bezectný vyvrhel a všechny jeho snahy byly odsouzeny k nezdaru. Otcův souhlas však vůbec nebyl samozřejmostí. „*Nevím, kam mne až zažene mé zoufalství,*“ napsal v téže době bratrovi a zároveň upozornil, že „*nelibost rozumných lidí si v ničem nezasloužil*“.¹⁵ V září 1733 se již podle datací svých dopisů nacházel ve Vratislavi, kde zřejmě zastával místo neplaceného supernumerálního rady a připravoval se na převzetí skutečného místa. Tato nezáviděníhodná pozice mu zřejmě dávala velkou volnost pohybu, takže se v listopadu téhož roku mohl odebrat do rezidenčního města, aby tam „solicitoval“ za své jmenování.

Pobyt ve Vídni trval téměř rok a nutno předeslat, že skončil úspěšně. K onomu kroku jej zřejmě vedla především trvající otcova neochota podniknout cokoli v jeho prospěch, protože všechny následující dopisy Jana Karla vyplňují ujišťování o tom, že by jistě rád zastával i místo krajského hejtmana, aby byl otcí nablízku, ale že to teď není možné. Neustále se tu také objevují upozornění na to, že místo rady při slezském Vrchním úřadu (*Oberamt*) nevyklučuje současné zaměstnání v Čechách. U dvora se však zneuznaný syn musel obrátit na jiné přímluvce. S bratrovou pomocí získal „přátelství“ Rudolfa Josefa hraběte Colloredo, jenž se sňatkem zapojil do mocného klanu Starhembergů. Hlava tohoto klanu, prezident finanční deputace Gundakar hrabě Starhemberg se objevil mezi Chotkovými nejvlivnějšími známostmi. Jak takové „solicitování“ vypadalo v praxi víme díky dopisům, v nichž musel podezříváný potomek popisovat otcí, jak tráví ve Vídni svůj všední den: „*Pokud se nepletu, již jsem Vám popsal, které domy kultivuji nejvíce a kde trávím nejvíce času, jako je dům nejvyššího kancléře¹⁶, hraběte Gundakara¹⁷, Harracha, Osteina a Valdštejna, kde obědvám běžně, pokud nejsem pozván jinam, kromě středy, kdy obědvám a pobývám u hraběte Gundakara. Večeřím však vždy u hraběte Colloreda. Jenom večeře u vévody d'Arenberg mě dokáže odvrátit od večeří u Colloreda. Nejráději bych si přál, aby den byl ještě jednou tak dlouhý a abych mohl udělat více návštěv a „kultivovat“ více přátel. Každou neděli, poté co udělám obchůzku u pánů z Dvorské kanceláře, která se někdy vleče bez konce, bych potřeboval dva další koně, kteří by mě táhli celým zbytkem dne, a také trochu peněz v hotovosti, jako jsem měl od bratra. Již se nedostává prostředků, abych si je udržel.*“¹⁸

Tyto zprávy nejsou bez významu pro další kariéru obou bratří. Ukazují, že již v posledních letech vlády Karla VI. se jim podařilo začlenit se do finančního klanu hraběte Starhemberka. Pravděpodobně již tenkrát počala jejich nenápadná „specializace“ na finanční politiku, která je později vynesla do čela finanční správy habsburské monarchie. Gundakar hrabě Starhemberg Tento významný šlechtic ze starého hornorakouského rodu může být považován za zachránce státních financí po vyčerpávající válce o dědictví španělské. Roku 1706 založil vídeňskou městskou banku, jejímž úkolem bylo krýt státní dluh a platit dluhy s 5% úrokem. Se šibeničním termínem 15 let na umoření každého dluhu se Starhemberkovi skutečně podařilo zbavit stát do roku 1720 většiny ohromného finančního břemene. Ani tím však jeho finanční činnost neskončila. Po roce 1715 stanul v čele Ministeriální bankodeputace, která se v konkurenci s dvorskou komorou snažila vést státní finance tak, aby v nich zavládl pořádek. V návaznosti na nerealizované myšlenky Johanna Joachima Bechera postupně měnil Vídeňskou městskou banku ve skutečnou depozitní banku, která svým akcionářům přinášela i jisté zisky. Díky těmto úspěchům patřil rodinný klan Starhemberků k nejvlivnějším na dvoře Karla VI. a mladému kavalírovi mohla jeho přízeň velmi pomoci. Mnohem větší šanci na využití jeho protekce však měli Starhemberkovi švagři – Rudolf Josef hrabě Colloredo-Waldsee a hrabě Václav Anotnín Kaunitz.

Ve svých dopisech se mohl Chotek pochlubit i přízní hraběte Jana Arnošta Schafgotsche, jehož přímluva byla pro Slezsko zajisté velmi důležitá.¹⁹ Jeho rod patřil k nejvýznamnějším v této zemi a sám hrabě zastával hned několik významných úřadů i v Čechách. V budoucnu se s ním oba Chotkové střetnou za méně přátelských okolností.

Kromě přátelských přímluv potřeboval Jan Karel ještě jednu důležitou věc: peníze. Z jeho dopisů vyplývá vcelku jednoznačně, že obchod s funkcemi všeho druhu byl i v habsburské monarchii běžnou záležitostí. Jeho konkurenti Gallas a Valdštejn již prý poskytli určité finanční částky a pár dní poté získali jmenování tajnými rady. I Jan Karel si uvědomoval, že by jeho šance byly vyšší, kdyby státu poskytl nějakou půjčku. Vzhledem k tomu, že sám neměl nic, obrátil se na svého otce, aby se příležitosti chopil sám. „*Nedovedete si představit, co se tu každému nabízí,*“ psal vzrušeně, „*všechny úřady, jak vojenské, tak civilní jsou tu na prodej a probíhá tu o nich všeobecné vyjednávání.*“²⁰ Otce vybízel, že by mohl za 30 000 zl. získat titul tajného rady a jeho synům by to vyneslo titul císařského komoří. Aby však nevznikla představa příliš zkorumpovaného prostředí, musíme zdůraznit dvě věci. Za prvé považoval i sám Jan Karel tuto konjunkturu za mimořádnou, což ukazuje, že i trh s úřady podléhal výkyvům. Za druhé nezapomínejme, že různé formy

obchodování s úřady existovaly ve všech raně novověkých monarchiích a také republikách. Rozhodně tedy nelze tyto informace chápat jako rané projevy rakouského šlendriánu či dokonce „úpadku“. Jan Karel musel záhy svým patronům vysvětlovat, že otec není k žádné půjčce ochoten a ani si ji nemůže dovolit. Není ani jisté, zda jej otec zmínil ve zdvořilostním dopise, který koncem prosince 1733 napsal nejvyššímu kancléři Kinskému.

Nicméně oficiální vyřízení záležitosti probíhalo podle formálních pravidel. Koncem prosince 1733 odevzdal Jan Karel žádost o místo při Vrchním úřadu ve Slezsku. Její text sice neznáme, ale můžeme soudit, že zde využil podobných argumentů jako jeho mladší bratr. Vzdělání bylo zvláště pro tento úřad potřebné. Slezský Vrchní úřad (*Oberamt*) musel v té době řešit závažné otázky daňové reformy.²¹ Již ve 30. letech zde působila řada šlechticů s kvalitním právnickým vzděláním, kteří zde nasbírali cenné praktické zkušenosti. Jedním z nich byl i Friedrich Wilhelm hrabě Haugwitz, pozdější reformátor celého správního a daňového systému. Chotkova žádost postoupila k císaři někdy v únoru 1734. Prošla projednáváním v kruhu radů České dvorské kanceláře, kteří ji s doporučeními předali panovníkovi. Jejich rozhodnutí Chotek neznal. S napětím psal 10. února otci, že by se v nejbližších dnech měl dozvědět konečný výsledek. Stalo se tak o sedm dní později: jeho žádost byla přijata. Zatím se ovšem jednalo teprve o předběžné vyrozumění, po něm mělo přijít potvrzení o rozhodnutí a nakonec vytoužený jmenovací dekret. Ani tyto záležitosti nebyly samozřejmé. Pro předání předběžného vyrozumění císaři, který je měl potvrdit, musel pokorný žadatel využít přátelského zprostředkování nejvyššího kancléře Kinského. Zkušený dvořan podstrčil císaři zmíněný dokument až 24. března, tedy více než měsíc po předběžném vyrozumění. V dubnu začala letní sezóna, kdy císař odjížděl do Laxenburku, kde se podobnými záležitostmi patrně nezabýval. Snad právě tím lze vysvětlit, že k oficiální audienci u císaře, kde mu byl nový rada slezského Oberamtu představen, došlo až koncem září. Teprve 3. října 1734 mohl Jan Karel otci napsat: „*Píši Vám jen pár řádek, abych Vás zpravil, že jsem po oficiální audienci u císaře minulou středu, obdržel konfirmaci svého jmenování do Slezska, a všichni moji konkurenti byli vyloučeni.*“²²

Na počátku zimní sezóny 1734 se tedy spokojený kavalír odebral na své nové působiště do Vratislavi. Soudě podle jeho dalších osudů se v této zemi chtěl skutečně usadit. Rovněž jeho manželka pocházela totiž ze slezského rodu Kottuliských z Kottulina a její pozemky se nacházely převážně v hlohovském vévodství v Dolním Slezsku. I ona byla vdovou, jejím prvním manželem byl slezský šlechtic hrabě Hautois, který zemřel v roce 1737 na následky úrazu při jízdě na koni. Lze spekulovat o tom, odkdy se Jan Karel znal se svou

budoucí manželkou, neboť jméno Jana Karla Chotka nalezneme již mezi svědky na úmrtní listině hraběte z Hautois. Budoucí ženich znal tedy svou nevěstu již déle, ale vyjednávání o sňatku začalo asi až v roce 1739. Tehdy sepsal Jan Karel Chotek se svým otcem dohodu, kterou mu předával plnou moc pro výplatu vdovského důchodu jeho choti. Dohoda se samozřejmě vztahovala na případ, kdy by zemřel dříve než ona²³. Nevěsta přinášela pěkné věno 5 tisíc zlatých, splatných okamžitě a v hotovosti. Ženich jí zaručoval vdovský důchod 20 tisíc zlatých ročně a 25 tisíc zlatých splatných jednorázově hned po jeho smrti. Nelze se zbavit dojmu, že Chotkova předčasná smrt by pro jeho manželku byla majetkově velmi výhodná, ale manželství se naštěstí vyvíjelo poměrně harmonicky a ženich i nevěsta se dožili na tu dobu úctyhodného věku. Svatební smlouvu uzavřenou 9. května 1740 ve Vídni podepsali za nevěstu hrabě Filip Josef Kinský, hrabě Rudolf Josef Colloredo-Waldsee, a koneně i slezský šlechtic hrabě Josef Baltasar Wilczek. Za ženicha se zaručil hrabě Václav Antonín Chotek, hrabě J. Starhemberg a hrabě Josef Kinský.²⁴

Osudy Jana Karla Chotka nepostrádají krutou ironií. Dlouhá léta studoval, poté se mnohem déle než jeho mladší bratr snažil získat místo. Mnohem déle mu trvalo i hledání nevěsty. Když se ve svých 36 letech konečně oženil a usadil, ukázalo se, že zase o všechno přijde. Ani ne 5 měsíců po Chotkově sňatku zemřel v Laxenburku císař Karel VI. poté, co se přejedl smaženými houbami. Na trůn měla nastoupit jeho 24letá dcera, kterou však ostatní mocnosti odmítly uzнат. Sedm měsíců od sňatku Jana Karla Chotka vtrhla do Slezska pruská vojska, obsadila je a mladý kavalír navždy ztratil nejen své místo ve slezském Oberamtu, ale i statky své manželky v hlohovském vévodství. Válka však neohrožovala jen hmotné zajištění bratří Chotků, ve hře se ocitla samotná existence habsburské monarchie.

¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494 (sv. I dopisy Rudolfa Chotka 1731-1754), Rudolf Chotek otcí, Dačice 28. 6. 1731, fol. 4v. „...mais en echange aussi je vous demende la grace de ne pas vouloir m'engager de si tot a quelque autre dessein, que peutetre vous pouries former sur mon etablissement car je vous avoue sincerement et ne saurois vous cacher que rien au monde a mon avis peut surpasser les merites de mon adorable Fixin, ny avoir assé d'appas pour me la faire entierement oublier.“

² Opis v: RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 23. 6. 1731, fol. 5. „Was allerunderthänigste schuldigsten Dienst Eyffer vor Euer Kayserl: Mayest habe mich understanden gleich nach meinen absolvierten Studiis und gehabter juridischen disputation auch ausgestanden tentamine et examini juris in der Prager Universitaet under dochmahl von Euer Mayest selbst gnädigst verliehenen Auspiciis, und noch meiner nun verrichteten Länder Reyse, allerunderthänigst Euer Mayest zu bitten womit Ich zu etwas emploiert würde, wordurch Ich den Missiggang meide, die geringe mir von Gott gegebene Eigenschafft excolliren und folgar mich zu Euer Mayest Dienste föliger Mach Kunte, zu dem Ende dan umb Erlangung eine Königl Appellations Rathsstelle in Böhmen Meine allerduchmittigste Memmorial bey eure Mayest Böhmischen Canzley eingereicht.“

³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 16. 6. 1731, fol. 6-10. „Melle Fixin n'a pas de grandes sommes d'argent surplus du vivant de sa mere qui puissent me mettre a mon aise, cela est

vrai, mais elle n'est non plus si pauvre qu'Elle n'ait apres le deces de sa mere un assé beau capital qui meme selon l'avis de beaucoup de personnes doit monter a 100 m fl. Cet avantage joint a la protection que je m'attire infalliblement par cette aliance vaut ce me semble tout autant qu'un tel capital redoublé et apres cela ou pairois-je l'envisager? et j'oserois presque dire que le premier seroit meme preferable au second pour me faire une fortune solide, Le peu de talent que Dieu m'a donner, le soin que vous avez pris de mon education et enfin l'inclination que je me sens pour le travail audé de quelqu'un qui le fit valoir pourroient me mettre en etat de bien servir mon maitre, et d'acquérir une gloire mediocre tant pour moy que pour ma maison."

⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 11. 7. 1731, fol. 13-14. „...Une chose a la quelle je trouverois a redir avec raison si ce fait tout autre que Vous Mon Cher Pere, c'est que vous en avez parler a Schlick, cette homme qui n'est pas capable de garder le secret d'aucune chose divulger sans doute aussi celui, et ordinairement lorsqu'un pareil cas celatte avant son tems, on ne scauroit le conduire a son heureuse fin,joint a cela que Mr Schlick est peutre un des plus feaux Mrs qu'il y ait, vous ne sauries croire combien qu'il affecte ici d'être ami de la personne en question qui cependant ne le souffre guere, et vous voyes en quel termes il en a parler a Vous. De meme ne m'a-t-il pas jurer cent fois la plus parfaite amitié? et je scai de bon part qu'il n'a guere pris mes interes le jour que les conseillers aux Appelles furent elus dans la Chancellerie, Il sera donc peutre charmer encor dans cette conjointure ici d'exercer sa medisance ou du moins de ne pas celer, ce que vous Lui avez confier, c'est c'est qui ne produira guere d'honneur a moy..."

⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 16. 10. 1731, fol. 18-20. „.....tout ce que je puis faire, c'est de recueillir premierement l'avis de tous ceux que je crois me vouloir du bien, et je les trouve jusqu'apresant tres partagés, Ostein avec plusieurs autres jugent apropos que je parte presentement de Vienne, et que j'y revienne quelques mois apres me faire revoir au Maitre et a ses Ministres tacher de cultiver les connoissances et les protectiones que j'ay commencer a m'attirer par le Sejour que j'y viens de faire presentement et avec tout cela de persister dans le dessin d'avoir le meme charge la quel ils considerent pour l'unique dans notre pays par ou je pourois me pousser avec le tems. D'autres me conseillent de rester ici pour s'acquérir veritablement l'amitiés et la protection de quelque ministre que je me crois le plus porté, pour engager par ma presence a me faire enfin avoir quelque emploi et la porte etant fermer presentement pour les appellees de solliciter la charge du Cammer Recht afin de ne pas faire soupconner que je me relachois dans le desir de servir et d'être employer a quelque chose que ce fut. Il y a joint a tout cela encore beaucoup du pour et du contre, car en restant continuelement ici on ne manqueroit peutre pas de tourner mon sejour a une pure oisivité et desseins de passer agreablement mon tems, et cela ne feroit sans doute aussi qu'augmenter le mepris que les femmes particulierement de notre pays ont pour un quelqu'un qui ne leur temoigne pas un attachement tout particulier. D'un autre coté il est constant que dans mon sejour de Prague hormis le veritablement plaisir et sincerement la satisfaction d'être avec vous et ches vous, je ne puis envisager aucun agraiment ny utilité quand au premier je crois qu'il n'y a que faire de vous en donner explication, et il est presque ridicul de sacrifier tous ceux que j'ay ici pouvant me flatter d'être presque par tout tres bien venu pour n'en pas avoir allieur. A l'égard du second sans doute que c'est a Vienne ou se font toutes les affaires et ou il se peut presenter dans moment quelque favorable occasion pour me placer que je trouverai bien plus difficelement et meme pas du tout a Prague, et si je veu travailler et que j'y trouve du gout j'en ay autant d'occasion ici qu'aileur joint que je ne fais ici ny guere plus ny guere moins de depense que je ne ferois a Prague. Non obstant tout cela je penche pourtant du coté de l'avis de m'en retourner pour quelque tems a Prague apre la St Charles."

⁶ „...Non obstant que je ne sois pas Appellations Rath je suis cependant fort bien avec le Grand Chancelier je lui fais ma cour exactement, peutre reconnoitra-t-il dans la suite je lui dirai votre proposition car j'y dine aujourd'hui, mais apparemment vous voudries aussi etre payer de votre commission! et alors je crains que l'on ne va la donneroit pas. Ne songeons pas plus au mariage mais en tout cas le Grand Chancelier auroit été moins propré a tout cela que tout autre, il n'est ny assé bien avec la Fixin, ny meme ami de nous jusqu'a ce poins non obstant tout ce qu'il en dit. Collovrad le vice chancelier auroit été homme a cela, mais il a lui meme de vus pour un quelqu'un a qui il doit prendre

plus de part qu'a moy. N'en parlons plus car cela m'en fait renaître l'envie, qui augmente mon chagrin.“ Rudolf Chotek otcí, Vídeň 16. 10. 1731, RA Chotek, kart. 25, inv. č. 494, fol. 19r-v.

⁷ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Ostrov 7. 9. 1733 (možná 20. 10. 1731), fol. 21-24. „je dois craindre que dans votre maison meme je ne vous paroisse souvant ennujant, depouillé comme je serai de tout charge, cepourquoi je ferai encore de mon mieux de reussir s'il est possible a devenir capitain de cercle, mais d'ou vient ne me repondes vous pas a la demende si necessaire que je vous ay fait pour savoir dans quel Cercle etoit situé l'Isle?“

⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Ostrov 7. 9. 1733, fol. 21v-r. „...ce n'est point assurement dans le dessein et par empressement de profiter du gratuite offre dont vous croyes me flatter voulant me faire possesseur et maitre aboslu de la terre de l'Isle.“

⁹ Josef Auersperg, Geschichte des königlichen Appellationsgerichtes, II (Necrolog), Prag 1805, s. 104 (nekrolog Rudolfa Chotka).

¹⁰ Svatební smlouva z 10. října 1736, viz RACH, kart. 8, inv. č. 178, fol. 1v-3r.

¹¹ „Erbtheilungs-Vergleich“ RACH, kart. 8, inv. č. 162.

¹² RACH, kart. 29, inv. č. 507.

¹³ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, 21. 9. 1733, fol. 12.

¹⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, 21. 9. 1733, fol. 12-14. „...je me trouve bien plus chatier par la seul indifference que vous me temoignier et reiterer si souvent, ce ce que je creinies bien

uniquement depuis mon Enfance..croies que je suis bon Chretien vous ecrivant ces lignes, je verse ameurement mes larmes par concevant la loix divine et Naturel et le comandement d'honorer ces Parans et la crainte meme de retirer toute benediction du Ciel, je suis incapable d'agir contre votre volonte. ...Jattandrois presentemnt avec impatience votre reponse.“

¹⁵ „...je ne scai ou le desespoir me menera; ...Je ne veu point m'attirer la moindre reproche du monde raisonable“ Jan Karel Chotek Rudolfovi, Vratislav 22. 9. 1733, RACH, kart. 25, inv. č. 493, fol. 18.

¹⁶ Tj. hrabě František Ferdinand Kinský.

¹⁷ Tj. Gundakar ze Starhemberku

¹⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, Vídeň 23. 1. 1734, fol. 57-58. „Si je ne me trompe je vous ai deja marker un foi quelle maison je cultive le plus et ou j'ai passé la plus part de mon tems, come celle de Grand Chancelier Comte Gundaker, Harrach, Ostein, et Valstein presentement, ou je dine aussi a l'ordinaire si je ne suis prié ailleurs, hormis le vendredi que je dine et passe toute ma journée chez le comte gundaker, a souper je suis toujours chez Colloredo, il n'y a que les soupés chez le Duc d'Aranberg qui me detourne quelque fois de ceux de Colloredo, dailleurs il seroit a souhaiter que la journée fuisse une fois si long pour fair plusieurs visites et pour cultiver plus des Amis, tout le dimanche, apres je fait la ronde aupres de Mrs de la Chancelerie dont il n'y a point de fin, je voudrois avoir deux autre courtaux qui me trenasse tout le long de la journée et a peu des frais, come j'ai eu ceux de mon frere il n'y a plus moien de m'en servir et je le donnerai pour un rien pour n'etre point obliger de le nourir davantage, si j'avois de l'argent je pouroit avoir des braves cheveaux de Kinsky qui part dans peu de jours par Prague droit en Angleterre..son embaras sera presentement a qui confier tous ces teres, je doute fort que Vratislav s'en charge, aiant deja inspection sur ceux de comte Philip et ceux de sa femme.“

¹⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, 21. 9. 1734, fol. 28v-r. „ma sollicitation en Silesie est sur un bon pied si vous voules, mais je balance et tente presentement a comporter la charge d'un conseiller d'Oberamt laquelle je prefererois a toute autre, malgré que je me verois reduit a servir deux ou trois Années pour rien... si cela viene a un parere de l'Oberamt, je peu surement conter sur le comte Schafgotsch, Directeur...et Schlick m'a promis d'en parler meme au Grand Chancelier, mais l'affair iroit bien plus facilement si je voudroit et pourois vous engager a donner ou plustot risquer quelque Darleien que les pays hereditaires seront obliger davancer.“

²⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, Vídeň 21. 11. 1733, fol. 29. „vous ne scauries croire le moïn qu'on presente a un chacun..tout les charges tant civile que militair sont a vendre et on en fait un licitation generale.“

²¹ Norbert Conrads, Schlesien, Berlin 1994 (= Deutsche Geschichte im Osten Europas), s. 318-329. Norbert Conrads připravuje rovněž samostatnou monografii o dějinách Oberamtu, kde věnuje pozornost i Janu Karlovi Chotkovi.

²² RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otcí, Vídeň 3. 10. 1734, fol. 91. „Je vous escrit que deux lignes vous donnant part que le Jour apres mon audience qui été mercredi passer j'ai obtenu la Confirmation de ma charge en Silesie a l'exclusion de tous mes competeurs.“

²³ Dohodu zmiňuje svatební smlouva v bodu 4.

²⁴ RACH, kart. 8, inv. č. 171.

II. Osudové křižovatky

II. 1. Spiknutí patriotů

Smrt Karla VI. zastihla oba bratry Chotky na vídeňském dvoře. Nevíme, zda zde službu císařských komoří vykonávali poprvé, ale rozhodně je to první případ, který můžeme doložit. Již 26. října napsal každý z nich nezávisle na sobě otcí dopis se zprávou o císařově smrti a zároveň oba připojil rady do budoucna. Bratři nepochybovali o tom, že začíná období těžkých zápasů, ačkoli ještě dlouhé měsíce nedokázali reálně odhadnout, kdo patří k nepřátelům a kdo ke spojencům Marie Terezie. Pravděpodobně to souviselo s tím, že k nepřátelům se nakonec zařadili úplně všechny sousedící státy.

Obecně řečeno, byl však postoj bratří Chotků ke dvoru spíše kritický a zdaleka ne plný obdivu. Rudolf Chotek vnímal dvůr podle tradičního výkladu jako hříšné místo plné přetvářky, které nesvědčí zbožnému a poctivému člověku. V lednu 1741 napsal z Vídně svému otcí, který se právě přestěhoval z Prahy na venkov: *„Co se mne týče, nudil bych se tam stejně jako na svém zámku. V těchto nešťastných dobách cítím stejný sklon k osamocenému životu, jako to možná cítíte Vy. Přinejmenším tam nejste tak často nucen mluvit proti svému srdci, ani se nemusíte nikomu podbízet, ani se nemusíte vyrovnávat s neupřímností lidí, kteří myslí jen na sebe, místo aby mysleli na obecný prospěch. Já se v této politováníhodné situaci nacházím každý den a především v otázce oněch 6 mil. Partikulární zájmy několika jedinců tím bezostyšně urážejí pocity poctivých lidí a zároveň je nutí přijmout tu nejnespravedlivější repatriaci daní, jaká se kdy udělala“*.¹ Řeč byla samozřejmě o rozdělení daní mezi dědičnými zeměmi, která zřejmě silně znevýhodňovala Čechy vůči ostatním zemím. Máme důvod myslet si, že podobné názory byly mezi českou šlechtou poměrně rozšířené a je zajímavé, že jejich obhajoba zde poukazuje na osvícenská kategorie „obecného dobra“ a kritiku „partikulárních zájmů“. Za necelých deset let bude situace opačná a tytéž argumenty budou použity proti českým stavům i jejich soupeřům z ostatních dědičných zemí. Pozoruhodné je zároveň ztotožnění „poctivých lidí“ s těmi, kteří brání „obecné dobro“. Události let 1741-1742 odhalily konflikt mezi těmi, kteří onu nejvyšší kategorii viděli v zájmech habsburské dynastie, a těmi, kteří mu nadřazovali zájem „vlasti“, ve smyslu Českého království.

Rudolf Chotek v zimních měsících let 1740/1741 nepomýšlel na opuštění vídeňského dvora. Právě naopak – snažil se budovat v nových podmínkách svou kariéru ve správních úřadech a využívat přístup k informacím pro prospěch vlastního rodu. V listopadu 1740 se nejspíš na pár týdnů vrátil do Prahy, avšak po pruském vpádu do Slezska odejel opět ke dvoru. Jeho první rada otcí zněla: připravte se na obranu vlasti, Čechy a Slezsko se nejspíš

stanou hlavním bojištěm. Doporučoval, aby otec připravil jednoho až dva rekruty a poslal je nejvyššímu purkrabí do Prahy. „*Je to lepší než vidět svou vlast (patrie) zamořenou nepřáteli.*“² Chotek očekával ty nejhlubší otřesy: země budou zničené, vyčerpané a šlechta potlačena. Těžko však říci, zda tato neštěstí čekal od nepřátelské soldatesky, nebo od habsburské vlády.

Rudolfovi však panovnice vytyčila jiný úkol, než obranu vlasti – měl se v prosinci zhostit vyslanecké cesty do Dánska. Tato země se totiž mohla stát vhodným spojencem pro boj proti Prusku. Bylo sice obvyklé, že mladí kavalíři museli získat určitá „*merita*“ v diplomatických službách, ale na druhou stranu se šlechtici bránili příliš nákladným a dalekým poselstvím. Návrh vyvolal mezi Chotky malou paniku. Dánsko leželo poměrně daleko a náklady na reprezentaci by byly tak vysoké, že by na to nestačily ani spojené výnosy všech statků, které vlastnil Václav Antonín a jeho dva synové.³ Hrabě Rudolf se ocitl v absurdní situaci – zatímco dříve využíval přátelských přímlov k tomu, aby získával úřední posty, nyní se snažil využít všechny páky k tomu, aby nabízený úřad nedostal. Naštěstí se vývoj událostí začal komplikovat, takže na Silvestra 1740 mohl Rudolf s ulehčením napsat: „*Co se dánské záležitosti týče, jsem stále ještě podporován dvorem, ale doufám, že z toho nic nebude.*“⁴

Pruský vpád do Slezska připravil rodině mnohem vážnější starosti. Hrabě Rudolf sledoval s napětím, zda se pruský zábor dotkne i Hlohova, což by znamenalo existenční katastrofu pro jeho staršího bratra. Rudolf si od počátku nedělal iluze a otcí lapidárně napsal: „*Co se úřadů a poct týče, bratr ztratí zaměstnání, ale za svou věrnost bude odškodněn.*“⁵ Jeho obavy se začaly naplňovat v polovině ledna, kdy Prusové přitáhli s artilerií k Hlohovu, jehož velitel se vůbec nepokusil o nějakou protiakci. Pasivita rakouských vojsk vyvolala u hraběte Rudolfa obavy o osud Čech. „*Ti nejrozumnější si zde myslí, že se pruský král spokojí se Slezskem, ale nikdo nedokáže odhadnout, kam jej jeho drzost zavede,*“⁶ napsal varovně otcí s výmluvným odkazem na názory těch, kteří se onomu hříšnému prostředí panovnického dvora očividně vymykali. Uprostřed těchto událostí sklátila Rudolfa nečekaná choroba, jež mu poskytla příležitost k jisté rekapitulaci.

Předmětem jeho úvah se stalo pokrytectví dvora, stejně jako osudy jeho rodiny, či nepříznivý vývoj ve Slezsku. Stárnoucí Václav Antonín Chotek musel záhy vystavit své duševní síly zásadní zkoušce, neboť mu od churavého syna začaly chodit nezvykle dlouhé dopisy, plné hlubokých myšlenek. Objevila se zde výše uvedená kritika dvora, v níž rozebral mravnost venkovského života v protikladu ke zkaženému hlavnímu městu. Tradiční topos však umístil do aktuální politické situace, v níž se také schylovalo ke střetnutí zájmů „*vlasti*“

a „dvora“. Obecnou kritiku mravně zkažených pochlebníků specifikoval v tom smyslu, že vídeňští pokrytci nedbají zájmů „vlasti“, čímž měl na mysli výhradně Čechy. Patrioty se pak stali ti, kteří poznali skutečné zájmy Čech a hájili je. V tomto smyslu nelze pochybovat o patriotismu Václava Antonína Chotka. Stárnoucí šlechtic odmítal zvýšené požadavky vídeňského dvora, i když mu jeho informovaný syn vysvětloval, že „nás“ se to nebude týkat. „Námi“ měl mladý kavalír na mysli šlechtu a chtěl tím říci asi tolik, že zdanění postihne především klérus.

Dopisy naznačují, že pojem „patriotů“ procházel v těchto pohnutých dnech důležitým sémantickým posunem – postupně se stával označením pro politicky aktivní zemskou šlechtu, která stála v opozici k habsburské vládě. Proti ní stáli ti, kterým podle Rudolfovy slov „*neleželo na srdci dobro vlasti*“.⁷ Posun předpokládal zúžení pojmu vlasti (patrie) na Čechy a odmítnutí zájmů vládnoucí dynastie jako nejvyšší politické hodnoty. „Sémantické posuny“ se však odehrávaly na pozadí konkrétního jednání, o němž se brzy donesly jisté zvěsti až do Vídně. Hrabě Rudolf musel v únoru odjet s jistým poselstvím do Paříže, ale při rozloučení se pokusil promluvit o této otázce se „*vznešenou panovnicí*“. Povšimněme si, že její nevyjasněné postavení způsobovalo potíže s titulaturou i v soukromé korespondenci. Podle jejího názoru mohli všichni pouze ztratit a to na všech stranách, což hraběte Rudolfa naplnilo nepochopitelným optimismem. „*Tak musí přemýšlet i všichni dobří patrioti,*“ psal otci a zároveň jej postrašil, neboť „*se tu ví velmi dobře o tom, co se děje na místodržitelství*“.⁸ Rudolf považoval pochybnosti za hřích a vyčítal je především *rozumným a poctivým lidem*. Ti mají za své chyby dvojnásobnou vinu, zatímco nebohé ignoranty omlouvá jejich nevědomost. Svou úvahou chtěl zřejmě postrašit otce a ostatní „dobré patrioty“, kteří se v Praze snažili nalézt alternativu k habsburskému nástupnictví. Rozhovorem s panovnicí hrabě Rudolf ukázal, že Vídeň opouštěl jako přesvědčený „patriot“, aniž by však jasně vymezil v jakém smyslu. Očividně neviděl rozpor v tom, že dobrými patrioty mohou být stoupenci centrální vlády, stejně jako obránci „vlasti“. Odráží se to v rozpolcenosti jeho vlastních názorů. Na jedné straně Rudolf uklidňoval otce a obhajoval vídeňské plány, na druhou stranu odsuzoval strůjce těchto plánů jako pokrytce, kteří nedbají zájmů vlasti. Své vlastní řešení mravních dilemat zřejmě vyjádřil nebyvale upřímným povzdechnutím v jedné rozsáhlé úvaze, kterou napsal v době své lednové choroby: „*Vidím, že přetvářkou a trpělivostí lze dosáhnout mnohého*“.⁹

Konec Rudolfovyh váhání přišel v polovině března 1741, kdy se hrabě Rudolf musel vydat na krátkou diplomatickou cestu do Versailles. Jeho úkolem bylo zpravit vévodkyni královu matku o narození arcivévodky Josefa. O misi bylo rozhodnuto již dříve a sejít z ní

mohlo pouze tehdy, kdyby se panovníci nenarodil syn. Nic takového se však nepříhodovalo, a tak musel hrabě Rudolf opatrně naznačit otci, že jeho návrat do Prahy se odkládá.¹⁰ Musíme si však uvědomit, že cesta umožnila hraběti Chotkovi poznat na vlastní oči situaci ve Francii i v Říši v předvečer velkého protihabsburského útoku. Obrázek to nebyl příliš povzbudivý. Deset dní po svém odjezdu sdělil Rudolf své první pocity v dopise otci, datovaném v Paříži. Neuváděl zde sice nijak závažné informace, ale zároveň tajemně sděloval, že „*peru nemůže svěřit vše*“ a že zbytek dopoví po návratu do Prahy.¹¹

Paříž mu ve srovnání s rokem 1730, kdy zde sám pobýval, připadala hodně proměnná. Upoutal ho především velký rozpor v sociálním životě tehdejších Pařížanů: na jedné straně neuvěřitelná drahota, na druhé straně lesk dvora, který si prý právě v této době mohl nárokovat první místo v celé Evropě. I přesto se Rudolf zdržel v centru evropské *politesse* jen několik dní a brzy se vydal do Lotrinska, aby tam navštívil svou sestru ve voršilském klášteře. Teprve ve Štrasburku se odhodlal napsat otevřenější dopis.¹² Celá Francie je prý vůči habsburské monarchii naladěna nepřátelsky a podporuje bavorského kurfiřta. Hodně se tam prý diskutovalo o pruském vítězství nad Rakušany, o němž však sám Rudolf nic určitého nevěděl. Ve Štrasburku se setkal s maršálem de Broglie, který mu ochotně sdělil, že Prusové ušetřili rakouským vojskům zdrcující porážku, a zřejmě jej to samotného nijak nemrzelo. Zvěsti se nejspíše týkaly bitvy u Molvic, k níž došlo právě v prvních dubnových dnech roku 1741. Rudolf se na nepřátelském území necítil právě nejlépe, zvláště když mu po 28. březnu přestaly chodit dopisy z Čech. Rozmrzelý cestovatel se domníval, že dopisy zdržují Francouzi úmyslně, takže raději rychle odjel. Datum jeho odjezdu z Lotrinska však neznáme, ale víme, že další dopis napsal Rudolf až v srpnu z Prahy.

Ve zmíněném listu z 1. srpna 1741 se Rudolf Chotek chlubí, že byl společně s *Ethienem* Kinským nečekaně jmenován do *Landes-Defensions-Kommission*, čili komise na obranu země.¹³ Povýšení mu zřejmě lichotilo, ale po zprávě o přepadení Pasova 8. srpna 1741 začal mít obavy. V dopise, který napsal krátce poté, přiznal otci, že s jednou věcí si přeci jenom není zcela jist: Co dělat, když nepřítel vyrazí na Prahu?¹⁴ Nového komisaře zarazilo, že k obraně země mu Marie Terezie dala pouze titul a civilní úředníky, ale vůbec žádné vojáky. Rudolf Chotek byl – stejně jako všichni ostatní – přesvědčen, že Bavoři i Prusové jednájí po vzájemné dohodě, což v komisařích vzbuzovalo dojem, že musí čelit celosvětovému protihabsburskému spiknutí. Pražští komisaři však vycházeli z toho, že bavorsko-francouzská armáda nenapadne Čechy, ale že bude postupovat na Vídeň, takže se věnovali spíše zajištění veřejné bezpečnosti. Nepřekvapí proto, že Rudolf Chotek se s hrabětem Lassagem-Paradies po celé září věnoval boji proti spekulantům, kteří zneužívají situace k nekalému obchodu

s obilím a potravinami.¹⁵ Nervozita v Praze však rostla, takže komisaři položili onu filozoficky formulovanou otázku i svým nadřízeným ve Vídni: Co dělat, když se nepřítel dostane až sem? Dvůr však s odpovědí váhal, nepochybně proto, že ji sám neznal.¹⁶ Mlčení vídeňských úřadů v poslední dny před bavorsko-francouzským útokem komisařům náladu nezvedlo, stejně jako fakt, že země se v září ocitla prakticky bez ochrany. Vojska knížete Lobkovicze se přesunula do Rakous, Neippergovův sbor byl zničen u Molvic a další armádu v dané chvíli monarchie neměla. Marie Terezie se soustředila na obranu Vídně, kde se shromažďovala nová armáda, a pražské komisaře nechala jejich starostem. Nelze se proto divit tomu, že překvapivý vpád bavorsko-francouzské armády do Čech přivítala „komise na obranu země“ se stoickou odevzdaností.

Co dělal v těchto dnech hrabě Rudolf Chotek není zcela jasné. Jeho souvislá korespondence s otcem 26. září končí a začíná opět až 10. prosince 1741. V dopise z prosince už píše Chotek otci jako dvořan Karla Albrechta, což znamená značný posun oproti jeho předchozím názorům. Vzhledem k tomu nepřekvapí, že Chotkovo chování v listopadu 1741 zajímalo i vyšetřovací komisi, před níž musel o dva roky později své jednání ospravedlnit. Z vyšetřovacích spisů vyplývá, že Chotek opustil Prahu nejspíš již poté, co byly 26. října uzavřeny zemské úřady a zřízená zemská administrace.¹⁷ Chotek měl být alespoň podle některých historiků členem nově zřízeného úřadu. Podle svého vlastního názoru však neměl s touto institucí nic společného, a proto se svým odchodem nijak neprovinil.¹⁸ Podezření vyvolala ještě jiná okolnost. Zmatený komisař svůj útěk z nevysvětlených důvodů zastavil u Kutné Hory a nečekaně se vrátil do Prahy, k níž se v té době blížily ze tří stran nepřátelské oddíly. „*To vyvolává dojem, jako byste se připojil k nepřátelské straně,*“ napomenuli Rudolfa Chotka vyšetřovatelé. „*Nebylo to tak,*“ hájil se obviňovaný kavalír. Do Prahy se prý vrátil proto, že očekával brzký příchod habsburských vojsk a doufal, že ve městě bude moci v bezpečí vyčkat na změnu situace.¹⁹ Trochu světla sem vnáší hrstka dopisů, které se z onoho období dochovaly.

Dozvídáme se z nich, že k zmiňovanému „úťeku“ došlo trochu později, než ukazují vyšetřovací spisy. Chotek i ostatní hodnostáři se rozhodli opustit Prahu asi 2. či 3. listopadu, neboť se ukázalo, že pruský útok se vyvíjí jinak, než se očekávalo. Do té doby totiž vídeňské úřady tvrdily podřízeným instancím, že Prusové přicházejí vlastně jako tajní spojenci a jejich vpád do země je prý jen obratným manévrem na oklamání nepřítele. Sám Chotek o tom přesvědčoval svého otce i v den svého útěku z Prahy, ale zároveň musel znepokojeně konstatovat, že chování Prusů tomuto výkladu neodpovídá.²⁰ Násilí, jaké projevovali vůči obyvatelstvu ve východních Čechách, nepůsobilo právě přátelským dojmem. Rudolf Chotek

vyvodil ze situace jediný možný závěr: „*Nejvyšší purkrabí Kinský odjíždí z města, stejně jako ostatní, odjedou tedy také.*“²¹ V době, kdy psal svůj dopis se již nacházel v Kutné Hoře společně s *Ethienem* Kinským a nejspíš i s dalšími kavalíry. Vzhledem k tomu, že cesta dále na východ byla nebezpečná, nebylo možné pokračovat v útěku do Vídně. Rudolf Chotek v dopisu zvažoval, že odejde k armádě, avšak neudělal to, protože k tomu nedostal žádný pokyn shora a na dobrodružnou výpravu neměl „*ani chuť ani peníze*“. Uvědomoval si dokonce již tenkrát nebezpečí návratu na území, které postupně obsazoval nepřítel. V obavách o vlastní dobrou pověst proto požádal otce o úkryt na jeho venkovských statcích. Z neznámého důvodu však tento plán nevyšel a Chotek se již 8. listopadu vrátil do Prahy.

Další zprávu o sobě podal otci až 18. listopadu, když se Praha připravovala na příchod nepřítele.²² Tentokrát se Pražané uklidňovali tím, že se k městu blíží rakouská armáda a snad vážně věřili tomu, že Francouzi Prahu nezískají. O to větší zklamání čiší z dopisu, který Chotek napsal 1. prosince, aby otci oznámil nečekaně rychlý pád Prahy. „*Město bylo dobyto 26. dne v 5 hodin ráno, kladli jsme všemožný odpor, ale vše bylo hotovo během 5 hodin....obávali jsme se plenění, ale nepřítel nás ušetřil.*“²³ Následovalo obsazení města a přesun celé armády do jeho středověkých zdí. Chotek odhadoval velikost bavorsko-francouzsko-saské armády na 70 000 mužů, což by převyšovalo počet obyvatel Prahy. Ačkoli tento odhad musíme považovat za mírně přehnaný, nelze pochybovat o tom, že ubytování a zásobování velkého množství vojenského lidu znamenalo pro tehdejší Prahu nesmírnou zátěž. Důstojníci byli ubytováni ve šlechtických palácích, z nichž některé byly otevřeny násilím. Jinde byli majitelé přinuceni přijmout francouzské důstojníky jako své hosty a ubytovat je i s jejich služebnictvem na vlastní náklady. Rudolf Chotek musel přijmout jistého markýze d'Aubigné, zatímco do paláce jeho otce byl kdosi nakvartýrován násilím.²⁴

Bavorský dvůr nevypadá v Chotkových dopisech příliš vesele. Společenský život se odehrával v paláci pražského arcibiskupa Manderscheida, avšak zábava zde byla poněkud nucená. Nejvyšší představitelé stavovské správy uprchli a odmítali výzvy k návratu. V moci bavorsko-francouzských sil se ocitl pouze Jan František Václav hrabě Kaiserstein, bývalý vrchní zemský válečný komisař. Francouzi jej zajali v září u Jindřichova Hradce, když zde kontroloval stav zásob, ale hrabě Nadásdy se svými husary jej tenkrát vysvobodil.²⁵ Podruhé se Kaiserstein nechal zajmout u Benešova a poté již zůstal ve vězení až do té doby, než přijal úřad nejvyššího českého kancléře.²⁶

Cizák Kaiserstein ostatně nezapadal ani mezi „skutečné patrioty“, kteří pocházeli ze starých českých rodin. Vláda krále Bavora se opírala především o rodiny říšské šlechty, z nichž některé vlastnily statky v Čechách či na Moravě. Nejvyšším hofmistrem se stal kníže

Ludvík z Fürstenberku, jehož dominium mělo těžiště v jihozápadním Německu, ale nejrůznější pozemky měl roztroušené i v Bavorsku, Čechách, Dolním Rakousku a v Uhersku. Ke stoupencům nového krále se v roce 1742 přidal i rodinný přítel Chotků hrabě Ostein, pán v Dačicích, který přijal funkci presidenta říšské dvorské rady, zatímco jeho bratr dosáhl zvolení mohučským arcibiskupem.²⁷ Konečně největší oporou nového krále v Čechách se stal pražský arcibiskup Jan Mořic Manderscheid.²⁸ Zapomenout nesmíme ani na příslušníky méně zámožných říšských či bavorských rodů, které se zakoupily v Čechách. Patřil k nim samozřejmě sám Kaiserstein a také Lassage-Paradis, jenž přijal místo v nové české dvorské kanceláři. Zámožné a vysoce postavené české rody se k novému králi stavěly zdrženlivě, pro rody rakouského původu to platí dvojnásob. Na bezprostřední chování šlechticů z českých zemí měl samozřejmě vliv i fakt, že k bavorsko-francouzskému útoku došlo na počátku zimní sezóny, kdy se rodiny „dvorské šlechty“ odebíraly do Vídně.²⁹ Tito šlechtici mohli těžit přinejmenším z toho, že je bavorsko-francouzská vojska nezastihla v Čechách a proto si zachovali větší svobodu jednání.

Sám Rudolf Chotek musel čelit novým mravním dilematům již při nabídce titulu královského komoří, k níž došlo den po Karlově prohlášení českým králem. Nový panovník si dal Chotka zavolat, protože chtěl otevřít dveře do pražského purkrabství, které Chotek zapečetil na příkaz Marie Terezie 26. října 1741. Svědomitý kavalír však odmítl vyhovět, neboť se to přičilo rozkazům královny. Dokonce prý králi vysvětlil, že by se pak stal zrádcem a zrádce si nezasluhuje žádnou úctu.³⁰ I přesto však při prvním stavovském holdu 19. prosince 1741 holdoval osobně a zřejmě zastupoval i svého otce.³¹ Jako šlechtic dlící v dané době v Praze si nemohl dovolit neposlušnost. Pokud bylo možné účast na holdu považovat za vynucenou, pak musíme vstup Rudolfa Chotka do tzv. dvorské deputace v lednu 1742 přijmout jako výraz jeho vlastní vůle.³² Hrabě již očividně přestával věřit, že by se válečný vývoj mohl změnit, zvláště když se na vlastní oči přesvědčil, že Prusové a Bavoři chystají na příští rok skutečně společný postup proti habsburským silám. Dorazily k němu zvěsti o rozdělení království, dokonce velmi přesné. Věděl, že saský kurfiřt má získat Moravu a Dolní Slezsko. Věděl také, že cílem společného tažení se má stát Morava. Když se k němu v lednu dostaly zprávy o pruském postupu proti Olomouci a Kladsku, nepochyboval o tom, že jim neodolá ani Brno a Vídeň.³³ Na pozadí těchto událostí musíme vidět Chotkův přístup ke druhému holdování 8. ledna 1742. Veltruský pán už nepochyboval o hrozbě bavorských konfiskací a zcela vážně vybízel šlechtu ve Vídni, aby se vrátila do Prahy, protože odpor již nemá cenu. „*Lepší je zachovat alespoň to málo, co člověk v tuto chvíli má,*“ mínil Rudolf v dopise otcí.³⁴

Změna v politické orientaci navíc opět znejasnila Chotkův výklad pojmu „patriot“ a „patrie“. V lednu 1742 totiž zasedal sněm, který měl odsouhlasit francouzsko-bavorský požadavek zvláštní daně ve výši 6 milionů zlatých. Samozřejmě se rozvinul spor o repatriaci peněz. Původní návrh, jenž se nakonec také prosadil, zněl, že se daň měla rozdělit podle osedlých, s tím, že na každého sedláka mělo připadnout 20 fl., na každého pána 11 fl. Chotek v dopise sdělil pouze tolik, že zastával zcela opačný názor, avšak neuvádí jaký. Konečný verdikt byl však jasný: rozhodnutí bylo špatné a „vlast“ bude trpět.³⁵ Otázka zní, zda bylo nyní dobro vlasti totožné se zájmem nového krále, nebo se zájmy Marie Terezie. Zdá se, že Chotkovi už bylo lhostejné, která strana zvítězí a vyhlížel především brzké uzavření míru. Jeho reakce na zprávy o Khevenhüllerově postupu v Bavorsku nebyly totiž ani nadšené ani zděšené. Při první zvěsti pouze vyjádřil přání, aby „zvítězila spravedlnost“ a když došly zvěsti o úspěšném dobytí větší části země, rezignovaně konstatoval, že se tím oddálí uzavření míru.³⁶

Současně rostlo i jeho znechucení nad praktikami francouzských vojáků, kteří podle něj nastolili v Čechách „despotismus“. K dovršení všeho Chotek stále více zjišťoval, že jako člen dvorské deputace nemá téměř žádnou moc a že na rozhodnutí jeho úřadu není brán žádný zřetel. Zvěsti o jeho angažování v bavorské vládě se mezitím donesly „obdivuhodné panovníci“ do Vídně, což vážně ohrožovalo jeho případné působení v habsburských službách. V březnu 1742 jej o rostoucí nevoli vůči jeho osobě informoval ve svých dopisech Jan Karel Chotek, který po celou dobu dlel ve Vídni.³⁷ Hrabě Rudolf Chotek v tomto okamžiku poznal, že je potřeba jednat. Naneštěstí jeho korespondence s otcem v téže době opět končí, tentokrát dočista, a další dopisy pocházejí až z října 1743, kdy se na vídeňském dvoře znovu věnoval službě císařsko-královského komoří. Víme, že hrabě byl podroben vyšetřování. Naskytá se tedy otázka, jak skončila jeho činnost v bavorské vládě a co dělal po celou dobu od března 1742 až do dobytí Prahy v lednu 1743.

Odpověď skýtají opět jenom vyšetřovací spisy. Vyplývá z nich, že po varování od svého bratra se Rudolf rozhodl k dobrodružnému útěku z Prahy do Vídně. Soudě podle prezenční listiny „dvorské deputace“ k této akci došlo v červnu 1742, kdy náhle končí jeho účast na zasedáních tohoto úřadu. Rudolf se nejprve rozhodl podat králi Karlu Albrechtovi rezignaci, ten ji však nepřijal. Uplatnil tedy zdržovací taktiku. Nejprve předstíral nemoc, aby se vyhnul zasedáním deputace, a když se naskytlá příležitost, vyrazil do Vídně, „*aby se milostivé panovníci vrhl k nohám*“.³⁸ Konkrétně to znamenalo, že se rozhodl požádat o milost, ale té se mu nedostalo tak lehce. V červnu 1742 zahájila svou činnost vyšetřovací komise pod Schafgotschovým předsednictvím a Chotek se stal zřejmě jejím prvním případem.³⁹

Z července se datuje jeho první výpověď a vlastní apologie, na něž potom vytrvale odkazoval. Milosti však nedosáhl ani v době pražské korunovace 12. května 1743, kterou musel sledovat z domácího vězení, stejně jako jeho souputník *Éthien* Kinský a mnozí jiní přední aristokraté⁴⁰. Komise ukončila svou činnost až na podzim 1744, kdy musela spěšně opustit Prahu před novým pruským útokem, avšak Chotkovi se očividně podařilo dosáhnout milosti dávno před tím. Poslední vyšetřovací spisy v jeho případě pocházejí z května 1743 a již v říjnu téhož roku se opět ocitl u vídeňského dvora jako věrný komoří. Nelze pochybovat o tom, že k rehabilitaci napomohla dřívější dobrá pověst ve dvorských kruzích, spříznění s nejvyšším dvorským kancléřem a podpora spolehlivého sourozence. Kromě toho však nepochybně záleželo i na tom, jak Chotek před komisí vypovídal a co se o jeho činnosti zjistilo z jiných zdrojů. Podívejme se závěrem na to, jakým způsobem se obviněný šlechtic hájil a jakým obviněním musel čelit.

V hlavním vyšetřovacím spise nalezneme osm otázek na značně podružné události z doby bavorské vlády, jejichž cílem je očividně zjistit, zda hrabě Chotek spolupracoval s novými pány a pokud ano, zda tak činil z vlastní vůle. Otázky zřejmě vycházely z úřední „typologie“ bavorských kolaborantů, která předpokládala tři skupiny, odlišené mírou svého provinění.⁴¹ Nejméně se projeví příslušníci třetí skupiny, označovaní jako „lehkomyslníci“, neboť pochybovali o úspěchu rakouských vojsk. Větší míru provinění již bylo potřeba přisoudit těm, kteří se k Bavorům přidali „z touhy po novotách a poctách“ a konečně nejvíce se provinili příslušníci třetí skupiny – lidé, kteří se přidali k Bavorům, protože zaujímali nepřátelské stanovisko k Marii Terezií a jejímu rodu. Vzhledem k dalšímu vývoji stojí za zmínku, že klasifikace provinilců vychází očividně z mravně hodnotícího kritéria, které později charakterizovalo celou haugwitzovskou reformu. Pozoruhodná je v této souvislosti především druhá kategorie. „Touha po poctách“ čili marnivost byla vždy považovaná za neřest, jíž se měl skutečně poctivý člověk vyvarovat. Novinkou však byla škodlivá „touha po novotách“. Ukazuje, že tereziánská politika se ani zdaleka neřídila reformními cíly, alespoň ne do té doby, dokud se neobjevila možnost změnit zemské zřízení ku prospěchu centrální vlády. Konečně nelze přehlédnout, že podobné hodnocení české šlechty zaznamenal Rudolf Chotek u dvora ještě před bavorskou okupací. Spisy vyšetřovací komise sice nebyly prvním písemným záznamem odmítavého pohledu na „české stavy“, ale zato tento názor přenesly do vnitřní úřednické hantýrky. Soudně potvrzená vina „českých stavů“ sehrála v kanonizaci nového interpretačního modelu zajisté důležitou úlohu.⁴²

Hrabě Chotek se rozhodl postavit svou obhajobu na tvrzení, že se k „bavorské straně“ nepřidal a že to vše je pouze nedorozumění, které vzniklo tím, že byl při plnění svých

povinností často viděn s představiteli francouzsko-bavorské správy. Svým jednáním sledoval pouze službu „vlasti“ (patrie). Svědecké výpovědi dalších členů dvorské deputace tento názor potvrzovaly. Poněkud kriticky zněla zdánlivě výpověď rytíře Dohalského, jenž „*coram supremo burggravio*“ vypověděl: „*Chotek s francouzskými hodně konverzoval, ale byl také často posílán k Sechellesovi.*“ Příznivě nezněla ani výpověď hraběte Buquoye: „*Hrabě Chotek se choval dobře, stejně jako v Deputaci, lze mu pouze vytknout, že patřil k arcibiskupské coterii a hodně kultivoval Kaysersteina. To, že hodně frekventýroval Sechella a ostatní nepřátele, pochází z toho, že k nim byl často ad bonum fidem posílán Deputací, díky čemuž se podařil nákup 10 tis. strl ječmene ze Saska. O to, aby chodil do Deputace, určitě neusiloval, o tom mě ujistil. Prostý člověk však o něm může ab exteriori špatně smýšlet.*“ Audrický lapidárně konstatoval: „*Chotek dobrý, kromě vystupování.*“⁴³ K úspěchu však bylo nutné, aby Chotek uspokojivě zodpověděl i další otázky, kladené komisí ke konkrétním okamžikům z doby „nepravé vlády“.

Proč se vrátil do Prahy?

Chotek: Nevyjadřoval tím rozhodně náklonnost k nepříteli. Ani na hostinách pořádaných Francouzi neskrýval svou trvající oddanost Marii Terezii. Jako tenkrát, když se jej tázali, proč se tváří tak smutně, když jej z Francie znali jen veselého.

Proč se často scházel s Kaysersteinem?

Chotek: Vedly jej k tomu úřední povinnosti, často se s ním scházel o samotě, ale zrádné řeči mu nikdo nedokáže.

Proč navštěvoval „coterii pana arcibiskupa“ častěji než ostatní společnosti?

Chotek: Inu, byl přeci krátce předtím vyslán „naším dvorem“ do Versailles a seznámil se tam s mnohými, kteří se potom objevili v Praze. Na setkáních se však žádné zrádné řeči nevedly, neboť onen národ je chytrý a ve společnosti se o důležitých věcech nebaví.

Osnoval se Sechellesem plány proti královně?

Chotek: Jednal s ním, protože ho k němu poslala Deputace. V jednáních nešlo o zradu, ale o prospěch boni publici, jak může dokázat svou korespondencí se Sechellesem.

Jak to, že reskriptem z 2. 1. 1742 získal předsednictví sirotčí komise, ačkoli starý Serényi byl ještě stále naživu?

Chotek: Deputace byla vlastně místodržitelstvím, takže pouze navázal na dřívější úřady. „*Nejednal z žádného jiného cíle a důvodu, než z toho, aby byl své nebohé vlasti dříve či později opět k užítku a mohl sloužit našim jediným právoplatným pánům všemi svými silami a vším přičiněním.*“⁴⁴ Serényi naproti tomu nebyl jmenován do Deputace a předsednictví komise neznamenovalo žádné povýšení a ani salarium nebylo vynikající. V šestém bodě Chotek

dodal, že jeho skutečný postoj k profrancouzským se pozná, když se prostudují úřední spisy z oné doby. Pronikl do jejich kruhů kvůli tomu, aby blíže poznal jejich charaktery, svým názorům se nikdy neodcizil a *juramentum fidelitatis* neporušil.⁴⁵

Chotkova argumentace stála tedy opět na prospěchu „vlasti“ či „obecného dobra“ a opět nikomu nepřišlo na mysl, že prospěchem vlasti mohl mít na mysli něco úplně jiného, než prospěch Marie Terezie. Koneckonců i jí však Chotek projevoval věrnost. Vždyť také na oné hostině, kde se jej Francouzi tázali na příčinu náhlého smutku, jim důvtipně odpověděl: *„Vy se tady také tváříte jinak, než v Paříži a panovníky člověk nemění jako košile, to je také důvodem mého smutku, pánové.“*⁴⁶

Nejpozději v květnu či červnu dosáhl Rudolf Chotek rehabilitace a na podzim 1743 mohl začít s obnovou „svého nepatrného vlivu“ na vídeňském dvoře. Jeho bratr Jan Karel však prožil bouřlivá léta úplně jinak. Strávil je ve Vídni, s nepřítelem se nezapletl a přitom po ztrátě Slezska přišel o vše, co jeho rodina měla. Věnujme nyní pozornost tomu, jak nešťastná léta prožil starší z bratrů Chotků – vždyť svému rodu zásadně pomohl překonat tuto politickou krizi.

V okamžiku smrti Karla VI. se i Jan Karel Chotek nacházel na císařském dvoře. Z jeho pera obdržel Václav Antonín v Bělušicích vůbec první zprávu o smrti panovníka a situaci u dvora. Ze zprávy vyplývalo pouze tolik, že smrt nikdo neočekával a u všech to vyvolalo strach ze změn a ze ztráty svých postů.⁴⁷ Dvůr se ve spěchu vrátil z Laxenburku do Vídně a panovnice se začala připravovat na zápas o své nástupnictví. Jan Karel se však v tuto chvíli staral především o své vlastní nástupnictví ve Vratislavi, vždyť tento úřad získal teprve nedávno! S nástupem nové vlády však všechny posty zanikly a bylo třeba je potvrdit, nebo jmenovat nové držitele. Co dělat? *„Někteří říkají, že budeme všichni potvrzeni, jiní věří, že si každý bude muset vyhledat své zaměstnání a službu sám. Zatím je jisté jen tolik, že státní radové a komoří budou propuštěni a ocitnou se bez ranku a bez výsad.“*⁴⁸ Napsal Jan Karel otcí ve vlastní záležitosti. Zároveň si však uvědomoval, že před celou monarchií se záhy objeví mnohem závažnější problémy. *„Tento nový dvorský pořádek je však tou nejmenší starostí, která nás čeká. Nejzajímavějším předmětem je zachování klidu a veřejného pořádku. Všemi možnými prostředky se pokoušíme zabránit nepříjemným důsledkům, ale vzhledem k tomu, že tohle nikdo v Evropě nečekal, tento pád, zaskočí to ostatní přinejmenším stejně jako nás. Nezbyvá než doufat, že se nám podaří využít této souhry okolností a situace a že se nám během 6 až 9 měsíců podaří uhájit nástupnictví. Bůh s námi, tohle je krize, jejíž příchod ani důsledky nemohl nikdo tušit.“*⁴⁹ Je zvláštní, že se již tak krátce po císařově smrti počítalo s bojem a ne s uznáním pragmatické sankce.

Chmurné předtuchy se potvrdily velmi brzy, již koncem listopadu psal Jan Karel otcí o podezřelých přesunech pruského vojska.⁵⁰ Podle zpráv Jana Karla se však předpokládalo, že zmíněné síly jsou určeny pro Franky a Bayreuth-Culmbach, takže větší obavy vzbuzovalo jednání saského a bavorského kurfiřta. Nebezpečí nepochopil ani Jan Karel, který se 12. listopadu radoval nad tím, že byl ve svém slezském úřadu potvrzen a jeho kariéra je zajištěná.⁵¹ O pár dní později jej radost přešla. Ukázalo se, že pruské vojsko, jehož velikost se odhadovala na 22 000 mužů, překročilo slezské hranice a začíná obsazovat jedno knížectví za druhým. Jan Karel se opět ocitl před dilematem: někteří mu radili, aby zůstal ve Vídni, jiní jej vyzývali, aby napsal saskému kurfiřtovi, snad v očekávání, že právě on se stane příštím pánem Slezska.⁵² Sám Jan Karel se chtěl původně odebrat na svůj post ve Vratislavi a odeslal tam již svá zavazadla, ale pruský postup změnil jeho plány. Jeho pozornost se nyní soustředila na to, zda Prusové obsadí vévodství Hlohovské, kde se nacházely statky jeho manželky. Již 21. prosince však přijal posla ze Slezska, který přinesl zprávu o tom, že nepřítel vstoupil na hlohovské území a ještě k tomu se prohlašuje za ochránce rakouského domu. „*Tento postup se vymyká všemu, co známe z dějin,*“ napsal konsternovaný Jan Karel.⁵³

Tam, kde zklamaly dějiny, nezklamala křesťanská víra. Právě v ní našel těžce zkoušený šlechtic návod na překonání nových nástrah. Přinejmenším svému otcí totiž tyto události vyložil jako projev boží přízně, která jim dává najevo budoucí spásu: „*To jsou velké revoluce, jak říkáte ve svém drahém posledním dopisu, a pokud bychom vzali v úvahu jen zkaženost a pomíjivost tohoto světa, viděli bychom, že nebesa nám dávají najevo, že tato země smrtelníků má pro nás jen kříže a utrpení uprostřed tolika zla a zoufalství. Ale když vezmeme v úvahu a ujistíme se, že nás v nejhlubším ponížení a úpadku ochrání a zaštití ruka boží, pak připraví pasti i našim nepřítelům. Namísto abyste si nařikal na kříže a překážky, které máte, otče, neste je křesťansky, neboť vězte, že to jsou zřetelná znamení Vašeho šťastného předurčení.*“⁵⁴

Pokud tato slova nebyla míněna jako cynický výsměch starému šlechtici, jemuž saská vojska drancovala jeho malý statek, musíme je brát jako doklad hluboce náboženského výkladu událostí. Není to nijak překvapivé, i když pozdější dějepisce tvrdili, že autorům „modernizačních reforem“ spíše sekularizované názory a důraz na technicky racionální jednání. To se však navzájem nevyklučovalo a ani Jan Karel se nespokojil s křesťanskou sebelítostí. Uvědomoval si, že svou situaci musí vyřešit na tomto světě a že musí získat nějaký nový úřad. Stejného názoru byla zřejmě i řada jiných slezských šlechticů, kteří se začali shromažďovat ve Vídni. Jan Karel Chotek se záhy orientoval na spolupráci se svým švagrem,

hrabětem Wilczekem, a brzo se k němu měli přidat další. Právě tato skupina se zanedlouho bude podílet na prosazování reformních plánů svého krajana Friedricha Wilhelma Haugwitze.

Jistou naději skýtala existenčně ohroženému šlechtici armáda generála Neipperga, která vyrazila do Slezska „s příkazem vyhledat bitvu“. Ze dne 5. dubna 1741 pochází dopis, v němž Jan Karel svěřil mladšímu bratrovi své pocity před rozhodujícím střetnutím habsburských a hohenzollernských sil. *„Musím se třást, když pomyslím na tento první boj, neboť jestli nám nepřítel ušetří porážku, jsme ztraceni, Bavorsko čeká na výsledek našich zbraní a jestli nebudeme mít štěstí, vpadnou nepochybně do Horního Rakouska. Nakonec vše závisí na nebesích.“*⁵⁵ Během čtrnácti dnů se ukázalo, že se stalo přesně to, čeho se Jan Karel obával. Ztráta Slezska sice ještě nebyla definitivní, ale ve skutečnosti se Jan Karel opět vrátil do stejné situace, v jaké byl před rokem 1739 – stal se z něj opět „zahálčivý povaleč“. V dobovém jazyce se tak v podstatě vnímal každý mladý šlechtic, který „neměl místo“, či lépe řečeno „nesloužil“. V očích přísného otce se neúspěšný kavalír musel záhy hájit z obvinění ze zahálky, které se jevilo tím větší, čím déle se kavalír zdržoval v hýřivém prostředí dvora:

*„Mohu překonat zahálčivost i tisíce dalších projevů žárlivosti, která panuje mezi mnou a bratrem a našimi ženami, a nemohu tedy být obviňován, že se snažím vyhnout se těmto důsledkům. Ostatně jak mám předstírat, že jsem se vzdal služební kariéry? Je pravda, že za 12 let, kdy žiji mimo otcovský dům s velmi skrovnou apanáží, jsem spíše k politování. Nabídlo se již více příležitostí, kdy jsem mohl své příjmy rozmnožit – to jistě víte, ale ačkoli si ani vzdáleně nezasloužím být považován za světce, vždy jsem žil skromně. Nyní si v paláci také nežiji na vysoké noze, ale spíše žiji co nejskromněji. Spokojil bych se s každou chatrčí, pokud bych tam mohl nalézt klid duše i těla.“*⁵⁶

Existenční starosti nezaměstnaného šlechtice ještě zvyšovalo těhotenství jeho manželky, která 26. října porodila syna. Známe jeho jméno, ale v rodokmenu Chotků později vůbec nefiguruje, takže můžeme předpokládat, že zemřel ještě v útlém dětství. Jan Karel se po celou dobu věnoval tomu, co dělal jako „zahálčivý šlechtic“ i ve 30. letech – zdržoval se u dvora, sbíral informace a snažil se získat protekci vlivných lidí, aby mu pomohli získat nové „*établissement*“. Vztahová síť rodu Chotků získala vážnou ránu neuváženým jednáním hraběte Osteina, který vzbudil nevoli panovnice již v prosinci 1740. Velmi totiž zanedbával jednání na anglickém dvoře, kam byl vyslán ještě před vypuknutím války jako velvyslanec. V době pruského útoku odjel svévolně na své statky do Porýní a zdržoval se nezvykle dlouho v Mohuči, nedbaje výzev k návratu na svůj post.⁵⁷ Musíme předeslat, že toto jednání nelze předem považovat za zradu, Ostein jednoduše pokračoval v kavalírském pojetí služby, jež

bylo společné tehdejšími diplomatům i vojákům. V situaci, kdy Anglie představovala jediného možného spojence však takové jednání vzbuzovalo hněv. Nakonec se ukázalo, že Ostein vůbec nevěřil v úspěch Marie Terezie a skončil v táboře Karla Albrechta. Jan Karel mohl tedy spoléhat jen na nejvyššího kancléře Filipa Josefa Kinského. Rod Kinských však také upadl do podezření, neboť Štěpán Vilém se v Praze zapletl s bavorsko-francouzskými okupanty. Počátkem listopadu dostal Jan Karel znepokojivé zprávy od svého mladšího bratra, který mu napsal po svém neslavném návratu do Prahy. Jan Karel pochopil, že činnost Prusů v severním Polabí neodpovídá oficiálnímu vysvětlení a že osud jeho úspěšného bratra je vážně ohrožen. Z dopisů hraběte Rudolfa můžeme soudit, že psaní, které poslal bratrovi do Vídně 9. listopadu 1741 bylo na dlouhou dobu posledním kontaktem mezi oběma sourozenci.

Jan Karel sdělil nepříznivé zprávy otci s jistým zadostiučiněním, neboť starý Václav Antonín mu předchozí předpovědi odmítal uvěřit a neustával ve svých mravoučných obviněních: *„Píši Vám to jenom proto, abych Vás přesvědčil, že mě k podobným očekáváním nevedla jenom moje nálada nebo chimérické názory. Neboť to je velmi tvrdé a těžké, když se nacházím bez ranku a bez místa. Vy to znáte ze zkušenosti a přiznávám, že to není jen nouze, co mě nutí k této rezignovanosti. Neboť věk, v němž se nacházím, stejně jako talent a píle, které jsem měl od mládí, kredit a podpora, kterou jsem se mohl pyšnit, zároveň radost nad tím, že vidím svého drahého bratra v zaměstnání – jak bych býval mohl to vše opustit a podrobit se Vašemu názoru a stáhnout se na venkov. Ale když mě osud tak pronásleduje, podrobím se. Avšak nemyslím si, že ztratím naději, neboť zároveň věřím, že tam naleznu boží milost. Můj odpočinek a má spása se snad dožijí lepších dob, pokud se to zlíbí Bohu a pokud se jich nemůžeme dožít my, dožijí se jich přinejmenším naše děti, jelikož – otče – mou starostí nyní bude vychovat mé dítě ve zbožnosti pro slávu boží a pokud mi je nebesa zachovají, pak je podle jeho talentu vychovám i pro blaho státu.“*⁵⁸

Jan Karel se tedy rozhodl vzdát se další služby a spoléhat na prospěch další generace. Zároveň však máme doklady o tom, že v únoru 1742 využil posledního termínu a holdoval v zastoupení bavorskému králi.⁵⁹ Nejvyšší kancléř Kinský mu však zároveň dával jinou radu. Jednu z mnoha, jež v té době dostával. Navrhoval dát se k armádě. Staré dilemma se znovu vrátilo – talár nebo meč? Jan Karel se nejspíš již tenkrát rozhodl pro meč. Úvaha to byla zajisté pochopitelná, vždyť monarchie se nacházela ve válce a vojáků bylo potřeba. V nebývale úspěšných kampaních let 1742 a 1743 se objevil ještě jeden důvod: rakouská armáda obsadila velká území v Bavorsku a Horní Falci a potřebovala odborníky pro civilní správu i vojenskou obranu nových území. Již 1. srpna 1743 se tak Jan Karel stává

představeným okupační správy v Horní Falci se sídlem v Ambergu⁶⁰, zatímco jeho mladší bratr očekával v domácím vězení výsledek svého procesu.

¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 28. ledna 1741, fol. 48r. „pour moy je m’y ennuirois encore plus que dans mon chateaux...je me sentirois dans ce tems de malheur aussi porté a la solitude que vous le pouvez etre, du moins on ne s’y voit sovil obliger de parler contre coeur, ny d’avoir une basse complaisance, ny exposé a souffrir la contradiction de l’asinetreté des gens, qui ne songet qu’a eux, au pris de faire ford au commun. Je me trouve dans ce deplorable cas journelement et sur tout par rapport a la demande des 6 millions, ou le vile interes de queleques particuliers opprime les sentiments des honts gens sans remission, et fait soutenir la plus indigne de toutes les repartitions qui fut jamais faite“

² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 31. 12. 1740, fol. 39v.

³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 24. 10. 1740, fol. 34.

⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 31. 12. 1740, fol. 40v-r.

⁵ „[mon frere] perde son accomodement apresant en Silesie sa fidelité sera toute fois recompencé.“ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 7. 1. 1741, fol. 41r

⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 31. 12. 1740, fol. 40r.

⁷ Např. ve zprávě o vyjednávání jednoho soukromého sporu Václava Antonína Chotka: „l’affaire se traite de nouveaux maintenant, mais pour ma satisfaction j’espere pournat encore de reussir a jouer piece a mon tour a ceux qui ont si peu a coeur le bien de la patrie.“ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 28. 1. 1741, fol. 49v.

⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 1. 3. 1741, fol. 60r-61v. „J’ay deja pris congé de la Reine, quoique j’ay encore le bonheur de la voir tous les jours, et de Lui parler tres souvent aussi sur la situation presente de la Boheme, elle la rendroit plus heureuse surement, si possible etoit. Mais embrouillé comme toutes les affiares sont on ne peut que perdre de plusieurs coté, pourveu que le tout ne deperisse pas, et voila comme doivent ausi penser apresant les bons patriottes, On est assé informé ici de ce qui se passe a la Lieutenance et pas peu formaliser du procedé de quelqu’uns, je passe moins a ceux qui pechent ayant de l’esprit, qu’aux pauvres ignorans.“

⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 28. ledna 1741, fol. 41r. „je vois qu’a la fin avec la dissimulation et patience ont vient pourtant a bout de bien de choses.“

¹⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 4. 3. 1741, fol. 62v-r. „Je n’osoi pas refuser cet offre, et choye que l’on a fait de moy Sans que j’y aye pensé d’autant moins aussi, que l’on m’assure d’etre defrayé de la Cour, le Grand Chancelier approuve aussi pleinement de ce que je m’en laisse employer, Il n’en est pas trop constante. Ce voyage donc au cas qu’il se fasse retardera mon arrivé a Prague au moins de 6 semaines ou de deux moys.“

¹¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Paříž 27. 3. 1741, fol. 66v-67r.

¹² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Štrasburk 20. dubna 1741, fol. 72v-r.

¹³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Praha 1. 8. 1741, fol. 74-76.

¹⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Praha 8. 8. 1741, fol. 79v-80v.

¹⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Praha 26. 9. 1741, fol. 86v-88v.

¹⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Praha 26. 9. 1741, fol. 88v-r. „Quoi faire, si l’ennemi viendroit jusqu’ici, ainsi nous sommes dans des beau drabs blancs, peut etre Dieu nous preservera encore de ce malheur, Vienne n’est pas encore investie, mais toutes les apparences y tendent, La paix en Silesie doit etre comme assuré, si donc nous recevons notre armé de la pour s’opposer a celle de la Baviere, so haben wir doch noch Eine kleine Gelegenheit zu hoffen.“

¹⁷ RACH, kart. 29, inv. č. 515, fol. 1-77. „Special Verantwortungs-Puncta für den Herrn Rudolph Grafen von Chotek ...“; k činnosti „collegia delegata“ obecně srov. Marie Lišková, Mimořádný soud po bavorské okupaci Čech(Judicium delegatum 1743-1744), SAP VI, 1956, č. 2, s. 39-98.

¹⁸ Za člena administrace, která se chopila vlády po 26. 10. 1741, považuje Rudolfa Chotka František Roubík, Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749, SAP XII, 1967, č. 2, s. 539-603, zvl. s. 588.

¹⁹ RACH, kart. 29, inv. č. 515, fol. 13v (Výslech z 13. 5. 1743).

²⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 4. 11. 1741, fol. 95v.

- ²¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, 4. 11. 1741, fol. 95r.
- ²² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek, 18. 11. 1741, fol. 93v-r.
- ²³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, 1. 12. 1741, fol. 101v.
- ²⁴ Chotkovy popisy v témže dopisu. K obecné situace v Praze v době bavorsko-francouzské okupace srov. Marie Lišková, Vláda Karla Albrechta Bavorského v Čechách 1741-1742, Dis. FFUK v Praze, s. d., strojopis, s. 178-217; Táž, Praha za války o země koruny české (1741-1742), Pražský sborník historický 1967/1968, s. 58-68.
- ²⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 18. 11. 1741, fol. 93r.
- ²⁶ Eduard Maur, Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003, s. 78.
- ²⁷ Oswald von Gschließer, Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung. Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Wien 1942, s. 382ff.
- ²⁸ Kurt A. Huber, Manderscheid-Blankenheim, Johann Moritz Gustav von (1676-1763), in: Erwin Gatz, ed., Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon, Berlin 1990, s. 293-294.
- ²⁹ Tento fakt zmínil Rudolf Chotek v dopise otcí po druhém stavovském holdu 8. ledna 1742. Snažil se tenkrát přimět české šlechtice ve Vídni, aby se vrátili do Prahy, protože jinak by mohli přijít o všechno. RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 9. ledna 1742, fol. 105v-r.
- ³⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha b. d., fol. 98v-r.
- ³¹ E. Hassenpflug-Elzholz, Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus. Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelsation um die Mitte des 18. Jahrhunderts, München/Wien 1982, s. 312, 339, 354, 431. Autorka, vycházejíc z přehnané polarity zemské a „habsburské“ šlechty, řadila Chotky mezi rody, jež byly rozpolcené mezi oběma tábory. Srov. Tamtéž, s. 371. Data a hodnocení však je třeba brát s rezervou, neboť autorka Chotky často zaměňuje, nebo uvádí zcela chybná jména.
- ³² Dvorská deputace se stala od 1. 1. 1742 nejvyšším orgánem spravujícím Čechy (Morava měla připadnout Sasku). Měla sedm členů, z toho čtyři bývalé místodržící (presidentem Filip hr. Krakovský z Kolovrat, členové František Leopold hr. Buquoy, Rudolf hr. Chotek, Jan Kryštof ryt. Bořek Dohalský z Dohalic), novými členy byli zbývající tři (Heřman Černín z Chudenic, Maxmilián ryt. Bechyně z Lažan, Václav Josef ryt. Údrčský z Údrče). Srov. E. Maur, Marie Terezie, s. 79.
- ³³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 4. 1. 1742, fol. 104v-r.
- ³⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 9. 1. 1742, fol. 105v. „Hier se fit le second acte d'hommage, ou grand nombre des gens s'est assemblé, mais de ceux qui se trouvent a Vienne personne n'est venu, j'ay receu a la foi par 4 couriés des pleins pouvoir des Mrs le Princ Auersperg, Notre Ostein qui se trouve a Vienne, du vieux Harrach, Princ Lamberg, Ferdinand Kuffstein, Logi, Althan, Martinitz et Zinzendorf, pour rendre l'hommage au nomme de tous ces Mrs, mais avec cela je n'ay rien pue effectuer d'autre pour leur service si non que l'on leur accorde le delais jusqu'au terme du 8 fevrier.“
- ³⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 4. 1. 1742, fol. 104v-r.
- ³⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Praha 16. 1. 1742, fol. 106v-r.
- ³⁷ Uvedl to ve výslechu v květnu 1743. RACH, kart. 29, inv. č. 515, fol. 17r.
- ³⁸ RACH, kart. 29, inv. č. 515, fol. 17r-18v.
- ³⁹ M. Lišková, Mimořádný soud, s. 39-98.
- ⁴⁰ E. Maur, Marie Terezie, s. 82-88; Jaroslav Prokeš, Marie Terezie a přípravy k české korunovaci roku 1742 (Několik poznámek), in: Sborník prací věnovaných Dru Gustavu Fridrichovi k šedesátým narozeninám, 1871-1931, Praha 1931, s. 331-350.
- ⁴¹ M. Lišková, Vláda, s. 24.
- ⁴² Srov. Ivo Cerman, Od klienta k občanovi? Kritika kabal a změna sociální imaginace tereziánských dvořanů, OH 10, 2003, s. 33-54.
- ⁴³ RACH, kart. 29, inv. č. 515, fol. 1v. „In genere: hat coram supremo Brugggravio Dohalsky ausgesagt: Chotek hat viel mit den Franzosen conversirt, doch ware er auch oft zu den Sechelle geschickt. Audricky hat gesagt: Chotek gut, ausser des Umgangs. Graf Buquoy: der Graf Chotek hat sich, wie bey der Deputation, also in Diaete recht gut aufgeführt, und ist Ihme allein auszustellen, dass er von der Erzbischöffliche Cotterie gewesen und den Kayserstein sehr kultiviert habe; dass Er aber den Seschelle, und die übrigen Feinde frequentiert, ist Er auch zu Ihnen ad bonum finem von der

Deputation selbst geschickt worden, wie eben der Kauf der 10/m strl Gersten aus Sachsen von darumen geschehen ist, um den Abgang Körmer im Land zu zeigen. Zu der Deputation zu kommen hat er versichert, nicht gesucht zu haben. Der gemeine Mann aber dörfte ab exteriori von Ihme übel judizieren.“

⁴⁴ „...aus keinem anderen Ziel und End, als dem armen Vaterland früh oder spat wieder zu Nutzen Unserer rechtmässigen allergnädigsten Herrschaft nach allen meinen Kräfte, und Thunlichkeit zu dienen.“

⁴⁵ RA Chotek, kart. 29, inv. č. 515, fol. 12-18.

⁴⁶ RA Chotek, kart. 29, inv. č. 515, fol. 13v. „Messieurs vous aves ici aussi tout autre visage qu’a Paris. et on ne change pas de Souverain comme de chemise c’est la cause de ma tristesse.“

⁴⁷ RA Chotek, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 22. 10. 1740, fol. 95v.

⁴⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 26. 10. 1740, fol. 93v. „les unes disent que nous seront tous confirme, d’autres crois qu’un chacun en particulier aura a rechercher son emploi et son service, autant il est que tous les conseillers d’Etat et tous les chambellans se trouvent congedier et sans rang et prerogative.“

⁴⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 26. 10. 1740, fol. 93v-r. „ce nouveau reglement est le moindre des soins qu’on doit avoir, le bien et la tranquillité du publique est l’objet le plus interessant, on preted tous les mesures necessaires pour prevenir de suites facheuses mais come tout l’europa n’a pu prévoir ce ca, cette chute, au moins leurs sera aussi inopiner qu’a nous il faut esperer que nous profiterons de cette conjecture et saison, et que nous affermirons durant ces 6 mois 9 hyver la sureté de la succession, Dieu le donne c’est une Crise dont on ne scauroit assé conjecturer moins prévoir tout les suites.“

⁵⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň, „novembre 741“, fol. 104r.

⁵¹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 12. 11. 1741, fol. 101. „j’ai deja obtiné cofnirmation de ma charge en Silesie, mon frere de meme celle de la Lieutenance, il pourra donc se faire installer au plutot.“

⁵² RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, 7. 12. 1740, fol. 113v-r.

⁵³ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, 21. 12. 1740, fol. 108r.

⁵⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 7. 12. 1740, fol. 114v. „...ces sont la de revolutions come vous dist dans votre chere derniere, et si l’on n’envisagoit que la corruption de ce monde, l’inconstistance est marquer du Ciel que cette tere des mourans est plein de Croix et tribulation, au milieu de tant de maux et de desesper, mais considerant et etant assurer que dans notre plus profond humiliation et abbatement le bras de Dieu surviene et nous defende, delivrer des pieges de nos Ennemis. bien loing donc de vous pleindre cher Pere de travers et de Croix que Vous aves, suportés les touces Chretienement, car scachent que ce sont de marques evidant de votre heureuse Predestination.“

⁵⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, 5. 4. [1741], fol. 6v. „...on doit trembler quand on songe a ce premier coup, car si l’ennemi nous donne un choc nous sommes perdu, la Baviere n’attand que l’Issue de nos armes, et si nous sommes malhereux, il nous tombera sans faute en la haute Autriche, enfin le tout depend du ciel.“

⁵⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Inzensdorf 17. 7. [1741], fol. 4r. [Je] puis loisivité qui ne me sereit insupportable, outre cela mille autres emulations jalousie qui devrait regner entre nous freres et nos femmes, je ne scaurois donc etre blamer que je tache deviter de telles suites, dailleurs comment pretendre que j’abandonne toute cariere; il est vrai que je suis a pleindre pendant 12. années que je vive hor de votre maison avec un adjuto fort mediocre plusieurs occasions se sont presenter ou j’ai du ajouter du mien c’est ce que vous connoissez sans doute, mais bien loin de meriter le nom de prodigue, je pretend avir toujours vecu en Econome, ce n’est donc point en grand legr que je vive dans ce Palais, aber wohl auf d restringieren. Je me contentirois de chaque cabane pourvu que j’y puisse vivre et trouver la tranquillité de l’Ame et du Corp.“

⁵⁷ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, 7. 12. 1740, fol. 114r. „Notre cour est irrité et mécontant de lui, mais songés aussi dans cette crise, ou sa presence en Angleterre est si pressante, il s’amuse la chez ces Parans et a trener son depart jusqu’a la fin de ce mois. Il est si mal depeint que jamais ministre et sujet a été j’en suis en desesper, sed ipse voluit.“

⁵⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Štýrský Hradec 26. 10. 1741, fol. 79r-180v. „Je vous marque cela uniquement pour me justifier et pour vous convaincre que ce neté point caprice ou de vues chimeriques qui m'ont entrener d'attendre le fait car qu'il est bien dure et sensible de se trouver sans rang sans emploi vous l'aves par experience et javoue que ce n'est que le Pisalle qui me force a cette retraite, car a l'age ou je me trouve, les Talens et l'application que j'ai endepuis ma Jeunesse, le credit et l'appui dont j'ai pu flatter, l'emulation en meme tems de voir mon cher frere avancer dans son emploi coment aurois - je pu de gré abandoner tout, et suivre aveuglement vos vues de grouper a la Campagne, mais come le destin m'y redicit, je m'y soumettre, et ne croy pas que Je m'en desesperes car je me flatte egalemt y trouver avec la grace de Dieu mon repos et mon salut de meilleurs tems sourviendront s'il plait a Dieu et si ce n'est pas nous qui pourons se survivre, au moins nos enfans les surviveront, come Papa, mes soins seront maintenant de lever mon Enfant dans la Pieté pour la gloir de Dieu et si le Ciel me le conserve celon ces Talens pour le bien de l'Etat.“

⁵⁹ Hassenpflug-Elzholz, Böhmen, s. 431.

⁶⁰ J. Ledr, Chotkové, s. 44.

II. 2. „Svorností lze vyrůst do výše“ (1740-1743)

V létě 1743 se mohlo zdát, že v dědičných zemích je opět vše v pořádku. Vznešená panovnice osvobodila Prahu a nechala se tu 12. května korunovat českou královnou. České stavy naproti tomu opustily svého vzdorokrále a přijaly rakouskou arcivévodkyni za právoplatnou královnou.¹ Vyšetřování mnoha osob sice stále ještě nebylo uzavřeno, ale pro Rudolfa Chotka se věci vyjasnily nejspíš už v době pražské korunovace. Někdy v květnu 1743 se musel podrobit poslednímu výslechu a vyšetřování bylo uzavřeno – bez soudního procesu – možná už v letních měsících téhož roku.² Hrabě Rudolf Chotek nezanechal o průběhu procesu žádná osobní svědectví – krom svých výpovědí. První osobní zprávy p něm pocházejí teprve z doby po svém osvobození, kdy se vrátil k vídeňskému dvoru, aby zde „obnovil svůj nepatrný vliv“.³

Zdánlivě se nacházel v podobné situaci jako předtím jeho starší bratr. Podobně jako on byl nyní odkázán na prosby a vyjednávání, avšak na rozdíl od Jana Karla měl stále ještě na čem stavět. Úřad rady nad apelacemi neztratil, titul komořího dostal zpět a dokonce si ponechal i post předsedy sirotčí komise v Čechách, který získal od Karla Albrechta. Naproti tomu Jan Karel se stále nacházel v nezáviděníhodném postavení. Funkce, kterou zastával v Horní Falci, byla dočasná a mohla trvat jen tak dlouho, dokud trvala rakouská okupace Bavorska. Mohl samozřejmě doufat, že se uplatní na jiném bojišti, ale jinak neměl vůbec žádnou záruku, že po uzavření míru získá opět místo v civilní správě. Byl si toho vědom i hrabě Rudolf Chotek, který o svém bratrovi poněkud cynicky napsal: „*Nemyslím si nic jiného, než to, že dvůr – ačkoli je spokojen s jeho operacemi – jej jednoho dne stejně stáhne a nenabídne žádné jiné dobré zaměstnání. Je jisté, že to které má nyní, získal jedině díky svému pobytu ve Vídni a díky tomu, že měl to štěstí a pohyboval se blízko panovnice.*“⁴ Nyní měl podobnou příležitost i hrabě Rudolf. Sám sice o žádné posty nepřišel, ale nebylo jisté, zda se mu podaří začlenit se opět mezi spolehlivé služebníky, kterým se budou svěřovat důležité funkce. Záhy se ukázalo, že ani on si nemůže být jist držbou svých dosavadních úřadů.

Dvůr, na který se na podzim 1743 vrátil, se lišil od toho, který v březnu 1741 opouštěl. Panovnice pohlížela na české stavy s nedůvěrou a pomalu promýšlela plány, jak omezit jejich moc v jednotlivých zemích i u dvora. Skupina „sobeckých pochlebníků“, kteří nehleděli na zájmy vlasti, se rozšířila o slezské exulanty, kteří s sebou přinášeli praktické zkušenosti s civilní správou a ochotu udělat cokoli pro svou rehabilitaci. Mnoho z nich přišlo ve Slezsku o pozemkový majetek i úřední posty a hledalo nové uplatnění v jiných zemích monarchie. Bavorské dobrodružství rozdělilo i českou stavovskou obec. Ti, kteří zachovali věrnost

panovníci si nárokovali odměny v podobě nových úřadů, zatímco mnozí ze „zrádců“ se mohli spoléhat na mocné přímluvce či odvolávat se na zájmy vlasti a předchozí zásluhy. Zájmy vlasti se však přestaly považovat za spolehlivý argument.⁵ Někdejší „dobří patrioti“ byli při vyšetřování sami obviněni z „partikulárních zájmů“ a konspirací. Toto vnitřní napětí i vnější tlak pokračující války uvedly do pohybu změny, které nakonec vyústily v „nečekanou revoluci“ roku 1749. Hrabě Rudolf Chotek těmto přesunům zpočátku pouze přihlížel, záhy se však stal jedním z těch, kteří se na proměnách sami podíleli.

Na podzim se ve Vídni osobně přesvědčil o tom, že vztahy panovnice k českým šlechticům zůstaly narušené i po zdánlivém usmíření. Bezprostředně po svém příjezdu ke dvoru, kde se měl v říjnu ujmout komornické služby, napsal otci o jejím zvláštním chování: *„V pořádku jsem dorazil 13. tohoto měsíce a byl jsem u dvora naštěstí dobře přijat. Zdrželi mě včera poprvé na společném soupé v Schönbrunnu. Vévoda [tj. František Štěpán Lotrinský] mě stále velmi ochraňuje, ale královna stále trochu váhá. Doufám, že Bůh to také změní k mému prospěchu, zítra začínám službu. Mé ženě se daří dobře, královna jí stále prokazuje svou milost, což mi snad pomůže obnovit můj nepatrný vliv.“*⁶ Kromě chladu, jenž mu prokazovala Marie Terezie si hrabě všiml i jiných změn.

Dvůr dlel navzdory pokročilé roční době stále ještě v Schönbrunnu, který předtím sloužil jen jako jedno z letních sídel v okolí Vídně. Poznamenejme, že v hierarchii venkovských sídel stál dokonce na nižší příčce, než Laxenburg či Ebensdorf, neboť neměl statut „rezidence“ a neplatil tam dvorský ceremoniel.⁷ Další změnou byla zvláštní atmosféra, jež obklopovala dvůr po nedávných událostech. *„Vůbec se tu nemluví o vysoké politice,“* napsal Rudolf otci a pokračoval: *„Náš dvůr nebyl nikdy tak tajemný, jako je nyní.“*⁸ Jeho další zprávy o životě v Schönbrunnu ukazují, že svůj kritický pohled na dvorský život nezměnil ani po bavorském dobrodružství. S pohoršením psal otci o velkých slavnostech a zábavách, jež se pořádají u dvora navzdory nouzi a válečným útrapám. S účastí sledoval rovněž postoj dvora k procesům s českými hodnostáři, kteří byli stále ještě vyšetřováni kvůli svému nedávnému chování. Stále větší pozornost si však vynucovaly zvěsti o nové válce v Čechách. Začalo se proslýchat, že pruský král chystá další vpád do Čech, což se v příštím roce potvrdilo. Uprostřed dohadů se Rudolf nakrátko vrátil do Prahy, aby věc probral s otcem a dalšími šlechtici, avšak 8. listopadu opět navázal na svou předchozí dvorskou službu. Pokud se předtím nechal ukolébat tím, že se jeho záležitosti dobře vyvíjejí a že si zachoval přízeň vévody Františka Štěpána, pak mu následující vývoj událostí ukázal, že se radoval předčasně.

Nebezpečí nakonec nevzešlo od panovnice, ale od ostatních českých šlechticů, jmenovitě od nejvyššího purkrabí Johanna Ernsta Schafgotsche. Hrabě Rudolf shrnul své

dojmy v dopise, který napsal krátce po svém příjezdu do Vídně: „Nevím ještě nic o svém návratu a abych pravdu řekl, nepředpokládám, že mě tato cesta pomůže k nějakému postupu, nicméně prozatím musím zůstat zde. Nedokážete si představit, jak obtížné je sollicitovat dnes u dvora. Bez ohledu na to, že na tom už nejsem tak špatně a že mi přeje nejvyšší kancléř, nejsem si stále ještě jistý presidiem sirotčí komise, neboť nejvyšší purkrabí [tj. Johann Ernst Schafgotsch] dělá všechno možné pro svého syna Ernsta.“⁹ Vysvětlení této situace musíme opět hledat v událostech z doby bavorské vlády. Schafgotsch patřil k těm, kteří se v době bavorského vpádu nacházeli ve Vídni, a byl panovníci donucen k tomu, aby s bavorskou vládou žádným způsobem nespolupracoval. Neměl ani holdovat. Přesto že tento zákaz nedodržel, vydávala jej Marie Terezie za vzorného ministra, který panovníci zachoval absolutní věrnost. Ačkoli se jednalo o loajalitu vynucenou, podařilo se mu díky ní uhájit své úřady i po porážce Bavorů. Nejvyšší purkrabí se stal předsedou vyšetřovací komise, panovnice jej všude chválila a v jistém smyslu plnil v politickém diskursu roli onoho „vzorného ministra“, kterou později převzal Haugwitz. Otázka je, jak by se dějiny vnitřní správy vyvíjely, kdyby Schafgotsch nezemřel již v roce 1747.

Do té doby stál ovšem na vzestupu a u dvora začal prosazovat svého syna Ernsta na úkor Rudolfa Chotka. Aféra vyvrcholila počátkem prosince 1743, kdy se Schafgotschovi podařilo dosáhnout svého. Rudolf Chotek ovšem kontroval vlastními intrikami, jež popsal otci v rozrušeném dopise: „Dosáhl jsem zatím jenom toho, že jsem v komisi zůstal v pozici presidenta a že pan hrabě Ernestus přede mnou nedostane přednost. Mezitím se však – pod záminkou, že tato tak důležitá komise by měla být v rukou zemského úředníka – rozhodlo, že presidentství bude na můj návrh dáno Gallasovi a ti neblází kabalisté, kteří chtěli pošpinit mou pověst odejdou s dlouhým nosem. Asi si budete myslet otče, že to povede k nějakému krveprolití, ale kdo to vydrží, ten vyhraje. Královna nechce ani v nejmenším změnit svůj systém a odmítla potvrdit jakoukoli šarži udělenou neblahým kurfiřtem. Zatím mě ujišťují, že si nadále váží mých služeb a důvěřují mi. Za nějaký čas však uvidím, k čemu to povede.“¹⁰

Někdy v prosinci tedy hrabě Chotek ztratil cenný úřad, z něž měl nejspíš významný příjem, a objevila se před ním opět hrozba oficiální mise, na kterou bude muset naopak sám finančně přispívat. Řeč je samozřejmě o diplomatickém poselstvu. Ve stejný den, kdy zjistil, že se bude muset vzdát předsednictví sirotčí komise se dověděl, že se uvažuje o jeho vyslání do Turína, kde měl vystřídat mladého Kaunitze. To už nevzbudilo u hraběte Chotka zděšení jen z ekonomických důvodů. Mladý šlechtic, který chtěl obnovit své postavení u dvora, si uvědomil, že by dvůr musel na dlouhou dobu opustit. „Navrhují mi, abych šel do Turína jako vyslanec namísto Kaunitze, ale já doufám, že z toho vyvážnu, aniž bych urazil dvůr. Pak bych

byl ztracen nadobro, a nikoli povýšen. Odpusťte otče, že jsem Vám nenapsal s předstihem již včera, potřebuji se rozveselit a rozptýlit. Můj hněv je stále ještě příliš mladý a silný, přiznávám, že jsem z toho dokonce onemocněl, ale doufám v Boha, který mě posílí a dá mi vědět, že je pravda, co praví David: *Nollite confidere in Principibus Deo*. Útěchou mi je role, kterou v tom sehrál Kinský a mnozí poctiví lidé, kteří vědí, jakou mi to způsobí újmu.“¹¹

Z plánu nakonec sešlo, avšak Chotek musel přistoupit na jistý kompromis. Do Turína odjet nemusel, ale souhlasil s tím, že přijme první misi v Říši, která se objeví. V únoru 1744 se nakonec ukázalo, že bude pověřen úkolem zvláštního komisaře v Tyrolsku, kde bude uvádět do pořádku civilní správu a dohlížet na obranu země před nepřítelem. Ještě před odjezdem se však stal svědkem další intriky, která měla zřejmě závažné důsledky pro obranyschopnost českých stavů vpředvečer haugwitzovských reforem. V prosinci 1743 začal malicherný spor mezi nejvyšším kancléřem Kinským a jeho nevlastním bratrem Štěpánem Vilémem. Předmětem sporu se stala ambice hraběte *Ethiena* získat řád zlatého rouna a možná i další pocty.¹² Chotek považoval *Ethienovo* chování za nepřístojné, nejspíš totiž nevystupoval právě společensky.¹³ Spor se urovnat nepodařilo a Štěpán Vilém odjížděl v únoru 1744 z Vídně rozhořčen a hrozil, že složí své funkce.¹⁴ Vezmeme-li v úvahu, že rodu Kinských uškodila již předtím angažovanost některých příbuzných na bavorské straně, pochopíme, že aféra významně podkopala jejich mocenskou pozici. Připomeňme, že dynastie Kinských ovládala českou dvorskou kancelář již od roku 1683 a hrála tedy klíčovou úlohu v komunikaci mezi dvorem a stavovskou obcí. Opět musíme zdůraznit, že spory propukly právě v době, kdy bylo naopak nutné soustředit síly pro boj s velkou správní reformou, jejímž cílem bylo rozvrátit stavovskou samosprávu v jednotlivých zemích. To si ovšem tenkrát nikdo neuvědomoval a činnost hraběte Haugwitze v Rakouském Slezsku ještě nevyvolávala velkou pozornost. Rudolfa Chotka nepěkná aféra opět podnítila k mravoučným úvahám: „*Na světě nepotěší nic více, než svornost rodu a tímto způsobem se často malé rody povýší, zatímco velké zahubí jejich neshody.*“¹⁵ V příštím dopise navázal jakousi improvizovanou a velmi pragmatickou devizou rodu Chotků: „*Concordia res parva crescunt. – Svorností lze vyrůst do výše.*“¹⁶

S ohledem na pozdější spolupráci bratří Chotků musíme přiznat, že právě oni se tímto heslem řídili beze zbytku a úspěšně. První příležitost ke vzájemné spolupráci ve státní správě se jim naskytl již v březnu 1744, kdy začala Chotkova činnost v Tyrolsku. Období let 1744-1745 přineslo vzájemnou spolupráci obou bratří v Dolnoněmeckém prostoru. Jan Karel v Horní Falcí a Rudolf v Tyrolsku se podíleli na obraně západní hranice monarchie a na správě okupovaných bavorských území. Vzhledem k vrtkavému štěstí habsburských zbraní v roce

1744 nechyběly v této spolupráci ani dramatické momenty. Vždyť západně od Donauwörthu stále ještě operovala velká armáda maršála de Broglie, která se po pruském vpádu do Čech opět zmocnila větší části Bavor. Ještě před svým odjezdem z Vídně se však Rudolf rozhodl sepsat jakousi duchovní rekapitulaci svých životních názorů, kterou adresoval svému otci. V úvaze se snažil uklidnit vzájemné spory a především přesvědčit zahořklého a nespokojeného starce o pozitivních stránkách našeho pozemského bytí. Pro nás je zmíněný dopis zajímavou ukázkou Rudolfova pohledu na člověka:

„Ach můj velmi drahý otče, žijme na venkově a snášejme jednou za čas radosti a štěstí, které nám Bůh sděluje a nerušme svůj klid zbytečným znepokojením nad tím, co nám schází, neboť Bůh nechce, abychom to získali. Nebo máme neustále zkoumat krajinu našeho života, která není právě veselá a ani všechny naše úvahy a myšlenky jí neskýtají žádnou úlevu? Neboť jestli máme změnit své záležitosti, pak nám nepomohou ani úvahy, ani práce ve dne i v noci....Chcete být stále nespokojený? Chcete žít v neustálém hněvu?“¹⁷

Nevíme, co odpověděl starý hrabě Chotek, ale další dopisy hraběte Rudolfa svědčí o tom, že jeho otec žil v hněvu až do smrti. V daném okamžiku ho nejspíše trápila neúspěšná kandidatura na úřad purkrabího v Chebu, většinou jej však rozčilovaly rodinné poměry jeho synů. Nyní mu nevadilo, že hrabě Rudolf odjíždí do Tyrolska bez manželky a dětí, jeho kritika se zaměřovala spíše na životní styl šlechticů činných u vídeňského dvora. Spory vyústily v zajímavé střetávání dvou odlišných postojů ke světu i k člověku. Zatím by bylo předčasné diskutovat o tom, zda „nová generace“ ztělesňovala osvícenství, soustředíme se zatím na pečlivou registraci podobných střetnutí, které se na příhodném místě pokusíme souhrnně interpretovat.

Proč byl ovšem Rudolf Chotek do Tyrolska vlastně vyslán? Podíváme-li se na jeho misi z hlediska bezprostředních událostí, nespatriíme na jeho úkolu nic mimořádného, z dlouhodobého hlediska však vše uvidíme v jiných souvislostech. Bezprostředním cílem mise bylo získat od stavů to, čeho se v ostatních dědičných zemích podařilo dosáhnout běžnými vyjednávacími metodami. Jedná se samozřejmě o peníze na vedení války a o vojáky. V Rakousku nad Emží a pod Emží, v Čechách a na Moravě se tamější stavy uvolily poskytnout žádané prostředky na běžném jednání se sněmovními komisaři, ačkoli požadavky přesahovaly jejich možnosti. Ve Slezsku, v Tyrolsku a Předních Rakousích, v Korutanech a Kraňsku však panovala jiná situace. Problémy „Rakouského Slezska“ pochopíme snadno – jednalo se o zbytek provincie, kde bylo potřeba vybudovat novou správu, navíc za stále trvající pruské vojenské hrozby. Zde začal již roku 1742 působit Friedrich Wilhelm Haugwitz společně s dalšími slezskými šlechtici z někdejšího Oberamtu, kteří zde mohli využít

předchozích zkušeností s reformami ve Slezsku. Zatímco tato provincie nakonec v roce 1743 souhlasila s přemrštěnými požadavky vídeňského dvora, ve vnitrorakouských provinciích se vyjednávání setkalo s neúspěchem. Kraňsko a Korutansko platily za nejchudší provincie vůbec a požadované sumy jednoduše nezvládaly splácet. Obě země byly velice zadlužené a nacházely se v hluboké hospodářské krizi. Podle tamějších stavů byl za situaci zodpovědný dvůr, který nebral ohled na reálné možnosti země, a navíc krátkozrakým zvýhodňováním dálkového obchodu v Terstu přispíval k dalšímu hospodářskému úpadku. Podobná situace panovala i v Tyrolsku a Předních Rakousích. Zatímco posledně jmenovaná provincie zakusila v letech 1741-1743 dokonce bavorskou okupaci, muselo se Tyrolské hrabství soustředit na vlastní obranu před neustálou bavorsko-francouzskou hrozbou a nezvládalo splňovat přemrštěné požadavky vídeňské vlády. Dodejme, že i tyrolské stavy si stěžovaly na jednostranné zvýhodňování Terstu, které vedlo k odklonění obchodních cest. Země, která těžila své bohatství především z tranzitního obchodu, musela tyto změny nevyhnutelně pocítit. „Vyšetřovací komisař“ Chotek sem v březnu 1744 samozřejmě nepřišel proto, aby skutečně vyšetřil stížnosti stavů, ale aby prosadil požadavky Vídně jakýmkoli prostředky.

Vzhledem k tomu, že změna situace nevyhnutelně znamenala více méně násilný zákrok proti tyrolským stavům, nebyl nový komisař přivítán příliš laskavě.¹⁸ V této souvislosti se nabízí druhý úhel pohledu na Chotkovo „vyšetřování“ z hlediska dlouhodobých důsledků. Zmíněnou misi lze považovat za počátek kolotoče reform, který se naplno roztočil až po uzavření füssenského a vratislavského míru v roce 1745. Není divu, že tyrolští stavové cizáckého komisaře nepřijali nijak vlídně. Rudolf Chotek však překonal jejich nevraživost „milým zevnějškem“ a „vybranými způsoby“.¹⁹ Obratným jednáním se mu prý podařilo vnutit stavům správní změny, kterými oslabil jejich vlastní moc na úkor panovnických úřadů. Nabízí se otázka, zda stavové vůbec měli jinou možnost, než podlehnout komisařovu kouzlu – na druhou stranu nelze popřít, že jisté diplomatické schopnosti Chotek musel prokázat. Kromě toho musel projevit i určité znalosti.

Bylo nutné, aby se seznámil s poněkud jiným „zřízením zemským“, než bylo to, které znal z Čech. V Tyrolsku sestávala stavovská obec ze čtyř stavů: prelátů, šlechty, měst a svobodných sedláků. „Stavovská obec“ v Tyrolsku se lišila vnitřními poměry: na rozdíl od Čech zde měli mnohem silnější pozici preláti, k nimž patřili i zástupci svobodných biskupství z Brixenu a Tridentu, šlechta zde platila za chudou. „Svobodní sedláci“ se již dlouho nechávali zastupovat studovanými právníky z měst, takže jejich parlamentní zastoupení představovalo spíše formalitu. Hlavním stavovským orgánem byl samozřejmě sněm, ale ten byl v 16. století nahrazen užším stavovským výborem. V čele stavovské samosprávy pak stál

zemský hejtman, jímž byl v této době hrabě Kašpar Paris von Wolkenstein.²⁰ Panovnické správní úřady představovala „honorakouská komora“, jež spravovala berně a odevzdávala je panovníkovi,²¹ „vláda“, jež se starala o soudnictví. Tyto úřady však měly pouze kontrolní úlohu, samy vlastně nesměly provádět žádné úkoly. Na špici zemské samosprávy pak stála tzv. „tajná rada“, která měla smíšený stavovsko-státní charakter. Rada pouze zprostředkovala mezi ostatními dvěma úřady, stavy a Vídní. Berně tedy vybírali stavové sami a oba panovnické úřady pouze dohlížely na to, aby svůj úkol plnily správně. S příchodem Rudolfa Chotka se věci měly změnit.

Vídeňský komisař se rozhodl změnit „tajnou radu“ ve státní orgán a posílit pravomoci „panovnické komory“. Do dějin vstoupily tyto reformy jako v Tyrolsku a Předních Rakousích jako tzv. „restabilizační zřízení“ („*Restabilisations-Einrichtungswerk*“), budeme tedy užívat stejného výrazu.²² V červenci 1745 Chotek „restabilizoval“ honorakouskou tajnou radu a učinil z ní nejvyšší vládní úřad v zemi. Její pravomoci rozšířil Chotek na školství, policejní správu, církevní správu, chov dobytka a jiné hospodářské záležitosti. Kromě toho změnil její složení: V čele úřadu stál „direktor“, ke členům patřili kromě zástupců panského stavu také členové stavu rytířského a učeneckého a navíc také jeden externí člen dosazený sem z Vídně. Zájmy dvora měli hájit učenci spojení s jezuitskou univerzitou v Innsbrucku, kteří obhajovali státní zájem se znalostí státního práva, ale hlavní oporou se měl stát sv. p. von Summerau, který zde plnil úlohu onoho externího pozorovatele.

Slabinou systému byl fakt, že „nový“ post direktora zastával „starý“ zemský hejtman Wolkenstein. V čele zemské správy ostatně vydržel až téměř do své smrti roku 1774. Členy „nového“ úřadu byli zase „staří“ zástupci stavů, kteří zde hájili zemské zájmy. Takovými kompromisy se však vyznačovaly tereziánské reformy na všech úrovních, nehledě na to, že Chotek se ani později nehlásil k jednostrannému centralismu Haugwitzova ražení. Svými kroky však zesiloval centrální kontrolu a ztotožňoval se s centralisticko-merkantilistickým programem. V srpnu 1745 přišla na řadu finanční správa. Honorakouská dvorská komora byla podřízena vídeňské Dvorské komoře a zároveň získala širší pravomoci. Konečně v prosinci 1746 bylo soudnictví soustředěno v rukou honorakouské vlády (*Regierung*), které se staralo také o lenní záležitosti. Založení „národního“ tyrolského pluku se Chotkovi podařilo prosadit již v srpnu 1744. V roce 1745 ještě stihl zasáhnout do osudů univerzity.²³ V dubnu téhož roku sepsal zakládací listinu nové univerzitní knihovny, která získala zámeckou knihovnu z Ambrasu, a začal se zasazovat o reformu učiva. Nicméně v květnu 1745 dostihlo horlivého komisaře odvolání do Vídně.

Důvodem nebyla nespokojenost, nýbrž nové úkoly. Uzavření füssenského míru konečně vytvořilo příležitost pro vytvoření diplomatického postu v Říši, na nějž měl být Rudolf Chotek vyslán. Hrabě se měl vypravit jako vyslanec k bavorskému dvoru do Mnichova.²⁴ Jak jsme uvedli výše, zavázal se k tomuto kroku již dříve a nemohl bavorskou misi odmítnout. Nicméně jeho přístup k novému úkolu dokazuje, že z namáhavé služby dokázal získat pro sebe a svůj rod co nejvíce. Odměnou za přijetí mnichovské mise se totiž stalo udělení titulu tajného rady a povýšení rodu Chotků do stavu říšských hrabat. O něco později se nové situace rozhodl využít ve svůj prospěch i starý hrabě Chotek, což však vyvolalo pouze pohoršení a škodolibou radost jeho mladšího syna.²⁵ Ten obdržel své jmenovací listiny i titul tajného rady již 16. června 1745²⁶ a počátkem července se již nacházel v Mnichově.

V žádném případě si úřad tehdejšího diplomata nesmíme představovat v dnešním světle. Raně novověké typ „soukromého úřadu“ našel právě v diplomatických postech tu nejvyhraněnější podobu a navíc se právě v této oblasti udržel nejdéle. Vyslanectví byla částečně „státní institucí“, částečně soukromým podnikem šlechtického vyslance, jenž se na jeho chodu zpravidla finančně podílel. Diplomatická zastupitelstva v podobě stálých úřadů ve státních budovách tehdy ani neexistovala. Budovu vyslanec vyhledal a najal na dobu své mise a po odjezdu ji zase vyklidil. Stejně tak si musel nakoupit ze soukromých prostředků veškeré vnitřní zařízení a najmout osobní sluhy. Nástupce se pak mohl rozhodnout, zda převezme budovu, zařízení a služebnictvo svého předchůdce, nebo se rozhodne pro jiné. Stálé jádro misí představovali sekretáři a nižší úředníci placení státem, kteří na místě zůstávali dlouhodobě, zatímco velvyslanci se rychle střídali a zpravidla se snažili co nejrychleji odjet zpátky ke dvoru či na své statky.²⁷

V Bavorsku byla situace ztížená tím, že se jednalo o zneprátelený stát, v němž se zastupitelstvo zřizovalo od začátku. Chotkovi sloužil za rezidenci zpočátku pouze hostinec, ale brzy se mu podařilo pronajmout si okázalejší dům v blízkosti kurfiřtské rezidence.²⁸ Jeho bratr se v té době již v Bavorsku nenacházel. Uzavření míru znamenalo konec rakouské okupace a přesun na nové bojiště. Jan Karel se odebral na slunné pobřeží Apeninského poloostrova, avšak ještě před odjezdem si dopřál delší návštěvu u bratra v Mnichově.²⁹ Pro poznání rodinného života hraběte Rudolfa i jeho pracovní praxe je však zajímavější otázka, kde dlela v té době jeho manželka a děti. Vyslanci zpravidla nejezdili na zahraniční mise osamocení jako hrdinové dobrodružných románů. Tuto fikci nám vnutilo až politické dějepisectví 19. a 20. století, které obvykle zdůrazňovalo činy hlavního mužského hrdiny, jehož okolí vypravěč omezoval na „pracovní kontakty“. Sociální prostředí tehdejších vyslanců

i diplomatů nižšího ranku však tvořili také různí patroni, přátelé a také vlastní rodina, která s nimi cestovala.³⁰ Platilo to zvláště v případě dlouhodobých misí, takže bychom mohli očekávat, že také hrabě Chotek přemístil celou svou rezidenci do Mnichova.

Jeho mise se však lišila mnoha netypickými znaky. Především byla spojená s další komisařskou činností v habsburských državách v Dolním Německu a v Tyrolsku, dále ležel jeho post nedaleko Vídně a dovoloval mu návštěvy v hlavním městě či na vlastních statcích a konečně nesmíme zapomínat, že Chotek nebyl bohatým aristokratem, který by si mohl dovolit vydržovat v cizím prostředí vlastní okázalý dvůr. Hraběnka Chotková žila s manželem v Mnichově přinejmenším od dubna do prosince 1746,³¹ jinak žila převážně ve Vídni. Jejich domácnost v Mnichově však nelze v žádném případě považovat za „dvůr“. Z pramenů se dovídáme, že k Chotkovu služebnictvu patřili jen dva sekretáři placení státem a několik málo osobních služebníků.

Starý hrabě Václav Antonín přesto podrobil domácnost svého syna velmi ostré kritice. Vadilo mu téměř vše. To, že jeho syn žil u dvora, že přijal diplomatickou misi, že mu žena porodila jen dceru, že syn zajisté rozhazuje a nemá charakter... Hrabě Rudolf na výčitky odpovídá: *„Počínám si celkem dobře a jsem rád, že mám takovou ženu. Zůstanu s ní navždy a špatně činí ti lidé velkého světa, kteří nemají řádnou domácnost a nežijí v řádném manželství. Co se mne týče, vůbec jsem neuvažoval, že bych se nechal zlákat všemi pokušeními démona, jenž se mi neustále staví do cesty.“*³² Kromě manželského páru však k rodinnému jádru patřily také děti. V dopisech se zmiňuje Chotkova dcera Marie Brigitta, jež tehdy dosáhla věku 9 let a i tu musel hrabě Rudolf bránit před otcovými útoky, neboť nespokojený Václav Antonín si přál vnuka. Malá Marie Brigitta mu byla stejně odporná jako její matka a neviděl na ní nic dobrého. *„Vyčítáte mi také mou dceru, odpovím Vám jen velice krátce, neboť jsem dosud viděl, že Vám byla naprosto lhostejná. Je to má dceruška a Vaše vnučka. Její pohlaví ji nikterak nesnižuje, ačkoli mě to nenutí zapomínat na to, že mám povinnost zachovat své jméno.“*³³ Když Marie Brigitta dovršila věk 10 let, zmiňuje hrabě Rudolf nutnost její výchovy, kterou však svěřil své manželce.³⁴ Péče o výchovu dětí i zřejmá angažovanost matky ukazuje Chotkovu rodinu v poměrně příznivých barvách, avšak na druhou stranu nenalezneme v dopisech žádnou zmínku o nevlastním synovi Evženovi z Vrbna, kterého měla Aloisie Štěpánka z prvního manželství. Hoch v jinošských letech očividně nebyl v péči rodičů. Zřejmě jej svěřili nějakému šlechtickému internátu, nebo soukromým hofmistrům, kteří se o něj starali na venkově. Na základě analogií můžeme očekávat obojí.

Sám velvyslanec nezůstával celou dobu pouze v Mnichově, ani v Bavorsku. To by neodpovídalo tehdejší praxi kavalírských hodnostářů, ani Chotkovu skutečnému „pracovnímu

zařazení“. Rudolf Chotek totiž nebyl jenom velvyslancem. V Mnichově působil zároveň jako jakýsi císařský správce Horního Německa, což jej nutilo k cestám na sněm švábského kraje do Weingarten, do habsburského města Kostnice na Bodemském jezeře či do Würzburgu k volbě nového biskupa. Chotkovým protějškem v této funkci byl potom Johann Karl hrabě Cobenzl (1712-1770), který se měl starat o „správu“ Dolního Německa a zároveň zastával i post vyslance na kolínském kurfiřtském dvoře v Bonnu.³⁵ Kromě toho panovnice opět povolala Chotka jako komisaře do Tyrolska, kam jezdil především v zimních měsících, aby dohlédl na správné plnění státních příkazů. Nejasná zůstává úloha Rudolfa Chotka v prosazení decenálního recesu v Čechách, kam zajel v létě roku 1748, a stejně nejasná je i jeho úloha v prosazení „trienálního“ recesu ve Vnitřních Rakousích. Podle politického testamentu Marie Terezie prý absolvoval dokonce dvě mise do Korutan, avšak itinerář hraběte Chotka to nepotvrzuje.³⁶ K doplnění našeho výkladu o mobilitě kavalířského hodnostáře bychom měli uvést nezbytné zimní „dovolené“, kdy hrabě navštěvoval vídeňský dvůr. Tyto návštěvy byly samozřejmě důležité pro Chotkovu další kariéru a navíc patřily k běžné praxi i jiných kavalírů na vysokých postech, ať už sloužili v armádě, v civilní správě, nebo v diplomacii.

Podívejme se nejprve na působení Rudolfa Chotka, coby vyslance na bavorském dvoře. Nabízí se otázka, zda vůbec ještě měl nějaké naléhavé diplomatické úkoly, když mír s Bavorskem už uzavřeli jiní ještě v dubnu 1745. Je samozřejmé, že mnohé významné problémy stále ještě zůstávaly otevřené. Především bylo potřeba vyřešit budoucí vztahy mezi Bavorskem a habsburskou monarchií. V dané chvíli to znamenalo zamezit návratu Bavorska do války a zabránit tomu, aby bavorský kurfiřt jakkoli pomáhal svým někdejšími spojencům. S abstraktními cíli souvisely konkrétní úkoly.³⁷ Kurfiřt měl stále ještě řadu vojáků, které nepotřeboval a poddané, které nikdo neverboval. Hrabě Chotek měl tedy zajistit, aby vojáci přešli do rakouských služeb, a ne do služeb francouzského krále či jiných nepřátel monarchie. Samozřejmě se nebránil ani tomu, aby do rakouských služeb přešli nově naverbovaní bavorští vojáci a zároveň musel zabránit tomu, aby do Bavorska prchali dezertéři z rakouské armády, kterých stále přibývalo. Mocenské vztahy na bavorském dvoře předpovídaly zdánlivě snadný úspěch: válkychtivý kurfiřt Karel Albrecht již zemřel a jeho neméně bojovný ministr hrabě Törring³⁸ byl ode dvora vyhnán již po uzavření füssenského míru.

Nicméně Rudolf Chotek záhy zjistil, že vše nebude tak jednoduché. Na kurfiřtském dvoře stále ještě působila silná protirakouská strana, jejíž hlavní oporou byla kupodivu císařovna-vdova Marie Amálie.³⁹ Údiv je na místě, neboť bavorská panovnice byla mladší sestrou Marie Terezie, takže bychom mohli očekávat jistou náklonnost k domu rakouskému. „Císařovna-vdova“ – jak se nechávala titulovat – si však zachovávala svou hrdost a tvrdošijně

se bránila jakýmkoli ústupkům vůči své starší sestře. K nepřátelům Marie Terezie patřil samozřejmě francouzský vyslanec Chavigny,⁴⁰ který využíval všech prostředků k tomu, aby zabránil rakousko-bavorskému sblížení a naopak získal od Bavorska všemožnou pomoc pro někdejší spojence. Dále zde působil falcký vyslanec Pisoasque,⁴¹ který se snažil obnovit rodovou smlouvu falckého a bavorského kurfiřta. Habsburská monarchie však neměla zájem na zrození další vojenské síly v Říši, vždyť wittelsbašská unie by zmenšila habsburský vliv ve Falci, v Bavorsku i v katolických územích Horního Německa.

Protirakouská strana však měla i po vyhnání hraběte Törringa své příznivce mezi bavorskými ministry. Nejdůležitější roli hrál Johann Maximilian Emanuel hrabě z Preysingu (1687-1764), jenž zastával funkci nejvyššího komoří a konferenčního ministra. Vytrvalým nepřítelem Habsburků byl superior bavorských františkánů P. Johann Nepomuk Deym (1703-1772). Jako by to nestačilo, trvalo i nadále nebezpečí, že se do vlády vrátí obávaný hrabě Törring. Kromě „špatně smýšlejících“ se u dvora brzy začala formovat i skupina „dobře smýšlejících“ (*wohl gesinnte, besser affectionierte*), kteří byli nakloněni lotrinskému císaři. Tento pojem známe již z korespondence a pamětních spisů 17. století.⁴² Jeho význam kolísal mezi označením pro ministry splňující obecné mravní požadavky a pojmenováním těch, kteří zachovávali věrnost vládnoucí dynastii. V 18. století pojem splýval s označením pro „pocitivého člověka“ (*honnet homme*), který si osvojil kavalírské způsoby, či pro „rozumného člověka“, který znal vědu a vzdělání.

Z hlediska Chotka se k pocitivým lidem řadil již sám kurfiřt Max Josef, zároveň však u něj kritizoval kolísavost, která jej mohla uvést v područí císařovny-vdovy a jejích milců.⁴³ Mezi ministry se záhy objevili tací, kteří se Chotkovi sami nabídli jako „pocitiví“ a „dobře smýšlející“. Platí to především pro landkraběte Josefa Václava Fürstenberga, jenž se v očích Marie Terezie zdiskreditoval svou úlohou na dvoře Karla Albrechta.⁴⁴ Dalším dobrovolníkem byl Josef Maria hrabě Sensheim, jenž měl rovněž některé pozemky v Čechách.⁴⁵ Chotek si však za vzor „dobře smýšlejícího“ ministra vybral Františka Xavera svobodného pána z Preidtlögnu (1689-1757), jenž zastával funkce vicekancléře tajné rady a konferenčního ministra. V závěrečné zprávě z prosince 1745 o něm napsal: *„Lze jenom litovat, že kurfiřtovo dobré smýšlení nenalézá u jeho ministrů takovou podporu, jakou by si člověk přál. Vždyť zde nevidím nikoho, kdo by byl Vaší Výsosti skutečně oddán, kromě svobodného pána Preidtlöghna, jenž má odvahu a vůli utvrzovat svého kurfiřta v jeho dobrém smýšlení. Jediný Preidtlöghn dělá vše, co je v jeho silách, a nebezpečí, že bude vyloučen ze zahraničních záležitostí, se mi zdá blízko, zatímco naděje na vyhození Schneida a ostatních „kreatur“ oddaných francouzskému a pruskému dvoru, už pomalu mizí.“*⁴⁶

Sotva však Chotek začal s budováním „rakouské strany“, musel odjet na misi do Salcburku a Tyrol, kde měl opět navázat na svou předchozí činnost mimořádného komisaře.⁴⁷ V Salcburku, kde strávil Nový rok 1746, měl přesvědčit arcibiskupa, aby na svém území povolil verbování do rakouské armády. V Tyrolsku měl pokračovat v úsilí o postavení „tyrolského národního pluku“, čímž se samozřejmě nemyslelo nic více, než postavení pluku z lidí, kteří by se naverbovali v Tyrolsku a zaplatily by je tyrolské stavy. V únoru se už vyslanec opět nacházel v Mnichově,⁴⁸ kde se zdržel pouze krátce, neboť v březnu musel odjet do Wasserburku na sněmovní jednání bavorského říšského kraje.⁴⁹ I zde se měl Chotek zasadit především o to, aby říšské stavy postavily z vlastních peněz pluk, jenž by vstoupil do služeb nového císaře Františka Štěpána I. Jednání brzy ztroskotalo na odporu salcburského arcibiskupa, takže se před vyslancem Chotkem opět objevila vyhlídka na další cesty a další zdlouhavá jednání. Na konci března 1746 se veltruský pán krátce ukázal v Mnichově, ale v dubnu se opět vrátil do Wasserburku. Sněmovní jednání skončilo už 8. dubna a Chotek se mohl následující tři měsíce věnovat opět svým diplomatickým povinnostem.⁵⁰

Mezi dubnem a srpnem 1746 se pro změnu snažil prosadit u vídeňského dvora požadavky bavorské strany. Konkrétně se jednalo o stížnost hornofalckých stavů na neohlášené marše rakouských vojsk přes jejich území, k nimž prý docházelo velmi často.⁵¹ Nelze pochybovat o tom, že rakouská vojska se na bavorském území nechovala příliš ohleduplně a to ani po uzavření míru. V červnu se Chotkovi podařilo dosáhnout podepsání preliminární smlouvy o předání bavorských vojáků. Dosáhl toho díky podpoře nového stoupence hraběte Königsfelda, jenž v jeho očích rázem získal statut vzorného „dobře smýšlejícího“ ministra.⁵² Jednalo se o šlechtice, jenž rovněž podporoval české dobrodružství Karla Albrechta a přišel poté v Čechách o některé pozemkové statky. Přízeň vyslance se snažil získat již v prosinci 1745, ale tenkrát Chotek usoudil, že mu není co věřit a že své nabídky nemyslí upřímně. Preliminární smlouvě napomohla rovněž Preysingova nepřítomnost, který v době letní sezóny odjel na své venkovské statky. Bohužel letní sezóna odlákala i landkraběte Fürstenberka, což znamenalo oslabení „rakouské strany“.⁵³ K stoupencům císařovny-vdovy se přidal sekretář Hoesch, na něhož Chotek sázel jako na schopného člověka a snažil se jej rentou přilákat na rakouskou stranu. Koncem července musel Chotek odjet k volbě würzburškého biskupa a zároveň se chtěl opět podívat na vývoj věcí v Tyrolsku. Ještě před odjezdem zpravil panovnici o zajímavém setkání, jež ilustruje paradoxní spleť vzájemných vztahů mezi šlechtici z dědičných zemí a z Říše v polovině 18. století. Při náhodné procházce v zámecké zahradě potkal Chotek svého úhlavního soka, markýze de Pisoasque z Rýnské Falce a ukázalo se, že je to jeho starý známý. Poznali se

spolu prý velmi dávno, ještě když Pisoasque sloužil jako komoří u vídeňského dvora. Chotek jej napomenul, že dělá velkou chybu, když maří plány Jeho císařské milosti, a upozornil jej, že by si podporou Marie Terezie získal slávu i ztracenou přízeň.⁵⁴ Pisoasque na výzvu zřejmě nereagoval, avšak nabídka nebyla nijak nesmyslná. Mohučský vyslanec Hatzfeld, který tehdy také působil v Bavorsku, se o dva roky později objevuje v habsburských službách jako jeden z místodržících v Čechách.

V červenci a srpnu 1746 se už Chotek věnoval volbě würzburského biskupa. Jednalo se o bohatou prebendu, kterou držel někdejší říšský vicekancléř Karl Friedrich Schönborn. Tento zámožný mnohoobročník rovněž nepatřil k příznivcům rakouského domu. Jeho příbuzní zastávali důležitá místa v říšské církvi a on sám jevil malou ochotu ustupovat za všech okolností zájmům habsburského rodu. Již roku 1729 byl donucen k rezignaci a od té doby se věnoval správě suverénních říšských biskupství Bamberg a Würzburg.⁵⁵ Zemřel nečekaně 25. června 1746 a Marie Terezie rozhodně netoužila po tom, aby se würzburské a bamberské biskupství dostaly do rukou někoho, kdo se angažoval na straně bavorského císaře. Na dědictví si však brousili zuby Osteinové – dynastie, která aspirovala na nástupnictví po vlivných Schönbornech. Johann Friedrich von Ostein zastával od roku 1743 post mohučského arcibiskupa a tím pádem i úřad říšského kancléře po boku Karla Albrechta.⁵⁶ Jeho bratr Johann Franz působil ve Würzburgu jako kapitulář a nepochybně uvažoval o kandidatuře.⁵⁷ Chotek se octil před dilematem. Osteinové patřili k dávným rodinným přátelům rodu Chotků, zesnulý Johann Franz Heinrich von Ostein patřil k jeho nejvýznamnějším patronům.⁵⁸ Svou angažovaností na bavorské straně si ovšem Osteinové zneprátelili Marii Terezii, a proto Chotek nemohl jejich kauzu podporovat. Kanovníci ve Würzburgu naštěstí rozhodli jinak. Oproti všem úvodním předpokladům získal nejvíce příznivců hrabě Ingelheim a 29. srpna 1746 byl zvolen novým biskupem. Chotek poznal již v průběhu jednání, že nemá smysl prosazovat jiného kandidáta, a tak se rozhodl pracovat spíše na tom, aby nepochybného vítěze získal na habsburskou stranu.⁵⁹

Do Mnichova se potom Chotek vrátil jen na nakrátko, aby zjistil, že poměry mezi „stranami“ se opět změnily. Kurfírť doprával nejvíce sluchu Hoeschovi a Sinsheimovi, kteří Vídni nebyli nakloněni.⁶⁰ Zajímavé je, že Chotek spojoval jejich postoj s morálním hodnocením. Jejich „špatné smýšlení“ spojoval s „nestálostí ducha“ a v druhém případě se „zlobou a škodolibostí“ či „povrchním vzděláním“. Hrabě Sinsheim však začal usilovat o přízeň Marie Terezie, aby od ní získal titul tajného rady, a také hrabě Preidtlahn se prý začal chovat „mnohem rozumněji“. Na podzim začal Chotek stupňovat své žádosti o povolení k návštěvě u dvora ve Vídni, které mu nakonec panovnice udělila před Vánocemi 1746.⁶¹

Důvody pro tento spěch byly pochopitelné. Dlouhodobá absence u dvora se nevyplácela nikdy a v letech 1745-1746 navíc došlo k několika změnám, jež si vyžadovaly Chotkovu pozornost.

V letech 1745 a 1747 se panovnice odhodlala k prvním vážným změnám ve vnitřní správě habsburské monarchie. Dynastie Kinských byla odstraněna z vedení české dvorské kanceláře a na místo nejvyššího kancléře dosadila panovnice dolnorakouského zemského maršálka Friedricha Augusta Harracha. Tento přesun nelze chápat jednoznačně jako „mocenský pád“, protože Filip Josef Kinský získal náhradou nově zřízený post presidenta Nejvyššího komerčního kolegia, které panovnice zřídila v témže roce.⁶² Na druhou stranu nelze přehlédnout souvislost s trvajícím rodinnou krizí dynastie Kinských. Štěpán Vilém se stále ještě neuklidnil a v prosinci 1746 skutečně rezignoval na úřad nejvyššího zemského hofmistra i na úřad zemského komorníka v Čechách.⁶³ Je bez pochyby, že tyto změny oslabilly pozici Kinských a usnadnily pozdější změny v centrální správě. Kinští měli přeci jenom užší vztahy k české stavovské reprezentaci a jistě by dokázali klást účinnější odpor panovnickým zásahům. Friedrich August Harrach sice rovněž vlastnil statky v Čechách, ale přeci jenom nebyl s tamějším prostředím příliš úzce spojen.⁶⁴ Svou kariéru zahájil tradičně diplomatickou službou, úřednické zkušenosti však získal v dolnorakouské zemské vládě. Po překonání bavorské krize získal navíc dočasně post hornorakouského zemského maršálka. Není ovšem pravda, jak tvrdí pozdější historiografie, že by se jednalo o zaostalého a nevzdělaného feudála, jenž později bránil Haugwitzovi v prosazení jeho prozíravých reforem. Harrach získal kvalitní vzdělání, jež odpovídalo raně osvícenskému ideálu – studoval na univerzitách v Leidenu a Štrasburku, na kavalírské cestě navštívil Francii a Itálii a to vše pod dozorem pozoruhodného učence Johanna Christopha Scheyba.⁶⁵ Jeho hofmistr navázal jako jeden z prvních rakouských vzdělanců kontakty s francouzskými osvícenskými filozofy, úzce spolupracoval s Johannem Christophem Gottschedem a podílel se na založení Societas incognitorum v Olomouci. Není bez zajímavosti, že si jako jediný z rakouských učenců dovolil zahájit korespondenci i s Rousseauem. Harrach sám udržoval dlouhodobě korespondenci s významným štrasburským historikem a právníkem Johannem Danielem Schöpflinem.⁶⁶ V Harrachovi tedy získala Česká dvorská kancelář důležitého představitele praktického osvícenství, jehož názory vycházely ze znalosti přirozeného a veřejného práva, a nikoli jen z pudové snahy bránit „feudální privilegia“.

Nadějný státník bohužel nepatřil do okruhu chotkovských „patronů a přátel“. Rudolf Chotek s ním navázal kontakty již během první tyrolské mise v letech 1744-1745,⁶⁷ avšak po návratu z Tyrol jejich spolupráce nepokračovala. Na Harrachovo jmenování nejvyšším kancléřem zareagoval pouze staříčkový Václav Antonín Chotek, jenž zaslal blahopřání „z

vojenského tábora“⁶⁸. Pisatel dodal na vysvětlenou, že v Praze žijí všichni v neustálém strachu po nedávném pruském vpádu, a proto se raději odebral k synovi do vojenského tábora ve Vyškově. Blahopřání upoutá i svým obsahem. Chotek v něm přeje Harrachovi mnoho zdravých let v nové šarži a nabádá jej k ochraně „vlasteneckých hodnot“ – zde očividně promluvil jeden ze „skutečných patriotů“. Dopis odráží i nové společenské postavení rodu Chotků. Po své korunovaci ve Frankfurtu nad Mohanem se nový císař František Štěpán rozhodl povýšit „Chotky z Chotkova a Vojnína“ do stavu říšských hrabat. Listinu z 25. října 1745 adresoval na hlavu rodu, Václava Antonína Chotka, jehož největší zásluhu ovšem viděl v tom, že vychoval dva skvělé syny, kteří Jeho císařské milosti poskytují vynikající služby.⁶⁹

Za povýšení se ovšem musela zaplatit značně vysoká taxa, která přesahovala ekonomické možnosti nezámožného šlechtického rodu.⁷⁰ Svůj krátký pobyt ve Vídni proto Rudolf Chotek zasvětil boji za odpuštění tohoto poplatku, přičemž si opět pomohl pozoruhodnými argumenty. Poukázal především na to, že jeho rod není zámožný a tuto skutečnost se jal dokázat velmi podrobnými propočty. Druhý argument byl ještě zajímavější. Rudolf poukázal na zásluhy své a svého bratra i svého otce a naznačil, že by byli znevýhodněni, kdyby jim povýšení bylo odepráno jenom kvůli jejich chudobě. Státního kancléře Uhlfelda poprosil, aby „jej ochraňoval do té míry, aby mu jeho nezámožnost nezpůsobila žádnou nevýhodu.“⁷¹ vnější okolnosti tedy přinutily Rudolfa Chotka, aby nečekaně povýšil výkonnost nad urozenost, což je důležité z hlediska etického kódu vznikající „úřednické šlechty“. Abychom však tuto informaci nepřecenili, musíme uvést, že sami Chotkové se urozenosti nikterak nevzdávali, jinak by jejich snaha o povýšení nebyla příliš logická. Propojení profesní a stavovské etiky je typické pro habsburskou byrokracii 18. století. Prominutí taxy se Rudolfovi nakonec podařilo dosáhnout, takže se mohl zaměřit na jiné problémy.

Kromě zahraničních záležitostí upoutaly jeho pozornost změny ve dvorských úřadech vyvolané smrtí nejvyššího hofmistra Sinzendorfa.⁷² Kromě toho se Rudolf Chotek zaměřil i na další služební postup v českých zemských úřadech. Vzhledem k jeho zaneprázdněnosti v zahraničí musíme jeho posty v Čechách považovat za pouhou sinekuru, avšak každý postup znamenal nadějně vyhlídky do budoucnosti. Rudolf zřejmě usiloval o úřad nejvyššího zemského soudce, ale panovnice mu dala velmi jednoznačně najevo, že její důvěra k němu ještě není tak velká, aby mu tento úřad udělila. Rudolf podle vlastní zprávy odvětil, že se ve všem podřídí a že spoléhá na její shovívavost (*clemence*).⁷³ Apel na tradiční habsburskou ctnost zřejmě zapůsobil a druhý den se Rudolf Chotek dověděl, že jej panovnice zcela nečekaně povýšila na nejvyššího zemského komorníka. Můžeme předpokládat, že zapůsobila

také protekce rodu Kinských, kteří tím v podstatě zahájili předávání svého úřednického impéria nadějnému švagrovi. Příspět mohl i císař František Štěpán, jenž při jiných příležitostech podporoval svého oblíbeného komoří. Rudolf Chotek odjížděl do Mnichova spokojen, ačkoli se obával „*velkého množství závistivců*“.⁷⁴ Dodejme, že v dané chvíli považoval za „závistivce“ a konkurenty dynastii Kollowratů. Svým postupem v podstatě naplnil onu zásadu, již vštěpoval svému staršímu bratrovi – svornost povyšuje. Rovněž vůči Kollowratům uplatňoval zásadu rovnováhy, takže jistě nenamítal nic proti tomu, že post nejvyššího zemského sudí, o nějž sám usiloval, získal nakonec Filip hrabě Krakowský z Kollowrat. Ke spokojenosti mu jistě pomohl i panovnický souhlas s tím, aby se do Mnichova vracel přes Prahu.⁷⁵ Nabízí se otázka, zda nový nejvyšší zemský komorník nějak zasáhl do počínajících jednání mezi korunou a českými stavy.

Zmínili jsme již předběžné vyšetřovací komise v Tyrolsku a správní experimenty v „Rakouském Slezsku“, k nimž došlo ještě před uzavřením mírových smluv ve Füssenu a Vratislavi. V zimě 1746/47 však Chotek zasáhl do nového kola reform, které se roztočilo poté, co panovnice ukončila válku s Pruskem a Bavorskem. Pravděpodobně teprve v zimě 1746 se začalo ukazovat, že by vnitřní správa dědičných zemí měla být reformována podle slezského modelu pod vedením hraběte Haugwitze. V prosinci téhož roku – ve stejné době, kdy do Vídně dorazil Chotek – došlo ve Vídni k zásadnímu setkání Haugwitze s nejvyšším kancléřem Harrachem a dalšími představiteli vnitřní správy. Předmětem jednání byla pouze otázka snížení počtu vojáků umístěných ve Slezsku, avšak slezský reformátor tehdy poprvé předložil výsledky svého správního experimentu. Bylo to také jeho první seznámení s panovnicí. V memoriálu, který sepsal krátce před Vánocemi 1746, navrhl panovnici, že by se i v jiných zemích „*měl zřídit pořádek*“ a upozornil, že „*malá slezská provincie*“ zde může sloužit jako „*jistý a dobrý model*“.⁷⁶

Prakticky ve stejné dny došlo k výše zmíněným rezignacím Kinského a dalších šlechticů na jejich posty v českém místodržitelství a v únoru 1747 jmenovala panovnice nové zemské úředníky. Ačkoli se jednalo o šlechtice, vyznačovali se dlouhou úřední službou a ekonomickou závislostí na svém úřadu. Koruna v nich tedy získala spolehlivé stoupence. Avšak ještě předtím, než se Haugwitz se svými reformami obrátil na Čechy, dostal možnost osvědčit své správní umění v jiné malé provincii – v Kraňsku. Ještě v prosinci 1746 jej Marie Terezie jmenovala do funkce vyšetřujícího komisaře a v lednu 1747 vyrazil všestranný reformátor do neposlušné provincie.⁷⁷ Jak známo, Haugwitzova mise v Kraňsku trvala pouhé dva týdny, avšak výsledkem byla neotřesitelná jistota, že příčinou všech hospodářských problémů tamější provincie jsou sobecké stavy. Jejich „špatné hospodaření“ opravňovalo

podle Haugwitzova názoru korunu k drastickým zákrokům proti stavovské správě, jež doporučil v závěrečné relaci z března 1747.

Vzhledem k tomu, co víme o předchozích osudech bratří Chotků nepřekvapí, že z Korutanska zasílal Haugwitz zprávy Janu Karlovi, kterého znal již z doby společného působení ve slezském Oberamtu. Spojení potvrzuje to, na co upozornila již starší literatura: při realizaci haugwitzovských reforem v provinciích hráli důležitou úlohu šlechtičtí byrokraté ze Slezska, které navíc spojovalo složité předivo vzájemných příbuzenských vztahů. V případě Chotka a jiných reformátorů tvoří pomyslnou spojnicí rody Wilczeků, Nosticů a Kottulinských.⁷⁸ Výčet všech šlechticů slezského původu, kteří se s Haugwitzem podíleli na reformním úsilí let 1746-1749 by byl skutečně velmi dlouhý, takže zmiňme pouze Haugwitzova švagra Josefa Václava hraběte Nostitze,⁷⁹ jenž v prosinci 1747 získal post vicepresidenta nově zřízené „repräsentace“ v Korutansku. Sám Haugwitz se v následujících letech věnoval prosazení reforem na Moravě a v Čechách.

Jeho první inspekční cesta do zemí svatého Václava se plánovala na listopad 1747, ale sešlo z ní. Místo toho se Haugwitz prozatím spolehl na zprávy svých spolupracovníků, kteří znali českou situaci z dlouholetých zkušeností.⁸⁰ S průzkumem terénu snad souvisela i cesta, kterou v červenci 1747 podnikl Rudolf Chotek z Mnichova do Vídně a do Prahy. Jeho pobyt v Bavorsku tedy nebyl ani tentokrát příliš dlouhý ani intenzivní, neboť jej přerušil již v dubnu další cestou do Tyrol. Začátkem července jej zastihl příkaz státního a dvorského kancléře Corfize Antona Uhlfelda, aby se dostavil služebně k vídeňskému dvoru. Chotek zde setrval od 22. července asi do 5. srpna, kdy se odebral do Prahy.⁸¹ V Praze zůstal 15 dní, aniž v kterémkoli dopise či zprávě naznačil, čím se během tohoto pobytu zabýval. Připravoval půdu pro Haugwitzovu misi? Sbíral informace o náladě na českém místodržitelství? Vyjednával snad dokonce s českými stavy, s nimiž měl přeci jenom lepší kontakty než Slezan Haugwitz?

Jeho angažovanost nelze vyloučit, ale ani prokázat. Haugwitzova velká inspekční cesta se uskutečnila až v únoru 1748.⁸² První zastávkou bylo Brno, kde se mu během pouhých 14 dnů podařilo dohodnout s moravskými stavy na proslulém decenálním recesu. Oporou se mu stal kancléř moravského zemského tribunálu Heinrich Kajetán sv. p. Blümegen, jehož si Haugwitz vyhlédl pro příštího šéfa „deputace“.⁸³ Do Prahy dorazil Haugwitz 19. února 1748 a záhy jej čekala první schůzka se zástupci české stavovské obce. Musíme mít na paměti, že se jednalo o nové držitele zemských úřadů, kteří nastoupili k moci po změnách v zimě 1746/47, což v mnohém vysvětluje, proč nekladli státním požadavkům tak silný odpor. První schůzky se zúčastnil nejvyšší sudí dvorský Filip Josef hrabě Gallas, nejvyšší zemský maršálek Franz

Josef hrabě Buquoy, nejvyšší zemský sudí Filip Krakowsky von Kollowrat a podkomoří Václav Kazimír sv. p. Netolický.⁸⁴ Právě posledního si Haugwitz vyhlédl jako spolehlivého pomocníka, který měl v Čechách sehrát podobnou úlohu jako Blümegen na Moravě. I jeho navrhl již ve své inspekční zprávě na šéfa „deputace“, kterou chtěl založit po prosazení svých reforem. Oporou se neúnávnému reformátorovi stal i poloviční Slezan Hatzfeld, jenž se po změnách v zimě 1746/47 ocitl mezi mimořádnými místodržícími.⁸⁵ U něj však musíme vzít v úvahu, že v Čechách žil teprve krátce a neznal zdejší prostředí ani poměry v zemských úřadech. „Veřejnosti“ Haugwitz představil své plány na sněmu, který začal 21. března 1748 v Praze, ale Haugwitz jej opustil již po pěti dnech jednání. Skutečné diskuze se neměly vést na sněmu, ale ve Vídni, kam se odebral nejen obávaný reformátor, ale také zvláštní stavovská deputace, jejíž členové měli reprezentovat všechny zemské stavy: za pražského arcibiskupa i preláty zde jednal kanovník Kneisel, panský stav zastupoval Netolický, rytířský stav Josef Jáchym Vančura z Řehnic a Staré Město Pražské Johann Wenzel von Stromberg.⁸⁶ Ještě před odjezdem pověřil Haugwitz Buquoye důkladným vyšetřením hospodářských poměrů v Čechách.⁸⁷

Březen 1748 vyplňovala jednání deputace a centrálních úřadů, v nichž však šlo spíše o mlčenlivé odsouhlasení všech vídeňských návrhů. Mezi členy deputace bychom kritický postoj mohli čekat nanejvýš od zástupce pražského arcibiskupa, avšak jeho choulostivá situace mu bránila v důraznějším postupu.⁸⁸ V květnu 1748 tedy vznikl první návrh decenálního recesu, který měl znamenat dlouhodobé prodloužení daňového zatížení, navíc bez možnosti zpětné kontroly ze strany zemských stavů. Sněm začal o tomto reskriptu jednat v červnu 1748, ale již o dva měsíce později museli čeští stavové spolknout další hořkou pilulku. Vyhláškou z 23. července 1748 oznámila panovnice zřízení nového správního úřadu – „Královské deputace“ –, která převzala od místodržitelství správu věcí vojenských a kontribučních. Místodržitelství samotné existovalo ještě jeden rok, ačkoli již tehdy ztratilo kontrolu nad nejdůležitějšími záležitostmi a navíc se muselo smířit s tím, že nový úřad mu byl postaven na stejnou úroveň.⁸⁹ V čele tohoto nového orgánu, který si vymyslel Haugwitz, stál výše zmíněný Václav Kazimír Netolický a jeho asesory se stali oni nově jmenovaní mimořádní místodržitelé „bez portefeuille“: Hatzfeld, Pachta, Textor a slezský šlechtic Franz Anton von Burmeister.⁹⁰

Nadřízeným vídeňským úřadem těchto „deputací“ již nebyly dvorské kanceláře, nýbrž nově zřízená „dvorská deputace“, v jejímž čele stál sám Haugwitz. Od srpna do konce října probíhala bouřlivá debata o decenálním recesu, který se na sněmu setkal se silným odporem. Věcná kritika stavovských představitelů ovšem neměla žádný dopad a 1. listopadu, kdy

tradičně začínal „vojenský rok“, vstoupil nový berní systém v platnost. Na Moravě proběhl podobný proces, dokonce s menším odporem. Od podzimu 1748 stála v čele země „Královská deputace“ s Blümegenem jako presidentem. Postup proti stavovskému tribunálu byl usnadněn tím, že zemský komorník Leopold hrabě z Dietrichsteina rezignoval již v roce 1747 a zemský hejtman Maxmilián Oldřich hrabě Kaunitz zemřel již v roce 1746. Nový zemský hejtman Franz Josef hrabě Heisler nekladl žádný odpor a v roce 1753 zemřel. Po jeho smrti byl titul zemského hejtmana sjednocen s titulem presidenta „Reprezentace a komory“, čímž hejtmanský úřad de facto zanikl. Blümegen převzal v roce 1748 uprázdněný post nejvyššího zemského komorníka a ponechal si jej i po jmenování presidentem „Královské deputace“ v září 1748. Vítězství haugwitzovského systému však zdaleka nebylo úplné: v Tyrolsku, Kraňsku a Korutansku panovala stále ještě nejasná situace a v Dolním Rakousku se zřízení deputace nepodařilo vůbec prosadit.

Rudolf Chotek zůstal těmto změnám vzdálen, i když reformní změny v Tyrolsku se i nadále odehrávaly pod jeho taktovkou. Čechy však od srpna 1747 až do ledna 1749 vůbec nenavštívil, zatímco jeho bratr Jan Karel se na událostech mohl podílet leda vyvíjením tlaku na daňový systém. Působil totiž tou dobou již jako proviantmistr u italské armády a stál nejspíš v kontaktu s Haugwitzem. Jeho cesty do Čech či jiných dědičných zemí však nelze doložit. Zůstaňme zatím u Rudolfa Chotka. Jako obvykle, ani podzim 1748 nestrávil jenom v Mnichově. Již 15. září odejel na inspekční cestu do Tyrol a zdržel se tam až do konce října.⁹¹ V prosinci 1747 jej zase pracovní povinnosti volaly na sněm švábského kraje do Weingarten.⁹² Sněm ani tentokrát nedospěl k žádným výsledkům a císař se švábského pluku nedočkal.

Rudolf Chotek se rozhodl využít příhodné situace a po skončení sněmu v únoru 1748 podnikl inspekční cestu po Předních Rakousích.⁹³ Jeho prvním cílem se stalo město Kostnice, poté navštívil ještě Stockach, avšak ani z jednoho místa nezaslal podrobnější zprávy o svých jednáních. Z jiných zdrojů ovšem víme, že jeho cesty a vyjednávání ve Švábsku v letech 1747-1748 směřovaly k vytvoření nové krajské asociace, která měla posílit postavení lotrinského císaře v jihozápadním Německu.⁹⁴ Díky brzkému uzavření míru nakonec tato jednání nedospěla k žádnému výsledku. Chotek v nich pokračoval ještě v prosinci 1748 a lednu 1749, avšak předtím navštívil ještě jednou Salcburk, kde jej čekalo jednání o volbu nového arcibiskupa.⁹⁵ Právě v době, kdy se Chotek v Günzburgu věnoval vyjednáváním s kostnickým biskupem a württemberským vévodou jej zastihl Handbillet, který změnil celou jeho dosavadní kariéru. Marie Terezie mu zde velmi akčním způsobem sdělovala, že zemřel jeho milovaný švagr hrabě Kinský a ona v něm ztratila věrného služebníka; tím pádem se

však uvolnilo místo presidenta vídeňské banco-deputace. Rudolf Chotek věděl již z dřívějších dopisů, že jeho švagr trpí jakousi chorobou, ale nikdo nepředpokládal, že by se jednalo o smrtelné onemocnění. „Vzhledem k tomu, že mé i obecné dobro vyžaduje, aby tento důležitý post byl bez odkladu znovu obsazen, a Jeho císařská milost stejně jako já vkládáme plnou důvěru ve Vaši šikovnost, pilnost a poctivost, rozhodla jsem se s jeho souhlasem, jmenovat Vás do této funkce tímto přítomným dopisem,“⁹⁶ sdělila Chotkovi panovnice. Akční styl dopisu doplňovala i mysticky tajemná výzva k naprostému utajení. Chotek neměl o svém jmenování nikomu nic říci, měl okamžitě přerušit svou činnost a vydat se neprodleně na cestu do Vídně. Z poslední zastávky měl vyslat poštovní štafetu do Vídně se zprávou o tom, kdy dorazí. Vzhledem k tomu, že jeho nová šarže bude vyžadovat stálou přítomnost ve Vídni, měl se vzdát svých českých úřadů a komisí, za což mu panovnice přislíbila vysoký plat 20000zl. Svou činnost v „Landes-Einrichtung-Commission“ měl předat svému bratrovi.

Životní dráha Rudolfa Chotka tím vzala dosti nečekaný obrat. Ukázalo se, že jeho budoucnost vůbec netkví v zemských úřadech, ani v soudnictví, nýbrž v čele finanční správy celé habsburské monarchie. Poslušný služebník se zachoval podle nekompromisních příkazů osvětlené panovnice. Ještě 21. ledna 1749 sepisoval služební hlášení v Rottenburku poblíž Tübingen, avšak svou zprávu z 28. ledna již datoval z Vídně.⁹⁷ Měli bychom zmínit, že smlouvu o přechodu bavorských vojáků do rakouských služeb úspěšně uzavřel, ačkoli již vlastně nehrála žádnou velkou roli. Reformy započaté v Tyrolsku a Předních Rakousích však Jan Karel nepřevzal, neboť se tehdy nacházel v Berlíně. Svůj vyslanecký post opustil až na konci dubna 1749. Odkaz na úřední spolupráci obou bratří vybízí k otázce: Jak strávil léta počínajících reforem Jan Karel Chotek? Doposud jsme mu nevěnovali příliš pozornosti, neboť jeho dobrodružné putování Evropou by předchozí výklad příliš zkomplikovalo. Podívejme se nyní, co potkalo tohoto méně šťastného kavalíra poté, co získal potěšující jmenování do okupační správy v Horní Falci.

Zplnomocněným komisařem v Horní Falci, Sulzbachu a vévodství falcko-neuburském se Jan Karel Chotek stal v květnu 1743.⁹⁸ Ocitl se v čele civilní i vojenské správy okupovaných území a zastupoval vídeňskou panovnici před hornofalckými stavy, od nichž přijal krátce po svém nástupu přísahu věrnosti. Marie Terezie tehdy sprádala plány na přivtělení Horní Falce k zemím Koruny české a pověřila Jana Karla Chotka shromážděním historických argumentů k podpoře habsburských nároků. Válečný vývoj však nepřál habsburským plánům. Po nezdařilém alsaském dobrodružství, jehož se zúčastnil i Jan Karel Chotek jako válečný komisař, vpadla do Bavorska a Horní Falce bavorsko-francouzská vojska, zatímco Rakušané museli ustoupit do Čech, kam pro změnu vtrhl Fridrich Pruský. Jan

Karel se v říjnu 1744 odebral do Vídně, kam jej nejspíš přiváděly služební povinnosti.⁹⁹ V dopisech otci jej zpravoval o postupu nepřátel, který v té době znepokojoval hlavně jeho bratra v Tyrolsku. Francouzsko-bavorské jednotky totiž obsadily Kostnici a začaly ohrožovat tyrolské průsmyky. Karl Bathyaní, jenž stál v čele jednotek, k nimž patřil i Jan Karel, se v té době věnoval obsazování Čech, odkud bylo třeba vytlačit pruské oddíly. Jan Karel neodhadoval budoucí vývoj příliš optimisticky. Předpokládal, že rakouská vojska obsadí opět Bavorsko, ale nepřítel si udrží kontrolu nad Nordgau, Horní Falcí i Falcko-Neuburskem a Breisgau s Kostnicí.¹⁰⁰ Nebezpečná situace mu bránila v tom, aby s sebou vzal manželku a děti, což nejspíš přispělo k tomu, že jeho pobyt ve Vídni se prodloužil až do ledna 1745. 15. ledna se otci opět ozval ze Sulzbachu, kde zřídil novou centrálu habsburské správy v okupovaných územích.¹⁰¹

Podle rodové legendy prý sám přispěl k obratu ve válečném štěstí, neboť využil větších pravomocí, které válečným komisařům dala Marie Terezie a prosadil protiútok za každou cenu.¹⁰² Ať je to tak nebo tak, Francouzi se stáhli na západ od Bavorska a Jan Karel mohl od ledna do dubna vykonávat svůj úřad v Horní Falcí i Nordgau. Uzavření füssenského míru jeho nadějnou kariéru ukončilo, neboť Marie Terezie se zavázala, že Horní Falc vrátí Bavorsku. Přispěl k tomu dozajista i zarputilý odpor obyvatel ve všech okupovaných územích, kteří se museli bránit proti bezohlednosti rakouských vojsk. Neznáme podrobnosti o vojenské správě v Horní Falcí, ale v historické tradici tamějšího kraje se na rakouskou okupaci vzpomíná jako na dobu bezpráví a krutého vykořisťování. Od dubna se Jan Karel stal opět „zahálčivým“, ale nezanechal z této doby žádné písemné zprávy. Podle stručné autobiografie, kterou sepsal ve stáří, aby si dopomohl k vyšší penzi, zůstal po celý rok 1745 jako nejvyšší válečný komisař u armády prince Karla Lotrinského.¹⁰³ Znamenalo by to, že prodělal nešťastná tažení v Horním Slezsku a možná i v Sasku. I tuto kariéru však ukončilo v prosinci uzavření mírové smlouvy s Pruskem. Teprve od června 1746 nastoupil Jan Karel Chotek jako nejvyšší válečný komisař v Itálii.

Svůj odjezd z Vídně nijak neuposíchal. Ještě 21. května psal otci z Vídně a stěžoval si, že královna jej neustále nutí k odjezdu.¹⁰⁴ Po modlitbě k sv. Janu Nepomuckému vyrazil počátkem června v doprovodu manželky a mladého hraběte Kottulinského, ale jeho cílem nebyla Itálie, nýbrž Mnichov, kam přijel navštívit bratra.¹⁰⁵ Teprve 28. června se ozval z Firenziollo, kde tábořil, zatímco armáda se pokoušela dobýt Piacenzu.¹⁰⁶ Dopisy nabízejí poněkud jiný vhled do uvažování tehdejších vojáků. Spíše než strategické úvahy zde o směru budoucího útoku rozhodovala možnost kořisti. Jan Karel nezapomněl nikdy odhadnout, jak velká je pokladna ve městech, která Rakušané obléhali. Doba kořistem přála. V červnu dobyli

Rakušané s velkou slávou Piacenzu a Jan Karel napsal s hrdostí otci, že získali „*velký tresor a 8 tisíc zajatců*“.¹⁰⁷ Nepřítel ustupoval k Janovu a Rakušané město brzy sevřeli do pevného obklíčení. „*Jestli město dobydeme*“, psal Jan Karel otci, „*získáme velký tresor a odškodníme se za všechny útrapy této kampaně*“.¹⁰⁸ V září 1746 se Janov skutečně vzdal, což Janu Karlovi způsobilo neskonale radost. Do své žádosti o penzi později napsal: „*...tak jsem měl příležitost a štěstí získat pro erár od Janovanů 2.300.000 janovských zlatých, tzn. přes 7 mil. zl.*“¹⁰⁹ Suma byla prý bohužel použita na vyplacení domů, které stály v Janově zástavě.

V prosinci 1746 ovšem vypukla v Janově protirakouská revoluce a zbytek války stál ve znamení nekonečných pokusů o znovudobytí neposlušného města. V květnu 1747 napsal Jan Karel otci: „*Schullenburg mě zpravil, že Bouflers, který velí janovské pevnosti pojal úmysl nás napadnout. Podnikl útok vší silou, palba trvala přes čtyři hodiny, na konci měl nepřítel takové ztráty, že se nezdál schopn dalšího útoku. Jsem tak unaven, že se ani neudržím na nohou.*“¹¹⁰ O pár dní později se situace opakovala: „*Drahý otče, při obléhání Janova to jde jako při obléhání Prahy, jen s tím rozdílem, že jsme zatím nemohli získat žádný pevný post, kde bychom mohli postavit baterii. Nepřítel však přichází odtamtud a pokouší se udělat diverzi, a to takovým způsobem, že se neřídí konvencemi, takže budeme pro tentokrát donuceni svůj podnik vzdát. Zdá se, že ruka boží civitatem estondire velit, neboť od počátku toho šlo hodně – nebo spíš vše přesně naopak.*“¹¹¹ Boj o Janov se změnil v „*batálii s časem*“, jak napsal Jan Karel v jiném dopise.

V červenci jej služební povinnosti odvedly do Milána, kde setrval do konce srpna. Pak musel odjet k armádě do piemontských hor, kde se právě schylovalo onomu krveprolití v údolí Colle d'Assietto. Rakušanům se tehdy podařilo odvrátit pokus chevaliera de Belle-Isle o výpad do Sardinska. „*Zdá se, že my tři jsme se narodili pro věčný život na cestách,*“ napsal Jan Karel otci, který se v dopisech chlubil svým výletem do Berlína. „*Během čtrnácti dnů se musím dostavit do Turína, můj bratr je na cestě z Vídně do Prahy.*“¹¹² Porážkou Francouzů skončily boje na této frontě a Rakušané se opět obrátili k neporazitelnému Janovu. V únoru 1748 zde začala nová fáze obléhání, kdy se habsburská vojska musela obejít bez anglické asistence. Jan Karel Chotek má prý hlavní zásluhu na tom, že se vůbec podařilo udržet armádu ještě jednu válečnou sezónu a dát dohromady zdroje pro obléhací akce. V červnu 1748 však dorazily zprávy o preliminární smlouvě v Cáchách a 27. června uzavřely obě strany příměří a stáhly se na demarkační čáru stanovanou v cášském mírem. Jan Karel Chotek se opět ocitl bez zaměstnání.

V září 1748 se již nacházel u dvora, kde zřejmě vyjednával jakékoli další místo, kde by mohl v budoucnu působit.¹¹³ Jeho snaha se setkala jen s malým úspěchem, neboť v říjnu

1748 jej panovnice pověřila krátkodobou diplomatickou misí do Berlína, která samozřejmě znamenala výdaje i pro samotného vyslance.¹¹⁴ Na cestě jej doprovázela manželka, což nebylo zcela obvyklé. Poměry na pruském dvoře však Jana Karla zaskočily natolik, že své ženě zakázal chodit do tamější společnosti.¹¹⁵ Staříčský otec, který zřejmě rád cestoval do Saska a Pruska, mu situaci navíc ztížil tím, že se také nečekaně rozhodl pro překvapivý výlet k pruskému dvoru. Jan Karel mu shovívavě naznačil, že by zde nebyl zcela vítán, neboť král a královna jsou zvyklí na duchaplnou konverzaci a mají velmi vysoké nároky na své společníky.¹¹⁶ Otcův výlet se mu podařilo zažehnat, mj. díky tomu, že vývoj událostí ve Vídni jej samotného přiměl k odjezdu. V březnu dostal zprávu o onemocnění hraběte Kinského a v dubnu dostal povolení k odjezdu na základě vlastní žádosti. Jan Karel byl zprávou nejprve zdrcen, nicméně později pragmaticky poznamenal: „*Hle, zde se uprázdnil pěkný úřad! U dvora se nabídnou nejruznější uchazeči, může se docela stát, že dvůr s tolika prosebníky zcela zruší a neobnoví tento post, přičemž přinejmenším získá dobré příjmy, které činily 35 000fl.*“¹¹⁷ Pohádkový příběh hraběte Rudolfa se však v případě Jana Karla neopakoval. Starší z bratrů nejprve získal místo při českém místodržitelství, ale netušil, že tento úřad měl před sebou jen několik měsíců existence.

Reskripty z 1. až 12. května 1749 oznámila panovnice, že místodržitelství ruší úplně a jeho agendu převádí na „Reprezentaci a komoru“.¹¹⁸ Jednalo se o nový vrchní úřad vzniklý z rozšířené Královské deputace. Podle Haugwitzových centralistických ideálů převzala „Reprezentace a komora“ správu politických, vojenských a finančních věcí do svých rukou. Z místodržitelství se stal pouhý konsensus v čele s nejvyšším purkrabím, který neměl žádné zvláštní pravomoci. Mimořádní místodržící byli propuštěni a Chotek se opět ocitl bez práce. Podle vlastní autobiografie získal teprve „*koncem roku 1749*“ jmenování na nový post.¹¹⁹ Dlouhé čekání se však bohatě vyplatilo. Jan Karel Chotek se stal vicekancléřem nově zřízeného vrchního úřadu vnitřní správy dědičných zemí, jemuž dal hrabě Haugwitz vznešené jméno „*Direktorium in publicis et cameralibus*“. Bratři Chotkové mohli být spokojeni. Mnozí jiní šlechtici se však zděsili a někteří neváhali označit velké převraty v civilní správě, ve financích i v kontribuci za „*neslýchanou revoluci*“.

¹ Ke korunovaci srov. Eduard Maur, 12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003.

² O procesech srov. Marie Lišková, Mimořádný trestný soud po bavorské okupaci Čech (Judicium delegatum 1743-1744), SAP 6, 1956, č. 2, s. 39-98.

³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 19. 10. 1743, fol. 168v.

⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí 19. 1. 1744, fol. 199v. „*Je ne crois pas non plus que contante comme la cour est de ses operationes Elle l'en retire un jour sans lui donner autre bon*

emplois, Il est sur que celui qu'il a il ne le doit qu'a son sejour a Vienne, et a son assiduité d'etre au tour de la souveraine."

⁵ K tomu srov. Ivo Cerman, *Od klienta k občanovi? Kritika kabal a změna sociální imaginace tereziánských dvořanů*, in: Václav Bůžek/Pavel Král, edd., *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003, s. 101-120 (= *Opera historica* 10).

⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 19. 10. 1743, fol. 168v. „je suis heureusement arrivé ici le 13 du mois et j'ay le bonheur d'etre assé bien receu en cour, j'y ay dennié et soupé hier pour la premier fois a Schenbrun, le duc me protege toujours infiniment, Mais la Reine boude encore un peu, J'espere en Dieu que cela le changera aussi a mon avantages j'entre demain de Service."

⁷ Srov. Hellmut Lorenz, *Tradition oder „Moderne“? Überlegungen zur barocken Residenzlandschaft Berlin-Brandenburg*, *Forschungen und Beiträge zur preussischen Geschichte*, N. F. 8, 1998, s. 1-23.

⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek Václavu Antonínovi Chotkovi, 19. 10. 1743, fol. 168r-169v.

⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Schönbrunn 29. 9. 1743, fol. 180v. „Je ne scai encore rien de mon retour, et a dire la vrai je n'envisage pas que ce voyage me mennera a quelque avancement, je dois cependent encore rester ici, Vous ne sauries vou figurer la difficulté des sollicitations en cour, non obstant que je n'y sois plus mal, et que le grand Chancellier me veuille du bien, je ne suis pas encore sur de mon Presidium a la Commission Pupilliaire ce d'entre de grand Burggraff remue ciel et terre pour son fils Ernst. Sternberg et Konigseck ont enfin preter leur Serment."

¹⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, 4. prosince 1743, fol. 188v-189v. „tout ce que j'ay pue obtenir c'est que j'y suis pourtant rester en qualité de crie president, und dss mir HI Graff Ernestus nicht Vorgezohen werde mithin unter vorwand dss diese so wichtige Commission unter discretio eines Landes Officires sein solle, alss dass Presidium daVon auf mein Einwurff den Gallasch gegeben und die infame Cabalisten, so mir den falschen streich schliessen wollen mit d langen Nassen abgefertigt werden. Vous jugeres facilement mon cher pere que cela cause quelque ebolution de sang, mais enfin qui lo dura lo vince. La Reine ne veut absolument pas de moindre de Sa Systeme quelle n'a pas voulu confirmer quelque charge obtenue par ce malheureuse Electeur, on m'assure qu reste de la bienveillance et confiance pour mes services, je verai encore pour quelque tems a quoi cela abutera."

¹¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 4. 12. 1743, fol. 189v-190v. „...de perdre mon partie en plantant mes choux a L'Isle sans surement m'inquieter de tout ce qui pourra arriver dans les affaires du publique avec cete chiquenote que l'on m'a donner on me propose d'aller a Turin comme envoyé de la Reine au lieu de Kaunitz, mais j'espere d'en etre exempt sans offenser la Cour, cela pouroit etre ma pertte totale, au lieu de quelque avancement. Pardonnez mon tres cher pere que je ne vous escriis pas davantage aujourd'hui, j'ay beau vouloir m'egayer et dissiper le chagrin est encore un peu trop nouveaux et violent, je vous avouerai meme que j'en Suis tout malad, mais j'espere en Dieu qui me fortifera, et me fera connoitre, qu'il est bien vrai ce que David dit: Nollite confidere in Principibus Deo. Ma consolation entre autre est la part affligé qu'en prend Kinski, et d'autres plusieurs honets gens, qui savent le lourd qui m'arrive."

¹² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 14. 12. 1743, fol. 192r; Týž témuž, Vídeň 21. 12. 1743, fol. 194v. „Vous sauvez que Mde Ethienne est arrivée ici tout a l'imprevue pour solliciter la toisson a son Mari cela cause des terribles jalousies entre le Grand Chancellier et le dit Ethienne, il me semble que le derrier en fera la duppe de toutte facon. Il menace de resigner les charges, et je crains qu'on ne prenne au mot."

¹³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 26. 12. 1743, fol. 196r. „Der ehrliche Mann hat wohl noch andere Pillen als nicht unsere Eimer zu schlucken. Maintenant son frere Ethienne Lui en donne aussi par Ses bizareries, et facon veritablement follie dont Il se demene, on l'attens aujourd'hui ici, quoi qu'il n'en ait pas eu la permission de la Cour also wird Er noch artliche comedien absetzen, dan den toyson bekommt er nicht, et cela fera une dessension entiere entre Ses deux freres..."

¹⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 12. 2. 1744, fol. 215r. „Ethienne se trouve encore ici toujours mécontants, et cependent toujours se louant des regards et marques gracieuses de la Souveraines."

¹⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 26. 12. 1743, fol. 196r. „Il n'est pourtant rien de plus consolant dans le monde que l'union des familles, et de cette facon souvent des petites familles s'agrandissent, tandis que des grandes perissent dans leur mesintelligence.“

¹⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 24. 1. 1744, fol. 197r.

¹⁷ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 1. 2. 1744, fol. 217v. „He Mon Dieu, Tres cher Papa, vivons en pays, et bornons nous une fois dans le monde en jouissant avec reconaissance vers Dieu des felicités et bonheur qu'il nous communique sans troubler notre repos par d'inutiles inquietudes sur ce qu'il nous manque parceque Dieu ne veut pas qu'on l'obtient, ou par une recherche continuelle des paysage de notre vie qui ne sont pas le plus hereux, et auxquels toutes reflexiones, et pensés et paroles ne prettent aucune remede, passe si l'on peut redresser les affaires, alors ny reflexion ny travaille du jour et de la nuit n'est pas a espairgner.voules vous donc vivre si mecontant? et vivre dans une chagrin presque continuel.“

¹⁸ Chotkova mise patří dnes ke klasickým pasážím dějin Tyrolska v období „osvěcenských reform“. K jejímu podrobnému průběhu viz. Hubert Mascher, *Tirol während des österreichischen Erbfolgekrieges in den Jahren 1740-1748* (bei Univ. Prof. Dr. Hans Kramer) Innsbruck/Tirol 1956; moderní verzi nabízí Georg Mühlberger, *Geschichte des Landes Tirol, Bd. 2 (Absolutismus und Freiheitskämpfe, 1665-1814)*, Bozen-Wien 1986, s. 369-381.

¹⁹ „Mit unvergleichlichem Geschick filtrerte er den Ständen und auch der Regierung die Vorteile eines Nationalregimentes ein.“ H. Mascher, *Tirol*, s. 393.

²⁰ Kaspar Paris Dominik hrabě z Wolkensteinu (1696-1774), pocházel ze starého tyrolského rodu, zemským hejtmanem od roku 1739 až do roku 1774. Po jeho smrti hejtmanským úřad sloučen s presidentstvím Gubernia.

²¹ „Honorakouské země“ (oberösterreichische Länder) zahrnovaly Tyrolsko, Vorarlbersko a Přední Rakousy („Švábské Rakousy“). Neměly tedy nic společného s dnešním Horním Rakouskem (Österreich ob der Enns).

²² G. Mühlberger, *Absolutismus*, s. 371-374.

²³ H. Mascher, *Tirol*, s. 418.

²⁴ Vyslancem jmenován prý již 7. 4. 1745. Srov. Friedrich Hausmann (red.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder II (1716-1763)*, Zürich 1950, s. 252.

²⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Innsbruck, 9. 3. 1744, fol. 236v.

²⁶ Dietmar Grypa/Alois Schmid, edd., *Die Berichte der diplomatischen Vertreter des Kaiserhofes aus München an die Staatskanzlei zu Wien während der Regierungszeit des Kurfürsten Max III. Joseph, I-II, 1745-1747*, München 2000, s. 60-61.

²⁷ K obecnější situaci v diplomacii té doby srov. Klaus Müller, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Hundert Jahre nach dem westphalischen Frieden*, Bonn 1976, s. 89-160 (Autor tvrdí, že právě v Mnichově a v Paříži existovaly zvláštní budovy pro zahraniční vyslance, kde bývali hromadně ubytováni. Pro Francii to je fakt, avšak císař tam kvůli častým válkám dlouho neměl stálého zástupce, v Bavorsku se návaznost musela přerušit během války 1740-1745.)

²⁸ Grypa/Schmid, *Berichte*, s. 60.

²⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Mnichov 5. 6. 1746, fol. 234.

³⁰ Podle K. Müllera se tento jev rozšířil až po roce 1700. Na dlouhodobých vyslaneckých misích bylo však již v 17. století obvyklé, že si vyslanec bral s sebou rodinu i služebnictvo a zakládal v hostitelském městě vlastn malý dvůr. Dokládá to vývoj císařského vyslanectví v Madridu, jímž jsem se zabýval v práci o hr. Pöttingovi. Srov. Ivo Čerman, *Systém stran na dvoře Leopolda I. (Politická organizace habsburských dvorů ve Vídni a v Madridu ve světle osobní korespondence císařského vyslanec Franze Eusebia z Pöttingu)*, Dipl. práce FFUK 2000.

³¹ Grypa/Schmid, *Berichte*, Nr. 55 Rudolf Chotek Uhlfeldovi 19. 4. 1746, s. 315; RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 28. 12. 1746, fol. 398.

³² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 9. 6. 1745, fol. 314r. „Je puis avec cela cependant fort bien en avoir pour ma femme, je l'aurai toujours, et malheur a ceux qui dans le monde n'ont et ne viffent pas en bon menage dans l'etat matrimonial, Pour moy je n'ay garde de m'y lacher entrainer par tous les tentatiffes du Demon qui se presentent sans fin.“

³³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 9. 6. 1745, fol. 314r. „La qualité de son sexe n'y diminuera rien, quoiqu'il en me fasse et ne me fera pas oublier ce que je dois a la conservation de mon Nome.“

³⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Mnichov 18. 2. 1746, fol. 359v.

³⁵ Úlohu Chotka v této záležitosti vyložil Alois Schmid, Rudolph Graf von Chotek. Ein böhmischer Adeliger als Diplomat Maria Theresias an den süddeutschen Höfen, in: Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben, Bd. 94, 2001, s. 117-132; k správní organizaci „Předních zemí“ srov. Franz Quarthal/Georg Wieland, Die Behördenorganisation Vorderösterreichs von 1753 bis 1805, Bühl/Baden 1977.

³⁶ Alfred Ritter von Arneth (ed.) Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia, AÖG Bd. XLVII (1871), II. Hälfte, s. 269-354, zvl. s. 315.

³⁷ K zahraniční politice Bavorska srov. Alois Schmid, Max III. Joseph und die europäischen Mächte. Die Aussenpolitik des Kurfürstentum Bayern von 1745-1765, München 1987.

³⁸ Ignaz Felix hrabě z Törringu (1682-1763): Předseda Dvorské válečné rady v Mnichově, prosazoval od 30. let 18. století zbrojní politiku a přípravu na válku, konferenční ministr, propuštěn po uzavření füssenského míru v dubnu 1745.

³⁹ Císařovna Marie Amálie (1701-1756). K jejímu vlivu srov. Schmid, Aussenpolitik, s. 25;

⁴⁰ Théodore Chavignard comte de Chavigny (1687-1771), francouzský vyslanec v Mnichově.

⁴¹ Karl hrabě von Pisoasque.

⁴² Srov. Ivo Cerman, Pojmy „strana“, „frakce“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I., ČČH 100, 2001, s. 33-54.

⁴³ Schmid/Grypa, s. 41, Nr. 10, München 11. Juli 1745; TAMTÉŽ, s. 297, Nr. 44, München 29. 3. 1746; Tamtéž, s. 483, Nr. 151, München 4. 10.

⁴⁴ Např. Schmid/Grypa, s. 85, Nr. 28, München 13. Aug. 1745.

⁴⁵ Srov. zejména Schmid/Grypa, s. 577, Nr. 37 München 28.4.1747.

⁴⁶ Schmid/Grypa, s. 191-193, Nr. 82 München 17. 12. 1745.

⁴⁷ Schmid/Grypa, s. 199-201, Nr. 84 Chotek Marii Terezii, Salzburg 22. 12. 1745.

⁴⁸ Schmid/Grypa, s. 219, Nr. 3 München 7. 1. 1746; TAMTÉŽ, s. 240, Nr. 14, Innsbruck 27. 1. 1746

⁴⁹ Schmid/Grypa, s. 271, Nr. 32 Wasserburg 6. 3. 1746, Chotek Františku Štěpánovi Lotrinskému.

⁵⁰ Schmid/Grypa, s. 301-304, Nr. 48, Chotek Františku Štěpánovi, München 8. 4. 1746

⁵¹ Schmid/Grypa, s. 329, Nr. 63, Chotek Uhlfeldovi, München 29. 4. 1746.

⁵² Schmid/Grypa, s. 379, Chotek Uhlfeldovi, Nr. 99, München 21. 6. 1746.

⁵³ Schmid/Grypa, s. 383, Chotek Uhlfeldovi, Nr. 100, 24. 6. 1746.

⁵⁴ Schmid/Grypa, s. 401-407, Nr. 107, Chotek Marii Terezii, München 22. 7. 1746.

⁵⁵ K jeho osudům srov. Lothar Gross, Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806, Wien 1933, s. 348-349; Hugo Hantsch, Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674-1746). Einige Kapitel zur politischen Tätigkeit Kaiser Josephs I. und Karls VI., Augsburg 1929.

⁵⁶ Friedhelm Jürgensmeier, „Ostein, Johann Friedrich Karl“, in: Erwin Gatz, ed., Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803, Berlin 1990, s. 331-334 (zde odkazy na starší literaturu); ke vztahům mezi Chotky a Osteiny viz Kapitola 2 v této práci.

⁵⁷ Schmid/Grypa, s. 420, Nr. 117, Chotek Uhlfeldovi, Würzburg 15. 8. 1746.

⁵⁸ O něm: Oswald von Gschliesser, Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung. Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Wien 1942, s. 382ff.

⁵⁹ Schmid/Grypa, s. 433, Nr. 124 Chotek Františku Štěpánovi, Würzburg 23. 8. 1746.

⁶⁰ Schmid/Grypa, s. 492, Nr. 157, Chotek Uhlfeldovi, München 18. 10. 1746.

⁶¹ Schmid/Grypa, s. 516, Nr. 173, Chotek Uhlfeldovi, München 9. 12. 1746.

⁶² K „Universalcommerzciendirektorium“ srov. Friedrich Walter, Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung zur Zeit Maria Theresias, Wien 1938, s. 74.

⁶³ Současně s rezignací Štěpána Viléma Kinského se vyměnila prakticky celá zemská reprezentace: Odchodem Kinského se uvolnily dva významné zemské úřady (nejvyšší zemský komorník a nejvyšší zemský hofmistr), post nejvyššího zemského maršálka se uvolnil odchodem Františka Jindřicha Schlicka, post nejvyššího sudí se uvolnil odchodem Josefa Františka hraběte z Vrbna. Smrtí Johanna Ernsta Schafgotsche v červenci 1747 se uvolnily i úřady nejvyššího purkrabí a presidenta apelačního soudu. Post presidenta české komory se uvolnil už v květnu 1745 smrtí Františka Leopolda hraběte ze

Šternberka. Beze změny zůstaly nižší úřady rezervované pro zástupce rytířského stavu. Podkomoří královských měst Václav Kazimír Netolický z Řehnic se stal naopak spolupracovníkem Haugwitze a vzorem „osvíceného služebníka“. Po změnách v zimě 1746/47 jej po vyšetřování v Čechách Haugwitz navrhl na presidenta nového nejvyššího správního úřadu. Do kolegia místodržících byli v roce 1747 jmenováni tři noví členové jako „místodržící bez portefeuille“: Prokop hrabě Kollowrat, Chotkův konkurent, Karl Friedrich Hatzfeld, cizinec, jenž sice byl zakoupen ve Slezsku, ale jinak sloužil jako vyslanec mohučského arcibiskupa v Bavorsku, a konečně František Josef hrabě Pachta, potomek „nového šlechtického rodu“, jenž byl nobilitován teprve na počátku 17. století. Do té doby Pachta nezastával žádný úřad. Netolický nakonec zaujal post nejvyššího sudího dvorského. I přesto nebyly staré stavovské úřady zrušeny a nahrazeny novými posty ve „státní správě“, nýbrž i zde se Marie Terezie přiklonila ke kompromisnímu sloučení obou typů v jeden hybridní celek. V čele zemské vlády zůstal i nadále nejvyšší purkrabí. Tento post sice zůstal po Schafgotschově smrti roku 1747 téměř rok neobsazen, ale k jeho zrušení nedošlo, ani nebyl spojen s postem presidenta „reprezentace a komory“. Na jeho místo byl teprve roku 1748 dosazen Filip hrabě Krakowsky von Kollowrat, jenž předtím převzal i Schafgotschův post nejvyššího sudího zemského. I on pocházel z nezámožné větve rodu Kollowratů, která se vypracovávala až od 17. století díky úřední službě. Povýšenci z řad rytířského stavu nebo nové šlechty, však nepostoupili na nejvyšší úřady, jenž zůstávaly rezervované panskému stavu. Mezi nově jmenovanými držiteli těchto panských úřadů můžeme z hlediska jejich sociálního a vzdělanostního profilu považovat za „osvícené úředníky“ nejvyššího sudí Filipa Krakowského z Kollowrat, dále pak Františka Leopolda Buquoye, jenž od roku 1748 převzal Chotkův úřad nejvyššího zemského komorníka a neobsazený úřad nejvyššího zemského maršálka. Patří sem samozřejmě i Rudolf Chotek, který se však vymyká svou kariérou v centrální správě. Z celé skupiny nově jmenovaných šlechtických funkcionářů se kariéry v centrální správě dočkal jen Chotek a cizinec Hatzfeld.

⁶⁴ K Friedrichovi Harrachovi srov. Grete Klingenstein, Johann Daniel Schöpflin und Wien, in: Bernard Vogler/Jürgen Voss, edd., Strasbourg, Schoepflin et l'Europe au XVIIIe siècle, Bonn 1996, s. 128-162.

⁶⁵ K Scheybovi srov. Irene Holzner, roz. Tuma: Franz Christoph von Scheyb (1704-1777). Leben und Werk. Ein Beitrag zur süddeutsch-österreichischen Aufklärung. Phil. Diss. (Wien 1975).

⁶⁶ Korespondenci vydal Richard Fester, ed., Johann Daniel Schöpflins brieflicher Verkehr mit Gönnern, Freunden und Schülern, Tübingen 1906.

⁶⁷ Příležitostné dopisy Chotka Harrachovi z doby tyrolské mise (od 4. 8. 1744 do 23. 7. 1745) viz: Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (AVA), Familienarchiv Harrach, kart. 499, Fasz. „Chotek, Rudolph“.

⁶⁸ AVA Wien, FAHarrach, kart. 499, Fasz. „Chotek, Wenzel Anton.“ „In denen Vernohmen dass Ihre Kaysrl Mayest Euer Exel die Obrister Canzler Stelle allergnädigst Zu conferiren geruhet so unterfang mich Euer Excellenz Zu gratulieren undt Glückt Zu wünschen damit Zu trosten dass Wertte Vetelands Euer Ex in guder Gesundheit viel lange Jahre solche hohe Charge übertragen weilen mich aber als Ein so altte unt Von vielen Jahren her devotste gehorsante Diener wie auch bede Mein Söhne in dero Protection unt Gnaden zu erhalten Wohin ich gehorsambst Empfehendt Ersehen werde Euer Exc Meiner gnädiger Her Her Weilen mir in Prag in läuter fuhrecht leben so hab ich mich zu meinem Sohn in das Feldlager Zu Wischka begeben den 21 Julii 1745.“

⁶⁹ Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserl. österreichische bis 1823, Bd. 1, A-E, Schloss Senftenegg 1967, s. 176: „Chotek, Wenzel Frhr. v., kaiserl. wirkl. geh. Rat, des Grösseren Landesrechts Beisitzer u. Statthalter in Böhmen, Gfstd., als „Chotek Graf v. Chotkowa u. Wognin“, Hoch- und Wohlgeboren“, Wapp Bess., Frankfurt 4. 10. 1745 (R)“. Alois Schmid mylně uvádí, že povýšení se vztahovalo jen na Rudolfa Chotka, potom by bylo nelogické, aby taxu za povýšení platil Václav Antonín Chotek. Text listiny přepisuje J. Ledr, Chotkové, s. 35.

⁷⁰ Schmid/Grypa, s. 236, Nr. 10, Chotek Marii Terezii, b. m. 21. 1. 1746. „mais s'il me coutte la taxe de comte d'Empire, outre celle que sans cela j'ay a payer comme conseiller d'Etat, cela donera une furieuse alteration a ma petite bourse“

⁷¹ Schmid/Grypa, s. 244, Nr. 17, Chotek Uhlfeldovi, b. d., b. m. (München, 1.-4. 2. 1746). „mich so weit zu protegieren, dass mir meine Unvermögenheit zu keinem Nahteil gereichen möge.“

- ⁷² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci Vídeň 11. 1. 1747, fol. 405v-r. Sigmund Rudolf hrabě z Sinzendorfu-Thannhausenu zastával úřad nejvyššího hofmistra od roku 1724 do roku 1747. Hodnostář byl mladším synem Prvního rakouského kancléře Philippa Ludwiga Wenzela hraběte ze Sinzendorfu (1671-1742). Jeho strýcem byl státní kancléř Uhlfeld, který si vzal za manželku dceru kancléře Sinzendorfa. Rudolf Chotek o něm psal otci „dont ce ministre brigade la charge, et les affaires du dehors plus interessantes encore que celles de Baviere font retarder mes expeditiones“.
- ⁷³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 19. 1. 1747, fol. 407v.
- ⁷⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 25. 1. 1747, fol. 410v.
- ⁷⁵ Schmid/Grypa, s. 640, Nr. 76, Chotek Uhlfeldovi, Praha 12. 8. 1747.
- ⁷⁶ D. Ruzicka, Friedrich Wilhelm Graf von Haugwitz (1702-1765). Weg, Leistung und Umfeld eines schlesisch-österreichischen Staatsmannes, Frankfurt am Main 2002, s. 165-166.
- ⁷⁷ Armin Wallas, Stande und Staat in Innerösterreich im 18. Jahrhundert: Die Auseinandersetzung um die Gerichts- und Verwaltungsorganisation zwischen den Kärntner Landständen und der zentralistischen Reformpolitik Wiens, Klagenfurt 1987, s. 46; D. Ruzicka, Haugwitz, s. 168-174.
- ⁷⁸ Prosopografií těchto Slezanů se zabývala D. Ruzicka, Haugwitz, s. 441-447; na slezský původ Haugwitzových spolupracovníků upozornil již A. Wallas, Stände und Staat, s. 46ff. Oba autoři přinášejí trochu odlišné postřehy a ani jeden přirozeně nemohl vypočítat všechny Slezany a zhodnotit všechna příbuzenská spojení. Úlohu Kottulinských a Wilczeků zhodnocuje spíše tato práce, D. Ruzicka tyto slezské rody nezahrnuje do „užšího okruhu spolupracovníků“. Jejich význam ukazují také seznamy členů nejrůznějších komisí, které se zabývaly decenálním recesem a zpracováním katastru. Přináší je Bernhard Hackl, Die Theresianische Dominikal- und Rustikalfassion in Niederösterreich 1748-1756, Frankfurt am Main 1997.
- ⁷⁹ Viz A. Wallas, Stände, s. 47-48; D. Ruzicka, Haugwitz, s. 186.
- ⁸⁰ O první inspekční cestě srov. Ruzicka, Haugwitz, s. 216, J. Pekař, Katastry, s. 146.
- ⁸¹ Schmid/Grypa, s. 640, Nr. 76, Chotek Uhlfeldovi, Praha 12. 8. 1747; Tamtéž, Nr. 79, Chotek Uhlfeldovi, Praha 19. 8. 1747.
- ⁸² D. Ruzicka, Haugwitz, s. 219, 224.
- ⁸³ Renata Dohnalová, Deputace ve věcech vojenských, kontribučních a komorních na Moravě 1748-1749, dipl. práce – historie, FFMU Brno 1993.
- ⁸⁴ D. Ruzicka, Haugwitz, s. 224-225.
- ⁸⁵ K Hatzfeldově kariéře v Čechách srov. Margarethe Picha, Der Aufstieg des Grafen Karl Friedrich Hatzfeld zu Gleichen bis zu seinem misglücklickten Versuch ein Prämier-ministerium in internis zu gründen, Phil. Diss. Wien 1940.
- ⁸⁶ D. Ruzicka, Haugwitz, s. 232; J. Pekař, Katastry, s. 165.
- ⁸⁷ J. Pekař, Katastry, s. 170.
- ⁸⁸ Manderscheidovy pozice si všímá Arnošt Denis, Čechy po bílé hoře, Praha 1921, s. 717, 787.
- ⁸⁹ Vyhláška oznámila rozhodnutí z 14. 7. 1748. Srov. František Roubík, Místodržitelství v Čechách 1577-1749, SAP XII/2, 1967, s. 539-603, zvl. s. 561.
- ⁹⁰ D. Ruzicka, Haugwitz, s. 246; J. Pekař, Katastry, s. 185.
- ⁹¹ Schmid/Grypa, s. 666, Nr. 92, Chotek Uhlfeldovi, Innsbruck 19. 9. 1748.
- ⁹² Schmid/Grypa, s. 725-770, Nr. 130, Chotek Uhlfeldovi, Weingarten 10. 12. 1748 ad.
- ⁹³ Schmid/Grypa, s. 784, Nr. 18, Chotek Uhlfeldovi, Kosntanz 18. 2. 1748.
- ⁹⁴ Notker Hammerstein, Zur Geschichte der Kreis-Assoziationen und der Assoziationsversuche zwischen 1714 und 1746, in: Aretin, Hg., Kreisassoziationen, s. 79-120.
- ⁹⁵ Schmid/Grypa, s. 945, Nr. 95, Chotek Uhlfeldovi, Salcburk 9. 11. 1748.
- ⁹⁶ RACH, kart. 30, inv. č. 500, fol. 5. „Lieber Graf Chotek. An Eurem Schwager den Grafen von Kinsky habe [ich] vor deren Tagen einen so Eyfrigen als getreuen Diener verlohren, durch dessen hintritt die Praesidentes Stelle des hiesigen Stett Banco in Erledigung gediehen. Da nun meine und des publici Dieners die baldige Ersezung dieser wichtigen Charge unumbgänglich Erfordert, und die Kaysers gnad, so wie ich, ein vollkommenes Vertrauen in Eure Geschicklichkeith, Thuen und Ehrlichkeit setzen, so habe [ich] mit seinem Einverständnis uns Euch darzu zu bennennen Entschlossen, gleich Euch auch durch gegenwerthiges [Schreiben] gnädigst darzu benennen: ohne also auch Einen anderen [bevorziehen] und euch in stand zu setzen Eure witrige Station zu verlassen, habt lhro unverzuglich Eure anhero Reyss, im möglichsten Stille und ohne dass jemand dessen ursach

wisse, anzustetten, diesselbe so viell Innen bey diemaligen Jahrs Zeith tumlich zu beschleunigen, und von der letzten Post oder nachst Station eine Staffeta vorauss zu schicken, damit ich vorlauffig wisse, an wass tag Ihro ankommet. Da Eure kunfftige Charge Eure beständige Gegenwarth alhier erfordert, nunhier Eure bisherige im Böhemb inversatile damit wäre, so werde mit selber auch andern Orth disponieren, Euch dargegen zwanzig tausend Jährlich gehaltdt alhier anweisen, und über Eure kunfftigen Betrag eine schriftliche Instruction bey ihrem anhero kunfft Euch zustellen. Euren Bruder wider übrigens zu ausführung deren bishero auch austragen gewesen Eine richtige Commission, und verbleibe Euch mit Kayserl Königl und landesfürstl Gnadt besonders wohl beygethan. 16 Januarii 1749 Maria Theresia“

⁹⁷ Chotkovu skromnou větu „je me croiroi indigne d’entrer dans la grande confrerie“ lze chápat jako reakci na jmenování. Schmid/Grypa, s. 996, Nr. 7, Chotek Uhlfeldovi, Günzburg 16. 1. 1749; s. 1000, Nr. 12, Chotek Uhlfeldovi, Vídeň 28. 1. 1749.

⁹⁸ I zde zůstává nejlepším zdrojem informací Chotkova autobiografie. RACH, kart. 27, inv. č. 498, fol. 208v-r; informace bez citací pramenů přináší též J. Ledr, Chotkové, s. 44.

⁹⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 21. 10. 1744, fol. 187v-r. „...je me trouve en service, et me rend des aujourdhui a Schönbrun, mon frere se trouve bien affairer avec sa defence et allarmer de l’ennemi depuis la Ville de Costance est tomber entre les mains de l’Ennemi; de la Baviere je veus dire de Munich l’Administration s’est retirer a Braunau, de l’Armée on ignore toutes nouvelles, et il paroît que les lettres escrit tardant toujours d’un courié“

¹⁰⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 14. 10. 1744, fol. 195.

¹⁰¹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Sulzbach 15. 1. 1745, fol. 213.

¹⁰² J. Ledr, Chotkové, s. 44.

¹⁰³ RACH, kart. 27, inv. č. 498, fol. 208v-r; jedinou pramennou stopou z tohoto období je dopis Václava Antonína Chotka Harrachovi, datovaný u syna ve vojenském táboře „u Vyškova“ v prosinci 1745. AVA, FAHarrach, kart. 499, Fasz. „Chotek, Wenzel Anton“.

¹⁰⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 21. 5. 1746, fol. 231v. „SM presse mon depart et je conte etre expedier deja apresdemain, mon epouse m’accompagne de quoi je suis bien charmer.“

¹⁰⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Mnichov 5. 6. 1746, fol. 234v. „Jusqu’ici je suis arriver heureusement avec mon epouse accompanies de l’Abbé et de mon beau frere Jeun Comte Kottulinsky, Je repas de ce soir droit a l’armée, presse au surplus que l’Electeur, et mon frere m’ont arreter trois jours entiers, je conte laisser mon epouse a Padou, chez la Soeur Tesse Schullenburg juqu’a al’arrivé de mon equiPAGE.“

¹⁰⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Fiorenzolo 28. 6. 1746, fol. 235v.

¹⁰⁷ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Janov 27. 8. 1746, fol. 244v.

¹⁰⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Novi 1. 9. 1746, fol. 230. „Notre armée aiant poursuivie l’ennemi dans un traine jusqu’a ici, et depuis trois jours nous sommes entrer en cinque colonne dans les montagnes, et depuis aujourdhui nous bombardons avec un colonne la forteresse de Gavi et avec l’autre nous attaquons l’endroit presque inaccessible nommer Bocheta il nous faut perer ces deux endroits pour aller a Gene si nous reussions, nous en pouvons tirer de Tresor et nous dedomager de tous les frais de cette campagne.“

¹⁰⁹ RACH, kart. 27, inv. č. 498, fol. 208v-r

¹¹⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Novi 25. 5. 1746, fol. 277v-r.

¹¹¹ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Janov 13. 6. 1746, fol. 278v.

¹¹² RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Milán 24. 7. 1747, fol. 287v-289r. „il parait que nous trois sommes nés pour etre toujours par chemin et routtes, dans quinze jours de tems j’ai due me rendre deux fois a Turin, et j’y retourne encore cette apresdiné, mon frere se trouvera en chemin de Vienne a Prague...“

¹¹³ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Vídeň 14. 9. 1748, fol. 302v.

¹¹⁴ J. Ledr, Chotkové, s. 45.

¹¹⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Berlín 16. 10. 1748, fol. 296v.

¹¹⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Berlín 24. 12. 1748, fol. 294r. „pour la cour: les jours me sont fixés, hor celles je n’y va pas; le Roi et la Reine mere recherchent dailleurs la conservation/conversation des esprits brillants, tout le monde n’a pas ce don du ciel; je fais dailleurs

cher Pere que vous etiés agreablement ici, honorés et respecté, votre presence flattoit toute la cour et meme le souverain.“

¹¹⁷ RCh, kart. 25, inv. č. 493, Jan Karel Chotek otci, Berlín 18. 3. 1749, fol. 293v. „voila une belle charge vacante, et differents competantes que la Cour se presenteront, il se pourroit fort bien inter tot litigantes que la cour supprime entierement et ne remplace point cette charge, au moins on retranchera de beaucoup les revenus bonnes, qui ont été de 35/m fl.“

¹¹⁸ F. Roubík, *Místodržitelsví*, s. 563.

¹¹⁹ RCh, kart. 27, inv. č. 498, fol. 208v-r.

III. Životní svět tereziánského ministra

III. 1. „Nečekaná revoluce“

Vídeňský dvůr roku 1749 se podstatně lišil od pompézního prostředí, které bratři Chotkové poznali během svého pobytu v roce 1740. Rudolf Chotek měl dokonce tu čest, že se na nadcházejících změnách podílel již od samého počátku jako jeden z hlavních aktérů. Zahájení „nečekané revoluce“ oznámila energická panovnice stejně akčním způsobem, jaký projevovala během války. 2. května 1749 svolala celý dvůr a nejvyšší hofmistr Lothar Dominik hrabě Königsegg přečetl zkoprnělým dvořanům nové změny v centrálních úřadech a u dvora. U Josefa hraběte von Khevenhüller-Metsch vyvolaly zděšení. V osudný den si zapsal do deníku: *„Systém in judicialibus et publicis trvající po celá staletí byl převrácen; tím byli zasaženi úplně všichni a veřejnost se zarmoutila o to více, že takovouto revoluci neočekávala a po jejím úspěchu nastanou ještě větší změny...když jednou začne vládnout „esprit de nouveauté“, nelze jej zastavit, ani utišit, bude se stále rozšiřovat a kupit zmatek.“*¹ Tradicionalistický dvořan zdaleka nebyl jediným, kdo změny považoval za historický mezník. Výrazem „revoluce“ však rozhodně neměl na mysli, že by změny ve státní správě a berní politice způsobily „revoluci“ ve smyslu vzpoury proti sociálnímu řádu. Pojem, jenž získal po roce 1789 silný emocionální náboj, měl do této doby poměrně neutrální význam. Používal se jednoduše jako označení pro velkou změnu. Zpravidla se ovšem chápal v pozitivním smyslu, což v tomto případě očividně neplatí. K dovršení všeho se pojem často používal jako označení pro legitimistickou, konzervativní změnu, jež obnovila starý pořádek narušený novotami.² Tento význam – návrat k počátku – je ostatně obsažen již v původním významu slova „*revolutio*“, které označovalo otáčivý pohyb v kružích. Nenechme se však zdánlivým rozporem zmást, vždyť o „revolucích“ se nemluvilo jen v politice. Připomeňme, že pro současníky byla „*revolucí*“ i válka o dědictví rakouské³, nebo vynález létajících balónů.⁴ Významový rejstřík kontroverzního pojmu dosahoval zkrátka úctyhodné šíře a nejlépe jej shrneme v tom smyslu, že označoval jakoukoli velkou změnu, ať už pozitivní, nebo negativní.

Přesto nemůžeme odmítnout otázku, zda haugwitzovské reformy souvisely s novými myšlenkami evropského osvícenství. Domníváme se, že zde nějaká souvislost skutečně byla, ačkoli musíme zdůraznit, že reformy neusilovaly o revoluční změnu společenského řádu, ani o nastolení spravedlivějšího politického systému. Jejich cílem bylo jen zlepšení civilní správy a zvýšení efektivity při výběru daní. Je to málo? Není, protože k dosažení tohoto cíle bylo potřeba provést celou řadu dalších změn, personálními přesuny počínaje a reorganizací civilní správy konče. Pro sociální dějiny šlechty je podstatný především fakt, že bylo potřeba vytvořit

moderní státní úřady a naplnit je kvalifikovanými úředníky. Osvícenská monarchie tím možná chtěla obejít šlechtu coby samosprávné zemské stavy, ovšem rozhodně nechtěla vytlačit šlechtické služebníky ze státní správy. Reformátorskou rétoriku oněch dob tedy charakterizuje kritika zemských stavů a současně snaha o mravní obrodu česko-rakouské šlechty. Rovněž původce této politiky musíme vidět spíše ve šlechtických ministrech a dvořanech v okolí panovnice; Marii Terezii můžeme považovat za osvícenou panovnici jen v dobovém významu, tedy jako ochránkyni věd. Musíme vysvětlit, že dobové výrazy „Aufklärung“ či „lumières“ měly původně užší smysl, než jim přisuzujeme dnes.⁵ Znamenaly totiž co znalosti, vědy, učenost, popř. dobré mravy. Pokud by někdo v 18. století nazval tereziánské reformy osvícenými, znamenalo by to cosi v tom smyslu, že jsou to opatření prospěšná a vycházejí ze současných vědeckých poznatků. Marie Terezie se ovšem o současné vědecké poznatky nezajímala a nemohla se s novými názory seznámit ani prostřednictvím svého vzdělání. Její výchovu řídili jezuité, kteří jí sice vstúpili poněkud rigorózní zbožnost, ale nikoli lásku k vědám. V dospělosti se panovnice věnovala spíše karetním hrám a nikoli četbě učené literatury.⁶

Jak jsme uvedli výše, musíme původce myšlenkových novinek hledat mezi aristokraty z jejího okolí, ba dokonce i v řadách katolického kléru. Vyzdvihnout musíme především jejího nového oblíbence Friedricha Wilhelma Haugwitze. Starší bádání poněkud přehlíželo myšlenkový rozhled tohoto reformátora a neustále trvalo na tom, že jej ke změnám inspiroval úspěch pruského správního systému v nově dobytých slezských provinciích. Teprve nedávná práce Dagmar Ruzicky vnesla do této otázky trochu světla.⁷ Ukázalo se, že Haugwitz poznal Prusko již v mládí a obdržel tam moderní vzdělání, které mu umožnilo osvojit si již tehdy model „užitečných věd“. Jeho cesta za vzděláním se lišila od běžného modelu díky luteránské konfesi, která jej na jedné straně vyloučila ze studia na jezuitské univerzitě ve Vratislavi, na druhé straně mu umožnila navázat na rodinnou tradici, která spojovala slezskou luteránskou šlechtu s univerzitami v Sasku a v Braniborsku. Friedrich Wilhelm tedy od roku 1719 navštěvoval rytířskou akademii v Lehnici, a roku 1721 se odebral na univerzitu ve Frankfurtu nad Odrou.⁸ Tento krok jej velmi odlišoval ode všech katolických šlechticů jeho generace. Umožnil mu totiž poznat pragmaticky zaměřený model vyššího světského vzdělání, který vznikl právě na pruských univerzitách v Halle nad Sálou a ve Frankfurtu nad Odrou. Na obou školách byly založené první katedry kameralistiky vůbec, na obou se uplatnilo Thomasiovo pojetí přirozeného práva a navíc zde byly přístupné kurzy historie.⁹ Nevíme, zda se tu Haugwitz seznámil také s karteziánskou filozofií, avšak vyskytovali se zde profesori, kteří tento směr přijali za svůj. Víme však najisto, že navštěvoval kolokvia prof. Justa Christopha

Dithmara, jenž přednášel ekonomii a kameralistiku. Díla významných kameralistů se nacházela také mezi knihami, jež si koupil během svého studia.¹⁰ Vzhledem k tomu, že se jeho oblíbeným autorem stal zastánce panovnického absolutismu Wilhelm Schröder, nelze pochybovat o tom, že Haugwitzovy politické principy byly výsledkem dlouhodobého studia a ne jen náhlou inspirací podnícenou pruským úspěchem ve Slezsku. Tereziánský reformátor vlastně získal podobné vzdělání jako špičkoví pruští úředníci a nemusel čekat na to, až od nich něco odkouká. Abychom však nevyvolali dojem, že Haugwitz představoval jakýsi „měšťanský typ“ moderního úředníka, musíme dodat, že po Frankfurtu nad Odrou navštívil roku 1723 rytířskou akademii v Nancy v Lotrinsku a absolvoval tradiční kavalírskou cestu.¹¹ V Nancy se mohl zdokonalit v právních vědách a šlechtických cvičeních, avšak hlavně zde mohl vybrousit své kavalírské chování a seznámit se s budoucím císařem Františkem Štěpánem Lotrinským. Muž, který nesl zodpovědnost za „nečekanou revoluci“, tedy představoval jakýsi smíšený typ úředníka-kavalíra.

Podívejme se nyní na otázku, co a jak Haugwitz změnil v centrálních úřadech a u dvora v roce 1749. Začneme nejprve obecnou charakteristikou:¹² Základními principy nového systému centrální správy se stala centralizace úřadů, oddělení justice od civilní správy a spojení civilní správy s finanční. Výsledkem byl vznik mohutného superministerstva s názvem „Direktorium in publicis et cameralibus“, které nahradilo Českou dvorskou kancelář a Rakouskou dvorskou kancelář. Jak název napovídá, spojoval nový úřad nejenom správu českých a rakouských zemí, nýbrž i správu politických záležitostí (*res publicae*) s finančními (*res cameraliae*). V souladu s principem naprosté centralizace měl ovšem nový úřad převzít veškerou finanční správu a Dvorská komora se měla zrušit. Ačkoli Haugwitz na tomto kroku trval, Marie Terezie se rozhodla starý úřad zachovat, dokud žili jeho president a vicepresident. Ke zrušení nakonec nedošlo. Současně s Direktoriem vznikl Nejvyšší soudní úřad (Oberste Justizstelle), jenž se měl stát nejvyšší a centrální soudní instancí. Dříve měly totiž soudní pravomoci i správní úřady a z toho vznikala zmatek. Ve skutečnosti si však Direktorium převzalo a zachovalo soudní pravomoci po dvorských kancelářích. Pro porady o důležitých politických záležitostech v oblasti vnitřní politiky měla vzniknout „Konferenz in internis“, do jejíhož čela měl zasednout dosavadní český kancléř Harrach. Nicméně zmíněný kavalír zemřel již v červnu 1749 a „konference“ tedy zmizela v labyrintu Haugwitzova superministerstva (zanikla snad roku 1753). Reforma zvýšila prestiž a vliv správních úřadů na úkor dvorské organizace (*Hofstaat*), neboť vedla ke zrušení soudních pravomocí nejvyššího dvorského maršálka a tím pádem téměř odstranila právní privilegia dvorských služebníků. Díky tomu, že

hlavní moc soustředili do svých rukou vrcholní představitelé ústřední správy, poklesl vliv nejvyššího hofmistra i dalších vysokých dvorských úřadů. V neposlední řadě se reformou a byrokratizací úřadů zpřetrhaly četné nitky, spojující centrální úřady se zemskými stavy.

Na druhou stranu musíme připomenout, že řada centrálních úřadů zůstala reformou netknuta. Týká se to především zahraniční politiky. Tam došlo k zásadní změně až v roce 1752, kdy se Státní kancelář změnila v úřad aspirující na funkci ministerstva zahraničí.¹³ Jeho vývoj však probíhal jen jaksí paralelně s haugwitzovskou reformou vnitřní správy. Státní kancelář vznikla již roku 1741, kdy byl do jejího čela postaven Anton Corfix hrabě z Uhlfeldu. O zahraniční politice však rozhodovala stále tajná konference a kancelář měla sloužit skutečně jen k vyhotovování listin o výnosech tajné konference. Situaci změnilo až jmenování Václava Antonína hraběte Kaunitze v roce 1752. Nový kancléř získal mnohem pevnější mocenskou pozici, takže začal být brzo považován za „prvního ministra“. Z institucionálního hlediska představovalo jeho místo jakýsi kompromis mezi nejvyšším hofmistrem a vládním ministrem. Marie Terezie ostatně váhala, zda má nadějněho kavalíra jmenovat do funkce kancléře, nebo nejvyššího hofmistra, z hlediska jeho úkolů by v tom zřejmě nebyl tak velký rozdíl. Avšak svého vlivu využil Kaunitz k centralizaci zahraniční politiky do jednoho úřadu. Zahraniční politika se dříve drobila mezi různá ministerstva. Především styky s Osmanskou říší a Ruskem nadále obstarávala Dvorská vojenská rada. Styky s různými státy v Říši zase řídila Říšská dvorská kancelář a Říšská dvorská rada. Konečně do styků s Polskem tradičně mluvily české zemské úřady. Kaunitzovi se podařilo převzít řízení styků s Osmanskou říší i s Ruskem a v politice vůči Říši hrála státní kancelář rovněž prim. Říšská dvorská kancelář v podstatě jen kopírovala její instrukce.

I mezi úřady „vnitřní správy“ se našly takové, které nebyly podrobeny haugwitzovské reformě. Z hlediska habsburské pozice v Říši sem můžeme řadit oba vídeňské úřady, Říšskou dvorskou radu¹⁴ a Říšskou dvorskou kancelář.¹⁵ Oba jsou bohužel značně přehlíženy v rakouských pracích o „ústřední správě“, neboť z rakouského hlediska byli habsburští císařové především „rakouskými panovníky“, ačkoli jim císařský titul náležel jako vladařům nad Říší římskou národa německého. Oba úřady si však zachovávaly svůj význam, ačkoli jejich vliv samozřejmě podléhal mocenským výkyvům. Jejich kompetence vymezila v roce 1559 zakládací instrukce a od té doby se zásadně neměnily. Od založení Rakouské dvorské kanceláře po roce 1620 jim však vznikla významná konkurence, která začala fakticky zužovat jejich obor působnosti. K úpadku obou říšských úřadů došlo zejména po rezignaci říšského vicekancléře Karla Friedricha Schönborna roku 1734, jehož pozice se zhroutila po smrti mohučského arcibiskupa Lothara Františka Schönborna v roce 1729.¹⁶ Dodejme, že mohučští

arcibiskupové-kurfirťi byli již Zlatou bulou císaře Karla IV. z r. 1355 jmenováni dědičně do funkce říšských arcikancelářů a říšští vicekancléři ve Vídni fungovali teoreticky jako jejich zástupci. Působení Karla Friedricha v tomto úřadu v letech 1705-1734 znamenalo jakýsi vrchol, kdy byla kancelář přestavěna, nově zařízena a dostala podobu, kterou si zanechala až do zániku Říše roku 1806. Stav kanceláře roku 1749 byl do velké míry ovlivněn zmatky z doby války o dědictví rakouské. Schönbornův nástupce Johann Josef hrabě Metsch musel své místo uvolnit již roku 1737 hraběti Colloredovi, který však úřad zastával jen jako dočasný správce. Bavorský císař Karel VII. odmítl vicekancléře z rakouského rodu a jmenoval do funkce bavorského šlechtice Johanna Georga hraběte z Königfeldu, který se v úřadu udržel od roku 1742 až do své smrti roku 1750. Ve skutečnosti bylo samozřejmě nemyslitelné, aby bavorský stoupenec úřadoval ve Vídni, přímo před očima Marie Terezie, takže Königfeld musel výkon svého úřadu prodat Colloredovi již po uzavření füssenského míru v roce 1745. Jelikož se však splátky za prodaný úřad komplikovaly, zůstal mu titul *de iure* až do smrti v roce 1750. Stejný zmatek ovládl i říšskou dvorskou radu, jež působila jako soudní dvůr, paralelně s Říšskou soudní komorou, která sídlila ve Wetzlaru. President říšské rady sice neměl tak důležité postavení jako říšský vicekancléř, ale samozřejmě i v jeho případě vadilo panovníci, že se držitel tohoto úřadu hrabě Ostein přidal na stranu Karla VII. Posoudit situaci v kanceláři a v radě po roce 1749 je velmi obtížné. Na jednu stranu musíme vzít v úvahu řadu faktorů, které mluví pro mocenský úpadek tohoto úřadu (zmatky let 1741-1745, vzestup Direktorია a Státní kanceláře, slabou mocenskou a hospodářskou základnu říšského vicekancléře Colloreda). Na druhou stranu nelze ignorovat, že doboví pozorovatelé řadili Colloreda mezi tři nejvlivnější osoby vídeňského dvora a jeho salon považovali za důležité místo společenského dění.

Uherská dvorská kancelář a Sedmihradská dvorská kancelář patřily rovněž k správním úřadům, kterých se haugwitzovská reforma nedotkla. O jejich vývoji a úkolech se však ví tak málo, že ani nemůžeme nijak zodpovědět, zda v těchto úřadech došlo k nějakým reformám v otázce struktury či provozu. Uherská dvorská kancelář při dvoře (*Cancellaria Aulica Hungarica*)¹⁷ měla sice počátek již ve 40. letech 16. století, ale dlouho nedosáhla významu, který by se dal srovnat s tím, co pro české země znamenala Česká dvorská kancelář po roce 1627. Oficiálně byl i uherský kancléř ve Vídni jen zástupcem nejvyššího kancléře uherského (*cancellarius supremus*), jímž byl již od 13. století ostříhomský arcibiskup. V reálné politice bylo ovšem prosazení panovnických rozhodnutí závislé na zemských úřadech v Uhersku, které až do dob Josefa II. sídlily v Prešpurku/Bratislavě. Jednalo se především o místodržitelskou radu (*Consilium locumtenentiale hungaricum*), která se dočkala jisté

modernizace již r. 1723.¹⁸ Vídeňský dvůr zlepšil situaci alespoň tím, že na místo palatinů, kteří byli vázáni uherskými zákony, dosazoval příslušníky vládnoucího rodu jako „uherské místodržitele“ a zřizoval jim v Prešpurku jakousi odnož vídeňské dvorské organizace s vlastní „centrální správou“. Tak byl od roku 1732 až do roku 1741 místodržitelem František Štěpán Lotrinský, který však své povinnosti nevyřizoval příliš vážně. K reálné změně došlo poté, co byl roku 1765 místodržitelem jmenován vévoda Albrecht Sasko-Těšínský, manžel arcivévodkyně Marie Kristýny. Vévoda Sasko-Těšínský nebyl zvolen ani schválen uherskou šlechtou, ani nepřisahal na uherské zákony a k dovršení všeho nebyl jmenován žádný palatin. Panovnice přestala svolávat uherský sněm. Její vláda v Uherských zemích získala s malým zpožděním a jinou metodou podobně despotický charakter, jako v dědičných zemích, i když se jí nepodařilo vytvořit ve Vídni žádné „uherské Direktorium“. Sedmihradská dvorská kancelář vznikla po anexi Sedmihradska roku 1697 a také pro ni platilo, že musela hájit do velké míry stavovská práva své země. Ani ona však nedosáhla většího významu a Josef II. ji sloučil s Uherskou dvorskou kanceláří.

Haugwitzovská reforma se nedotkla ani nejvyšší vojenské správy. Nejvyšším orgánem zůstávala Dvorská válečná rada, která dostala novou instrukci v roce 1745, ještě před Haugwitzem.¹⁹ V jejím čele stál staříček Josef hrabě z Harrachu, zastupovaný (od roku 1755) Wilhelmem Reinhardem hrabětem z Neippergu, jenž se proslavil katastrofální porážkou v bitvě u Molwitz. O Harrachovi je známo, že se snažil prosadit jistou změnu již do svého nástupu do funkce v roce 1738, ale teprve neúspěchy v sedmileté válce si vynutily radikální zásah.²⁰ V 50. letech 18. století sice došlo k jisté změně, ale spíše k horšímu. Direktorium si tehdy začalo usurpovat právo na spravování vojenských záležitostí a Haugwitz založil ve svém superministerstvu tzv. Generální válečný komisariát. Toto opatření však nikterak nepříspělo k zlepšení těžkopádného rozhodování během sedmileté války. Urychlilo naopak pád celého haugwitzovského systému. V roce 1760 získal post presidenta Dvorské válečné rady úspěšný válečník Leopold Josef hrabě von Daun, který konečně zahájil reformy ve vojsku i v organizaci zmíněného úřadu. Ještě větší význam však měl maršál Maurice Lacy, jenž stál v čele úřadu od Daunovy smrti roku 1766 až do roku 1775. V době jeho úřadování zažila Dvorská válečná rada zásadní změny, neboť získala nové budovy po zrušeném jezuitském řádu a začala se měnit v moderní instituci, která sloužila za vzor ostatním centrálním úřadům.²¹

Vedení hospodářské politiky bylo roztrženo do několika institucí, jež vesměs vznikly při předchozích pokusech o hospodářské reformy. Nejdůležitější novinkou byl vznik Ústředního komerčního kolegia v roce 1746, které vedl bývalý Nejvyšší český dvorský

kancléř Filip Josef hrabě Kinský. Úřad byl osobou svého presidenta propojen s Ministerskou bankovní deputací a Vídeňskou městskou bankou (zal. 1706). Nelze říci, zda toto spojení mělo usnadnit centralizaci hospodářské politiky, nebo zda se jednalo o náhodný výsledek klientské politiky. Kinský však stejně zemřel již v lednu 1749, takže hospodářskou politiku příliš neovlivnil. Na jeho místo nastoupil jeho švagr Rudolf Chotek. Nový president skutečně využil tento zvláštní systém pro cílenou hospodářskou politiku, která usilovala o nahrazení ztrát způsobených ztrátou Slezska a válečnými výdaji. Nicméně Haugwitzova touha shromažďovat úřady a centralizovat co se dá, se nezastavila ani před Chotkovým úřadem. Roku 1753 dosáhl Haugwitz toho, aby se Ústřední komerční kolegium a Ministeriální bankovní deputace podřídily Direktoriu. Od té doby již netvořily samostatné úřady, nýbrž podřízené deputace v rámci centralizovaného molochu. Situace se změnila až roku 1760, kdy si Chotek vymohl opětné osamostatnění a navíc získal do svých rukou také Dvorskou komoru.

*****.

Jak jsme již nastínili výše, tlak sedmileté války si vynutil revizi Haugwitzova systému. V letech 1760-1763 bylo celkové uspořádání úřadů zrušeno a nahrazeno novým systémem, za jehož autora se poněkud zjednodušeně považuje státní kancléř Kaunitz.²² Z hlediska našeho tématu musíme ovšem doplnit, že Kaunitzova kritika nebyla zaměřená jenom proti Haugwitzovu těžkopádnému systému, který se již stejně přežil, nýbrž i proti Chotkově hospodářské politice, která dávala našemu hrdinovi příliš velkou moc.²³ Podstatou Kaunitzova systému tedy bylo opětné oddělení politické a finanční správy a přísnější kontrola finanční správy. Za tímto účelem navrhl Kaunitz založit Dvorskou účetní komoru (*Horfrechenkammer*), která měla kontrolovat hospodaření všech ostatních centrálních úřadů. Namísto Direktorie vznikla Česko-rakouská dvorská kancelář, což znamenalo jistý kompromis mezi centralizací a stavovským partikularismem. Do čela nové kanceláře byl nakonec postaven Rudolf Chotek, který se musel vzdát svých pozic v hospodářské politice. O tuto oblast se nyní starala Dvorská účetní komora – v čele s Kaunitzovým chráněncem Ludwigem hrabětem z Zinzendorfu – a Dvorská komora, která se spojila s Ministeriální a bankovní deputací. Do čela hybridního úřadu se dočasně postavil nevýrazný hrabě Seyfried von Herberstein, nahrazený brzo Karlem Friedrichem hrabětem z Hatzfeldu. Stejně podstatnou novinkou se stalo založení Státní rady v roce 1760, která měla rozhodovat o hlavních politických liniích. Úřad měl v jistém smyslu navazovat na konferenci *in internis*, která krátce existovala po roce 1749. Za členy rady se jmenovali zkušení politici, kteří však neměli stát v čele žádného z „ministerstev“. Kaunitz tak chtěl zabránit klientelismu.

Krátce na to však otevřela nečekaná smrt císaře Františka Štěpána I. roku 1765 cestu k zásadním reformám v oblasti, která byla doposud zasažena jen nepřímo – ve dvorské organizaci.²⁴ Jejich hlavním iniciátorem však nebyl Kaunitz, nýbrž římský král Josef II. Mladý spoluvladař realizoval v těchto reformách některá osvícenská opatření, jež vycházela z nutnosti šetřit a podřídít vše kritériu užitečnosti. V únoru 1766 rozhodla Marie Terezie o tom, že spojí svou dvorskou organizaci s dvorem římského krále Josefa II. a dvory arcivévodů a arcivévodkyň zruší úplně. Celková velikost c. k. dvorské organizace se tím zmenšila a zároveň se snížily i výdaje. Následovalo rozhodnutí o snížení počtu dvorských slavností, což výrazně ochudilo společenský život, ale vrchol přišel v prosinci 1766. Tehdy Josef II. prosadil zásadní změny ve dvorském ceremonielu, které vedly k poněkud jinému chápání dvorské společnosti. Panovnice zrušila povinnost nosit tzv. španělský oděv (*spanischer Mantelkleid*), který byl nutný při ceremonielních příležitostech a pomáhal rozeznat významné dvorské hodnostáře. Současně bylo rozhodnuto, že vojenská uniforma se stane přípustným dvorským oděvem a vojáci se tím pádem začali považovat za příslušníky dvorské organizace. Toto nelogické opatření vyvolalo protest nejvyššího hofmistra Uhlfelda, který poukázal na to, že dvorská organizace stojí na vlastní hierarchii, jejímž základem je titul tajného rady a komoří.²⁵ Pokud by se chtěli někteří vojáci považovat za součást dvorské organizace, museli by mít nejprve některý z těchto titulů. Armáda však představuje naprosto odlišnou organizaci a jinou hierarchii, takže není logické, když se mísí s dvorem. Josef II. se od svých rozhodnutí nenechal odvrátit. Můžeme dokonce tvrdit, že opatření provedená v roce 1766 představovala spíše minimum jeho reformních záměrů, neboť ve svém memoriálu z února 1766 navrhoval mnohem radikálnější zásahy. Marie Terezie však nechala jeho teze posoudit kancléři Kaunitzovi, který Josefovy návrhy odmítl a jeho kritiku vyvrátil za pomoci racionálních argumentů.

Po tomto výčtu vyvstává dojem, že Haugwitzova revoluce vůbec nezasáhla tak velké množství úřadů, jak by se mohlo zdát. Její revolučnost však spočívá v tom, že narušila dosavadní vnitřní uspořádání dědičných zemí a českých zemí. Především čeští historikové státního práva v 19. století upozorňovali, že teprve zrušení České dvorské kanceláře roku 1749 odstranilo poslední zbytek české státnosti, která získala těžkou ránu již Obnoveným zřízením zemským. V tomto smyslu interpretoval tereziánské reformy Josef Kalousek, Bohuslav Rieger či Arnošt Denis.²⁶ Tito historikové upozorňovali na to, že česká kancelář reprezentovala nejvyšší správní orgán spojených českých zemí a odlišovala je tak jako zvláštní státoprávní útvar od jiných habsburských držav. Domnívali se také, že nejvyšší český

kancléř fungoval jako jakási ústavní brzda panovnického absolutismu, neboť zákony vydávané panovnicí nabývaly platnosti teprve po jeho podpisu. Tak tomu sice opravdu bylo, ale brzdou se nejvyšší kancléř mohl stát pouze tehdy, kdyby mohl provozovat samostatnou politiku, odlišnou od názoru panovníka, nebo dokonce prosazovat politiku stavovské obce. Tak to líčila Marie Terezie v proslulém politickém testamentu z roku 1751, v němž vylíčila v ponurých barvách politické poměry před rokem 1740.²⁷ Podle jejího názoru byl dříve panovník vlastně bezmocný, neboť byl ve všem odkázán na vůli stavů. Ti si ve svých zemích rozhodovali jak chtěli, dokonce i panovnické ústavy u dvora byly pod jejich kontrolou. Český dvorský kancléř jí očividně zvlášť ležel žaludku, neboť prý hájil sobecké zájmy své země a nebral ohled na obecné dobro. Panovnice neváhala označit jej za svého největšího nepřítele. Ovšem Česká dvorská kancelář byla zvlášť po svém přemístění do Vídně vnímaná českou stavovskou obcí jako panovníkův nástroj k potlačování zemských svobod. Nejvyšší dvorská kancelář stála tedy mezi oběma stranami a její politika se odvozovala od pozice a vazeb jednotlivých kancléřů. Pokud bychom chtěli podat vyčerpávající odpověď na otázku její úlohy v pobělohorském století, museli bychom napsat podrobné politické dějiny celého období se zhodnocením práce jednotlivých kancléřů. I přesto můžeme předem vyloučit tvrzení, že by habsburští panovníci v letech 1620-1740 byli bezmocní. Poměr sil i vojenská moc centrální vlády vylučovaly jakoukoli účinnou opozici ze strany českých stavů i jejich zásahy do centrální politiky.

Mocenská pozice stavovské korporace byla po roce 1627 skutečně velmi omezena a reformy let 1748-1752 ji oslabily ještě více. To však nevyplývá jen z jedné změny, nýbrž z celkového kontextu: prosazení decenálního recesu, oslabení stavovského místodržitelství a založení reprezentace a komory, tereziánský katastr a zdanění šlechtického majetku... Význam stavovské korporace však nesmíme zaměňovat s postavením jednotlivých šlechticů, kteří zároveň patřili ke stavovským osobám. Tito šlechtici nadále sloužili v panovnických úřadech a zachovali si neformální moc, která z toho vyplývala. Totéž platí pro dvůr a šlechtickou společnost, která se kolem něj shromažďovala. I přesto prosazují některé učebnice představu o „nové státní byrokracii“, nejspíše měšťanského původu, která šlechtice v nových úřadech nahradila.²⁸ Předpokládá se totiž, šlechtici jako celek reformám oponovali a ani neměli kvalifikaci pro to, aby v nových úřadech nadále působili. Někteří autoři snad dokonce přehlíželi, že šlechtici vůbec působili v panovnických úřadech. Klasická líčení pobělohorských dějin viděla šlechtice jen ve stavovské samosprávě a dokonce aktivně popírala existenci „úřednické šlechty“ na způsob Francie či Pruska.²⁹ V habsburské monarchii však „úřednická šlechta“ existovala. Formovala se již od sklonku 15. století, avšak odlišovala

se od francouzské či pruské byrokracie sociálním původem i hospodářským zázemím. Dokonce i mezi Haugwitzovými spolupracovníky nalezneme spíše šlechtické úředníky, než hypotetické měšťany. Pod „úřednickou šlechtou“ si však nesmíme představovat nobilitované „měšťany“, jak bychom se mohli domnívat na základě francouzského příkladu. V naší *noblesse de robe* dominovaly rody, které na tom byly podobně jako Chotkové. Mohly se pyšnit starým původem a pozemkovou držbou, již se nevzdávaly ani po odchodu do úřadu. Svůj čas pak dělily mezi úřad a statkářské povinnosti a podzim života pak nezdárka strávili tito šlechtici na svých venkovských statcích. Samozřejmě se vyskytly i rodiny, které prodělaly podobnou dráhu přes službu v patrimoniálních úřadech u bohatých pozemkových vlastníků.³⁰ Buď mohly zbohatnout a zvýšit svůj status v patrimoniální službě, nebo přejít do služeb panovnických. Jako příklad lze uvést např. Wratislavy z Mittrovic³¹, či Jana Nikodéma Bohdaneckého z Hodkova.³² Každopádně šlechtici stojící v čele tereziánských úřadů většinou nezískali nobilitaci, ale ani nepatřili k bohatým aristokratickým rodům. V mnoha případech se jednalo o drobné rytířské rody, které svůj titul „jen“ polepšily. Právě k tomuto typu úřednické šlechty patřili Chotkové, Kollowratové, Kořenovští z Kokořova, či později Sedlničtí. Jiný typ šlechtického úřednictva představovali právníci, často z dynastií univerzitních profesorů, kteří se uchytili v úřední službě v 17. století a postupně stoupali po žebříčku titulů i úředních funkcí.³³ Patřili k nim Scheidlernové a jiní pražští profesori, ale mnohem úspěšnější byly dynastie profesorů (a nižší šlechty) z Porýní a Předních Rakous. Měšťanské dynastie však zažívaly mnohem šťastnější dny v 16. a 17. století. Tehdy se totiž v rukou „měšťanských osob“ ocitla řada vysokých postů, což v době pokrokového osvícenství nebylo možné. Pozdní 17. století a 18. století je dobou refeudalizace vysokých úředníků. Nejenom proto, že úředníci shromažďují pozemkový majetek a snaží se napodobit bohatou šlechtu, ale také proto, že nešlechtici jsou vytlačeni z vysokých postů a na jejich místo se nadlouho dostávají kvalifikovaní příslušníci starých šlechtických rodů.

Spojení „kvalifikace“ a „urozenosti“ působí paradoxně. Obrátme tedy pozornost ke vzdělání těchto šlechtických úředníků. Ačkoli samozřejmě neznáme u všech podrobné okolnosti jejich studií, můžeme i z toho, co je dosud známo soudit, že pro tuto generaci šlechty se již prosadil pragmaticky orientovaný model, který pak využili v nových úřadech. Haugwitz, Chotkové či Kaunitz nebyli žádnými výjimkami. Tradiční model kavalírsky zaměřeného vzdělání opustili šlechtici nejpozději ve druhé dekádě 18. století. Generace, která se podílí na tereziánských reformách, vyhledává moderní směry právních věd, ať už prostřednictvím vzdělaných hofmistrů nebo při kavalírských cestách. Nejlépe doložitelný je právě posun v preferovaných zahraničních univerzitách a nový model kavalírské cesty.³⁴

Habsburští kavalíři si z reformovaných univerzit vybírali především Leiden, Lipsko a Štrasburk, kde poznávali nové směry sekularizované jurisprudence (*jus naturae*, *jus publicum*) i pozitivního práva (*lenní právo*, *jus publicum Romano-Germanicum*, *usus modernus římského práva*). Leiden si uchoval velkou oblibu u rodin vysoké šlechty, a to až do smrti Jakoba Vitriaria roku 1745. Chotkové mezi ně patřili také, avšak odlišovali se nízkým původem. Přišli také poměrně pozdě, úlohu průkopníků zde sehrály bohaté a urozené rody, které našly cestu do Leidenu již roku 1720. Mezi Vitriariovy žáky patřil nejvyšší český kancléř Kinský, nejvyšší komoří Khevenhüller-Metsch, nejvyšší purkrabí český Nostic a mnozí další. Ne všichni Vitriariovi žáci však potřebovali nové znalosti k výkonu úřední služby. Patřil k nim např. Prokop Vojtěch Černín z Chudenic, který nezastával žádný úřad a místo toho se staral o své zadlužené dominium.

Podobně vznešené osoby nalezneme mezi studenty lipské univerzity. Sem si habsburští šlechtici našli cestu až po roce 1731, ačkoli luteránská šlechta ze Slezska docházela na saské univerzity bez přerušení již od 16. století. Jedním z prvních návštěvníků z katolických dědičných zemí byl Václav Antonín Kaunitz, jenž zde studoval v letech 1731-1732. Poznal zde model studia založený na moderních právních vědách (*jus publicum*, *jus naturae*, *lenní právo*), ale také na estetice a literatuře. Mladý kavalír zde tedy rozvíjel nejen své znalosti, ale prostřednictvím „estetické výchovy“ i svou osobnost. V jeho šlépějích se brzy vydala řada dalších kavalírů, ačkoli nejvyšší návštěvnost dosáhla lipská univerzita ve válečných letech 1741-1749. Konečně Štrasburk dosáhl velké obliby v krátkém období 1738-1741, kdy zde studovala řada příslušníků vznešených rodin dvorské šlechty. Mezi absolventy štrasburské univerzity patřil např. nejvyšší český kancléř Friedrich August Harrach. Dlouhodobě zde studovala šlechta z Porýní a Hesenska, takže nepřekvapí, že mezi absolventy patřil prezident dvorské komory Karl Friedrich Hatzfeld. Kromě reformovaných univerzit se této generaci nabízely i některé moderní rytířské akademie, které se také připojovaly k osvícenské reformně věd. Zvláštní místo zaujímala Lotrinská akademie v Nancy a benediktinská akademie v Ettalu. První z nich hrála významnou úlohu ve vědě, neboť studentům nabízela i kurzy *jus publica* a historie. Druhá byla významná především proto, že byla lehce dosažitelná a jako katolická škola mohla plnit významnou úlohu i při reformně šlechtického vzdělání přímo v Českých zemích. Benediktinský systém vzdělání s univerzitou a akademií v Salcburku a další akademií v Ettalu měl pro habsburskou šlechtu již tradičně velký význam.

Prosazení odborné kvalifikace do předpisů pro šlechtickou úřední službu však trvalo poněkud déle. Odhlédneme-li od faktu, že ve dvorních radách nejvyšších úřadů seděli tradičně

zástupci „učeného stavu“, musíme konstatovat, že pro dvorní rady ostatních stavů či pro nižší úředníky se požadavek kvalifikace neobjevoval. V zakládacích instrukcích nových institucí z roku 1749 má podobný požadavek jen Nejvyšší soudní úřad.³⁵ Díky tomu se do Nejvyššího soudního úřadu začali stahovat profesori práv z Prahy či z Říše, pro které představovalo místo dvorního rady nejlépe placenou práci v oboru. Obecné předpisy o nutné kvalifikaci pro úředníky se začaly objevovat později a navíc se soustředily na nižší posty a na soudy. Teprve r. 1758 byl vydán reskript o nutnosti právnického vzdělání pro všechny soudní dvory, pro správní úředníky se podobné předpisy objevují až po roce 1766 a r. 1770 byla pro úředníky předepsána zkouška z politických a kamerálních věd.³⁶ Nezbytností pro všechny úředníky se znalost právních věd i obou praktických oborů (policejní vědy a kameralistiky) staly až po reskriptech Josefa II. z let 1784-1787. Josefínskými reformami se absolvování těchto věd stalo povinností i pro úředníky, kteří již dávno sloužili. Mnozí pak kvalifikaci museli zpětně dohánět. Při tom musíme mít na paměti, že tyto předpisy se vztahovaly nanejvýš na posty dvorních radů, držitelům nejvyšších postů centrální správy se nadále raději nic nepředepisovalo. Jistou změnu naznačil reskript z r. 1769, který nařídil sepisování seznamu posluchačů kameralistiky a policejních věd z řad „vysoké šlechty“.³⁷ Ve světle předchozího výkladu musíme dojít k paradoxnímu závěru: šlechtičtí úředníci na nejvyšších místech si nový model „užitečných věd“ možná osvojili s jistým náskokem, avšak povinností se pro ně nikdy nestal. V souvislosti s revolucí r. 1749 musíme připomenout, další aspekt kontinuity: většina nižších úředníků v reformovaných úřadech zůstala na svých místech a jen změnila název svého oddělení. Pouze na posty dvorních radů, kancléřů a vicekancléřů přivedli noví šéfové své bývalé spolupracovníky a příbuzné, popř. sem byli odsunuti hodnostáři z jiných vysokých postů.

Protekce, příbuzenské vazby a urozenost vůbec hrály nemalou úlohu i po tereziánských reformách. Ani u úřednické šlechty nesmíme podceňovat význam těchto faktorů. Viděli jsme na příkladu Chotků, že propojení etiky založené na výkonu s tradicí urozenosti nedělalo šlechticům žádný problém. Teze o tom, že v době osvícenství nastupuje požadavek odbornosti na místo dosavadní urozenosti je tudíž velmi jednostranná. Kouzlo rodící se byrokracie v habsburské monarchii spočívá právě v tom, že propojuje obojí. Vedoucí místa drží ve svých rukou šlechtici, kteří rodokmenem a tradicí věrných služeb podpírají své nároky na účast ve vládě. Tíživí urozenci se však předhánějí v návštěvách moderních univerzit, rytířských akademií a dokonce navazují korespondenci s věhlasnými učenci své doby. V praxi si však šlechtičtí úředníci pomáhali ještě příbuzenskými vazbami a vzájemnými sňatky, které

vedly k „laskavé protekci“. V centrální správě i u dvora lze objevit několik málo vzájemně propojených dynastií, které sahaly svými tradicemi hluboko do minulosti.

Z dob Karla VI. si zachovával klíčový význam rodinný klan Starhemberků, jehož hlavou byl president Dvorské komory Gundakar Thomas hrabě Starhemberg.³⁸ Jeho zetěm se stal budoucí říšský vicekancléř Rudolf Josef hrabě Colloredo, jenž se snažil získat s jeho podporou místo dvorního rady v České dvorské kanceláři.³⁹ Po nezdaru této akce se Colloredovi naskytla příležitost v říšské dvorské kanceláři, jejíž šéf hrabě Metsch upadl v nemilost. Druhým zetěm se stal Václav Antonín Kaunitz, kterému se sice nepodařilo Starhembegovu protekci náležitě využít, ale mohl se spolehnout na vliv vlastního rodu. Nelze totiž tvrdit, že by počátky Kaunitzovy kariéry svědčily o nemilosti či dokonce opomíjení ze strany panovnice.⁴⁰ Jeho kariéra se rytmem ani průběhem neliší od toho, co poznali ostatní kavalíři jeho generace. Po návratu z kavalířské cesty u něj nastala fáze čekatelství, v níž střídal nepříliš výnosné místo v říšské dvorské radě s příležitostnými diplomatickými misemi, na nichž mohl získat nezbytná „merita“. Mise v Miláně a Rakouském Nizozemí, kde plnil roli jakýchsi prvních ministrů, patřily spíše k lepším možnostem. Pro budoucí kariéru byla účast na mírovém kongresu v Cáchách (1748) velmi silným odrazovým můstkem.⁴¹ Kaunitz byl jmenován vedoucím mírové delegace a po uzavření míru byl pověřen ještě vyslaneckou misí do Paříže. Pro klientské vazby je příznačné, že jej na pařížském postu vystřídal Georg Adam hrabě von Starhemberg, který zde dokončil koaliční jednání. Pro pochopení úspěchu moravského kavalíra musíme vzít v potaz nejenom jeho vzdělání, nýbrž i fakt, že sám pocházel z velmi urozené rodiny s tradicí dvorské sužby. Vždyť Kaunitzův děd Dominik Andreas zastával úřad říšského vicekancléře. Svou roli musely hrát i známosti navázané během obou misí na vedlejších habsburských dvorech. Sám Kaunitz pak rozvedl klientskou politiku do nebývalé šíře, neboť se mu podařilo osadit svými chráněnci nejenom státní kancelář a diplomatické posty, nýbrž i hlavní orgány finanční správy. K jeho klientům patřili totiž bratři Ludwig a Karl von Zinzendorf.

Dalším významným patronem klientských vztahů byl první rakouský dvorský kancléř Philipp Ludwig Sinzendorf, který si držel kontrolu nad zahraniční politikou. Na post státního kancléře prosadil svého zetě Corfixe Antona von Uhlfeld.⁴² Jednalo se o čin hodný obdivu, neboť Uhlfeld pocházel z rodu dánských exulantů a neměl v dědičných zemích nijak silnou oporu. Snad právě proto se jej podařilo Kaunitzovi vystrnadit. Uhlfeld sám provdal svoji dceru za příslušníka českého rodu Valdštejnů, takže jeho vlastní potomci pak působili na svých statcích v Čechách a v nižších úřadech zemské správy. Neméně příznačné je prosazení Sinzendorfova mladšího syna na post nejvyššího hofmistra, což mu zajistilo dobré místo a

vliv až do smrti (do r. 1747). Sinzendorfovi další synové a potomci se uplatňovali na svých panstvích a v zemských úřadech v Terstu, na Moravě a v Čechách.

Pro naše téma je samozřejmě důležitá kontinuita dynastií v čele České dvorské kanceláře, která má počátek v 17. století, kdy se nejvyšším kancléřem stal František Odlřich Kinský.⁴³ Jak jsme poznamenali výše, dynastie Kinských ovládala kancelář více méně až do roku 1745, kdy Filip Josef Kinský musel rezignovat. Rudolf Chotek se stal do jisté míry jejich nástupcem. Právě případ Chotka ukazuje, že význam protekce pro kariéru nebyl vždy tak jednoznačný. Viděli jsme, že chráněncem posledního kancléře se zpočátku musel spoléhat na kvalitní vzdělání, neboť s podporou mocného rodu nemohl vždy počítat. Situace se nezměnila ani poté, co si vzal Chotek za manželku kancléřovu dceru. Teprve dlouhá kultivace vzájemných vztahů, podbízení se panovnickému páru i mocným švagrům situaci změnilo. Chotkové se nakonec skutečně stali zvolenými nástupci dynastie Kinských ve vnitřní správě. Působení Harracha a Haugwitze v čele vnitřní správy působí zpětně spíše jako epizoda. Švagrové rodu Kinských – hrabata Chotkové – působili v Direktoriu nepřetržitě a po zrušení Direktorია v roce 1762 převzali vedení vnitřní správy docela. Případ Kinských také ukazuje, že se starší dějepiscevtví mylilo, když se domnívalo, že „staré rody“ po reformách zcela zmizely z centrální správy.⁴⁴ Kinští se stejně jako Harrachové či Colloredové jen přemístili na vysoké posty v armádě.

Obraťme nyní pozornost k otázce, jakým úřadům to vzdělání a urození kavalíři vlastně měli šéfovat. Dnešní pojetí úřadu předpokládá, že tuto instituci tvoří veřejná budova, postavená či přizpůsobená k pracovní činnosti, jež se spojuje s pevně stanovenou pracovní dobou. Základním znakem současného úřadu je tedy oddělení soukromého a veřejného života úředníků a vymezení časoprostorové jednoty.⁴⁵ V 17. a 18. století byla ovšem situace jiná. Úřady neměly vlastní úřední budovy. Šéfové obvykle pracovali ve vlastních městských rezidencích, kde se konaly schůze dvorních radů jejich úřadu, zatímco nižší úředníci docházeli do nejrůznějších oddělení, jež byla roztroušená po celé Vídni. Ani jedni ani druzí neměli přísně vymezené úřední hodiny. Vyšší úředníci byli vázáni jen nejasnou povinností scházet se a držet porady několikrát do týdne, avšak úředničtí kavalíři často dleli celé měsíce mimo úřad, nebo jednoduše rozhodovali z vlastní vůle, jako by úřad byl jejich majetkem. (To se týká samozřejmě vnitřních záležitostí úřadu, nikoli zásadních záležitostí vyšší politiky, jež řídil sám panovník.) Vzpomeňme si na činnost Viléma z Rožmberka v úřadu nejvyššího purkrabí, nebo na dlouhé absence Františka Antonína Šporka v době, kdy patřil k místodržitelenskému kolegiu. Nižší úředníci měli vymezené jisté pracovní hodiny ráno a pak až pozdě odpoledne.

Bývalo ovšem zvykem, že si úřední akta brávali domů a kancelářskou práci vykonávali v soukromí. Tento zvyk si ostatně zachovali i vyšší úředníci, takže dnes máme řadu úředního materiálu v soukromých archivech. Úřadovalo se tedy takříkajíc za pochodu a úřad představoval více méně osobní záležitost šlechtického šéfa-majitele.

Vázání úřadů na panovnickou domácnost nelze považovat za krok vstříc k „byrokratizaci“, vždyť se tímto opatřením přibližovala celá soustava spíše „patrimoniálnímu typu panství“. Byrokratické panství se však vyznačuje především vznikem samostatného úředního aparátu a oddělením od panovnické domácnosti. Za počátek odlišného vývoje směrem k byrokratizaci tedy nelze považovat přesídlení říšské dvorské kanceláře do budovy Hofburgu v polovině 17. století, nýbrž stavbu nových „dikasteriálních paláců“ v první čtvrtině 18. století.⁴⁶ Vlna těchto staveb souvisela nepochybně s rozvojem úřadů samotných, jejichž počet a vnitřní organizace si již vynutily vznik specializovaných budov. Zároveň však nelze tvrdit, že tato vnější potřeba se objevila až po roce 1710, zahájení staveb bylo obvykle završením dlouhodobého procesu, který se dlouho plánoval, ale jeho realizaci oddalovaly složité vlastnické poměry, nedostatek financí apod. V letech 1711-1730 vzniká ve Vídni v mohutném rozmachu řada „veřejných“ budov, jež představují vlastně nový stavební typ. Řadíme sem novou budovu Říšské dvorské kanceláře, komplex České dvorské kanceláře ve Wipplingerstrasse, Rakouskou dvorskou kancelář na Ballhausplatzu a budovu Dvorské knihovny v Hofburgu.⁴⁷ Jejich vznik je dílem dvorních stavebníků, které si objednávala i dvorská šlechta pro svoje vídeňské rezidence. Řada těchto staveb byla také financována ze soukromých zdrojů (Říšská dvorská kancelář), nebo ze zdrojů provinčních stavů. Tyto vnější okolnosti jenom podtrhují dvojaký charakter těchto institucí, jež představovaly cosi mezi státním a stavovským úřadem. Klíčový význam má Říšská dvorská kancelář, jež prošla renovací v letech 1712-1729. Iniciátorem projektu byl kontroverzní vicekancléř Karl Friedrich von Schönborn, který kancelář přestavěl jako svou soukromou rezidenci. Hodnostář a jeho rodina měli v druhém patře budovy svůj soukromý byt, úřední oddělení se skrývala v přízemí, nebo byla roztroušená v úplně jiných budovách. Vnější fasáda však sloužila k oslavě císařova majestátu, což lze pochopit jako výraz hodnostářovy loajality. Vrchol výzdoby představovala řada alegorických soch představujících ctnosti Karla VI. Jejich volba vycházela samozřejmě z tradičního ideálu habsburského vladaře. Paradoxně byl rok dokončení celého projektu také rokem Schönbornova mocenského pádu, takže sám vicekancléř již plody své práce nemohl využít. Nicméně máme řadu dokladů o tom, že jeho dikasteriální palác využíval tereziánský vicekancléř Rudolf Josef hrabě Colloredo. Materiály z jeho rodinného archivu ukazují mimo pochybnost, že i tato budova si zachovala dvojakou funkci jako soukromá rezidence a státní

úřad. Dikasteriální palác 18. století představuje tedy jakýsi přechodový typ rezidence/úřadu. Jeho základní charakteristikou je fakt, že úřední budova, z dnešního hlediska „veřejná“, slouží především jako kancléřova soukromá rezidence. Proces byrokratizace zde tedy vzal poněkud nečekanou okliku. Namísto toho, aby na soukromé úřadování navázal přesun do veřejných úředních budov, které měly přimět kavalíry k větší disciplinovanosti, zřizují se budovy, které vycházejí vstříc kavalírskému způsobu úřadování. Nové budovy se sice stavějí z veřejných zdrojů, avšak využívá je především představený nového úřadu jako soukromé rezidence. Předěšleme rovnou, že tato praxe se nezměnila ani po haugwitzovských reformách, kdy se zřizovatelem budov stal ve většině případů stát.

Tato paradoxní funkce dikasteriálních paláců zůstala zachována i v druhém významném projektu té doby, v budově České dvorské kanceláře.⁴⁸ Pojednáváme o ní až na druhém místě, protože jejím zřizovatelem byly české stavy, budova přešla do státních rukou teprve po roce 1749. Chronologicky se ovšem se stavbou začalo o maličko dříve, než v případě Říšské dvorské kanceláře. Nejvyšší český kancléř Wratislaw von Mittrowitz povolal J. B. Fischera již roku 1709 a stavba byla dokončena roku 1714. Stavba mohutného úřadu však znamenala pouze vyvrcholení dlouhodobého vývoje. V domě ve Wipplingerstrasse sídlila dvorská kancelář a její archiv již od roku 1662, ovšem tehdy ještě budova patřila vdově po dvorním radovi von Freisleben a úřady si zde místnosti pouze pronajímaly. Lze se domnívat, že kancléři sídlili ve vlastních palácích a radové České dvorské kanceláře se scházeli také u nich. Teprve roku 1698 se kancléři Františku Oldřichu Kinskému podařilo dům koupit a zahájit přípravy na stavbu úředního komplexu. Válka a složité poměry v kanceláři však vše protáhly a tak stavbu zahájil až Wratislaw z Mittrowitz a dokončil ji kancléř Leopold Schlick. Finanční prostředky, které do věci vložil hrabě Kinský, se však tomuto rodu brzy vyplatily, neboť jeho příslušníci si v tomto úřadě zachovali jisté postavení a po roce 1723 se opět chopili jeho vedení. I v případě této budovy sloužilo druhé patro jako soukromá rezidence nejvyššího kancléře. Nacházel se tu boudoir vyhrazený pro kancléřovu choť a její služebnictvo, ložnice, knihovna, místnost s billiardem, pokoje pro služebnictvo a samozřejmě také dva sály pro schůze dvorních radů. V přízemí se musela směstnat registratura, expedice a další oddělení. Fasáda nového úřadu naproti tomu vyjadřovala myšlenky zemského patriotismu a zároveň oslavovala habsburskou dynastii. Vlast svatého Václava připomínaly znaky Čech, Moravy a Slezska umístěné v ozdobných portálech nad okny, rakouský dům naopak oslavovaly alegorie čtyř vladařských ctností nad vchodem. Syntézu obojího představovala řada soch na ozdobné balustrádě, které představovaly panovníky země české od pohanských dob, přes sv. Václava, císaře Karla IV. a Zikmunda až

po Habsburky. Poselství náročné výzdoby sděloval kolemjdoucím hrdý nápis ve štítě nad hlavním vchodem: *Felix temporum reparatio*. Habsburští panovníci se tak hlásili k odkazu českých králů a představovali se jako dědici starých historických tradic.

Konečně poslední důležitou budovou této éry se stal palác Rakouské dvorské kanceláře, zbudovaný v letech 1717-1733.⁴⁹ Teprve tato budova je nezpochybnitelným „státním“ podnikem, neboť ji nepostavil soukromník, ani stavby, nýbrž sám panovník. Architektem se stal Franz Anton von Hildebrandt a stavba vznikla blízko Hofburgu na proslulém Ballhausplatzu. Iniciátorem stavby byl samozřejmě První rakouský kancléř Philipp Ludwig von Sinzendorf, což předznamenalo také její budoucí osudy. Vzhledem k tomu, že kancléř zasahoval výrazně do řízení zahraniční politiky, stala se budova sídlem „tajné státní kanceláře“, z níž se po roce 1741 stala samostatná Státní kancelář. Po roce 1749 Rakouská dvorská kancelář zanikla a její osazenstvo se přestěhovalo do budovy na Wipplingerstrasse; na Ballhausplatzu se usídlila definitivně Státní a dvorská kancelář, jejíž význam podtrhával zděný trakt, jenž ji spojoval přímo s Hofburgem. Po Kaunitzově nástupu do funkce byla budova rozšířená, zboural se starý špitál, který ji zastíňoval, budova dostala novou fasádu a stala se samostatně stojící reprezentativní budovou. I zde platilo, že ve druhém patře „úředního paláce“ měl kancléř svou rezidenci, zatímco služebnictvo a některá oddělení sídlily v jiném domě na protější straně Schäuflerstrasse.

Díky osudům Státní kanceláře jsme dospěli ke změnám po roce 1749. Otázka po nových budovách má poměrně velký význam. Podoba budov souvisela s funkčností úřadů a možno říci, že ji dokonce zásadně ovlivňovala. Otázka po dopadu haugwitzovské reformy ústřední správy by nebyla úplná, kdybychom se spokojili jen s vypsáním normativních předpisů a neptali se po jejich realizaci. Jak se po roce 1749 budovaly nové centrální úřady? Naznačili jsme již, že typ „dikasteriálního paláce“ nebyl ničím nahrazen. Některé budovy však přešly do státních rukou, pro jiné se zřídila nová sídla. Je přitom příznačné, že nové budovy se nestavěly od základů, ale že se pro ně vyhledávaly existující paláce různých šlechtických rodů.⁵⁰ Tento osud potkal palác Windischgrätzů v Schenkengasse.⁵¹ Staroslavný rod se dostal do těžké finanční tísně a musel prodat větší množství svých venkovských statků a také starý paláce ve Vídni. Koupili jej uherští stavové, kteří zde zřídili nové sídlo Uherské dvorské kanceláře. Poznamenejme, že tato budova slouží Maďarsku dodnes, neboť zde od pádu monarchie sídlí maďarské velvyslanectví. Podobným způsobem využila panovnice Zimního paláce prince Evžena v Himmelpfortgasse.⁵² Po smrti slavného vojevůdce palác zdědila kněžna von Sachsen-Hildburghausen, která jej prodala koruně. Marie Terezie zde zřídila sídlo Úřadu pro mincovnictví a hornictví, který byl sice hospodářsky významný, avšak

neměl příliš velkou prestiž. Vzhledem k tomu, že se mezi jeho osazenstvem nenacházeli žádné urozené osoby, využila panovnice druhé patro této budovy jako služební byt pro aristokraty z jiných úřadů. Bydlil zde také Jan Karel Chotek, který však působil v budově ve Wipplingerstrasse.⁵³ Konečně posledním šlechtickým palácem, jenž posloužil k podpoře byrokratického aparátu se stal ohromný rottalský palác v Singerstrasse.⁵⁴ Panovnice jej získala po reformách a roku 1754 jej přestavěla na sídlo Ministeriální bankovní deputace. Budova sloužila jako sídlo nejdůležitějších úřadů finanční správy, ať už je nejrůznější reformy rozdělovaly jak chtěly. Druhé patro se rezervovalo pro prezidenta bankovní deputace, jímž byl jistou dobu také Rudolf Chotek. Prezident dvorské komory sídlil naproti tomu v rozšířeném komplexu ve Wipplingerstrasse. Případy šlechtických paláců, jež sloužily za sídlo úřadů, ukazuje na funkční příbuznost obou typů budov.

Tím se dostáváme k instituci, kterou jsme začali, k České dvorské kanceláři.⁵⁵ Haugwitz ani panovnice asi neměli jinou možnost, než zvolit si právě tuto budovu za sídlo nového superministerstva. Budova byla v letech 1749-1754 přestavěná Mathiasem Gerlem a rozšířená v mohutný komplex, který v sobě směstnal Direktorium, Nejvyšší soudní úřad a dokonce i Dvorskou komoru. Multifunkčnost budovy doplňovala ještě veřejně přístupná kaple sv. Václava, kde se kancléř i úředníci scházeli před zahájením pracovní doby na pravidelných bohoslužbách. Po zrušení České dvorské kanceláře byla kaple rozšířená a příznačně zasvěcená sv. Terezii. Na varhany zde hrával jistý Joseph Haydn. Gerlova přestavba však starou podobu zaniklého úřadu nijak zásadně nenarušila. Namísto radikální přestavby, která by vyjadřovala „ducha novot“, jehož se tak bál Khevenhüller-Metsch, došlo k pouhému rozšíření původní budovy. Gerle se staré budovy ani netknul, ale postavil vedle ní budovu novou, již koncipoval jako kopii staré Fischerovy stavby. Ve druhém patře sídlil prezident dvorské komory, zatímco fasáda nesla znaky rakouských zemí (Honorakouské země, Rakouská země, Vnitřní Rakousy). V této budově sídlil od roku 1754 Haugwitz a po něm Rudolf Chotek.

Někomu by se však velkoryse koncipované služební rezidence zdály přeci jenom stísněné. Opravdu žili tito kavalíři jenom v dikasteriálních palácích zaprášené Vídně?⁵⁶ Nepatřily náhodou k životnímu stylu tehdejší šlechty také venkovské záměčky, kam se ubírala v horkých letních měsících? Úvaha vede zajisté správným směrem. Vídeňská šlechta si budovala již od 16. století drobné záměčky na předměstích Vídně, což tenkrát značilo vesnice či městské čtvrti, které se nacházely za hradbami vídeňské pevnosti.⁵⁷ Ke skutečnému boomu došlo po porážce Turků u Vídně roku 1683, která natrvalo odstranila nebezpečí, že by předměstí mohla být vypálena nepřátelskou armádou. Také úředničtí kavalíři zde museli mít tzv. zahradní paláce, které využívali v době letního volna. Haugwitz si takový palác pořídil již

roku 1748 v Josefově.⁵⁸ Jednalo se o okázalý palác zesnulého hraběte Kollowrata, který koupil od ovdovělé hraběnky Kollowratové. O využívání paláce nevíme nic bližšího, avšak to, že jej Haugwitz v roce 1763 zase prodal potvrzuje, že jeho funkce úzce souvisela s držbou úředního paláce ve městě. Po ztrátě hlavního postu již svržený president Direktorია zámeček nepotřeboval. Podobným způsobem dělil svůj celoroční cyklus také státní kancléř Kaunitz.⁵⁹ I on si krátce po svém jmenování zakoupil zahradní palác, kde se zdržoval během letních měsíců a později jej změnil ve stálou rezidenci. Jednalo se o palác Albrechtů z Albrechtsburku a nacházel se na předměstí Mariahilfe. Jeho výhodou byla poloha na cestě od Hofburgu do Schönbrunnu. Státní kancléř začal okamžitě s přestavbami a v letech 1769-1775 změnil tento dům v reprezentativní *maison de plaisance*. Není bez zajímavosti, že se na stavebních projektech sám podílel, nebo to o sobě alespoň tvrdil. Rozšiřování a přestavby pokračovaly i v 80. letech 18. století, takže na půdorysném plánu z roku 1787⁶⁰ zjistíme, že Kaunitz zde vytvořil po vzoru Liechtensteinů jakýsi palácový ostrov, izolovaný od svého okolí, s vlastní geometrickou zahradou a vlastními ulicemi. Se skromností sobě vlastní pojmenoval státní kancléř jednu z nich Kaunitzgasse. Musíme tedy konstatovat, že úřednická šlechta se ani po tereziánských reformách nevzdávala kavalírských zvyků a spíše jim přizpůsobovala chod úřadu.

Dělba času mezi úřední palác ve městě a venkovské sídlo však souvisela také s dalším rysem šlechtického života, na který dějiny státní správy často zapomínají. Tito byrokraté zůstávali nadále i „feudálními vrchnostmi“ a jejich příjmový koláč sestával proto nejenom z úředních platů, nýbrž i z výnosu jejich panství. Je pozoruhodné, že stát neviděl v této okolnosti žádný střet zájmů. První náznak jistého odporu proti této praxi představuje pouze nařízení z roku 1766, jímž se kancléřům zakazovalo připojovat ke svému úřednímu titulu také výčty svých panství.⁶¹ Nařízení se však zdůvodňovalo snahou zabránit „přílišnému papírování“. Praxe mohla být jiná, ale nebyla. Šlechtičtí úředníci skutečně hromadili pozemkový majetek, pokud náhodou nepocházeli ze zámožných a urozených rodin a nezdědili majetek po předcích. Není tedy divu, že se zažité praxi nevzdávali ani oba reformátoři, Haugwitz a Kaunitz. První z nich nastoupil do služby dokonce bez pozemkového majetku, avšak situaci nepovažoval za ideální. Pro své zabezpečení pozemky potřeboval, takže roku 1743 zakoupil levné avšak výnosné panství Bílsko v Těšínském vévodství.⁶² Nicméně po přesunu hlavního sídla do Vídně roku 1748 se již slezské panství jevílo příliš vzdálené, takže novopecený president Direktorია začal hledat příhodnější panství na Moravě nebo v Dolních Rakousích. S pomocí Heinricha Cajetana von Blümegen se mu podařilo získat panství Náměšť nad Oslavou v Brněnském kraji, které koupil roku 1753. K jeho pozemkovému

majetku patřilo ještě panství Velké Niměšice. Haugwitz přenesl na své nové dominium fideikomis, který předtím kryl jeho slezské panství. Státní kancléř Kaunitz byl v jiné situaci. Pocházel ze starobylého a zámožného moravského rodu a zdědil několik dominií na Moravě a v Horním Uhersku. Kromě toho získal svobodné říšské panství Ritberg a fideikomis vymřelého rodu Questenberků. Státní kancléř zbudoval ve Slavkově reprezentativní venkovské sídlo, které využíval během letní sezóny. Ačkoli se nezdá pravděpodobné, že by se sám věnoval hospodářským záležitostem, ukázala sonda do výnosů uherskobrodského panství, že jeho statky se těšily výrazné prosperitě. Jak uvidíme na příkladu Chotků, zkracovala se přinejmenším doba, kterou šlechtičtí úředníci strávili v létě na svých panstvích. Pobyt v délce několika týdnů se již skutečně nedal srovnat s dlouhodobými absencemi, jakých se dopouštěli renesanční velmoži v 16. století. Vlastnictví pozemkového majetku však dávalo šlechtickým úředníkům velkou samostatnost a prestiž, která jim uvolňovala ruce v předních záležitostech.

Drtivá většina nižšího úřednictva však nepatřila k zámožným šlechticům.⁶³ Podívejme se nyní na život a pracovní styl nižších úředníků. Jednalo se zajisté o sociální vrstvu, jejíž příslušníci si nemohli dovolit letní zámečky, ani nevlastnili rozsáhlá dominia. Především se však musíme zeptat, kdo z úředního personálu sem vlastně patří. K vyšším úředníkům musíme bezesporu zařadit dvorní rady, kteří řídili specializované referáty, popř. semináře. Ti byli vybíráni podle stavovského klíče a požívali mnohých sociálních privilegií. K nižším úředníkům pak můžeme řadit ty, kteří pracovali v těchto seminářích, dále úředníky, kteří pracovali v expediturách a registraturách, koncípisty a čekatele, kteří si v úřadě odbývali léta praxe, sekretáře, kteří pomáhali vyšším úředníkům, pomocný personál, který se staral o provoz budovy a konečně osobní služebnictvo kancléře a jeho rodiny. Jednalo se tedy o společenství velmi početné a různorodé. „Nižšími úředníky“ budeme chápat osoby zabývající se mechanickou úřední činností v seminářích, referátech, expediturách a registraturách. Jejich pracovní činnost podléhala pracovním hodinám, jež se zpravidla vymezovaly mnohem podrobněji, než u vyšších úředníků. Nejstaršími instrukcemi se mohla pochlubit říšská dvorská kancelář, která měla podobné ustanovení již v instrukci z roku 1559, zatímco jiné správní úřady se nemohly pochlubit tak dlouhou tradicí. U dvorských kanceláří i zemských úřadů se podrobnější vymezení pracovní doby i pracovní činnosti nižších úředníků objevuje v instrukcích z let 1715-1719. Za svou práci nedostávali úředníci nijak vysoký plat, což podporovalo korupci. V instrukcích z počátku 18. století se proto objevují zákazy přijímání darů a další napomenutí proti zpronevěřám.⁶⁴ Druhá polovina 18. století však představovala dobu relativní prosperity, zejména ve srovnání s tím, co přišlo potom. Inflace, zvyšující se od

válek Marie Terezie, a bankrot z roku 1811 zhoršily situaci městského obyvatelstva, které bylo závislé na peněžních platech a citelně zasáhlo především nižší úřednictvo v drahé Vídni. Ti dostávali část svého platu v naturáliích, avšak jednalo se jen o nepříliš významnou výpomoc. Deputát – jak se naturáliím říkalo – sestával obvykle z topného dřeva na zimu, někdy k němu patřily určité dávky koření či potravin. Ve světle těchto skutečností se nelze divit tomu, že v úřadech bujela korupce a nižší úředníci si často legálně přivydělávali jako agenti ve službách zámožných šlechticů.

Mnohem důležitější podporu skýtala úředníkům možnost využívat tzv. dvorské kvartýry.⁶⁵ Jednalo se o příbytky pro dvořany a dvorské služebníky, jež se nacházely v měšťanských domech ve vnitřním městě a na některých předměstích. Systém vznikl podle španělského vzoru v roce 1566 a jeho cílem bylo zajistit ubytování především pro dvorské služebnictvo. Teprve druhotně se využíval i pro ubytování úředního personálu. Slabinou systému byl jeho donucovací charakter. Základem byla totiž povinnost všech majitelů domů ve vnitřním městě a některých předměstí rezervovat druhé patro pro ubytování dvořanů a dvorských služebníků. Ze systémů byly samozřejmě některé domy vyňaty. Říkalo se jim potom „osvobozené domy“ (*hofbefreite*) a toto privilegium si obvykle vymohly především šlechtické paláce. V tabulkách bylo potom stanoveno, jak velkou plochu a kolik místností si mohl úředník nárokovat. Hierarchie s samozřejmě řídila podle služebního zařazení. Úředníci byli rozdělení do čtyř tříd a velikost jejich bytů se odvíjela od toho, do které byli zařazení. V první třídě stál pomocný personál (trabanti, topiči, lokajové), kteří měli nárok na jednu až dvě malé vytápěné místnosti (*Stübl*) a jednu nevytápěnou komoru, na opačném konci žebříčku stáli potom komoří a dvorní radové, kteří měli nárok na tři vytápěné místnosti (*Stuben*) a tři komory (*Kammern*).⁶⁶ V praxi však obývali dvorní radové pět až devět obyvatelných místností. Zajímavé je, že šéfové kanceláří se v tabulkách neobjevují vůbec, což lze vysvětlit tím, že jejich služební rezidence v úředních palácích stáli takřkajíc nad touto hierarchií. Žádosti nižších úředníků o přidělení dvorského kvartýru potvrzují informace o špatných platebních poměrech této sociální vrstvy. Často se tu objevují stížnosti na to, že úředník již několik let nedostal žádný plat, někdy dokonce více než deset let. Pro špatně placené úředníky se zisk dvorského kvartýru stal životní nutností, neboť ve městě bylo velmi málo obytného prostoru, takže nájemné se tu vyšplhalo do závratné výše. Někteří úředníci pak řešili bytové problémy tím, že se stěhovali do předměstí, odkud potom docházeli několikrát denně do úřadu. Špatné majetkové poměry měly zajisté dopad na jejich rodinný život. Mladí úředníci si nemohli dovolit sňatek, čímž se však odchylovali od dobových konvencí a vzbuzovali mravní podezření. Důsledky těchto poměrů na demografické chování úřednictva jsou známe až z 19.

století, ale můžeme předpokládat, že ani tereziánská éra jim nenabízela odlišná řešení. Obvyklou odpovědí bylo oddalování sňatku na dobu, kdy úředník dosáhne služebního postupu a platu, jenž mu umožní založit rodinu. Často však nuzné poměry vedly k celoživotnímu celibátu, což se v 19. století dokonce uzákonilo. Staří mládenci se ocitali v dvojím ohni společenských konvencí a reálných možností, což někdy vedlo k tragikomickým koncům. Je znám případ mladého úředníka, jemuž mravností posedlá Marie Terezie přidělila dvorský kvartýr, aby si mohl založit rodinu, avšak posléze mu jej opět odebrala, neboť se ani poté do rodinného života nehnal.⁶⁷ Nicméně systém dvorských kvartýrů svazoval svobodu podnikání a růst města, takže jej Josef II. roku 1781 zrušil. Závěrem musíme zdůraznit skutečnost, která již z předchozího výkladu vyplynula. Úřednictvo bylo společenstvím výhradně mužským, ženy bychom mohli potkat pouze mezi pomocným personálem, nebo mezi komornými pana kancléře či jeho manželky.

¹ K-M, Bd. II (1745-1749), s. 318.

² K dějinám pojmu „revoluce“ srov. Miroslav Hroch, *Buržoazní revoluce v Evropě*, Praha 1981.

³ Např. dopis Jana Karla otci „ces sont la de revolutions come vous dits dans votre chere derniere“, Vídeň 7.12.1740. RACH, K. 25, inv. č. 493, fol. 114v.

⁴ Imbert, *La Chronique scandaleuse ou Mémoires pour servir à l'Histoire de la génération présente, contenant les anecdotes secretes et les pieces fugitives les plus piquantes qui ont occupé les societés pendant les derniers tems*, Paris 1788, sv. I. (první anekdota o bratřech Montgolfierech).

⁵ K dějinám obou pojmů nejlépe Werner Schneiders, *Das Zeitalter der Aufklärung*, München 1997.

⁶ K vzdělání Marie Terezie srov. Eugen Guglia, *Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Regierung*, sv. I, Wien 1917, s. 11-31.

⁷ Dagmar Ruzicka, *Friedrich Wilhelm Graf von Haugwitz (1702-1765). Weg, Leistung und Umfeld eines schlesisch-österreichischen Staatmannes*, Frankfurt am Main 2002, s. 35-45.

⁸ Tamtéž, s. 40.

⁹ Srov. Anton Schindling, *Bildung und Wissenschaft in der frühen Neuzeit 1650-1800*, München 1999, s. 72.

¹⁰ D. Ruzicka, *Haugwitz*, s. 41-42.

¹¹ Tamtéž, s. 45-47; k lotrinské akademii srov. N. Conrads, *Ritterakademien*, s. 230-234. Akademie byla založena r. 1699 v Nancy, ale v letech 1709-1721 a pak opět po roce 1737 sídlila v Lunéville.

¹² Dějiny správní reformy líčí obecně Friedrich Walter, *Geschichte; Prokeš, Boj; Týž, Instrukce*. Prokešovy články významně doplňují a revidují Walterovy závěry, ačkoli vznikly ještě před vydáním Walterovy mohutné publikace. Rakouský historik přečetl z těchto českých článků jenom francouzské resumé.

¹³ Kromě Waltera, *ÖZV* srov. Michael Hochedlinger, *Die Krise und Wiederherstellung. Österreichische Großmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und der „zweiten diplomatischen Revolution“*, Berlin 2000 (Wien Univ. Dissertation 1997).

¹⁴ Walterově koncepci odpovídá, že v ÖZV po roce 1749 tyto úřady nepojednává (stejně jako vynechává dvorské úřady). K říšské dvorské radě srov. Oswald Gschließer, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Nendel/Liechtenstein 1970 (1. vyd. Wien 1942).

¹⁵ K říšské kanceláři srov. Lothar Groß, *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*, Wien 1933 (= *Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, Bd. V).

¹⁶ K tomu nejnověji Silvia Schraut, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie*. *Katholischer Reichsadel 1640-1840*. Paderborn/Wien/Zürich 2005, s. 219-226. Ze starší literatury srov. Hugo Hantsch, *Reichsvizekanzler Karl Friedrich Graf von Schönborn*, Augsburg 1929; Lothar Groß, *Der*

Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung um die Führung der auswärtigen Geschäfte, *Historische Vierteljahrschrift* 22, 1924, s. 279-312.

¹⁷ Ani uherské centrální úřady ve Vídni nejsou pojednány v ÖZV. K uherské dvorské kanceláři srov. Zoltán Fallenbüchel, *Magyarország föméltóságai 1526-1848* [Držitelé nejvyšších úřadů Uherska], Budapest 1988; Sándor Takáts, *A magyar és az erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécseben* [Palác uherské a sedmihradské nejvyšší dvorské kanceláře ve Vídni], Századok (1906), s. 781-812.

¹⁸ Její členy jmenoval panovník, ale navrhovali je uherští stavové. V čele úřadu stál palatin, rada měla 22 členů.

¹⁹ Kromě ÖZV srov. Oswald Regele, *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*. Wien 1949.

²⁰ K jeho návrhům srov. Regele, *Hofkriegsrat*, s. 45.

²¹ O jejím vnitřním uspořádání srov. Regele, *Hofkriegsrat*, s. 42-43.

²² K jeho vnitřní politice srov. naposledy Franz Anton Szabó, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780*, Cambridge 1994. Ovšem jeho práce je velmi panegyrická a nekriticky obdivná k é kancléři Kaunitzovi, kromě toho opět nezná Prokešovy studie.

²³ Chotek držel ve svých rukou vedení dvorské komory, vrchního komerčního kolegia i vídeňské městské banky. Kritiku těchto poměrů vyslovil Ludwig von Zinzendorf v životopise, jenž zapsal jeho nevlastní bratr Karl von Z. Srov. Gaston von Petteg, (ed.), *Ludwig und Karl, Grafen und Herren von Zinzendorf, ihre Selbstbiographien*, Wien 1879.

²⁴ K tomu srov. Derek Beales, *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741-1780*, Cambridge 1987, s. 156-161; Helmut Reinalter, *Am Hofe Josephs II.*, Leipzig 1991.

²⁵ Uhlfeldovo pozoruhodné memorandum je vytisknuto v příloze k: K-M, Bd. 7, 1764-1767, Wien-Berlin-Lepzig 1917, s. 518-522.

²⁶ Bohuš Rieger, *Drobné spisy*, sv. I, Praha 1917; Josef Kalousek, *České státní právo*; Arnošt Denis, *Čechy po Bílé hoře*.

²⁷ Alfred Ritter von Arneth (Hg.), *Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia*, AÖG Bd. XLVII (1871), II. Hälfte, s. 269-354.

²⁸ Z tohoto pohledu vycházel už F. Walter, který bral na milost některé „osvícené šlechtice“. Většinou se tím mýlil Kaunitz a jeho chráněnci. Schématický pohled Walterovy práce opakuje také Bruno Schmitschek, *Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition*, München 1984. Na druhou stranu akademické dějiny Československa z 80. let připouštěly výraznou úlohu „nižší šlechty a aristokracie“. Srov. Purš/Kropilák, *Přehled dějin Československa*, s. 331. Vliv francouzského vzoru (noblesse de robe) ovlivnil pohled Arnošta Denise (*Čechy po Bílé hoře*, Hlava druhá: Centralism a byrokracie), Francois Berengera (*Finances et absolutisme autrichienne*). Ze stejné inspirace vycházely úvahy Jiřího Kroupy (*Alchymie štěstí*, s. 21-23), jenž alespoň poprvé otevřeně formuloval otázku, zda v habsburské monarchii 18. stol. existovala „úřednická šlechta“. Společným rysem těchto úvah je předpoklad, že za úřednickou šlechtu považují jen ty, kteří byli nobilitováni za úřední zásluhy.

²⁹ Srov. Denis, *Čechy*, Díl II. Osvícený despotism, Hlava druhá: Centralism a byrokracie, s. 685-722.

³⁰ Možnosti nižší šlechty v 16. století zmapoval Václav Bůžek, *Nižší šlechta v politickém systému a politické kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996. K situaci v 17. stol. zatím podobná práce chybí.

³¹ Wratislavové z Mitrovic působili původně ve službách pánů z Hradce, přičemž Václav Wratislav z M. dosáhl r. 1587 postu regenta jejich statků. Jeho vnuk Jan Václav již zastával diplomatické posty, stal se důvěrníkem císaře Josefa I. a nakonec dosáhl úřadu nejvyššího českého kancléře a r. 1712 založil fideikomis.

³² K vzestupům nižších šlechticů v patrimoniálních službách přináší mnoho nového práce jihočeských historiků z kolektivu V. Bůžka. Zatím srov. Josef Hrdlička, *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003. Popisuje osudy nižšího šlechtice ve slavatovských službách v 17. stol.

³³ Jejich krátké biografie přináší Klabouch, *Právní nauky*, s. 38-41 a 175ff.

³⁴ Srov. Ivo Cerman, *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*, in: Dana Stefanova/Martin Scheutz (edd.), *Orte des Wissens*, Bochum 2004 (= *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Bd. 18/19), s. 49-78.

³⁵ Jiná situace panovala v zemských úřadech a v Říši. Říšská soudní komora vyžadovala právnickou kvalifikaci již v základní instrukci z r. 1555. Na místodržitelství v Čechách se podobný požadavek objevil ve 20. letech 18. století. Apelační soud v Praze vyžadoval kvalifikaci alespoň od členů z řad

„učenců“, a to od reformy v r. 1628. Situace v Čechách byla zřejmě lepší, díky Právnické fakultě v Praze, založené r. 1622.

³⁶ Klabouch, Právní nauky, s. 168-172.

³⁷ Verordnung Nr. 1124 von 15.7.1769, in: Kaiserl. Königl. Theresianisches Gesetzbuch..., Bd. 5, Wien 1792, s. 441.

³⁸ Na jeho význam pro kariéry svých zeťů upozornila G. Klingenstein, Aufstieg. Materiály v SOA – Zámorsk, RA Colloredo potvrzují její domněnky o Starhemberkově protekci.

³⁹ Jeho vyjednávání dokládají dopisy v SOA Zámorsk – RA Colloredo, kart. 10 a kart. 26, vše z let 1728-1729.

⁴⁰ G. Klingenstein líčí Kaunitzovu pozici v příliš černých barvách. Srov. Klingenstein, Aufstieg.

⁴¹ Zajímavé je, že v práci G. Klingenstein, jež se snaží Kaunitzovy šance vylíčit v co nejhorsších barvách, není jeho mise v Čechách vůbec zmíněna. Tím pádem líčení budí dojem, že Kaunitz byl do poslední chvíle spíše beznadějný outsider, zatímco autorka líčí poněkud přehnaně právě R. Chotka jako reprezentanta privilegované aristokracie, která Kaunitzovi stála v cestě.

⁴² K této problematice srov. Josef Polišenský, Rakouská „diplomatická revoluce“ 18. století a moravské prameny, Jižní Morava 32, 1987, s. 51-61. Navzdory zavádějícímu názvu se článek zabývá působením Corfixe Uhlfelda na tereziánském dvoře, na základě jeho písemné pozůstalosti v RA Kálnoky (MZA Brno) a v RA Valdštejnů (SOA Praha).

⁴³ Nejnověji srov. Aleš Valenta, Dějiny rodu Kinských, České Budějovice 2004.

⁴⁴ Tento názor zastávalo především dějepiscectví 19. stol. – Eduard Vehse, Alfred Arneth, Ernest Denis.

⁴⁵ Cíle „antropologických dějin“ úřednictva jsou snad nejlépe splněny prací Waltraud Heindl, Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich, Wien 1991 (habilitační spis). Práce se bohužel zabývá především 19. stoletím, byť se zabývá již dobou po roce 1780. Pro 18. stol. je třeba vyjít z Waltera, instrukcí a dalších edic k dějinám správy, tento obraz však dokresluje Ernestine Wanek, Die Wiener Beamtenwohnung zur Zeit Maria Theresias. Ein Beitrag zur Geschichte des ausgehenden Hofquartiersystems, Diss. Wien 1931. Prameny v archivu dvorské kanceláře (AVA Wien, Hofkanzlei) bohužel shořely roku 1922, zbyl jen zlomek dokumentů. Nahradit je mohou rodinné archivy vyšších úředníků a publikované dobové instrukce a nařízení. K dřívější době srov. Josef Kallbrunner, Das Wiener Hofquartierwesen und die Massnahmen gegen die Quartiersnot im 17. und 18. Jahrhundert, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 5, 1925, s. 21-26.

⁴⁶ Srov. Elisabeth, Lichtenberg, Die Wiener Altstadt. Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City, Wien 1977.

⁴⁷ Srov. Friedrich Wilhelm Weiskern, Beschreibung der k. k. Residenzstadt Wien, Wien 1770, s. 91-95.

⁴⁸ Eduard Irmisch, Beiträge zur Baugeschichte des Palais des k. k. Ministeriums des Innern (Ehemals Palais der böhmischen Hofkanzlei), Allgemeine Bauzeitung 68, Wien 1903, s. 1-8; Thomas Olechowski, Der österreichische Verwaltungsgerichtshof. Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich - das Palais der ehemaligen Böhmischo-österreichischen Hofkanzlei, Wien 2001.

⁴⁹ Hans Sedlmayr, Johann Bernard Fischer von Erlach, Wien 1998, s. 269-325.

⁵⁰ Ke šlechtickým palácům ve Vídni srov. Bruno Grimschitz, Wiener Barockpläne, Wien 1944; osudy přestavěných paláců zaznamenal Weiskern, Beschreibung, s. 91-95.

⁵¹ Dénes Hunkár a kol. (edd.), Das ungarische Palais in Wien, Győr 1994.

⁵² Srov. Weiskern, Beschreibung, s. 95.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž, s. 94.

⁵⁵ K využití budovy po r. 1749 srov. Ruzicka, Haugwitz, s. 404; Richard Perger, „Hofkanzlei, böhmische“, in: Czeike (ed.), Historisches Lexikon, Bd. 3, s. 231; Olechowski, Der österreichische Gerichtshof; Czeike, Lexikon Wien; Lichtenberg, Altstadt; Weiskern, Beschreibung, s. 94. Z pramenů dokumentují přestavby po r. 1749 plány v Graphische Sammlung Albertina ve Vídni a zbytky půdorysů v AVA Wien, Hofkanzlei, kart. 290, inv. č. IIIA2.

⁵⁶ Adresy úředníků udávají každoročně tištěné Hof-Schematismy, pobyt vysokých úředníků dokládají také prameny osobní povahy, či křestní listy jejich dětí (údaje o místu narození).

⁵⁷ K dějinám „zahradních paláců“ Wolfgang Pircher, Verwüstung und Verschwendung: adeliges Bauen nach der zweiten Türkenbelagerung, Wien 1984.

⁵⁸ Ruzicka, Haugwitz, s. 404.

⁵⁹ Srov. Jiří Kroupa, Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Ritberg: From „curiosité“ to criticism of art, in: *Opuscula artium, Studia minora facultatis Philosophicae universitatis Brunensis* F 40, 1996, s. 7-58.

⁶⁰ MZA Brno, RA Kaunitz, inv. č. 4994, mapa č. 2.

⁶¹ AVA Wien, Hofkanzlei, kart. 291, sign. A2, „Titulatur-Vereinfachung“, nařízení z 8. června 1770.

⁶² Srov. Ruzicka, Haugwitz, s. 340-370; Bohumír Smutný, Činnost Jindřicha Kajetána Blümegena na Moravě v letech 1748 až 1752 a jeho úloha při koupi panství Náměšť nad Oslavou Fridrichem Vilémem Haugvicem, *ČMM* 120, 2001, č. 2, s. 397-431.

⁶³ K nižšímu úřednictvu srov. Waniek, *Beamtenwohnungen*, s. 60-63; Heindl, *Gehorsame Rebellen*; Peter George Muir Dickson, *Finance and Government under Maria Theresia, 1740-1780*, sv. I-II, Oxford 1987, s. 207-256; Týž, *Monarchy and Bureaucracy in Late eighteenth century Austria*, *English Historical Review* 120 (1995), s. 323-367.

⁶⁴ Např. instrukce pro Česko-rakouskou kancelář z r. 1761, *ÖZV* 1938, Nr. 79, s. 142-163; instrukce pro Nejvyšší soudní úřad 1749, tamtéž, s. 274-315.

⁶⁵ Srov. Josef Kallbrunner, *Hofquartierwesen*; Waniek, *Beamtenwohnungen*.

⁶⁶ Waniek, *Beamtenwohnungen*, tabulka s. 75.

⁶⁷ Waniek, *Beamtenwohnungen*, s. 61

III. 2. Pracovní styl šlechtického úředníka

„Já patřím do úřadu,“ napsal kdysi Rudolf Chotek otcí, když spolu vedli spory o Rudolfově budoucí kariéře.¹ Lze říci, že haugwitzovská revoluce mu tento sen definitivně splnila. Bylo mu tehdy 43 let, jeho staršímu bratrovi o dva roky více. Splnění životního cíle si však vynutilo zásadní změnu životního stylu a nové požadavky. Od Haugwitzova převratu až do smrti Rudolfa Chotka roku 1771 žili oba bratři i se svými rodinami ve Vídni a svůj čas dělili mezi pracovní povinnosti v úřadě, společenské povinnosti u dvora a venkovská panství v Čechách. Vezmeme-li v úvahu, že Chotkové se považovali za chudou venkovskou šlechtu, musíme předpokládat, že pro ně povolání do Vídně znamenalo i jisté ekonomické potíže. Jako držitelé vysokých postů museli vydržovat reprezentativní paláce a zúčastňovat se společenského života v aristokratických salónech. Vyřešení těchto problémů nebylo nijak jednoduché, neboť přestavba úředních paláců trvala až do roku 1753 a sami Chotkové neměli dost prostředků na to, aby si ve Vídni stavěli okázalou rezidenci. Naštěstí se ukázalo, že Marie Terezie si služeb obou bratří opravdu dokázala cenit, neboť jim sama dala brzy k dispozici reprezentativní rezidence ze státních zdrojů.

V mezidobí 1749-1754 sídlili zřejmě oba bratři v „trautsonském domě“ v panské ulici.² Žili tedy v samém centru šlechtické čtvrti, která obepínala Hofburg a rozkládala se podél Herrengasse a Augustinerstraße. Obě ulice lemovaly okázalé šlechtické paláce, v nichž žily nejurozenější a nejbohatší rodiny dvorské šlechty. Chotkové se tedy nemuseli za nic stydět. Po dokončení mohutné přestavby se však přestěhovali do svých úředních paláců, jak bylo u vysokých hodnostářů zvykem. Jan Karel Chotek se odstěhoval do úřední rezidence v zimním paláci prince Evžena v Himmelpfortgasse, kde sídlil Mincovní a hornický úřad³, Rudolf Chotek se usídlil v rottalském paláci v Singerstraße, kde sídlila Ministeriální bankovní deputace.⁴ Potom však přišly kaunitzovské reformy a od roku 1761 se Rudolf musel opět stěhovat. Tentokrát se přemístil do okázalé budovy ve Wipplingerstraße, kde vystřídal Haugwitze.⁵ Nicméně v této rezidenci již česko-rakouský kancléř zůstal až do své tragické smrti. K rezidenční síti vídeňské aristokracie však patřily také zahradní paláce na předměstí. Bratři Chotkové získali i tuto vymoženost, avšak pouze díky štědrosti osvícené panovnice. Marie Terezie se totiž rozhodla ocenit věrné služby Jana Karla Chotka během obléhání Janova a darovala mu roku 1753 opuštěný palác valencijského biskupa v Josefstadtu u Vídně.⁶ Budova z konce 17. století patřila valencijskému arcibiskupovi, který ji v roce 1724 odkázal koruně. Nebohý biskup uprchl kdysi ze Španělska po porážce Karla III., protože patřil ke

stoupencům habsburské strany. Marie Terezie využila palác jako odměnu pro zasloužilého šlechtice.

Životní styl obou ministrů charakterizovalo prolínání veřejné sféry (práce v úřadu) se soukromou (rodinný život) a periodické cestování, spojené buď s úředními povinnostmi, nebo s příchodem letní sezóny. Osobní přístup Rudolfa Chotka se však vyznačoval až přemrštěným pracovním elánem. Jako by se nový prezident bankovní deputace snažil dokázat, že plným právem patří mezi reformně orientované průkopníky nové vlády. Sotvaže se na novém úřadě rozkoukal, svolal zasedání celé deputace a na druhý den sepsal panovníci ostře kritickou zprávu o poměrech na svém úřadu.⁷ „S velkým roztrpčením jsem zjistil, že přijímané ani odesílané zprávy se vůbec nedávají do rubrik, ani se nedělí na ty, které jsou určeny k expedici a na ty, o kterých se má referovat, což způsobuje, že mnohé záležitosti musí velmi dlouho ležet ladem, nebo zcela upadnou v zapomnění, nebo se dokonce z protekce či závisti úmyslně ztratí, a protože materiál není rozdělen mezi jednotlivé rady, zdá se mi důležité, aby se k uspořádání práce provedlo následující.“⁸ Kromě toho Rudolf Chotek zjistil, že v jeho úřadě není zvykem dělat protokoly ze zasedání dvorních radů, což souviselo s onemocněním jednoho sekretáře a neschopností druhého. Navrhl proto řadu opatření ke zlepšení kancelářské práce a některé personální změny. Předně chtěl v kanceláři zřídit místo protokolisty, který by sepsával všechny příchozí zprávy, Chotek by je prezentoval na zasedání a protokolista by je posléze třídil do rubrik. Nového zaměstnance chtěl nalézt mezi subalterními úředníky, anebo povolat nějakého „cizího čestného muže“. Veškerou agendu chtěl rozdělit do 3-5 tříd, které by sám určil. V dalším bodě navrhoval jmenovat jednoho deputačního radu, který by zabíral majetek v provinciích, každý týden by vybíral pravidelné splátky od partají a vymáhal dlužné částky, jež zanedbali jednotliví úředníci.

Jak vidno, nový prezident si vzal skutečně k srdci hlavní úkoly ministeriální bankovní deputace: hájit vyrovnané finance městské banky a tím pádem hlídat růst a moření státního dluhu. Marie Terezie připojila k Chotkově zprávě nadšené marginální poznámky, plné podpory a pochopení. „To je nanejvýš nutné,“ poznamenala k návrhu na výběr protokolisty a zároveň zdůraznila, že je nutné vybrat toho nejschopnějšího, nikoho z žádné kliky! Zároveň si posteskla: „Vše nelze pozdvihnout najednou, přece je však nutné vytvořit určitý systém, abychom věděli podle jakých zásad máme jednat. Vím ze zkušenosti, jak těžké to je, když jsem se snažila a za celých 10 let se sotva podařilo udělat jediný krok, mnohem spíš se neudělalo vůbec nic, a proto se to nebohému Kinskému nedařilo, posílám k nahlédnutí knížku, kterou mi udělal Haugwitz.“⁹ Ke snadnější spolupráci s provinciemi doporučila obrátit se na Netolického v Čechách, Blümegeha na Moravě, kteří jsou oba „schopní a čestní úředníci“.

Pro Horní Rakousko doporučila Amdlera, pro Štýrsko Schafgotsche, pro Korutansko Nostice, pro Kraňsko Herbersteina.¹⁰ Ti měli vypracovat návrhy na ušetření ve svých provinciích a sepsat o tom tajnou zprávu přímo pro Marii Terezii. Spis tedy názorně ukazuje, jak dosazení nových jednotlivců z řad úřednické šlechty usnadnilo spolupráci mezi centrem a regiony.

Jak bankovní deputace pracovala pod Chotkovým vedením ukazují presidentovy instrukce pro úředníky, které sepsal při své služební cestě do Terstu 22. září 1749.¹¹ Dvorní radové se měli scházet každý týden alespoň jedenkrát v Chotkově příbytku, a sice každé pondělí. Na poradách se měla probírat řádná agenda, kterou přednesl na místo presidenta nejstarší dvorní rada. Z každého zasedání se měly sepisovat průběžné protokoly a každých 14 dnů se měly odevzdat Chotkovu kancelistovi Tittelbachovi, který zapečetěné protokoly odesílal presidentovi deputace do Terstu. Další nařízení ukazovala, že president pevně kontroloval i veškeré hospodaření svého úřadu. Povoloval sice, aby dvorní rada von Schwander vyplácel běžné týdenní obnosy, ale přísně zakazoval jakákoli rozhodnutí o větších vydáních a zároveň stanovil horní strop výdajů na 6000fl. týdně. O výplatách se měla sepsat kvitance, kterou museli podepsat všichni dvorní radové. Úřední agendu prezentoval nejstarší dvorní rada, vyřizovali ji pak dvorní radové z příslušných oddělení. Spisy sepisovali tzv. komorní písaři (*Commer Schreiber*). Kontrolu nad personálními otázkami potvrzuje zákaz jakýchkoli změn či záskoků ve službě a pokud by si situace přeci jenom takové opatření vynutila, muselo se o něm rozhodnout kolektivně a rozhodnutí se mělo odeslat v zapečetěném balíčku Chotkovi do Terstu. Kontrolu nad zasedáním zajišťovala rovněž povinnost umožnit protokolistovi Nicolayovi přístup na všechna zasedání dvorních radů. Jinak se ovšem Chotek „zcela spoléhal na moudrost a integritu a dobré porozumění všech pánů radů“¹².

Pravidelný chod úřadu narušovala presidentova nepřítomnost poměrně často. Povinnosti předsedy Vrchního komerčního kolegia jej totiž často nutily ke služebním cestám, na nichž dojednával podporu dálkovému obchodu, získával spolupracovníky pro zakládání manufaktur nebo přehlížel budování obchodních skladů. V návaznosti na merkantilistickou politiku doby Karla VI. věnoval zejména v prvních letech velkou pozornost Terstu, kam jej služební povinnosti zavedly v září 1749 a v září 1751. Pravidelné cesty na svá panství v Čechách rovněž využíval k inspekci svých podřízených, avšak nemůžeme je doložit pro všechny roky. Zdá se, že podobným cestám věnoval vždy jen 2-4 týdny v červenci či srpnu. Delší pobyt je doložen po smrti Chotkova otce v roce 1754,¹³ kdy hrabě Rudolf strávil v Čechách dobu od května až do začátku srpna a poté opět téměř celé září. V letech 1756 a 1757 lze rovněž doložit poměrně dlouhé pobyty v Čechách. Slabé zdraví nutilo „nejvyššího capo“ k cestám do Karlových Varů, kam se vydal v srpnu 1751 na několik dní¹⁴ a v srpnu

1756 tam strávil celý měsíc¹⁵. Vzhledem k tomu, že v létě se na cesty vydávala i panovnice se svým dvorem, musel určitou část letní sezóny strávit také na jejích letních rezidencích. Z deníku hraběte Khevenhüller-Metsch víme, že dokonce patřil k intimní skupince nejbližších spolupracovníků Marie Terezie.¹⁶ V době od dubna do listopadu totiž objížděl panovnický dvůr rezidence v okolí Vídně (Schönbrunn, Laxenburg, Ebersdorf), na něž s sebou panovnice brala jen poměrně úzkou skupinku nejbližších spolupracovníků. Hrabě Chotek patřil k této skupince vždy a dokonce patřil i k těm, kteří se v roce 1757 odebrali s panovnicí do Laxenburku, aby tam tajně oslavili její narozeniny. K této „laxenburské compagnii“ patřil kromě Chotka jen nejvyšší dvorský maršálek Josef Adam Schwarzenberg, nejvyšší hofmistr Corfix Anton Uhlfeld a nejspíš i nejvyšší komoří Khevenhüller-Metsch, který událost zaznamenal. Dopisy hraběte Rudolfa s jeho bratrem Janem Karlem a synovcem Janem Rudolfem potvrzují, že hrabě Rudolf měl v Laxenburku rezidenci, kterou pravidelně využíval. Z roku 1769 máme ovšem svědectví Jana Karla Chotka, který bratrovy pobyty v Laxenburku chápal jako vyloženě pracovní schůzky¹⁷. Kancléř Chotek prý zůstával v laxenburské rezidenci jenom tak dlouho, dokud zde musel v rámci své funkce vyřizovat s panovnicí úřední povinnosti a poté odjížděl na své české statky. V roce 1754 se Chotkovi podařilo spojit cestu po českých státech s účastí na dvorské cestě, neboť panovnice tehdy navštívila jeho vlastní panství Veltrusy. Ze zaběhnutého ročního cyklu se nejvyšší kancléř odchýlil i roku 1751. Dvůr tehdy setrval velmi dlouhou dobu v Prešpurku, kde probíhala zdlouhavá jednání s uherským zemským sněmem. Rudolf Chotek musel zůstat v uherské metropoli od 8. května až do 2. července, tedy celé dva měsíce!

Tím jsme ovšem zavítali do druhého období Chotkovy úřední činnosti, kdy ve Vídni působil jako česko-rakouský kancléř. Služebním cestám za obchodem odzvonilo již ve válečných letech 1756-1763, poslední léta Chotkovy činnosti už stála jen ve znamení úřední činnosti ve Vídni a v Laxenburku. Jako česko-rakouský kancléř Chotek inspekční cesty po dědičných zemích nepodnikal. Přestěhoval se do budovy ve Wipplingerstraße i se svou rodinou a postavil se do čela nového pracovního kolektivu a ujal se nových úkolů. Zde byly Chotkovy povinnosti vypsány v podrobné instrukci.¹⁸ Hlavní pracovní povinnosti nejvyššího kancléře byly pracovní schůzky, jež se konaly každý týden nejméně dvakrát a nesměly trvat déle než 3-4 hodiny. Plenární zasedání všech dvorních radů rozhodovalo o všech zásadních otázkách, které procházely expediturou, nejvyšší kancléř sám nesměl rozhodovat sám ani nesměl rozhodnutí radů manipulovat. V čele úřadu stál nejenom nejvyšší kancléř, ale také vicekancléř, který šéfa zastupoval v případě nepřítomnosti. Pokud nebyl přítomen ani jeden z nich, zastupoval je nejstarší dvorní rada z panského stavu. Radové se totiž dělili podle

stavovské příslušnosti. Z panského stavu měli být 2, z rytířského a učeneckého 6. Znamenalo to posun oproti Direktoriu, kde seděli 3 radové panského stavu a 5 z rytířského.¹⁹ K vedoucímu grémiu patřilo také 5 sekretářů. Pozoruhodné je, že instrukce předepisuje i to, jak mají vypadat vzájemné vztahy mezi členy grémia: „*Náš nejvyšší kancléř bude vicekancléři vždy příznivě nakloněn, aby mohli prospívat službě nám a našim zemím, bude k němu přistupovat s žádoucí úctou, projevovat mu očekávanou pozornost, respekt, na což jej chceme tímto upozornit. Nikomu z radů však nejvyšší kancléř nesmí projevovat přednost, nýbrž jednomu každému musí ukazovat stejnou míru lásky a vážnosti, všechny pobízet k práci a – pokud to bude nutné – připomenout jim jejich povinnosti a čas od času poníženě referovat o jejich pili a pracovitosti.*“ Dvorní radové měli naproti tomu projevovat „povinou úctu a poslušnost“ kancléři i vicekancléři. Realističtější již byly pokyny ohledně průběhu pracovních zasedání. Referáty měl přednášet nejvyšší kancléř, či vicekancléř, načež měli vyslechnout mínění všech přítomných radů. Zakazovalo se jim skákat radům do řeči, nebo předčasně vyjadřovat své názory, čímž by narušili svobodu hlasování. Poté mělo přijít hlasování, přičemž radové hlasovali „od spodu“, tedy od nejmladšího rady učeneckého stavu až po nejstaršího rady panského stavu. Pokud někdo zastával jiný názor, než nejvyšší kancléř, měl právo jej vyjádřit a nejvyšší kancléř jej musel sepsat a připojit jako přílohu ke společnému usnesení. Vše se mělo předat panovnici, která učinila konečné rozhodnutí.

Instrukce obsahovala pojistky proti protekci a klientelismu. O přijetí či vyřazení nových zaměstnanců se mělo rozhodovat jen v plenárním zasedání, chyby úředníků pak padaly na hlavu těch, kteří je do služby doporučili. Úředníkům se zakazovalo přijímat dary, vybízeli se k dodržování pracovních hodin a úředního tajemství. Pokud chtěl někdo z radů odjet, musel nejvyššího kancléře požádat o svolení. Předpokládalo se, že radové byli vybíráni podle své kvalifikace a zkušeností: „*Domníváme se, že do kanceláře se nemají připustit žádné jiné osoby, než kvalifikovaní radové, kteří buď sloužili v jiných dikasteriích, nebo již podali důkazy a zkoušky o svém rozumu, vzdělanosti a zkušenosti s rozhodováním o pracovních záležitostech.*“ Doporučovalo se, aby „*radové zaměstnaní v naší dvorské kanceláři byli natolik sběhlí ve zřízení našich dědičných zemí, že by mohli být použiti promiskuitně.*“

Rudolf Chotek se tímto nařízením zajisté řídil, nicméně většinu radů převzal z Haugwitzova Direktoria in publicis et cameralibus. Chyběl však mezi nimi jeho starší bratr Jan Karel, který na Direktoriu působil nejprve jako vicepresident, pak jako vicekancléř a posléze jako kancléř, až jej nakonec vývoj událostí donutil, aby v roce 1761 úřad opustil. O jeho pracovním stylu získáme určitou představu z instrukce, která vznikla v lednu 1751. Vezmeme-li v úvahu, že v úřadu působil Jan Karel Chotek již od roku 1749, nabízí se otázka,

zda byly jeho úkoly a fungování vůbec zřetelně vymezeny. V návrhu instrukce, který sepsal sám Haugwitz 25. ledna 1751²⁰ se dovídáme, že se den předtím sešel s oběma bratry Chotky a nastínil jim osmibodový program úkolů pro vicepresidenta Direktorია, kterým se měl Jan Karel řídit. Haugwitz zdůraznil především dobré vztahy mezi vicekancléřem a prezidentem Direktorია: „*Mezi prezidentem a vicepresidentem musí panovat dokonalá shoda, a tak dobré vztahy, že vše proběhne v nejupřímnějším souladu a nic bez vědomí presidia.*“ Kromě tohoto důrazu na harmonii, které zřejmě mělo vyjádřit opak kritizovaných „kabal“ či „stran“, obsahuje instrukce také konkrétní povinnosti. Vicepresident zastupuje presidenta v době jeho nepřítomnosti, dohlíží a kontroluje činnost expedice, sporné otázky jejího provozu řeší „*opakovanými úradky*“ s prezidentem. V době nepřítomnosti patří vicepresidentovi předsednictví v publicorum et justicialis. Vicepresident podepisuje listiny z expedice, avšak až pod podpis presidenta. Vicepresident řídí kancelářský a účetnický personál, avšak prezidentovi patří „nejvyšší autorita“. S Janem Karlem Chotkem dohodl, že se podrobí všemu, co panovnice určí. Nový vicepresident žádal pouze o to, aby si mohl nechat vojenský titul polní maršál-lajtnant (*Feld-Marschall-Leutenant*), neboť Chotek „*se cítí připraven ke službě in sago et toga*“. Pokud textu rozumíme správně, chtěl s mečem chodit i na zasedání konference in internis. Dále žádal Jan Karel Chotek také o to, aby mohl připravit hraběte Wilczeka na vysokou funkci v Direktoriu. Tím by se do nejvyššího úřadu dostal další slezský šlechtic blízký Haugwitzovi, avšak zároveň bylo nutné najít za něj náhradu pro korutanskou reprezentaci a komoru, kde dosud působil. Věc se však vyřešila již na schůzce, takže Wilczek byl přijat do Direktorია zároveň s Chotkem jako dvorní rada.

Netrvalo dlouho a v květnu 1753 čekala Jana Karla změna titulu i mírná úprava pracovních povinností. Podnět k rozsáhlým přesunům v nejvyšších úřadech dalo povolání hraběte Kaunitze na post státního kancléře, o kterém se jednalo již od roku 1751. Bratří Chotků se hra o tento post týkala také. Původně se počítalo s hrabětem Rudolfem, avšak souhra okolností nakonec rozhodla pro Kaunitze.²¹ Nicméně spor s Uhlfeldem a intriky sekretáře Bartensteina nakonec posunuly konečné rozhodnutí až do května 1753, kdy Uhlfeld s Bartensteinem definitivně prohráli. Uhlfeld získal náhradou post nejvyššího hofmistra, což však nebyl nijak špatný výsledek, zatímco Bartenstein se přesunul do Direktorია jako „kancléř“.²² Tento post musel být nově vytvořen a s tím souvisela mírná změna ve vnitřní struktuře úřadu, kterou snad lze chápat jako Haugwitzův ústupek zemským tradicím. Radikální reformátor totiž přijal alespoň vnějškově titulaturu zrušených dvorských kancelářů. Sám přijal tituly Nejvyššího českého kancléře a Prvního rakouského kancléře, zatímco svému zástupci Chotkovi udělil titul Vicekancléře a Bartensteinovi oživil titul „kancléř“.

Direktorium se tak ještě více přiblížilo tomu, jak dříve vypadala bývalá Česká dvorská kancelář. „*Co se aktivit, sídla a podpisů expedicí týká, podrží se vše, jak to vypadalo u někdejší Královské české dvorské kanceláře,*“ napsal panovníci.²³ Současně s tím chtěl Haugwitz oživit také ceremoniel při jmenování těchto tří postů v České dvorské kanceláři. Zjistil, že nejvyšší kancléř býval slavnostně jmenován v přítomnosti panovníka a uveden do úřadu nejvyšším hofmistrem. Pro kancléřovo uvedení platilo totéž a navíc byl kancléř na zasedání tajné rady, kde seděl vedle nejvyššího kancléře. Haugwitz ovšem nechtěl, aby se v jeho případě uplatňoval tento starý ceremoniel, neboť už jednou uveden byl a předsednictví už několik let doopravdy vedl. Pro vicekancléře prý podobné ceremonie neplatily ani v minulosti, takže se pro něj měl jenom vystavit dekret. Přísahu skládal v kancelářské radě. V expedici a podpisování listin však měl vicekancléř převzít tytéž povinnosti, které patřily českému vicekancléři. Vezmeme-li v úvahu současné podřízení Rudolfovy bankovní deputace pod Direktorium, musíme uzavřít, že změny roku 1753 přinesly Chotkům jednoznačné zhoršení jejich pozic. V roce 1761, kdy se diskutovalo o reformně Direktorie, povýšil Jan Karel na kancléře a převzal vedení celého úřadu, avšak v prosinci téhož roku musel z úřadu odejít nadobro.²⁴ Jeho posledním působištěm se stala dvorská válečná rada, kde se jako generální válečný komisař ujal vedení jednoho oddělení. Svou kariéru zakončil jako předseda Invalidní komise v roce 1781.²⁵ Když dosáhl věku 77 let mohl dokonce požádat o státní penzi a odebrat se na odpočinek. V osobním a rodinném životě byl však Jan Karel šťastnější, než jeho úspěšný bratr. Dožil se vysokého věku a navíc mohl být hrdý i na svého syna Jana Rudolfa. Byl to on, kdo zabezpečil pokračování rodu a jeho syn zdědil po kancléři Rudolfovi jeho pozemkový majetek i úřady.

Hlavním působištěm úředníků z rodu Chotků tedy zůstala dvorská kancelář, čili jak bychom dnes řekli ministerstvo vnitra. S tímto „ministerstvem“ byli Chotkové spojeni již od roku 1749 až do rezignace Jana Rudolfa v roce 1789. Pokusme se tedy po zevrubném nástinu osobní dráhy obou Chotků charakterizovat i jejich pracovní prostředí. Podívejme se, jak se dvorská kancelář vyvíjela od založení Direktorie, až po odchod Rudolfa Chotka roku 1771. Pokusme se nyní vylíčit složení úředního personálu na příkladu tohoto úřadu. Zaměříme se na otázku sociálního původu vyšších úředníků, na jejich vztahy k dynastií Chotků a na průběh jejich kariér ve státní správě. S jakými lidmi museli bratři Chotkové v tomto úřadu spolupracovat?

Seznam dvorních radů ukazuje, že šlechtický živel zde převažoval po celou sledovanou dobu. Roku 1750 zjišťujeme v Direktoriu 13 radů, z nich můžeme měšťanský původ přiznat stěží dvěma.²⁶ I ti se však honosili nobilitací, ačkoli jejich rodiny nebyly

urozené a nepatřily k politickému stavu. Legendární „měšťanstvo“, jež mělo vystřídat šlechtu ve vedení státu, zde tedy nenajdeme vůbec.²⁷ Pět radů bychom mohli zařadit k rytířskému stavu a zbylých osm patřilo k pánům. I mezi těmito panskými rady brzy převážili nositelé hraběcího titulu nad svobodnými pány. Zatímco v roce 1750 sedělo v radě po třech členech s hraběcím a po třech s panským titulem, v roce 1752 již vzrostl počet hrabat na šest, zatímco počet pánů pouze na čtyři. Chráněnce rodu Chotků zde v této době nenalezneme, ačkoli Jan Karel zastával na tomto úřadě poměrně významné místo. Spíše se tu setkáme s klienty samotného Haugwitze, který do úřadu přivedl šlechtice slezského původu, nebo šlechtické úředníky z provincií, kteří podporovali jeho reformy. Ke Slezanům patřil Franz Ferdinand von Schrattenbach, Johann Bernard Wilczek, k oddaným úředníkům lze počítat především rytíře von Kannegiesser. Wilczek patří díky svému spříznění s Chotky také k jejich spřátelenému okruhu.

U většiny panských šlechticů nelze dohledat konkrétní činnost na jednotlivých zemských referátech. Zde byli činní pouze dva radové rytířského stavu a jinak sami „měšťané“ (počítáme sem i nobilitované osoby). Většina radů, kteří stáli v čele referátů, sem přešla z české a rakouské dvorské kanceláře, nebo z jiného centrálního úřadu. Z české dvorské kanceláře přešel Kannegiesser, z rakouské přešli Doblhoff a Cetto. Saffran přešel z Dvorské komory, která byla reformou velmi zeštíhlená. Stupan, Kranichstätten a Neumayer přešli ze zemských úřadů. Musíme však předeslat, že Haugwitzův duch ovlivňoval vývoj kanceláře i mnoho let po jeho smrti. Jeho největší chráněncem Blümegen se dostal do úřadu až v roce 1771, a to rovnou na post nejvyššího kancléře. Rovněž Hatzfelda lze s jistou nadsázkou považovat za Slezana, ačkoli předtím sloužil mohučskému arcibiskupovi, a jeho příbuzenský okruh zůstával i do budoucna vázán na šlechtu ze středního Německa. Tam se nacházely hlavní državy jeho rodiny. Připomeňme, že jeho druhou manželkou se stala dcera hraběte Osteina.

Podíváme-li se na seznam dvorních radů v Česko-rakouské kanceláři, zjistíme, že ve srovnání s Direktoriem nepatrně stoupl počet měšťanů na lavici učenců, na vysoké posty přibylí příbuzní kancléře Chotka a velmi klesl počet dvorních radů, kteří sloužili na úřadě v době Direktoria. Podíl měšťanů však problematizuje stavovský vzestup některých rodin. Mannagettové, starý rod nobilitovaných učenců, dosáhl v roce 1753 panského titulu a nelze je považovat za „měšťany“. I přesto musíme přiznat, že nenápadný vzrůst měšťanského živlu lze pozorovat: zatímco v Direktoriu sedělo šest nobilitovaných měšťanů, v kanceláři jich je devět a z toho tři nejsou nobilitováni vůbec. Změna vynikne ještě více v souvislosti s ústupem vysoké šlechty. V Direktoriu jsme našli pět nositelů hraběcího titulu, v kanceláři jen tři. Rovněž počet svobodných pánů klesl ze čtyř na dva. Vzhledem k celkovému počtu radů to

nejsou nikterak malé změny a svědčí o přísnější sociální politice. Větší důraz na kvalifikaci dosvědčuje přítomnost známých právnických jmen. Mezi dvorními rady nalezneme slavného právníka Paula Josefa Rieggera, ačkoli zde zůstal jen krátce, a kromě něj zde působil i potomek známé dynastie Zenckerů. Odvrácenou stranou mince je nástup chotkovských klientů. Nápadný byl již ve své době kancléřův nevlastní syn Evžen hrabě z Vrbna a Bruntálu, který se v kanceláři usídlil poté, co mu Kaunitz znemožnil kariéru ve Státní kanceláři.²⁸ Nicméně hrabě Vrbna se očividně nedomníval, že by jeho osudem byl úřad, takže v roce 1769 složil své funkce a věnoval se podnikání na svých českých, slezských a moravských statcích.²⁹ Dosáhl zde větších úspěchů než ve státní službě a jeho potomci se zmiňují jako podporovatelé průmyslové revoluce v Čechách. Podezření vzbuzuje přítomnost hraběte Sinzendorfa, potomka mocné rodiny, jehož příbuzní seděli na nejvyšších místech centrální správy. Údajně byl i on s Chotkem příbuzný, avšak nelze zjistit jak.³⁰ Na druhou stranu zde nenalezneme nikoho z Chotkových bývalých kolegů z bankovní deputace, ačkoli není vyloučeno, že dvorní rada Gottfried von Koch byl příbuzný s Heinrichem Josefem von Koch, který spolupracoval s Chotkem již dříve. Z jiných případů lze však očekávat, že Chotek provozoval aktivnější klientskou politiku v českých zemských úřadech, kde měl také nemalý vliv. Připomenout můžeme jeho legačního sekretáře z Mnichova, pana Leopolda von Weingarten, který posléze sloužil jeho bratrovi v Berlíně a roku 1757 získal místo rady Reprezentace a komory v Praze.³¹ Tento úředník však pocházel ze známé právnícké rodiny, jeho praděd byl nejvýznamnějším právníckým učencem v Čechách 17. století. Musíme tedy přihlídnout i k tomuto věhlasu a odborným kvalitám a nevysvětlovat vše jen klientskými vazbami.

Doplňme nyní toto obecné líčení itinerářem několika konkrétních úředníků nešlechtického původu, kteří ve své kariéře prošli Direktoriem, nebo Česko-rakouskou kanceláří. Nejprve se podíváme na tajemného kancléře Bartensteina.³² Doposud jsme jej spíše opomíjeli, neboť stál vlastně „nad“ dvorními rady, ale měli bychom jej zmínit, protože paradoxně představoval nejúspěšnějšího úředníka „měšťanského původu“, který kdy v této instituci působil. Johann Christoph svobodný pán z Bartensteinu totiž nepocházel ze šlechtického rodu, nýbrž z dynastie právníckých učenců. Jeho otec působil jako rektor na luteránské univerzitě ve Štrasburku a přednášel zde právo. Johann Christoph se narodil v roce 1690 ve Štrasburku, studoval právní vědy na tamější univerzitě, ale rozhodl se pro dráhu úředníka. Jeho rodné město sice bylo od roku 1681 připojeno ke království francouzskému, ale mnozí měšťané se nadále považovali za poddané Říše římské národa německého. Mladý Bartenstein tedy konvertoval a vstoupil do císařských služeb. Díky svému vzdělání začal brzy

dělat rychlou kariéru. Roku 1717 se stal radou Dolnorakouské zemské vlády, roku 1726 přestoupil do centrální správy a stal se dvorním radou v Rakouské dvorské kanceláři. Zde mohl navázat na kariéru švábského arivisty Seilerna a využít protekce kancléře Sinzendorfa, který se vměšoval do vedení zahraniční politiky.

Roku 1733 se stal Bartenstein sekretářem v tajné kanceláři a od té doby získával stále větší slovo v zahraniční politice. Od založení Státní kanceláře roku 1741 mluvil již do zahraniční politiky legitimně, neboť se zde stal sekretářem státního kancléře Uhlfelda. V politických dějinách se léta 1741-1753 líčí jako Bartensteinova éra, kdy více méně řídil zahraniční politiku celé monarchie, zatímco Uhlfeldovi se přiznává nanejvýš velká neschopnost a ignorance. Marie Terezie, která musela v té době řešit velmi závažné mezinárodní konflikty, vzpomínala s odstupem doby na Bartensteina, jako na svého zachránce. Nicméně s rostoucí mocí narůstala i nespokojenost dvorských kruhů a sílila kritika jeho „pedantského chování“. Obvinění z „pedantismu“ v sobě skrývá předsudky šlechtického prostředí vůči mocným učencům z měšťanského prostředí a objevilo se již v 17. století proti podobným osobám na dvoře Leopolda I.

Kaunitzův nástup do čela Státní kanceláře znamenal pro Bartensteina konec. Na nátlak panovnice musel své místo opustit a odešel na post kancléře do Haugwitzova Direktorია in publicis et cameralibus. Již v listopadu 1753 ovšem předložil panovnici závažný memoriál s drtivou kritikou „Haugwitzova systému“, čímž v podstatě odstartoval jeho rozklad. Není vyloučeno, že Bartenstein jednal ve spojení s bratry Chotkovými, avšak existují pro to jen nepřímé důkazy. Pro Bartensteinovu kariéru je důležité, že se mu podařilo udržet se v „ministerstvu vnitra“ i po roce 1761, kdy vznikla Česko-rakouská dvorská kancelář. Hierarchicky si však pohoršil. Klesl z kancléře na vicekancléře, ale zůstal jím až do své smrti v roce 1767. Jeho osobní úspěch měl příznivé důsledky i pro jeho potomky. Podařilo se jim dosáhnout stavovského polepšení, i když ne tak rychlého, jak by mohla naznačovat Bartensteinova rychlá nobilitace.³³ Úspěšný úředník dosáhl nobilitace již roku 1719, tedy dva roky po vstupu do dolnorakouské zemské vlády. Roku 1732 dosáhl titulu svobodného pána, avšak do stavovských obcí byl přijat až později. Od roku 1743 patřil k hornorakouským stavům³⁴ a dolnorakouský panský stav jej přijal až roku 1753.³⁵ Úřednickou dynastií se mu založit nepodařilo.

Jiný příběh ukazují životní osudy „Haugwitzova muže“ Hermanna Lorenze Kannegiessera (1700-1766).³⁶ Rovněž tento úředník pocházel z Říše a sice z Vestfálska, kde se narodil roku 1700. Avšak jeden z jeho příbuzných působil jako válečný komisař v Praze a zřejmě mu zprostředkoval kontakt s císařskými úřady. Do císařských služeb vstoupil

Kannegiesser roku 1729 a od následujícího roku je doložen jako koncipista v České dvorské kanceláři. Od roku 1735 přestoupil do slezského Oberamtu, čímž u některých historiků vzbudil dojem, že pocházel ze Slezska. „Slezské období“ bylo pro Kannegiesserovu kariéru zajisté klíčové, neboť zde poznal mladého radu Hauwgitze a získal sám jmenování radou. Ještě v roce 1739 se úspěšný funkcionář vrátil do České dvorské kanceláře a po jejím zrušení hladce přestoupil do Direktorია in publicis et cameralibus. Mezitím si získal zásluhy účastí na mírových jednáních ve Vratislavi (1742) a podílem na jednáních o decenální reces (1748). Úspěch se odrazil i na stavovském polepšení a roku 1737 byl Kannegiesser přijat do rytířského stavu Čechách. Po zrušení Direktorია zůstal Kannegiesser i v Česko-rakouské dvorské kanceláři. V té době však již trpěl vážnými chorobami, takže se na chodu úřadu zřejmě příliš nepodílel. Roku 1765 dosáhl povýšení do stavu svobodných pánů v Čechách, ale již v únoru následujícího roku zemřel. Není známo nic o tom, že by jeho potomci rozvíjeli úřednickou dynastii.

Naproti tomu úspěch dvorního rady Johanna Bernarda Zenckera (1720-1785) souvisel se starou rodinnou tradicí³⁷. Svým sociálním původem se podobal Bartensteinovi, až na to, že pocházel z Čech a nedosáhl tak vysokých postů. Zenckerové patřili k pražským patricijským rodinám, které dosáhly nobilitace díky svým úspěchům v právních vědách a uchytily se ve světě vědy i ve státní správě. Zenckerové nebyli žádnou výjimkou. Podobali se jim Scheidlernové ze Scheidlernu, Arnoldové z Dobroslavi, Hadové z Proseče, Proškovští z Krohenštejnu a mnozí jiní. Na počátku jejich vzestupu stál Johann Sigmund Zencker, radní na Starém Městě Pražském. Jeho syn Josef Sigmund vystudoval právnickou fakultu v Praze, v roce 1727 dosáhl licenciátu a roku 1731 doktorátu. Zemřel však již roku 1737. Johann Bernard byl jeho synem. Narodil se roku 1720 v Praze, vystudoval práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě u věhlasného profesora Azzoniho a dokončil je roku 1750 disertací na téma z trestního práva. Krátce po studiích se stal členem komise pro reformu trestního zákoníku v dědičných zemích a po roce 1765 je doložen také jako rada Česko-rakouské dvorské kanceláře ve Vídni. Nicméně Zencker patřil spíše ke konzervativně smýšlejícím právníkům a nemohl se ztotožnit s osvícenským názorem na trestní právo, který začal do komise pronikat v 60. letech. Roku 1772 rezignuje Zencker na místo v kodifikační komisi a nejspíše odchází i z Česko-rakouské kanceláře. Zemřel roku 1785. Jeho příbuzný Václav Zencker působil jako rada apelačního soudu v Praze.

Nicméně nejslavnějším učencem v Česko-rakouské dvorské kanceláři byl bezesporu Paul Joseph Riegger (1705-1775), odborník na kanonické právo.³⁸ Riegger se narodil roku 1705, patřil tedy ke generaci bratří Chotků. Spojovalo jej s nimi taktéž studium práv na

univerzitě v Leidenu, kde se objevil ve 20. letech 18. století. Studoval zde tedy ve stejné době jako Chotkové a mnozí jiní šlechtici z dědičných zemí. Nezapomeňme na tento moment, zajisté nebyl bez významu pro Rieggerovu budoucí kariéru. Ve 30. letech 18. století působil jako profesor kanonistiky ve Freiburgu im Breisgau, avšak roku 1753 přestoupil na reformovanou univerzitu do Vídně. Na univerzitě rozvinul osvícensky pojatou nauku církevního práva, která získala v habsburské monarchii velký vliv a připravila půdu pro pozdější katolické reformy. Na Česko-rakouské dvorské kanceláři je však doložen až od roku 1765. Víme však, že již v 50. letech byl pověřen plánem na reorganizaci Tereziánské akademie ve Vídni, jež spadala pod dvorskou kancelář. Riegger odešel z univerzity v roce 1773, patrně se stáhnul i ze svého úředního postu. Jeho potomci se nevěnovali byrokratické kariéře. Syn Josef Anton Riegger (1742-1795) se vydal ve šlépějích svého otce.³⁹ Vystudoval práva, učil na univerzitě ve Freiburgu, na Tereziánské akademii ve Vídni a svou kariéru zakončil na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Zemřel, udolán dluhy, nedlouho po vypuknutí Velké francouzské revoluce.

¹ RACH, kart. 24, inv. č. 489, Rudolf Chotek otci, dopis č. 79, Paris 6.11.1729. „Mais enfin mon faite est la robe, il faut taicher de reussir par la, au defaut de quoi il est toujours bon quand on se sent capable d'un pareil louable pissallé.“

² „log. in denen Herren Gassen in dem Trautsonischen Haus.“ Hof- und Staatsschematismus auf das Jahr 1750, Wien 1750.

³ Weiskern, Beschreibung, s. 95; Ledr, Chotkové, s. 48.

⁴ Weiskern, Beschreibung, s. 94.

⁵ Hof- und Staatsschematismus...auf das Jahr 1763, 1767. Adresa „Wildeckstraße“ je totožná s adresou „Wipplingerstraße“. Pobyt Chotka v dikasteriálním paláci dokládají také instrukce pro dobu jeho nepřítomnosti v září 1749. Úředníci měli povinnost scházet se „allwochentlich in meiner Behausung“. RACH, kart. 30, inv. č. 516, fol. 8v. Bližší citace níže.

⁶ „Strozzipalais“, in: Felix Czeike, Historisches Lexikon Wien, sv. 5, Wien 1997, s. 384-385.

⁷ Notae des Grafen Chotek [an die] Kayserin über die erste Banco-Deputations-Sitzung, die Gebrechen welchere dabei, so wie in den Berichten einiger Provincial-Behörden fand, und die Mitteln, solchem abzuhelpfen, dann über die Bezahlung der den Genuesern schuldigen Interessen, samt der allerh. Resolution 4. februarii 1749, RACH, kart. 30, inv. č. 516.

⁸ „Mit grosster Befremdung habe wahrgenohmen dass alle einlaufende Berichte weder praesentiert noch rubriciert, viel weniger zum referiren und expediren gehörig abgetheilt werden, welches verursacht, dass verschiedene Geschäfte sehr lang liegen bleiben müssen, wo nicht gar in Vergessenheit kommen, oder gefliesentlich aus Gunst oder Neyd unterschlagen werden können, und weil dabei die Materien unter denen Rätthen nicht eingetheilet seyn, so doch zur Beförderung der Arbeit, auch grundlicherer der Sachen Einsicht mir nöthig zu seyn scheint.“ Protokoll 4.2.1749, RACH, kart. 30, inv. č. 516.

⁹ „Dies ist höchst nothwendig...darzu wird es anfangs schwer fallen keinen aus der Clique [ausyuwählen], alles kann nicht auf einmal behoben werden doch aber ein System festzusetzen aus was principio zu handeln. Ich weiss aus Experiens wie es mir gegangen und ehe der, als ein Schritt dardurch gemacht, in 10. Jahren nichts gemacht hätte, und also ist es dem armen Kinsky ergangen. Ich schicke Ihme hier nur zur Einsicht das Buch was mir Haugwitz gemacht und also müssen auch seine gehen.“ Protokoll (marginální poznámka) 4.2.1749, RACH, kart. 30, inv. č. 516.

¹⁰ Podrobnost marginálních poznámek vzbuzuje podezření, že je zhotovil spíše nějaký vysoký úředník a Marie Terezie je jenom podepsala.

- ¹¹ Instrukce z 22.9.1749, RACH, kart. 30, inv. č. 516, fol. 8v-9r.
- ¹² „Mich übrigens auf die kluge Einsicht und Integrität auch gutes Einverständniss der samtlichen Herrn Rätthe vollkommen verlassend.“ RACH, kart. 30, inv. č. 516, fol. 9r.
- ¹³ Rok 1754 dokumentují ještě dopisy Rudolfa Chotka otci, který zemřel v květnu téhož roku. Od roku 1754 do roku 1757 lze využít datace na úřední korespondenci vydané Bohumírem Smutným, Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví, Zámorsk 1998, s. 83-235.
- ¹⁴ Rudolf Chotek otci, Prešpurk 11.4.1750, RACH, kart. 25, inv. č. 494, fol. 460v.
- ¹⁵ Loscani Chamarému, Praha 13.6.1756, in: Smutný (ed.), Loscani a Chamaré, dopis č. 43, s. 200-202; týž témuž, Praha 4.7.1756, dopis č. 46; týž témuž, Praha 28.6.1756, dopis č. 45, s. 206-207.
- ¹⁶ K-M, Bd. 4 (1756-1757), ex 12.5.1756, s. 88.
- ¹⁷ RACH, kart. 102, inv. č. 1402b, Jan Karel Chotek synovi, Vídeň 27. 4. 1769, fol. 61r.
- ¹⁸ ÖZV 1938, Nr. 79, s. 142-163.
- ¹⁹ Údaje o Direktoriu čerpám z Hofschematismu na rok 1750 (kalendář na rok 1749 není), pro Direktorium se žádná základní instrukce nevydala.
- ²⁰ RACH, kart. 30, inv. č. 516 (staré 482).
- ²¹ K-M, Bd. 3, ex 30.10.1752, s. 70. Marie Terezie byla přesvědčená, že ani Rudolfu Chotkovi nechybí schopnosti „pour être mis à la tête des affaires“.
- ²² Zápas Uhlfelda s Kaunitzem vykreslil na základě jeho pozůstalosti Josef Polišenský, „Diplomatická revoluce“.
- ²³ Podání z roku 1753, RACH, kart. 30, inv. č. 516 (staré 482).
- ²⁴ V kariéře Jana Karla Chotka je mnoho nejasných bodů. Osvětluje je částečně jeho autobiografie, kterou sepsal v žádosti o prodloužení penze asi „v 77 roku života“, tedy r. 1781. I v ní se však vyskytují drobné nepřesnosti v dataci. Srov. RACH, kart. 27, inv. č. 500, fol. 208.
- ²⁵ V komisi působil již od roku 1768. RACH, kart. 27, inv. č. 500, fol. 216, Moritz Lacy Janu Karlu Chotkovi, b. d.
- ²⁶ Hof- und Staatsschematismus...auf das Jahr 1750, výtah v tabulce v příloze.
- ²⁷ Problematičnost schématické představy o vzestupu „nového měšťanstva“ ukázala na příkladu Vídně Ingrid Mittenzwei, Zwischen Gestern und Morgen. Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert, Wien 1998; k roli úřednictva jako sociální vrstvy „náhradního měšťanstva“ srov. W. Heindl, Gehorsame Rebellen.
- ²⁸ Rudolf Chotek s ním počítal pro státní kancelář a zmínil to v dopise otci, jeho protekci nevlastního syna v dvorské kanceláři naopak kritizoval Karl Zinzendorf v biografii svého nevlastního bratra Ludwiga Zinzendorfa (Pettenegg, Selbstbiographie).
- ²⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi Chotkovi, 25. 9. 1769, fol. 39v. „mon fils Vurben ayant quitter ses employes se prepare a aller avec toute sa famille en Boheme y vivre tranquillement en bon citoien apres 14 annés de service“
- ³⁰ Tuto informaci mi sdělila Prof. Grete Walter-Klingenstein. Zinzendorfova pozice ve vnitřní správě by nevyklučovala jistou klientskou vazbu na Chotky, ale příbuzenství nelze nikterak doložit.
- ³¹ K němu srov. Schmid, Berichte, s. 51-53 a poznámky (dle rejstříku heslo Weingarten).
- ³² K němu srov. Max Braubach, Johann Christoph Freiherr von Bartenstein Herkunft und Anfänge, MIÖG, 61, 1953, s. 99-149; George Peter Muir Dickson, Baron Bartenstein on Count Haugwitz's New System of Government, in: T. C. W. Blanning/David Cannadine (edd.), History and Biography. Essays in honour of Derek Beales, Cambridge 1996, s. 5-20. Zde také odkazy na starší biografickou literaturu.
- ³³ Lebeau, Aristocrates, s. 53.
- ³⁴ Lebeau, Aristocrates, s. 62.
- ³⁵ Eva Susanne Knoll, Der niederösterreichische Herrenstand von 1740 bis 1848, Phil. Diss. Wien 1966, s. 285.
- ³⁶ Ruzicka, Haugwitz, s. 453-456.
- ³⁷ Sov. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 57; Wurzbach, sv. 59, s. 321.
- ³⁸ Eckart Seifert, Paul Joseph Riegger (1705-1775). Ein Beitrag zur theoretischen Grundlegung des josephinischen Staatskirchenrechts, Berlin 1973 (=Schriften zur Rechtsgeschichte Heft 5).
- ³⁹ J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 215-217.

III. 3. Soukromý život šlechtické rodiny

Životní styl šlechtických úředníků však nebyl určován jenom předpisy. I přes svou stavovskou výlučnost se šlechtičtí úředníci nemohli vymanit z vlivů sociálního prostředí ve městě Vídni a stěží mohli ignorovat jeho proměny v průběhu 18. století. Pokud bychom hledali největší změny v životním stylu šlechticů dvorských i úředních, zjistili bychom, že je nezpůsobil Josef II. svými rozkazy, ale právě zásadní změna vnějšího prostředí, v němž urozená společnost do té doby žila. Ve druhé polovině století se totiž zvrátil proces postupné kurializace rezidenčního města. Do té doby rostl počet svobodných domů a šlechtických paláců na úkor měšťanů do té míry, až nakonec měšťanský živel téměř potlačily.¹ Nicméně po sedmileté válce začíná nezadržitelný růst městské populace, spojený se změnami v jeho sociální struktuře. Podívejme se, co o předchozím vývoji vypovídají čísla.

První knihy dvorských kvartýrů z roku 1563 ukazují, že měšťané tvořili tehdy asi 60% obyvatel, zatímco na osoby spojené se dvorem a církví zbývalo již tehdy úctyhodných 40%. Kolem roku 1730 však byla situace obrácená, vídeňští měšťané se museli odsunout na předměstí. V druhé polovině 18. století tento trend končí. Přichází ohromný nárůst neprivilegovaného obyvatelstva, které se v 18. století přistěhovalo z venkova a pocházelo z mnohem skromnějších poměrů než dvorská šlechta. Změna vynikne především v dlouhodobé perspektivě. V 16. a 17. století lze počet obyvatel Vídně odhadovat na 20 až 50 000 osob včetně předměstí.² Avšak podle první statistiky celkového obyvatelstva z roku 1754 žilo tehdy jen ve vnitřním městě 54 477 osob a na předměstí dokonce 120 926 osob. Sčítání obyvatelstva z roku 1777 odhalilo mírný odliv obyvatel z centra do předměstí, která vzrostla především díky silnému přistěhovalectví z venkova. Ve vnitřním městě žilo tehdy 51 822 osob, na předměstích již 142 533! Zásadní přerod města Vídně potvrdilo konečně sčítání z roku 1840, které konstatovalo více než dvojnásobný nárůst obyvatel předměstí. Žilo tam 305 334 osob, zatímco počet obyvatel vnitřního města se téměř neměnil, žilo zde 51 904 osob.³

Je přirozené, že ve městě, které čítalo pár desítek tisíc obyvatel se žilo jinak, než v mnohasettisícovém velkoměstě. Šlechtické paláce a honosné úřady se vyjímalý jinak v intimním prostředí stísněných středověkých domů a úplně jinak působily v rozlehlém velkoměstě s průmyslovým předměstím. Konečně nelze přehlédnout, že se zmenšoval i podíl privilegovaného obyvatelstva na celkové populaci hlavního města. Předpokládáme-li, že se počet osob spojených se dvorem pohyboval kolem 30,5 tisíce (60% z 50 000 obyvatel

vnitřního města) zjistíme, že jejich podíl na celkovém počtu obyvatelstva Vídně klesl ze 60% roku 1730 zhruba na asi 16% v roce 1777. Tento počet je samozřejmě jen orientační, jeho cílem je podat představu o změně poměrech.

V raném novověku žila vysoká šlechta v relativně uzavřené „Panské čtvrti“, jež přiléhala k východní straně Hofburgu.⁴ Její význam lze přirovnat k Malé Straně v Praze, ačkoli malá rozloha Vídně a její rovinatý povrch vylučovaly ostré oddělení „šlechtického“ a „měšťanského“ prostoru. Nicméně od 16. století směřoval vývoj i zde tímto směrem. Jeho počátky můžeme hledat v roce 1533, kdy se Vídeň stala více méně stálým sídlem dvorské organizace a centrální správy.⁵ Od téže doby se tu začala etablovat skupina „dvorské šlechty“, která si ve Vídni kupuje či staví vlastní rezidence, popř. si je najímá na zimní sezónu. Zlomem ve vývoji bylo zavedení dvorských kvartýrů v roce 1563, které usnadnilo přistěhovalectví méně zámožných šlechticů a dalších osob činných ve dvorských a státních úřadech. „Dvorská složka“ městského obyvatelstva tím získala závažná zvýhodnění, zatímco měšťané byli od této doby čím dál více omezováni. Trend přirozeně podpořilo posílení centrálních úřadů po roce 1620 a zvýšení bezpečnosti města po roce 1683. Existenci uzavřené šlechtické čtvrti a uzavřené šlechtické společnosti lze ve Vídni datovat zhruba do let 1620 až 1840. Teprve růst města, přibývání úředních budov a přeměna šlechtických paláců v činžovní domy postupně narušily aristokratický charakter této čtvrti a vytlačily šlechtice do předměstských paláců. Ty vznikají již od 17. století, ale dlouho sloužily jen jako prozatímní rezidence pro letní období.⁶ Od roku 1683 zde vznikají stabilní „palácové ostrovy“, jako byl např. Liechtental. Jednalo se o uzavřenou obec a vrchnostenský palác, které si na předměstí Vídně postavili Liechtensteiové.⁷ Jak jsme uvedli výše, v tereziánské éře si podobný „palácový ostrov“ postavil také státní kancléř Kaunitz.⁸ Na velkém pozemku s trojúhelníkovitým půdorysem vytvořil impozantní komplex budov a zahrad, jenž vyjadřoval jeho identitu osvícence. V tereziánské éře se však „zahradní paláce“ stávají stálými rezidencemi, alespoň v některých případech. Právě Kaunitzova rezidence nejspíš představovala podobný případ. Všeobecně je však lépe probádána doba baroka, než klasicismu, takže o praktickém využívání městských rezidencí v této době se ještě mnoho neví.

„Videňská dvorská šlechta“ tedy představovala společenství šlechtických rodin, které se do Vídně sjížděly kvůli dvoru a ne společenství osob, které sloužily u dvora. Z toho důvodu musíme toto společenství odlišovat od dvorské organizace (*Hofstaat*), které se skládalo z jednotlivců plnících konkrétní formálně popsané funkce, které určoval panovník svými instrukcemi.⁹ Společenství šlechty se vyvíjelo samo a samo rozhodovalo o tom, jak bude žít a s kým se bude stýkat. Kromě urozenců však žily ve Vídni i osoby neurozené. Bylo

by přílišným zjednodušením, kdybychom je paušálně označovali jako „měšťanstvo“, ačkoli sociální a kulturní dějiny 18. století nevyhnutelně nutí k otázce po určení této sociální vrstvy.¹⁰ Doba, o které mluvíme, se totiž označuje jako éra mnoha progresivních proudů, z nichž prý vyrostla moderní společnost. Pokrokovost „osvícenství“, „filantropismu“, „racionalismu“ a dalších myšlenkových proudů se prý přitom nevyhnutelně pojí právě se vzestupem měšťanstva. Nicméně sociální vývoj v habsburské monarchii ani ve Vídni tomuto klíší neodpovídá. Obchodníci ani finančníci ještě netvořili silnou společenskou vrstvu, která usilovala o „převzetí moci“ od „upadající aristokracie“. Ještě méně to platí o profesních skupinách, které tvořily „staré měšťanstvo“. Cechovní řemeslníci se nacházeli v krizi, radní a patriciát byli zvláště ve Vídni značně krotcí. Zvláště nepřírozeně působí představa o „světské inteligenci měšťanského původu“, která by měla být hlavním představitelem osvícenství vůbec.¹¹ Sociálních výhod požívali možná právní vzdělanci, pokud se jim podařilo nalézt dobré místo, ale ani pak od nich nebylo možno čekat radikální myšlenky. Univerzitní učenci se nacházeli ve velmi podřízeném postavení, hospodářský vývoj a josefínské reformy jejich sociální pozici ještě zhoršily. Samostatní spisovatelé, kteří se objevují zejména v éře josefínského uvolnění cenzury, psali spíše to, co si u nich kdo zaplatil, než to, co si sami mysleli.¹² Tím pádem je nelze považovat za samostatné myslitele, ani za mluvčí „nové sociální třídy“. Historikové z Německa a Rakouska tedy hovoří v případě habsburské monarchie o tzv. náhradním měšťanstvu, které sestávalo z úředníků a důstojníků.¹³ Od těchto vrstev sice nebylo možné čekat zásadní kritiku společnosti, ale zato se snažily o změnu vlastního života a kultivaci vlastních názorů. Potom ovšem nelze přehlédnout fakt, že stejným směrem se vyvíjela i kultura těch vrstev, které marxistické dějepisce odsuzovalo jako představitele reakce. Máme na mysli šlechtu a katolický klérus. Ponechme stranou otázky po radikálnosti či umírněnosti tohoto osvícenství, neboť tím se odvádí pozornost od hlavní otázky: od změn v životním stylu a v myšlení jednotlivců.

Typickým sociálním prostředím, kde docházelo k výměně osvícenských názorů, byly městské salony.¹⁴ Kulturní dějiny Vídne věnovaly pozornost jednostranně jenom „měšťanským“ salonům, neboť šlechtické byly předem podezřelé z konservatismu a neupřímného filozofování. Ve skutečnosti byly osou kulturního života Vídne právě šlechtické salony a uvidíme, že i činnost návštěvníků těchto sezení odpovídá osvícenskému požadavku zdokonalování sebe sama a kultivované zábavě. Podle zpráv různých návštěvníků Vídne po roce 1760 se tehdy centra společenského života hledala v salonu státního kancléře Kaunitze, říšského vicekancléře Colloreda a česko-rakouského kancléře Chotka.¹⁵ Prostorově se tedy jednalo o Státní kancelář na Ballhausplatzu, palác Říšské dvorské kanceláře v Hofburgu a

palác na Wipplingerstrasse. K městským rezidencím patřily ještě výše zmiňované zahradní paláce v Josefově a v Gumpendorfu. Bohužel jsme však v této záležitosti odkázáni na zlomkovité informace ze soukromé korespondence, z deníků a z cestopisů.

Cestopisy a diplomatické relace nám poskytují informace především pro dobu po roce 1771, kdy již Rudolf Chotek nebyl na světě. Musíme tedy vzít za vděk několika dopisy Chotkova synovce Jana Rudolfa Chotka, které psal a přijímal v době své kavalírské cesty 1768-1770. Některé z nich věnují pozornost také životu v hlavním městě habsburské monarchie. Zajímavý popis společenské atmosféry přináší dopis hraběte Wilczeka z podzimu 1769, v němž se snažil vylíčit svému nepřítomnému příteli svůj každodenní život: „*Přál bych si také žít stejným způsobem jako Vy... víte, že jsem milovníkem volnosti a pohodlí, způsob života, který mi ukazujete, by se ke mně velmi hodil a potěšil by mne. Jaká úleva, ušetřit si práci se zdlouhavou a nepohodlnou ranní toaletou, kterou dělám jenom proto, abych se trápil a nudil někde ve společnosti, nebo jinde, kam se chodí, aby se člověk nechal vidět a nevypadal jako vlk samotář či divoch a podivín. Nemohu Vám dostatečně popsat, jak nudný je občas můj pobyt ve Vídni. Většinou ani nevím, kam jít, abych našel lidi, když už je chci vidět. Colloredův dům není příliš vyhledáván. U stolu se jen sprádají intriky a kují pikle, cizí lidé tam musí snášet kritiku, nebo různé nezdvořilosti. Bathyaného dům je téměř stejný, některé dámy se tam scházejí se svými obdivovateli a společně si tam vytvářejí oddané přátele. Kaunitzův dům, však jej znáte, je a bude stále stejný: čeká se tam jenom na to, aby si mohli stěžovat na cizince, nebo se nudit, pokud ovšem nenaleznou spřízněnou duši, s níž by mohli zosnovat nějakou tu intriku. Vedu tu téměř stejný život, jaký jste u mne viděl a který jen tak nezměním. Nejvíce navštěvují domy Vašich ctěných rodičů [tj. Jana Karla Chotka – pozn. I. C.] a dům pana kancléře [tj. Rudolfa Chotka – pozn. I. C.]. Občas zajdu do divadla a často trávím večery o samotě, či ve společnosti své ženy a svých dětí. Nejspíš se usmějete při poslední poznámce. Ujišťuji Vás, že při tom zažiji mnoho příjemných chvil a že se bavím více, než kdybych na různých místech dělal jenom *sta bene*.*“¹⁶

Pro správné pochopení pisatelovy situace musíme podotknout, že reagoval na vzletné popisy idylických krás, které mu ze své kavalírské cesty posílal Jan Rudolf Chotek. Nicméně dopis dává nahlédnout do myšlení a citění generace, která v 60. a 70. letech teprve dospívá. Jejich oblíbenou četbou je Rousseau, Goethe a sentimentální literatura. Je to generace individualistická, která se liší především v přístupu k sobě samým a ke svým bližním. V tomto ohledu musíme vidět také Wilczekův popis jeho „měšťácky“ klidného rodinného života. Snaha působit duchaplně a psát bystrým slohem však vedla pisatele k příliš ostré a zkreslující kritice společenských nešvarů. I s nimi se setkáme v dopisech Jana Rudolfa

Chotka. Náplní salonního života však nebyly jen intriky a pomlouvání, nýbrž společná četba soudobé literatury a poslech hudby. Právě tato skutečnost je důležitá pro individualistické osvícení. Zaměříme se na zálibu ve společné četbě. Jednalo se o činnost neformálních čtenářských společenství, jež vznikala jen příležitostně a zabývala se poslechem četby nějakého díla, které si členové společně vybrali.

Konkrétní případ popisuje ve svém deníku Karl hrabě Zinzendorf, který se v roce 1763 zúčastňoval čtenářských schůzek u hraběte Paara. Podívejme se, jak organizace takového spolku vypadala: Účastníci se sešli poprvé 20. března odpoledne v salonu hraběte Paara, našli jej prý „v sametu a dobře oblečeného“.¹⁷ Na schůzce dohodli „plán četby“, který obsahoval Gordonův Diskurz o Tacitovi a Humovy filozofické spisy. Dohodli se, co budou číst na příští schůzce a určili, kdo bude předčítat. Podruhé se kavalíři sešli 25. března a poslechli předčítání z Humova spisu o rovnováze moci a o různých formách vlády.¹⁸ Další schůzka se konala 27. března. „*My čtyři, kteří jsme se spojili, abychom společně četli, jsme se pak odebrali do komnaty hraběte Paara, kde můj bratr předčítal z jedné úvahy od Huma.*“¹⁹ To je také poslední zmínka o činnosti této příležitostné čtenářské společnosti, která se zřejmě vyčerpala četbou skotského filosofa.

Pouze s velkým odstupem pak Zinzendorf zmiňuje další předčítání samotného hraběte Paara v prosinci 1763, kdy je seznámil s příběhem jisté urozené dámy z Paříže, která byla odsouzená za krádež.²⁰ Jednalo se tedy již vyloženě o zábavnou literaturu, kterou osvícenští učenci odsuzovali. Zinzendorf se věnoval kromě toho i „tiché četbě“ o samotě, kterou ve svém deníku zaznamenával též. I zde se ovšem otvírala možnost ke spolupráci s ostatními šlechtici. Zinzendorf zaznamenal, že mu 5. dubna 1763 půjčila kněžna Kinská „Novou Héloïsu“ a několikrát si pak zaznamenal diskuze o tomto románu.²¹ Domnívám se, že tato spolupráce mezi šlechtici sama o sobě vyvrací chybný názor, že luterán Zinzendorf představoval naprostou výjimku mezi katolickou vídeňskou šlechtou. Je samozřejmé, že kdyby byl sám, neměl by se s kým scházet ve čtenářských společnostech a nebylo by nikoho, kdo by mu půjčoval nové knihy a ani by neměl s kým diskutovat. Zkreslená je také představa, že četba byla výlučnou zálibou „osvícenské strany“ kolem knížete Kaunitze, k níž prý Zinzendorf patřil.²² To je poněkud nelogická snaha hledat souvislost tam, kde není. Záliba v četbě jistě nezávisela na politické orientaci, ani na členství v klientských vazbách. Ostatně kavalíři ani dámy, které jsme doposud zmínili, nepatřili ke Kaunitzovým politickým stoupencům. Uvidíme, že podobná společnost se shromažďovala také kolem mladého Jana Rudolfa Chotka, Josefa Nikolause Windischgrätze a jiných. Četbu zkrátka nemůžeme považovat za výsadu nějaké malé skupinky pokrokových prominentů, ale za běžnou součást

každodenního života šlechticů v této době. Ostatně i proslulý citát Eduarda Wintera o „vídeňských velikánech“ ve skutečnosti neoznačoval příslušníky nějaké politické skupinky, nýbrž „vysokou šlechtu“ obecně.

Chotkův salon, který navštěvoval Wilczek, se nacházel v dikasteriálním paláci na Wipplingerstraße. Na schůzkách se mohla uplatnit kancléřova choť, hraběnka Štěpánka Aloisie Chotková, rozená Kinská. Ženy byly sice i ve šlechtickém prostředí vytlačeny z veřejných funkcí, avšak v domácích salonech hrály často důležitou úlohu. Nicméně je samozřejmé, že „domácí salony“ se musely do velké míry prolínat s rodinným životem urbanizovaných šlechticů. Ale jak vypadal rodinný život Rudolfa Chotka a jeho bratra Jana Karla? Viděli jsme, že Rudolf Chotek se oženil již roku 1736 ve věku 30 let. Datum sňatku však nemůžeme považovat za počátek samostatného rodinného života. Mladá rodina sice byla hospodářsky zajištěna nevěstiny věnem a statky, které ženichovi odstoupil otec, ale časté cesty mladého šlechtice odtrhávaly od rodiny.

Nejednalo se přitom o žádnou mimořádnou situaci. Cestování tvořilo nedílnou součást života mladých kavalírů, dokonce bychom mohli mluvit o životní fázi „neustálé migrace“, která trvala až do získání pevného místa ve službě, či do převzetí rodinných statků. Můžeme se domnívat, že šlechtická dáma žila dlouhá období v domě rodičů, zatímco její manžel se věnoval diplomatickým povinnostem, či vyšetřujícím misím. Teprve rok 1749 přinesl usazení a vlastní rezidenci ve Vídni. Děti měli manželé Chotkovi již před sňatkem. Štěpánka Aloisie si totiž z předchozího manželství s hrabětem z Vrba přivedla osmiletého syna Evžena. Rok po svatbě se narodila dcera Marie Brigitta. Z dopisů hraběte Rudolfa vysvítá, že se jim narodily i další děti, včetně syna, avšak všechny zemřely již v raném dětství. Rudolfův otec Václav Antonín z toho pojal podezření vůči své snaze a začal hraběte Rudolfa nutit k novému sňatku, aby nezanikl rod. Snad právě z tohoto důvodu musel hrabě Rudolf v korespondenci s otcem obhajovat vlastní manželku a vysvětlovat svůj postoj k ní. Ačkoli takové spory zajisté nebyly příliš příjemné, my jim dnes vděčíme za cenné komentáře k manželskému životu kancléře Chotka. Hrabě Rudolf v listech vystupuje jako milující manžel, obhájce ženského pokolení, který však ve svých názorech na člověka vycházel výhradně z křesťanských principů. Je tu tedy patrná jistá emancipace ženy a dětí, stejně jako citové vazby mezi členy rodinného jádra. Štěpánka Aloisie po sobě nezanechala žádnou korespondenci ani deník. Víme o ní jen tolik, že svého manžela přežila o více než 15 let, která strávila na panství Veltrusy ve středních Čechách. Zemřela roku 1786.

O výchově dětí jsme informováni lépe, avšak nikoli dostatečně. Syn Evžen není zmiňován v dopisech ze 40. let 18. století, kdy dospíval. Zřejmě studoval na nějaké rytířské

akademii, ke kterým obvykle patřil také šlechtický internát. Je však také možné, že byl ponechán v péči hofmistrů na venkově. Oba modely byly mezi habsburskou šlechtou oblíbené. V letech 1751-52 absolvoval hrabě Evžen kavalírskou cestu, která jej zavedla do Francie, Španělska a Itálie.²³ Po návratu se měl věnovat diplomacii a otec pro něj vyhlédl místo na Státní kanceláři. Lze tedy předpokládat, že nemělo jít jen o sezónní diplomatickou misi, která byla obvyklá u mladých kavalírů. V souladu s obchodními plány Rudolfa Chotka byl hrabě Evžen vyslán ještě v roce 1752 na komerční cestu do Španělska, kde měl připravit uzavření obchodní smlouvy a obhlédnout možnosti pro vývoz zboží z habsburské monarchie.²⁴ Nicméně koncem roku se rozhodlo o jmenování hraběte Kaunitze, který Chotkovu kliku nehodlal podporovat. Vedla jej k tomu spíše starost o vlastní chráněnce a o své tři syny, než péče o „obecné blaho“. Evžen z Vrbna se tedy věnoval dvorské službě a po roce 1763 nastoupil jako vicekancléř Česko-rakouské dvorské kanceláře. Později se věnoval především správě svých statků.

Značně nekonvenční cestou se ubíral život Chotkovy vlastní dcery. Marie Brigitta je v dopisech ze 40. let zmiňována celkem často. Víme, že její výchovu měla v rukou matka a že ve věku 12 let získala učební plán pro pevné vedení.²⁵ V roce 1752 konala u dvora službu dvorní dámy.²⁶ Rudolf Chotek tehdy s pobavením přijímal zprávy o jejím pobytu u dvora a s úsměvem zjišťoval, že „časy se mění“. Nicméně mladá šlechtična jej svým emancipovaným smýšlením záhy zaskočila. Roku 1755 navrhla sama svému otci, že by si chtěla vzít za manžela hraběte Sulkowskiho, který se tehdy zakoupil v Rakouském Slezsku.²⁷ Hrabě Rudolf přijal i tento dotaz s pobavením, ačkoli se taková samostatnost přičila zažitým zvykům. Svým přátelům sdělil tuto událost pro pobavení. Smělé prosbě samozřejmě nevyhověl, což vyvolalo první krizi vzájemných vztahů mezi otcem a dcerou. „*Bude třeba ji přivést k rozumu,*“ stěžoval si hrabě Rudolf v dopisech hraběti Vincenci z Valdštejna.²⁸ O pět let později se Marie Brigitta vdává za hraběte Johanna Philippa Taaffeho. Lze předpokládat, že sňatek zosnovali spíše rodiče. Vzдорovitá dcera však rodičům vše oplatila. V roce 1765 hrabě Taaffe umírá a kancléř Chotek své dceři již vyjednává sňatek s bratrem zesnulého zetě. Svěhlavá Marie Brigitta však naplánovaný sňatek odmítá a v srpnu 1769 se tajně vdává za 24letého poručíka hulánů hraběte Josefa Malabaila z Canalu. Ženich byl o 11 let mladší než nevěsta a sňatek byl uzavřen přes vyslovený zákaz rodičů. Hrabě Chotek tehdy zuřil vztekem. Dvorská společnost vnímala celou událost jako skandál, Chotkové jako rodinnou pohanu. Marie Brigitta uprchla se svým ženichem na své slezské statky a její vztahy s příbuznými se již nikdy nenapravily.²⁹ Po smrti kancléře Rudolfa nezdědila téměř nic a rodina Jana Karla s ní přerušila veškeré styky. Emancipovaná šlechtična se posléze zapsala do kulturních dějin

Moravy, neboť ve svém novém životě založila v Brně první lóži svobodných zednářů, která byla přístupná ženám.³⁰

Dědicem majetku i cti rodu Chotků se stal syn Jana Karla hrabě Jan Rudolf. Avšak o rodinném životě Jana Karla máme rovněž velmi skoupé informace. Viděli jsme, že kancléřův starší bratr založil rodinu až v roce 1740. Jeho manželkou se stala Marie Terezie Kottulinská, jejíž rod a statky se nacházely v hlohovském vévodství ve Slezsku. Ačkoli nevěstou se i v tomto případě stala vdova, do manželství si nepřivedla žádné dítě. Z pěti dětí, které se Janu Karlovi a jeho choti narodily, přežil jen jeden syn. Rozhodující bylo, že se jednalo o muže, který mohl zabezpečit pokračování rodu do další generace. Poznamenejme, že hraběti Janu Karlovi se narodil syn již dříve, avšak zemřel ještě někdy ve 40. letech 18. století.³¹ Kde a z čeho žil Jan Karel poté, co ztratil slezské statky svojí manželky? Od roku 1736 mu patřil otcovský statek Bělušice, který sice neměl tak výhodnou polohu jako středočeské Veltrusy, ani nebyl tak výnosný, avšak vázala se k němu rodinná tradice. Jan Karel se snažil vybudovat zde jakousi rodinnou metropoli a nekropoli. Rozšířil panství koupí několika vesnic a přikoupil ves Kozly s kostelem, kde se nacházela chotkovská hrobka. Faru osadil česky mluvícím farářem z Východních Čech, což bylo v německy mluvícím pohraničí zvláštní.³² Poznamenejme, že Chotkové sledovali tuto strategii dlouhodobě, ačkoli nevíme proč. Nicméně skrovný statek v česko-saském pomezí ležel příliš daleko od Vídně i od Prahy a ani nenabízel reprezentativní sídlo pro vicekancléře Direktorata. Roku 1766 tedy Jan Karel koupil od bývalého spolubojovníka Karla Batthyanyiho panství Nové Dvory (*Neuhof*) u Kutné Hory.³³ Koupě jej zadlužila, avšak dala mu konečně panství, kde našel ucházející venkovské sídlo i hospodářské výnosy. Sem jezdil Jan Karel s rodinou během letní sezóny, scházel se tu s bratrem a rodinnými přáteli. Avšak měl novopečený feudál syna, kterému mohl předat své rozšířené državy?

Dědic rodu se narodil 15. května 1748 ve Vídni. Za jeho rodiště se udává „Gallasův palác“ v Herrengasse, což je matoucí.³⁴ Bratři Chotkové měli žít v této době v trautsonském domě a Jan Karel využíval později úřední rezidenci v paláci v Himmelpfortgasse. Svého syna pak vychovával buď v této městské rezidenci, nebo v zahradním paláci v Josefově u Vídně. Životopisec rodu Chotků Josef Ledr později o dětství Jana Rudolfa napsal: „*Prvního* *vychování dostalo se mu v domě otcovském; v 6. roce dán mu za vychovatele kněz vídeňský, ale poněvadž jej bil, zaměněn byl knězem luxemburským le Cavore. Po vykonaných studiích v domácnosti poslouchal přednášky dvorního raddy barona Martini o právech. Dvorní radda Greiner vyučoval jej slohu. Později cvičil se v praktické službě úřední v kanceláři strýce svého Rudolfa.*“³⁵ Novodvorský učitel však v 19. století využíval pramenů, které se mezitím ztratily,

takže dnes již nemáme o rané výchově hraběte Jana Rudolfa tak podrobné informace. Nevíme, zda se na výchově mladého šlechtice podíleli osobně rodiče, neznáme přesnou organizaci raného vzdělávání. Zdá se však, že hraběnka Marie Terezie přenechala péči o výchovu hofmistrům, ačkoli v rodině kancléře Chotka panovaly jiné poměry. Dnes nás o tomto období rodinného života informují především účty domácí pokladny.³⁶ Péči o děti prozrazují pouze platby jakési „staré ženě“ a chůvě Marianel. V říjnu 1751, když byly Janu Rudolfovi čtyři roky, se v účtech objevuje platba malíři „za vymalování dětského pokoje“.³⁷ Je to přinejmenším důkaz o oddělení dětského prostoru od světa dospělých a jistých ohledů na individualizaci dětství. Bohužel první kniha účtů končí již rokem 1752, takže další informace o dospívání mladého šlechtice máme až z roku 1765, kdy začíná druhá kniha.³⁸

Díky průzkumu fondů kačinské knihovny se nám však podařilo objevit důležitý pramen, který Ledr neznal. Jedná se o záznam Chotkovy disputace z roku 1760, kdy mu bylo 12 let. Statut spisu není lehké určit. Nese titul „Základní myšlenky o některých vědách“ („*Idées élémentaires sur quelques sciences*“) a obsahuje také tištěné pozvání na Chotkovu veřejnou zkoušku.³⁹ Takové zkoušky nebyly neobvyklé, podrobovali se jim i kavalíři studující doma, aby mohli své znalosti „veřejně“ doložit. Ze spisu se dozvídáme více o tom, co mladý Chotek studoval, avšak nedá se z něj zjistit, kde své znalosti získal. Staromódnost názorů na uspořádání vesmíru, či názory na mravní filozofii však dávají tušit, že mladý kavalír skutečně nabyt první znalosti u piaristů či jezuitů. Abychom se však neodchylovali od tématu rodinného života, pojednáme o obsahu Chotkových studií v příští kapitole.

Je však také možné, že Chotek studoval u piaristů z gymnázia v Josefstadtu a možná byl piaristou i onen kněz, který malého hraběte tloukl. Avšak po osvojení „základních názorů“ musela nutně přijít vyšší studia: filosofický kurz a práva. Tyto předměty mohl Chotek studovat na savojské akademii ve Vídni, kterou též vedli piaristé. Avšak J. Ledr nám sděluje, že Chotek práva studoval doma pod vedením Karla Antona von Martini. Ledrovo tvrzení není nepravděpodobné. Martini se počátkem 50. let 18. století živil jako domácí učitel⁴⁰ v rodinách vídeňské šlechty a s Janem Karlem Chotkem se musel setkat kvůli jeho úředním povinnostem. V roce 1753 byl Karl Anton Martini povolán na Tereziánskou akademii, aby zde uvedl do vyučování dobové pojetí *jus naturae*, které přizpůsobil poměrům v habsburské monarchii.⁴¹ Kromě šlechticů v Tereziánu vyučoval arcivévody Josefa a Leopolda, kteří se samozřejmě nemohli mísit s prostými šlechtici.⁴² Sám se později věnoval úřední kariéře na Sjednoceném dvorském úřadě (založen 1783) a za své zásluhy byl povýšen do šlechtického stavu s přídomkem „von Wasserberg“. Jan Rudolf tedy získal jednoho z nejlepších možných hofmistrů, navíc se mohl chlubit tím, že je vychováván stejně jako následník trůnu.

Zajímavé je, že syn kancléře z reformního Direktorია dal nejspíš přednost prodloužené domácí výchově a opovrhl reformovanými vysokými školami. Jeho studia na savojské akademii nejsou zcela doložena, na Tereziánské akademii rozhodně nebyl, a nenalezneme jej ani mezi studenty právnické fakulty Praze, kde studoval jeho otec a strýc. Trvání domácí výchovy snad potvrzují i účty za jeho hofmistra, které se v druhé knize domácí pokladny objevují nepřetržitě až do roku 1767.⁴³ Chotkové se zřejmě rozhodli napodobovat své urozenější souputníky z řad dvorské aristokracie a státní školy ignorovali. Ostatně účty potvrzují, že mladý Chotek si brzy osvojil životním styl mladého kavalíra. Již v roce 1765 mu rodiče platili vlastní bály, které pořádali během letní sezóny na zámku v Nových Dvorech. Hrabě měl i vlastní kočí a nejspíš i další služebnictvo. O tom, že osvícený mladík věnoval velkou péči četbě nelze pochybovat. Dokazují to jeho znalosti, které prokázal již během své kavalírské cesty.⁴⁴ Avšak jeho symbolické začlenění do kruhů nejvyšší šlechty doložil spíše jiný rituál: jmenování císařským komořím, k němuž došlo v roce 1767, tedy ještě před odjezdem na cesty.⁴⁵

Skutečným rituálem přechodu, který završoval vzdělání a ukončoval „dětství“ však byla „cesta po cizích zemích“. Předpokládá se, že tereziánské reformy tuto módu ukončily, ale ani tuto domněnku nelze potvrdit. Nebyl důvod, proč by se šlechta měla kavalírských cest vzdávat. Putování Jana Rudolfa však představuje natolik závažný moment, že se mu budeme věnovat v samostatné kapitole.⁴⁶ Během této kavalírské pouti však došlo k velkému neštěstí, jež nadlouho ovlivnilo život novopečené úřednické dynastie. 9. března 1769 dostal Jan Rudolf od rodičů zdánlivě nevinnou zprávu, že nejvyšší kancléř musel přestat s vyjížděnkami, protože se u něj objevily jisté zdravotní problémy. „*Strýc Rudolf měl bolesti v krku a teď má katar, takže se musel vzdát projížděk, protože vzduch zde není tak zdravý jako v Itálii. Máme tu proměnlivé počasí, již několik dní sněží a prší.*“⁴⁷ Znamená to, že onemocnění, které nakonec vedlo k předčasné smrti hraběte Rudolfa, začalo mnohem dříve, než se domníval kníže Khevenhüller-Metsch. Ten si do svého deníku zapsal v den Chotkovy smrti roku 1771, že „*asi v listopadu loňského roku dostal mrtvici, která postihla jeho řeč, ale také hlavu.*“⁴⁸

Nemoc začala očividně již na jaře 1769, ale lze jen těžko soudit, oč se jednalo. Léčby nejvyššího kancléře se ujal jeho osobní lékař Kesler a nějaký lékař z medicínské fakulty ve Vídni, avšak ani jeden z nich si nebyl jist tím, co se s jejich pacientem vlastně děje. Kesler a celá lékařská fakulta došli k závěru, že „*v něm je jistá podágrovská materie, která je příčinou všech dusivých stavů.*“⁴⁹ Nakonec musel Kesler také přiznat, že ani on ani lékařská fakulta „*neznají příčinu jeho nemoci.*“⁵⁰ Nicméně zprávy z domova zněly po jistou dobu optimisticky. V říjnu 1769 psal Jan Karel o běžných výjevech ze společného života obou

rodin, v nichž se jeho bratr jevil jako uzdravený člověk. Čas od času sice musel přiznat, že Rudolfovy zdravotní problémy nepřestaly, ale v květnu 1770 již přesvědčivě tvrdil, že bratr se již uzdravil. Obnovil prý i své pravidelné procházky. Pak ovšem přišlo několik záchvatů, které Rudolfovy bližní vyvedly z omylu. Již druhý den po optimistické zprávě zřejmě přišla mrtvice, či něco na ten způsob. Hrabě Rudolf musel tenkrát, v květnu 1770, na čas přerušit společenské večere ve svém salonu a poté prý již vypadal zcela jinak. Na znamení svého uzdravení sice absolvoval návštěvu u princezny Charlotty Lotrinské, avšak jeho zevnějšek zřejmě zdravě nepůsobil. „*V mých očích vypadá hrozně,*“ napsala svému synovi Marie Terezie Chotková „*nepřítomný obličej, mrtvolně bledý – dnes nám vzkázal, že se mu vede lépe, avšak já se skutečně obávám, že se z jeho přítomnosti nebudeme těšit dlouho. Jistě si dovedeš představit neustálé trápení a strach, které tím vznikají tvému otci.*“⁵¹ V říjnu přišel další, ještě horší záchvat. „*Předevčírem nás tvůj strýc strašlivě vylekal, neboť se dočista zhroutil, omdlel, měl nehmatatelný puls. Pouštěli jsme mu dvakrát žilou, také vyloučil spoustu léků, shora i zespoda a vyšla z něj spousta zelené žluče.*“ Napsala zděšená hraběnka Chotková synovi. „*Dnes v noci se potom skvěle vyspal, ale nevím, koho napadalo dát mu potom vínovou polévku, po níž mu vůbec není dobře. Ale tohle považuji jen za křeče, neboť víno se v něm smíchalo se žlučí a chladným hlenem, jehož je jeho žaludek stále plný, takže se v něm vše vzpouzí. Avšak doufám, že do zítřka bude vše lepší, poté co z jeho těla vyšel tak silný nepřítel.*“⁵²

Snad právě tento záchvat byl onou mrtvicí, již ve svém deníku zmiňuje Khevenhüller-Metsch. Průběh Chotkovy nemoci však ukazuje, že podobných událostí bylo více, takže „mrtvice“ byly spíše průvodním příznakem a nikoli příčinou nemoci. Po oné události to s nejvyšším kancléřem asi vypadalo napořád špatně. „*Strýc Chotek stále ještě stůně a nemoc jej strhala natolik, že je ho člověku vážně líto,*“ napsala opět Marie Terezie Chotková. Ostatní pozorovatelé dvorského života se v tomto názoru shodli a někteří jej vůbec neformulovali tak ohleduplně. Hrabě Wilczek ve svém sentimentálním popisu vídeňského života z listopadu 1769 uvádí, že v domě kancléře Chotka panuje vskutku sklíčená nálada, zatímco hraběnka Marie Josefina Windischgrätzová napsala svému manželovi otevřeně, že „*starý Chotek je už k ničemu*“.⁵³ Musíme předeslat, že dopisy, které psal umírající kancléř svému synovi neukazují žádný úbytek duševních sil, takže o mentální onemocnění se nejspíš nejednalo. Úpadek jeho tělesné schránky dosáhl však takového stupně, že Chotek již nejspíš nezvládal pracovní povinnosti, takže jej v červnu 1771 panovnice donutila k rezignaci. Údajně se velmi bránil, ačkoli to zcela neodpovídá jeho dosavadní úřednické poslušnosti. Krátce po odstoupení z úřadu Chotek zemřel na svém zámečku ve Veltrusech dne 7. července 1771.

¹ Roku 1566 bylo ve vnitřním městě 1205 domů, z toho 1000 v rukou měšťanů, 205 svobodných. Roku 1664 bylo domů 1425 domů celkem, z toho 843 měšťanských, 582 svobodných. Richard Perger, - Sozialstruktur, in: Peter Csendes/Ferdinand Opll, edd., Die Stadt Wien, Wien 1999, s. 61-63.

² Statistické údaje přebírám z Peter Csendes/Ferdinand Opll (edd.), Die Stadt Wien, Wien 1999 (= Österreichisches Städtebuch, Bd. 7), s. 65, 68-70.

³ Tasméž.

⁴ Je otázka, do jaké míry byla „panská čtvrť“ uzavřená. Představa E. Lichtenberg (Die Wiener Altstadt. Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City, Wien 1977.) je asi přehnaná, ale koncentraci vysoké šlechty v tomto prostoru nelze popřít.

⁵ Srov. Susanne C. Pils: Adel, in: Peter Csendes/Ferdinand Opll, Wien: Geschichte einer Stadt, sv. 2, Wien/Köln/Weimar 2003, s. 242-246.

⁶ Tento proces popsala E. Lichtenberg, Wiener Altstadt, s. 120nn.

⁷ A. Pečar, Die Ökonomie der Ehre: der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740), Darmstadt 2003, s. 275-279.

⁸ J. Kroupa, Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Ritberg.

⁹ Tato definice je samozřejmě dána tím, že nás zajímá dvorská šlechta jako sociální skupina. Nechceme tedy v žádném případě tvrdit, že se tímto pojetím musí řídit všechny práce o vídeňském dvoru. Pro právního historika samozřejmě může být „dvůr“ nadále totožný s formálně popsaným Hofstaatem. Mark Hengerer se ve své práci vydal jinou cestou: „dvorskou šlechtu“ vzal jako skupinu osob spojených s fungováním Hofstaatu jako formální organizace. Inspirovala jej při tom sociologie organizací. Tento přístup je oprávněn, ale Hofstaat nelze z mnoha důvodů srovnávat s moderními organizacemi, dvořany pak nelze srovnávat s moderními zaměstnanci. Vysocí dvorští hodnostáři neměli svůj úřad jako práci na „plný úvazek“ s pracovní dobou atd. Ani služba komořích nebyla „povoláním“ nýbrž dočasnou službou. Srov. Mark Hengerer, Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts: eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne, Konstanz 2004.

¹⁰ K „měšťanstvu“ ve Vídni srov. Ingrid Mittenzwei, Zwischen Gestern und Morgen: Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert, Wien/Köln/Weimar 1998.

¹¹ Tato představa plní důležitou úlohu v tezí N. Eliase, Über den Prozess der Zivilisation. Na druhou stranu Elias nehovořil o jednostranném „vzestupu měšťanstva“, nýbrž o změně tzv. sociální konfigurace. Tím měl na mysli vzájemný poměr měšťanstva, šlechty a jiných složek společnosti.

¹² O problematickém zrození knižního trhu a svobodného spisovatele srov. Leslie Bodí, Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung, Wien/Köln 1995 (2. vyd.). Postavu nájemného spisovatele dobře zobrazila na příkladu L. A. Hoffmanna Gerda Lettner, Das Rückzugsgefecht der Aufklärung in Wien 1790-1792, Frankfurt am Main 1988.

¹³ Karl Vocelka, Glanz und Elend der höfischen Welt: Repräsentation und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 2001 (= Österreichische Geschichte, Bd. 1699-1815).

¹⁴ Vídeňské salony této doby bývají líčeny na základě cestopisů (často se jedná o nepůvodní literární obrazy), pro počátek 19. stol. se za bernou minci berou paměti úřednické dcerky Karoline Pichler Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Mit einer Einleitung und zahlreichen Anmerkungen hg. von Emil Karl Blümml, 2 Bde, München 1914. Ze sekundární lit. srov. Mittenzwei, Zwischen Gestern und Morgen, s. 281-296; Heindl, Gehorsame Rebellen, s. 277; Gerhard Tanzer, Spectacle müssen seyn. Freizeit der Wiener im 18. Jahrhundert, Wien 1992, s. 199-218.

¹⁵ Eduard Wetheimer, Zwei Schilderungen des Wiener Hofes im XVIII. Jahrhundert, Archiv für österreichische Geschichte (dále AÖG), LXII/1881, s. 201-237; Fritz Arnheim, Das Urtheil eines schwedischen Diplomaten über den Wiener Hof im Jahre 1756. Aus dem schwedischen Reichsarchiv in Stockholm, MIÖG, X, 1889, s. 287-294; Adolph Beer, Aufzeichnungen des Grafen Bentinck über Maria Theresia. Mit einer Einleitung über die österreichische Politik in den Jahren 1749-1755, Wien 1871; Nathanael W. Wraxall, Memoirs of the Courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the Years 1777, 1778 and 1779, sv. I-II, London 1806; hrabě Wilczek Janu Rudolfo Chotkovi, 6. 11. 1770, RACH, kart. 110, inv. č. 474, dopis č. 28, fol. 32.

¹⁶ RACH, kart. 110, inv. č. 474, hrabě Wilczek Janu Rudolfo Chotkovi, 6. 11. 1769, dopis č. 28, fol. 32. „Je souhaiterai de pouvoir vivre a cette facon, vous me connaissez amateur de ma liberte et commodite, le train de vie que vous me marquez me pourroit beaucoup convenir et me plaire. quele commodite d'epargner la peine de faire une longue et incommode toilette pour se gener et et enuuyer

dans une Compagnie ou d'ailluers on ne va que pour se faire voir et pour ne pas passer pour un Loup garon et homme sauvage et singulier. Je ne vous assez marquer combien ennuyante de tems en tems le Sejour de Vienne devienne on ne scait pour le plus ou aller pour trouver Du monde quand on en veut voire. La maison de Colloredo n'est pas beaucoup frequenté vu [...] les tables de conspiratione ou intrigues, ou le reste du monde est critiqué et exposé a recevoir disimpolitesse. La maison de Bathyani est presque sur le meme pied, certaines femmes avec Leurs adorateurs se ressemblent et se font l'une de l'autre les fons amis: La Maison de K. vous le connoissez elle est et reste toujours sur le meme pied: on n'attend que plaindre les Etrangeres ou de s'ennuyer si n'ont pas la coeur tendre d'entemer une petite intrigue. Je mene a peu pres le train de vie que vous me connoissi et que je ne crois pas aisement changer. Les maisons que je frequente le plus sont ceux de vos cheres parents et du chancelier: de tems en tems au spectacle et souvent passant les soirré ou seul ou en Compagnie de ma femme et Enfants. vous rierez peut etre de ce dernier passage. Je vous assure cependent que je passe fort souvent des moments tres agreables et que je m'amuse beaucoup plus qu'en fuissant le sta bene dens plusieurs endroits."

¹⁷ Karl Graf von Zinzendorf: Aus den Jugendtgebüchern 1747, 1752 bis 1763, Bd. 1, hg. v. Maria Breunlich und Marieluise Mader, Böhlau, Wien, Köln, Weimar 1997 (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs; Bd. 84), s. 316.

¹⁸ Tamtéž, s. 316-317.

¹⁹ „Nous quatre associés pour la lecture allames ensuite avec mon frere dans la chambre de Monsieur de Paar ou mon frere lut un discours de Hume.“ Tamtéž, s. 317.

²⁰ Tamtéž, s. 379.

²¹ Tamtéž, s. 318 (6.4.1763)

²² Tak líčí situaci Kaunitzovští badatelé. Srov. Christine Lebeau, Verwandtschaft, Patronage und Freundschaft. Die Rolle des Buches im Kreis um Kaunitz, in: Grete Klingenstein/Franz Anton J. Szabó (edd.), Staatskanzler Wenzel Anton Kaunitz-Ritberg 1711-1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung, Graz/Esztergom/Paris/New York 1996, s. 291-304.

²³ RCh, kart. 25, inv. č. 494 (staré 476), Rudolf Chotek otci, Vídeň 2.8.1751, fol. 458; týž témuž Vídeň 13.1.1752, fol. 486-489.

²⁴ RCh, kart. 25, inv. č. 494 (staré 476), Rudolf Chotek otci, Vídeň 13.1.1752, fol. 486-489.

²⁵ RCh, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Mnichov 18.2.1746, fol. 358.

²⁶ RCh, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 16.2.1752, fol. 494.

²⁷ V dopisech je řeč o „Mr Solkoffski“, SOA Praha, RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 25.1.1756, fol. 85.

²⁸ SOA Praha, RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 22.2.1756, fol. 81.

²⁹ Ke sporu srov. kapitolu 15.

³⁰ Jiří Kroupa, Alchymie štěstí, s. 107.

³¹ RCh, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Mnichov 9.6.1745, fol. 313. „le fils de mon frere commence a se retablir, J'espere en Dieu, qu'il nous le conservera.“ Hrobky těchto dětí ze strany Rudolfa i Jana Karla se nacházejí pravděpodobně v kostele ve Veltrusích.

³² RCh, kart. 7, inv. č. 148, „Auszug aus dem Gedenkbuche der Kosler Pfarrkirche“

³³ Josef Ledr, Děje panství a města Nových Dvůrů, Kutná Hora 1884, s. 150.

³⁴ Tento údaj uvádí J. Ledr, Chotkové, s. 48. Prameny, ze kterých čerpal, se však již v archivu nejspíš nenacházejí.

³⁵ Tamtéž, s. 48.

³⁶ RCh, kart. 28, inv. č. 503 (pokladní kniha za l. 1748-49, na předních listech i účty za rok 1751) a RCh, kart. 28, inv. č. 502 (pokladní kniha za l. 1765-1767).

³⁷ RCh, kart. 28, inv. č. 503, „dem alten Weib“ (Oktober 1751), „dem Mahler vor das Kinds Zimmer und fenster“ (Dezember 1751).

³⁸ RCh, kart. 28, inv. č. 502.

³⁹ Kačina, sign. 3228. Ke zkoušce mělo dojít 20.11.1760 v půl páté odpoledne, nejspíše se však jednalo o jakousi disputaci na předem daná témata.

⁴⁰ Michael Hebeis, Karl Anton Martini (1726-1800): Leben und Werk. Frankfurt/M. 1996, s. 29-30.

⁴¹ K němu srov. Klabouch, Osvícenské právní nauky, s. 180-181; Michael Hebeis, Karl Anton Martini

⁴² Hebeis, Martini, s. 35.

⁴³ RACH, kart. 28, inv. č. 502.

⁴⁴ Srov. Kapitulu „V. 1. Cesta za osvícením“.

⁴⁵ „Chotek Comes Johannes Nepomucenus juravit d. 12. 7bris 767.“ HHStA Wien, Cämerer Matrikel, Bd. I 1741-1790, Nr. 1374.

⁴⁶ Kapitola V.1. „Cesta za osvícením“.

⁴⁷ RACH, kart. 107, inv. č. 402a, Jan Karel Chotek a jeho manželka synovi, dopis č. 24, Vídeň 9. 3. 1769, fol. 39. „der Oncle Chotek hat Hals Wehe gehabt, undt jetzt einen Catharo so er sich dieses spatieren fahren hat abgehohlt den hier der lufft nicht wie in Italien ist, und haben wir abscheuliches Wetter schneit und regnet schon einige tag beständig.“

⁴⁸ „un espece von Schlägl getroffen, so ihm nicht allein die Sprach und Zung, sondern auch den Kopff mehr und mehr geschwächet“, (7. 7. 1771), K-M, sv. 7, Wien 1925, ex 7. 7. 1771.

⁴⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 402a, Jan Karel Chotek a jeho manželka synovi, dopis č. 17, Vídeň 14. 4. 1770, fol. 154. „Je souhaiteres a mon frere votre oncle le meme benefice, toute la facté decide ou conjecture avec Kesler sinon ordinario medico, das eine Podegraisse Materie in ihm seul qui sert cause des années de Suffocation.“

⁵⁰ RACH, kart. 107, inv. č. 402a, Jan Karel Chotek a jeho manželka synovi, dopis č. 24, Vídeň 12. 5. 1770, fol. 167.

⁵¹ RACH, kart. 107, inv. č. 402a, hraběnka Chotková Janu Rudolfovi Chotkovi, dopis č. 24, Vídeň 12.5.1770, fol. 167. „in meinen augen sieht er miserable aus, das Gesicht aufgedunst und todten bloss, heyndt lass er sagen er befindet sich besser ich muss aber gestehen das ich recht besorge das wir nicht lang mehr die Consolation haben werden ihme zu geniessen, du kanst dir also vorstellen die beständige quall und ängsten so dem Herrn Vatter dabey ausstehet.“

⁵² RACH, kart. 107, inv. č. 402a, Jan Karel Chotek a jeho manželka synovi, dopis č. 63, Vídeň 27. 10. 1770, fol. 207. „vorgestern hat uns Oncle Chotek grossen Schrecken verursacht indehme er ein so satrckes brechen bekam mit ohnmachten und intactirtem Pultz das man ihm zweymahl odergelassen hat, auch vielle medicin so gestern entliehen durchgeschlagen hat, von oben und untten, und eine Quantitet gross grüne gall von ihm gangen, heundt Nacht hat er recht atmmirable darauf geschlaffen und Weiss nicht Wem eingefallen ist, ihme eine Wein Supen zu geben auf welche ihm wieder gar nicht guth ist, diesses aber halte ich nur vor krämpfungen dan der Wein zu der Gall und kalten schleim so sein Wagen stehts voll ist annebst alles in ihm jerren, ich hoffe aber bis morgen wirdt alles besser sein, nachdehme so ein starcker Feyndt aus dem Leib ist.“

⁵³ SOA Plzeň – pob. Klatovy, RA Windischgrätz, kart. 247, inv. č. 1463, Marie Josefa von Windischgrätz manželovi, Vídeň 13.3.1771, fol. 410. „je n'ai vu chotek qu'une fois a diné chez paar depuis que la thete luy tourne il n'est bon a rien.“

III. 4. Úředníci nebo feudálové?

Ačkoli nejvyšší kancléř Chotek byl spíše úředníkem než statkářem, ujal se jednoho dne nevděčného úkolu a pokusil se převychovat rozhazovačného Vincence z Valdštejna. Pokusil se učinit z něj vzorného venkovského hospodáře. „*Jste ještě příliš daleko od toho, abyste uspořádal svůj systém a tomu, milý hrabě, musíte dát přednost přede všemi ostatními věcmi,*“ kladl mu na srdce.¹ Nešťastný kavalír se totiž ocitl ve velmi složité hospodářské situaci. Zdědil rozsáhlé, avšak zadlužené dominium, a protože sám neměl žádné zkušenosti s venkovským hospodařením, zadlužení jeho statků se stále zhoršovalo.² Situace se vyhrotila počátkem srpna 1755, kdy mu údajně hrozila sekvestrace.

V této situaci se hrabě Valdštejn obrátil na příbuzné a pokusil se vyřešit finanční obtíže kreditem. Rudolf Chotek se rozhodl přesvědčit zadluženého kavalíra o tom, že neustálými půjčkami na vysoký úrok nic nespraví a že se musí sám chopit správy svých statků jako vzorný hospodář. „*Čím více se do toho ponoříte, tím více poznáte, že potřebujete hodně času a žádná netrpělivost, ani nuda na Vašich panstvích Vás nesmí odradit od toho, abyste se se vším seznámil a abyste vymyslel dobrý systém pro budoucnost. Říkám Vám opět jako věrný a upřímný přítel, že pokud vše osobně nepoznáte, budete pořád na suchu.*“³ Ale poznávat nestačilo. Dobrý hospodář se ve věku rozumu musel také sám vzdělávat. „*Prosím Vás, věnujte se vážně ekonomii a občas také tomu, co může kultivovat vašeho ducha a vědy,*“ připomněl šéf nejvyššího komerčního kolegia. V polovině 18. století podobné myšlenky opět ožily. Nejenom v tradiční literatuře pro „otce rodin“, nýbrž i v pracích francouzských fyziokratů, kteří propagovali návrat šlechticů k venkovskému hospodaření.

Být dobrým hospodářem však patřilo i k bontónu vyšší společnosti v habsburské monarchii. „*Dovedete si představit k čemu to povede, jestli se dvůr dozví, jakým způsobem vedete své statky,*“ nabádal Rudolf Chotek hraběte Valdštejna, když si u něj všiml polevující vůle.⁴ „*Jednejte tak, abyste získal úctu rozumných lidí,*“ psal mu jindy a měl při tom na mysli urozené osoby.⁵ Nicméně Vincenc z Valdštejna byl špatný žák. Chotek mu dal k dispozici zkušené správce vlastních panství, aby dali do pořádku jeho statky a něčemu jej naučili. Dočasně mu přenechal jednoho zkušeného služebníka, ale zadlužený kavalír dal nakonec přednost snadnějším řešením. Po vypuknutí sedmileté války ztratil hlavu a tajně se vypravil k židovskému lichváři Sinsheimovi do Vídně.⁶ Získal od něj předraženou půjčku s vysokým úrokem a navíc vzniklo nebezpečí, že lichvář prodá pohledávky jinému Židovi, který prý měl spojení se světem nekalých obchodů.

Od podzimu 1756 se začala intenzita vzájemné korespondence snižovat a po roce 1758 přestala úplně. Hrabě z Valdštejna se na zachraňování svých statků buď vykašlal, nebo se dále vzdělával sám. Aféra ovšem odhaluje poněkud nečekanou identifikaci nejvyššího kancléře s ideálem venkovského hospodáře a vybízí k otázce: Jak si vedli bratři Chotkové ve správě svých panství?

Viděli jsme, že jejich pozemkový majetek začal vznikat až na sklonku 17. století. S výjimkou severočeského statku Bělušic pocházelo prakticky všechno z věna Marie Terezie ze Scheidlern. Základem scheidlernského dědictví bylo panství Jeviněves, které vlastně sestávalo ze čtyř částí zapsaných do desek zemských jako samostatné jednotky.⁷ Jednalo se o vsi Chlumín a Kozomín, ves Červenou Lhotu a vsi Dušníky a Vepřek, jež se nacházely v Rakovnickém kraji. Samotná Jeviněves bývala malým vladyckým statkem, který patřival kostelu Sv. Michala v Praze. V době, kdy statek vlastnili rytíři ze Scheidlernu, se panství rozšířilo o vsi Dědibaby (Jedibaby), Ouholice (Staré Ouholice), Veltrusy, Křivousy, části několika dalších vsí a tři poplužní dvory. Scheidlernským majetkem disponovala i po sňatku Marie Terezie Chotkové roz. Scheidlernová a po její předčasné smrti je vdovec jen spravoval jménem jejích dětí.

Provizorium trvalo poměrně dlouho, teprve roku 1736, kdy Rudolf Chotek potřeboval zabezpečení pro plánovaný sňatek, předal Václav Antonín synům dědictví po matce.⁸ V dohodě se všichni sourozenci, včetně obou dcer, shodli na tom, že Jeviněves přejde do rukou hraběte Rudolfa, který musel vyplatit svého staršího bratra. Jan Karel se musel spokojit s Bělušicemi, o které se však dělil s otcem. Vzhledem k tomu, že Václav Antonín zemřel až roku 1754, trvalo provizorium dosti dlouho. Kromě dosud zmíněných panství získali oba bratři v 60. letech 18. století další državy, čímž se pozemkové državy rodu zásadně rozšířily. Pro budoucí vývoj byla nejdůležitější koupě, kterou udělal Jan Karel Chotek ve středních Čechách. Od svého někdejšího kolegy, generála Karla Batthyányiho, zakoupil 11. června 1764 panství Nové Dvory v čáslavském kraji. Sám Rudolf Chotek koupil v roce 1765 panství Myslibořice ve znojenském kraji. Nevedly jej k tomu však hospodářské důvody, jako spíše špatný zdravotní stav. Nemohl si tehdy již dovolit dlouhé cesty do Veltrus. Posledním spíše nechtěným ziskem chotkovského rodu, byla hornoslezská panství, která získala Chotkova dcera Marie Brigitta z manželství s hrabětem Taaffem. Panství Fryštát, Ráj, Dolní Lutyně ležela na Těšínsku, v úrodném cípu mezi Odrou a dolní Olzou. Kromě hospodářského přínosu znamenala tato trojice panství i jisté prestižní povýšení, neboť patřila mezi pět tzv. menších

stavovských panství (*status minores*) vyňatých ve správním a berním ohledu z rámce knížectví těšínského.⁹

Vývoj pozemkových držav Chotků bychom tedy mohli rozdělit do čtyř období, jež oddělují jasné cézury let 1736 (dělení majetku po matce), 1754 (smrt otce), léta 1764/65 (koupě nových Dvorů, Myslibořic, zisk slezských panství) a 1771 (vznik fideikomisu, koncentrace majetku v rukou jednoho dědice). Hlavním znakem prvního období je bezesporu dominantní role starého Václava Antonína. Od roku 1736 do roku 1754 existovala mezi otcem a oběma syny svérázná dělba práce. Rudolf a Jan Karel se věnovali úřední kariéře ve Vídni, zatímco jejich otec zůstával na venkovských statcích a kontroloval hospodaření. Správou na místě byli samozřejmě pověřeni správcové, které označovali i ve francouzské korespondenci německým výrazem *Verwalter*. Počátkem 40. let zastával tuto funkci jistý Rothbart,¹⁰ později jej vystřídal jakýsi F. Walter.¹¹ Služebníkům však nebylo co věřit, musel nad nimi bdít majitel panství, nebo někdo z rodiny. Ve válečných letech 1744-48 však nemohl hrabě Rudolf plnit ani tuto úlohu, protože byl neustále na cestách v zahraničí. Dozoru nad statky se musel ujmout Václav Antonín, což nezůstalo bez vlivu na vzájemné vztahy otce a syna. Starý Chotek kladl na správné hospodaření a na „*économie*“ velký důraz, takže se snažil vychovávat i svého syna v tomto duchu. Samozřejmě při tom nebral ohled na to, že jeho syn již dosáhl mužného věku, oženil se a zastával vysoké funkce u panovnického dvora.

Starý hrabě Chotek ctil nade všechny ctnosti šetrnost (*économie*) a pouštěl se do mravokárné kritiky pokaždé, když jeho syn zavítal ke dvoru. Dokazují to již dopisy z doby Rudolfovy první dlouhé dvorské služby v roce 1741. „*Ačkoli mi vyčítáte špatné hospodaření v domácnosti,*“ odpovídal Rudolf, „*způsob života, který zde musím vést, mi nedovoluje uspořádat svou domácnost stejně jako Vy; ale mohu se pochlubit tím, že navzdory vysokým výdajům spojeným se sňatkem, s mým úřadem a mým domem a nešťastným požárem a záplavou z letošního roku, poté, co mě neustále opouštělo lucrus a ohrožovalo damnum, neztratím, pokud se zlíbí Bohu, nic ze svého majetku ani ze svého kapitálu. A jsem ještě ve lhůtě, kterou jste mi dal, splatil 6000fl. starých dluhů. Neříkám to jako výraz zloby nad tím, že mě v posledním dopise nabádáte k *économie*.*“¹² Nicméně otec si nedal poručit a o pár měsíců později musel hrabě Rudolf vyložit svůj postoj mravnosti a hospodaření. „*Chci žít na venkově jako dobrý křesťan a poctivý člověk a proto nechci žádným způsobem narušit klid své domácnosti. Dívám se tedy se smrtelnou hrůzou na nenávisť, kterou podle Vašich vlastních slov chováte k mé ženě a kterou nakonec obrátíte i proti mně. Neříkám to bez toho, aniž by mně krvácelo srdce z Vaší nespravedlivosti a mého neštěstí.*“¹³ Avšak pod tlakem událostí Rudolf svůj postoj změnil. Poté, co jej proces osvobodil a on se vrátil ke dvoru, přiznal otcí,

že již na venkově žít nemůže. „*Mohl bych také ztratit úplně vše, kdybych se zahrabal na Ostrově a neznepokojoval se vůbec tím, co se může přihodit ve veřejných věcech.*“¹⁴ Nakonec musel Rudolf vysvětlit otci, že pobyt u dvora je pro něj výhodný i z hospodářského hlediska. „*Pro své zajištění udělám nejlépe, když budu o svůj dvůr pečovat za své přítomnosti, neboť jsem již mnohokrát viděl, že ti, kteří jsou nepřítomní se vždy mýlí.*“¹⁵ Nechápatý otec však musel dostat od syna ještě další vysvětlení, když mu nadále vyčítal hýřivost u dvora a varoval jej před hněvem ostatních českých pánů, které předběhl ve služebním postupu.

„*Můj drahý otče, ve světě a zvláště u dvora, je třeba projevat jistou štědrost, abychom získali úctu panovnice a ani můj vliv by nebyl takový, jaký je, kdybych vždy neprojevoval vstřícnost a vyrovnanost,*“ vysvětlil Rudolf káravému otci. Vzápětí dokreslil konkurenční prostředí dvora poukazem na mladého hraběte Kollowrata a jiné vrstevníky, s nimiž musel hledat jistý modus vivendi po nečekaném jmenování zemským komorníkem. „*Kollowrat je starší než já a nemá u dvora takové postavení jako já, má početnou rodinu a je to ctihodný a poctivý člověk. Přesto vidí, že jsem jej předešl. Tyto důvody mě vedly k tomu, že jsem sám od sebe nabídl panovnici, aby přiměla Vrbnu k rezignaci, nabídla mu nějakou útěchu a zároveň odškodnila Kollowrata. Nabídl jsem se, že přispěji jistou částkou na rentu, jež by mohla přimět Vrbnu k rozhodnutí...neboť by mě velmi zarmoutilo, drahý otče, kdyby Váš Rudlík musel společně s úřadem nejvyššího komorníka přijmout i devizu non plus ultra.*“¹⁶ Mladý Chotek tak sice udělil otci lekci ze specificky dvorského pojetí ekonomiky, avšak jeho zdánlivě iracionální ekonomické rozhodnutí přeci jenom směřovalo k tomu, aby na svém rozhodnutí v budoucnosti vydělal. Nesledoval tedy nějakou „aristokratickou racionalitu“. Měl na zřeteli stejný ekonomický prospěch jako kterýkoli měšťan. Otec si však nedal pokoj ani během Rudolfovy a neustále jej nutil k tomu, aby objasňoval svůj vztah ke spořivosti a hospodaření. Rudolf musel dokazovat, že splácí dluhy a že dbá na spořivé vedení svých dvou domů v Mnichově a ve Vídni.

Po haugwitzovské revoluci se situace samozřejmě změnila, ale otec si synovo postavení zřejmě neuvědomoval ani pak. Dopisy z let 1750-1751 ukazují, že dělba práce fungovala opět bez chyb. Otec vykonával občasné inspekce na veltruském panství, ačkoli své snaše stále nemohl přijít na jméno, a hrabě Rudolf se nadále musel obhajovat před výtkami ze „špatné teologie“ a špatné domácnosti. Nakonec převážily i u Rudolfa obavy z otcova duševního zdraví. V létě 1752, dva roky před otcovou smrtí, jej již otevřeně vyzval, aby se nezavíral na venkově a nežil sám, neboť z toho vzniká melancholie a ta jej nutí říkat hrozné věci. Ostatně se při četbě těchto řádků vnucuje otázka, zda někdo nezničil dopisy Václava Antonína Chotka úmyslně. Jeho verbální útoky musely být zřejmě velmi silné. Hrabě Rudolf

postavil proti otcově melancholii a samotářství jiný ideál lidského života. Činorodost, společenskost, osvobození od nenávisti a výzvy ke klidu mysli připomínají stoickou filosofii, jež v 18. století opět přicházela do módy. „*Lidé velkého světa získají vše, čeho si žádají, ať už se jedná o potomstvo či pocty. I když váženě moralizují, nechápou, že vše je pomíjivé a nakonec po nějaké době stejně budou čelit podobným problémům jako vy ; Vám pořád něco schází a nenávidíte své neduhy. Máme se kvůli tomu domnívat, že nás lidstvo nenávidí a máme ho také nenávidět? Máme se na nešťastných cestách našeho života zdržovat častěji, než na těch, které nám dávají útěchu? Máme se kvůli tomu zcela oddat bolesti a zkracovat si život? Nikoli můj milovaný otče, odporují tomu zásady humanity a ještě více naše svědomí. Naprostá odevzdanost nás může učinit šťastnými v našich největších neštěstích.*“¹⁷ Byl to jeden z dlouhých dopisů plných úvah o lidstvu, morálce a smyslu života, které si hrabě Rudolf vyměňoval s otcem poslední léta před jeho smrtí. Václav Antonín zemřel v květnu 1754 v Bělušicích, kde byl také pochován. Spočinul v rodinné hrobce v kostele v Kozlech. Nápis na náhrobku líčí jeho povahu v jiném světle, než jsme ji poznali z korespondence.¹⁸

Hrabě Rudolf se správě vlastních panství začal osobně věnovat až po otcově smrti. V dopisech s otcem mu sám přiznal, že venkovským statkům velkou váhu nepřikládal. Nejenom proto, že jej poutaly úřední starosti ve Vídni, nýbrž také proto, že si vystačil s příjmy ze svého úřadu. Když mu otec v létě 1752 podával zprávu o inspekci na jeho pozemku v Jeviněvsi, odpověděl Rudolf rozmařile: „*Zdá se, že mé hospodářství je v rozvratu, oculus domini deest; pokud na ně chcete dávat pozor Vy, drahý otče, zlíbal bych Vám vděčností ruce. Co se mne týče, mohu pohodlně žít z příjmů ode dvora, které mi naprosto dostačují. Nechci však svůj malý statek opustit nadobro. Nicméně časy se mění.*“¹⁹ Patrně tedy můžeme považovat až teprve rok 1754 za počátek Rudolfovy záliby ve venkovském hospodaření. Skutečný venkovský hospodář se z něj nikdy nestal. Opravdovou správu statků obstarávali výše zmínění „správci“ (*Verwalter*), které majitel panství kontroloval jednou za rok během letní sezóny. Většinu z nich zřejmě nebylo co věřit. Starý Václav Antonín zjistil při inspekci v roce 1743 velmi bezohledné machinace v hospodaření jeviněvského panství, které nakonec přinutily tamějšího správce k útěku. Nicméně Rudolf stejně nevěděl, jak nezdárného správce nahradit. „*Ledabylost mého správce určitě vše ještě zhoršuje, avšak kde najdu lepšího?*“ napsal zoufale Rudolf otci, který mu poslal relaci o válečných škodách na jeho statcích. „*Doufám, že budete tak hodný a vyčtete mu jeho chyby.*“²⁰ O pár měsíců později si však musel sám Václav Antonín postěžovat synovi na darebáctví svých služebníků a nespolehlivost hejtmana Rothbarta. „*Kdybych byl na Vašem místě, vyhnal bych je všechny, i kdyby mě to mělo stát pár set zlatých ročně navíc. Najal bych do služby nějaké cizince, kteří*

slouží vždy lépe, než naši poddaní a v Praze najdete dostatek lidí známých pro svou poctivost a spolehlivost.“²¹ Aféra z roku 1743 ovšem nebyla poslední. Ještě v roce 1750 se hrabě Rudolf dověděl z třetí ruky, že jeho otec prý vypověděl správce jeviněvského panství. „*Je to pravda?*“, ptal se sám nevěřicně ve spěšném dopise.²² Na druhou stranu měl ovšem nejvyšší kancléř řadu služebníků, kterými se mohl pochlubit. V korespondenci s Valdštejnem zdůrazňoval především zásluhy jistého Knappa, kterého mu doporučil pro inspekci jeho vlastních statků.²³ Chotek pak odeslal Knappa na jistou dobu na valdštejnské dominium, kde se měl pokusit o jeho rychlou sanaci.²⁴ Chválu si vysloužil i jistý Steindorf z novodvorského panství, který zřejmě sloužil jako jakýsi instruktor obou Chotků v hospodářských záležitostech.²⁵ V roce 1769 jej dokonce Jan Karel Chotek půjčil na jednu sezónu hraběti Wilczekovi, jehož statky se rovněž nacházely ve velkém nepořádku.²⁶ V čele jeviněvského panství stál asi od r. 1768 jistý Franz Ambrosius Pollinger,²⁷ o jehož kvalitách však není nic bližšího známo.

Ovšem práci patrimoniálních úředníků zásadně rušily různé vnější okolnosti. Ve 40. a 50. letech 18. století je zasáhla válečná vřava, jindy zase zasahovaly přírodní katastrofy. Jeviněvské panství potkalo obojí. V roce 1741 je zasáhla ničivá povodeň, na podzim 1743 si Rudolf Chotek stěžoval na velká sucha. Blízkost Vltavy nejspíš přinesla vícero záplav, o nichž ani nejsme informováni. V roce 1764 stihla velká povodeň dokonce samotné Veltrusy a zničila francouzský geometrický park z dob Václava Antonína. Jeviněves i Bělušice si zkusily své i během obou válek v polovině století. Bělušice se nacházely v blízkosti saské hranice, takže je nepochybně postihl saský vpád z roku 1741, stejně jako pruský útok z roku 1756. „*Pokud Sasové vtrhnou do naší země, naše nebohé panství v Bělušicích bude zničeno!*“, napsal Jan Karel otcí v říjnu 1741.²⁸ Jeviněvské panství bylo sice schováno ve středních Čechách, avšak i na něj těžce dolehly vysoké požadavky nepřátelské soldatesky a násilné sekvestrace potravin. Svědčí o nich pouze osobní výpovědi hraběte Rudolfa v dopisech otcí, přesné škody vyčíslit nelze. Již v září 1741, když se nepřátelé blížili k Praze, psal Rudolf otcí, že zkáza Ostrova pokračuje velmi rychle a že nejspíš nebude vyjmut ze sekvestrací.²⁹ V listopadu téhož roku už se jeho obavy potvrdily. „*Z Ostrova dostávám zprávu za zprávou, všechny nešťastné, co vše jsme museli odevzdat nepříteli.*“³⁰ Pokud si připomeneme, že v únoru 1741 stihl Jeviněves „nešťastný požár“³¹, dojdeme k závěru, že války o dědictví slezské znamenaly pro chotkovská panství velkou zátěž. Pokud si v dopisech z let 1751-1752 stěžoval Rudolf Chotek na to, že jeho hospodářství není v pořádku, bylo to zajisté způsobeno i válečnými škodami.

Nemenší ztráty způsobila i sedmiletá válka (1756-1763). Vezmeme-li v úvahu, že vypukla již dva roky po té, co bratři Chotkové převzali definitivně své statky, musíme uzavřít, že období jejich samostatného hospodaření netrvalo příliš dlouho. Tentokrát se naštěstí většina bojů odehrávala v zahraničí, ačkoli první dvě válečné kampaně proběhly především na českém území. Pruská vojska vtrhla do Čech v říjnu 1756, v následujícím roce se Prusové pokusili o dobytí Prahy a v roce 1758 vtrhli na Moravu, kde neúspěšně obléhali Olomouc. Zbytek války se sice odehrával za hranicemi, avšak první pruský vpád směřoval ze Saska přes severozápadní Čechy, takže zasáhl těžce zkoušené Bělušice. Zoufalý majitel Jan Karel se rozhodl, že nové problémy vyřeší nejjednodušší a velmi originální metodou. Zkusil využít možnosti svého bratra, který stál přeci v čele finanční správy všech dědičných zemí! Ještě v roce 1756 mu napsal lehce žoviální dopis, kde jej odlehčeným tónem žádal o půjčku 10 000fl. z důchodů bankovní deputace. K údivu obou bratrů panovnice předala tento obnos Janu Karlovi jako nenávratný dar, čímž mu zřejmě velmi pomohla.³² O válečných zkušenostech hraběte Rudolfa se můžeme jen dohadovat, neboť o jeho hospodaření z této doby se nedochovaly ani účty, ani zmínky v dopisech. Víme jen, že v červenci 1757 vykonal smělou cestu za léčbou do Karlových Varů a v srpnu téhož roku dokonce strávil několik dní na svém záměčku ve Veltrusech! Zdá se, že rokokoví šlechtici si hrozbu této války tolik nepřipouštěli.

Avšak po uzavření míru v roce 1763 přišlo dlouhé období hospodářského rozkvětu. Majitelům panství se konečně otevřela možnost zlepšit stav zemědělství vlastními silami. Zemědělská výroba ve střední a západní Evropě zažila tehdy takové změny, že se někdy dramaticky hovoří o „zemědělské revoluci“.³³ Jednalo se o řadu hospodářských a technických inovací v zemědělské výrobě, které výrazně zvýšily objem zemědělské výroby a výnosnost statků. Střízlivější by zřejmě bylo označit zmíněnou dobu za éru, kdy začíná vědecký výzkum přírody a zemědělství a počínají pokusy se zaváděním objevů a vynálezů do výroby. V našich zemích se tyto novinky začínají objevovat pozvolna a pouze na velkých statcích. Z toho důvodu není zbytečné zeptat se, zda se tyto inovace objevují také na državách hraběte Rudolfa Chotka. Koneckonců již v 50. letech vystupoval před svými přáteli jako venkovský hospodář, který se správě svých panství osobně věnuje.

Za hlavní znak „zemědělské revoluce“ obecně můžeme považovat sledování nových vědeckých poznatků a jejich zavádění do zemědělské výroby. To nemuselo záviset vše na šlechtickém majiteli panství, stačilo, když měl vzdělané správce a patrimoniální úředníky. Odborná průprava správců a úředníků před rokem 1770 však vycházela stále ještě z praktických zkušeností, neboť první odborné školy pro ně začaly vznikat až po roce 1787.³⁴

Od roku 1768 sice vznikají po celé monarchii tzv. zemědělské společnosti, jejichž koordinaci měl dokonce kancléř Chotek na starosti.³⁵ V čem spočívaly hlavní novinky? Prvním důležitým znakem byl přechod od úhorového hospodaření k honům. Změna spočívala v tom, že půda se přestala obnovovat tím, že jeden pruh zůstal nevyužit ležet ladem a namísto toho se osel nějakou pícninou, která se mohla využít jako krmivo pro dobytek na zimu. Půda se tím zotavila lépe a zvýšila se její úrodnost. Kromě toho se pícniny využily jako krmivo pro dobytek, který pak zvýšil svou hmotnost a dával větší užitek. Chlévská mrva se také využila jako lepší hnojivo pro zemědělskou půdu, čímž se zvýšila její plodnost. Statkáři tak prolomili začarovaný kruh úhorového hospodaření, který neumožňoval zvýšení výnosu bez rozšíření osevní plochy a zároveň nedovoloval tak intenzivní využití dobytka. Další inovaci představovalo zavádění brambor, průmyslových rostlin a rozvoj ovocnářství. Konečně poslední dva znaky „zemědělské revoluce“ se začaly v našich zemích zavádět opravdu mnoho let po Chotkově smrti. Jednalo se o nové zemědělské stroje a rozšířený chov ovcí kvůli vlně. Musíme zdůraznit, že inovace zemědělské výroby byla ekonomicky výhodnější než průmyslové podnikání, neboť zemědělství představovalo stále ještě nejvýnosnější a nejjistější druh podnikání. K patrimoniálním hospodářstvím v Čechách však patřilo již tradičně vaření piva a pálení kořalky. I v těchto odvětvích se objevily nové myšlenky. V pivovarnictví se začaly využívat nové techniky kvašení piva a ve vinopalnictví počaly brambory nahrazovat obilí. Podívejme se nyní na stav hospodaření chotkovských panství kolem roku 1770, tedy před smrtí nejvyššího kancléře. Vzhledem k tomu, že chotkovská panství hospodařila až do roku 1798 odděleně,³⁶ musíme i naši odpověď na výše zmíněné otázky rozdělit do několika částí.

O stavu zemědělské výroby na jeviněvském panství jsme podrobněji informováni až od roku 1771. Souhrnnější údaje pocházejí totiž až ze spisů týkajících se pozůstalostního řízení po kancléři Rudolfovi.³⁷ Z těchto údajů vyplývá, že trojpolní hospodaření trvalo ve Veltrusech ještě v roce 1779, ale na druhou stranu tu bylo doloženo pěstování krmiv (proso, pohanka). Víme také, že se provádělo pravidelné hnojení polí. Z obilovin se tu nejvíce pěstoval ječmen, méně již žito, pšenice a nejméně oves. Z ovocných plodin se tu vyskytovaly třešně a míšeňská jablka, která se vyvážela na lodích do Saska. Zarážející je, že se tu chovalo velké množství ovcí, což svědčí o raném příklonu k podnikání s vlnou. V 70. letech 18. století se jich napočítalo asi 2-2,5 tisíce. O příklonu k chovu svědčí také vysoušení rybníků a tůní, které hrabě Rudolf Chotek měnil na pastviny. Kromě ovcí se na statku chovalo také 300 krav. Naproti tomu se v inventáři statku nacházelo jen velmi málo tažných zvířat, takže musíme předpokládat, že poplužní práce obstarávali především poddaní. Mlýny se na panství

nacházely dva, třetí mlýn v Ouholicích zničila povodeň roku 1764. K panství patřil také pivovar v Mířejovicích, který založil Václav Antonín Chotek v roce 1738. Pivo z vrchnostenského pivovaru se neprodávalo na svobodném trhu, ale dodávalo se do 12 hospod na jeviněveském panství, které je musely odebírat povinně. Hrabě Rudolf podnik převzal a dále rozvíjel. Poznamenejme, že zdrojem zisku bylo také právo vybírat mýto na mostě přes Vltavu, které vrchnost vybírala od roku 1758.

Avšak v 18. století se rozvíjí také textilní manufaktury, jejichž zakládání Chotek sám podporoval. Šel v tomto směru sám vzorem? Literatura takový případ nezmiňuje, avšak v korespondenci Rudolfa Chotka s otcem je často řeč o fabrice ve Verneřovicích. Toto městečko na Žatecku v severozápadních Čechách koupil Václav Antonín roku 1740³⁸ a podle všeho se zde vyskytovala manufaktura, kde vyráběl zbraně. Je možné, že manufakturu hrabě Rudolf zrušil po otcově smrti, neboť s jejím řízením byly velké problémy. Starý Chotek si často stěžoval na nepokoje mezi pracovníky a po nástupu Marie Terezie ho trápila nejistota ohledně vládní politiky vůči manufakturám. Sám si evidentně přál zachování politiky výhradních privilegií a ochranářské politiky, která odstraňovala konkurenci. Jeho syn jej však již v roce 1743 informoval o tom, že privilegia se budou rušit a stát bude podporovat zakládání mnoha manufaktur, neboť obecné dobro je důležitější než osobní prospěch.³⁹ Ve skutečnosti však stát opouštěl politiku privátních privilegií jen velmi pomalu a neochotně, i když sám Rudolf Chotek se k privátním privilegiím stavěl spíše odmítavě. Jeho otec však průmyslové podnikání miloval. V roce 1743 založil další fabriku ve Weinbergu, o jejíž osudech není známo nic. Vyrábělo se v těchto podnicích něco jiného než zbraně? Na tuto otázku zatím nelze odpovědět.

A jak vypadala výnosnost nových panství Jana Karla Chotka? Za panství Nové Dvory zaplatil 440 000fl., u nichž ovšem není jasné, odkud je vzal. Cena panství možná odpovídala jeho reálné hodnotě, je to každopádně mnohem více, než odhadní cena Jeviněves. Vypovídá však celková cena něco o možných výnosech? Při koupi se možný roční výnos vypočetl na 21 243fl. a za prvních sedm a půl roku prý vyneslo 209 797fl., což činí průměrně 27 973fl. ročně. Avšak sami Chotkové odhadovali roční výnosy jinak. V roce 1771 Jan Karel přiznal svému synovi, že za poslední dva roky (léta 1769 a 1770) získal z Nových Dvorů pouhých 7000fl. za rok. Průměrné roční výnosy z Jeviněves/Veltrus se odhadovaly na 8000fl.⁴⁰ Jan Karel měl za to, že výnosy z vlastního podnikání jsou nejisté, takže je nakonec dobré pojistit se příjmy z držby úřadu, nebo z propachtování panství někomu jinému. Rozdílnost čísel je zřejmě opět způsobená přehlížením výdajů na provoz a rozvoj hospodářství.⁴¹ Co vše patřilo k panství Nové Dvory? Jádrem tvořil hospodářský dvůr založený cisterciáckým klášteřem ze

Sedlce, dále pak statek Ovčáry a statek Třebešice, přikoupené k panství v 16. století a několik poplužních dvorů. K pozemkovému jádru patřily ještě vzdálenější vsi Radvančice a Hetlín, zakoupené kvůli lesnímu bohatství. Z dalších odvětví se panství mohlo pochlubit pivovarem a vinopalnou v Ovčárech a rybníky (o celkové rozloze 327 ha), z nichž nejdůležitější byly Mikulášský, Jakubský a Svatoanenský. Za zmínku stojí 4 118 ovcí, což přesahuje počet ovcí na Veltrusech o více než 100%. Hovězího dobytka bylo v 9 poplužních dvorech 307 kusů, z toho 192 dojnic a 52 volů. Významnou položku představovaly rozsáhlé lesy (990 ha) s množstvím lovné zvěře (v roce 1762 se tu ulovilo 1142 zajíců, 1060 bažantů, 2872 koroptví). Z informací o hospodaření Jana Rudolfa po roce 1798 můžeme soudit, že střídavé hospodaření s hony a novými technikami sem začal zavádět teprve on. Sídlem vrchnosti byl v této době zámeček v Nových Dvorech, postavený roku 1686, k němuž patřilo čerstvě povýšené městečko (od r. 1701). V Kačině, kde si Jan Rudolf později postavil moderní zámeček, se tehdy nacházel jen hospodářský dvůr s bažantnicí. Kromě městečka patřilo k panství 15 vsí. Právě na tomto panství působil správce Steindorf, jenž si v očích obou Chotků získal velkou úctu. Zdá se, že oba Chotkové jej využívali jako jakéhosi instruktora, který je měl vzdělat v patrimoniální správě.

O výnosnosti slezských panství nelze říci nic určitého. Víme, že druhá polovina 18. století je dobou, kdy se tam vrchnost snaží výnosnost panství zvyšovat. Kvůli hospodářské struktuře panství se však jako nejsnazší cesta ke zvýšení jeho výnosu jevílo vyšší vykořisťování poddaných.⁴² Podle karolinského katastru se tyto državy vyznačovaly nízkým podílem dominikálu na celkovém výměru orné půdy (v Dolní Lutyni 13%, v Ráji 21,1%), což se vrchnost snažila napravit zabíráním selské půdy. Tento postup vedl samozřejmě k vyostření vzájemných vztahů mezi vrchností a poddanými. Sedláci ztráceli vlastní půdu a naopak museli v rámci roboty obdělávat stále větší plochu dominikálu. K tomu, aby vrchnost mohla nutit poddané k novým povinnostem však bylo potřeba využít mezer v jejich právní ochraně a donutit je k tomu, aby přijali nové úkoly. Hrabě Taaffe začal tento postup sledovat plánovitě. Pomáhali mu v tom školení správci panství, kteří využívali rozporů mezi zastaralými zákony a skutečnými poměry. Výraznou úlohu hrál zejména purkrabí Schwartz a kancelářský správce Hirschberger. Jejich metody se zakládaly na tom, že přeměřili poddanské role, připojili odňatou půdu k dvorům, nebo zvětšili počet zahradníků a domkařů. Robotním pracovním silám vnucovali všemi prostředky vyšší úkoly, takže se brzy staly normální polodenní roboty sedm dní v týdnu. Noví správci omezili naturální požitky robotníků, takže se jejich práce stala ještě levnější. Robotní povinnosti se stanovily úkolem a nikoli časově, takže přinesly mnohem vyšší zatížení. Podobné bezohledné zásahy samozřejmě přiostrly vztahy mezi vrchností a

poddanými, takže na panství Dolní Lutyně vypuklo již v roce 1756 rozsáhlé povstání. Nepokoje se utišily vzájemným kompromisem, avšak situace zůstávala přirozeně napjatá i v době, kdy se správy panství chopila ovdovělá Marie Brigitta hraběnka z Canalu.

Tento problém nás ovšem vede k otázce, jak vypadaly vztahy Chotků s poddanými vlastních panství. K ideálu hospodáře patřila patriarchální péče o své svěřence, která vedla k harmonickému a oboustranně výhodnému vztahu. Tak to viděli šlechtici, tak líčili společenské vztahy doboví právníci, ale realita byla zpravidla jiná. Poddaní v Čechách 17. a 18. století sice netrpěli v „nevolnictví“, ale nerovnoprávný vztah přesto umožňoval vrchnosti vnucovat poddaným nevýhodné pracovní poměry či násilím manipulovat obchodní vztahy na panství. Na jeviněveském panství žilo roku 1779 566 rodin, tedy asi 3 tisíce osob.⁴³ Z toho bylo 103 sedláků, 70 chalupníků a 393 domkářů. Máme zprávy o tom, že poddaní z těchto vesnic se někdy stávali předmětem obchodů mezi vrchnostmi, což svědčí o jisté formě osobního poddanství. Např. v roce 1751 koupil hrabě Chotek od kapituly Všech Svatých ves Všestudy se dvěma sedláky⁴⁴ a roku 1756 dokonce koupil od českých stavů několik poddaných patřících pod pravomoc purkrabího v Dolních Dušínkách⁴⁵. Nemáme zprávy o tom, že by na jeviněvském panství někdy došlo ke konfliktům s vrchností, naopak víme, že hrabě Rudolf pamatoval ve svém testamentu na školu pro poddané ve Veltrusech.⁴⁶ Na panství Nové Dvory žilo v roce 1764 55 sousedů ve vesnických obcích, 58 tzv. celých sedláků, 4 třičtvrt'oví, 8 polovičních sedláků a 102 chalupníků.⁴⁷ Ani na tomto panství nejsou žádné záznamy o konfliktech za života Rudolfa Chotka.

Bohužel jiná situace panovala na slezských statcích hraběnky Marie Brigitty. Zde došla poddaným trpělivost již v roce 1766, krátce poté, co panství převzala do svých rukou.⁴⁸ Podnětem k povstání se staly nepokoje v sousedním pruském Slezsku, které se inspirovalo zvěstí o domnělém robotním řádu Ferdinanda I. z roku 1562, které se prý právě tehdy podařilo objevit. Tento řád byl sice anulován již v roce 1729, avšak fantazii poddaných se jitřila stále znovu a znovu. V březnu se zvěst donesla i k podaným v Rakouském Slezsku, kteří se rozhodli sepsat stížnost a vyslat s ní deputaci k vídeňskému dvoru. Poselství se ujali Matěj Kolář a Andreas Foltýn, kteří se již 22. března dostali až do vídeňského předměstí Leopoldstadt. Stížnost sepsal negramotným sedlákům jeden nižší úředník z Česko-rakouské dvorské kanceláře, který se představil jako „dvorní agent Pavel“. Foltýn se několikrát marně pokusil předat memoriál císaři, a proto na něj čekal při východu z kaple v augustinském kostele. Neodbytný sedlák byl zpraven, že suplika se podstoupí České dvorské kanceláři, která záležitost řádně přezkoumá. Není se čemu divit, že Foltýn byl zanedlouho zatčen a

deportován zpátky do Těšína. Po této události vypuklo povstání na několika vesnicích na Těšínsku, které se vězněného rebela pokusily osvobodit. „Vzpouora“ vypadala podobně jako jiné selské nepokoje ze 17. století.⁴⁹ Poddaní opustili své vesnice, odešli na těžko přístupné místo, které bylo v tomto případě na nedostupném vrchu uprostřed bažin, a odmítali se vrátit. K poslušnosti je přivedly až sliby hulánského generála Töröka, které se k povstalcům vydal i se svými důstojníky, aby je přivedl k rozumu bez násilí. Poddaní se tedy rozešli s tím, že bude zřízená komise, která vyslechne jejich stížnosti a provede nápravu poddanských poměrů. Komise se sice zřídila, avšak její jednání nevedlo ke kýženému výsledku a v červnu byla dokonce zcela rozpuštěna.

Novou energii dodala poddaným cesta Josefa II. do Slezska, k níž došlo v červenci 1766. Císař nařídil alespoň propuštění všech poddaných uvězněných během povstání, ale poddanské poměry nevyřešil ani on. Jeho rozkaz byl doopravdy splněn, ačkoli úřady poněkud váhaly s propuštěním hlavního rebela Andráše Foltýna. Nepokoje ve Slezsku se staly dokonce předmětem jednání státní rady, ta však celou záležitost nepovažovala za dostatečně vážnou a vše odložila ad acta. V listopadu 1766 se tedy vydala do Vídně další desetičlenná delegace v čele s Andrášem Foltýnem. Cestou se k delegátům přidali poddaní z dalších vesnic a v Leopoldstadtu se opět spojili s písařem Pavlem, jehož služeb využili již při první deputaci. I tentokrát jim sepsal jejich stížnosti, ale tentokrát se mu jeho služba zle vymstila. Je možné, že nejvyšší kancléř bral záležitost skutečně vážněji, protože některá z ohrožených panství spravovala jeho dcera, ale každopádně vyvolala tato druhá deputace skutečně tvrdé zásahy ze strany státních úřadů. „Vůdcové a buřiči“ povstání byli pozatýkáni a postaveni před městský soud v Těšíně. 14. února 1767 navrhl soud trest dvou let pevnostních prací v Uhrách pro Andraše Foltýna, šest dalších delegátů mělo dostat stejný trest v trvání jednoho roku, zbylých šest bylo odsouzeno ke třem měsícům nucených prací v řetězech. Nařízením shora byly tresty zmírněny a odsouzení zůstali v těšínské „robotárně“. Na podzim 1767 byli postupně propouštěni, i když Foltýn a další dva buřiči si odseděli půl roku vězení.

Rebelie tím byla potlačena, ačkoli celá aféra ani zdaleka neskončila. V březnu 1767 začal nepokoj mezi beskydskými Valachy a v srpnu se čeleď z taaffovských a jiných panství naposledy pokusila o projevení neposlušnosti. Nespokojenci se tajně sešli a houfně uprchli do pruského Slezska, kde hledali ochranu. Tamější úřady však odmítli rebely podporovat a vydaly je rakouské straně. Při vyšetřování udali čeledníci za podněcovatele Pavla Foltýna, otce uvězněného buřiče. Na příkaz dvorské kanceláře byl i tento Foltýn zatčen, odsouzen ke ztrátě majetku a uvězněn v Olomouci. Nakonec se Chotkovi podařilo vyhledat i písaře Pavla, který sedlákům sepisoval jejich suppliky. Není důvodu se domnívat, že záhadný písař pomáhal

sedlákům z filantropické lásky k porobenému lidu, spíše bral tuto záležitost jako jednu z mnoha vedlejších písařských prací, kterými si nižší úředníci přivydělávali. Chotek zjistil, že se jednalo o Johanna Paula Hellera, který si přivydělával v České dvorské kanceláři. Zajímavé je, že zde zřejmě nepůsobil jako řádný zaměstnanec, nýbrž jako jakýsi pokoutní píšák a příležitostně si tu vydělával. Jednalo se tedy o jakéhosi úřednického žoldnéře, kteří působili i kolem zahraničních vyslanectví. Vzhledem k tomu, že podobnou činnost úřední instrukce zakazovala, stihl Hellera trest šesti týdnů vězení. Nelze však říci, že by přísný postup proti vzbuřencům byl vyvolán osobní zaujatostí nejvyššího kancléře. Šlechtici oné doby sdíleli kritické názory na sedláky a venkovský lid vůbec a platí to i pro ty, které historická tradice oslavuje jako „osvícence“. Podle dobových názorů musela nad nesamostatným sedlákem bdít vrchnost a stát. Rudolf Chotek sám se však nedostal do bezprostředního konfliktu s poddanými vlastních panství. Středočeské državy rodu nezasáhla výrazně ani rebelie roku 1775.

Svou kariéru venkovské vrchnosti však nejvyšší kancléř přeci jenom korunoval výrazným úspěchem, když se mu podařilo založit rodinný fideikomis.⁵⁰ Jednalo se o jistou formu právní ochrany šlechtických dominií před rozdrobením a před věřiteli.⁵¹ Pozemky, budovy, statky i movitý majetek zapsaný do fideikomisu musel se stal nedělitelným a neprodejným celkem. Tím pádem nebylo možné, aby si zacelené dominium rozdělili mezi sebe dědici, ani nebylo možné odprodávat části fideikomisu kvůli dluhům. Majetek byl tímto způsobem zajištěn na mnoho generací a mohl se stát základem pro dlouhodobý vzestup rodu. Se založením fideikomisu se pojila i určitá prestiž. Pán fideikomisu se stal mohl cítit jako jakýsi malý monarcha, neboť si svou državou nyní mohl být jistý i před panovníkem. Vymoženost měla však i svou stinnou stránku: zadlužený šlechtic, který měl jenom fideikomisní panství, se nemohl zachránit odprodejem, ani propachtováním částí pozemků, nemohl z nich nic oddělit pro zabezpečení druhorozeného syna, ani spekulovat s obchodem s pozemky. Pokud se pán fideikomisu zadlužil, mohl ztratit všechno. Přesto se tato prestižní forma vlády stala po Bílé hoře velmi populární. V našich zemích ji totiž zavedlo až Obnovené zřízení zemské z roku 1627 a počet fideikomisů od té doby stále stoupal. Mezi majiteli se nacházely především knížecí rody, či starobylé panské rody se slavnou tradicí. Chotkové nepatřili ani k jedněm, takže souhlas k udělení fideikomisu lze chápat jako výraz díky vysloužilému státníkovi. Rudolf Chotek totiž nezískal fideikomis v dobách své slávy, nýbrž až na sklonku života, kdy jej sužovala ona tajemná choroba. Žádost o udělení fideikomisu podal v únoru 1770, v březnu jej zapsal do Desek zemských.⁵² Fideikomis zahrnoval šest vesnic jeviněveského panství, dům U Zlatého melounu a Kaplanovský dům na Starém Městě

v Praze. Za dědice určil nejvyšší kancléř svého synovce Jana Rudolfa, avšak jeho manželka Štěpánka Aloisie získala v závěti právo dožít na veltruském panství. Bylo to prozíravé opatření. Chotkova nezdárná dcera zdělila jen movitý majetek, nevlastní syn Evžen získal „velký prsten“. Panství Myslibořice odkázal nejvyšší kancléř dětem Jana Mikuláše hraběte Taaffeho, snad jako omluvu za chování své dcery. Panství tak každopádně navždy zmizelo z majetku rodu Chotků. Nejvyšší kancléř Rudolf Chotek zemřel měsíc po sepsání testamentu a pochován byl v rodinné hrobce ve Veltrusech.

¹ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 25.8.1755. „Vous etes encore fort eloigné d’avoir solidement rangé votre Systeme a quoi mon cher Comte vous devez penser preferablement a toute autre chose“.

² Vincenc z Valdštejna (1731-1797) zdělil roku 1748 državy mnichovohradištské větve rodu. Jeho matka pocházela z rodu Fürstenbergů, měl tedy zastání mezi vysoce postavenou šlechtou té doby.

³ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 27.11.1755, fol. 76. „Plus que vous y entres plus vous connoitres qu’il vous faudra beaucoup de tems, et nulle impatience ny ennuy de demurer Sur vos terres pour prendre connoissance de tout, et se former un systeme Solide de l’avenir, je vous redis en fidele et sincere ami, que sans que vous ne connoisserais le tout par vous meme vous seres toujours la duzzere.“

⁴ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 14.3.1756, fol. 81.

⁵ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 22.2.1756, fol. 81. „...d’agir pour acquir le credit du monde raisonable et tous le bien que vous en reviendra.“

⁶ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 30.9.1756, fol. 38.

⁷ K vývoji chotkovské pozemkové držby a její správy srov. Jiří Tywoniak, Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv, SAP 23 (1973), s. 3-105; Otakar Špecinger, Veltruské panství v době svého rozkvětu, Kralupský vlastivědný sborník, březen 1959, V, s. 10-18.

⁸ SOA Praha – RACH, kart. 8, inv. č. 162, „Erbtheilungs-Vergleich“, Praha 8.12.1735, Hlohov 13.12.1735, vloženo do DZ Praha 10.1.1736.

⁹ K tomu srov. Milan Šmerda, Nejvyšší kancléř Rudolf Chotek a povstání na Těšínsku v roce 1766, ČMM 117, 1998, s. 11-38.

¹⁰ SOA Praha – RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 19.1.1744, fol. 199.

¹¹ Tywoniak, Ústřední správa, s. 13.

¹² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 11.2.1741, fol. 53. „Bien que vous me reprochies un mauvais menage, la facon de la quelle je dois vivre et me soutenir dans le monde ne me permet pas de regler ma maison comme la votre, et je me loue que non obstant les dependes de mon mariage, de ma charge, de mon batiment, et du malheureux incendie, et indondation de cette anné, apres consequent Lucrum cessant et damnum emergens, je ne diminuerai si plait a Dieu pourtant rien de mon bien et capital, et qu’avec cela pendant le tems vou m’aves etabli j’ay encore payer pres de 6000 fl des vielles dettes en somme que j’avois.“

¹³ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 5.9.1741, fol. 85. „Je veux vivre en payx et liaise, en bon chretien et honet homme par consequent d’aucune facon alterer la tranquillité de mon menage, je prevois donc avec un mortel chagrin, que la haine que vous dites avoir pour ma femmme, qui ne fait qu’un avec moy retombera enfin et peut etre bientot aussi sur moy, Je ne vous dis pas cela sans que le coeur me seigne de voir votre injustice, et mon malheur.“

¹⁴ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, Vídeň 4.12.1743, fol. 188. „Je serai fort capable de perdre mon partie en plantant mes choux a L’Isle sans surement m’inquieter de tout ce qui pourra arriver dans les affaires du publique.“

¹⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 29.2.1744, fol. 207. „Ich meines Aufkhomenwegen doch nichts bessers zu thun als dem Hoff durch meine gegenwarth zu menagiren d'autant plus que je vois tous les jours que les absans ont toujours tord.“

¹⁶ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Mnichov 18.2.1746, fol. 358. „Mon chere pere, Il faut faire dans le monde et surtout aupres de notre Cour certaines generosités pour s'attirer l'aprobation de la Souveraine et mon credit n'y seroit pas tel qu'il est, si je n'avois dans toutes les occasions temoigner un desinterressement, et equité. Kollowrath est plus vieux que moy, n'a pas tous les benefices de la Cour que j'ay, a une nombreuse famille est un degnie honnet homme, qui se voit preterer par moy tous. Ces motifs m'ont engager de me declarer de mon propre cheff a La Souveraine que pour faire resigner Vurben avec une sorte de consolation, et en meme tems aussi consoler Kollowarth je m'offrois a contribuer a une partie d'une pension qu'on pourroit determiner pour Vurben....car je seroi bien fache cher pere Si votre Rudel avec Sa charge de Grand Chambellan devoit prendre la devise de Non plus ultra.“

¹⁷ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 30.1.1752, fol. 498r. „Gens du monde au quel tout arrive a souhaits, qui ont du bien, de la succession et des honneurs, s'ils moralisent solidement ne comprennent-ils pas que tous est perisable et au bout d'un certain terme qu'ils se trouveront egalement vis a vis de ce que vous manque et qui hait vos malheurs. Faut-il pour cela se croire hait du ganre humain, et le hair reciproquement? Faut-il s'arreter aux passages malhereux de notre vie preferablement a ceux qui doivent nous consoler? Faut-il enfin Se livret pour cela entierement a la douleur et abreger notre vie? Non tres aimé cher papa, les principes de l'humanité et encore plus ceux de la conscience s'y opposent, une parfaite <mais parfaite> resignation peut nous rendre contant dans nos plus grands malheurs.“

¹⁸ Přepis náhrobku z kostela ve vsi kozly v RACH, kart. 8, inv. č. 148.

¹⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 23.1.1752, fol. 501. „Mon economie semble ne pas etre derangé, oculus domini deest, si vous l'y voules jettes quelques fois cher pere, je vous en baisera tendrement les mains, pour moy quoique pour moy quoique j'ay de quoi bien vivre des bienfaits de la Cour, je ne voudrois pourtant pas totalement abandoner mon petit bien Nam tempora mutantur, vous entendes peut etre dans peu un tel changement, qui vous regarde de pres quoique nul mal nous en revient, je ne puis encore en dire davantage mais je vous dis tendrement cher pere que je vis et moureraí votre fidel fils.“

²⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 30.10.1743, fol. 174. „Je vous baisse...des peines que vous vous été donner a faire...et de votre relation de mon economie, j'espere d'en tirer profit, il est vrai que la guerre, la mortalité des bestiaux, et la secheresse de cet authone, et le froid si prematuré est aussi en partie cause des desordres que vous ave trouver, mais je conviens toutes fois aussi avec vous, que la nonchallance de mon Verwalter augmente le mal, aber leyder wo findete ich Einen besseren, j'espere que vous aures en la bonté de lui reprocher Ses defaults.“

²¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 14.12.1743, fol. 190-191. „...si j'étoit comme vous, je les chasserois tous, et au pris qu'il m'en couttasse une couple de cent florins de plus par ans, je prendrois d'autres domestiques etrangers qui servent toujours mieux que nos sujets, et vous trouveries deja a Prague des gens connues pour fidels et honets.“

²² RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 16.9.1750, fol. 446.

²³ Knapp je v korespondenci poprvé zmíněn roku 1751, zřejmě vystřídal nespolehlivého předchůdce (Robarta?). RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 30.11.1751, fol. 479. Valdštejnovi psal Chotek, že Knapp sloužil u jeho otce již 18 let, takže byl v chotkovských službách již od roku 1737.

²⁴ SOA Praha – RA Valdštejnů, Dokeská manipulace, inv. č. 3494, III ¼, Rudolf Chotek Vincenci z Valdštejna, 6.11.1755. „Le porteur de ces lignes est le Secretaire d'Économie, nommez Mr Knapp, dont je me prive pour Vous servir, c'est un homme de plus experimentés qui a servie pendant 18 années chez mon Pere et a donnes des preuves zeels de Sa Capacité. Il vous servira avec le mesme Zele qui Il m'a servie, c'est a Vous a voir Si vous voulez en profiter et suivre Ses avis.“

²⁵ Hospodářský rada Steindorf či „Steinsdorf“, pečoval o panství Nové Dvory a zemřel patrně 13.5.1775. Srov. J. Ledr, Děje panství a města Nových Dvorů, Kutná Hora 1884, s. 161.

²⁶ RACH, kart. 107, inv. č. 1457, Wilczek Janu Rudolfu Chotkovi 4.8.1769, fol. 27; Vídeň 28.8.1769, fol. 28; Vídeň 31.10.1769, fol. 31.

- ²⁷ Tamtéž. Tywoniakova domněnka se zakládá na Pollingerově „hospodářské zprávě“ (Wirtschaftsbericht) o veltruském panství, která patrně vznikla v červenci r. 1770 v souvislosti s Chotkovým zhoršujícím se zdravotním stavem. SOA Praha – Ústřední správa chotkovských velkostatků (ÚSchV), kart. 43, fasc. VI.B.2, fol. 27-30.
- ²⁸ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Jan Karel Chotek otci, Štýrský Hradec 1741, fol. 180-181. „...si les Saxons entrent ou ont deja investi notre Patria pauvre tere de Billschitz sera ruiner.“
- ²⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 2. 9.1741, fol. 99v.
- ³⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 18.11.1741, fol. 93r.
- ³¹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, 11.2.1741, fol. 52r. „Malheureux incendie, et indondation de cette anné, apres consequent Lucrum cessant et damnum emergens.“
- ³² RACH, kart. 30, inv. č. 499, fol. 216; dar zmiňuje J. Ledr, Chotkové, s. 41.
- ³³ Srov. Jiří Jirásek, Český velkostatek v době evropské „zemědělské revoluce“, SMM 86, 1967, s. 80-100.
- ³⁴ K tomu Jirásek, Český velkostatek, s. 85-87.
- ³⁵ Srov. Miloslav Volf, Organizace a působení Vlastenecko-hospodářské společnosti, Praha 1961; Jiří Jirásek, Moravská hospodářská společnost do roku 1811. In: Brno v minulosti a dnes 5 (1963), S. 91-113; Jiří Jirásek, Slezská hospodářská společnost. In: Slezský sborník 62 (1964), S. 504-511. Ivo Cerman, Agrikulturgesellschaften und die agronomische Aufklärung in den böhmischen Ländern, in: Markus Popplow (ed.), Landschaften agrarisch-ökonomischen Wissens (v tisku).
- ³⁶ Centralizace chotkovských panství postupovala poměrně pomalu: fideikomisem a testamentem Rudolfa Chotka byl hlavním majitelem určen Jan Rudolf Chotek, avšak ten měl zpočátku jen rentu z veltruského panství. Veltrusy se uvolnily až r. 1786 smrtí Štěpánky Aloisie, od r. 1791 převzal Jan Rudolf statek Hlízov, zatímco Nové Dvory spravoval až do roku 1798 společně s matkou. Myslibořice získali po r. 1771 Taaffové a slezská panství měli Canalové.
- ³⁷ Otakar Špecinger, Veltruské panství v době svého rozkvětu, Kralupský vlastivědný sborník, březen 1957, s. 10-19.
- ³⁸ Verneřovice (Wernersdorf), srov. Ledr, Chotkové, s. 36.
- ³⁹ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci, Vídeň 14. 12. 1743, fol. 190. „...vue parce que cela produit la perfection des ouvrages et en diminue la cherté de sorte que dans en principes tendentes au bien publique, l'utilité d'un particulier est de nulle consideration.“
- ⁴⁰ Srov. kapitulu „Rodinná krize“.
- ⁴¹ Na podobný problém upozornili V. Bůžek a kol., Věk urozených, s. 213-214.
- ⁴² Srov. M. Šmerda, Sociální hnutí na Těšínku ve 2. polovině 18. století, Opava 1998, s. 34-48.
- ⁴³ Špecinger, Veltruské panství, s. 12-13. Konkrétně se jednalo o 2791 osob podle sčítání z roku 1782.
- ⁴⁴ Ledr, Chotkové, s. 42.
- ⁴⁵ Ledr, Chotkové, s. 42.
- ⁴⁶ Ledr, Chotkové, s. 43.
- ⁴⁷ Tywoniak, Ústřední správa, s. 5-6.
- ⁴⁸ Rebelii se věnoval v řadě prací M. Šmerda. Poprvé „K bojům poddaného lidu na Těšínku v 1. pol. 18. století, Sl. sb., 53, 1955, s. 449-479“; souhrnně v „Sociální hnutí (1998)“. Zde rovněž bibliografie starších prací.
- ⁴⁹ Techniku povstání roku 1680 zevrubně rozebral Jaroslav Čechura, Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v Čechách a jejich každodenní souvislosti, Praha 2001.
- ⁵⁰ Text v SOA Praha – RACH, kart. 8, inv. č. 181; AVA Wien, Hofkanzlei, fond IV.P (šlechtické fideikomisy), kart. 1488.
- ⁵¹ Srov. Valentin Urfus, Rodinný fideikomis v Čechách, PHS 9, 1962, s. 193-237.
- ⁵² Ledr, Chotkové, s. 43.

III. 5. Veltrusy

Dnes si jméno rodu Chotků spojujeme především s zámek Veltrusy ve středních Čechách. Avšak slavný skvost českého baroka nebyl jediným sídlem hraběte Rudolfa Chotka. Stejně jako v případě jiných šlechtických rodin disponoval i hrabě Chotek celou rezidenční sítí, která se skládala z paláců v hlavních městech dědičných zemí (Staré Město Pražské, Vídeň) a z venkovských příbytků na jeho državách (Veltrusy, Myslibořice). Kromě toho využíval hrabě Rudolf i rezidenční síť svého bratra, která zahrnovala zahradní palác na vídeňském předměstí v Josefsstadtu a venkovská sídla v Bělušicích a v Nových Dvorech. Pro fázování celoročního cyklu mezi jednotlivé rezidence je podstatné úřednické povolání hlavního držitele, které mu ukládalo povinnost sídlit v budově dikasteriálního paláce ve Vídni a nutilo jej trávit většinu roku tam, nebo v úředních prostorách v Schönbrunnu a Laxenburgu. Veltrusy však zaujímají výjimečné místo, neboť měly zaujmout úlohu hlavního místa „rodové paměti“ a zároveň zůstaly jedinou památkou, která dodnes uchovává a pěstuje vzpomínku na osvíceného šlechtice. Teprve Veltrusy tedy dodnes představují reprezentativní stavbu, která se obvykle ztotožňuje s postavou nejvyššího kancléře Chotka. Avšak stavbu venkovské rezidence začal ve skutečnosti již starý hrabě Václav Antonín.¹ V době, kdy získal jeviněveské panství od Scheidlernů, stála na místě dnešního zámku jenom bažantnice. Vrchnost měla ucházející sídlo jenom v Bělušicích, v jeviněvském panství si musela vystačit s jakýmsi obydlím v Horních Beřkovicích a v Liběchově. Tam však musely žít Chotkovy švagrové, sestry Marie Terezie ze Scheidlernu.² Z toho důvodu padlo již v roce 1705 rozhodnutí postavit v jeviněvském díle panství sídlo, kde by mohl žít Václav Antonín se svou rodinou. Jako místo si vybral místo zvané „Ostrov“ mezi Veltrusy a Ouholicemi. Jednalo se o skutečný ostrov, který vznikl počátkem 18. století při jedné povodni a zanikl opět v roce 1785 při další nečekané záplavě. I zámečku se po celé osvícené století říkalo „Ostrov“ či „Auholitz“.

Stavbu si Václav Antonín přirozeně neprojektoval sám, ačkoli se dnes uznává, že podíl šlechtických zadavatelů na podobě jejich sídel býval větší, než uznávalo marxistické dějepisce. Otázku autorství objasnila až teprve nedávná práce Pavla Zahradníka z roku 2001.³ Četbou účtů v kalendářích Václava Antonína se potvrdilo, že projekt pocházel od Giovanniho Battisty Alliprandiho, jemuž zámeček přisuzovalo již předchozí uměnovědné bádání na základě stylového rozboru.⁴ Architekt známý svými mnohými stavbami pro šlechtické zadavatele v Praze i na českém venkově zhotovil první plán asi roku 1704.⁵ Vzorem se mu stal zahradní zámeček hraběte Johanna Christoha z Althannu ve vídeňském

předměstí Rossau, který postavil v letech 1689-1693 Johann Bernard Fischer z Erlachu.⁶ Při tom se skýtá možnost, že na podobě zámku se zadavatel přeci jen podílel také autorsky, neboť v této době pobýval ve Vídni a letohrádek si mohl sám prohlédnout. Je docela možné, že hrabě Chotek si jednoduše objednal módní typ stavby, vždyť zámky v půdorysu písmene X se záhy staly rozšířily u aristokratů a panovníků blízkých vídeňskému dvoru, takže je lze považovat i za politické vyznání. Pohled na zobrazení althannského zámku musí zkazit radost všem, kteří obdivují originalitu veltruské stavby.⁷ Podoba je tak nápadná, že nelze pochybovat o vídeňské inspiraci.

Stavbu samotnou začal provádět Marc Antonio Canevale (1652-1711), který začal s prací již v roce 1706, když Marie Terezie ze Scheidlern převedla polovinu svého jmění na hraběte Chotka.⁸ Ještě v roce 1708 provedl na plánech zámku drobné úpravy jiný známý architekt oné doby – Jan Blažej Santini.⁹ Známy tvůrce barokní gotiky později vypracoval podobný projekt pro spřátelený rod Kinských v Chlumci nad Cidlinou, kde vystavěl zámek Karlova koruna podle módních vzorů Johanna Bernarda Fischera z Erlachu.¹⁰ Nicméně ve veltruské stavbě pokračoval v příštích letech opět Canevale za dozoru Alliprandiho a dílo mu šlo rychle od ruky. Hrubá stavba byla dokončena již v roce 1709, kdy zde pobýval zámecký pán i s rodinou a služebnictvem. V dalších letech se již pracovalo jen na interiérech a na zahradě v okolí zámku. Řemeslnické a pomocní práce prováděli zřejmě Chotkovi poddaní z místních vesnic, dva sedláci museli dokonce kvůli stavbě vyklidit své grunty a přestěhovat se do Veltrus. Ovšem na náročnější práce si svobodný pán zval slovné mistry z Prahy. Štukatérskou výzdobu prováděl v letech 1709-1711 Giovanni Domenico Spazio, mramorovou dlažbu položil v roce 1710 některý příslušník rodiny Allii, na výzdobě oken, stěn a stropů pracoval v letech 1709-1710 nejmenovaný malíř a sochy na schodišti zhotovil v roce 1711 Franz Anton Kuen (1679-17242). Zajímavé je, že veltruský zámek je první doložená práce tohoto tyrolského sochaře v Čechách, takže se lze oprávněně domnívat, že jej k nám pozval právě Václav Antonín Chotek.¹¹

Z výzkumů Pavla Zahradníka tedy vyplývá, že celá stavba proběhla daleko dříve, než předpokládala dosavadní literatura a její autorství bylo rovněž komplexnější. Doposud se totiž počátek práce kladl nejdříve do roku 1716, kdy byla práce ve skutečnosti dávno hotová, autorství se přisuzovalo Alliprandimu, avšak jen hypoteticky.¹² Bohužel se nedostává pramenů pro vývoj stavby po roce 1736, kdy panství převzal Rudolf Chotek. Stavební průzkum z roku 1990 však ukázal, že kolem roku 1750 došlo k značnému rozšíření křídel zámku, čímž se z „altánu“ stal rozložitý jednopatrový komplex.¹³ Vzhledem k dění v rodině Chotků můžeme soudit, že se jednalo o stavební úpravy, které provedl hrabě Rudolf po otcově

smrti v roce 1754. S rozšířením souvisel také posun ve funkci některých budov. Hospodářské části byly odsunuty do rozšířených křídel vyběhajících do nádvoří zámku. Dosavadní chlév se změnil v konírnu a z jízdárny se stala oranžerie. Do vnější podoby budovy pak Rudolf zasáhl teprve poté, co ji v roce 1764 stihla ničivá povodeň. Jednalo se však pouze o opravu a obnovení předchozího stavu.

Pro životní styl majitelů zámku je však mnohem podstatnější rozvržení interiéru a funkce jednotlivých místností. Tato otázka byla do jisté míry osvětlena výzkumy Evy Lukášové, která se v posledních letech zabývá rekonstrukcí historických interiérů na chotkovských zámcích v Kačině a Veltrusích.¹⁴ V případě Veltrus však máme první prameny až ze 70. let 18. století, takže podobu interiérů z doby Rudolfa Chotka nemůžeme rekonstruovat zcela přesně. První informaci o nich poskytuje až inventář z roku 1776, jenž sepsal chotkovský úředník Jan Křížek.¹⁵ Hlavní obytné místnosti se soustředily do prvního patra (*piano nobile*, *Hauptstock*), jak to bylo obvyklé u vídeňských městských paláců. Přízemí stálo na úrovni okolního terénu, v centru okrouhlé centrální stavby se nacházela průjezdní *sala terena*¹⁶, kam se dalo vjet vozem. V přízemí se nacházelo divadlo, stěny *sala tereny* zdobily figury z italské komedie dell'arte. Do obytného patra se vcházelo po dvouramenném schodišti, zdobeném sochami F. A. Kuena. Z neznámého důvodu zobrazovaly sošné postavy koněvody a psovody ve velmi bujných pózách. V patře se v centru nacházel okrouhlý hlavní sál zdobený reprezentativními portréty Rudolfa Chotka a jeho otce. Obě díla údajně pochází od Franze Kaspara Fahrenschona¹⁷, který sice působil v Praze, ale očividně se snažil napodobit reprezentativní portréty vídeňského dvorského malíře Martina van Meytens.¹⁸ Obrazy musely vzniknout kolem roku 1760, neboť Rudolf Chotek se nechal zobrazit v ornátovém rouše řádu Zlatého rouna, kam byl přijat až v roce 1759.¹⁹ Dodejme, že přijetí do řádu bylo častým podnětem k objednání reprezentativního portrétu, jak o tom svědčí podobizny Friedricha Wilhelma Haugwitze, knížete Kaunitze, či Johanna Karla z Dietrichsteinu. Škoda jen, že tyto portréty podléhaly dosti silné uniformitě, takže prozrazují jen málo o individualitě zobrazených šlechticů. Portrét Václava Antonína si nejspíše nechal tento šlechtic zhotovit sám během své kavalírské cesty v Paříži, ačkoli v literatuře se i toto dílo připisuje Fahrenschonovi.²⁰ Strop hlavního sálu zdobila malba s Alegorií čtvera ročních období od vídeňského freskaře Josefa Pichlera, jenž pro Chotka pracoval i na výzdobě jeho pražského paláce.²¹ Protipólem rodové galerie byl potom Salón Marie Terezie v západním křídle zámku. Byl mnohem větší a výstavnější, jak se slušelo pro místnost, která měla demonstrovat loajalitu k vládnoucí dynastii. V místnosti visely portréty vládnoucího páru podle oficiálních podobizen od dvorního malíře Martina van Meytens. Právě tohoto umělce z

nizozemské malířské rodiny můžeme v jistém smyslu považovat za tvůrce „mediálního obrazu“ vídeňského dvora.²² Podle inventáře z roku 1776 se prý v této místnosti nacházel také portrét Rudolfa Chotka.²³ Jednalo se o výraz jeho blízkosti panovnickému páru? Podle inventáře z r. 1776 se vedle těchto místností nacházela ještě jakási malá rodová galerie v táflované místnosti vedle hlavního sálu. Nacházel se tu údajně i portrét pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovského.

Bližšímu určení „soukromých“ místností již brání nedostatek pramenů. Podle inventáře z r. 1776 se na hlavním patře nacházely tři apartmány, jež sloužily obyvatelům jako soukromé místnosti. Dva měly ložnice situované zrcadlově po stranách hlavního sálu.²⁴ Třetí apartmán se nacházel v jedné z přistavěných částí zámku.²⁵ Jeho střed představovala reprezentativní obytná ložnice, k níž patřil ještě kabinet a předpokoj s kamny. Eva Lukášová při tom upozorňuje na pozoruhodnou skutečnost, že postele v těchto apartmánech byly párové.²⁶ Alianční znak u jednoho ze zrcadlově postavených apartmánů svědčí o tom, že jej využíval šlechtický pár majitelů zámku. Mimo tyto apartmány se na patře nacházely také místnosti pro služebnictvo a „krbový pokoj“, jenž snad sloužil jako jídelna. V jedné z přistavěných částí zámku se nacházel pokoj komorníka, v jiné pokoj komorné. „Krbový pokoj“ se nacházel před jedním z apartmánů, mezi hlavním sálem a jídelnou.²⁷ V pokoji se nacházel obyčejný stůl a dlouhá pohovka. V přízemí zámku se na úrovni sály terreny nacházel po jedné straně krbový pokoj (Camin Zimmer) a na druhé straně „kabinetní čili prostřední pokoj“.²⁸ V traktu na straně krbové místnosti se nacházely rovněž jednoduché postele, ale také toaletní pokojíky. O výzdobě „kabinetní místnosti“ není mnoho známo, víme však, že se z ní vešlo do dvou malých kabinetů. V přízemí levého křídla zámku se nacházelo hospodářské zázemí:²⁹ Kuchyně, pekárna a místnosti pro služebnictvo, které charakterizuje velký počet jednoduchých postelí. V levém křídle bylo i mezipatro s pokoji, které se vyznačovaly také spíše jednoduchým zařízením. V přízemí pravého křídla zámku fungovala dokonce cukrárna (Zuckerbackerey). Vedle ní bylo také několik lépe zařízených místností, které snad mohli využívat vznešení hosté zámku. V této části přízemí však měl hrabě Chotek také zámeckou kapli Povýšení sv. kříže, jež sloužila k péči o duchovní potřeby. Paradoxní je zjištění, že původní rozvržení místností se zachovalo bez vážných změn až do počátku 20. století. Nejzásadnější změnou prošel zámecký interiér kupodivu při odborné rekonstrukci v 60. letech 20. století, kdy odborní památkáři místnosti svévolně přejmenovali, přemístili nábytek v místnostech bez ohledu na jejich původní určení a některé kusy odsunuli do depozitáře. Tragickou tečkou za touto odbornou destrukcí bylo odevzdání některých kusů původního zařízení do ministerstva kultury, k němuž došlo v roce 1975.³⁰ Nazpátek se tyto dobře

zachované kusy vrátily se zcela zničeným čalouněním. Nicméně nová rekonstrukce, provedená Evou Lukášovou a dalšími pracovníky Národního památkového ústavu, tuto situaci napravuje.

K reprezentačnímu venkovskému sídlu patřil působivý park. Úprava přírodního okolí Veltrus začala asi poměrně brzy, neboť v účtech se uvádí již roku 1713 zahradník Václav Bělský.³¹ V původní podobě odpovídal park modelu francouzské geometrické zahrady, jejímž nejslavnějším vzorem byla zámecká zahrada ve Versailles. Původní podobu veltruské zahrady neznáme, protože zanikla při povodni roku 1764 a Rudolf Chotek ji již neobnovil. Víme však, že k ní patřila šachovnicová síť záhonů v jižní části Ostrova, která nesla záhadný název „Korsika“. Václav Antonín ji založil roku 1746 na počest domnělého dobytí ostrova, který se vzbouřil proti Janovské republice.³² Událost měla připomenout osobní zásluhy Jana Karla Chotka, který v té době působil u italského vojska. V letech 1732-33 postavil Václav Antonín u zámku jízdárnu, kterou zřejmě využívali jeho synové po návratu z kavalírské cesty. Jízdárna zanikla v letech 1740-50, kdy byla přestavěna na oranžérii. Nová zahrada, založená po záplavě z roku 1764, již odpovídala italsky dynamickému slohu, který se odkláněl od francouzské symetrie, ale nebyl ještě přírodní anglickou zahradou. Ta vzniká ve Veltrusích až v době Jana Rudolfa Chotka.

Ať už byly Veltrusy po přestavbách 60. let sebekrásnější, musíme připomenout, že po roce 1765 využíval nejvyšší kancelář stále více zámečku v Myslibořicích na Moravě.³³ I zde mohl využít vrcholně barokního sídla, jež postavil ve 20. letech 18. století Jakob Prandtauer. Hodnotu díla si uvědomíme, když připomeneme, že je Prandtauer stavěl současně se slavným zámekem v blízkých Jaroměřicích nad Rokytnou. Majitelem myslibořického zámku se roku 1638 stal rod Ostašovských z Ostašova, který panství získal v pobělohorských konfiskacích. I k tomuto zámku patřila francouzská geometrická zahrada s dlouhou kaštanovou alejí. Ačkoli dnes je zámeček zapomenut a literatura k dějinám rodu Chotků jej vůbec nezmiňuje, neměli bychom jeho význam podceňovat. Unavený a nemocný šlechtic zde jistě našel pohodlné a reprezentativní venkovské sídlo. Potvrzuje to i fakt, že jeho dopisy po roce 1765 jsou takřka bez výjimky datovány v Myslibořicích nebo ve Vídni.³⁴

Slavnější však zůstává jeho původní sídlo, Veltrusy. Do dějin se zapsaly především díky výstavě průmyslového zboží, kterou zde Rudolf Chotek uspořádal 30. srpna 1754.³⁵ Veltruský pán zastával tenkrát pátým rokem funkci presidenta Vrchního komerčního kolegia a v této funkci se intenzivně zabýval podporou manufakturního podnikání po celých Čechách. Ve zmíněném roce plánovala Marie Terezie velkolepou dvorskou jízdu do Čech, při níž chtěla navštívit Prahu, panovnický zámeček v Brandýse nad Labem a sídla některých loajálních

aristokratů. Nedávné výzkumy Bohumíra Smutného o vývoji plátenictví ukázaly, že zásadní podíl na organizaci výstavy měl Chotkův pomocník Otto Ludvík Loscani.³⁶ Zmíněný úředník pocházel z vídeňské měšťanské rodiny. V době nástupu Marie Terezie působil jako dvorský agent v České dvorské kanceláři a po roce 1749 jej Chotek využil jako obchodního agenta v Čechách, kde pomáhal organizovat obnovu plátenické výroby po ztrátě Slezska. Ve zmíněné době měl již Chotek i jeho podřízení velký kus práce za sebou a tak se rozhodli propagovat svou práci před panovnicí i jejím dvorem. Po dlouhodobých přípravách se jim podařilo zorganizovat ve Veltrusích vzorkový veletrh, kde se předváděly a prodávaly výrobky českých plátenických manufaktur. Dvořané si mohli textil prohlédnout v připojených katalogích a objednat vystavené předměty. Dlužno podotknout, že Rudolf Chotek zarámoval vše velkolepou zámeckou slavností. Dvořané si prohlíželi krásný park, zalovili si a jakoby mimochodem shlédli též pečlivě připravenou výstavu průmyslových výrobků. Nejvyšší komoří hrabě Khevenhüller-Metsch, který se výpravy rovněž zúčastnil, o ní zanechal velmi příznivou zprávu:

„Kolem 11 hodiny dne 30. [srpna] přišel pokyn k naší jízdě do Ouholic neboli Ostrov, kde nás domácí pán (hrabě Rudolf Chotek) velmi dobře pohostil a dokonce obstaral marée. Po jídle provedl panstvo různými butiky, v nichž se nabízely pouze výrobky a zboží z českého království a bylo je možno koupit za zdaněnou cenu (ta však nebyla nejnižší).

Navečer jsme se jeli projet k Vltavě a po návratu jsme našli v grande avenue, na nádvoří a v zahradě osvětlení, na něž se skýtal překrásný pohled. Zůstali jsme tam přes noc; ačkoli je ten dům velmi malý, bylo vše convenable zařízeno.“³⁷

Příznivé posouzení slavnosti je však s podivem, neboť Khevenhüller-Metsch jinak strhal jakékoli pobyty mimo Vídeň, včetně slavnosti u státního kancléře Kaunitze na Slavkově. Musíme přiznat, že Chotkovi se opravdu dařilo zapůsobit vzdor svému původu i na nejurozenější aristokraty. Nicméně dvůr se slavností nenechal vyvést z míry. František Štěpán Lotrinský odjel druhý den brzy ráno na lov do Brandýsa nad Labem a zbytek dvora vyrazil krátce po něm do Prahy, aby tam společně shlédli divadelní představení. Teprve pozdější badatelé si uvědomili, že výstava představovala vlastně první průmyslový veletrh na světě. Zapomenutá tradice se však raději příliš zdůrazňovala, neboť by tak byl oslaben význam Velké jubilejní výstavy v Praze roku 1891, která chtěla navázat na stoleté výročí velké výstavy z roku 1791. Chotkův podnik se do propočtů pozdějších generací jaksi nehodil, takže byl raději odsunut do historického nevědomí. Na druhou stranu je otázka, zda tuto událost skutečně lze považovat za „vzorkový veletrh“. Nejvyšší kancléř uspořádal celou akci spíše pro pobavení dvorské společnosti a dvořané ji také tak vnímali.

Bylo by však velkou ahistorickou nepřesností, kdybychom tvrdili, že Veltrusy si hrabě Chotek vyhlédl jen jako místo letního odpočinku a průmyslových výstav. Nesmíme zapomenout, že hrabě Rudolf Chotek založil ve „filiálním kostele ve Veltrusech“ rodinnou hrobku. V testamentu z března 1770 vyjádřil přání, aby jej pohřbili právě zde a nepochybně očekával, že jej budou následovat i ostatní potomci rodu.³⁸ Veltrusy měly tedy sloužit nejen jako místo radovánek. Veltruská rezidence měla upevnit dynastické vědomí a posílit reprezentaci. Bylo zde duchovní centrum v podobě kostela, rodinná hrobka jako strážce rodové paměti a konečně i zámeček jako letní sídlo pro každodenní život.

¹ K dějinám stavby srov. Pavel Vlček, „Veltrusy“, in: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001, s. 492-493 (zde rovněž odkazy na další literaturu); Ondřej Špecinger, *Veltrusy – Perla dolního Povltaví*, Praha 2003; Jan Racek, *Veltruský zámecký areál, místo kratochvíle a zábavy*, *Vlastivědný sborník Kralupska* 1, 1994, č. 1, s. 34-45; L. Letošníková/J. Ondřej, *Veltrusy*, Praha 1963; Miroslav Brožovský, *Veltrusy*, Praha 1998; A. Wenig, *Veltrusy, park a zámek*, Praha 1917.

² Scheidternové byli rodinou právnických vzdělavců, kteří zažili vzestup ve druhé polovině 17. století. Marie Terezie ze Scheidternu, dědička rodinného majetku, si vzala r. 1698 hraběte Václava Antonína Chotka a tímto sňatkem se Veltrusy dostaly do vlastnictví rodu Chotků. Kapitola I.1. Neslavná minulost.

³ Pavel Zahradník, *O vzniku zámku ve Veltrusích*. *Průzkumy památek* 8, 2001, č. 2, s. 85-96.

⁴ Tuto domněnku vyslovil Miroslav Horyna. Viz Miroslav Horyna/L. Lacinger, *Veltrusy, státní zámek*. *Stavebně historický průzkum*, *Rukopis SÚRPMO Praha* 1979. Starší literatura předpokládala součinnost Alliprandiho a Františka Maxmiliána Kaňky. Srov. Jaromír Neumann, *Český barok*, Praha 1974, s. 38, 183-184.

⁵ Giovanni Battista Alliprandi (1665-1720) se vyučil a stavěl ve Vídni, avšak v Čechách působil pro šlechtické zadavatele již od konce 17. století. Ve svých stavbách uplatňoval módní vídeňské tvary, vzor althannského letohrádku uplatnil poprvé při stavbě zámku v Liblicích pro hraběte Ernsta Josefa Pachtu z Rájova (postaven v letech 1699-1706).

⁶ Hans Sedlmayr, Johann Bernard Fischer von Erlach, Stuttgart 1997 [1. vydání 1925], s. 45, obr. č. 55-58; Helmuth Lorenz, *Das „Lustgartengebäude“ Fischers von Erlach – Variationen eines architektonischen Themas*, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* XXXII, 1979, s. 59-76.

⁷ K podrobnějšímu rozboru stavby srov. H. Sedlmayr, Fischer, s. 77-81.

⁸ K jeho životu srov. Neumann, *Český barok*, s. 29-30.

⁹ Jeho podíl dokládá pomocí účtů P. Zahradník, *O vzniku*, s. 201.

¹⁰ Santini (1677-1723) stavěl Karlovu korunu v až v letech 1721-23. Za autora plánu se považuje také František Maxmilián Kaňka. Velká závislost na obecně známých vzorech však nutí k úvaze, nakolik jsou stavby 17. a 18. století odrazem individuálního tvůrčího přístupu. Ke Karlově koruně srov. Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 297-299; Ivo Kořán, *Santini ve východních Čechách*, *Umění* XXII, 1974, s. 217-218.

¹¹ Starší literatura předpokládala, že Kuen přišel do Čech až po roce 1716. Působil v našich zemích jen do roku 1719, především na církevních stavbách. Srov. Neumann, *Český barok*, s. 64; Zahradník, *O vzniku*, s. 94.

¹² Srov. literaturu uvedenou v první poznámce. Zahradníkovy závěry nezaznamenala ještě ani encyklopedie P. Vlčka.

¹³ Výsledky popsal Jan Sommer, *Dílčí poznatky o vzniku a stavebních úpravách zámku ve Veltrusích*, *Průzkumy památek* 9, 2002, č. 1, s. 135-142. Datace vychází z výzkumu zdiva a ze dvou plánů. První z roku 1746 ještě neukazuje prodloužená křídla, druhý plán Philippa Jöndla, který působil v chotkovských službách až po roce 1807.

¹⁴ Otázku historické podoby zámeckých interiérů osvětlily do jisté míry nedávné výzkumy Evy Lukášové, provedené v souvislosti s rekonstrukcí zámku po povodních z r. 2002. Srov. Eva Lukášová, *Historické interiéry a historický textil chotkovského zámku ve Veltrusích*, *Zprávy památkové péče* 65,

2005, s. 126-137; ze starší literatury srov. L. Letošníková, Reinstalace veltruského zámku, Památková péče, 25, 1965; Táž/J. Ondřej, Veltrusy, Praha 1963; M. Brožovský, Veltrusy, *passim*.

¹⁵ SOA Praha – Vs. Veltrusy, kart. 59, inv. č. 204 (Na pramen upozornila E. Lukášová, Historické interiéry, s. 126.)

¹⁶ „Sala terena“ – přízemní sál, zpravidla otevřený do zahrady, někdy stála jako samostatná zahradní budova.

¹⁷ F. K. Fahrenscho (1726-1794) pocházel z Chomutova, po vyučení cestoval po Německu a Itálii, působil na Mostecku a od roku 1760 přesídlil do Prahy. Maloval i portréty pro hrabata Pachtu z Rájova. Srov. Johann Gottfried Dlabacz, Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien, Bd. 1, Prag 1815, s. 375; Pavel Preiss, Malířství pozdního baroka a rokoka v Čechách, in: Dějiny českého výtvarného umění II, Praha 1989, s. 751-789, zde s. 782 (zde rovněž odkazy na další literaturu).

¹⁸ V případě portrétu Václava Antonína Chotka se toto určení zřejmě mylí. K Fahrenschovi srov. M. Brožovský, Veltrusy, (kapitola „Prohlídka zámku“).

¹⁹ Hanns Schlitter/Rudolph Khevenhüller-Metsch (edd.), Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters, Bd. 5 (1758-1759), Wien 1911, s. 138, ex 29. 11. 1759.

²⁰ J. Ledr tvrdí, že obraz Václava Antonína je datován v Paříži, z doby, kdy mu bylo 19 let. Údajně byl zhotoven na jeho kavalírské cestě. Bylo by to pravděpodobné, na druhou stranu se v literatuře traduje autorství pražského malíře F. K. Fahrenscho. Srov. Ledr, Chotkové, s. 32; M. Brožovský, Veltrusy (kapitola „Prohlídka zámku“).

²¹ Josef Pichler (1730-1808) pocházel z Korutan, vyznačoval se prý „uvolněným rokokovým pojetím“. V domě U zlatého Melounu vymaloval salónek „Solletel“. Srov. Dlabacz, Künstler-Lexikon, Bd. 2, s. 464; Pavel Preiss, Malířská výzdoba pražských paláců, in: Týž/Emanuel Poche, Pražské paláce, Praha 1977, s. 121-186, zde s. 183.

²² Meytens vytvořil portréty členů vládnoucí rodiny, mnoha dvorských aristokratů a dokonce maloval i rodinné portréty. Srov. Birgitta Lisholm, Martin van Meytens d. y. Hans liv och hans verk, Malmö 1974.

²³ Lukášová, Historický interiér, s. 131.

²⁴ Lukášová, Historické interiéry, s. 128.

²⁵ Tamtéž, s. 130.

²⁶ Tamtéž, s. 131.

²⁷ Tamtéž, s. 133.

²⁸ Tamtéž, s. 133.

²⁹ Tamtéž, s. 134.

³⁰ Tamtéž, s. 137.

³¹ Srov. P. Zahradník, O vzniku, s. 95.

³² Rakouská vojska ostrov Korsika nedobyla, Rakušané pouze společně s Angličany podporovali povstání proti Janovské republice, která se obrátila proti Alianci. Srov. Kapitulu II. 1.

³³ Bohumil Samek, „Myslibořice“, in: Týž, Umělecké památky Moravy a Slezska, sv. 2, Praha 1999, s. 613-615.

³⁴ Z let 1768-1771 se dochoval velký konvolut korespondence Rudolfa Chotka s jeho synovcem Janem Rudolfem. RACH, kart. 107, inv. č. 1458a-b.

³⁵ Otakar Špecinger, Průmyslová výstava ve Veltrusích, SSH 16, 1981, s. 83-96; Týž, Pravda o výstavnickém primátu Veltrus (K 240. výročí vzorkového veletrhu), Vlastivědný sborník Kralupska 1, 1994, č. 2, s. 22-26.

³⁶ Bohumír Smutný, Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754-1757, Sborník prací východočeských archivů, Supplementum 2, Zámorsk, 1998.

³⁷ Slavnost popisuje J. J. Khevenhüller-Metsch. Viz K-M, sv. 3, ex 30. 8. 1754, s. 194.

³⁸ RACH, kart. 21, inv. č. 181 (testament datován 7. 7. 1771, což je datum Chotkovy smrti, správně sepsán 22. 3. 1770); k dataci srov. J. Ledr, Chotkové, s. 43.

IV. Politická činnost Rudolfa Chotka

IV.1. V čele vrchního komerčního kolegia

Doposud jsme se vlastní politické činnosti Rudolfa Chotka a jeho bratra dotýkali jen okrajově. Nepochybně by však bylo zkreslením, kdybychom z našeho rozboru života a myšlení úřednické šlechty vynechali jakékoli zmínky o výsledcích jejich úřední činnosti. Šlechtic, kterým se v této práci zabýváme, sice nezanechal žádné publikované knihy, avšak sepsal celou řadu velmi obsáhlých pamětních spisů. Právě v nich vyjádřil své názory na společnost a stát, vždyť to patřilo k jeho povolání. Nebylo by potom paradoxní, kdybychom tyto spisy pominuli a nepřihlédli ani k výsledkům Chotkovy politiky? Zajisté ano, i když se naskytá otázka, do jaké míry lze vysoké úředníky 18. století považovat za „politiky“. Výrazy jako „politik“ či „státník“ jsou v podstatě moderní a souvisejí až s režimy 19. a 20. století v nichž se oddělení zákonodárné a výkonné moci stalo samozřejmostí. Vnucují představu o samostatně činném veřejném činiteli, který vytváří vlastní politické vize, předkládá je veřejnosti či dokonce voličstvu, a ve své funkci se pak snaží tyto vize prosadit. V tomto případě můžeme oprávněně říci, že daný státník „dělá svou politiku“. V habsburské monarchii 18. století se však výkonná a zákonodárná moc prolínaly. Nelze jednoznačně říci, kdo rozhodoval a kdo plnil příkazy. Správní úřady mohly zároveň rozhodovat i vykonávat. Dokonce mohly i soudit. Parlamenty neexistovaly vůbec a hledat je ve stavovských sněmech je přílišným zkreslením. Ne snad proto, že by stavy byly sobecké, jak tvrdí soudobá kritika, nýbrž proto, že „zastoupení veřejnosti“ se uskutečňovalo i prostřednictvím „správních“ úřadů. Všechny tyto instituce neměly jen „vykonávat“ nýbrž zároveň zastupovat. Proto se místa radů rozdávala podle stavovského klíče a proto delegoval stavovský sněm své zástupce i do nových zemských úřadů vzniklých po roce 1749.

Tereziánská vláda ostatně nesestávala z ministerstev, nýbrž z „Hofstellen“, dvorská organizace potom sestávala z „Hofstabů“. Základním znakem „Hofstelle“, bylo právo přímého přístupu k panovníkovi, což již samo o sobě spíše konzervovalo patrimonální rysy politického systému. Rudolf Chotek stál v čele takového „Hofstelle“ od roku 1749 do roku 1753, kdy se jeho úřad stal jen podřízeným oddělením v rámci Direktoría. Dalším znakem Hofstelle byla právní exempce, neboť úřad byl zároveň soudním dvorem a soudil si své příslušníky sám. Tento rys však po roce 1749 ustoupil do pozadí, neboť většina případů spadala pod pravomoc Nejvyššího soudního úřadu a Direktoría. Šéfům vysokých úřadů se říkalo v dobové hantýrce „Capi“ tedy „hlavy“.

Rudolf Chotek jako hlava Ministeriální bankodeputace a Nejvyššího komerčního kolegia stál v čele finanční a hospodářské politiky monarchie. Je samozřejmé, že toto vymezení kompetencí je jen současnou metaforou, neboť jeho skutečná pozice se dnešním ministrům financí a průmyslu jen podobala. Obě zmíněné oblasti ve skutečnosti spadaly i pod jiné úřady a přitom byly všechny teoreticky jen úřady výkonnými. Rozhodovat směl pouze panovník. Do financí tak mluvilo Haugwitzovo Direktorium i Dvorská komora, ale rozhodovat nesměl nikdo z nich. Rozhodnutí vycházela z porad tajné konference, ale i ta měla pouze poradní funkci. Panovník, nad nímž nebyla žádná zpětná kontrola, se nakonec mohl rozhodnout klidně tak, jak mu poradil zповědník, nebo někdo z rodiny. Samozřejmě zde byla stále možnost vlivu různých milců, nebo dvorských hodnostářů, kteří byli vladaři stále nablízku. Dosavadní literatura vyřazuje tyto lidi zcela bezdůvodně, vždyť Marie Terezie vládla stále ještě monarchii s dvorem a její „byrokratické úřady“ rozšířily moc jen na úkor provincií, nikoli na úkor panovnice. Na dvoře Marie Terezie nalezneme také kandidáty na posty oblíbenců. Byl zde císařovnin „mentor“ Emanuel hrabě de Sylva-Tarrouca, byl zde její zповědník a také nejvyšší komoří Khevenhüller-Metsch a mnozí jiní. Máme důvody se domnívat, že k oblíbencům patřil i Rudolf Chotek, což mu přirozeně dávalo daleko širší mocenské šance, než úřední pravomoci jeho úřadu. Zajímavé je, že ke skutečným oblíbencům zřejmě nepatřil Gerhard van Swieten, ačkoli ve starší literatuře to vypadá, jako by právě on byl nejvlivnější osobou na tereziánském dvoře. Není třeba zdůrazňovat, že ahistoricky přeceňována je role i význam Josefa Sonnenfelse či jiných učenců té doby. Tito lidé stáli na spodních příčkách společenského žebříčku a Marie Terezie se s nimi stýkala jen v rámci svých pracovních povinností.

Rudolf Chotek však do čela svého úřadu přesto nastoupil s určitou vizí. Badatelé zabývající se hospodářskými dějinami 18. století stále znovu narážejí na stopy Chotkovy činnosti v manufakturním podnikání i v jiných oblastech, které dávají tušit, že doba jeho působení v čele komerčního a merkantilního kolegia měla pro rozvoj průmyslu zásadní význam. Dosud nejlépe je zpracována jeho politika vůči plátenickému podnikání, zatímco v ostatních oblastech známe jen hrubé kontury. Podle tradovaných údajů předložil panovnici již v roce 1749 pamětní spis, v němž vyjádřil přesvědčení, že hospodářskému rozmachu napomůže stavba silnic a podpora zemědělství a průmyslu.¹ Tyto myšlenky bychom mohli vnímat jako všeobecné floskule, avšak vyjadřovalo se v nich přiznání k merkantilistickému pojetí, které pak Chotek skutečně sledoval.

Jeho vzorem v oblasti hospodářství byl bezesporu Velký Colbert, jehož systém považoval za nejlepší a chtěl jej přenést do habsburské monarchie.² Znamenalo to podporu

průmyslovému podnikání, neboť manufaktury vytvářely nové hodnoty a bohatl z nich stát. Znamenalo to však také ochranářskou politiku, která uvalila vysoká cla na dovážená zboží, aby chránila domácí průmysl. Pokud to jen bylo možné, měl se zvyšovat objem exportu na úkor importu a suroviny se neměly vyvážet vůbec.³ Tak bychom mohli ve stručnosti vyjádřit hlavní principy merkantilistické teorie, která přeceňovala roli obchodu a průmyslu a přehnaně cenila soběstačnost států. V habsburské monarchii se merkantilistické zásady sledovaly již od sklonku 17. století a především Karel VI. spoutal hospodářský život řadou nařízení, které zcela zabránily rozvoji svobodného trhu.⁴ Chotka bychom mohli považovat za merkantilistu starého stříhu, ale v tom se shodoval s většinou tereziánských ministrů své generace. Sporné se jeví Chotkovy názory na výrobní privilegia. Merkantilistická politika udělování výrobních monopolů začala již v dobách Karla VI. a skončila až roku 1761. Teprve poté se začaly rušit monopoly v jednotlivých odvětvích. Rudolf Chotek tuto politiku možná podporoval, avšak chybí pro to přímé důkazy.

Jeho první starostí ve funkci šéfa Vrchního komerčního kolegia byla podpora domácímu bankovníctví, aby podpořil růst průmyslu a umožnil státní dluh. Z dopisů hraběte Rudolfa otci přitom vyplývá, že upřímně věřil ve změnu fiskální politiky státu vůči Čechům po uzavření míru. Představoval si zřejmě, že stát po válce sníží daně a otevře dveře průmyslovému podnikání. Tento úmysl ovšem závisel na postoji uherských stavů, alespoň to tak viděli stavové dědičných zemí. V roce 1751 jednal o této otázce uherský zemský sněm, který navštívil i Rudolf Chotek. V dopise, který napsal otci z jednání uherského sněmu, vyjádřil přání, aby se založila „nějaká dobrá banka, která by dokázala vyplácet směnky a dokázala urovnat situaci (*faire les remises*), aniž by přišla o peníze. Rudolf Chotek se při tom na situaci díval „českýma očima“: chápal, že české stavy jsou novým berním systémem znevýhodněny a očekávají, že jim ústupnost uherských stavů ulehčí.⁵

Svůj plán na založení banky začal provádět ve skutečnosti již v lednu 1751, kdy byla v Brně založena „Půjčovní banka“. Jednalo se o finanční ústav, který byl pojat jako akciová společnost pod státním dozorem.⁶ V čele banky stál správce moravského zemského důchodu Johann Anton Kernhofer a správní rada, v níž seděli státní funkcionáři. Šlechtice a vysoké státní úředníky objevíme i mezi akcionáři, a to včetně Rudolfa Chotka a Heinricha Kajetana von Blümegen. Stát udělil podnikateli Kernhoferovi koncesi, podmínil ji státním dozorem, který měl rovněž vykonávat prezident Reprezentace a komory Blümegen. Kapitál však dali moravští stavové, kteří museli povinně koupit akcie nového podniku. Pro některá města to znamenalo zadlužení, zisk měli jen dobře informovaní státní úředníci. Stát vymezil činnost nového finančního ústavu tak, aby se jednalo o skutečnou banku a ne jen o zastavárnu či

lichvářství. „Půjčovní banka U naší milostivé paní“, jak zněl její plný název, měla tato oprávnění: 1. ke krátkodobým úvěrním obchodům; 2. k výrobě a obchodu doma a v cizině; 3. loterní monopol; 4. dražební monopol.⁷ Z hlediska Chotkova programu byl důležitý bod 2, který naznačoval, že banka má také podporovat průmyslové podnikání na Moravě. Měla poskytovat podnikatelský úvěr, který měl usnadnit zakládání nových manufaktur. Tento úkol mělo usnadnit založení moravského manufakturního úřadu a komerčního konsesu, které sledovaly stejný cíl.⁸ Nabízí se otázka, zda Chotek chtěl zakládat podobné banky také v jiných provinciích. Podobný krok byl více než nutný. V Praze působily do té doby jen soukromí lichváři a drobní finančníci, ve Vídni existovaly soukromé bankovní domy anglických a italských a židovských finančníků. Pro některé z nich je ovšem označení banka příliš nadnesené, neboť se zabývaly jen poskytováním drahých půjček a zastavováním. Samostatné podnikání, nebo podporu manufaktur od nich nešlo čekat. Některé nedatované a anonymní pamětní spisy z rodinného archivu naznačují, že se o podobném plánu zřejmě uvažovalo, avšak zřejmě vše selhalo na nedostatku kapitálu. Každopádně je s podivem, že nebyla založená žádná banka v Čechách, kde bylo průmyslové podnikání nejrozvinutější.

Nevyzrálost finančního trhu se však projevila i na vývoji této polostátní banky. Podnikatelský úvěr nebyl pro správce banky vůbec výhodný, naopak největší a nejbezpečnější zisky slibovala lichva, zastavárna a loterie. Podnikatelský úvěr měl navíc stanoven velmi nízkou úrokovou sazbu 5%, která byla ještě v září 1751 snížena na 1%. V srpnu 1751 prodala vláda loterijní monopol Italovi Ottaviovi di Cataldi, čímž banku ještě více poškodila. Když se na nátlak moravského zemského výboru provedlo v roce 1763 první vyúčtování, zjistilo se, že banka hospodaří se ztrátou a že ji inspektor Kernhofer bezostyšně okrádal. V roce 1764 tedy banka vyhlásila konkurs. Akcionáři své peníze zpět nedostali a státní úředníci z podniku vystoupili ještě včas, dokud vykazoval zisky. Nezbylo, než koncesi prodat tomu, kdo za ní nabídne tolik, aby se uhradily škody. Banku si pronajalo obchodní konsorcium, které se již jednoznačně zaměřilo na ty aktivity, které přinášely zisk. Úloha banky pro rozvoj podnikání byla od té doby mizivá, i když nelze popřít, že do té doby se jí podařilo dosáhnout řady úspěchů.

V období 1751-1763 však banka i na tomto poli mnohé dokázala. Založila filiálku v Olomouci, měla vlastního komisionáře v Terstu a založila sklad ve Vídni. V roce 1754 financovala komerční cestu Otty hraběte Haugwitze a Aloise Podstatského z Prusinovic do Itálie a Polska, kde měli studovat možnosti nákupu a odbytu a navázat obchodní spojení. Od roku 1755 pak banka převzala magaziny na Moravě, kterými se předtím zabývali slezští obchodníci. V rozmachu jí však brzdil zákaz provozovat vlastní manufaktury – jejím úkolem

bylo poskytovat úvěr jiným a provozovat sklady. Banka obchodovala také s moravským sukem, zaměstnávala několik brněnských podnikatelů jako byl Bachin a Dessamoris. Od roku 1759 rozvinula spolupráci s mohelnickým soukenickým cechem, kterému poskytla půjčku na výrobu sukna, které pak sama prodávala. Vzhledem k tomu, že u dodávaného zboží se vyskytly problémy s kvalitou a barvením, založila banka v roce 1762 vlastní barvírnu. V rozporu se svou instrukcí pak vedla krátkou dobu vlastní továrnu v Jihlavě, kterou sem v roce 1762 přenesla z Kladrub. Tímto krokem však Kernhofer rozezlil moravské stavy, kteří zažádali o revizi účtů a odhalily výše zmíněné nesrovnalosti. Banku lze přesto považovat za úspěch. V rámci stávajících podmínek asi nešlo dosáhnout více a banka vydržela až do roku 1810, kdy ji stát vzal koncesi a změnil ji v zastavárnu. Její pozdější vývoj však již neovlivňoval Chotek a hospodářské problémy banky i manufakturních podnikatelů způsobila často nekonzistentní politika státu, někdy v kombinaci s trestuhodnou bezohledností.

S vytvářením vhodných obchodních podmínek souvisely i pokusy o navázání styků s jinými státy. Tento úkol ztěžovala ochránářská politika habsburské monarchie, která vyvolávala protiakce jiných zemí a zabraňovala tak rozvoji vzájemných obchodních vztahů. Přidáme-li k tomu politické neshody s Pruskem, některými říšskými státy a Francií, zjistíme, že okruh možných obchodních partnerů se značně zúžil. Rudolf Chotek sice nechtěl odstranit ochránářskou politiku, ale přesto se snažil prosadit obchodní vztahy všude tam, kde to bylo možné. Velkou úlohu hrálo v jeho plánech Španělsko, které mělo styky se zámořím a velké loďstvo. Hrabě se svými plány netajil a do Pyrenejské země vyslal svého nevlastního syna Evžena z Vrbna na kavalírskou cestu.⁹ Volba neobvyklého cíle nepochybně souvisela s pozdějšími obchodními plány, neboť do Španělska se přestalo jezdit již v 60. letech 17. století. Na dlouhý pobyt během kavalírské cesty v roce 1751 navázal hrabě z Vrbna diplomatickou misí, kterou podnikl v roce 1752.¹⁰ Jednalo se o doprovodnou akci k jednání o smlouvě z Aranjuez? Oficiálním jednáním byl pověřen hrabě Migazzi, s nímž se do Španělska vydal také Karl Anton Martini.¹¹ Smlouva navázala na úspěšnou spolupráci z let 1725 až 1729, která v Evropě vyvolala obavy z obnovy habsbursko-španělského spojení.

Díky nové smlouvě se podařilo proniknout na americké trhy, dokonce i do anglických kolonií. Vývoz usnadnila v roce 1755 spolupráce s nizozemskou firmou Caters d'Hems Rode z Oudenaarde, která své obchody uskutečňovala přes Španělsko.¹² Vývoz do Nizozemí byl naproti tomu vyloučen, neboť k němu bylo třeba pruského zprostředkování. Chotkovi sice nabídl jistý obchodník jménem Luckner, že kontakty zařídí, avšak ukázalo se, že nemá dostatek kapitálu. Habsburská monarchie však nechtěla být závislá jenom na námořních mocnostech jako bylo Španělsko a Nizozemí a dlouhodobě se snažila zapojit do dálkového

obchodu vlastní přístavy. Nabízel se především Terst a Fiume, jež patřily pod přímou vládu habsburské monarchie, a Livorno ve velkovévodství toskánském, kde od roku 1737 vládl František Štěpán Lotrinský. V Livornu byla za tímto účelem založená r. 1749 Indická společnost, která využívala skladů v Terstu.¹³ V tomto přístavu vznikla roku 1750 tzv. Levantská společnost, která měla zastoupení také v Livornu a v Londýně. V obou společnostech měl akciový podíl císař František Štěpán, což lze vykládat jako projev podnikatelského ducha, nebo jako zneužití politické moci.¹⁴ Každopádně kromě polostátních společností nalezneme v těchto přístavech i soukromé obchodní domy. Ve Fiume působily významné firmy Urbino, Arnold, Kennedy Wellens, v Terstu potom Joachim Hirschl.¹⁵ Právě Kennedymu se podařilo zajistit export až do severní Ameriky. Navázání styků v dálkovém obchodu podpořil vznik obchodních společností v Čechách, které chtěly těchto možností využít. Většinou v nich hrála nejdůležitější úlohu šlechta a platí to zejména pro tzv. španělskou společnost v Trutnově, která vznikla roku 1753¹⁶. Její založení bylo malým triumfem Chotkovy hospodářské politiky ve východních Čechách. President Vrchního komerčního kolegia věnoval Terstu sám velkou pozornost a podnikl tam dvě inspekční cesty v letech 1749 a 1752.

Kromě dálkového obchodu s přímořskými zeměmi se Chotek snažil i o prolomení bariér ve střední Evropě¹⁷. Ještě jako vyslanec v Bavorsku zahájil jednání, která vedla k uzavření obchodní dohody a měnové unie v roce 1750. Výsledkem byla tzv. konvenční zlatková měna, která platila nejen v habsburské monarchii, ale i v Bavorsku a dalších zemích v Říši, které k unii přistoupily.¹⁸ S tím souvisely i snahy o ekonomickou unifikaci zemí pod habsburskou vládou. „Habsburská monarchie“ byla v podstatě jen dynastickou unií a scházela jí především ekonomická jednota. Pod Chotkovým vedením se učinily důležité kroky vstřícné centralizaci i v této oblasti. Od roku 1754 se zaváděl jednotný systém měr a vah, vytvořený podle dolnorakouské měřicí soustavy a v roce 1752 byl zaveden jednotný celní tarif pro české země. Tyto snahy, jež řídilo a koordinovalo Vrchní komerční kolegium, měly vytvořit z habsburských zemí včetně Uher vnitřně provázaný hospodářský systém, v němž se měla výroba dělit mezi jednotlivé země. Tento cíl se splnit nepodařilo, reformní úsilí totiž přerušila další válka v roce 1756.

Předpoklady pro vývoz by však neměly žádný význam, kdyby nebylo co vyvážet. Z toho důvodu se obchodní president Chotek soustředil na provoz i rozvoj manufaktur v Čechách, na Moravě a Dolním Rakousku. Pokud je známo, zasáhly jeho aktivity do plátenictví, soukenictví, bavlnářství a hedvábnictví¹⁹. V literatuře se při tom často objevují

spekulace o tom, do jaké míry se na tomto podnikání podílel František Štěpán Lotrinský, s nímž prý Chotek udržoval přátelské styky²⁰. Je sice pravda, že císař vlastnil řadu manufaktur, které profitovaly z tohoto vývoje, ale těžko říci, proč bychom se měli nutně snažit o to, abychom vysvětlovali vše jako jeho osobní zásluhu. Zaneprázdněný ministr a venkovský hospodář jako byl Chotek možná neměl tolik času, aby osobně řídil všechny manufaktury a obchodní společnosti, ale těžko si v této úloze představíme i otlého lotrinského bonvivána. Skutečná organizační práce v manufakturách a ve výrobě byla dílem mnoha bezejmenných agentů, správců a radů a ředitelů, jejichž zásluhy postupně odhaluje historický výzkum. Centrální řízení však záviselo přeci jenom na Chotkovi, což lze v některých případech konkrétně doložit. Osobní záležitosti lotrinského císaře byly především bavlnářské manufaktury v Šaštíně a Schwechatu²¹. Způsob, jakým si zajistil úspěch v tomto podnikání byl prostý: výroba bavlny se stala jeho monopolem a nikdo jiný v monarchii se jí zabývat nesměl. V této konkurenci se modernímu císaři samozřejmě dařilo, takže si brzy přišel na pěkný majetek. I tehdy však na jeho manufaktury dohlížel osobní oblíbenec Rudolf Chotek, coby šéf Vrchního komerčního kolegia. Jeho podíl se projevoval např. tím, že poddaní z panství Chotkova švagra hraběte Clary-Aldringen předli pro šaštínskou manufakturu. Manufaktura ve Schwechatu pak sloužila v době sedmileté války jako sklad drahého materiálu z ohrožených manufaktur v Čechách. Nicméně tato éra bavlnářství skončila v roce 1763. Rok před tím vypršela platnost privilegií pro Schwechat a Šaštín a státní rada ve Vídni byla proti tomu, aby se neblahé opatření ještě prodlužovalo. Teprve poté začíná skutečný rozvoj bavlnářského průmyslu, do něhož se zapojují četní šlechtičtí podnikatelé z Čech. Vedle těchto polostátních manufaktur se Chotkova pozornost soustředila na soukenickou manufakturu v Horním Litvínově a plátenickou manufakturu v Potštejně. Tyto podniky lze právem pokládat za „výkladní skříně“ jeho hospodářské politiky. S Valdštejnou pojily Chotka přátelské vztahy ještě z dob mládí. Víme také, že pro tuto manufakturu sháněl informace již v době své kavalírské cesty, kdy navštívil Nizozemí. Jeho podpora pokračovala podle všeho i později. Ostatně roku 1764 dostala litvínovská manufaktura státní dotaci ve výši 10 000 zlatých.²² V oblasti plátenictví se Chotek soustředil na spolupráci s hrabětem Chamaré, ale té se budeme podrobněji věnovat níže. V oblasti hedvábnictví se Chotek angažoval kuriózním způsobem. Je doloženo, že dva své poddané poslal do manufaktury Giovanni Baptisty Falzgera v Leopoldstadtu u Vídně, aby se vyučili v pěstování bource morušového a zpracování hedvábí.²³ Oba poddaní se vrátili v roce 1764, avšak není známo, zda Chotek využil jejich služeb na veltruském panství. Pravděpodobně začal také pěstovat bource morušového na svých panstvích, avšak doložit je můžeme až od roku 1779.²⁴

Chotkovu politiku hospodářské podpory můžeme dnes ilustrovat na příkladu plátenictví. Toto výrobní odvětví zaujímalo mnohem významnější pozici v českém hospodářství, než soukenictví a také je dnes nejlépe zpracováno. Plátno se mělo stát vedle skla nejdůležitějším vývozním artiklem. V textilní výrobě se však po ztrátě Slezska vyskytl jeden velký problém. České země byly se ztracenou provincií hospodářsky úzce spojeny. Existovaly tam plátenické manufaktury, které zpracovávaly len a méně kvalitní plátno z Čech, existovaly tam také soukenické manufaktury, které zpracovávaly vlnu z českých ovcí²⁵. Nyní patřila tato země k Prusku a nepřítel měl také prospěch z prosperity tamějšího průmyslu. Chotkův plán spočíval v tom, že chtěl z Čech a Moravy hospodářsky učinit soběstačné země, které by zpracovávaly vlastní suroviny a vyvážely hotové výrobky. Problém plátenické výroby však spočíval také v tom, že čeští tkalci nedokázali vyrobit tak kvalitní přízi a plátno, jako jejich slezští konkurenti. Na mezinárodních trzích se ostatně i české plátno prodávalo pod názvem „slezské plátno“, takže bylo značně obtížné prosadit v nové situaci české výrobky. Chotek začal pečovat o kvalitnější zpracování lnu přímo v Čechách. Jeho úřad proto začal vydávat tištěné tabely, které měly přadláky poučit, jakým způsobem mají se lnem správně zacházet. Prvním krokem na této cestě byl přadlácký a plátenický patent z roku 1750, k němuž brzy přibyly další dodatky a úpravy²⁶. Kvalitnější výroba plátna však předpokládala dostatek kvalitních bělidel. Chotek proto v roce 1753 vydal nařízení o tom, že se mají zakládat nová bělidla všude tam, kde pro to jsou vhodné podmínky. Z těchto podmínek nutných pro provoz bělidla hrál nejdůležitější úlohu dostatek dřeva, Chotek proto zakázal majitelům panství na slezsko-české hranici, aby dřevo ze svých lesů prodávali do Slezska a místo něj měli raději zakládat bělidla na vlastním území. Péče o lesy, které skýtaly hlavní energetický zdroj pro rozvoj průmyslu, vyvrcholila vydáním lesního řádu z roku 1754. Suroviny bez odborníků však neznamenal nic, a proto se Chotkovy snahy zaměřily na získání zkušených odborníků ze Slezska, kteří by znali jejich techniky bělení a dokázali dovést výrobní proces ke zdárnému konci.

V tomto úsilí mu pomáhali radové komerčních konsesů v Čechách a na Moravě, kteří pečovali o vydávání zmíněných patentů a dohlíželi na jejich plnění. V Čechách mezi nimi zaujímal významné místo šéf konsesu Karl Friedrich hrabě Hatzfeld, jenž měl statky ve Slezsku a zasloužil se o vydání plátenického patentu z roku 1750. Po jeho boku působil od roku 1752 někdejší rada Hornorakouské komory Otto Ludwig Loscani, který sem byl přeřazen, aby jako inspektor dohlížel na realizaci vládních nařízení. Na Moravě hráli podobnou úlohu inspektoři manufakturního konsesu Ludwig Ferdinand Prokop von Rabstein a Alois Ernst Podstatsky von Prusinowitz. Zásadní zlom v činnosti kolegií přišel však v roce

1753, kdy se Chotkovi přihlásil slezský exulant Johann Ludwig Harbuval de Chamaré se svým projektem na povznesení českého plátenictví.

Rodinný původ hraběte Harbuvala de Chamaré jako by ukazoval, že šlechtic byl přímo předurčen k exilu.²⁷ Rod pocházel původně z hrabství Artois, z něhož museli uprchnout, když území roku 1659 připadlo Francii. Sám Johann Ludwig se narodil v Rottenburgu v Předorakouských zemích, které bývaly často vystaveny nájezdům francouzských vojsk, takže i odtud museli habsburští stoupenci často prechat. Na počátku 18. století rod přesídlil na své statky do Slezska, o které přišel po roce 1741. Johann Ludwig vyrůstal ve Svidnickém vévodství poblíž dnešního Walbrzychu. Vzdělání získal na rytířské akademii v Lehnici, ale není známo zda absolvoval také „cestu po zemích“, která by mu umožnila poznat pokrokové univerzity v zahraničí. Od roku 1732 působil v místě svých studií jako ředitel rytířské akademie, zároveň však pečoval o svá panství a na statku Altwasser začal těžit uhlí. Pak ovšem přišla pruská invaze. Krátce po obsazení Svidnicka jej Prusové zatkli pro podezření ze spolupráce s nepřítelem, ale pro nedostatek důkazů jej museli propustit. Katolický šlechtic poznal, že v pruském Slezsku jej už štěstí nečeká a v roce 1746 emigroval do Čech. Svůj odchod řádně oznámil úřadům, vždyť mu přestěhování umožňovala vratislavská mírová smlouva z roku 1745. V nové vlasti koupil od jiné slezské šlechtičny, hraběnky z Hautois, malé panství Potštejn v Hradeckém kraji. Vidíme, že i v jeho případě se projevila vzájemná spolupráce slezských exulantů, která sahala až k okruhu reformátorů kolem hraběte Haugwitze. Připomeňme, že hrabata z Hautois patřila k přátelům Jana Karla Chotka, jenž byl ostatně také zakoupen ve Svidnicku a jeho manželka uzavřela první manželství také s hrabětem Brownem z Hautois. Nabízí se tedy možnost, že vztahy mezi Chotkem a Harbuvaletm de Chamaré nezačaly teprve po emigraci, ale že trvaly již z dob jejich společného působení ve Slezsku.

Vzájemné kontakty lze však bezpečně doložit až od roku 1753, kdy Chamaré předal Chotkovi spis s názvem „Myšlenky, zda přerušit český obchod s pruským plátnem“²⁸. Úvaha vycházela z merkantilistických zásad o aktivní obchodní bilanci, která byla po ztrátě Slezska ohrožena. Chamaré požadoval, aby byl zastaven vývoz příze a hrubého plátna z Čech do Slezska a domníval se, že tímto způsobem lze dokonce zasadit těžkou ránu celému Prusku. Ve Slezsku by prý bylo během osmi dnů 100 000 lidí bez práce, a to z řad přádláků, tkalců a sběračů příze. V krátké době měl následovat nedostatek chleba a peněz, bída a vylidnění pruských zemí. Realisticky však Chamaré požadoval, aby se vývoz spíše postupně snižoval a aby se zvyšovala cla. Obával se totiž, že okamžitý zákaz obchodu s Pruskem by poškodil obchodní bilanci habsburské monarchie a přinesl by více škody než užitku. Chamaré chtěl

naopak podporovat výrobu, takže doporučoval zakládat v Čechách tzv. komerční bělidla, která měla vyrábět jemné plátno srovnatelné se slezským. Nová bělidla by vykupovala přízi a vytlačila tak slezskou konkurenci. Chotek byl s návrhem více méně spokojen, neboť odpovídala jeho vlastním plánům na podporu české a moravské textilní výroby. Následoval Chamarého strmý vzestup v komerčních úřadech Českého království. 6. dubna 1754 získal jmenování radou komerčního konsesu v Praze, pravděpodobně s Chotkovou podporou. V téže době se stal nový komerční rada hlavní osobou v Chotkově vlastním plánu na povznesení plátenictví s podporou české šlechty. Při kteréési cestě Rudolfa Chotka po chrudimském kraji v roce 1754 se měl Chotek otázat Chamarého, zda nezná nějaké šlechtice, kteří by se vyznali v ekonomii, neboť by někoho takového potřeboval pro službu panovnici. Chamaré prý odpověděl, že takových je mezi českou šlechtou velmi málo, kteří by si dali tu námahu a zabývali se zemědělstvím. Chotek se poté prý otázal, zda by se on sám nechtěl zúčastnit na takovém díle. Chamaré souhlasil.

V čem spočíval Chotkův projekt? President Vrchního komerčního úřadu chtěl vytvořit císařsko-královský plátenický magazin, který měl nakupovat surové plátno od místních tkalců, provádět bělení a další zpracování a zprostředkovat vývoz do zahraničí. Jednalo se tedy o velký podnik, který měl zajistit výrobu i prodej a zásadním způsobem podpořit důležité odvětví českého průmyslu. Korespondence Chamarého s Chotkem dokládá, že president Vrchního komerčního kolegia sledoval tento plán zřejmě již od počátku svého působení ve funkci, avšak své dílo korunoval až v roce 1755. V onom roce završil mnohaleté dílo vytvořením jakéhosi plátenického centra na panstvích hraběte Chamaré v Potštejně a Nových Hradech. Cesta k němu však byla poněkud dlouhá. Po výše zmíněných patentech o zlepšené výrobě z let 1750-1753 přišla fáze inspekčních cest ve východočeských horských oblastech, jež měly zjistit, jak jsou tato nařízení dodržována v praxi. V roce 1754 usedl v inspekční komisi hrabě Chamaré²⁹. Společně s Loscanim pak provedl četné cesty po boleslavském, hradeckém a chrudimském kraji, o nichž sepsal závěrečnou zprávu pro samotnou panovnici. Výsledkem porad s dalšími členy komerčních konsesů v Čechách a na Moravě pak byl souhrnný spis „Prostředek, jak lépe stabilizovat obchod v cizině a tuzemsku“. Dílo obsahovalo nový plán na povznesení plátenictví v Čechách a na Moravě, avšak vycházelo již z poznatků o reálné situaci. Na počátku roku 1755 pozval Chotek Chamarého do Vídně, kde měli projekt projednat osobně a Chamaré měl být představen Marii Terezii. Jednalo se bezpochyby o jednu z „oficiálních audiencí“, jaké panovnice udělovala dvakrát týdně po předchozím ohlášení, takže osobní vztah mezi reformátorem a reformující panovnicí to nikterak nedokazuje. Nicméně audience odstartovala další fázi v práci na projektu, která

znamenal přechod od plánů k skutkům. Dne 23. února 1755 založil Chamaré c. k. plátenický magazin na vlastním panství v Potštejně a 31. března získal oficiální jmenování „ředitelem výroby plátna a příze v Čechách“.

Tím vznikla proslulá plátenická manufaktura v Potštejně, o jejímž vztahu k Chotkovu komerčnímu kolegiu se v historickém bádání již velmi dlouho diskutovalo, avšak bez jistých závěrů. Teprve nedávné výzkumy brněnského historika Bedřicha Smutného bezpečně prokázaly, že manufaktura vznikla z Chotkovy iniciativy jako „státní podnik“ a naznačují také, že projekt souvisel s tehdejšími pokusy o angažování šlechty. Chotek totiž spoléhal na to, že kromě Chamarého získá i jiné šlechtice, které přesvědčí o prospěšnosti hospodaření asi stejně, jako přesvědčoval hraběte Valdštejna. Soustředil se především na šlechtice, kteří vlastnili panství v této významné plátenické oblasti. Průkopníkem mezi východočeskou šlechtou byl Ferdinand Bonaventura Harrach, jenž zakládal bělidla na svých panstvích v Hrahačově a v Janovicích na Moravě již ve 40. letech 18. století. Po roce 1754 se zakládání bělidel a tkalcovských stavů rozšířilo díky podpoře hraběte Chamarého a Chotkových východočeských příbuzných. V roce 1755 požádal Chamarého kníže Johann Adam z Auerspergu, aby zřídil bělidlo na jeho panství Žleby, Rudolf Josef Colloredo hodlal založit bělidlo na panství Opočno a hrabě Breda chtěl v téže době založit bělidlo na panství Kyšperk. Jedno z největších bělidel vzniklo na panství Franze Xavera hraběte z Morzinu ve Vrchlabí, menší pak založil hrabě Kollowrat ve Vamberku, hrabě Colloredo v Kunštátě a hrabě Christoph Cavriani v Kostelci nad Orlicí. Pozadu nezůstávala ani církevní vrchnost na Broumovsku, která textilní průmysl podporovala již několik desítek let, a nově se do textilního podnikání vrhla dokonce jezuitská kolej z Hradce Králové, která chtěla podnikat na panství Žampach.

Podnikatelské hnutí podnícené Chamarém a Chotkem se rozšířilo i na Moravu, kde vznikla v roce 1754 plátenická manufaktura v Letovicích³⁰. Souvislost s tímto úředně podporovaným podnikáním ve Východních Čechách nejspíše vysvětluje fakt, že majitelem letovického panství byl Jindřich Kajetán Blümegen, jenž patřil k Chotkovým blízkým spolupracovníkům. Nevlastní syn hraběte Chotka, hrabě Evžen z Vrba chtěl dokonce založit bělidlo na svém panství Hořovice ve středních Čechách.³¹ Chotek a jeho spolupracovníci se snažili vzbudit podnikatelské nadšení i u šlechticů v severozápadních Čechách, takže si v prosinci 1755 mohli napsat: *„Hrabě Josef Kinský založil také jeden stav na svém panství v Sloupu, jehož zkouška dopadla velmi pěkně. Hrabě Salm založil 6 šest stavů, hrabě Kinský jednu fabriku na výrobu voskovaného plátna po saském způsobu...Celý litoměřický kraj najednou ožil, takže se v tamní oblasti nemluví o ničem jiném, než o fabrikách.“*³² Radost dělal

Chotkovi především jeho švagr hrabě Johann Josef Kinský (1734-1790). Panství Sloup brzy změnil v jednu z největších manufaktur v zemi a v srpnu 1755 dokonce založil společně s obchodníkem Antonem Salomonem obchodní akciovou společnost v Trutnově, která se měla zabývat výkupem a distribucí českého plátna. Kromě toho zřídil na svých panstvích také brusírny skla a fabriku na skleněné perly, takže podpořil i jiné velmi úspěšné průmyslové odvětví. „*Kéž by Bůh dal a my měli více kavalírů s takovou pílí, pak by naše manufaktury brzy vypadaly úplně jinak!*“³³, povzdechl si obchodní rada Loscani v srpnu 1755. Ve skutečnosti však Kinský nebyl ojedinělým případem. Akcionářem trutnovské společnosti se stal také kníže z Liechtensteina, na jehož panstvích Rumburg a Warnsdorf bylo tkalcovství rozvinuto již od počátku 18. století. Po roce 1761 se Josef Kinský spojil s Vincencem z Valdštejna a na jeho panství Bělá pod Bezdězem založil jednu z největších bavlnářských manufaktur v zemi. Chotkovo a Loscaniho přání se v podstatě splnilo. Již v 50. letech 18. století nenajdeme v severních a severovýchodních Čechách vrchnost, která by se nesnažila tak či onak zapojit do plátenického, soukenického či sklářského podnikání.

Klíčovou úlohu však v tomto hnutí zaujímala státně-soukromá manufaktura v Potštejně, která měla obchod a výrobu plátna koordinovat ve prospěch státu. Jejím šéfem byl sice Chamaré, na jehož panstvích se také nacházel magazin i dvě hlavní bělidla, ale podnik byl financován a chráněn státem. Na Chamarého činnost také dohlížel Rudolf Chotek coby státní úředník. Nová manufaktura působila v úzkém spojení s ministeriální bankodeputací, z níž dostávala nezbytné finance na platy zaměstnanců a spolupracovníků. Šéf bankodeputace Chotek se také staral o propagaci potštejnských výrobků na domácích i zahraničních trzích, občas se snažil předat schopné pracovníky ze zahraničí či ze státních manufaktur ve Schwechatu a Šaštíně. Na příklad ze Schwechatu dodal manufaktuře schopného běliče Franze Koppensteinera, jindy zase zprostředkoval příchod odborníků ochotných emigrovat do Čech ze zahraničí. Ve většině případů si ovšem Chamaré musel poradit sám.

Základem jeho činnosti zůstávala instrukce z 23. února 1755³⁴. Podle ní se měl postarat o lepší výrobu plátna, založení tkalcovské školy a především vydělávat. Měl se také postarat o to, aby vrchnosti z krajů poblíž slezské hranice neprodávaly dřevo do zahraničí, ale využívaly je k zakládání vlastních bělidel. Na začátek dostal svérázný podnikatel silný kapitál od české bankodeputace v Praze, který mu pomohl nakoupit hrubé plátno pro další zpracování. Věc však měla i svou rubovou stránku. Chamaré ručil za poskytnutý kapitál vlastním majetkem a v případě ztráty měl vše nahradit z vlastní kapsy. Ředitel výroby plátna mohl zaměstnávat dva pojezdné, kteří měli kontrolovat práci tkalců v jemu svěřených krajích,

zároveň měl disponovat záložními účty, které měly ulehčit tkalcům v případě špatného odbytu. Kromě toho musel zajišťovat sklady s plátnem, které mělo sloužit obyvatelům země v případě, že by selhal dovoz ze zahraničí. Potštejn tedy představoval jakousi směs soukromého podniku a veřejně prospěšné organizace. Pevná kontrola z ústředních úřadů měla být zajištěná povinnou korespondencí s hrabětem Chotkem, kterému měl Chamaré podávat průběžné zprávy o průběhu výroby a o všech provedených opatřeních.

Činnost manufaktury a c. k. magazinu se skutečně vyvíjela dobře až do té doby, než přišla sedmiletá válka. Chamarému se podařilo zajistit organizační zázemí a kvalifikované pracovní síly, takže si nakonec mohl dovolit vyrábět nejenom jemné plátno, ale i umné závoje. Tkalce závoju a zkušené běliče přitom získával především ze Slezska a z východních Čech, takže jedinci, které mu posílal Chotek ze Schwechatu lze považovat pouze za výpomoc. Kvůli specifickému propojení státních a soukromých financí však nelze uspokojivě zodpovědět otázku, zda manufaktura skutečně vykazovala zisk. Není vyloučené, že skutečný audit, jaký si vynutili stavové v případě brněnské půjčovní banky, by i zde odhalil poněkud horší stav věcí, než jak jej líčil Chamaré. Problémy s účetnictvím se tu však vyskytly také. Souviselo s vyúčtováním za první rok činnosti, které sice vykazovalo zisky, ale přitom vzbuzovalo u Chotka a centrálních úřadů jistou nedůvěru. Chamaré totiž vykazoval zisk 1499fl. 57Xr, ale Chotek ji v účtech nemohl nalézt. Problém spočíval především ve špatném systému účtování, který obsahoval jisté nepochopitelné kategorie, nebo naopak neumožňoval rozlišení podrobnějších detailů. Nesrovnalosti se nakonec svedly na nepoctivého správce magazinu Ruprechta, který v účetních knihách neudržoval pořádek, nebo zde dokonce úmyslně zamlžoval vlastní nekalé podnikání. Chotek tedy doporučil Chamarému za vzor dokonalejší systém účtování s jasně stanovenými kategoriemi. Chtěl mu doporučit i účetního, kterým se měl stát správce hedvábnického magazinu ve Schwechatu Riva, avšak Chamaré nakonec prosadil vlastního kandidáta. Stal se jím jeho sekretář Plischka. Nový vedoucí účetních knih se alespoň vydal do Vídně, kde jej měl vzdělaný Riva zaučit do svého umění. Kromě nesrovnalostí v účetnictví však došlo i k otevřené kritice potštejnské manufaktury. Nepocházela však od stavů, které do jejího hospodaření nemohly mluvit, ale od presidenta českého komerčního konsesu Hatzfelda. Příčinnivý aristokrat si stěžoval u vídeňských úřadů v roce 1756, že Chamaré neplní řádně své povinnosti ředitele výroby plátna. Chamaré se však ohradil a poprosil Chotka o ochranu, takže kritika vyšla naprázdno.

Představovala tedy potštejnská manufaktura úspěšný podnik? Podle informací o odbytu jejího zboží na zahraničních i domácích trzích můžeme soudit, že ano. Chotek a státní úřady zajistily manufaktuře hned od počátku výhodné zakázky od armády a od vojenské

akademie ve Vídeňském Novém Městě. Židovští obchodníci, jejichž role ve vnitřním trhu není zcela objasněná, zajistili rozšíření potštejnského plátna na trzích v Brně a jiných městech monarchie. Sám Chotek chtěl založit magazin s potštejnským plátnem ve svém paláci v Praze, kde se nové zboží mělo také prodávat dalším obchodníkům.³⁵ Chotek zajistil také úspěch v dálkovém obchodě. Potštejnské plátno se vozilo do přístavů do Terstu a Fiume a obchodní smlouva se Španělskem pak vytvořila předpoklady pro úspěch v zámoří. Mezi Potštejnem a Vídní se pak vytvořil jistý výměnný obchod. Vozy, které jezdily z Vídně do Čech pro plátno s sebou vozily sůl a zpátky braly hotové plátno pro vojenské odběratele ve Vídni. O relativním úspěchu let 1755-1756 svědčí i fakt, že se podařilo vytlačit slezskou konkurenci z domácích trhů i z nákupu surovin od domácích přadláků a tkalců. Nicméně vypuknutí války na podzim 1756 vše změnilo.

Chamaré i Chotek tušili již v červenci 1756, že válce s Pruskem se již monarchie nemůže vyhnout. Ačkoli nepředpokládali, že Prusové opět proniknou až k Praze, obávali se od počátku diverzní akce z Kladska, která by mohla potštejnský podnik zcela zničit. V září tedy evakuovali sklad i zařízení manufaktury do Schwechatu u Vídně, kde se mělo pokračovat ve výrobě dokud nebezpečí nezmizí. Se zbožím se měl přestěhovat i sám Chamaré, z něhož se měl stát ředitel výroby plátna ve Schwechatu. Nicméně potštejnský pán se nehodlal vzdát jen tak lehce. Na svém panství nechal tzv. umělecké tkalce, kteří plynule pokračovali ve výrobě jemného plátna, a sám se tam vrátil ještě v lednu 1757. Naprosté přerušování výroby i výkupů ve východních Čechách by totiž znamenaly ekonomickou katastrofu pro podnik i pro místní obyvatelstvo, což ovšem Marie Terezie nejspíš neviděla. Po počátečních bojích na sasko-české hranici, jimž velel zkušený hrabě Browne, totiž opět postavila do čela armád vévodu Karla Lotrinského. Důsledky na sebe nenechaly dlouho čekat. V únoru utrpěla rakouská armáda porážku u Liberce a v květnu 1757 dosáhl Friedrich II. rozhodujícího vítězství nad Karlem Lotrinským u Štěrbohol. Druhá porážka znamenala obležení Pražských měst, okupaci východních Čech a také smrtelné zranění pro maršála Brownea.

Chamaré zřejmě vytrval v Potštejně až do začátku června, ale po pruských úspěších uprchl do Vídně a zařízení manufaktury znovu převezl do Schwechatu. Daunovo oslnivé vítězství nad Prusy u Kolína 18. června 1757 znamenalo sice obrat ve válečném štěstí, ale běžný provoz manufaktury se obnovil až v prosinci 1758. Dlouhou pauzu si vynutilo proměnlivé válečné štěstí a bezohlednost rakouských vojáků. Prusové totiž záhy dosáhli dalších vítězství v Sasku a Slezsku a na jaře 1758 podnikli vpád na Moravu, kde se pokusili obléhat Olomouc. Byli sice poraženi, ale na ústupu do Slezska táhly některé jednotky přes východní Čechy, takže zdejší oblast silně trpěla. Do Potštejna se však za celou válku Prusové

vůbec nedostali, veškeré škody způsobili místnímu obyvatelstvu a vrchnosti rakouští vojáci. Důstojníci si zřídili v Chamarého zámku své sídlo, nechávali se od něj živit a poddaní museli činit totéž pro jejich vojáky. Důsledky pro výrobu byly ničivé. Tkalci trpěli bídou, protože nikdo nevykupoval jejich zboží, ničila se úroda a manufaktura zase otálela s obnovením výkupu, protože cena plátna vyrostla velmi vysoko. Teprve v prosinci 1758 dostal Chamaré vlastnoruční dopis od Chotka, kterým prezident Vrchního komerčního kolegia nařídil obnovu výkupu i výroby. Avšak věci se již nedařily tak, jako dříve. Manufaktura nedokázala vyrábět tolik kvalitního plátna, kolik žádali odběratelé, vyskytly se problémy s financováním a Chamaré neměl dostatek peněz na výkup.

Trvajícím hrozbou pruské vojenské diverze navíc komplikovala práci magazínu, neboť Chamaré s Chotkem museli stále hledět na to, aby na skladě leželo jen tolik plátna, kolik by se dalo evakuovat. Chotek se nakonec rozhodl, že hlavní práce se budou provádět v bavlnářské manufaktuře ve Schwechatu, kde před tím Chamaré přechodně působil. Tamější pracovníci jej ubezpečili, že schwechatská bělidla odvedou stejně kvalitní práci, jako potštejská a že vše stihnou rychleji. Chotek tedy přijal velkou zakázku ze Španělska, které potřebovalo uniformy pro velkou armádu, jež měla v roce 1759 vyplout do Ameriky. Původní odhady ovšem klamaly. V Potštejně se plátno nestihlo vyrobit, ve Schwechatu nezvládla bělidla práci na srovnatelné úrovni a k dovršení všeho práci zkomplikovali dva výkupčí plátna, které Chotek vyslal do východních Čech, aby tam vykupovali surové plátno. Oba podnikavci se totiž dopouštěli podvodů, okradli manufakturu a navíc se dostali do sporu se Chamarém. Nesrovnalosti se objevily i v Chamarého účtech, takže můžeme předpokládat, že potštejský podnik se nejpozději v tomto roce ocitl ve vážné krizi. Chotek se již více méně klaněl k tomu, že magazin přesune do Schwechatu, nutil Chamarého, aby tam odeslal nejspolehlivější spolupracovníky a snížil státní dotace pro potštejský podnik. Objevily se i úvahy o ukončení činnosti. Lze se domnívat, že Rudolf Chotek začal poskytovat podporu i jiným plátenickým manufakturám, které v zemi podporoval. Svědčí o tom státní zakázky pro podnik jeho švagra Josefa Kinského ve Sloupě, které mu Chotek vyjednal v roce 1761. Blümegenova manufaktura v Letovicích musela spíše ustupovat ostatním dvěma podnikům podporovaným státem, takže vážnější konkurenci nepředstavovala. V roce 1760 tedy začaly přípravy na předání potštejské manufaktury do soukromého vlastnictví hraběte de Chamaré. Dohady o výplatách zaměstnanců a splácení dluhů však oddálily konečné rozhodnutí až do roku 1761. Teprve 14. dubna 1761 vydala panovnice dekret o předání potštejské manufaktury hraběti de Chamaré, avšak zároveň mu poskytla státní půjčku 60 000fl. a jmenovala jej viceprezidentem komerčního konsesu v Čechách. Novopečený majitel plátenické manufaktury si ponechal také

státní plat 4000fl. ročně. Chotek udržoval zájem o dění v manufaktuře i po té, co se stal v prosinci 1761 nejvyšším kancléřem a manufakturní záležitosti musel přenechat dvornímu radovi Andleremu. Nicméně podnik se ze ztrát způsobených sedmiletou válkou již nevzpamatoval. Johann Harbuval de Chamaré zemřel v dubnu 1764 a jeho syn Johann Anton pokračoval v podnikání až do roku 1766, kdy oznámil úpadek. Finanční situace potštejnského magazínu již byla neudržitelnou. Stát sice nadále poskytoval půjčky i další podporu Potštejnu i jiným plátenickým manufakturám, ale nový rozkvět tohoto průmyslového odvětví přišel až v 70. letech 18. století.

Chotkova politika v čele komerčního kolegia se tedy soustředila na podporu textilního průmyslu a vytváření nových obchodních vztahů. Bohužel sedmiletá válka nejspíš zničila prakticky všechny výsledky, kterých se mu podařilo dosáhnout. Státní dluh vzrostl, namísto aby klesal, a rozvíjející se průmyslové podniky zabředly do velkých hospodářských potíží. Přesto zaznamenal Rudolf Chotek jistý politický úspěch, když se mu v roce 1760 podařilo získat pod svou kontrolu dvorskou komoru. Nicméně tlak války nutil všechny strany podílející se na moci v centrálních úřadech k dalšímu přeskupování sil. Klientela, shromážděná kolem hraběte Václava Antonína Kaunitze, oživila patriotickou rétoriku 40. let a v roce 1761 dosáhla zásadního přerozdělení „silových úřadů“, jež znamenaly odchod většiny Haugwitzových spolupracovníků. Mocenské změny dopadly především na Rudolfa Chotka, jenž se v prosinci 1761 musel vzdát všech tří hospodářských postů a přešel do čela civilní správy. Odchod měl poněkud trpkou příchut'. Kaunitzův chránělec hrabě Ludwig Zinzendorf postavil svůj hospodářský systém na kritice všeho, co Chotek vykonal, a hlavně se snažil o to, aby jeho pohled na věc zůstal zachován pozdějším generacím. Z toho důvodu pro něj jeho nevlastní bratr Karl von Zinzendorf sepsal obsáhlý životopis, v němž vylíčil Chotka v nejhorších barvách a svého bratra podal jako vzor učenosti a čestnosti. V rakouském dějepisectví se od 19. století přebírá nekriticky jeho pohled na „zpátečnickou politiku“ Rudolfa Chotka, která se prý stupňovala v 60. letech 18. století. Tehdy se prý z poslušného služebníka panovnického centralismu stal stoupenec stavovských zájmů.

¹ Srov. Arnošt Klíma, *Čechy v období temna*, Praha 1961, s. 76.

² Jako svůj vzor jej zmiňovali Chotkovi podřízení Loscani a Chamaré, srov. Loscani Chamarému 12. 4. 1756, in: B. Smutný, Loscani, s. 188, dopis č. 37.

³ Rozdíl mezi fyziokratickou a „merkantilistickou“ politikou zdůrazňuje F. A. Szabó, Kaunitz. Dále srov. Rainer Gömmel, *Die Entwicklung der Wirtschaft im Zeitalter des Merkantilismus 1620-1800*, München 1998; Dittrich, Erhard: *Die deutschen und österreichischen Kameralisten*, Darmstadt 1974; Louise Sommer, *Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellug*, sv. I-II, Wien 1920/1925.

⁴ P. G. M. Dickson, *Finance*, sv. II; *Dějiny Československa* 1/2, s. 222-227; Arnošt Klíma, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955; Týž, *Mercantilism in the Habsburg Monarchy – with*

special reference to the Bohemian Lands, *Historica* 11, 1965, s. 95-119; J. Šmída k hospodářské politice vlády v Čechách v l. 1700-1730, *ČSPS* 58, 1950, s. 25-30.

⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí Prešpurk 3. 5. 1751, fol. 462. „Cet objet doit naturellement occupé grandement tous ceux qui y ont quelque influence, je voudrois par cette cause etre plus d'un bon evenement que je ne le Suis, car je Sens tres bien mon cher pere toutte la difficulté et misere qui se rencontre dans le Soutiens du nouveaux Systeme en Boheme, et il en est presque de meme dans les autres pays independement de celui de la hongrie, ou nombre d'argent entre anulememnt plus qu'il n'en sort, Nous pauvres Bohemes sont dans un cas fort eloigné de celui la, et ce n'est pas Sans peine en bon Patriotte que je suis obligé d'en retirer egalelement une considerable patrie par les fonds qui sont destiné a la Banque, Il est abominable nous n'avons pas quelque bon Banque qui sache tourner le change et faire les remises ici Sans Sortir l'argent.“

⁶ K jejím dějinám viz Jindřich Chylík, První obchodní banka u nás, *ČMM* 69, 1950, s. 261-282.

⁷ J. Chylík, První obchodní banka, s. 265.

⁸ Ivana Štěpánková, Moravský komerční konsens 1771-1775, organizace a působnost, Dipl. práce FFUJEP Brno 1984.

⁹ K tomu srov. kapitulu 9.

¹⁰ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otcí, 20.3.1752, fol. 489.

¹¹ Hausmann/Friedrich (edd.), *Repertorium*, Bd. II, s. 82, 85, 401.

¹² B. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 123.

¹³ A. Klíma, Čechy, s. 84.

¹⁴ Hanns Leo Mikoletzky, Franz Stephan von Lothringen als Wirtschaftstheoretiker, *MÖStA* 13, 1960, 231-257.

¹⁵ B. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 41-42, 115-138.

¹⁶ V. Koblížek, Plátenictví v Podkrkonoší ve druhé polovině 18. století, in: *Z historie podkrkonošského textilu*, Trutnov 1971, s. 7-77; A. Klíma, Manufakturní období.

¹⁷ B. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 41-42.

¹⁸ *Dějiny Československa I/2*, s. 332-334; J. Pošvář, Měna, míry, váhy a ceny v polovině 18. století, *Ceny mzdy a měna* 1963, č. 3, s. 27-29.

¹⁹ Na Chotkovy zásluhy upozornila již starší literatura. A. Klíma, Manufakturní období; Týž, Čechy, s. 75-76; nejnověji B. Smutný, Potštejská manufaktura, *passim*.

²⁰ Informace pochází z deníku Khevenhüllera-Metsche. Srov. K-M, II, s. 299.

²¹ Hanns Leo Mikoletzky, *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan*, *MIÖG* 14, 1961, s. 190-212.

²² K tomu srov. Hermann Frankenberger, *Lost momentum: Austrian economic development 1750s – 1830s*, Wien/Köln/Weimar 2003.

²³ RACH, kart. 1, inv. č. 11 (list č. 7). Jednalo se o Rosálii Walterovou a Matthiase Panochu. Jejich vyučení trvalo od roku 1761 do roku 1764. Podle jejich podkladů se jednalo o nezaopatřené děti a Chotek plnil úlohu jakéhosi poručníka. V případě Walterové však účty ukazují, že ji vpodstatě obral o její celoživotní výtěžek ve Falzogerově manufaktuře.

²⁴ Špecinger, *Veltruské panství*, s. 14.

²⁵ K hospodářským problémům vzniklým ztrátou Slezska srov. B. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 17-37.

²⁶ Výtisk patentu se nachází v Chotkově pozůstalosti, RACH, kart. 72, inv. č. 895/neu 939 „Způsob a naučení kterak se to tak vžitečné lněné semeno pripravuge, sege, a zachowává, A gak se z něho dobrý, dlouhý a pěkný Len S obzwasstnjm Vžitkem plodj, a strogi, tež Co při geho Setbě k pozorovánj gest, Praha 1753“

²⁷ Srov. Smutný, Potštejská manufaktura.

²⁸ K obsahu pamětního spisu srov. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 52-53, 61-62.

²⁹ Předsedou komise byl Karl Friedrich Hatzfeld, ke členům patřil ještě ředitel broumovského klášterního panství Jan Deimling.

³⁰ B. Smutný, K otázkám počátků a změny produkce textilní manufaktury v Letovicích, in: Bronislaw Chocholáč/Jiří Malíř, edd., *Poceta Janu Janákovi. K 70. narozeninám jeho přátelů a žáci*, Matice Moravská Brno 2002, s. 221-232. Starší literatura předpokládala pozdější založení, čímž by se

vylučovala souvislost s Chotkovou politikou. Manufaktura se přeorientovala na výrobu bavlny až v 60. letech 18. století, definitivně však až v roce 1772.

³¹ Loscani Chamarému Praha 2. 8. 1755, Smutný, Loscani a Chamaré, dopis č. 18, s. 128.

³² Loscani Chamarému, Praha 15. 12. 1755, Smutný, Loscani a Chamaré, dopis č. 26, s. 149-151.

³³ Loscani Chamarému, 2. 8. 1755, Smutný, Loscani a Chamaré, dopis č. 18, s. 129.

³⁴ Obsah instrukce shrnuje B. Smutný, Potštejská manufaktura, s. 68-70.

³⁵ RACH, kart. 25, inv. č. 494, Rudolf Chotek otci 2.8. 1751, fol. 458. „Selon toute apparence Cher pere mon projet de la maison a vendre n'aura lieux, on m'en marque toute sorte de difficulté, et pour la donnera petis prix, voila ce que je ne voudrais pas non plus. On tombe maintenant sur le grün haus, vous sentes que toutes cette affaire est tres delicate pour eviter toute mediance, aussi je compte de desister de mon projet tous comme je me le Suis formé, j'espere que vous l'aprouveres Verschovetz et Hardig ne me parlant rien du tout a cause de Jenioves, au cas que cela arrive a l'avenir je ne concluerai naturellement rien sans votre participation ...“

IV. 2. Konec Haugwitzova systému (1760-1763)

Co se vlastně přihodilo během politických zápasů let 1760-1763? Tradiční výklad zprostředkovaný historiky rakouské monarchie vysvětloval tyto spory jako důsledek válečných neúspěchů, které ukázaly nespolehlivost Haugwitzova systému a vynutily si změnu. Politický dějepis však mezitím ukázal, že kritika nového režimu začala již v roce 1753, takže s tlakem sedmileté války zase tolik nesouvisela. Hnací motor neustálých změn musíme vidět spíše v neutuchajícím mocenském boji různých „kabal“, který upravoval systém úřadů tak, jak to odpovídalo momentálním mocenským poměrům. Rozdíl je ovšem v tom, kdo ze změn profitoval a co se kritizovalo. Na počátku stál novopečený kancléř Direktorie Bartenstein, jehož panovnice v listopadu 1753 požádala, aby sepsal dva memoriály, v nichž by popsal a zhodnotil fungování nového politického systému¹. Další kolo diskuze začalo v prosinci 1755, kdy Marie Terezie poslala Bartensteinův memoriál Janu Karlovi Chotkovi a dvorním radům von Cetto a Bartensteinovi, aby se vyjádřili k jeho obsahu. Debata o těchto spisech a návrzích probíhala v lednu 1756, tedy stále ještě před vypuknutím války².

Nepříznivý vývoj na evropských bojištích si však vynutil novou anketu v roce 1760. Pro její výsledek bylo klíčovou událostí založení Státní rady v prosinci 1760, která měla nahradit Tajnou konferenci a zároveň měla navázat na někdejší Konferenci in internis. Tím se zcela změnila hierarchie centrálních úřadů a přesunuly se struktury rozhodování. Pravomoci v čele vysoké politiky se přerozdělovaly již od roku 1757, kdy došlo k založení válečného kabinetu, v němž měli vysocí úředníci z různých ministerstev rozhodovat o řízení státu v době války³. Již samotné vypuknutí bojů zřejmě muselo zvýhodnit Státního kancléře Kaunitze, jenž se na přípravách k válce zásadním způsobem podílel. Podařilo se mu dosáhnout velké koalice s Francií, Saskem a Ruskem, což bývá někdy označováno jako „revoluce v aliancích“⁴. Přesuny v čele vysoké politiky mu brzy také hrály do rukou, neboť mu umožňovaly přetvořit vedoucí úřady státní politiky podle svých představ. Další kolo diskuzí o reformně již probíhalo v novém ovzduší. Založení státní rady zvýšilo Kaunitzův vliv, uškodilo Haugwitzovi a změnilo mocenské poměry i mezi ostatními hodnostáři. Podle dostupných informací se však zdá, že mezi členy Státní rady získali silnou pozici i bratři Chotkové a jejich „kabala“. Současníci k ní řadili Blümegena, Boriého, Stupana a samozřejmě oba Chotky⁵.

Hrabě Jan Karel se stal také hlavní postavou nového kola diskuzí v lednu 1761. Panovnice se tentokrát rozhodla vtáhnout do hovorů o připravovaných změnách mnohem širší okruh hodnostářů, než dříve. Patřil k nim především státní kancléř Kaunitz, šéf Vrchního

komerčního kolegia Rudolf Chotek a president Nejvyššího soudního úřadu Breuner. Jinak se ovšem v tomto okruhu diskuzí vyjádřili všichni dvorní radové z Direktorია i šéfové zemských „Reprezentací a komor“. Diskuze o Chotkově odpovědi však probíhala odděleně od debaty o Kaunitzově plánu. Chotkův návrh předložila panovnice k posouzení Státní radě na zasedání 9. února, zatímco Kaunitzův návrh byl rozeslán o čtyři dny dříve 12 funkcionářům z centrálních i zemských úřadů⁶. Vzhledem k tomu, že z porady vyšlo jednoznačné přesvědčení o tom, že Haugwitzův systém nevyhovuje, vyhlásila panovnice vlastnoručním listem z 15. února novu anketu, která se již měla zabývat návrhy na nový systém.⁷

Kaunitzův memoriál z 4. února prý byl jednoznačně zavržen jako příliš knižní a nepoužitelný pro reálné změny. Do nového kola diskuzí přispěli opět Jan Karel Chotek, Lothar Kannegiesser, von Cetto, Doblhoff, Bartenstein, Rudolf Chotek, Breuner. Mezi držiteli zemských úřadů oslovila panovnice v Čechách nejvyššího purkrabí hraběte Kollowrata, rady Reprezentace a komory Karla Friedricha Hatzfelda, Franze Josefa hraběte Pachtu, ze Slezska i dalších zemí pak oslovila presidenty Reprezentací a komor. Ve Slezsku se jednalo o Sobka, na Moravě o Schrattenbacha, ve Štýrsku o hraběte Kürnbergu, v hornorakouských zemích o Leopolda hraběte Schlicka, v Kraňsku o Sobka a zemského komisaře Heinricha hraběte z Auerspergu, v Předních Rakousích pak o hraběte von Summerau a v Tyrolsku o Enzenburga, který však žádný návrh nese-psal. Již tento dlouhý výčet ukazuje, že nová reorganizace civilní správy měla vycházet z mnohem širšího spektra názorů než za Haugwitze a měla brát ohled na hlasy „zdola“. Ve skutečnosti však k názorům zemských úřadů nikdo v centru příliš nepřihlížel a názorový zápas mezi hodnostáři z centrálních úřadů se brzy zvrhl v manipulaci a v opakování dogmat. Hlavní slovo v diskuzi měli členové Státní rady. Jednalo se o Haugwitze, Kaunitze, Dauna, Blümegena, Boriého a Königa von Cronburg.⁸

Vyjádření státních radů pocházejí vesměs z poloviny března 1761 a projednávána byla nejspíše krátce po svém sepsání. Nicméně rozhodující pamětní spisy pocházejí až z listopadu a prosince 1761 a po nich následoval vlastnoruční dopis Marie Terezie z 29. 12. 1761, kterým diskuzi ukončila a vyhlásila nové uspořádání centrálních úřadů. Mezitím se však do hry dostaly i jiné otázky, jejichž společným cílem byla snaha zachránit státní finance jakýmkoli způsobem. V roce 1761 začaly tyto pokusy plánem na přenos státního dluhu na stavovské obce. Panovnice však musela získat souhlas stavů, a proto svolala do Vídně zástupce všech stavovských obcí, které se měly spojit a zaručit se za státní dluh jako jedna velká stavovská korporace⁹. Jednání sice skončilo úspěšně, ale zároveň se tu opět oživily spory mezi státem a stavy. V roce 1762 následoval plán na vybrání nemalých finančních částek od všech rodů, které měly fideikomisy¹⁰ a v roce 1763 došlo k zápasu o berní a měnovou reformu. Debatu o

„obecném dobru“ a „partikulárních zájmech“ z let 1761-1763 musíme vidět v tomto kontextu. Stavové jednotlivých zemí odmítali Haugwitzův systém a nechtěli ani platit za státní chyby z vlastní kasy. Přesto by bylo unáhlené tvrdit, že ve sporu šlo o „záchranu reforem proti stavovskému protiútoků“¹¹. S výjimkou Franze Josefa hraběte Pachtý nikdo nepožadoval naprosté obnovení poměrů před rokem 1749, ale svou váhu má i fakt, že nikdo z účastníků diskuze se nezastával Haugwitzova systému¹². Většina diskutujících však odmítala i administrativní plány hraběte Kaunitze, neboť jim připadaly nerealistické. Bylo by tedy zjednodušující interpretovat politické spory oněch let jako zápas mezi silami „osvícenského centralismu“ a „zpátečnického partikularismu“. Ve sporu šlo o hmotné zájmy státu i stavů, a většina námitek se orientovala na praktické problémy spojené s uskutečněním reformních plánů. Bratři Chotkové hráli v tomto zápasu bezesporu zásadní úlohu. Avšak vystihnout jejich pozici není tak lehké. Pozdější historici hodnotili názory bratrů Chotků z hlediska Kaunitzových rétorických manipulací, v nichž se snažil vylíčit své názorové protivníky jako odpůrce obecného dobra. Státní kancléř vymežil svou pozici proslulou rétorickou pasáží, jež začíná větou „*Jsem Čech a statky mám na Moravě*“ a končí útokem na blíže neurčené nepřátele obecného blaha¹³.

Tento slavný citát má již za sebou dlouhou historii. Poprvé jej použil rakouský historik Alfred rytíř von Arneth v slavné práci o Marii Terezii (1863-1879)¹⁴. Jednalo se však o parafrázi v hlavním textu a nikoli o edici. Citát sloužil navíc k tomu, aby podtrhl centralistickou interpretaci rakouských dějin vůbec. V Arnethově pojetí se mohl stát „osvícencem“ jen ten, kdo zastával fiskální zájmy ústřední vlády a prosazoval centralismus v jakémkoli ohledu. Nesmíme podceňovat ani dlouhodobé působení Kaunitzovy vlastní sebe prezentace, která byla o to intenzivnější, že sám Státní kancléř působil ve svém úřadu neuvěřitelných 40 let (1752-1794)! Obraz vzdělaného milovníka věd a umění, který moudře řídí politiku celé monarchie, nalézali historici 19. a 20. století v řadě textů, které vznikly přímo či nepřímo díky Kaunitzovi samotnému. Jednalo se v první řadě o cestopisy cizinců, které Kaunitz hostil ve své salonu, protože to patřilo k povinnostem „ministra zahraničí“, ale také o práci „vídeňské skici“, kterou sepsal Kaunitzův sekretář Johann Pezzl v 80. letech 18. století jako jakéhosi „turistického průvodce“¹⁵. Význam podobných spisů pro vznik historických legend nesmíme podceňovat, neboť si musíme uvědomit, že mnoho desítek let představovaly jediný zdroj informací o vídeňském dvoře oné doby. Citát objevený Arnethem vycházel těmto mýtům vstříc a tak je vlastně zpětně potvrzoval. Po rakouském liberálovi jej převzal český liberál Bohuslav Rieger, jenž jím vyzdobil svou stať o poměru českých stavů k reformám Marie Terezie (1914)¹⁶. I v tomto případě šlo jenom o parafrázi, navíc ji Rieger

zkreslil tím, že Arnethův německý text přeložil do češtiny. Jeho práce ovšem odstartovala pozoruhodnou kariéru Kaunitzova citátu v českém dějepisectví. „Čech se statky na Moravě“ zaujal badatele o českém národním povědomí i moravském vlastenectví¹⁷. Užitečný citát nezmizel ani z prací rakouských badatelů. Ve 30. a 50. letech 20. století pak vzniklo ve Vídni pokračování ediční řady „Dějiny rakouské ústřední správy“, kterou zahájil ještě v 19. století Heinrich Kretschmayr a Thomas Fellner. Ti dovedli svou edici až do doby Leopolda I. Období „osvícenských reforem“ zpracovával od 30. let rakouský historik Fridrich Walter a nutno říci, že jeho práci je dnes třeba brát s vážnými rozpaky.

Walter patřil k obhájčům vůdcovského ideálu a tím pádem ještě přitůžil centralistickou interpretaci rakouských dějin, která zaznívala z prací jeho předchůdců.¹⁸ Ve svém pojetí tereziánských reforem vyzdvihl Kaunitze jako stoupence centralismu, stavovskou samosprávu ignoroval a „české stavy“ podrobil velmi ostré kritice. V kapitole o reformě let 1761-1763 vyslovil názor, že české stavy se prý pokusily o „stavovský protiútok“ a chtěly zničit výsledky předchozího reformního hnutí¹⁹. Už pojmosloví přitom dává tušit, na čí straně byly Walterovy sympatie. O samotných názorech českých stavů se v práci mnoho nedočteme, avšak tendenčně zkreslené vyličení oné diskuze posloužilo jako vhodný rámeček pro nové uplatnění Kaunitzova citátu. Státní kancléř se prý zmíněným výrokem postavil „vší vahou své autority“ na stranu panovnice a tím ji vlastně zachránil proti zlým stavům. Ačkoli je takový pohled naprosto absurdní, Walterova přehnaná interpretace se uchytila a žije dodnes především v pracích historiků, kteří neovládají češtinu.

„Obhájce obecného dobra“ přišel ke slovu v práci francouzské historičky Christine Lebeau, která jej opět využila v tradičním centralistickém duchu²⁰. Kaunitz se v její práci objevil jako osvícený protiklad zpátečnického Rudolfa Chotka. Přehnaně negativistický obraz našeho hrdiny se zalíbil i Franzi Antonu Szabó a jiným badatelům, kteří se v Rakousku zabývají písemnou pozůstalostí Kaunitzova chráněnce Karla von Zinzendorf.²¹ Celý text Kaunitzova pamětního spisu, z něhož proslulý citát pochází, přitom nebyl dodnes vydán a o názory ostatních ministrů zatím rakouská historiografie příliš zájmu neprojevila. Dodnes není zcela jasné, v jakém kontextu Kaunitz svá slova vyřkl, koho myslel oněmi špatnými služebníky ani co mínil oněmi rozumnými opatřeními. Srovnáme-li různé české a francouzské překlady onoho citátu, zjistíme, že se jeho význam velmi výrazně posouval. V podstatě však převládá názor, že špatnými služebníky se mysleli „zastánci stavů“ a opatřeními se myslelo udržení centralizovaného správního systému. Dodnes nikdo nevěnoval pozornost Kaunitzově pozici mezi moravskými stavy, ani jeho úloze vrchnosti, ani jeho vlastním rodinným strategiím. V návaznosti na narativní konvence 19. století se Kaunitz dodnes líčí jako

osamocený mužský hrdina, jehož vztahová síť se omezovala na pracovní kontakty. Poctivý služebník snad neměl ani rodinu ani vlastní pozemkový majetek. Pozornost se nevěnuje ani dvojakosti jeho vlastních názorů, kde se „nové“ myšlenky mísily s tím, co bychom označili jako „tradicionalismus“. Kaunitzova jednostranná rétorika dodnes ovlivňuje náš pohled na politické dějiny habsburské monarchie v druhé polovině 18. století. Ve většině prací napsaných po Arnešovi převládá značně personalizované vidění „osvícenských reforem“, kde se jednoduše vše pokrokové ztotožňuje s Kaunitzem, či někým z jeho okruhu, zatímco všichni jeho oponenti jsou automaticky považováni za reakční obránce čehosi starého. Naneštěstí pro naše téma se za hlavní vůdce onoho stavovsky-konzervativního tábora již od Walterových dob považují právě bratři Chotkové.

Tento pohled je ovšem podmíněn tím, že se nikdo nevěnoval tomu, co v průběhu zmíněné krize napsali oni sami. Většina prací vychází jenom ze spisů státního kancléře Kaunitze, což je samozřejmě velmi jednostranné. Dostaneme tedy jiný obraz událostí, když se na ně podíváme z hlediska bratří Chotků? Viděli jsme, že oba bratři Chotkové hráli důležitou úlohu v reformách již od prvních diskuzí v roce 1753. V prosinci 1760 dala panovnice vlastnoručními listy na vědomí Rudolfovi Chotkovi, že zakládá Státní radu a chystá zásadní reorganizaci centrální správy. Samozřejmě se tím jeho pozice ocitla v ohrožení, avšak Rudolf Chotek zachoval i v tomto případě věrnost služebnému tónu rakouské byrokracie. 13. prosince 1760 odpověděl panovnici osobním listem: „*Vůči nejvznešenějšímu postupu Jejicho Veličenstva nemám žádnou vůli, nýbrž jen slepou poslušnost. Prozatím budu všemi silami držet úřady mně doposud z nejvznešenější milosti svěřené, anebo je opustím, podle toho, jaký bude nejvznešenější názor Jejicho Veličenstva. V této naprosté odevzdanosti budu pokračovat až do konce svého života.*“²² Tento tón příliš neodpovídá představě o stavovské rebeloví. Nicméně panovnice vzápětí vyzvala Jana Karla Chotka, aby sepsal návrh na reformu dosavadního Direktorია in publicis et cameralibus. Jan Karel odevzdal svůj návrh již o deset dní později. Jeho návrh spočíval v tom, že by se měla opět spojit správa věcí soudních a politických a oddělit správa věcí hospodářských. Nový úřad, jenž měl spravovat soudní a politické záležitosti se měl honosit jménem „Německá tajná dvorská kancelář“. Vnitřní struktura nového úřadu se měla dělit na soudní senát pro země české, soudní senát pro země rakouské a společný politický senát²³. Znamená to, že Chotek si přál zachovat centralizaci vnitřní správy a jisté oddělení země požadoval pouze u soudních záležitostí.

Pak ovšem přišel výše zmíněný memoriál Václava Antonína Kaunitze z prosince 1760. Vzhledem k tomu, že tento spis vedl k prvnímu rétorickému střetnutí mezi Chotkem a Kaunitzem, budeme mu věnovat větší pozornost. Státní kancléř předložil svůj memoriál

poněkud zvláštním způsobem. Sepsal jej anonymně a poprosil panovnici, aby jej odeslala bez udání jména různým hodnostářům, kteří se k němu měli vyjádřit. Spis nese název „Pokorné stanovisko k otázce na jakých principech se má postavit v budoucnu státní systém?“. Připomeňme, že tento spis nebyl nikde vydán a ani sekundární literatura napsaná před rokem 1927, kdy shořel archiv ministerstva vnitra, jeho obsah nijak zvlášť nerozebírá. Exemplář, který panovnice zaslala Rudolfovi Chotkovi, se však zachoval dodnes, takže z něj i dnes můžeme jasně zjistit, o čem vlastně státní kancléř v tomto prvním memoriálu psal²⁴.

Kaunitzův spis se vlastně věnuje především hospodářským otázkám a problémy státního zřízení pojednává jen na okraji. Začíná konstatováním, že zadlužení státu si vynutilo, aby se změnil celý systém. Dílčí úpravy by vedly jenom k odkládání řešení a protahovaly by současné potíže. Státní zřízení se tedy musí změnit takovým způsobem, aby se výdaje a příjmy opět dostaly do rovnováhy. To si však vyžaduje přivést na nový základ celé „internum“. Změny mají prospět příjmům, obecnému dobru i panovníkovi, přičemž Kaunitz nepochybuje, že panovník a obecné dobro jsou „neoddělitelně spojeny a jedno nemůže existovat bez druhého“. Tuto zásadu je však nutno uplatnit i ve vnitřním systému. „*Při velkém množství rad a zlepšovacích návrhů však nesmíme upadnout do zmatků a nesmíme se nechat oslepit zdánlivými návrhy a chimérickými myšlenkami, ani se nesmíme spolehnout na špatné a škodlivé, anebo nedosažitelné prostředky, nýbrž převést celý systém na nezpochybnitelně správné pravdy.*“ Státní kancléř přitom prakticky připomíná, že zároveň bude třeba stanovit jistý dozor, aby se zabránilo přestupkům proti těmto nedotknutelným zásadám. Pak si ovšem musel položit otázku: „Jakých pravd se mají tyto zásady držet? Při odpovědi si pomohl srovnáním s „rozumným hospodářem“, který si při rostoucích nárocích dává pozor na to, aby jeho příjmy a výdaje zůstávaly v rovnováze. Očividně se mu rovnováha (*Balance*) stala touto hlavní zásadou. Aby ji však stát mohl dosáhnout, musel se informovat o svém skutečném hospodářském stavu pomocí registrů, anket a statistik.

Tím už filozofický úvod přecházel ve výklad o konkrétních změnách. Kaunitz navrhoval zavedení tabel o hospodářském stavu, které měla navrhnout státní rada a upozorňoval, že panovnice nesmí promarnit čas. Další vývod vycházel z přesvědčení, že státní příjmy se dělí do dvou tříd. Do první patří příjmy získané „ze země“, do druhé příjmy „z poddaných“. Do první skupiny pak kancléř radil komorní příjmy, příjmy z hornictví, ze soli, do druhé patřily daně, mýtné kontribuce atd. Poté opakoval Kaunitz ještě jednou, že „moudrý vladař“ usiluje o to, aby zlepšil příjmy a snížil výdaje. Pokud panovník tuto zásadu poruší, přesáhnou jeho výdaje státní příjmy, stát bude donucen využít všech prostředků a nakonec se celý stát zhroutí. Panovník se proto musí snažit rozmnožovat blahobyt a příjmy svých

poddaných, stejně jako „vnitřní síly svých zemí“. Svůj vývod doložil příkladem provincie, která ze svého příjmu získá 12000fl. ročně, z toho musí 1/3 odevzdat eráru a zbude jí jen 800fl. pro vlastní potřebu. Pokud však panovník pomůže tomu, aby tato provincie zvýšila své příjmy o 600fl., zvýší se její zisk a zároveň zbude více peněz pro samotnou provincii. Tento poměrně samozřejmý závěr dokazoval dlouhými výpočty. Nicméně doklad o vzájemné souvislosti mezi „potravinami“ a „příjmy“ sloužil Kaunitzovi jako východisko k závěrečnému vývodu o tom, která odvětví musí stát podporovat. Jedná se o zemědělství (cultur), manufaktury, obchod (comercium) a dopravu. Z těchto „obecných pravd“ pak vyvodil „přirozené závěry“. Dosavadní systém rovnováhu porušoval, podporoval jenom camerale a tím škodil panovníkovi i celému státnímu tělesu (Staats-Cörper). Systém postavený na Kaunitzových zásadách by rozmnožil „potraviny“ i „vnitřní síly“ a tím by zvětšil sílu státu. Pro budoucí polemiku s Chotkem je důležitá poznámka, že „zřízení německých zemí“ znemožňuje eráru posoudit poměrné rozvržení prostředků a zdrojů, které mohou poskytnout jednotlivé země. *„Skutečné umění moudrého vladaře tedy spočívá v tom, že...zaměří svou hlavní pozornost na to, aby jeho zemím...nic nescházelo.“*

Marie Terezie tento pamětní spis zaslala Rudolfovi Chotkovi s přípisem, že už je definitivně rozhodnuta *„stanovit spolehlivý a trvalý systém státu tím, že mu udělí neporušitelné základní principy“*. V přípisu vyzvala oblíbeného ministra, aby se zamyslel nad stejnou otázkou a posoudil teoretický návrh anonymního reformátora. Chotkova odpověď tedy nabízí jeho vlastní pohled na otázku nového státního systému.²⁵ Úvodem se Rudolf Chotek raduje nad tím, že panovnice se rozhodla dát svému státu „pevné zásady“. V tomto úmyslu vidí Chotek další důkaz její *„mateřské lásky a péče o blaho a rozkvět dědičných zemí a poddaných“*. Domnívá se, že toto rozhodnutí je ze všech výnosů nejmoudřejší a svou domněnku vysvětluje pomocí oblíbené metafory domu. Stát bez pevných zásad se podobá budově, na níž se neustále něco přestavuje, mísí se v ní různé stavební styly a výsledkem je zmatek. Monarchie, která stále prochází různými změnami také nemůže podpořit „vnitřní blaho“ ani nemůže upevnit svou prestiž u cizích států. Zasláný spis o pevných zásadách proto s velkým zájmem několikrát přečetl, vyjasnil pojmy a dovolí si předložit panovnici své *„nejponížnější mínění“*²⁶.

Úvodem shrnul hlavní myšlenku Kaunitzova spisu v tom smyslu, že usiluje o systémový přístup k celku a odmítá dílčí kroky. Tuto systematickosti pak požaduje i v provedení změn, které mají postupovat podle jednoho velkého plánu. Chotek dodává, že o správnosti tohoto názoru nelze zpochybňovat. Prakticky ovšem dodal, že při tak velké zemi, jakou je habsburská monarchie, by zjišťování navrhovaných údajů trvalo příliš dlouho a

stávající potíže by se mezi tím dále stupňovaly. Příčiny poklesu akcísmohou mít také jiné příčiny než snížení populace a ztížení výživy. Je zajímavé, že Chotek zde přešel rovnou k jádru problému a nezastavoval se řečmi o prospěchu poddaných. Tvrzení, že komorní příjmy a dávky poddaných se mají vyměřit podle jejich hospodářské síly shledal Chotek nezpochybnitelným. Je však třeba zamyslet se nad tím, jakým způsobem se to má provést. Chotek přechází k návrhu na zlepšení zemědělství, manufaktur, obchodu a dopravy. „*S těmito opatřeními naprosto souhlasím a jen z povinné oddanosti dodávám, že potíže a nesnáze, v nichž se monarchie nachází, nepocházejí z nedostatku nedostatečně známých a nedodržovaných základních principů, jež zde byly uvedeny, nýbrž z toho, že se postupovalo naprosto nehospodárně a v systému, zavedeném před 12 lety se příjmy stanovily podle předem daných výdajů, tyto výdaje však byly větším dílem překročeny a nedržely se vůbec žádného systému.*“ Svou myšlenku Chotek doložil podobenstvím moudrého lékaře, které postavil proti Kaunitzově metafoře moudrého hospodáře. Stát se podle něj má podobat „*moudrému lékaři, který u nemocného těla nejprve zjistí příčinu nemoci a podle toho potom předepíše lék.*“ Po straně připsal, že v dobře stanoveném systému musí být finance a kredit v rovnováze.

Dále rozvíjel své myšlenky v tom smyslu, že podle obecného plánu je samozřejmě správné postupovat, ale člověk se při tom musí vyvarovat dvou extrémů: zbrklosti a váhavosti. Nesmíme tedy provádět změny dříve, než se ujistíme o tom, že není lepší způsob nápravy, ale spíše musíme začít postupně, po částech, až se nový systém vlády nakonec rozšíří do všech koutů monarchie. Jinak by se nám vedlo podle starého přísloví *dum consulitur Romae, perit Saguntum*. Velký význam přisuzuje Chotek státnímu zadlužení, jež je v „*Pokorném stanovisku*“ zmíněno jen na začátku. Navrhoval alespoň provizorní řešení, než se přikročí k systémové nápravě zločinů ve finančnictví. Chotek připomíná, že i ty nejlepší zásady závisí na tom, jak se provedou v praxi. Úspěšné provedení těchto zásad vyžaduje důkladnou znalost zřízení jednotlivých dědičných zemí i celé monarchie. Chotek přitom mluví o znalosti „*bez předsudků*“. Zdá se, že tím narážel na despotické praktiky dosavadních reformních zásahů, které předem odmítaly stavovská zřízení.

V této souvislosti se Chotek věnuje otázce úřední etiky. Začíná všeobecným konstatováním, že všechny věci na světě jsou nedokonalé, a proto se dovolává zodpovědnosti „*věrných služebníků*“ před Bohem a panovníkem. Každý má vynaložit všechny síly a nejlepší schopnosti k tomu, aby ve svém oboru provedl zamýšlené změny tím nejlepším způsobem. Panovníce získá tímto plánem úctu celého světa i následujících pokolení. Podpora zemědělství, manufaktur, obchodu a dopravy je skutečně vhodným základem budoucího

systemu. Můžeme tedy shrnout, že Chotkův posudek s Kaunitzovými zásadami souhlasil, což bylo při jejich obecném zaměření pochopitelné. Jeho připomínky se týkaly spíše praktického provedení těchto zásad. Obhajoba stavovského zřízení se tu objevila pouze v náznaku a spíše bychom ji měli chápat jako technickou připomínku.

Mezitím se však 9. února 1761 konala schůze státní rady, která se zabývala návrhem Jana Karla Chotka z prosince 1760²⁷. Jak jsme uvedli výše, účastníci schůze se shodli na tom, že systém je třeba změnit, zároveň však prohlásili, že je ještě příliš brzo na definitivní návrhy. Tím pádem nepřekvapí, že anonymní spis připisovaný Kaunitzovi, byl rovněž zavržen jako příliš teoretický. Zajímavé je, že literatura nikde nezmiňuje osudy memoriálu Rudolfa Chotka s datem 9. února 1761. Vzhledem k tomu, že toto datum označuje den, kdy se konalo ono zasedání státní rady, můžeme předpokládat, že Chotkův pamětní spis byl státní radě předložen společně se spisem Kaunitzovým. Jinak už v průběhu diskuze nenacházíme situaci, v níž by tento, dosud zcela neznámý memoriál, mohl být posouzen. Další Chotkův spis citovaný Jaroslavem Prokešem v jeho slavném článku, vznikl až v dubnu 1761. Memoriál, o němž zde mluvíme, však nese jasné datum 9. února 1761. Znamená to, že v první otázce po obecném zřízení státu bylo dáno slovo nejenom Kaunitzovi, ale i Chotkovi a možná i jiným hodnostářům. To by ostatně odpovídalo velké úctě, jíž se Chotek těšil u panovnice i u Haugwitze. Svržený první ministr sám Rudolfa Chotka navrhoval jako hlavního posuzovatele stávajícího systému, neboť prý jen on a hrabě Brandau byli s to „*podati systematické a důkladné dobré zdání*“ o stávajícím systému²⁸.

Nicméně ani Rudolf Chotek se Haugwitzova systému nezastal a po 15. únoru 1761 už diskuze získala zcela jiný směr. Panovnice se pevně rozhodla „dát svému státu pevné zásady“ a pro další široce pojatou diskusi předepsala pět základních otázek, k nimž se měli oslovení hodnostáři vyjádřit²⁹. Chtěla vědět 1. jak byly organizovány staré kanceláře, 2. jaká je organizace Direktoría, 3. které zlořády dvorských kanceláří se vyskytovaly i u Direktoría, 4. jak by se těmto zlořádům mohlo odpomoci, 5. jak by se měly zorganizovat zemské úřady. V této diskusi měl velkou váhu hlas Jana Karla Chotka³⁰, jenž koneckonců působil jako vicekancléř Direktoría a po založení Státní rady jej dokonce sám řídil. Jan Karel odsuzoval práci dvorských kanceláří před reformou, neboť jim nešlo o bonum universi, nýbrž o dobro zemí, které měly spravovat. V tomto ohledu tedy Chotek přebíral Haugwitzovu rétoriku a obhajoval panovnický centralismus. Ovšem na druhou stranu viděl Jan Karel řadu nedostatků i na Direktoriu. Vadilo mu spojení správní a soudní agendy, která zdržovala rozhodování, zabývání se maličkostmi, které zdražují provoz a vyžadují si rozšíření personálu a konečně i neprofesionalita referentů, kteří se často mění a neznají zřízení spravovaných zemí.

Vicekancléř tedy překvapivě navrhoval, aby se zrušilo Direktorium i Nejvyšší soudní úřad a aby na jejich místě vznikla Sjednocená dvorská kancelář. Tento nový úřad by spravoval české i rakouské země a dělil by se na soudní a správní senát. Referentům in politicis by se přesně vymezila oblast působnosti, neměnilo by se jejich zařazení a tím by se zajistila větší profesionalita. Chotek tedy v rozporu s tím, co se o něm tvrdí, navrhoval mnohem silnější centralizaci, než Haugwitz a vůbec nepožadoval návrat k oddělené správě jednotlivých zemí.

K této diskuzi byl opět přizván i Rudolf Chotek v dubnu 1761. Musíme připomenout, že originál tohoto spisu se bohužel nedochoval³¹. Chotek se vyjádřil kriticky k práci dvorských kancelářů před rokem 1749, ale Direktorium se podle jeho názoru dopouštělo mnohem horších chyb. Oddělení soudních a správních úřadů vedlo ke kompetenčním sporům a ke zřizování nových zbytečných úřadů. Vadila mu rovněž špatná kvalifikace nových úředníků, neboť jim prý scházela dostatečná znalost práv. I Rudolf tedy nakonec došel k podobnému závěru jako jeho starší bratr. Navrhoval zrušit Direktorium a zřídit jednu společnou kancelář pro české a rakouské země, která by se starala o publica i o judicialia. Soudní a politické záležitosti se však měly projednávat v různých odděleních, což se opět podobalo myšlence oddělených senátů, jaké navrhoval Jan Karel. Rudolf však také navrhoval, aby se od kanceláře oddělilo Camerale. Znamenalo to, že navrhoval jisté převrácení Haugwitzových principů. Zatímco Haugwitz spojoval politickou a hospodářskou správu, které odděloval od soudního úřadu, Chotek navrhoval spojit soudní a správní agendu a oddělit hospodářství. V tom se jeho návrh podobal skutečnému výsledku, který nakonec vedl ke zřízení zvláštního úřadu pro nejvyšší správu finančních záležitostí.

Následující průběh diskuze je opět zahalen rouškou tajemství. Rozhodující votum kancléře Kaunitze, které se považuje za základ nového systému, pochází až z listopadu 1761. Přitom je samozřejmé, že ono druhé kolo širší diskuze se muselo mezitím nějak uzavřít a zhodnotit. O tom však nemáme žádné správy, ačkoli z článku Jaroslava Prokeše vysvítá, že názory podobné výslednému plánu zazněly již tehdy z úst různých účastníků oné širší diskuze. Sám Prokeš upozorňuje na anonymní memoriál „*Vorschläge zu einem Staats-Systeme*“, který pochází z onoho mezidobí a vyjadřuje velmi podobné myšlenky jako Kaunitzovo závěrečné votum³². Vzhledem k tomu, že si ani Prokeš nepoložil otázku, jak se názory diskutujících zhodnotily a jak se podepsaly na výsledné podobě reformy, není tato otázka dodnes zodpovězena. Starší práce rakouských historiků, psané z hlediska „celé monarchie“, řešily vše demagogickým odkazem na Kaunitze jako jediného původce reformního plánu a někteří zahraniční badatelé, kteří neznají Prokešovy studie, tento názor

tradjí dodnes. Vzhledem k tomu, co je známo o průběhu diskuze, jeví se pravděpodobněji, že Kaunitzovo závěrečné votum spíše shrnulo výsledky dosavadní debaty.

Státní kancléř předložil své votum státní radě 20. listopadu 1761³³. Rozsáhlý spis se skládá ze tří částí, přičemž první se zabývá kritikou stávajícího systému, druhá navrhuje reformní opatření pro hospodářskou politiku a třetí se zabývá problémem státního zřízení obecně. Struktura Kaunitzova návrhu je poněkud ovlivněna tím, že Marie Terezie si výslovně přála soustředit se hlavně na hospodářské problémy, takže správní a ústavní problematika je tu odsunuta až do poslední části spisu. Kaunitz jí i přesto věnoval mnoho prostoru a státně-politickými argumenty protkal celý text svého memoriálu. V této souvislosti musíme podotknout, že Walter se své edici z roku 1934 všechny tyto pasáže vynechal.³⁴ Zarážející je, že z této neúplné edice zmizela celá preambule k třetí části rukopisu, v níž státní kancléř vysvětloval filozofické principy svého systému a interpretoval zřízení monarchie v duchu nauky o oddělení pravomocí. Pokusme se nyní rekonstruovat obsah tohoto pozoruhodného dokumentu s důrazem na Kaunitzovu rétoriku. V úvodní pasáži Státní kancléř rozebral nešvary „současného systému“. Nejprve upozornil na to, že Haugwiz svou reformou rozmnožil počet úradů i úředních hodnostářů a narušil tím hierarchii a vážnost některých úradů. Přimluvil se za to, aby se při výběru úřednictva kladl větší důraz na kvalifikaci a zásluhy, než na urozenost, zásluhy předků a protekci. Připomeňme však, že nedostatečnou kvalifikaci úředníků kritizoval už Jan Karel Chotek a ani ostatní diskutující tento problém nepodceňovali. Odkaz na „merita“ pak patřil k rétorice nejrůznějších žádostí již v 17. století. S výstrahou před protekcí však Státní kancléř spojil i jisté varování panovníci. Poukázal na to, že stávající systém nutí i panovníci k pěstování klientel, neboť má vyměřenou jen skrovnou sumu, a proto musí vyhledávat zákulisní metody k pokrytí svých vysokých nákladů. Musí však do těchto tajemství zasvěcovat nejrůznější služebníky a důvěrníky, kteří toho pak zneužívají ke svému obohacení. Zajímavé je, že tuto pasáž Friedrich Walter ve své edici vynechal.

Mravním napomenutím samotné panovníci končí také první část Kaunitzova memoriálu. Po ní následovaly pozitivní návrhy, které vycházejí z přesvědčení, že mezi panovníkovým dobrem a obecným dobrem panuje jakási „prestabilizovaná harmonie“. Státní zřízení totiž musí podporovat obecné dobro. Stávající systém tento cíl neplní, neboť se soustředí na maličkosti a na části a zanedbává celkový systém. Zřízení státu proto musí vycházet z „universalii“ a podřídít jim „partikularia“. Ale jak máme poznat ono „obecné dobro“? Kaunitz vychází z teoretické premisy, že mezi obecným dobrem a panovníkovým zájmem nemůže existovat „disharmonie“. Váže je k sobě dokonce nerozlučitelné pouto. Proto

je pro systém dokonce nezbytné, aby vycházel z panovníkových potřeb. Kaunitz z toho vyvozoval především užší spojení dědičných zemí. Harmonie mezi panovníkem a poddanými (v některých memoriálech používal Kaunitz synonymního výrazu „občané“, „citoyens“), pak vyžaduje, aby každý poddaný přispíval podle svých sil k blahu státu a panovník naopak usiluje o to, aby se při vybírání a přerozdělování dávek použilo co nejúčelnějších prostředků. Kaunitz se v tomto bodě přimlouval za ještě větší podřízení dědičných zemí centrální moci a jak ještě uvidíme, usiloval již tehdy o to, aby tento princip prosadil i v uherské části monarchie.

Zájmem obecným i panovníkovým byla podpora čtyř hlavních pramenů moci a bohatství státu: zemědělství, manufaktur, komercia a populace. S typicky merkantilistickým přesvědčením pak Kaunitz dovozoval, že největšího hospodářského růstu se dosáhne tehdy, když bude hospodářství co nejvíce autarkní. Průmysl a řemesla mohly kvést pouze tehdy, když do nich budou zapojeni domácí výrobci, domácí suroviny, domácí dopravci a domácí finance. K poznání reálného růstu hospodářství je pak nutné udržovat pravidelné statistiky. Provedení těchto záležitostí na zemské úrovni je ovšem záležitostí nižších úřadů a ty budou úspěšné pouze tehdy, když dostanou přesné instrukce. Jen tak se zajistí, že budou jejich zájmy a jejich práce podřízeny obecnému systému. V důsledku těchto opatření se bude z centra monarchie šířit „správný duch pravé vlády“, až „pronikne do všech údů státního tělesa v dědičných zemích, doposud rozdílných svým zřízením i smýšlením, zapustí kořeny jednotný a obecný esprit, který se zakládá na náboženství, spravedlnosti, mírnosti, hospodářství, pracovitosti a státním blahu.“ Poté opět následoval poukaz na harmonii panovníckých a obecných zájmů. Tentokrát Kaunitz dokazoval, že může k podpoře takového jednotného ducha vlády využívat lidských vášní svých poddaných, které popohání „touha po cti, vážnosti a prospěchu“. Občané-poddaní budou ctnostnější a pracovitější, když poznají, že svého štěstí v tomto systému nedosáhnou intrikami, nýbrž přesným plněním svých povinností.

K podpoře hospodářství však bylo třeba i investic, a proto se Kaunitz v další pasáži věnuje bankám a kreditním operacím. Navrhoval založit banco general s caisse general, které by měly nejvyšší dohled nad finanční politikou státu. Muselo by jim podléhat i vídeňské Stadtbanco, které si doposud dělalo, co chtělo. „*Kterému zdejšímu bankéři není neznámo, jak daleko se banco odchýlilo od původního poslání, jaké prý učinilo tajné výplaty panovníci, a proto mohlo tím déle zdržovat ve svých rukou fond a že podle posledního zřízení dostával dotace ve výši 7%, ale v některých případech dostával namísto 7% dokonce 10-15% a ochuzuje tím camerale!*“ V těchto výtkách se otevřeně útočilo na činnost Rudolfa Chotka.

Nová *caisse generale* se měla stát institucí pro celou monarchii a v jednotlivých provinciích se měly zřídit její pobočky.

Tím končila druhá část memoriálu, kde se Kaunitz věnoval pozitivním návrhům v hospodářské politice. Teprve ve třetí části obrátil pozornost k ústavním problémům, které však podle jeho přesvědčení měly stát na začátku, neboť hospodářská a všechna další opatření se měla odvozovat z tohoto obecného systému. Ironií osudu právě tato pasáž z Walterovy edice zmizela, takže Kaunitzovy vývody poněkud ztratily logiku. Státní kancléř úvodem vyjasnil, že správu a vládu dělí na moc zákonodárnou a moc výkonnou. Z ní se odvozuje rozdělení pravomocí na svrchovanou, vysokou, střední a nižší. Pojem svrchované moci (*Oberste Gewalt*) měl pro systém klíčový význam. Svrchovaná moc je totiž počátkem a koncem všeho. Udržuje chod státu, vydává nařízení a zákony, určuje, kdo je bude provádět, a zároveň kontroluje jejich dodržování. Svrchovaná moc patří jen do rukou panovníkových, stavové ani úředníci se na ní nesmějí podílet. Představitelé vysoké pravomoci pak svrchované moci předkládají návrhy zákonů a schválené zákony pak postupují úřadům nižších instancí. Do této kategorie patřily podle Kaunitze všechny dvorské úřady (Hofstellen), které rozesílají panovníkovy rozkazy výkonným úřadům. Do této druhé kategorie řadil Kaunitz střední a nižší správu. Ke střední správě počítal zemské úřady a velící generály v jednotlivých zemích. K nižší správě pak patřily krajské úřady, stavovské a městské soudy, magistráty, velitelé pluků a pevností atd. V tomto pojetí tedy zákonodárnou moc nepředstavovaly žádné parlamenty, ani zemské sněmy, nýbrž vyšší patra správní organizace. Konkrétně se jednalo o svrchovanou moc a nejvyšší úřady centrální správy, zatímco všechny nižší instance na zemské úrovni představovaly moc výkonnou. Tato originální dualita zákonodárné a výkonné moci vystihuje politický systém habsburské monarchie lépe, než pozdější historické rekonstrukce, které onu protiváhu hledaly v tradičních stavovských institucích.

Jakýmsi obohacením svrchované moci se stala v Kaunitzových očích nově založená státní rada, která prý zbavila panovníka starostí a nechala mu jen určité základní povinnosti. Státní rada bude vykonávat nejvyšší kontrolu nad celým systémem, zatímco panovník se bude starat především o to, aby radu obsadil „pocitivými muži“, kteří se vyznačují nezbytnými mravními kvalitami. Jak vidět, kancléřovo pojetí personalistiky tkvělo stále ještě v mravně hodnotících kritériích, ačkoli pro nižší stupně státní správy zdůrazňoval spíše odborná hlediska. Nicméně si byl jistý, že panovník bude moci klidně spát, pokud se mu podaří dosáhnout tohoto cíle, neboť „státní stroj“ bude pak již sám o sobě spolehlivě fungovat. Závěrem své úvahy Kaunitz zdůraznil, že do státní rady by neměl mít přístup nikdo, kdo zastává jiný státní úřad, neboť tím by vznikly zlořády a neshody. Narušila by se tím kontrola

nad vykonávací mocí a celý systém by byl doveden ad absurdum. Aristokratický filozof při tom pozapomněl, že sám pro sebe si vymohl výjimku, neboť jako jediný hodnostář seděl ve Státní radě a zároveň si ponechal post Státního kancléře. Získal tím nezpochybnitelnou mocenskou výhodu vůči svým protivníkům, kteří stáli před obtížnou volbou: buď vstoupit do rady a ztratit moc nad svým resortem, nebo si ponechat kontrolu nad resortem, ale zůstat vně Státní rady.

Od státní rady přistupuje Kaunitz k „nejvyšší správě“, tj. k dvorským úřadům. Její vnitřní členění musí odpovídat její hlavním úkolům a těmi je ochrana poddaných, „policey“, čili mravní péče, péče o spravedlnost, správa příjmů a výdajů státu, vojenství a komercium. Z toho vyplývá, že nejvyšší úřady se mají členit na 1. politico-publica, 2. justici, 3. správu finanční a komorní, 4. vojenskou správu a 5. komercium. K tomu chtěl přidat ještě 6. nejvyšší fiskální úřad. V následujícím výkladu však státní kancléř opět porušil logický sled myšlenek a začal podrobnějším vylíčením třetího bodu, tedy nejvyšší správy finančních a hospodářských záležitostí. Matematická metoda jeho spisu tím získala trhlínu a domnívám se, že málokdo ze čtenářů dokázal z Walterovy edice, která úvodní členění vynechala, rozluštil, jak to vlastně Kaunitz myslel. V podrobném výkladu ke třetímu bodu navrhl osvícenský reformátor, aby se správou komorních důchodů pověřila Dvorská komora, která byla v Haugwitzově systému určena k zániku. Kaunitz viděl její výhodu v tom, že spravuje všechny důchody centrálně a ušetří tím na personálu. Dvorská komora však nebyla a neměla být nějakým celostátním ministerstvem financí, pod její pravomoc měly patřit jen komorní důchody, zatímco contributionale (čili berně) a fiskality měly spravovat ostatní dva vrchní úřady finanční správy. Jednalo se především o generální kasu, která měla spravovat komorní a kreditní fondy. Znamenalo to, že se mělo jednat o nejvyšší instanci sjednocující správu všech státních kreditů. Mělo se jí podřídit Stadtbanco, které zajišťovalo kredit města Vídně, i nově zřízená stavovská kreditní deputace, která zajišťovala kredity stavů dědičných zemí. Nesporně správnou myšlenkou byl požadavek, aby se členem bankovní deputace stal znovu starosta města Vídně, neboť musel zpětně kontrolovat, jak se s penězi jeho města hospodáří. Pro jednání se stavovskou kreditní deputací doporučoval vyjednat nový reces, což se ovšem již dělo. Konečně třetím hlavním finančním úřadem se měla stát Generální účetní komora (Hofrechenkammer). Měla provádět ústřední kontrolu hospodaření všech „nejvyšších úřadů“, včetně Dvorské komory a Generální kasy.

Teprve poté přistoupil Kaunitz k řešení prvního bodu, správy politicko-publica. Tato otázka měla stát ovšem na začátku, neboť se jednalo o zásadní otázku správního řízení, z níž mělo vycházet vše ostatní. Nelogické skoky ve výkladu si však vymínila sama Marie Terezie,

kteřá se nejvíce zajímala o finanční otázky. Státní kancléř se vyslovil především pro to, aby se zachovalo oddělení politické a justiční správy. V tom se odlišoval od bratří Chotků, kteří prosazovali naprostou centralizaci i v tomto ohledu. Nejvyšším politickým úřadem se měla stát „kancelář pro dědičné země (*Erbländische Kanzlei*)“. Měla strážít „rozvoj a blaho dědičných zemí“, což konkrétně znamenalo: církevní záležitosti, léna, ochranu zeměpanského regálu, contributionale, péče o komercia, manufaktury, sněmovní záležitosti atd. Zajímavé je, že už v tomto návrhu se kanceláři přiznával nárok na správu některých hospodářských záležitostí, což dalo později příčinu k dalším kompetenčním sporům.

Justiční úřad, tedy bod dvě, měl rozšířit své kompetence. Podle Kaunitzova názoru se měl panovník vzdát většiny soudních pravomocí a ponechat si jen právo udělovat milost. Poté přišel na řadu již čtvrtý bod, tedy nejvyšší vojenský úřad. Mělo se i nadále jednat o Dvorskou vojenskou radu, jež se však měla změnit z byrokratické instituce v instituci vojenskou. Měla získat větší pravomoci v zásazích do vnitřních poměrů ve vojsku a vojáci v ní měli získat větší slovo. V oblasti komercia, jíž Kaunitz přeci jenom nemohl příliš rozumět, navrhoval věci, které Chotek uváděl do praxe již v 50. letech 18. století. Obchod se měl podporovat, v úřadě se mělo dát větší slovo obchodníkům, namísto šlechticů a právníků. Celními úlevami se měl podporovat zámořský obchod v Terstu a Fiume, což ovšem Chotek začal provádět již od roku 1752. Podobu nejvyššího fiskálního úřadu, jenž zmiňoval v šestém bodu, Kaunitz nijak nespecifikoval.

Ani tím však rozsáhlý memoriál nekončil. Po rozboru a reformě nejvyšších úřadů přistoupil Kaunitz k úřadům zemským. Zde se však omezil pouze na zdůraznění naprosté centralizace a další omezení stavovských pravomocí. V každé zemi měl být pouze jeden „capo“, tedy nejvyšší úředník, jemuž měly být podřízeny i stavovské úřady. Již na jiném místě při tom zdůraznil, že úředníkům ve stavovských službách se má usnadnit přechod do služeb státních. V nejvyšších zemských úřadech, jejichž název Kaunitz nespecifikuje, se měla politica a justitialia spravovat v oddělených senátech. Vedle tohoto úřadu se měl zřídit ještě komerční konses, administrace všech důchodů, pokladna a zemský fiskaliát. Státní kancléř kladl důraz na to, aby zemské úřady dostaly přesné instrukce a poté vypočítával, co vše v nich musí být stanoveno. Avšak tyto záležitosti patřily již k samozřejmostem a ostatní vysokí úředníci je ve svých resortech zaváděli již dříve. Na druhou stranu je pravda, že Direktorium samotné žádnou instrukci nemělo, což mu umožňovalo rozšiřovat neomezeně svou působnost, ale zároveň to vedlo ke kompetenčním sporům.

Ve vnitřním uspořádání všech úřadů doporučoval Kaunitz četná opatření proti klientelismu. Opět musíme připomenout, že tím sledoval spíše vlastní cíle, neboť nikdo

nevynikal v budování klientel tak, jako on. Kaunitz však doporučoval, aby se na úřadech zrušila místa vicekancléřů, aby byl každý „capo“ kontrolován sekretářem, jenž by byl odpovědný panovníci, aby se mezi úředníky nečinilo stavovských rozdílů, aby se šéfům úřadů zakázala soukromá korespondence a aby se úřady členily výhradně podle věcných a nikoli podle teritoriálních kritérií. Na závěr svého memoriálu vyjádřil Kaunitz přesvědčení, že když se podaří uvést všechna tato opatření v život, splní se Hörnigkova předpověď „*Österreich über Alles, wenn es nur will*“.

Diskuze však Kaunitzovým votem ukončena nebyla. Ještě v prosinci, poté, co státní rada projednala votum Státního kancléře, předložili své návrhy rada von Stupan a někdejší šéf Direktorია Haugwitz³⁵. O jejich obsahu je známo pouze tolik, že Haugwitz se opět pokusil zachránit spojení hospodářské a politické správy, neboť se domníval, že dávky povolené stavy může vybrat jenom politický úřad. Navrhoval tedy zřízení Nejvyššího soudního úřadu, jehož agenda by se rozšířila na fideikomisy, dále kancelář pro české a rakouské země, v jejímž čele by stál Nejvyšší kancléř, bez jakýchkoli vicekancléřů či dalších zástupců. Pro každý úřad navrhoval zřídit ředitele kanceláře, což navrhoval i Kaunitz a Chotek, pro jednotlivé země doporučoval soustředění řídicích pravomocí do rukou jediného „capo“, v čemž se opět shodoval s Kaunitzem. V hospodářské politice zřejmě obrátil, doporučoval rozšíření pravomocí Dvorské komory na správu uherských a tyrolských zemí. Kromě toho požadoval zřízení Generální pokladny a Generální kasy, jejichž působnost vymezoval podobným způsobem jako Kaunitz. Kontrolu měla zajišťovat Nejvyšší účtárna, což se však přímo inspirovalo Kaunitzovým návrhem. Na rozdíl od Kaunitze doporučoval ještě, aby se vždy před začátkem vojenského roku scházeli ve Vídni pravidelně zástupci jednotlivých zemí a dohadovali společný rozpočet, což by ovšem dalo větší kontrolní pravomoci do rukou zemských stavů. Polemicky se Haugwitz obrátil proti Kaunitzovu návrhu na spojení vídeňského Stadtbanco se stavovskou kreditní deputací. Domníval se, že to způsobí velké rozčilení veřejnosti, což u Haugwitze překvapuje. Nezapomeňme, že sám při své reformě nebral vůbec žádný ohled na názory stavů a obcí. Naopak velmi nadšeně podpořil Haugwitz plán na zřízení nejvyššího fiskálního úřadu.

Někdy mezi 5. a 29. prosincem se panovnice rozhodla pro konečnou verzi reformy a obrátila se na Rudolfa Chotka s výzvou, aby se rozhodl, který úřad bude v novém systému chtít. Mohl si vybrat buď post Nejvyššího kancléře, nebo místo v čele ministeriální bankodeputace. Handbillet, který mu v této souvislosti napsala, prozrazuje, že Chotek se u panovnice stále těšil velké přízni: „*Pokud s tímto praesidio nebudete spokojen, musíte mi to otevřeně říci a já Vás okamžitě určím a jmenuji svým Nejvyšším českým kancléřem a*

*ponechám Vám také Vaše dosavadní pravomoci.*³⁶ Není tedy pravda, jak se domnívají kounicovští badatelé, že reforma byla rozhodnuta zcela v Chotkův neprospěch, neboť český šlechtic měl i nadále možnost zůstat v čele svého dosavadního úřadu. Nicméně vybral si místo Nejvyššího kancléře. Jeho bratr Jan Karel, jenž hrál v celé diskuzi také důležitou úlohu, se stal vojenským generálním komisařem a měl na starosti řízení hospodářských záležitostí armády.

Konečné rozhodnutí učinila Marie Terezie 29. prosince 1761 a sdělila je Handbillemem zaslaným nejvyššímu hofmistrovovi Corfizu Antonovi von Uhlfeld. Nově jmenovaným úředníkům měl jejich nové zařazení oznámit právě on. Stalo se tak 1. ledna 1762. Nejvyšší komoří Khevenhüller-Metsch si do deníku zapsal: *„Dne 1. Januarii bylo nejvyšším hofmistrem oznámeno nové zřízení dvorských úřadů, a sice že tzv. Direktorium pod hrabětem Haugwitzem končí, politica a publica byla oddělena od camerali a komisariátu. Pro první byla zřízena česká a rakouská dvorská kancelář a přidělena Rudolfovi Chotkovi, Nejvyššímu českému a Prvnímu rakouskému kancléři, Jan Chotek jmenován generálním komisařem pro vojenství, finančnictví však bylo rozděleno do tří částí: za první Dvorská komora pod hrabětem Seyfriedem von Herberstein, za druhé Stadt banco pod hrabětem Karlem Friedrichem von Hatzfeld, za třetí Účetní komora pod hrabětem Ludwigem von Zinzendorf.*³⁷ Událost zaznamenal i Karl von Zinzendorf, nevlastní bratr nového presidenta „Účetní komory“. Mladý komentátor dvorského dění, jehož deník zachycuje dění poslední třetiny 18. století, přesídlil do Vídně ze Saska, kde vyrůstal a studoval. Z jeho obsáhlejšího záznamu se dozvídáme, že ke jmenování došlo v síni tajných radů, kam veřejnost nesmí, a že oba Chotkové měli s sebou portréty císařovny. Dvorný Rudolf Chotek mu prý po ceremonielu gratuloval k povýšení jeho bratra³⁸. Vztahy mezi ním a Kaunitzovými chráněnci však nebyly tak bezproblémové, jak by naznačovalo uhlazené chování. Jak se dozvídáme z Zinzendorfova deníku, pochvalovali si návštěvníci již 20. prosince 1761, že Chotek opustí vedení finanční politiky a jeho nevlastní syn hrabě z Vrbna ztratí naději, že by po něm jeho post mohl převzít³⁹.

¹ Srov. P. G. M. Dickson, Baron Bartenstein on Count Haugwitz's New System of Government, in: T. C. W. Blanning/David Cannadine (edd.), *History and Biography*, s. 5-20; Jaroslav Prokeš, *Boj o Haugwitzovo „Direktorium in publicis et cameralibus“*, r. 1761 (Příspěvek k vzniku České a rakouské kanceláře), VKČSN, tř. fil.-jaz. 1926, s. 1-74, zde s. 19.

² Prokeš, *Boj*, s. 21.

³ K členům Válečného kabinetu patřil Kaunitz, Neipperg, Haugwitz, Jan Karel Chotek a Rudolf Chotek. Arneth, *Geschichte Maria Theresias*, Bd. 5, s. 467.

⁴ Ke Kaunitzově politice v této době srov. F. A. Szabó, *Kaunitz and the Enlightened Absolutism*, s. 55-58, 83-99; o založení státní rady srov. Carl v. Hock/Hermann Ignaz Bidermann, *Der österreichische Staatsrath. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879; Friedrich Walter, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780)*, Wien 1938 (=Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abt.: Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848), s. 309-314.

⁵ „Chotkovu kabal“ zmiňuje a popisuje Karl von Zinzendorf ve svém deníku. Cit. F. A. Szabó, Kaunitz, s. 83-99. 126-127.

⁶ Prokeš, Boj, s. 25-26.

⁷ Prokeš, Boj, s. 27; protokol vydal Walter, ÖZV, II, Abt. III. Band, Aktenstücke, s. 90-93.

⁸ Tento širší kontext zdůraznil především Prokeš. Jeho líčení komunikace je mnohem ucelenější, než líčení Walterovo, který z Prokešova článku cituje vždy jen francouzské resumé. Údaje obou doplňuje P. G. M. Dickson, *Finance and Government under Maria Theresa 1740-1780*, Oxford 1987, s. 238-247. Dickson četl český text Prokešova článku, avšak místy mu špatně rozuměl. F. A. Szabó se rovněž seznámil s Prokešovým textem a konzultoval některé pamětní spisy z diskuse v HHHStA. Srov. Szabó, Kaunitz, s. 74-99.

⁹ K tomu srov. Kamil Krofta, *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526-1848*, Praha 1917, s. 64-65.

¹⁰ Valentin Urfus, *Rodinný fideikomis v Čechách*, Sborník historický 18, 1962, s. 193-237.

¹¹ Tak to přehnaně líčí F. Walter, *Geschichte*, s. 358-362; Týž, ÖZV, III. Abt., Aktenstücke, s. 128.

¹² Na tuto skutečnost upozornil jenom Prokeš, Boj, s. 43-44. Dickson špatně pochopil tento text a opakuje, že zemští úředníci naopak hojně podporovali návrat k systému před r. 1749, srov. Dickson, *Finance*, I, s. 239. Totéž opakuje Szabó, Kaunitz, s. 83-99. Druhý obhájce oddělených dvorských kanceláří se našel mezi úředníky centrální správy. Byl jím Beuner, Haugwitzův chráněnc.

¹³ Své názory na rétorické aspekty tohoto sporu jsem naznačil v článku *Od klienta k občanovi? (Kritika kabal a změna sociální imaginace tereziánských dvořanů)*, in: Václav Bůžek/Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr*, České Budějovice 2003, s. 101-120.

¹⁴ A. Arneth, *Geschichte*, sv. VII, s. 29.

¹⁵ Johann Pezzl, *Skizze von Wien, Wien und Leipzig 1786*, s. 55-57.

¹⁶ Bohuš Rieger, *Dílo centralismu v 18. století*, in: Týž, *Drobné spisy*, sv. I, Praha 1914, s. 1-69.

¹⁷ Jiří Kroupa, *Krise korunního vědomí na Moravě*, ČMM 1990, s. 339-341.

¹⁸ Podnětnou kritiku Walterových názorů vyslovil F. A. Szabó, Kaunitz, s. 59. Připomeňme, že Walterovy *Geschichte* (1938) nesou věnování „Velkoněmecké říši“.

¹⁹ F. Walter, *Geschichte*, s. 358-362.

²⁰ Ch. Lebeau, *Aristocrates*, s. 192.

²¹ F. A. Szabó, Kaunitz, s. 81.

²² RACH, kart. 30, inv. č. 499, fol. 40. „Wegen Euer Mayest allerhöchsten Vorkehrung habe keinen Willen, sondern einen blinden Gehorsam; Mithin werde ich die bishero aus allerhöchsten Gnaden begleidete Ämter ferners hin so lang mir gott Cräftten Verleiht beybehalten oder abtreten wie es euer Mayest für allerhöchst dero Dienst Vortränglich finden, und in dieser Vollkommenen resignation bis am Ende meines Lebens Vorfahren Euer Kayserl. Königl Mayest.“ Srov. J. Ledr, *Chotkové*, s. 40.

²³ Prokeš, Boj, s. 24-25; Chotkův memoriál vydán v Walter, ÖZV, II. Abt., III. Band, Aktenstücke, Wien 1934, s. 87-88.

²⁴ „Ohnmassgebliche Dafürhalten über die Frage: Auf was für Grund-Reguln das ganze Systema des Staats, und der innerlichen Verfassung zu bauen sey?“ RA Chotek, kart. 30, inv. č. 499, fol. 30-36.

²⁵ RA Chotek, kart. 30, inv. č. 499.

²⁶ RA Chotek, kart. 30, inv. č. 499, fol. 39.

²⁷ Prokeš, Boj, s. 26.

²⁸ Srov. Prokeš, Boj, s. 27.

²⁹ Prokeš, Boj, s. 27-28.

³⁰ Tento druhý memoriál z 12. 3. 1761 Walter nezmiňuje. Text prepisuje Prokeš, Boj, s. 28-29.

³¹ I tento text přepsal Prokeš, Boj, s. 40-41.

³² Prokeš, Boj, s. 84.

³³ Text memoriálu přepsán v celkovém znění u Prokeše, Boj, s. 48-64; Walter v ÖZV II/3, s. 101-120 vydal jenom určité části memoriálu. Srovnání s Prokešovým prepisem přitom ukazuje, že z původního textu bylo vypuštěno příliš mnoho. Text byl vlastně přizpůsoben Walterově interpretaci a zúžen pouze na pasáže, které se mu zdály důležité. Další reedice H. Kluetinga (1985) se drží Walterova výběru a ještě více jej zestručňuje. Originál memoriálu se prý nedochoval, neboť shořel r. 1927 při požáru justičního paláce ve Vídni. Nicméně v Kaunitzově archivu v Brně se dochoval jeden exemplář tohoto cenného memoriálu. MZA, RA Kaunitz, G 437, kart. 215, inv. č. 1863 (Votum, des Grafen

nunmehrigen Fürsten Von Kaunitz-Ritberg in Betref der neuen Einrichtung aller Länder Stellen. de ano 1760); kart. 217, inv. č. 1866 (In was die Vortheile, und das Gute des alten Systems de Anno.1749. bestehen?).

³⁴ Friedrich Walter, Vom Sturz des Direktoriums in publicis et cameralibus (1760/61) bis zum Ausgang der Regierung Maria Theresias. Aktenstücke, Wien 1934; Týž, Geschichte, s. 297.

³⁵ Stupanův memoriál zmiňuje Walter, 1934, Aktenstücke, s. 121-122, ale neříká nic o tom, že poslední slovo dostal ještě Haugwitz. Jeho memoriál zmiňuje Prokeš, Boj, s. 65.

³⁶ Přetiskuje Prokeš, Boj, s. 67.

³⁷ Opis deníku v MZA, RA Kaunitz, kart. 437, inv. č. 4054, fol. 18-19 (Folio s tímto zápisem není očíslováno, leží mezi fol. 18 a 19. Edice Khevenhüllerova deníku nezahrnuje roky 1761-1762, tento svazek deníku se ve Vídni nedochoval, citovaná pasáž pochází z kopie deníku, kterou si nechal pořídit kancléř Kaunitz.)

³⁸ Zinzendorf, Jugendtagebüchern, I, s. 253, ex 1. 1. 1762.

³⁹ Zinzendorf, Jugendtagebüchern, I, s. 251, ex 20. 12. 1761.

IV. 3. Diskuze o stavovském partikularismu (1763-1765)

Vyhlášením změn však reforma neskončila. Po centrálních úřadech musely přijít na řadu úřady zemské a pro nové instituce centrální správy bylo navíc nutné vytvořit směrnice. Instrukce pro Česko-rakouskou kancelář však vznikla až v červnu 1762, reforma zemských úřadů se provedla až v létě roku 1763 a na úroveň krajských úřadů se reformy dostaly až roku 1768, kdy se v centru začalo uvažovat o nové reformě! Jednání o urbaniální patent, která vzápětí začala, lze považovat za postup reformy na úroveň patrimoniální správy. V těchto sporech již Rudolf Chotek vystupoval jako „capo“ Česko-rakouské dvorské kanceláře a tím pádem musel do problémů jednotlivých zemí zasahovat povinně. Snad právě z toho důvodu se dostal do těsnějšího konfliktu s všudypřítomným Kaunitzem, jenž jako prominentní člen Státní rady mluvil do všeho.

Nicméně v rétorickém zápase obou ministrů se nám zachovaly jenom spisy Státního kancléře, v nichž se Kaunitz sám označil za nezištného služebníka obecného dobra, zatímco svého soka zařadil mezi sobecké stoupence partikulárních zájmů. Při tom musíme mít na paměti, že oba ministři se po roce 1760 pohybovali na odlišných „komunikačních úrovních“. Státní kancléř soustředil ve svých rukou hned několik mocenských postů, které mu umožňovaly ovlivňovat různé stupně komunikace mezi panovnicí a jejími ministry, zatímco Nejvyšší kancléř neměl přístup do Státní rady a mohl se spoléhat jenom na pracovní schůzky s panovnicí. Kaunitz naproti tomu disponoval místem ve Státní radě, držel si post Státního kancléře a začínal si budovat důvěrný vztah i k panovnici. Centralistický vývoj monarchie posunul „rakouského státníka“ Kaunitze ještě více do centra pozornosti, zatímco „Čech“ Chotek se v očích rakouských historiků 19. století stával stále více podezřelým spoluviníkem „českých stavů“. Díky tomu máme dnes k dispozici nespočet pamětních spisů kancléře Kaunitze a vidíme dějiny oné doby z jeho perspektivy. Představa o radikálním protikladu obou ministrů se zrodila právě v období rétorických zápasů let 1762-1763. Právě tehdy sepsal Kaunitz svůj proslulý memoriál, kde se označil za nezištného služebníka obecného dobra, zatímco nejvyššího kancléře zařadil mezi zrádce a služebníky stavovských zájmů. Při tom věcně šlo o daleko méně podstatné věci, takže názor Friedricha Waltera, že Chotek stál v čele „stavovského protiútoků“ je hodně přehnaný. Centrální vláda začala jednání s představiteli jednotlivých zemí ve skutečnosti ještě před reformou. Abychom nastínilí souvislosti, musíme se vrátit na začátek roku 1761, kdy finanční tlak přinutil vládu k vyjednávání o kredit se stavovskými obcemi jednotlivých zemí.

Myšlenka vycházela z návrhu předneseného již v roce 1758. Spočíval v tom, že by stát získal naději na větší kredit, kdyby získal záruku „národa“, tedy stavovských obcí všech dědičných zemí.¹ Předlohou tohoto plánu byly finanční operace Johna Lawa ve Francii v době regentství či Roberta Walpolea v Anglii první poloviny 18. století. Nicméně problém spočíval samozřejmě v tom, že stavy nepředstavovaly žádný „národ“ a politický systém habsburské monarchie ani nedával možnost přirozené dohody s politickými zástupci. Kredit, který vláda žádala od stavů, mohl být jenom vynucený a tudíž nevyhovoval vůbec nic o skutečné ekonomické síle jednotlivých zemí. Podstatou operace, kterou představil Kaunitz panovníci 20. února 1761, bylo vydání státních obligací (*billets d'état*), které měly stavové krýt. Hodnota vydaných obligací měla činit 6 000fl., stejnou sumu mělo vydat vídeňské Stadtbanco. Banka měla dostat 420 000fl. ze státních příjmů na splácení dluhu, které mělo trvat 25 ½ roku. Nakonec se banco z plánů vyřadilo a za dluh měli ručit jenom stavové. Podle Ludwiga Zinzendorfa, jenž plán vymyslel, měla tato záruka vytvořit „Nationakredit“. Ale jak mohl vzniknout „moderní“ státní kredit, když neexistoval veřejný rozpočet? To byl další problém, který souvisel s politickým zřízením monarchie a který Zinzendorf nemohl překonat. Jednání a svolení zůstaly jen klamnou hrou.

Zástupci stavů českých a starorakouských zemí byli pozváni do Vídně na 13. května 1761 na vyjednávání². Nutno podotknout, že mezi vyjednaváči chyběli zástupci Tyrolska a Předorakouských zemí. Hovory s loajálními stavy skončily již 25. května velmi rychlým souhlasem. Výsledek přitom předčil původní očekávání. Stavové se uvolili platit 18 mil. fl. se 6% úrokem. 7 mil. fl. bylo v splatných obligacích (*Zahlungs Obligationen*), zbylých 11 mil. fl. v půjčce v obligacích (*Darlehen- Obligation*). První typ obligací mohla kupovat veřejnost, ale mohly se používat také jako platidlo³. V Uhersku, Sedmihradsku a Tyrolsku se „půjčky v obligacích“ vydávaly jen za peníze. Obligacemi se mohla také platit kontribuce a musely je přijímat všechny komorní a vojenské úřady. Nepřijímala je však vídeňská městská banka⁴. Pro správu kreditu vznikla 15. dubna 1761 „Stavovská kreditní deputace“ jako nová stálá instituce ve Vídni, jejímž ředitelem se stal Ludwig Zinzendorf⁵. On a devět zástupců jednotlivých stavů se scházelo každých 14 dní v budově Dvorské komory v Johannesgasse. S ohledem na předchozí personální změny v zemských úřadech však musíme být obezřetní v posuzování jednotlivých „stavovských zástupců“. Zemská zřízení se všude kromě Rakouska pod Enží změnila, stavovská místodržitelství, tajné rady a další orgány buď zmizely, nebo se sloučily s „reprezentacemi a komorami“. Ti, kteří tedy přišli do Vídně vyjednávat patřili spíše k loajálním úředníkům a ne k zástupcům zemských stavů. Mnozí z nich také později působili ve státní správě, jako např. rada Česko-rakouské dvorské kanceláře Gottfried Koch. Plán se

však vyznačoval velkou myšlenkovou odvahou. Současně s kreditní deputací vznikla také burza, která pomáhala udržovat hodnotu státních obligací. Obligace však nefungovaly. Poté, co se Ludwig Zinzendorf přesunul 1. ledna 1762 na post presidenta Dvorské účtárny, navrhl nový president deputace Hatzfeld, aby se zrušily „obligace v půjčkách“ v objemu 3 mil. fl. a místo nich se vydaly platební obligace ve stejné hodnotě. Papírové peníze začala vydávat i vídeňská městská banka pod názvem Banco-Zettel, zpočátku v hodnotě 12 mil. fl. Vzhledem k tomu, že přijímání těchto obligací nebylo povinné, začal se celý systém brzy hroutit⁶. Císařovně osvícení poddaní očividně neměli důvěru v papírové peníze, jejichž hlavním cílem přeci jenom bylo vytáhnout z jejich kapes více skutečných peněz. Vývoj brzy směřoval podobným směrem jako o 50 let později. Roku 1811 však taková politika vedla ke skutečnému státnímu bankrotu, čemuž se v roce 1763 podařilo zabránit. Hlavní příčinou tohoto úspěchu se bezesporu stalo včasné uzavření míru v Hubertusbugu v únoru 1763.

Nicméně i přesto se již v létě 1763 objevily velké potíže. Emise ze srpna ve výši 5 940 000fl. skončila neúspěchem, nepodařilo se ji směnit. Papírové peníze v oběhu pak začaly rychle ztrácet hodnotu a kurz obligací se začal také snižovat. Konečně 3. června 1766 byly ve Vídni slavnostně spáleny Banco-Zettle v hodnotě 7 843 655fl. Pozoruhodný obřad měl oživit důvěru veřejnosti, ale zřejmě dosáhl pravého opaku⁷. Zisky z obligací klesaly i nadále a pokračování v experimentu již ztratilo význam. 3. června 1768 byla Stavovská kreditní deputace slavnostně zrušena. Ludwig Zinzendorf shrnul cíle a úspěchy operace následujícím způsobem: *„Dobrovolné půjčky trvaly jenom pár měsíců a už bylo nutné vrátit se znovu k nuceným půjčkám. Vzhledem k tomu, že obojí se brzo vyčerpalo, přistoupili jsme k platebním obligacím a k půjčkám v obligacích. Ty se měnily podle typu a jejich cena se snížila o 15% až 40%, což nás přinutilo vydat směnné papíry (Zahlungs-Papiere). Ty trvaly jenom jeden a půl roku, než si jich na veřejnosti nahromadilo tolik, že bylo nutné zavést papírovou měnu jako jediné východisko, jež mohlo zachránit stát.“*⁸

Rudolf Chotek patřil k odpůrcům Zinzendorfova experimentu a celou událost viděl jinak. V jednom z dopisů svému synovci Janu Rudolfovi z roku 1768 mluví pohrdlivě o „imaginárních penězích“, před kterými jej varuje⁹. Své názory na řešení hospodářské krize vyjádřil v roce 1771, kdy se hospodářská situace opět zhoršila kvůli sérii neúrod a špatnému počasí. Svému synovci napsal: *„Jediným řešením by bylo – podle mého názoru – vypsát univerzální půjčku ve výši několika milionů a převést (relacher) na poddané odpovídající část v kontribuci. Ale má nemoc mi brání v tom, abych se do věci vložil s odpovídající energií a navíc se obávám, že dva kuchaři zkazí polévku, takže mi nezbyvá, než litovat slepoty těch, kteří se vsí silou snaží vylíčit panovníci bídu státu v příliš lichotivých barvách.“*¹⁰ Na druhou

stranu nelze Chotka považovat za nesmířitelného nepřítele Zinzendorfů ani Kaunitze. Sám Ludwig Zinzendorf se v autobiografii přiznal, že v 60. letech uvažoval o sňatku s dcerou Rudolfa Chotka, a svůj názor na českého šlechtice začal měnit teprve poté, co jej hrabě odmítl¹¹. Nicméně korespondence Jana Rudolfa Chotka s Karlem von Zinzendorf ukazuje, že přinejmenším mezi nimi panovaly přátelské vztahy¹². Rudolf Chotek se nejspíše podílel na diskuzi o zprávách, které ze svých komerčních cest přinášel Karel von Zinzendorf, jak prozrazují opisy Zinzendorfových cestovních relací v Chotkově archivu¹³.

Nesouhlas nejvyššího kancléře s finančními kouzly některých ministrů mohl souviset s reálnou hospodářskou situací v dědičných zemích. Víme, že daňový šroub byl utážen na nejvyšší míru již ve 40. letech 18. století a sedmiletá válka platební sílu kontribuentů ještě snížila. Ze zpráv českých a moravských stavů vyplývá, že v některých krajích vypukl v roce 1762 hladomor, výnosy už tenkrát nestačily na krytí přemrštěných daňových nároků. Politika státu v Čechách se i tenkrát soustředila hlavně na zvýšení vlastních zisků a na to, aby stát získal co nejvíce daní pod svou kontrolu. V roce 1763 proto začala nekompromisní inkamerační politika, jež spočívala v tom, že nejrůznější berně, které do té doby vybíraly stavové, přecházely mezi „camerale“ a tudíž nad nimi přestávaly stavy mít jakoukoli kontrolu¹⁴.

Nejprve vláda znovu zavedla daň z piva, převzala daň z tabáku a inkamerovala tzv. pomocné daně. Kromě toho byly zavedeny nové berně: tzv. třídní daň, kterou platili všichni, dále stát zdanil platy městských a stavovských úředníků, zavedl dědičnou daň a zvýšila akcisy z cukru, sirupu, kávy a zvýšila vývozní clo z vlny. Šlechty se samozřejmě muselo dotknout i zavedení nového katastru, jenž vstoupil v platnost už v roce 1756. Jednalo se o proslulé exequatorium dominicale, jež poprvé evidovalo dominikální půdu a její výnosy. Podle názorů Josefa Pekaře se odhady vyměřené podle exaequatoria vlastně snížily, takže de facto si šlechta pomohla, ale to lze považovat pouze za dočasný úspěch¹⁵. Kromě toho byl systém taxace natolik složitý a evidence natolik nespolehlivá, že lze jen stěží odhadnout, zda si šlechta exaequatoriem pomohla i uškodila. S touto nekompromisní politikou souvisel i pokus o zvláštní zdanění fideikomisů z roku 1762, na který se obvykle zapomíná¹⁶. Nicméně pro vztah šlechty ke státním reformám nebyl bez významu. V červnu 1762 vypukla v dvorských kruzích zásadní diskuze o další existenci fideikomisů, v níž byla tato aristokratická instituce podrobena zásadní kritice. Podnět snad vzešel opět od Ludwiga von Zinzendorf, alespoň se o tom domnívají někteří zahraniční historici. Napovídá tomu sepjetí plánu s jeho současně probíhající úvěrovou operací. Podstatou projektu byla snaha dotlačit šlechtu k preferování pekuniárních fideikomisů. Jejich kmenové jmění se mělo zajišťovat u státní pokladny a

nejlépe tím, že se převede do dluhopisů či obligací. V praxi se však jemný plán změnil v hrubé vydírání fideikomisní šlechty. Marie Terezie vydala v roce 1763 tzv. depurační plán, jehož cílem bylo donutit majitele fideikomisů k tomu, aby nákupem obligací očistili své državy od dluhů¹⁷. Plán však ztroskotat stejně jako celá Zinzendorfova úvěrová operace. Jejím jediným trvanlivým důsledkem se stala evidence všech fideikomisů v monarchii, která se měla stát základem pro jejich postupnou přeměnu a likvidaci. Některé opisy tohoto seznamu se dodnes zachovaly v různých archivech¹⁸. Jeho význam bychom neměli podceňovat. Lze jej vidět jako jistý doplněk k tereziánskému katastru a jako základ pro silnější státní kontrolu nad šlechtickými patrimonii.

Když se v roce 1763 chystala reforma zemské správy podle nového systému, setkala se ve všech dědičných zemích spíše s nevrloou odezvou. Nové zřízení zemských úřadů se při tom poněkud lišilo od principů reformy v centru¹⁹. Podle instrukcí Marie Terezie z dubna a května 1763 se měla sice oddělit kamerální a politická správa, ale na druhou stranu se měla spojit politická správa se soudnictvím. Za zmínku stojí, že v Rakousku pod Enzí provedla Marie Terezie podobnou reformu již v roce 1759²⁰. Zde vznikla nová „Dolnorakouská vláda“, která spravovala politické i soudní záležitosti. S principem větší centralizace souvisela širší působnost nového úřadu. Měl totiž spravovat také záležitosti Rakouska nad Enzí. V této zemi panovnice zrušila Reprezentaci a komoru a místo ní obnovila úřad zemského hejtmana, jenž však nyní existoval jen jako podřízená instance dolnorakouské vlády. V ostatních dědičných zemích mělo být nové zřízení zavedeno až v květnu 1763. Provedením reformy měly stavy ztratit vliv na správu soudních záležitostí a krom toho se měl zmenšit jejich vliv na výběr daní. Není divu, že tento plán vyvolal alespoň mírné protesty ve všech zemích, i když rozdílný stav bádání nedovoluje přesně posoudit, jak se situace odlišovala v jednotlivých provinciích. Poměrně dobře jsme informováni o Tyrolsku, kde byla i tato reforma prosazena kompromisním způsobem²¹. Reskriptem ze srpna 1763 zde bylo založeno Gubernium, jež spravovalo politica a camerale. Jemu byl podřízen Commercialconsess (sjednocen s Guberniem r. 1772) a tyrolská zemská vláda. Úřady zemského hejtmana a presidenta Gubernia byly nadále sjednoceny a zůstalo to tak do té doby, dokud žil někdejší hejtman Wolkenstein a president Reprezentace Enzenberg. Teprve po vymření jeho generace nastoupili do čela vlády „cizinci“, kteří se vyznačovali kvalifikací a lojalitou k centrální vládě. Naproti tomu nekompromisní byl postup vlády v otázce berní politiky. Stavovské orgány ztratily vliv na působnost v berních záležitostech. Jak postupovalo provedení reformy ve Štýrsku a Vnitřních Rakousích není známo²².

Nicméně nejpalcivější byla i v tomto případě otázka Čech. Zde se stavové pokusili v květnu 1763 o mírný protest a žádali zachování justice ve svých rukou a dokonce požadovali návrat stavovských zástupců do zemské vlády. Rudolf Chotek prý tenkrát podpořil jejich návrh s tím, že by bylo obtížné spravovat celou zemi z jednoho úřadu a vyřazení stavovské samosprávy by zvýšilo náklady na civilní správu. Doporučoval proto, aby se do zemského gubernia přijali držitelé nejvyšších zemských úřadů, čímž by se ušetřilo na platech 12 radů. Česko-rakouská kancelář přitom nebyla proti tomu, že by se obnovila stará místodržitelská kancelář. Držitelé zemských úřadů by pak měli patřit k členům místodržitelské rady jako supernumerární místodržící²³. Ozvaly se tu tedy spíše opět praktické námitky, stejně jako v diskuzi o centrálních úřadech. Členové Státní rady i Kaunitz však zaujali jiný postoj. Stupan i Borié odmítli jakoukoli účast stavů v Guberniu i obnovení místodržitelské rady. Stupan poněkud podlézavě prohlásil, že systém současné správy mu připadá stále lepší a nevidí na něm chybu. Heinrich Kajetan Blümegen hlasoval naopak pro vstřícnost stavům, Friedrich Wilhelm Haugwitz se zřejmě zdržel hlasování. Václav Antonín Kaunitz pak ve votu z 1. května 1763 pozdvihl věcný spor na roveň abstraktního boje obecného dobra proti partikulárním zájmům. V tomto kontextu zazněly slavné věty:

„Sám jsem Čech a statky mám na Moravě. Kdybych bral v úvahu jen svůj osobní prospěch, měl bych veškeré důvody souhlasit s těmi, kteří myslí jen na to, jak pozdvihnout šlechtu a stavy více, než jsou nyní a svěřit jim do rukou správu svrchované moci. Pokud však máme před očima jenom svou přísahu a povinnosti, pak musíme myslet na naši nejmilostivější panovnici a na obecné dobro. Z toho důvodu nemohu pochopit, jak se mohli služebníci Její Milosti natolik zapomenout a prosazovat s takovou zatvrzelostí opatření, jež jsou v rozporu se základními pravidly rozumné vlády a navíc v rozporu se všemi zájmy naší panovnice.“ Dále vyjasnil rozumný kancléř, že hlavní zásluha systému z roku 1748 spočívala právě v tom, že odstranil stavovský podíl na vládě. Domníval se, že tento systém již 15 let spolehlivě funguje a není důvodu jej měnit. Závěrem neváhal označit také hlavní nepřátele obecného dobra i samotné panovnice: *„Nejvíce mě děsí stanovisko nejvyšší kanceláře, která se jednoduše poddala. Jestliže by pak kancelář držela s místodržitelstvím, jež se má znovu obnovit, bylo by buď nemožné nebo velmi těžké prosadit něco dobrého, nebo zabránit něčemu špatnému.“* Panovnice měla *„dát kanceláři najevo nejmilostivější pohoršení“*, neboť zapomněla, že *„slouží nejvyšší panovnic a ne šlechtě a stavům“*. Závěrem označil Kaunitz obnovení místodržitelské kanceláře za *„dílo, jež by zabránilo jakýmkoli dalším zlepšením a jež by svrchované moci uštedřilo velkou ránu.“*²⁴

Panovnice však přeci jenom rezignovala na sjednocení justice s civilní správou, stejně jako ustoupila od plánu na sjednocení moravské správy se slezskou. Nařídila pouze, aby se změnilo označení nejvyššího úřadu z Reprezentace a komory na „Nejvyšší zemské gubernium“. V čele Gubernia měl stát nejvyšší purkrabí, což znamenalo jistý kompromis podle tyrolského vzoru. President gubernia tedy sjednocoval titul nejvyššího představitele státní a stavovské správy a navíc mu bylo povoleno, aby přibral představitele nejvyšších zemských řadů jako poradní orgán. Od roku 1763 tedy v Čechách, na Moravě, ve Štýrsku a v Tyrolsku se nejvyšší zemské úřady jmenovaly Gubernia, v Rakousku nad Enží, v Kraňsku, Korutansku byla obnovena zemská hejtmanství, jež byla podřízena Guberniím ve Štýrském Hradci a ve Vídni. Vznikla tak určitá hierarchie provincií, která naznačovala další centralizaci zemské správy.

Někdy v této době nejspíše vznikl další Chotkův memoriál, který se zabývá hospodářstvím a státním zřízením²⁵. Bohužel není datován, ale vzhledem k tomu, že se v něm mluví o „systému z roku 1761“, vznikl určitě až po provedení reformy. Můžeme jej datovat někdy do let 1762-1765, neboť se v něm objevují narážky na kupónovou finanční reformu. Hlavním tématem spisu je opět řešení tíživé finanční situace. Začíná konstatováním, že štěstí státu závisí na rovnováze mezi třemi hlavními složkami: civilní správou, vojskem a kreditem. Pokud nejsou v rovnováze, nemá jeden z nich dostatek prostředků a tím pádem je ohrožena existence státu. Ptá se, zda je současné uspořádání lepší, než systém z let 1748-1761, jehož hlavní rys vidí v soustředění všech míst. Zastává názor, že toto „soustředění“ (Chotek nemluví o centralizaci) ušetřilo úředníky i finance. Úředníci také nepotřebovali tolik komunikovat s nadřízenými a sousedními úřady, takže odpadalo přílišné psaní. Očividně se tedy zastával spíše centralizované správy. V otázce vojska upozorňoval na to, že stát si může dovolit jen tak velkou armádu, jakou zvládne zaplatit. Příliš velké vojsko země nechrání, ale vyčerpává je. Navíc není vůbec nutné. 100 000 vojáků prý zcela postačí. Chotek vycházel z toho, že dědičné země nezvládnou dát dohromady více, než 14 mil. zlatých, větší požadavky je zničí. Od tohoto zjištění přešel k otázce „kreditu“, která vlastně zahrnovala celou problematiku berní politiky. Chotek odmítal nucené půjčky, zřejmě v narážce na finanční operace let 1762-1763. Velmi detailně a logicky vysvětloval finanční možnosti poddaných a dokládal, že nucené půjčky či zvýšené úroky z půjček je dostanou do finančních potíží. Pak už nebudou moci poskytnout ani nucenou půjčku. Doporučoval tedy především šetřit na civilní správě a vojsku a pokud by ani to nestačilo, navrhoval spíše „mírnou daň z majetku“ a nezatelné zvýšení kontribucí.

Ačkoli nepochyboval o tom, že i tato opatření země těžce postihnou, považoval je za nejšetrnější možné řešení. V návaznosti na své předchozí výklady však považoval za nutné snížit také životní náklady poddaných. Prostředky, jež navrhoval, se však dnešnímu čtenáři mohou zdát nepochopitelné. Hlavní metodou se totiž měl stát zákaz přepychu a „zavedení lacinosti“ všech prodejních věcí. Panovnice proto měla vypsát „oděvní řád“, jako její předchůdci, a zakázat hazardní hry. V otázce „zavedení lacinosti“ považoval za nutné zpřísnit dozor nad trhovci a obchodníky vůbec. S tím souviselo doporučení snížit ceny a snížit mýta, jež zbytečně zdražují některé druhy zboží. Obecně považoval za nutné zavést „dobrou policey“, čímž měl na mysli omezení volného obchodu. Pokud se tato opatření provedou, dozajista se zlepší stav „zásobování“, zvýší se počet obyvatelstva a poměry v monarchii se změní k lepšímu. Zmíněný dokument tedy lze chápat jako Chotkův vlastní komentář k provedeným správním a finančním reformám. Mísí se v nich obdiv ke správnému centralismu a péče o hospodářský blahobyt jednotlivých zemí. Brzy se však kromě Chotka ozval i kancléř uherské dvorské kanceláře.

Důležitým a přehlíženým rysem „Kaunitzovy reformy“ z let 1761-1763 je totiž fakt, že se vztahovala i na uherskou část monarchie²⁶. Tím se zásadně odlišovala od Haugwitzovy reformy. Vyplývá z toho, že „Kaunitzova reforma“ prosazovala centralizační princip mnohem důsledněji, alespoň teoreticky. Vota kancléře Kaunitze i státních radů vyznívají totiž ve všech případech mnohem radikálněji, než bychom podle konečného výsledku mohli soudit. Postoj k Uhersku je toho názorným příkladem. To, že Státní rada v letech 1761-63 zabývala také uherskou částí monarchie, ví maďarská historiografie již od 30. let 20. století, kdy se záležitostí začal zabývat Győzo Ember.²⁷ Maďarští historici však přehlíželi celkový kontext těchto debat a historikové z Rakouska a z Čech zase nevěnovali pozornost výsledkům maďarského výzkumu. Pokud však vše složíme dohromady, získáme následující obraz:

Debata o Uhersku začala na počátku roku 1761, tedy ve stejné době, kdy se začalo diskutovat o revizi Haugwitzova systému v dědičných zemích. I zde známe především votum kancléře Kaunitze, tentokrát se však nevydával za „Čecha se statky na Moravě“, nýbrž za „Němce“²⁸. Uherský plán vycházel z poznatku, že současné zřízení Uherska, založené na stavovských svobodách, je zcela špatné a musí se změnit tak, aby se podobalo „ostatním dědičným zemím“. Vzápětí si státní kancléř postěžoval, že uherští stavové „nás Němce“ většinou přelstí. Dokáží totiž interpretovat svou konstituci takovým způsobem, že jim nikdo nerozumí a tudíž do jejich záležitostí nemůže nikdo zasahovat. Na druhou stranu sami stále mluví do vnitřních záležitostí německých dědičných zemí. Zde musíme připomenout, že Habsburkové se mírem v Szátmáru z roku 1711 zaručili, že budou dodržovat uherské

stavovské svobody, neměnit zemské zřízení a respektovat zákony schválené uherským sněmem. Znamená to, že uherský zemský sněm si zachoval zákonodárnou iniciativu, či alespoň podíl na zákonodárné moci. Kaunitz s tímto stavem nesouhlasil a proto rozvinul 11 bodový plán na zavedení centrální správy v uherské části monarchie.

Nejprve doporučoval věnovat zvláštní pozornost vládním úřadům, především Uherské dvorské kanceláři a Uherské dvorské komoře. Tyto dva orgány považoval za klíčové a domníval se, že přes ně lze dosáhnout zlepšení. Další body se zaměřovaly na zastrašení šlechticů, kteří by se vyznačovali vlažným postojem ke dvoru, nebo dokonce aktivně podporovali stavovskou opozici. Magnáti, kteří se vyhýbají dvoru, se mají upozornit, že to může uškodit jejich kariérám, doporučoval nesvolávat zemský sněm a místo toho se obracet na župy, kde mají rozhodující slovo župní soudci a ti bývají loajální panovníci. Nejasné pasáže zemského práva se mají interpretovat ve prospěch koruny, ale úmysl podkopat stavovské svobody se musí utajit. Území vojenské hranice a banát se nesmí sloučit s uherským královstvím, naopak se mají využívat v boji proti uherským stavům. Stejně se má využívat nespokojenosti sedláků a mají se popichovat proti šlechtě. Začít se má na komorních statcích, v církevní politice a ve financích, neboť tam má stát největší pravomoci. Za odborníka na Uhersko se však považoval především Státní rada Aegidius Valentin Borié (1719-1793), pozoruhodný úředník francouzského původu, který vstoupil do habsburských služeb teprve v roce 1754²⁹. Do té doby působil na dvoře würzburšského biskupa. Kariéru zahájil tradičně jako přísedící říšské dvorné rady, kde působil až do roku 1761. Tehdy jej panovnice povolala do nově založené Státní rady. Borié patřil rovněž ke Kaunitzovým chráněncům, ale lze jen těžko odhadnout, na čem se zakládala jeho pověst experta na uherské záležitosti. Jeho plán také sledoval omezení stavovských svobod. Doporučoval však zvýšit počet královských měst a zesílit tak zastoupení měst na zemském sněmu.

Situace byla kritická, panovnice potřebovala peníze na vedení války a Uhersko nemohla jen tak vynechat ze hry. Ačkoli i uherské země poskytovaly berně a dobrovolné půjčky, přeci jen se panovníci nepodařilo prosadit tam podobnou „berní revoluci“, jako v dědičných zemích. Očividně se chystala situaci změnit. Ještě dříve, než přistoupila k jednání se stavy, obrátila se v červnu 1762 na uherského dvorského kancléře Miklóse hraběte Pálffyho (1710-1773)³⁰. Jeho pozice mezi dvorem a stavy se velmi podobá Chotkovi. Na jednu stranu představoval tento šlechtic loajálního představitele prohabsburské šlechty, která se již v několikáté generaci silně asimilovala s česko-rakouskou aristokracií. Na druhou stranu reprezentoval uherské stavy a nemohl jen tak spolupracovat na podkopání vlastní pozice. Pálffy patřil dokonce ke Kaunitzovým švagřům, neboť jeho bratr se oženil se sestrou Státního

kancléře. Když se na něj Marie Terezie obrátila, aby společně s Kaunitzem vypracoval votum o otázkách uherské politiky, obrátil se Pálffy proti požadavkům vídeňského dvora. Upozornil na to, že Vídeň musí změnit svou hospodářskou politiku vůči Uhersku a začít tam podporovat průmysl, vytvářet podmínky pro působení cizích obchodníků. Podobně jako kdysi kancléř Kinský, žádal i Pálffy, aby se v Uhersku zřídila sídla vojenských posádek, neboť tím se do země přinesou peníze. Závěrem se uherský kancléř odvolal na antické příklady ctnosti a správné vlády, aby nakonec vyslovil své přesvědčení, že mezi panovníkem a obecným dobrem přeci jenom existuje vzájemná harmonie. Poté, co panovnice neuhnula ze své politické linie, rozhodl se Pálffy ke kroku, který Chotek nikdy neudělal. Podal rezignaci.

Po tomto neúspěchu se panovnice začala připravovat na svolání uherského sněmu, jemuž hodlala předložit své fiskální požadavky. Zamýšlela získat si uherské předáky různými ústupky a drobnými výhodami. Nejvýznamnějším ústupkem uherské šlechty bylo bezesporu založení uherské šlechtické gardy, k němuž došlo již roku 1760 na počest svatby Josefa II. s Isabelou Parmskou³¹. V této instituci získala uherská šlechta významnou mocenskou oporu na dvoře Marie Terezie. 120 gardistů se rekrutovalo z předních šlechtických rodů a zároveň se předpokládalo, že si během služby osvojí loajální postoj k habsburské dynastii. Nicméně v roce 1760 se panovnice rozhodla k dalšímu zvýhodnění. Rytířský řád, který se měl zavést pro zasloužilé úředníky, se měl změnit na řád sv. Štěpána. Toto vyznamenání bylo vyhrazeno především zasloužilé uherské šlechtě. Kancléř Chotek proti tomuto rozhodnutí protestoval. Plán na založení tohoto řádu totiž pocházel od něj.³² Chotek chtěl, aby se řád jmenoval po Marii Terezií a aby se uděloval za zásluhy a urozenost civilním úředníkům. Změnou v názvu a zaměření se z tohoto ocenění stala jen dekorace pro habsburské stoupence z Uher. Řád nakonec stejně ničemu nepomohl. Sněm svolala panovnice na rok 1764 do Prešpurku. Panovnice se pokusila prosadit zde právo disponovat církevními statky, včetně jejich zdanění, ale magnáti i nižší šlechta se postavili proti, neboť by to znamenalo porušení Tripartita. Spis učeného jezuity Ádama Ference Kollára, který panovnické nároky zdůvodňoval, nařídil sněm spálit a panovnické požadavky rozhodně odmítl. Panovnice sněm rozpustila a po zbytek své vlády už žádný nesvolala. Následující habsburská politika v Uhersku se řídila podle plánů, jež navrhl v roce 1761 Kaunitz. Vláda přistoupila k centralizační politice, neobsadila úřad palatina a vládla bez ohledu na stavovské mínění.

¹ Kreditní operaci let 1761-1763 popsal poprvé Adolf Beer, „Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia, AÖG 82, 1895, s. 1-135, zvl. s. 124-135 (Neudruck Wien 1972). K novějšímu zpracování srov. G. P. M. Dickson, Finance, II, s. 132-135.

² Ke stavovské deputaci srov. Krofta, Snahy, s. 65-66; Týž, Nesmrtelný národ, Praha 1940. Základní práci však je Lothar Gross, Die ständische Kreditdeputation, Diss. Wien 1935.

- ³ Dickson, Finance, II, s. 132-133.
- ⁴ Gross, Deputation, s. 24-25, 31, 34, 41; Dickson, Finance, II, s. 134.
- ⁵ Gross, Deputation, s. 23; Dickson, Finance, II, s. 135
- ⁶ Dickson, Finance, II, s. 53-55, 137.
- ⁷ Dickson, sv. II, s. 138.
- ⁸ Cit. Dickson, Finance, II, s. 138.
- ⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Rudolf Chotek Janu Rudolfu Chotkovi, Wien 29. 3. 1769, fol. 27.
- ¹⁰ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Wien 6. 3. 1771, fol. 15-16.
- ¹¹ Gaston von Pettenegg (ed.), Ludwig und Karl, Grafen und Herren von Zinzendorf, ihre Selbstbiographien, Wien 1879.
- ¹² RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Rudolf Chotek Janu Rudolfu Chotkovi, Vídeň 29.3.1769, fol. 27v.
- ¹³ RACH, kart. 100, inv. č. 1438 (Opis deníku a relace z cesty Karla von Zinzendorf po Anglii r. 1768).
- ¹⁴ J. Pekař, České katastry, s. 267-269.
- ¹⁵ Tyto kontroverzní názory J. Pekaře je třeba brát s rezervou. Částečnou kritiku vyslovila D. Ruzicka, jistou revizi Pekařovy práce připravuje J. Petráň.
- ¹⁶ V. Urfus, Rodinný fideikomis, s. 217-219.
- ¹⁷ Každý držitel fideikomisu měl své dluhy splatit v právě vydávaných státních obligacích a to ve lhůtě pěti let. Srov. Urfus, Rodinný fideikomis, s. 219.
- ¹⁸ Hlavní soupis všech fideikomisů je v AVA Wien, fond „Hofkanzlei“, IV. P., kart. 1486-1510; jiný soupis se nachází v SÚA Praha, fond ČDK rkp. č. 104.
- ¹⁹ K tomu srov. Walter, Geschichte, s. 358-362; František Roubík, K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790, SAP 19, 1969, s. 41-188.
- ²⁰ Walter, Geschichte, s. 358.
- ²¹ Georg Mühlberg, Absolutismus und Freiheitskämpfe (1665-1814), in: Josef Fontana et alii, edd., Geschichte des Landes Tirol, II, s. 373-374.
- ²² Ke Štýrsku srov. Hans Prichegger, Geschichte der Steiermark, Štýrský Hradec 1949, kde se ovšem reformám 60. let 18. stol. nevěnuje téměř žádná pozornost. Nověji srov. Georg Peter Obersteiner, Theresianische Verwaltungsreform im Herzogtum Steiermark. Die Repräsentation und Kammer (1749-1763) als neue Landesbehörde des aufgeklärten Absolutismus Graz 1993.
- ²³ Tak jeho názory líčí F. Walter, Geschichte, s. 359-360. Bohužel zatím není k dispozici podrobnější studie k tomuto sporu. Starší česká literatura (Rieger, Pekař, Krofta, Kalousek) je závislá na rakouských pracích, novější práce (Roubík) se tomuto tématu věnují jen okrajově. Prameny k tomuto sporu se v probádaných archívech nepodařilo nalézt.
- ²⁴ F. Walter, Geschichte, s. 360-361. Pamětní spis nebyl dodnes vydán, originál jsem nenalezl. Edice Harmse Kluetinga je pouze přepisem citátů z Waltera, ze kterých vynechal Walterův komentující text.
- ²⁵ Memoriál objevil a vydal Alois Schmid, Rudolph Graf von Chotek. Ein böhmischer Adeliger als Diplomat Maria Theresias an den süddeutschen Höfen, Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben, 94, 2001, s. 117-132, edice na s. 127-132.
- ²⁶ Walter tento fakt zmiňuje, srov. Walter, Geschichte, s. 309; ÖZV II/3, s. 26.
- ²⁷ Srov. Eva H. Ballázs, Hungary and the Habsburg 1765-1800: an experiment in enlightened absolutism, Budapest 1997, s. 58-64, 101.
- ²⁸ Tento memoriál je v rakouské a české literatuře neznámý. K jeho znění srov. E. Balázs, Hungary, s. 58-64.
- ²⁹ O Boriého vztahu k Uhersku srov. Dickson, Finance, I, s. 350-351.
- ³⁰ K němu srov. Henryk Marczali, Gróf Pálffy Miklós főrkancellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról [Memoranda dvorského kancléře hraběte Miklóse Pálffyho o vládě v Uhersku], MTA Értekezések a történeti tudományok köréből 11/9 (Budapest 1884), 19; Memoriály zmiňuje i Walter, Geschichte, s. 310-311, aniž by však odkázal na Marczaliho či Emberyho.
- ³¹ Význam uherské šlechtické gardy bývá v uherské historiografii přeceňován, literatura k jejím dějinám je rozsáhlá. Srov. Eva H. Ballázs, Hungary and the Habsburgs, s. 45nn.
- ³² K-M, sv. 7, s. 151, ex 8. 11. 1765, přílohy s. 293-303.

IV. 4. Poslední velké reformy (1765-1769)

Ve stejné době začalo nové kolo hovorů o další přestavbě správního systému v dědičných zemích. Finanční správa založená Kaunitzem a Zinzendorfem nespĺňovala naděje, které do ní panovnice vkládala, což nepochybně souviselo s tím, že tato očekávání byla přehnaná. Marie Terezie i její ministři si vysvětlovali malé výnosy berní jako chybu státní správy a snažili se vše napravovat neustálým přeskupováním úřadů a kompetencí. V únoru 1764 se tedy obrátila na Friedricha Wilhelma Haugwitz, aby sepsal návrh na zlepšení stávajícího systému¹. Bývalý šéf vnitřní správy sepsal návrh, jenž stál opět v duchu jeho bývalého centralizačního systému. Navrhoval spojit opět finanční a politickou správu do úřadu, jenž by nesl název „*Direktorium in comercialibus et politicis*“. Na druhou stranu ovšem schvaloval existenci Dvorské účetní komory a souhlasil s jejím zachováním. Zřízení vrchního účetního úřadu navrhoval ostatně sám již v roce 1760. Haugwitzův návrh odstartoval novou diskuzi. Většina členů státní rady vyjádřila s novou reformou souhlas. Rudolf Chotek k ní zatím přizván nebyl, neboť se vztahovala pouze na členy Státní rady. Ti se překvapivě postavili na Haugwitzovu stranu a ukázali tím, že mocenské poměry ještě nebyly zcela jednoznačně vyjasněné. Kaunitz, jenž vyjádřil své stanovisko v květnu 1764, se přirozeně cítil dotknut kritikou a hájil systém z roku 1761. Haugwitz ve své reakci z května či června 1764 trval na svém stanovisku. V centru jeho správního systému mělo stát gigantické *Direktorium in cameralibus et provincialibus*, které by nahradilo dvorskou kancelář.² Jeho šéf by byl nejvyšším kancléřem, presidentem komory a banky. Vyvoleným se měl stát Hatzfeld, jeho vicekancléřem se měl stát Zinzendorf. Haugwitz zdůvodnil svou volbu tím, že mezi oběma panuje harmonie, zatímco Chotek si s nimi prý nerozumí. Názory členů Státní rady se rozdělily: na Kaunitzově straně stál Borié a Stupan, na Haugwitzově Blümegen a König. Tehdy se panovnice obrátila na Georga Adama von Starhemberg, jenž v té době působil jako velvyslanec ve Francii. Starhemberg se snažil nalézt vyrovnané stanovisko mezi oběma tábory, ale jeho votum stejně nehrálo žádnou roli.

V září 1764 se Zinzendorf a Hatzfeld spojili k sepsání společného vota.³ Obrátili se v něm shodně proti dvorské kanceláři, dvorské komoře a proti stavům. Na jejich votum zareagoval příznivě hlavně Blümegen, nicméně diskuze se opět zastavila na mrtvém bodě. Až začátkem roku 1765 vydala Marie Terezie příkaz, aby se členové rady vyjádřili k novému zřízení „dvorských úřadů“. V tomto okamžiku se už zdálo, že osud dvorské kanceláře bude zpečetěn. Kaunitzova strana si přála její odstranění, aby nemohla spolupracovat se stavy, Haugwitz ji chtěl nahradit novým Direktoriem. 14. května 1765 vydala Marie Terezie

odpovídající Handschreiben, jimiž oznámila šéfům dvorských úřadů své rozhodnutí.⁴ Systém centrálních úřadů měl projít změnou směrem k větší centralizaci. Dvorská účtárna byla ještě zachována, komerční rada měla být sjednocena s dvorskou kanceláří. Naopak dvorská kancelář měla ztratit vliv na vybírání kontribucionale a neměla pokračovat ani v současném vyjednávání se stavy. Namísto toho se výběrem berní měla zabývat Dvorská komora, z níž se v novém systému stal nejdůležitější úřad. Teprve nyní byl Rudolf Chotek vyzván k reakci. Ještě před tím však do diskuze zasáhlo společné votum Zinzendorfa a Hatzfelda, kteří se spojili, aby společně obhájili stávající systém finanční správy. Nejvyšší kancléř si tedy vyžádal čas, neboť nejvyšší úředníci museli přerušit práci kvůli svatbě arcivévody Petera Leopolda v Innsbrucku. Tam se chtěl Chotek sejít s Hatzfeldem a vypracovat společné votum. K setkání došlo v srpnu 1765. Společné votum však neprozrazuje žádné konkrétní myšlenky. Vyzaňuje z něj snad jen ochota ke kompromisu a vůle k zachování Dvorské účetní komory. Nakonec bylo dohodnuto, že komerční rada bude podřízena Dvorské kanceláři, Dvorská účtárna zůstala zachována.

Vnitřní dynamika neustálých zápasů u dvora však byla natolik silná, že ještě v roce 1768 došlo k dalšímu velkému přeskupování úřadů.⁵ Tentokrát již hrál svou roli nástup spoluvladaře Josefa II. a generace jeho vrstevníků. V únoru 1768 si tedy panovnice vyžádala od Chotka, Zinzendorfa a Hatzfelda návrhy na zlepšení práce dvorských úřadů.⁶ Rudolf Chotek se tentokrát projevil jako nejpohotovější ministr a záhy odevzdal pamětní spis, v němž rozebral vnitřní zřízení dvorské kanceláře a zhodnotil její slabiny. Podle jeho názoru vězel hlavní problém v nejasném rozdělení kompetencí mezi kanceláří, dvorskou komorou a dvorskou účtárnou. Nicméně diskuze se opět protáhla až do zimy. Chotkovy argumenty tentokrát panovnici přesvědčily. Podle rozhodnutí z ledna 1769 nechala Marie Terezie zřídit nové poradní grémium „Deputaci ve státním hospodářství“, jež se mělo zabývat obchodní politikou v dědičných zemích. Zřízením tohoto úřadu se Chotkovi podařilo konečně rozšířit působnost Dvorské kanceláře v oblasti hospodářské politiky. Nicméně na druhou stranu znamenal nový systém návrat k Haugwitzovu centralizačnímu principu. Všechny úřady měly být podřízeny jednomu prvnímu ministru, jímž byl jmenován Karl Friedrich Hatzfeld.⁷ Jan Karel Chotek shrnul výsledky reformy z roku 1769 v dopise svému synovi Janu Rudolfovi:

„Přál jste si vědět, k jakým změnám došlo na oddělní hraběte Hatzfelda. Chci Vám to podrobně vylíčit: je tam sedm odvětví, výdělky banky jsou a budou spravovány mladým Cobentzlem, výnosy z německých dědičných zemí bude spravovat Schlick, odvětví hornictví a mincovnictví mladý Kollowrat, jenž to v mládí studoval, Camerale a poštu atd. starý baron Schmidling, panství v Rakousích a v Čechách, tj. císařská panství baron Neffzer, výnos ze soli

mladý Lamberg jmenovaný Stolersem, von Nadasdy po jeho boku. Taktéž Banát bude řízen naším mladým hrabětem Vrbnou, všichni presidenti a direktori jsou mezitím závislí na Hatzfeldovi. Sděluji vám to, abyste poznal, jaké můžete mít vyhlídky do budoucna. Velká oblast obchodu zůstává pod pravomocí nejvyššího českého kancléře. Víte již, že malý Kollowrat z Prahy byl jmenován vicekancléřem.“⁸ Naproti tomu Chotkův důvtipný společník hrabě Wilczek mu z Vídně napsal: „*Víte přeci, že tu mají rádi novinky a změny.*“⁹ Smysl neustálých reorganizací již nechápali ani jejich aktéři. Reformou z let 1768-1769 měla vyvrcholit centralizační politika započatá Haugwitzovými reformami. V roce 1771 Josef II. chystal naprostou centralizaci státní správy, v jejíž čele měl stát první ministr s ještě většími pravomocemi, než měl kdysi Haugwitz. Původně předpokládal, že tento post svěří Rudolfovi Chotkovi, avšak nakonec skončilo vše jinak.¹⁰

Naneštěstí pro dynastii Chotků, právě v době, kdy se štěstí začalo přiklánět na jejich stranu, začala se u Rudolfa Chotka projevovat ona záhadná choroba. Není známo, zda se mu podařilo v letech 1769-1770 prosadit nároky Státní deputace ve věcech hospodářských. Jeho zdravotní stav se stále zhoršoval, až byl v červnu 1771 donucen k rezignaci. Zemřel měsíc poté. Pokud bychom měli shrnout, co jsme se z edicí, literatury a nových pramenů dověděli o jeho politických názorech, museli bychom Chotkovi přiznat spíše dlouhodobou věrnost správnímu centralismu. V dosavadní literatuře se zdá, že Chotek prodělal po roce 1761 zásadní myšlenkový zvrat – z poslušného služebníka státních zájmů se přes noc stal stavovský rebel, který intrikami poškozoval státní mašinerii. Ve skutečnosti ukazují Chotkovy politické názory spíše pozoruhodnou kontinuitu. Chotek byl a zůstával stoupencem silného soustředění pravomocí a centralizace správy. V tomto ohledu lze souhlasit s názorem F. A. Szabó, který v zastáncích centralismu viděl jeden ze tří hlavních politických táborů na tereziánském dvoře a spojoval jejich politické názory se sympatiemi k merkantilismu starého stříhu.¹¹ Tato charakteristika odpovídá částečně názorům Rudolfa Chotka, ale stejné názory zastávali prakticky všichni, včetně státního kancléře Kaunitze. Chotek však vždy bral v úvahu také reálné možnosti jednotlivých zemí a jejich hospodářskou výkonnost. Jeho kritické poznámky se většinou odvolávaly na technické problémy s provedením reformy a upozorňovaly na hranice reálných možností. K berní a finanční politice státu zřejmě měl kritické výhrady, jsme o nich však informováni jen ze zlomkovitých údajů v osobní korespondenci. Vyplývá z nich, že Chotek se držel merkantilistických stanovisek, zastával regulaci výroby a aktivně podporoval budování průmyslu. Ve svých politických funkcích Chotek mnoho dokázal, ačkoli vypuknutí sedmileté války obrátilo výsledky jeho snah vniveč. Jeho onemocnění a smrt

znamenal ztrátu pro monarchii, ale také pro rod Chotků. Další nadějí rodu se stal kancléřův synovec Jan Rudolf, jenž v té době pobýval na kavalírské cestě.

¹ Tento spor rozebral F. Walter, *Geschichte*, s. 366-421; Týž, *Der letzte große Versuch einer Verwaltungsreform unter Maria Theresia (1764/65)*, *MIÖG*, 47, s. 427-469.

² Walter, *Geschichte*, s. 431nn, 463nn; Beales, *In the Shadow*, s. 134-192; Szabó, *Kaunitz*, s. 64-65.

³ Walter, *Geschichte*, s. 406; Dickson, *Finance*, I, s. 238-247; Szabó, *Kaunitz*, s. 81-99.

⁴ Walter, *Geschichte*, s. 431.

⁵ Srov. Szabó, *Kaunitz*, s. 106-109.

⁶ Walter, *Geschichte*, s. 467.

⁷ K Hatzfeldově kariéře srov. Margarethe Picha, *Der Aufstieg des Grafen Karl Friedrich Hatzfeld zu Gleichen bis zu seinem misglücklichen Versuch ein Prämier-ministerium in internis zu gründen*, *Phil. Diss. Wien 1940*.

⁸ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, Vídeň 2.1.1769, fol. 14r-v. „Il vous interesse de savoir le changement de departement de C. Hatzfeld, je vais bien vous le detailler on en a asez sept branges, les revenus de la banque seront diriger par le jeun Gobetzl, celle von Contributionale in allen deutschen Erb Lander par Schlick, la brange de Berg und Mintzwesen Montanistium, par un jeun Kollowrat qui en a fait l'étude de sa Jeunesse, des Camerale Postwesen etc par le vieu Baron Schmidling, les domains en Autriche et Bohemie das sind die kaiserl. Herrschaften par le Baron Neffzer, dass Salz Gefell par le Comte Lamberg nommer Sstolers der v Nadasdi zugemahlen, tandem in Banat sera diriger par notre Comte Wirm, tous les Presidents et Directeurs sont cepandant dependant du ministre Comte Hatzfeld, Je vous marque ceci pour vous faire connoitre le perspective que vous poures avoir a l'avenir. La grande brange du Commerce reste sous la Direction du Grand Chancelier de Boheme, vous scaves deja que le petit Kolovrat de Prague est nommer come Vice Chancelier.“

⁹ RACH, kart. 110, inv. č. 1474, Jan Josef Wilczek Janu Rudolfu Chotkovi, Vídeň 8.5.1769, fol. 17v.

„Vous connoissez qu'on aime la nouveauté et les changements.“

¹⁰ F. A. Szabó, *Kaunitz*, s. 106.

¹¹ F. A. Szabó, *Kaunitz*, s. 142-154.

V. Nástup osvícené generace

V.1. Cesta za osvícením (1768-1770)

Po tereziánských reformách se však kavalírské cesty staly předmětem kritiky a reformní stát se je rovněž snažil omezit.¹ V roce 1743 vydala Marie Terezie nařízení, jež mělo cesty šlechticů do zahraničí omezit, či zastavit. Nařídila, aby se čeští šlechtici dlící na akademii v bavorském Ettalu okamžitě vrátili do domů.² Napříště měl každý, kdo by chtěl vycestovat do zahraničí žádat dvorskou kancelář o svolení a v roce 1751 tento zákaz ještě zpřísnila. Tato situace přirozeně překážela záměrům mladého hraběte Chotka. Avšak ještě před tím, než obrátíme pozornost k jeho cestě, věnujme se ještě obecné diskuzi o kavalírských cestách a šlechtickém vzdělání. Motivy reformního státu byly poměrně jednoduché. Při zákazu v roce 1743 šlo především o válečnou situaci. Ettal se nacházel na bavorském území, česká šlechta spolupracovala s wittelsbašským kurfiřtem. Dlouhodobou politiku však ovlivňovaly především ekonomické důvody. Cestující kavalíři údajně vyváželi peníze ze země a to odporovalo zásadám merkantilistické ekonomiky. Avšak na druhou stranu tyto důvody nikterak nesouvisí s hlavním problémem osvícenství – s emancipací člověka.

Jak se na kavalírskou cestu dívali osvícenší filozofové? Jak zněl názor těch, kteří se ve druhé polovině století stále intenzivněji zabývali otázkou po osvobození člověka z vlastní nedokonalosti? Ani v této otázce neexistoval jednotný „osvícenský“ názor. Ve většině spisů doznívala humanistická kritika přehnané zvědavosti cestovatelů a důraz na jejich vyzrálost. Hlavní problém viděli mravní filozofové v tom, že kavalíři se vydávají na cesty příliš mladí a snadno pak podléhají svodům cizích zemí, neřestí a „špatného náboženství“. Tento názor ovlivnil také Johna Locke.³ Anglický filosof sepsal na konci 17. století jeden z nejdůležitějších spisů o šlechtickém vzdělání, kde věnoval pozornost rovněž otázce vzdělávacích cest.⁴ Vadilo mu, že mladí kavalíři se vydávají na cesty v období adolescence, kdy jsou jejich morální síly ještě slabé, avšak jejich tělo již má sílu dospělého muže. Mladíci tak cestují v tom nejnebezpečnějším období svého života. Přemýšlivý filozof doporučoval, aby se kavalíři vydávali na cestu buď v útlém dětství s hofmistrem, nebo v dospělosti samostatně. Rozhodně však neměli vycestovat dříve, než po završení 21. roku života. Lockeův postoj ke vzdělávacím cestám byl přese všechno kladný.

Stejně tak Jean-Jacques Rousseau cestování v podstatě doporučoval. V „Emilovi“ odmítal především cestopisy, které mnohým lidem nahrazovaly vlastní cestování a sloužily jim jako hlavní zdroj informací o cizích zemích.⁵ Namísto toho doporučoval poznat vše z vlastní zkušenosti. Zároveň však odmítal „špatné cestování“, jaké se provozovalo do té

doby. Přečteme-li si, co se mu na dosavadních vzdělávacích cestách nelíbilo, zjistíme, že kritizoval především praktiky, obvyklé právě u kavalírských cest. Nelíbilo se mu, když mládež střídá návštěvy dvorů a univerzit, povrchně těká po různých místech a když hofmistři nedbají na její mravní výchovu. Avšak jeho kritika měla i hlubší a obecnější rozměr. Doporučoval, aby cestující věnovali pozornost především venkovu a ignorovali velká města. Cílem cestování totiž mělo být poznání cizích národů, jejich duše a jejich zákonů, jak to doporučoval Montesquieu. Duši a zákony národů však nemohli poznat ve městech, neboť ta byla všude stejná. Proto měli poznávat především venkov, neboť jen tam se projevovala individualita každého národa. Jak podotýká Rousseuův komentátor, cílem bylo vyhledat vhodný domov pro kosmopolitu Emila.⁶

S takovými názory nemohli souhlasit patrioticky zaměřeni myslitelé z habsburské monarchie, kterým šlo především o „obecné blaho“. V jejich pojetí se „obecné blaho“ ztotožňovalo se zájmem státu. Generál Franz Josef Kinský kavalírskou cestu rozhodně odmítal.⁷ Vadilo mu cestování příliš mladých a nevyzrálých hochů, nesouhlasil s tím, že by se měli předčasně vydávat do ciziny, když ještě nepoznali dostatečně svou vlast. Kavalírskou cestu spojoval s odchodem mladíků do světa, viděl v ní tedy jakýsi přechodový rituál. Ve své výchovné práci prosazoval zásadu, že mladým mužům se má dát volnost teprve tehdy, když poznají „zemi, jíž mají v budoucnu sloužit“. Jeho názory částečně připomínají Rousseaua, jenž jej možná skutečně ovlivnil, avšak přitom sledují zcela jiný cíl. Kinského cestovatel nehledá ve své svobodě vhodnou zemi pro vlastní přirozený vývoj, nýbrž navštěvuje cizí země, aby ocenil jedinečnost své vlasti. Kinský se tedy ke kavalírským cestám stavěl spíše odmítavě.

Jiný názor zastával jistý Johann Georg Brand, jehož pojednání vyšlo tiskem v roce 1777.⁸ Vzhledem k tomu, že své myšlenky přednesl ve slavnostním projevu k chovancům Savojské akademie ve Vídni, lze jeho spisu přiznat jistý oficiální význam. Brand doporučoval jakýsi sentimentální model kavalírské cesty, založený na módních myšlenkách Rousseaua a Johna Locke. Na cesty do světa měl mladý kavalír spěchat ihned po ukončení studií. Měl je podniknout v době, kdy již vzdělal svou mysl studiem věd, své vnímání zdokonalil sledováním uměleckých památek a svou chůzi zpevnil poslechem hudby. Na rozdíl od hloupého cestovatele, který knihovny, chrámy grácií a paláce jen zběžně probíhá, prohlíží si Brandův ideální cestovatel vše velmi pozorně a metodicky bystří své estetické vnímání: „*Vnímáním se vzruší jeho smysly. Cítí se stržen silou umění. Jeho představivost ožívá. Jeho pocity se zahřívají.*“ – Tak si osvícený myslitel představoval účinky cest na mladé kavalíry. „*Doba cestování je vznešenému jinochovi dobou, kdy získává zkušenosti: nástrojem se mu*

*stávají vědy a vjemy. Avšak poté, co svou duši zaměří na vnější předměty, aby je vnímal, obrátí ji opět do svého nitra, aby uvažoval a poznával.*⁹

Nelze pochybovat o tom, že Jan Rudolf Chotek očekával svou kavalírskou cestu s podobným nadšením. V roce 1768, kdy se začalo uvažovat o jeho vyslání do zahraničí, dosáhl mladý kavalír věku 20 let. Z hlediska soudobých názorů ještě nedosáhl „plnoletosti“, avšak přitom již měl za sebou první symbolický krok na cestě k dospělosti. V roce 1767 totiž získal titul císařsko-královského komoří, jenž se obvykle předával až po dosažení 21. roku.¹⁰ Avšak teprve „cestou po zemích“ měl dosáhnout skutečné zralosti. Pravděpodobně se od počátku předpokládalo, že během cest dostane neobvyklou volnost ve volbě svých sociálních kontaktů a míst, která navštíví. Jan Rudolf se proto mohl těšit na setkání s nejvýznamnějšími mysliteli své doby. Dosud mu totiž jeho preceptoři vnucovali spíše snůšku staromódních názorů na člověka a přírodu. Podívejme se, jaké znalosti musel mladý projevit při oné veřejné disputaci v roce 1760, kdy dosáhl věku 12 let. Zachycuje je výše zmíněný spis „Základní myšlenky o některých vědách“.¹¹ Francouzsky psaný sled otázek a odpovědí se věnuje theogonii, heraldice, architektuře, astronomii, geografii a nakonec náboženství. V tomto kánonu je nápadná absence přírodních věd, naproti tomu historie se řadila k výuce geografie. V rámci výkladu o jednotlivých zemích se Chotek dozvěděl i cosi o jejich dějinách a navíc mu jeho učitelé zprostředkovali i jakési základy aristotelského učení o třech druzích politického zřízení. Jednalo se však o nauku velmi zkreslenou. Jan Rudolf se rozlišoval totiž pět druhů politického zřízení: monarchii, despotii, aristokracii a smíšenou vládu. Za nejlepší považoval poslední typ.¹² Věděl, že v aristokracii vládne šlechta a že ve smíšeném politickém zřízení se na moci podílejí také stavy. Avšak, co jsou stavy? Jan Rudolf věděl, že stavy jsou šlechta, klérus, někdy k nim patří také „lid“ (*peuple*). Příklady pak hledal pouze v zahraničí. Snad právě proto neuvádí mezi stavy měšťanstvo. Jeho odpovědi mohou působit kuriózně, ale musíme je chápat jako jistou hru s tradičními koncepty, která velmi nepřímou a postupně označovala vlastní současnost. Nicméně v těchto kuriózních hodinách zeměpisu se rodily názory budoucího státníka a stavovského vůdce. Ještě zvláštnější však byl výklad o astronomii. Mladý Chotek se dověděl o existenci planet a slunce a uspořádání vesmíru. Jeho preceptoři mu sdělili, že existují tři systémy: kopernikovský, ptolemaiovský, karteziánský a systém Tychona de Brahe. Za nejlepší výklad vesmíru považoval Jan Rudolf ptolemaiovský systém, neboť prý nejlépe vysvětluje pohyby těles na zemi. Znamená to, že v polovině 18. století zastával názor, že země je středem vesmíru a slunce kolem něj obíhá...

Na své cestě osvícenou Evropou byl Jan Rudolf zajisté konfrontován s jinými názory, avšak ještě dříve, než mohl vyrazit, vyslal jej otec na zkušenou do Čech, kde měl poznat práci

krajských úřadů. Pro úřední praxi vyhlédl Jan Karel Chotek krajský úřad v Čáslavi, na jehož území měli Chotkové své državy. Kromě krajského úřadu však mladý Chotek poznával i život v Praze a nejspíše i zde studoval i práci zemských úřadů.¹³ A zatímco se mladý kavalír nudil na krajském úřadu v Čáslavi, urození rodiče se věnovali přípravám jeho velké „cesty po zemích“. Trápila je především otázka, koho vybrat Janu Rudolfovi za společníka. Dědic rodového majetku totiž neměl žádné sourozence, takže mu scházela dostatečně urozený souputník.

Jan Karel se nakonec obrátil na hraběte Josefa Augustina Wilczeka (1752-1828), jehož otce znal již z dob společné služby v Itálii za války o dědictví rakouské.¹⁴ Další dopis napsal již Wilczekovi sám Jan Rudolf a velmi žoviálním tónem, jenž byl u této generace šlechtické mládeže zřejmě obvyklý, mu popsal plánovaný průběh cesty: „*Vydám se odsud do Itálie a počítám, že se tam zastavím na zimu až do počátku jara. Poté co pečlivě procestuji tyto teplé oblasti se obrátím do Francie, pro kterou jsem vyhradil půl roku. Abych pak využil zbylého času, což bude asi šest či sedm měsíců, podívám se do Nizozemí [tj. Belgie – pozn. I.C.] a do Holandska a pak na dvory v Říši.*“¹⁵ Oficiální povolení k cestě měl obstarat nejvyšší kancléř, Wilczek si s tím neměl dělat starosti. Vzhledem k tomu, že rodina vzdáleného bratrance by svému synovi takovou cestu nemohla zajistit, znamenala pro něj tato nabídka velkou šanci. 11. října 1768 odpověděl Janu Karlovi ve zdvořilém dopise, kde s nadšením přijal jeho šlechtinou nabídku a svolil ke společné cestě s Janem Rudolfem. Aby dostatečně objasnil vznešený původ své náklonnosti, připojil k dopisu i působivou apoteózu přátelství, v níž opěvoval vlastnosti svého vzdáleného bratrance: „*Miluji vznešené duše, neboť jenom ony dokáží propůjčit přátelství jistou vznešenost. Většina mužů se k tomu, co nazývají přátelství staví podobně jako kdyby měli kupovat nábytek nebo dům! Pěstujte můj bratranče tuto šťastnou citlivost, ved'te ji k dobru a budete tak šťastný, jak to jen na tomto světě je možné.*“¹⁶ Dodejme, že Wilczek již tehdy zřejmě působil v nižším úředním postu na Guberniu v Miláně. Na svého společníka tedy počkal v severoitalské metropoli.

Jako podmínku ke svému souhlasu si také stanovil, že mu státní kancléř musí zaručit, že mu po návratu z kavalírské cesty vrátí všechny tituly a post, který v Milánu zastával. Kromě vznešeného společníka však mladý kavalír musel dostat ještě učeného hofmistra. Jan Karel jej získal rovněž začátkem října 1768. Víme o něm pouze tolik, že se jmenoval Primisser a že patřil nejspíše k oněm chudým absolventům univerzitního studia, kteří se museli žít v nedůstojných podmínkách jako vychovatelé ve šlechtických rodinách.¹⁷ Soudě podle pozdější korespondence pocházel nejspíše z University v Innsbrucku.¹⁸ K jeho úkolům patřilo psaní cestovního deníku a péče o zdraví svého svěřence, takže byl spíše sluhou než

vychovatelem.¹⁹ Ani on to se svými šlechtickými chovanci neměl lehké. Během cesty musel od obou kavalírů leccos spolknout a v srpnu 1770 jej nakonec oba šlechtici poslali předčasně domů. V té době před nimi byla již jen zpáteční cesta přes Německo do Vídně a oba měli za to, že Primisser jim už nebude nic platný. Pokud jej tedy hrabě Rudolf označoval tradičním výrazem jako „mentora“ zajisté přeháněl. Šikanovaný vzdělanec měl k takové pozici velmi daleko, ačkoli jeho dopisy Janu Karlovi ukazují, že svá příkoří snášel skutečně hrdinsky. K výpravě patřili ještě asi dva sluhové,²⁰ podle jména byl aspoň jeden z nich Čech. V dopisech mu dokonce říkali „starý dobrý Bláha“²¹, což svědčí o dobrém vztahu. Jan Karel však radil svému synovi, aby si v každém městě najal alespoň dva lidi znalé místních poměrů.

Zhruba v polovině října již byly přípravy u konce, oficiální povolení již nejvyšší kancléř skutečně obstaral a mladý kavalír mohl vyrazit. Před Janem Rudolfem se otevřela cesta, jež ho měla uvést do kontaktu s největšími filozofy osvíceného století, cesta, kterou můžeme právem označit jako „pouť za osvícením“. První zastávkou obou kavalírů se však měla stát Itálie a tam je čekaly spíše pamětihodnosti, než filozofické diskuze. Podle plánu se hlavním cílem měla stát Francie. Tuto myšlenku zřejmě prosadil Jan Karel s Rudolfem, kteří předpokládali, že jejich dědic má stejná očekávání jako měli oni v jeho věku. Nakonec vše dopadlo úplně jinak. Jan Rudolf strávil téměř celý rok 1769 v Itálii a na Francii mu zbyl jen necelý půlrok. Tuto změnu způsobily dvě mimořádné události: svatba arcivévodkyně Amálie s vévodou parmským a svatba arcivévodkyně Marie Antoinetty s francouzským dauphinem. Jan Rudolf totiž vycítil, jaká šance se mu zde nabízí, a snažil se, aby byl přijat do svatebního průvodu obou arcivévodkyň.

V době, kdy vyrazil do Itálie, však ještě nebylo definitivně rozhodnuto o termínu obou cest a navíc se oba svatební průvody neuvěřitelně zpomalily. Čekání v Itálii a ve Francii nakonec vedlo k tomu, že se původní časový rozvrh zcela zhroutil. Nicméně zpočátku šlo vše podle plánu. První úsek cesty vedl do Linze a odtamtud přes Innsbruck do Milána, kde Jan Rudolf učinil první delší zastávku. Ve skutečnosti však pro něj bylo cizinou již samotné Tyrolsko. Z Innsbrucku psal s údivem rodičům o tom, kolik osvícenosti našel v salónech tamější šlechty. Jan Karel i Rudolf znali Tyrolsko velmi dobře z dob své dřívější služby, takže jim postoj jejich dědice připadal zábavný. Jeho matka napsala skeptickému cestovateli uštěpačně: „*Jsem zaskočena tím, že si o tobě innsbrucká šlechta povídá, že jsi o nich prý měl takové špatné mínění. Myslíš si snad, že mimo Paříž není nic dobrého? Rozumní lidé žijí na všech místech a mnohdy jsou méně provinční než lidé ve velkých městech a mívají mnohem lepší výchovu, což se dozvíš teprve během tvé cesty po celé Říši římské, kde šlechta žije na venkově a jejich děti jsou zcela okouzující.*“²²

Jan Karel pragmaticky připomněl hlavní zásady vzájemné korespondence. Jan Rudolf měl pravidelně psát rodičům, strýci Rudolfovi nemusel psát stejně často, protože Jan Karel s ním bude všechny dopisy číst společně. Mladý cestovatel jej však měl v každém dopise pozdravit a popřát mu dobré zdraví. Jan Rudolf tak samozřejmě činil, ale kromě toho udržoval přeci jenom ještě paralelní korespondenci s nejmocnějším členem rodiny. Jan Karel připomněl synovi také dohodnutý plán cesty – karneval měl strávit v Florencii, Velikonoce v Římě, v dubnu již měl dorazit do Neapole a v létě se vydat do Francie. Kromě toho upozornil syna na to, aby se choval slušně k hofmistrovovi a ke svému bratranci Wilczekovi. Starostlivý otec se o něm dověděl, že je prý „zádumčivé povahy“²³, ale přesto doufal, že se spolu sžijí a budou se vzájemně vzdělávat v konverzaci.

Setkání obou mladých kavalírů v Miláně všechny obavy rozptýlilo. Jan Rudolf tam dorazil asi 10. prosince 1768. Ubytování a společnost mu poskytli zpočátku bývalí spolubojovníci jeho otce, kteří vesměs zastávali vysoké posty ve vojenské správě. Josef Augustin Wilczek jej však uvedl do vznešených kruhů nejvyšších představitelů civilní správy. Hlavní postavou zde byl šéf Gubernia Carlo hrabě Firmiani, šlechtic z prohabsburského rodu, jenž pocházel z tyrolsko-italského pomezí. Jan Rudolf okamžitě napsal rodičům, že zvěsti o Wilczekově uzavřené povaze se naprosto mýlily.²⁴ Rovněž Jan Karel dokázal ocenit Wilczekovu vstřícnost a vyzval syna, aby mu byl vděčný za to, že mu zprostředkoval vstup do učené společnosti kolem hraběte Firmiana. Připomněl přitom výchovný cíl „cesty po zemích“: „*Je téměř jisté, že za tu poctu, že tě hrabě Firmian přizval ke svým učeným konverzacím vděčíš Wilczekovi, a to, že si on získal v Miláně velkou oblibu je nejenom zásluha jeho vědění, nýbrž také jeho ctností. Jeho život je v souladu s křesťanstvím a za to jej odmění Bůh.*“²⁵ Chotkovy dopisy ukazují, že se v Miláně věnoval především společenskému životu a navštěvoval salóny vznešených osob.

Již na Nový rok 1769 vyrazil vědychtivý šlechtic na další cestu přes Bolognu, Florencii a Pisu do Říma. Přirozeně, že ve velkovévodství toskánském udělal určitou zastávku, takže do Věčného Města dorazil až 14. února 1769. Ještě předtím se však výprava rozrostla o nového člena. Jednalo se o jistého hraběte d'Armancourt, jenž se vypravil z Vídně, aby uskutečnil dlouho odkládanou kavalírskou cestu do Říma, Florencie a Neapole. O jeho návštěvě informoval se šibalským tónem Jana Rudolfa Chotka jeho otec. Zpráva působila zvláště, neznámého šlechtice nikdo neznal a přesto jej doprovázel mladý hrabě Dietrichstein a hrabě Harrach, tedy velmi vznešení kavalíři starých dvorských rodin. Navíc se v příštím dopise Jan Rudolf dozvěděl, že tajemný šlechtic se vlastně jmenuje hrabě Namur a nakonec se z něj vyklubal dokonce hrabě von Falkenstein! Dále již starý hrabě Chotek nemusel nic

vysvětlovat. Neznámým cestovatelem nebyl nikdo jiný, než sám císař Josef II., jenž chtěl pod cizím jménem navštívit Apeninský poloostrov. „*Inkognito Jeho císařské výsosti by Vám nemělo připadat tak zvláštní jako Wilczekovi, neboť jste na to už zvyklý,*“ dodala v dopise starostlivá matka.²⁶ Hrabě Falkenstein a jeho bratr měli doprovázet Chotka s Wilczekem na jejich cestách Itálií až do Milána. Zdá se, že obě skupiny se nakonec oddělily již v Římě. Výprava zde chtěla shlédnout volbu nového papeže, ale ukázalo se, že konkláve se bude rozhodovat velmi dlouho. Osvícení šlechtici se přesto zdrželi určitou dobu. Jan Rudolf zůstal ohromen intrikánským prostředím římské šlechty, ale nakonec podal rodičům poměrně příznivý obraz tohoto společenství: „*Obecně řečeno, římská společnost je velmi dobrá. Jsou tu domy, kde se přijímá každý den, jiné mají předem určené dny a hodiny. Kněžna Albani, sestra dědičné kněžny modenské, vévodkyně Poli, vévodkyně Brachiano, kněžna Doria rozená Carignano jsou velmi milé dámy, s nimiž je snadná konverzace. Je tu mnoho cizinců všech řečí a všech národů. Tím pádem jsou koterie zajímavější a pestřejší. Z toho pro nás plyne dvojitá výhoda, neboť nás to zároveň připravuje na zvyky země, kam pojedeme.*“²⁷ Tím měl bystrý pozorovatel zřejmě na mysli Francii. Nicméně prozatím se oba kavalíři nacházeli na Apeninském poloostrově a i zde mohli vybírat z různých zemí. Vzhledem k tomu, že konkláve se stále nechýlilo ke konci, rozhodl se v dubnu Chotek s Wilczekem, že vyrazí do Neapole, aby využili čas. Město pod Vesuvem se stalo oblíbeným cílem kvůli antickým památkám v okolí, avšak na sklonku 18. století již přitahovala i krásná krajina jižní Itálie. K cestovatelům prodechnutým sentimentálním nadšením nad vznešeností přírody patřil i Jan Rudolf Chotek. Podívejme se, jaké nadšení vzbudil ve šlechtickém cestovateli pohled na Neapolský záliv:

„*Byl jsem uchvácen krásou této země, jež je skutečnou zemí zaslíbenou, zemí čarovnou: zavlažovací kanály, jež protínají louky, a vlévají se do moře, olivy, fíkovníky, pomerančovníky zasazené v řadách uprostřed plání tak krásných, až oči přecházejí. Lesy plné plodných stromů, nejúchvatnější obzory, nejpestřejší výhledy, které jsou na cestě k městu stále krásnější a krásnější. Ale to, co mě překvapilo nejvíce, je pohled na moře, jež jsem zatím viděl jen z dálky, když jsem byl v Toskánsku a v Římě. Je to dozajista ta nejkrásnější podívaná, jež se nabízí lidskému zraku. Zjevila se mi nekonečnost, jež snad nemá břeh ani hranice a dala mi pocit, jaký jsem dosud nezažil. Nedokážu vyjádřit radost, kterou mi to způsobilo.*“²⁸

Zdá se, že v Neapoli se oba kavalíři opět věnovali spíše společenskému životu, než studiu antických památek. Svůj pobyt zde však prodloužili hlavně kvůli malárii. V létě se totiž nedoporučovalo cestovat přes nebezpečné oblasti střední Itálie. Nacházely se tam rozsáhlé močály a z nich se v letních vedrech šířila malárie. Jan Karel, jenž Itálii dobře poznal za své

vojenské služby, důtklivě nabádal syna, aby neriskoval život a raději zůstal v Neapoli. Mladý kavalír proti tomu nic nenamítal. Z dopisů jeho strýce Rudolfa se dozvídáme, že jej v Neapoli poutaly zřejmě i jiné činnosti. Starostlivému ochránci se totiž donesly zprávy o tom, že jeho synovec se v Neapoli stýká s ženami nepříliš dobré pověsti. Okamžitě sedl a napsal Janu Rudolfovi rychle osobní dopis, v němž jej vyzval, aby dbal na svoji pověst a rychle s těmito pošetilostmi skončil.²⁹ Zároveň jej ujistil, že jeho otcí o tom nic neřekl. Jan Rudolf vzápětí odvětil, že se jedná o pomluvy, jež šíří manželka hraběte Kaunitze, který v Neapoli působil jako vyslanec. Sama prý není u místní šlechty příliš oblíbená. Pro nás je podstatné, že aféra nepřímo dokládá určitou změnu v rodinných vztazích. V době Václava Antonína Chotka by otevřenost v takovéto věci byla nepředstavitelná. Neapol poutala celou výpravu až do poloviny září 1769. Teprve 20. dne tohoto měsíce napsali rodičům z Říma, kde se zastavili kvůli novému papeži. Klement XIV. byl zvolen v květnu téhož roku. Mladý kavalír si u něj vyjednal audienci a přijal od něj pozeňání.³⁰ Z dopisů strýci Rudolfovi se pak dozvídáme, že nástup nového papeže vyvolal již tehdy obavy o další osud jezuitského řádu. Jan Rudolf evidentně nepatřil k stoupencům jezuitů. V souladu se stereotypními představami a skandální literaturou vinil jezuitu ze všeho možného a radoval se z toho, že je snad konečně potká stejný osud, jakého se jim dostalo ve Francii a Španělsku. Úvaha byla zřejmě míněna jako důkaz jeho státnických schopností, ale u svého strýce tímto postojem sympatie nezískal. Nejvyšší kancléř odvětil synovci v rozsáhlém dopise, že jezuitský řád se sice dopustil mnohých chyb, ale zároveň mu vděčíme za mnoho dobrého. Zjednodušující odsuzování se mu protivilo.³¹

Tentokrát se však cestovatelé nezdržovali v Římě příliš dlouho. Sezóna se chýlila ke konci a Chotek měl být již dávno ve Francii. Příjezd arcivévodkyně Amálie do Parmy promeškal, protože k němu došlo v době, kdy musel zůstat v Neapoli, ale čekala jej ještě další návštěva Toskánska, Milána a důkladná prohlídka Janova. Pro průběh trasy je důležité, že oba bratřenci se v Toskánsku oddělili. Wilczek znal už oblast střední a severní Itálie příliš dobře, takže nechal svého českého společníka, aby poznával Sienu a další města, zatímco sám odjel napřed do Milána, aby tam opět kultivoval svého patrona, hraběte Firmiana. Přechod přes Alpy do Francie se nakonec značně opozdil. Došlo k němu až počátkem ledna 1770. Asi dva týdny strávili Chotek s Wilczekem v Lyonu a v únoru 1770 se již nacházeli v Paříži. Svatební průvod arcivévodkyně Marie Antoinetty se však ještě ani nevydal na cestu, takže oba šlechtici museli hledat náhradní program. Vzhledem k tomu, že neměli v úmyslu studovat v Paříži na některé z místních škol, rozhodli se raději využít zbývajícího času k návštěvě Nizozemí. Země, kterou obdivovala generace rodičů, se již v 70. letech nacházela za zenitem své slávy. Hlásily se již první příznaky krize, která nakonec vyústila v „holandskou revoluci“ a v zánik

republiky. Ani Jan Rudolf Chotek neměl z obyvatel této země příliš příznivý dojem. „*Vše se třpytí, vše se leskne. Jenom škoda, že se tato láska ke kráse nepřenesla také na obyvatele, kteří – jak se zdá – dávají ve svém oděvu a vystupování přednost špíně a nepořádku.*“³² Z hlediska dynastických tradic je zajímavé, že cestovatelé navštívili také Leiden.³³ Zdá se, že této návštěvě nepřisuzovali takový význam, ačkoli u otce vyvolala zmínka o holandském univerzitním městě vzpomínky na jeho vlastní studia. Ze zvědavosti se cestovatelé vydali také do Zerstu, kde si chtěli prohlédnout „ochranovské“.³⁴ Jednota bratrská je však zajímala spíše jako turistická atrakce, katolickou církev opustit nechtěli.

V březnu 1770 se výprava vrátila do Paříže. Ačkoli čas strávený ve francouzské metropoli věnovali hlavně společenským povinnostem, přeci jenom nelze tvrdit, že by se vyhýbali myšlenkovému kvasu osvícenské společnosti. Navštěvovali totiž filosofický salon barona d’Holbach.³⁵ Tento šlechtic žil v Paříži již delší dobu a ve svém paláci skýtal útočiště nejpřednějším myslitelům francouzského osvícenství. Podle některých badatelů ve skutečnosti vydržoval dvě společnosti: jednu užší, kde se scházel s pařížskými literáty, a jednu širší, v níž přijímal zahraniční hosty, kteří přijížděli do Paříže na svých kavalírských cestách. Chotek patřil nejspíše ke druhému okruhu. Z jeho deníku se však dozvídáme, že tato širší společnost se od okruhu pařížských filozofů nijak zvlášť neoddělovala. Chotek se tu setkával s Diderotem, d’Alembertem i Claudem Adrienem Helvétiem. Výčet návštěvníků byl často mnohem delší. 6. května si Chotek zapsal do deníku: „*Večeřeli jsme u barona d’Holbach s abbé Moreletem, doktorem Roux, Marmontelem, princem de Gleichen.*“³⁶ K častým návštěvníkům patřil také jistý abbé de Loge.³⁷ Činnost kroužku se samozřejmě neomezovala jen na jídlo. Pokud některý z návštěvníků pracoval na novém díle, bylo obvyklé, že z něj v salonu přednášel. Tak zde Marmontelle četl předmluvu k „Inkům“,³⁸ Diderot přinesl nové vydání Encyklopedie³⁹ a abbé Loge ukázal Chotkovi nové Pojednání o výchově, na němž právě pracoval. Hlavní náplní kroužku však byly samozřejmě diskuze. V prvním záznamu o Holbachově cotterii píše Chotek, že se mluvilo hlavně o Voltairovi.⁴⁰ Jiné poznámky však dávají tušit, že témata se řídila aktuálními politickými událostmi. V roce 1770 vyvolaly velkou pozornost nepokoje v Anglii spojené s vystoupením Johna Wilkese, ale většinou se debatovalo o vnitřních francouzských problémech. Další osvícenou společností, kterou Chotek navštěvoval, byl salon markýze de Mirabeau.⁴¹ Zde se scházeli převážně „ekonomové“, tedy stoupenci hospodářského směru, jemuž dnes říkáme fysiokratismus. Chotek si loajálně poznamenal, že Mirabeau hovořil s velkou úctou o velkovévodovi toskánském i o císaři. Mirabeauův salon však navštívil všehovšudy jednou.

Kromě této osvětlené společnosti zavítal mladý kavalír také do domů vznešených rodů a několikrát se podíval i ke královskému dvoru. Z jeho líčení vyplývá, že pařížská společnost se dělila v podstatě do dvou naprosto odlišných světů. Zatímco společnost filozofických salonů byla v omezené míře otevřená a prezentovala se hlavně kritickým duchem, aristokratické salony byly spíše divadlem hierarchie a život v nich se řídil strnulou obřadností. Jan Rudolf Chotek se od svých krajanů dozvěděl, že mnozí cestovatelé musí v Paříži roky čekat na to, než se v salonech vznešených rodů dočkají otevřeného přijetí a jistých výsad. Z toho důvodu jej jistě potěšilo, s jakými poctami jej přijala ve svém paláci vévodkyně de la Marche.⁴² „Dvorní dáma vyšla ven, aby nás uvítala (první výsada), byl tam velký okruh lidí, paní de la Marche se zdvihla a udělala několik kroků vstříc k nám (druhá výsada), nakonec nás políbila po francouzském způsobu (třetí výsada).“⁴³ Jan Karel Chotek se díval na podobné obřady s jistým odstupem. „Milý synu,“ napsal, „popis ceremonielu, neboli etikety, kterou jste zažil u paní hraběnky de la Marche mne vážně pobavil. Víím ze zkušenosti, jak obtížné to je, dosáhnout nenuceného přijetí do jejich coterií. Udělal byste chybu, kdybyste kvůli nedostatku času vynechával vznešené rody.“⁴⁴ Nicméně současně s tím zavítal mladý Chotek i do společností nejvznešenější – ke královskému dvoru.

K první návštěvě došlo zřejmě počátkem května 1770. „Naše představení u dvora byla velmi nudná záležitost. Jenom touha spatřit královskou rodinu a pana dauphina může obhájit strnulost tohoto ceremonielu,“ napsal o této návštěvě otcí.⁴⁵ Do cestovního deníku zapsal mladý kavalír obsáhlejší podrobnosti. Na cestu vyrazili v 8 hodin ráno, na silnici potkali ohromující množství vozů. Dvůr se vrátil v půl jedné odpoledne. Jednalo se zřejmě o jednu ze slavností, jež provázely sňatek dauphina s Marií Antoinettou. 21. června se Chotek opět vydal do Versailles, aby shlédl pokračování těchto oslav. Teprve ve dnech 23. a 25. června však oba turisté vykonali prohlídku galerií a jiných pamětihodností ve Versailles. Jan Rudolfa Chotka zaujal proslulý portrét Ludvíka XIV. jako olympského Boha Dia s jeho božskou rodinou. Prohlídka stále funkčního zámku se tedy vyznačovala rysy moderního turismu. Nesmíme zapomenout, že Versailles se staly vyhledávaným cílem samy o sobě, a to již v době starého režimu. Šlechtického cestovatele však zajímala i královská rodina a ta se zdržovala spíše na venkovských rezidencích v okolí Paříže. Již začátkem května navštívil Jan Rudolf královský dvůr v Neufville a viděl tam dokonce lever du roi. I tato událost však měla daleko k osobnímu setkání. Zahraniční návštěvníci čekali ve velkém počtu v předpokojí, obřad se odehrával v králově ceremonielní ložnici. Král prý čekal napolo oblečen na „nejpřednějšího člena svého dvora“, jehož při obřadu osloví. Poté prochází předpokojem, kde mu jsou vyjmenováni všichni zahraniční návštěvníci a každý mu je představen. Král prý se na

každého podívá, aniž by mu však řekl jediné slovo. Cizince představují vyslanci jejich země. Po králi přicházejí na řadu dauphin a *enfants de France*. Janu Rudolfovi se však nepodařilo vidět královský dvůr příliš často, takže se ještě před odjezdem z Francie rozhodl navštívit dvorskou společnost v Compiègne. „*Je tam možno vidět krále, jeho rodinu a celou tu pozlacenou skupinu, jež řídí osudy Francie. Styděl bych se, kdybych odtud odjel, aniž bych mluvil s těmito polobohy,*“ napsal otcí⁴⁶. Bohužel zvědavý kavalír již nenapsal, co v Compiègne nakonec spatřil.

Na konci července se Jan Rudolf Chotek pevně rozhodl opustit Francii a vydat se na cestu za poznáním tehdejšího Německa. Jeho poznámky ukazují, že znal z vlastní četby velmi dobře současné německé spisovatele, stejně jako mnohé osvícenské filosofy. Tento zájem se odrážel i ve výběru hostí. Kromě dvorů a univerzit totiž cestovatelé navštěvovali také některé věhlasné učence. Chotek vyrazil k Německu přes Štrasburk a Metz, kde navštívil hraběnku Marii Annu, jež žila v klášteře voršilek v Metz. Jan Rudolf zjistil, že tetě se daří dobře a vypadá prý mnohem zdravěji, než před sedmi lety, kdy navštívila Čechy. Po Štrasburku už před ním stála jen cesta přes „*Allemagne littéraire*“. Ještě před tím však považoval za nutné propustit nebohého hofmistra Primissera. Již v březnu 1770 psal Jan Rudolf otcí, že Primisser je jim jen na obtíž, ve společenském životě jej nevyužijí a musejí platit za jeho zavazadla a další výlohy. Otec tenkrát doporučil, aby jej nechali v Paříži, kde měl poznat terén před návratem obou kavalírů z Nizozemí. Starostlivá matka upozornila syna, aby si Primisserovo propuštění rozmyslel: „*Tento člověk ti byl dán jenom proto, aby psal žádosti a staral se o tebe, kdybys onemocněl.*“ V březnu ovšem Jan Karel sám vybízel syna, aby se jal šetřit a hofmistra propustil. K bolestivému kroku se Jan Rudolf nakonec odhodlal až v polovině srpna ve Štrasburku. Těžce se s ním prý rozloučil a zanechal ho ve městě, zatímco sám pokračoval v cestě přes Německo. Primisser si však také hleděl svého, takže ještě ze Štrasburku napsal Janu Karlovi, aby mu připomněl své zásluhy a nepopíratelné úspěchy. Jan Karel napsal synovi, že se dověděl o chvále, kterou si zasloužil Primisser i sluha Jean. Oba prý budou odměněni za svou věrnost a oddanost. „*Přeji si pouze, abyste nelitoval Vašeho odloučení,*“ vyzval svého syna⁴⁷.

V září 1770 se Jan Rudolf konečně dočkal. Vstoupil na německou půdu, což mu opět dalo příležitost k literárnímu výlevu: „*Překročil jsem Rýn a již se nacházím v Německu, v ohromné zemi, kterou ovládá tři sta červíků, ale přesto tím neztrácí nic ze své sladkosti. Rýn, jenž Římané nikdy nepřekročili bez moudré úvahy a za nímž naši dnešní Galové našli vždy jen porážku. Zdá se, že se tím naplnilo právo, jež si příroda vyhradila pro ty, kteří narušují hranice říší...*“⁴⁸ Po přechodu Rýna zaměřily kroky říšských patriotů do Bádenska.

V Rastattu si prohlédli zámek a v Karlsruhe se setkali se samotným markrabím. Jana Rudolfa zaujala v Bádensku náboženská tolerance vůči katolíkům, alespoň v jeho očích to tak vypadalo. O markrabím si poznamenal, že vypadá jako oddaný stoupenec domu rakouského. Hlavní pozornost však věnoval obrazové galerii. 6. září se výprava přesunula do Mannheimu, rezidenčního města kurfiřtů falckých. I zde věnoval Jan Rudolf nejvíce pozornosti galerii. Kromě obrazů cestovatele zaujala koruna „zimního krále“ Friedricha Falckého. Jejich průvodcem se tu stal jakýsi plukovník Görk. V jeho doprovodu se odebrali na zámek Schwetzingen, poblíž Mannheimu, kde si falčtí kurfiřti vybudovali nádhernou rokokovou rezidenci. Z komplexu budov v zámeckém parku zaujal Chotka chrám Minervy. Poznamenal si však o něm, že je příliš úzký. Mnohem větší zvědavost vyvolal samotný kurfiřt. „*Nikdy se mu neprotivilo něžné pohlaví, ale vždy zůstal věrný svým metresám,*“ poznamenal si Jan Rudolf. „*Jeho vládnoucí kráska je Němka. Bývala vévodkyní. Není pěkná, ale dobře stavěná. Nikdy neměl slabost pro ženy a ony zase nikdy neměly tolik moci nad jeho duchem, aby mohly rozhodovat o štěstí či neštěstí ostatních osob.*“⁴⁹

Z Falce se mladí kavalíři vypravili do Frankfurtu nad Mohanem a Hesenska. V říšském městě Frankfurtu si prohlédli kostel, kde se korunují římsští císaři, předměstí Römer a jiná místa spjatá s říšskými institucemi. Vše, co stálo za shlédnutí prý stihli do 10 hodin dopoledne. Zbytek pobytu ve Frankfurtu věnovali opět společenským povinnostem. Hlavním kontaktem se jim stal hrabě Neipperg, jehož rod proslul v habsburských vojenských službách. Kromě něj však navštívili také jistého lékaře Senkenberga, který jim ukázal svou knihovnu a nemocnici, kterou založil. Na hostině u Neipperga prý bratranec Wilczek podlehl kouzlu jisté madam de Berberick. „*Je to okouzlující žena,*“ zapsal si Chotek. „*Můj stoický bratranec se jí musel podrobit, dozajista příští den, kdy má tu čest sedět vedle ní u tabule. Má hudební talent jako Castelpagan, ale méně života, než ona, ale zato více sladkosti a citlivosti.*“⁵⁰ Z Frankfurtu vedla cesta do Mohuče. Zde se Chotek s Wilczekem seznámili s tím, jak vypadá dvůr osvětleného katolického hodnostáře. Kanovník Karl Theodor Dalberg, s nímž se seznámili již v Paříži, jim vyprávěl o změnách, které arcibiskup zavedl na svém dvoře. „*Je skvělé, že omezili svátky a zároveň rozmnožili povinné mše. To zabrání v naší zemi důsledkům, které vzejdou z tak moudrého opatření. Idea svátku zůstane stále přítomná v myslí řemeslníků a tato lenost je přiměje k tomu, aby hledali hloupé výmluvy pro to, aby zaháleli, nebo aby tancovali v kabaretu, zatímco na venkově se tím zcela naruší každodenní život rolníků, kteří tím jsou povinni hledat alespoň v některé dny Boha ve své blízkosti.*“⁵¹ I zde však patriotické cestovatele zaujala osoba samotného kurfiřta. Miloval prý lov a jiné světské záliby. Jako pravý osvícený vladař však zároveň podporoval vědy a umění. Vyržoval tedy

slavného básníka Wielanda, jenž na něj napsal panegyrik a od té doby žil v Erfurtu z kurfiřtské renty. Dalším znakem, jenž Chotka zaujal, bylo patriotické smyšlení německých knížat. S povděkem zaznamenal, že mohučský a falcký kurfiřt podporují jednu německou divadelní skupinu. „*Rád vidím, když naši němečtí panovníci podporují národní divadlo,*“ zapsal si do cestovního deníku.⁵² Zdá se, že český šlechtic se považoval za příslušníka německého národa.

Cesta podél Rýna však Chotka s Wilczekem nakonec zavedla i na dvory dalších duchovních kurfiřtů. Nejprve byl na řadě Trevír, jehož světící biskup Hontheim proslul jako výrazný katolický myslitel, píšící pod jménem „Febronius“. Ačkoli mu Chotek měl odevzdat psaní od kanovníka Dalberga, nezastihl jej, a tak minul jednoho z nejvýznamnějších autorů katolického osvícenství. V Kolíně nad Rýnem navštívila výprava záměcky Brühl a Augustusburg, jež patřily již dlouhá desetiletí k tradičním cílům cestujících kavalírů. I zde patřila hlavní pozornost galerii, kde Chotek obdivoval především malíře „římské školy“. Poznamenejme, že návštěvy galerií plnily v tomto typu kavalířské cesty velmi důležitou úlohu. Chotek sledoval umělecká díla pozorně, zapisoval si do cestovního deníku své postřehy a nejspíše prakticoval vědomě „estetickou výchovu“. Při popisu galerie kolínského kurfiřta podrobil velmi podrobné analýze Rubensovy obrazy.

Z Kolína již cesta vedla do Düsseldorfu, kde se zvědavý cestovatel setkal s mladým filosefem Friedrichem Heinrichem von Jacobi. Chotek nabył z jejich prvního rozhovoru dne 22. září 1770 dojmu, že se z něj zrodilo „*skutečné přátelství a vzájemná náklonnost*“. „*Był to jeden z nejkrásnějších dnů mého života,*“ poznamenal si.⁵³ Ačkoli s filosofickým přítelem nestrávil mladý kavalír příliš dlouhou dobu, vyměnili si spolu ještě několik učených dopisů. V jistém smyslu zde kavalíři poznali jakousi německou obdobu pařížských filosofických salonů. Setkávali se tu hrabě Nesselrode, básník Gleim a Sophie de la Roche. Poslední dva jmenovaní však nebyli přítomni, v salonu se četly jenom jejich dopisy. Kromě nich navštěvovala společnost i jistá Mademoiselle Falbner, jež se zřejmě sama zabývala literaturou⁵⁴. Společnost literárních diletantek rozrušila mladého kavalíra natolik, že se posléze pokusil organizovat podobné čtenářské společnosti i ve Vídni.

Nicméně Düsseldorf výprava brzy opustila a zamířila do Duisburgu, jehož univerzité se však zřejmě vyhnula.⁵⁵ Ve Vestfálsku je nejvíce zaujalo biskupství Osnabrück, kde v této době rovněž probíhaly zajímavé státní reformy. Na popud Jacobiho se chtěli setkat s osvíceným ministrem Fürstenbergem v Münsteru, avšak nezastihli ho. V Osnabrücku věnovali pozornost politickým poměrům a pak katedrále. I v tomto případě je církevní stavba

zajímala především jako architektonické dílo. „*Není ani velká ani krásná,*“ poznamenal si do cestovního deníku Jan Rudolf.⁵⁶ 26. září 1770 vyrazila výprava do Hamburku.

Tato cesta byla spojená s překonáním Labe, což však u patriotického šlechtice nevyvolalo ani zdaleka takové nadšení jako cesta přes Rýn. 1. října výprava dosáhla přístavního města, kde strávila asi jeden týden. V Hamburku se jejich hlavním společníkem stal lékař Dr. Johann August Unzer, který jim vykládal o svých vědeckých zájmech, o knihovně, nemocnici aj. Zřejmě se jednalo o kontroverzní postavu, neboť Chotek si poznamenal, že Unzeru někteří obviňovali ze šarlatánství. Ve skutečnosti však zvědavý osvícenec hledal v tomto městě jinou osobu. Nezajímal jej ani tak podivínský lékař, jako spíše jeho tajemný přítel, žijící v nedaleké Altoně. Ve městě při ústí Labe žil a působil osvícený pedagog Johann Bernard Basedow. Vrchol své tvorby měl ještě před sebou, v této době působil v dánských službách a učil na rytířské akademii v Soru. V Altoně se zabýval teoretickou pedagogikou a právě připravoval velké dílo o výchově. Jan Rudolf se s ním setkal asi třikrát. Poprvé mu Basedow vyprávěl o dánském ministrovi Bernsdorffovi, jenž měl v 60. letech 18. století v Dánsku velkou moc a platil za vzorného osvíceného politika. Basedow jej očividně ztotožňoval s řadou pozitivních vlastností. Oceňoval na něm především náboženskou a politickou toleranci, což neváhal doložit vlastními zkušenostmi.

Nicméně Bernsdorff byl již v této době zavržený a zapomenutý, stejně jako jistý generál Honz, jehož mocenský pád dokázal Basedow rovněž barvitě vyličít. Zajímavější byla zajisté třetí návštěva, při níž Basedow ukázal exotickému hostu své velké dílo o pedagogice. Zřejmě se chtěl nyní náležitě představit, neboť Chotkovi vyprávěl „celý příběh svého života“ a zároveň mu dal své „vyznání víry“. Jeho výstup zanechal skutečně silný dojem: „*Má železného ducha, málo výřečnosti, ale zato energii ve všem, co říká. Vyznal nám svou víru, je sociál a unitář. Kdyby žil před dvěma sty lety, byl by sektář. Má k tomu všechny předpoklady. Horkou hlavu, domnívá se, že není vyslyšen, že je utlačován a dokáže trpět pro dobrou věc. Na to, jak špatné zacházení zažil, je v něm málo fanatismu. Avšak vzhledem k tomu, že dnes vládne tolik tolerance, Basedow zná jen křesťany a svět nechává takový, jaký je. Vyprávěl nám příběh svého života a svých knih, vyložil nám plán svého velkého díla o výchově, ukázal nám všechny listy, jež jsou skvěle ilustrované, aby dětem daly první užitečné představy.*“⁵⁷ Základní principy tohoto výchovného plánu se však značně lišily od představ privilegovaných šlechticů, kteří zažili jen elitářskou domácí výchovu. „*Toto dílo píše pro děti obou pohlaví a všech sociálních stavů, včetně měšťanů, od kolébky až do věku 15 let. Dal nám některé ze svých knih, mimo jiné také dogmatiku.*“⁵⁸ Jan Rudolf byl výchovnými plány očividně zaujat. Pedagogice se v osvíceném století připisovala velká úloha. Někteří filosofové se domnívali,

že objevení vědeckých zásad výchovy člověka povede k neustálému zlepšování a že výsledkem tohoto procesu bude nakonec výchova lepších a dokonalejších pokolení. „*Je třeba důkladně prozkoumat jeho plán výchovy, který mi slíbil zaslat,*“ zapsal si mladý kavalír.⁵⁹ Poté se vydali s vášnivým pedagogem na prohlídku Altony. Rovněž Josef Augustin Wilczek si ze setkání s Basedowem odnesl trvalé dojmy. Informují nás o nich dopisy, které zasilal svému ochránci hraběti Firmianovi do Milána. Basedow na něj zapůsobil jako nezdvořák, ale jeho výchovný institut posoudil velmi nadšeně: „*Zdálo se mi, že tento institut je skvělý a že lidé, kteří jej vedou, jsou schopni vychovat užitečné občany státu. Přál bych si, aby tam poslali poddané z celého Německa a ze všech německých zemí, aby se tam vzdělali pro komerční tribunály a jako účetní pro naše obchodníky. Vzniklo by z toho hlavní dobro, neboť by se dalo využít mnoho peněz pro podporu této vznikající akademie. Zdálo se mi také, že jenom v Hamburku je možné nalézt nějaké podobné zařízení, které bych podporoval, kdybych byl velkým panovníkem. Peníze, které by stát utrácel tímto způsobem, by mohly vytvořit mnohem větší zisk.*“⁶⁰

Na Jana Rudolfa udělalo město i další okolí Hamburku velmi dobrý dojem. Poznamenal si, že vše tu je pěkné a podél řeky i na ulicích jsou vysázené stromy. Dlouhý pobyt v Hamburku překvapuje. Město bylo stále ještě měšťanskou republikou, kde vládl bohatý patriciát. Nenacházel se tu žádný dvůr, ani šlechtická společnost. Zdá se, že specificky měšťanská kultura mladého kavalíra zaujala. Chodil často do proslulého hamburského divadla a zapisoval si své dojmy ze shlédnutých představení. Město opustil asi 11. října 1770 a vydal se na další cestu do Hanoverska.

V této zemi se sice nacházel dvůr i šlechta, ale Jana Rudolfa lákala především proslulá univerzita v Göttingen. Toto vysoké učení se v mnohém odlišovalo od tradičních univerzit. Založil jej stát, systém výuky byl velmi prakticky a empiricky zaměřen a chyběla v něm teologie. Přirozeně, že vzdělaný cestovatel toužil poznat, jak to chodí na vzorové osvícenské univerzitě. Chotek i Wilczek využili návštěvu v Göttingen k prohlídce univerzity i k rozhovorům s profesory a dokonce navštívili i několik přednášek. „*Skvělé zřízení této univerzity ji povznáší nade všechny univerzity, které existují,*“ napsal rodičům nadšeně Jan Rudolf Chotek. Jeho společníka pohnula návštěva dokonce k zásadním úvahám o lidstvu a náboženství: „*Všeobecný kvas v této části Německa, který vede k dalšímu pokroku věd, umění, vkusu a křesťanství mě inspirovaly k těmto myšlenkám, jimž jsem se oddal s těžkou hlavou a snad také s jistými plody.*“⁶¹

Čím se vlastně oba kavalíři během svého pobytu zabývali? Jeden den strávili na hanoverském dvoře rozhovorem s učeným Zimmermannem. Hovořilo se o Bernu, Ženevě,

Rousseauovi, Bodmerovi, Iselinovi, Fuerlim a jiných. V Göttingen se setkali s knihovníkem Heynem a historikem Pütterem. Heyne jim osvětlil fungování univerzitní knihovny, v té době se jednalo o moderní a neobvyklou instituci. Dozvěděli se, jak funguje nákup nových knih a že knihovna je každý den otevřena pro veřejnost. I to bylo na tu dobu neobvyklé. Večer 25. října strávili večer u prof. Püttera, kde se seznámili s Federem, Achenwallem a profesorem ekonomie Berchnerem. Následující den se oba kavalíři věnovali univerzitním přednáškám. Nejprve zavítali na Federovu přednášku z filosofie. Mluvil prý o nesmrtelnosti duše a Wilczek prozradil Firmianovi, že profesorovu výřečnost musel obdivovat. V 10 hodin navštívili přednášku prof. Michaelise, který přednášel o svém překladu knihy Jobovy. V 11 hodin byla na řadě přednáška prof. Püttera o „dějinách přírody“. Wilczek získal dojem, že göttingenský historik je velmi učený, ale „*je prý třeba dát mu čas, aby mohl porodit své myšlenky*“.⁶² Pütter měl k dispozici i vlastní kabinet a knihovnu, avšak obojí se nacházelo v takovém nepořádku, že je téměř nikdo nemohl používat. Odpoledne si oba kavalíři vyslechli nejprve výklad jistého pana Rästnera o psaní epigramů a poté následovala přednáška prof. Meistera o „obecném právu“ (*droit commun*). Ve 4 hodiny se cestovatelé odebrali do přírodního kabinetu a botanické zahrady. Prof. Murray uspořádal své přírodní sbírky podle systému svého učitele, prof. Linnéa. Na závěr přišla přednáška prof. Böhmera o kanonickém právu. U obou cestovatelů sklidila velký úspěch. Večer se společnost opět věnovala učené konverzaci, tentokrát o přírodních vědách. Profesor experimentální fyziky Hollmann vykládal o dějinách přírody a poučil návštěvníky o práci britské akademie věd. Profesor Pütter a jeho kolega Gatterer ukázali vznešeným návštěvníkům své kabinety. Následující den si oba kavalíři vyslechli ještě přednášku prof. Gebauera o pandektech. Úctyhodný stařec prokázal prý velké znalosti. Josef Wilczek projevil zájem také o každodenní život studentů. Odhadl, že se jich v Göttingen nachází asi 8-9 000 a že se vyznačují velkou disciplínou. Neuniklo mu, že studijní plán se podobá nizozemským univerzitám a zaujalo jej, že studium začíná výkladem o systému věd a osvětlením skutečného cíle každého vědního oboru. Asi po třech dnech výprava Göttingen opustila, ale Chotek si s univerzitními profesory vyměnil ještě několik učených dopisů.

Po pokrokové univerzitě následovala návštěva Hessenska-Kasselska a říšské soudní komory ve Wetzlaru. Tato instituce patřila k tradičním zastávkám kavalírských cest. Kromě ní však cestovatelé navštívili také dvůr hessenského landkraběte a samozřejmě jeho obrazovou galerii. Z Kasselu již vedla cesta přes Würzburg a Mnichov přímo do Vídně. „Hlavní a rezidenční město“ dosáhla výprava v listopadu 1770. Mladý Jan Rudolf Chotek se vrátil jako osvícený filosof. Setkal se s největšími učiteli 18. století a s některými navázal dlouhodobou

korrespondenci. Na druhou stranu jeho rodina nezažívala příliš radostné chvíle. Vážná nemoc strýce Rudolfa zakalila mysl i mladému filosofovi. Začal tušit, že znalosti, jež nabyt na cestách bude v nové situaci prosazovat mnohem obtížněji.

¹ K otázce kavalírských cest v 18. století srov.: Ivo Cerman, Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavaliertour im 18. Jahrhundert, in: Martin Scheutz/Wolfgang Schmale/Dana Stefanová (edd.), Orte des Wissens, Bochum 2004, s. 49-78.

² Codex austriacus, Bd. 5, Wien 1777, s. 96; nařízení z 23.1.1743.

³ John Locke, Some thoughts concerning education (1692).

⁴ Locke, Some thoughts, Section 212-215.

⁵ Jean-Jacques Rousseau, Emile ou de l'éducation (1762), livre V.; Emile oder über die Erziehung, ed., Martin Rang, Stuttgart 2003, s. 898nn.

⁶ Srov. Martin Rang, Rousseaus Lehre vom Menschen, Göttingen 1959, s. 369-372.

⁷ Franz Josef Kinský, Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhme (Praha 1773), in: Wenzel Eymer, Pädagogische Schriften des Grafen Franz Josef Kinsky, Wien 1892, §153-155 (Von der Freilassung), § 156 (Vom Reisen).

⁸ Johann Georg Brand, Von den Vorrechten des wahren Adels und dem Einflusse der Wissenschaften auf die Bildung desselben, Wien 1777.

⁹ Brand, Von den Vorrechten, s. 14-15.

¹⁰ HHStA Wien, Cämerer Matrikel, Bd. I 1741-1790, Nr. 1374.

¹¹ Idées élémentaires sur quelques sciences (1760), Kačina sign. 3228. Srov. Kapitulu III. 3.

¹² Idées, s. f. (5. partie: De la géographie): „D. Qu'entendez-vous par les Etats du Pais?; R. Les Etats sont représentés tantot par le clergé et la noblesse; comme dans le Roïaume de Hongrie aujourd'hui héréditaire, et en Pologne, ou le gouvernement est Monarchi-aristocratiques. Tantot les Etats sont représentés par le Clergé, la noblesse, et le Peuple; comme en Suede et en Angleterre, ou le gouvernement est Monarchi-Aristo-Démocratique.“

¹³ SOA Praha, RACH, kart. 107, inv. č. 1458, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi, Laxenburg 15.6.1768, fol. 4.

¹⁴ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Jan Karel Chotek Wilczekovi, b. m. 13.10.1768, fol. 188.

¹⁵ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, s. f. (za fol. 188): „Je m'achemine d'ici droit en Italie, ou je compte m'arreter tout l'hyver, et le commencement du Printems: apres avoir bien parcouru ces chauds Climats, je me tourne vers la France, a laquelle je destine une demie année, pour emploier le reste de mon tems, qui sera de six ou sept mois peut etre a voir les Pays-Bas, la Holande et les cours de l'Empire.“

¹⁶ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Wilczek Janu Rudolfu Chotkovi Milán 11.10.1768, fol. 191v. „J'aime les ames sensibles; il n'y a qu'elles, qui prent respectables d'amitié, car pour la plupart des hommes s'arrangent en ce qu'ils appellent l'amitié, de la meme maniere comme ils feroient pour un meuble ou pour une maison. Cultivez, mon cher Cousin, cette heureuse sensibilité, dirigez la au bien, et vous serez aussi heureux qu'on peut l'être dans ce monde!“

¹⁷ RACH, kart. 107, inv. č. 1458, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi, Myslibořice 8.10.1768, fol. 7r. „Vous saures sans doute que votre pere a enfin receu reponse de l'homme qui doit faire votre Mentor et qui accepte la proposition sans pourtant s'expliquer ny sur le tems qu'il reviendra ny sur les conditions qu'il demande.“

¹⁸ V korespondenci Jana Rudolfa Chotka se dochovalo několik dopisů, které mu Primisser poslal z Innsbrucku v době, kdy jeho chovanec dosáhl již vysokého postavení. Srov. RACH, kart. 105, inv. č. 1503 (staré 1448).

¹⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi Vídeň 15.12.1768, fol. 6v. „Quand a votre Mr Primisser, j'espere que vous series de plus en plus contant de lui, et qu'il tachera de mettre votre bienveillance, et que vous vous en servires utilement en lui faisant tenir le journal et coucher les remarques utiles que vous poures fair en toute gendre, et dans chaque Province.“

²⁰ Srov. „j'ai jointe leurs lettres pour vos deux domestiques den MundKoch und Adrelasser.“ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel Chotek synovi, Vídeň 20.3.1769, fol. 43.

²¹ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel Chotek synovi, Vídeň 1.11.1768, fol. 9. „votre bon vieu Blaha m'a remis une lettre de Compliment pour vous, je la garde.“

²² RA Ch, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel a jeho choť Janu Rudolfovi, N. 4, b. d. (asi před 7.12.) 1768, fol. 6r. „...bin überstockt der Inspruger Noblesse über dich pipiert, das du so schlechte opinion von ihnen gehabt hast, glaubst dan du qu'il n'y at oint de Salut hors de Paris, es gibt aller ohrten raisonnable leüth und oft moins provincial als in grossen Städten und weith bessere Educationen so du erst bey deiner Rückreis durch das gantze Römische Reych erfahren wirst, wo gar die gantze Noblesse beständig auf dem Landt und ihre Kinder alle charmant auferzogen sint;“

²³ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel a jeho choť Janu Rudolfovi, N. 4., b. d. (asi před 7.12.) 1768, fol. 5v. „J'espere que Vous conserveres dans la suite l'esprit éveillé enjoué et brillant dans la conversation, et que vous engageres meme votre Compagnon Wilczek, qui dailleur come nous ne connoissons est d'un humeur un peu sombre.“

²⁴ RACH, kart. 101, inv. č. 1392, Jan Rudolf rodičům, Milán 20. 12. 1768, fol. 160.

²⁵ RACH, kart. 102, inv. č. 1402a, Jan Karel Janu Rudolfovi, Wien 19. 12. 1768, fol. 9r-10v. „...dass dich Graf Firmian zu seiner gelehrten Conversation den Zutridt geben hat das du dieser Distinction dem Wilczek zu danken hast ist wohl sicher, und das selbster in Maylandt sich ungemein beliebt gemacht ist nicht allein seiner Wissenschaften, sondern seiner Tugent Christentum auf [ehrliehen] lebenswandel dieses belohnet gott.“

²⁶ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel Chotek a jeho choť Janu Rudolfovi, Vídeň 30.3.1769, fol. 49v. „L' Incognito de S.M. ne vous aura pas tant paru étrange come au cher Wilczek, car vous le connoisses.“

²⁷ RACH, kart. 101, inv. č. 1392, Jan Rudolf rodičům Řím 28.2.1769, fol. 50. „La société de Rom est assez bon généralement il y a des maisons qui recoivent tous les jours, d'autres qui ont leur jours et leurs heures fixées. La Princesse Albani, soeur de la Princesse héréditaire de Modene, la duchesse Poli, la duchesse Brachciano, la Princesse Doria, née Carignano, sont les Dames tres aimables et d'une conversation aisée; il y a beaucoup d'Etrangere de toute langue, et de toute nation, cela rend les cotterie plus brillantes et plus variées, et cela nous est d'un double avantage, puisque cela nous prépare des connoissances dans les Pays ou nous irons.“

²⁸ RACH, kart. 101, inv. č. 1392, Jan Rudolf rodičům, Neapol 25. 4. 1769, fol. 67. „J'ai été frappé de la beauté de ce pays qui est une vraie terre promise, pays d'enchantment: des canaux qui entrecouperent les prairies, et vont se jeter dans la Mer, des Oliviers, des Figuieres, des Oranges plantées en layas au milieu des plus belles plaines, ou l'oeil se perd, des bois retiers d'arbres frutiers de toute espece, les avances les plus riantes, des vues toujours variées, et d'embelissant comme par d'grés, a mesure que l'on approche cette Ville. Mais ce qui m'a surpris et charmé la plus, a été la vue de la Mer, que je n'avois vu que de loin en Toscane, et dans les Environs de Rome. C'est certainement la plus beau spectacle dont l'oeil de l'homme soiet insuptible; cette imensité qui n'aparoit, mais ni bornes, ni limites saisit, et m'a donné une Sensation, que je n'avois pas encore éprouvé jusqu'a cette heure. Je ne saurois exprimir le plaisir que cela m'a causé.“

²⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a (chybně určeno jako dopisy Jana Rudolfa s rodiči), Rudolf Chotek Janu Rudolfovi Vídeň 14.6.1769, fol. 30v. „Je vous aimerois pas tant comme je vous aime si je vous cacherois mon cher Neveu, que des plaintes sont arrivé ici (non pas direct mais indirectement) de la part de l'Ambassaderine Mde de Kaunitz, que vous deux jeuns Mrs l'avies grandement negligé et preferer une compagnie des femmes un peu equivoque aux politesses qu'elle souhaitoit de vous faire de sorte que dans 4 ou 5 Semaines elle vous n'avoit vu que 2 ou 3 fois. Ces sortes d'avis diminueroient le credit que vous vous été attiré, ainsi je vous conjure de menager par tout on vous viendres, preferablement les ministres de notre Cour, car cela a grande influence sur l'idée qu'on se forme de votre conduite.“

³⁰ RACH, kart. 101, inv. č. 1392, Jan Rudolf Chotek otcí, Řím 23.9.1769, fol. 132.

³¹ RACH, kart. 107, inv. č. 1403a, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi, Vídeň b.d. (březen) 1769, fol. 25r.

³² RACH, kart. 103, inv. č. 1475 (staré 1420), Jan Rudolf Chotek otcí, Utrecht 24.3.1770, fol. 124.

³³ RACH, kart. 103, inv. č. 1475 (staré 1420), Jan Rudolf Chotek otcí, Amsterdam 3.4.1770, fol. 125.

³⁴ RACH, kart. 103, inv. č. 1475 (staré 1420), Jan Rudolf Chotek otcí, 24.3.1770, fol. 124. „die Herrenhuter.“

³⁵ K němu srov. Alan Charles Kors, D'Holbach's Coterie. An Enlightenment in Paris, Princeton 1976.

³⁶ Cestovní deník (dále jen „deník“) RACH, kart. 103, inv. č. 1453, sešit „d“, fol. 8r. „Nous dinames chez baron d’Holbach, avec l’abbé Morelet, M. le docteur Roux, M. de Marmontel, le Prince de Gleichen, M. de Denemarc, La Baron parla de C. de Lauraquis sans prevention, l’abbé Morelet s’emporta a son sujet, aussi le Mémoire qui a paru sous le nom du comte /qu’il desavoue/ et il rempli d’iniquitude, les Consens lui ont rétranché quelques lignes de la lettre, qu= il avoit fait imprimer pour Réponse; Il cria beaucoup a l’injustice.“

³⁷ Deník, sešit „e“, fol. 1v.

³⁸ Deník, sešit „d“, fol. 10r.

³⁹ Deník, sešit „d“, fol. 8r. La nouvelle Édition de l’Encyclopedie, qui n’est autre chose que réimprssion literale de la premiere , avec des supléments supposés est suspendre a la sasisie et on l’a mis a la Bastille.

⁴⁰ Deník, sešit „d“, fol. 8r. „M. Kéralis et M. d’Alembert viennet nous trouver. La conversation roula sur mille sujets, et beaucoup sur Voltaire.“

⁴¹ Deník, sešit „d“, fol. 9r. „Mai nous passames le soir chez le marquis de Mirabeau. tous les Oeconomistes y etoint. On parla et cria beaucoup. M. de Mirabeau nous parla de Grand Duc avec l’estime que mérite ce digne Prince, ne foi, c’est une langue a part que celle des Oeconomiste, il faut y etre rompu, pour les comprendre.“

⁴² Jednalo se o belgický rod vévodů z Arenbergu, kteří měli také titul hrabat de la Marche/de la Marck. Srov. Milena Lenderová, Tragický bál, s. 64.

⁴³ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Jan Rudolf Chotek otci, Paříž 13. 5. 1770, fol. 134v. „La Dame d’honneur sortit pour nous introduir (premier distinction), il y avoit grand cercle, Mr de la Marche se leva et alla quelques pas a notre rencontre (autre distinction), enfin elle nous embrassa a la francoise, troisieme distinction.“

⁴⁴ RACH, kart. 107, inv. č. 1402a, Jan Karel Chotek synovi, Vídeň 30. 5. 1770, fol. 170v. „Mon cher fils....la description que vous me fait du ceremoniel ou etiquette que vous aves esseier chez Madame la comtesse de la Marche m’a fiat amuser, je scais d’experience la difficultlé qu’on a d’entrer librementdans leur cotterie vous auries tord de vous empresser en le tems vous manquera de hauter les maisons...“

⁴⁵ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Jan Rudolf Chotek otci, Paříž 13. 5. 1770, fol.134. „Notre Présentation a la Cour fut la chose la plus ennuyeuse; la Curiosité que j’avois de voir la famille Royale, et surtout Monsieur le Dauphin pouroit seul en faire supporter l’insipidité de ce Cérémoniel. Le Prince n’est que trop raфраublant en portrait qu’en font les personnes que Sequiquent d’etre vrais.“

⁴⁶ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Jan Rudolf Chotek otci, Paříž 23. 7. 1770, fol. 151. „C’est que c’est le seul Séjour ou la cour et les Ministres s’humanisont a faveur des Etrangeres, et ou l’on puisse voir de pres et fréquemment le Roi, sa famille, et toute cette groupe dorée, qui régle les destins de la France. J’avois honte de partir d’ici sans voir et parler a ces Demi-Dieux.“

⁴⁷ RACH, kart. 102, inv. č. 1402a, Jan Karel Chotek synovi, Nový Dvůr 4. 9. 1770, fol. 194. „Primisser m’a écrite de Strassbourg en date du 17 et m’a jointe votre lettre par la quelle vous faites l’eloge de lui aussi bien que du domestique Jean, l’un et l’autre seront recompenser de leur fidelité et attachement, je souhaite seulement que vous ne regretes pas leur separation.“

⁴⁸ Deník, sešit „k“, fol. 1v. J’ai passé le Rhin, et me voici en Allemagne, dans ce vaste pays, gouverné par trois cent cervelles, et qui n’en est pas plus douceux pour cela que le Rhin, que les Romains n’ont jamais passé imprudemment, et au dela duquel les Gaulois de nos jours ont toujours trouvé leur défaite, une paroît révendique le droit que la Nature s’est réservé, de passer les bornes aux Empires,....“

⁴⁹ „Deník“, sešit „k“, fol. 5v. „Il n’a jamais hai le sexe, mais il est fidele a ses Maitresses

Sa belle regnante est une Allemande. Elle étoit Duchesse, elle n’est pas belle, mais parfaitement bien faite; Il n’a jamais eu cependent foiblesses pour les femmes, et les n’ont jamais eu assez de pouvoir sur son esprit pour faire de bonheur ou de malheur de quelqu’un.“

⁵⁰ „Deník“, sešit „k“, 13. 9. 1770, fol. 6r. „C’est une charmante femme, mon stoique Cousin en a du convenir, surtout le lendemain, quand elle eut l’honneur d’etre a coté de lui a table. Elle a du talent pour la musique, comme la Castelpagan, moins de Vivacité qu’elle, a ce qui me paroît, mais plus de douceur et de sensibilité.“

⁵¹ „Deník“, sešit „k“, 17. 9. 1770, fol. 7r. „Une chose excellente qu’on a fait abrogent les fetes, c’est d’avoir levé en meme tems l’obligation de la Messe; cela empeche dans nos Pays le fruit qu’on devoit

attandre d'un si sage disposition, l'idée de la fete reste toujours imprimée dans la tete de l'artisan, et ce paresse l'applaudit de trouver une mauvaise raison pour pouvoir chomer, ou dancer dans le Cabaret, entre qu'a la Campagne, cela derange totalement la journée d'une person paisan, qui est obligé quelques fois de chercher le bon Dieux a demi et trois lieues de chez lui."

⁵² Deník, sešit „k“, fol. 7r.

⁵³ Deník, sešit „l“, fol. 2r.

⁵⁴ Deník, sešit „l“, 24. 9. 1770, fol. 3v. „Je suis fâché de n'avoir pas connu Mlle Falbner comme sous le nom d'Adelaide, plus fâché que d'avoir marqué la belle Ctesse de Nesselrode, qui n'eant que belle. C'est la belle aux gants. Belinde cet elle que Jacobi la dépeint, (c'étoit de vraies Frauens poet), mais une Mere... J'ai lu tout ce que Jacobi a fait depuis. Nunc scio quid fit Amor. et que cela est beaux, la légende est jolie. Apollo, n'est pas Elysier?, mais il y a toujours des touches agréables et belles."

⁵⁵ Deník, sešit „l“, 24. 9. 1770, fol. 3v. „Nous partimes le 25. l'Université Duysbourg ne nous couta pas dans notre Course, nous couchames a Dorften, il faut rénoncer au plaisir de voir de belles Campagnes, d'avoir de bon chemin, et d'être bien servi en toute."

⁵⁶ Deník, sešit „l“, fol. 3r.

⁵⁷ „Deník“, sešit „l“, 5. 10. 1770, fol. 7r. „Au sortir de M. Busch, nous allames chez Basedow, avec lequel nous fumes d'abord liés. Il a une Ame de fer, peu d'éloquence, mais de l'Energie dans tout ce qu'il dit. Il nous fit sa profession de foi, il est socinien et Unitaire c'étoit un Sectair, s'il renait avant deux Siecles, er hat die ganze Grundlage dazu; une tete chaude quelques fois, se croyent pas senti, opprimé, et peut a souffrir tout pour la bonne Cause, - pour peu qu'on le maltraite, le fanatisme s'en meleroit. ---- Mais avec la Tolerance qui regne de nos jours, Basedow ne sait que chrétien donc et le monde reste tel qu'il est. Il nous fit l'histoire de sa Vie et de ses livres, il nous détailla le plan de son Grand Ouvrage sur l'Education, il nous en montre toutes les planches, que sont ingénieusement imaginés pour donner les premiers notions, et les plus utiles aux Enfans. Cet Ouvrage s'ecrira pour les Enfans de tout sexes de toute Condition jusqu'aux Bourgeois inclusivement, de toute réligion, depuis la Barrean jusque a l'age de 15 ans. Il nous donne quelques uns de ses livres, entre autres Le Dogmatique, il faut que j'examine son Plan sur ce livre d'Education, dont il m'a promis de m'envoyer plusieurs Exemplaires; car je ne suis pas encore entierement au fait ---

⁵⁸ RACH, kart. 103, inv. č. 1475, Josef A. Wilczek Firmianovi, Zelle, 9. 10. 1770, fol. 88. „Il me paroît que cet institut est excellent, et que les gens qui y president sont bien en etat de former des citoyens utiles a l'etat. Je voudrois qu'on y envoyat de toute l'Allemagne, et de tous les pays autrichiens des sujets, qui s'y formeroit pour nos Tribuneaux de commerce, et pour comptoir de nos marchands. Il en resulteroit un bien majeur, que de l'argent qu'on employent alternement au bien de le donner a tete de pression a cette academie naissante. Il me paroît aussi, qu'il n'y a que Hambourg dans toute l'Allemagne propre a un pareil etablissement, que je protegerois si j'étois un grand Prince. L'argent qui forteroit de cette facon d'un etat produiroit au meme etat un tres grand bien et bien plus considerable."

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ RACH, kart. 103, inv, č, 1475, Josef A. Wilczek Firmianovi, Kassel 25. 10. 1770, fol. 103. „...la fermentation generale dans cette partie de l'Allemagne, qui promet de plus en plus le progres des sciences, des arts, du gout, du Christianisme m'ont inspiré ces pensées auxquelles je me suis livré avec penchant, et je souhairois avec fruit."

⁶² RACH, kart. 103, inv, č, 1475, Josef A. Wilczek Firmianovi, Kassel 25. 10. 1770, fol. 104. „Mais il a de la permet a l'expliquer, il faut le faire accoucher de ses pensées, et alors il repand la lumiere."

V. 2. Rodinná krize (1770-1780)

Z kavalírské cesty se Jan Rudolf vrátil v pravý čas. Zastihl ještě poslední měsíce života svého strýce a pod jeho ochranou zahájil služební kariéru v Česko-rakouské dvorské kanceláři. I tak ovšem v jistém smyslu propásl nevhodnější období. Ubývající síly hraběte Rudolfa se odrazily v tom, že ztrácel kontrolu nad personální politikou ve vlastním úřadě. Snad právě proto byl ještě v prosinci 1768 obsazen úřad vicekancléře, který by snad mohl zdědit právě nadějný synovec. Místo toho získal tento post mladý hrabě Leopold Kollowrat, syn nejvyššího purkrabí českého. I on pocházel z úspěšné dynastie úřední šlechty, která se v mnohém podobala Chotkům. Otřesy ústřední správy v únoru 1769 ještě zúžily možnosti Jana Rudolfa, neboť znamenaly obsazení či zrušení mnoha pozic v ústřední správě. Na druhou stranu se panovnice ještě během jeho kavalírské cesty dozvíдалa velmi často mnohé informace o jeho neobyčejném nadání a znalostech, takže s ním najisto musela počítat pro závažné státnické úkoly. Rozsáhlé politické úvahy o státním zřízení navštívených zemí ukazoval Rudolf Chotek Marii Terezii, aby jí přesvědčil o přednostech svého synovce.¹ Není divu, že již v prosinci 1770 získal Jan Rudolf Chotek jmenování auskulantem v Česko-rakouské kanceláři.² Jednalo se o neplacené místo jakéhosi praktikanta. Přesto byl Jan Rudolf v mnohem lepší situaci, než jeho otec a strýc po návratu ze své kavalírské cesty. Jeho kariéra byla předem naplánovaná, povýšení a jmenování přicházela takřka automaticky. A tak 20. července 1771, tedy dva týdny po kancléřově smrti, jmenovala panovnice Jana Rudolfa radou na panské lavici Dolnorakouské zemské vlád³ a 27.2.1776 mu přidělila místo dvorního rady při Česko-rakouské dvorské kanceláři⁴. Strýcova smrt však vytvořila zcela novou majetkovou situaci a obrátila pozornost celého rodu k venkovským statkům. Panství nejvyššího kancléře se totiž 1. března 1770 staly fideikomisem a jeho dědicem se podle nového testamentu stal právě Jan Rudolf. Vzhledem k tomu, že měl dědit i statky svého otce, stal se univerzálním dědicem celého rodu. Napětí, které tím vzniklo, se ještě zvýšilo kvůli chování kancléřovy dcery Marie Brigitty.

Po smrti svého prvního manžela začala mladá vdova milostnou aféru s mladým poručíkem husarů Josefem hrabětem z Canalu. Aféra začala nejpozději v květnu 1769, kdy si již o ní vyprávěla celá Vídeň. Mladá vdova odmítala vyhovět přání svého otce a vzít si za muže bratra zesnulého manžela. Na místo toho se zamilovala do fešného husara, kterému ve Vídni posměšně říkali „Adonis“.⁵ V srpnu 1769 s ním tajně uzavřela sňatek. Událost způsobila skandál a mladá hraběnka z Canalu uprchla se svým chotěm z Vídne na své slezské

statky. Jan Rudolf se o skandálu dověděl od samotného hraběte Rudolfa. „*Jsem vám velmi vděčný za pozornost, s jakou mi zasíláte své milé zprávy,*“ napsal nejvyšší kancléř synovci v listopadu 1769. „*Mohu si být jist, že Vaše láska ke mně je stejná jako moje k Vám a to je mi v této době skutečnou útěchou. Dokonce bych řekl, že je to má jediná útěcha, zvláště poté, co si má dcera – proti mé vůli a proti mému mínění – vzala mladého husara Canala. Svatbu vlastně slavili včera na zámku přímo před mýma očima. Ztratila tím veškerý nárok na mou náklonnost. Mé srdce je nyní příliš zaměstnáno na to, abych vám dokázal rychle odepisovat.*“⁶ Jan Rudolf zřejmě nabádal svého strýce ke smíru. Nejvyšší kancléř však byl přesvědčen, že tentokrát již nelze odpouštět. Svému synovci odpověděl: „*Jakmile dítě hřeší nevděčností a neposlušností, nestačí už jenom činy. Je třeba projevů poslušnosti a lítosti, aby jí vše bylo odpuštěno, bez čehož vypadají rodiče jako hlupáci. Jsem pevně rozhodnut nechat svou dceru poznat všechna neštěstí, které jí způsobí onen neblahý stav, který si bohužel vybrala, a mou nevoli by mohla zmírnit jen dlouhá zkušenost a pokání, které mi dosvědčuje již tím, že o ně žádá.*“⁷ V této situaci sepsal nejvyšší kancléř svou závěť a založil fideikomis. Není divu, že jeho jediná dcera a její manžel získali z celého majetku jenom zanedbatelnou část cenností. Univerzálním dědicem se stal poslušný synovec Jan Rudolf.

Vztahy mezi Marií Brigittou a ostatními členy rodiny zůstávaly napjaté, ačkoli ostatní k ní až do otcovy smrti chovali ještě jakýsi společenský respekt. Smrt nejvyššího kancléře v červenci 1771 však vše změnila. Jeho majetek se ocitl v rukou Jana Rudolfa a Marie Brigitta zůstala odkázaná na statky zděděné po svém prvním manželovi. Situace se navíc komplikovala tím, že testament zavazoval dědice, že ve Veltrusech nechá dožít vdovu po zesnulém kancléři, která mu měla platit stálou roční rentu ve výši 8 000fl. Jan Rudolf tedy musel čekat až do smrti hraběnky Štěpánky Aloisie v roce 1786, než mohl skutečně převzít vládu nad fideikomisním panstvím. Zatímco vdova snášela svůj osud trpně a nechala se v klidu odsunout do ústraní, Marie Brigitta se nemínila jen tak vzdát. Ještě v červenci 1771 navrhla svému bratranci obchod: Pronajme jí správu a výnosy z fideikomisních statků a ona mu za to zaručí podíl na ročním zisku. Dohoda by byla výhodná pro obě strany. Marie Brigitta by měla nadále v rukou správu chotkovských statků a Jan Rudolf by se měl bez práce zaručen vyšší příjem, než mu onu nízkou stálou rentu, kterou mu podle testamentu měla platit ovdovělá teta. Předpokládalo se, že mladý dědic se bude věnovat spíše úřední službě. Jan Karel shledal nabídku vcelku zajímavou a synovi napsal: „*Návrh učiněný Vaší drahou tetou prostřednictvím Canalové je sám o sobě vcelku lákavý a přijatelný. Jsem přesvědčen, že Vaše sestřenice se o věc zajímá z dobrého srdce a snaží se uspokojit obě strany.*“⁸ Vše záviselo na tom, jak vysoký příjem Marie Brigitta nabídne. Jan Karel se jal počítat: „*Myslí si, že ve Vaší*

šťastné situaci můžete požívat až 8 000fl. bez sebemenších trampot a námahy po dobu života vdovy. Z toho vyplývá, že nemůžete přijmout její návrh pokud nebude dobrá úroda a pokud nenabídne podmínky, jež vyrovnají ztráty, které Vám vzniknou tím, že návrh přijmete. Vše nakonec závisí na roční sumě, kterou se pokusí dohodnout. Pro to, aby se tato suma stanovila, musí nyní vypočítat deduktivně výnosy fideikomisu. Na příklad: pokud je možné odvodit příjmy z 20 či 22 000fl., musí zaplatit při prvním rabatu 8 000fl., jež Vám dluží, potom úroky z kapitálu 30 000, takže následně koupíte její akcie, kromě toho 12 000fl. v pololetních splátkách. Předpokládám a doufám, že se s tím nespokojí. Čas a zkušenosti ji přinutí vrátit se k tomu úkolu, neboť je třeba se velmi obávat nových úprav a stanovení kurzu, čímž naše akcie ještě klesnou. Pomlčím o nešťastných náhodách –přijde voda, špatné počasí, dobytek stihne nehoda atd. To vše může lehce způsobit, že tvých 8 000fl. ročního příjmu v následujícím roce se nakonec obrátí vniveč. Před tím zvážíme pro a proti a to bude předmětem našeho rozhovoru.“ Nicméně dopis Jana Karla naznačuje, že jeho syn měl také jiné řešení: „Připadá mi, že Vaše rozhodnutí vzít společníka je ještě zajímavější. Zamyslete se nad tím a dejte nám útěchu tím, že se k věci co nejdříve vyjádříte.“⁹ Vzápětí ovšem starostlivý otec dodal ještě bližší detaily. Jan Rudolf mu totiž zaslal nedochovaný dopis, v němž „všechna pro a proti“ dobře vylíčil, takže se jeho otec jal znovu vše podrobně propočítat. „Neváhejte a nevyhýbejte se vyjednávání. V případě, že vás znovu osloví, odpovězte rozhodně, že mi o tom podáte osobně zprávu a vyžádáte si můj názor. Kdo vám zaručí výnos Vašich statků? V uplynulých dvou letech jsem z Nových Dvorů měl pouze 7 000fl. výnosu. Uzavřeme tím, že se máte spokojit s čistým výnosem 8 000fl. a co se služebnictva týče, máte ho více na Nových Dvorech, než na Ostrově.“¹⁰ Ještě před odesláním tohoto dopisu však Jan Karel přeci jenom dospěl k jednoznačnému závěru a navrhl synovi, aby Canalové zdvořile odpověděl, že se spokojí s ustanovením testamentu a nebude na něm nic měnit. Věc však nadále nedala Janu Karlovi spát, a tak již o tři dny později napsal synovi další dlouhý dopis, v němž opět vypočítával „všechna pro a proti“. „Drahý synu, domnívám se, že moje odpověď na Vaše dva dopisy ze 16. a 17. t. m. Vás přiměly k tomu, abyste přerušil vyjednávání se sestřenkou Canalovou a že dáte přednost příjmům 8 000fl. před nejistou výhodou. Těší mě, že si hnuší všechny skryté a podlé zásahy. Svěřte se se svými pocity a uvidíte, že se osvobodíte ode všech úskoků a chyb. Tím se zbavíte důmyslně připojeného návrhu a správa Vašich statků by nebyla v lepších rukou, než u Vaší obdivuhodné tety a budete slepě souhlasit s tím, aby bděla nad zachováním Vašeho fideikomisu.“¹¹ Tím byla záležitost na nějakou dobu vyřešena. Správa fideikomisu zůstala v rukou vdovy po nejvyšším kanceléři, hraběnka z Canalu zůstala mimo hru. Ani pak však neměl mladý dědic zcela vyhráno. V rukou jeho vzdorné sestřenice zůstaly jisté

dokumenty vztahující se k panství. Snad se jednalo o účty, či právní doklady k vlastnictví různých pozemků a vesnic. Ještě v roce 1777 s ní Jan Rudolf a jeho otec museli svést tuhý zápas o vydání těchto dokumentů.

Během tohoto sporu se mladý kavalír vrhl do studia archivních pramenů, jež dokládaly majetkové nároky a urozenost jeho rodu, v čemž mu byl nápomocen jakýsi tajemný kněz, kterého zdědil po zesnulém strýci. Víme o něm z dopisů, které si Jan Rudolf vyměnil s otcem v roce 1778. Tajemný piarista se tehdy sám objevil u mladého šlechtice, aby jej seznámil s odkazem zesnulého kancléře Chotka a přinesl mu své historické dílo o „husitských válkách“. Tajemným knězem nebyl očividně nikdo jiný, než Gelasius Dobner, kterého od té doby Jan Rudolf čile podporoval. V 70. letech jej však nezajímaly tak moc Dobnerovy výzkumy k českým dějinám, nýbrž jeho pomoc v záležitostech vlastního rodu. Chotek se snažil získat listiny ke svému panství z archivů Desek zemských, když mu je nechtěla vydat vzdorná sestřenka. Právě v tom mu byl nápomocen Gelasius Dobner a jistý kanovník Hrdlička. Postupně však v Janu Rudolfovi rostl zájem i o vědecké výdobytky jeho tajemného pomocníka, ale těm se budeme věnovat v předposlední kapitole.¹² V otázce Chotkových majetkových poměrů je důležité, že se mu podařilo uspět a zajistit si tak volnost v nakládání s vlastním pozemkovým majetkem.

Spor ovšem odhalil jinou skutečnost. Chotkové již nebyli rodinou státních služebníků, kteří žijí především z příjmů ze své služby. Nahromadili velký pozemkový majetek, za který stálo za to se porvat. Stali se skutečnými pány a založení fideikomisu dokládalo tuto změnu nanejvýš jasně. Šlechta, jež přijala toto povýšení, se hlásila k roli vládců na svých panstvích. Získávala právo na výkon spravedlnosti, výběr dávek a hlavně si zajišťovala „věčné trvání“ a nedělitelnost svého dominia. Chotkové se tedy nacházeli před osudovou volbou. Změní se v pozemkovou šlechtu, nebo budou nadále hledat obživu ve státní službě? Doposud je malý pozemkový majetek nikterak nevázal. Velké dominium jim však otevíralo lákavé perspektivy. Pod vedením šikovných správců se mohlo změnit v prosperující podnik a zajistit své vrchnosti ekonomickou jistotu na několik generací. Jan Rudolf se velmi rychle vžil do role feudálního pána, což dal najevo zvláštní slavností, kterou uspořádal na novodvorském panství v roce 1773. Vynikal totiž nad své současníky sečtělostí a znalostí nových rytířských románů, které přicházely do módy v Německu. Společná četba nového vydání dona Quijota jej podnítila k neobvyklému nápadu: uspořádal v Nových Dvorech rytířský turnaj. Mělo se jednat o historickou rekonstrukci rytířských klání, jak existovala v imaginárním středověku.¹³ „Pán na Nových Dvorech“ jak se nechával oslovovat, se zde představil svým poddaným jako mužný ochránce jejich domovů, jenž si v ničem nezadá s chabrostí svých středověkých předků. Vše

mělo být jako ve středověku: Za kolbiště sloužilo prostranství 60 stop dlouhé a 30 široké, vroubené estrádou a budovami pro diváky, kteří se však rytířům „*ani zdaleka nepodobali*”. Pro soudce (*Juges de Champ*) byla zhotovena okrouhlá budova ve tvaru dómu podepřená dřevěnými pilastry. S jistou dávkou ironie poznamenal Chotek závěrem svého dopisu, že „*celá ta šílenost měla natolik veliký úspěch, že lze jen litovat, že ji neviděla naše společnice ani hrabě Wilczek*”. Podnik však vzbudil velkou pozornost a zmíněný hrabě Wilczek okamžitě odepsal, že lituje, když nebyl na Nových Dvorech. „*Kdybych tam však byl, jistě bych za sebe také zlomil kopí,*“ dodal.¹⁴

Myšlenkové poselství celého podniku můžeme poznat z reakcí Chotkových korespondentů. Ironické narážky nenechávají na pochybách, že celý experiment byl motivován Chotkovou zálibou ve středověkém rytířství, jež mu později vynesla přezdívku Don Sancho. Zároveň však naznačují, že turnaj měl rovněž představit příběhy známých postav rytířských románů, jak to bylo obvyklé v oněch kurtoazních turnajích 13.-16. století. Duchaplná hraběnka Marie Josefa Windischgrätzová rovněž využila literárních paralel, aby Chotka pokárala za to, že ji na úspěšnou oslavu nepozval: „*Je třeba přiznat, že vy, moderní rytíři, nemáte ani ponětí o galantnosti Vašich vzorů. Jsem si jistá, že např. Amadis Waleský¹⁵ by jistě vůbec neváhal a okamžitě mi na znamení omluvy poslal tlupu poražených obrů, nebo alespoň seznam svých hrdinských skutků, aniž by mu v tom bránila falešná skromnost.*”¹⁶ Jan Rudolf a jeho společníci se však rádi srovnávali s „rytíři kulatého stolu“. Poprvé použil tuto paralelu jeho přítel Jan Josef z Wilczeku, když popisoval oslavy karnevalu v Neapolsku roku 1774: „*Doufám, že Vy když máte zálibu v rytířství, jste Skoty, o kterých jsem Vám psal, neshledal nehodné kulatého stolu krále Artuše, nebo krále Lancelota, pokud se někdy vzkřísí.*”¹⁷

Stesky staromilského aristokrata však přiměly hraběte Wilczeka ke káravému srovnání s mužným ideálem středověkého rytířství: „*Nač si stěžujete, hrabě. Vždyt' přímo plavete v rozkoších, dokonce riskujete, že se v nich utopíte...Ale budiž, jste příliš malomyslný na to, abyste byl aspoň trochu rytířem, který vstoupí do zaprášených knih, jež osvětlují vkus, zvyky, zákony a chvályhodné obyčeje rytířství tím, že do nich vnáší bojový zápal! Vězte tedy, že Vaši předchůdci dobývali města stejně jako krásky, ničili armády a psali dopisy, nebo je přinejmenším diktovali svým podkoním, což dosvědčuje dopis Dona Quijota nepřekonatelné Dulcineji z Tobosa.*”¹⁸ Paralelu s donem Quijotem použila i hraběnka Windischgrätzová, jež bláznivého rytíře viděla jako protiklad k povrchnímu dvořanovi vybroušených mravů.¹⁹

Srovnání s donem Quijotem vhodně vystihuje paradoxní situaci osvíceného šlechtice na konci 18. století. Na jednu stranu toužil sloužit obecnému dobru jako státní služebník. Na

druhou stranu se však ke státní službě stavěl jako ke stavovské cti a nehodlal se proto vzdát atributů šlechtictví. Otevřenost novým myšlenkám se v něm střetávala s tradicí a snahou oživit historický ideál autarkního vladaře. Osvícený šlechtic se ocitl na rozcestí: jedna stezka vedla k modernímu byrokratovi, druhá k podnikavému velkostatkáři.

¹ RCh, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Jan Karel synovi, b. m. 16.2.1769, fol. 30. (Panovnice si však jeho dopisy nemohla přečíst, protože psal příliš drobným písmem.)

² RCh, kart. 33, inv. č. 535; Ledr, Chotkové, s. 51.

³ RCh, kart. 33, inv. č. 536.

⁴ RCh, kart. 33, inv. č. 538.

⁵ RCh, kart. 110, inv. č. 1475, Wilczek Janu Rudolfovi Chotkovi 8.5.1769, fol. 16r.

⁶ „Je Vous suis Sensiblement obligé pour l'attention que vous avez de me dones de vos chers Nouvelles vous pouver etre persuadé que vous aiment comme je vous aime, cela m'est toujours d'une vrai consolation, et j'en presque dire unique qui me reste apres le malheur que ma fille vient de s'attirer en epousant contre mon avis et volenté, le jeun Canal Huzard, les noces en ayant été effectivement celebrées hier aux Schloss a ma barbe, elle s'est rendu par la indigne de toute ma tendresse, Mon Coeur est trop occupé de ce fatal evenement pour etre en etat de vous escrire davantage.“ RCh, kart. 107, inv. č. 1458, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi, Vídeň 6. 11. 1769, fol. 42v-r.

⁷ lorsque un enfant peche d'ingratitude, et de desobésissance, il ne suffit pas qu'apres coup fait. Il fasse des ostentations de soumission et de regretie, pour que tou s lui soit pardonné sans quoi les parans recot trop souvent leur duppe. Je suis tres fermement resolu de faire sujer a ma fille tous les revers de son etat malheureux qu'elle a si temerement choisi, lui causera, et il n'y a qu'une longue experience du repentice qu'elle me temoigne deja d'en vairt qui pourra en quelque facon adoucir mon indignation a l'avenir“ RCh, kart. 107, inv. č. 1458, Rudolf Chotek Janu Rudolfovi, Vídeň 12. 12. 1770, fol. 10v.

⁸ „...la proposition faite par votre cher Tante fait par la fille la Canal est en soi meme aussi attirant qu'engagent, Je suis persuadé, que votre Cousine s'interesse de bon Coeur et cherche faire la conveniance de part et d'autre“ RCh, kart. 107, inv. č. 1458c (staré 1402c), Jan Karel Janu Rudolfovi Nové Dvory, 19. 7. 1771, fo. 1v.

⁹ „Si en échange Je confide votre heureuse situation et agrement de jouir de 8 mille fl sans le moindre soins et émbarras pendant la vie durant de la Veuve il s'ensuit que vous ne pouver vous preter a sa proposition qu'a bon enceinte et qu'a de conditions équivalents aux soins que vous vous adosseres acceptant sa proposition, tout depende par consequents de la somme que elle pretendra se stipuler annué, pour fixer maintenant cette somme, Elle doit calculer deductif les revenus bons du fideicomiss pro exemplo: si on peut tabler sur 20 ou 22 mille florins de revenus bons, elle doit en premier rabatre 8 mille qui vous sont due, en outre les interes du Capital de 30/m que vous seres consequent Kauffer ses actions au de la de 12 mille florins im halsJahrigen Ratio zahlbar Je prevois et souhaite qui Elle ne s'en contente pas, le tems et l'experience l'a forcera de revenir a la charge, car il est pour trop a craindre que le nouveau arrangement et reglement de Course baisserons encore plus nos actions, zu geschweygen Cassus Fortuits wasser kommet, wetterschade, Vieh unfall etc die gantz leicht können Verursachen dass die deine sichere 8 Tausend Gulden Jährlich mit eintreden wed--- conclusion ne terminis rien avant avoir bien peser le pour et le contre ce que nous faisons dans notre étrevue. L'affair est d'importance mais Je trouve votre établissement a prendre un Compagne encore plus interessant penses y solidement et donner nous la consolation de vous declarer a ce Sujet au plutot.“ RCh, kart. 107, inv. č. 1458c (staré 1402c), Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, Nové Dvory, 19. 7. 1771, fol. 1v-r.

¹⁰ aiant fini ma lettre on vienne me remetre votre seconde datis du 17. j'y trouve le pour et le contre bien detaillier et ne balance pas quo de Vous conseilier deviter toute negotiation au cas qu'on Vous poursuivre repondes uniment que Vous m'en faires de bouche le raport, et demanderes mon avis...kdo vám zaručí výši výnosů? Il y a deux ans passer que je n'ai tiré de Neuhoff que 7000 fl avis lentrear. Conclusion contentes vous de revenus bons de vos 8. mille florins, quand au voluptariens vous en aves

plus a Neuhoff qu'a l'Isle. Adieu" RACH, kart. 107, inv. č. 1458c (staré 1402c), Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, Nové Dvory, 19. 7. 1771, fol.2v.

¹¹ Cher fils, je compte que ma reponse sur vos deux lettres datis de 16 et 17 du courant vous aura determiné de rompre toute negociation éntamer par votre Cousine la Canal, et que vous preferries les revenant bon offeres de 8 m fl a l'ncertain avantage; je suis échanté que vous abhorrés alle widerstreich und niedertrachtige verborgene Griffe, conferes ses sentimens et vous trouveres voye de vous tirer par la de tous les embrechtes undt fellsteide; vous debarassant ainsi de la proposition ajoutée y ingenieument que l'administration du fideicomiss ne seuroit etre en meilleir main qu'en -celle de votre respectable Tante et que vous vous reposer aveuglement qu'elle veillera a la Conservation de votre Fideicomis; RACH, kart. 107, inv. č. 1458c (staré 1402c), Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, Nové Dvory, 22. 7. 1771, fol. 3v.

¹² Viz. kapitola „VI.3. Dopisy slavných učenců“.

¹³ SOA Praha, RA Chotek, kart. 110, inv. č.1474, Chotek Wilczekovi 24. 8. 1773, fol. 3r (korespondence psaná francouzsky).

¹⁴ „J'ai regretté de n'avoir été a Neuhoff, mais j'y aurois, ma fois, rompu une lance a mon tour.“ RACH, kart. 110, inv. č. 1474, Josef Wilczek Janu Rudolfu Chotkovi 26. 9. 1773, fol. 3r.

¹⁵ Amadis Waleský - hlavní hrdina stejnojmenného rytířského románu, Garcí Ordoneze de Montalvo z počátku 16. století. Různé verze románu vznikaly již od poloviny 14. století.

¹⁶ SOA Praha, RA Chotek, kart. 113, inv. č. 1421 (staré 1476), Windischgrätzová Wilczekovi 31. 8. 1773, fol. 3r. (korespondence psaná francouzsky)

¹⁷ „J'espere que vous, qui avez du gout pour la chevalerie, vous n'avez pas trouvé l'Ecosois, dont je vous parlois, tout a fait indigne de la table ronde du Roi Arthur, ou de suivre un Roi Lancelot, si jamais il en vint a renaitre.“ RACH, kart. 110, inv. č. 1474, Josef Wilczek Janu Rudolfu Chotkovi 1. 3. 1774, fol. 6v.

¹⁸ SOA Praha, RA Chotek, kart. 110, inv. č. 1474, Wilczek Chotkovi 26. 9. 1773, fol. 2v (korespondence psaná francouzsky).

¹⁹ „...Si vous ete a plaindre ou non, jusqu'a ce que je Soi informer de votre train de vie, voila d'apres quoi juge les pauvres habitante de Hamaux, qui n'ont pas le tacte assez fain pour Sentir les abstraits d'une Cour Brilliante, qui donne Souvent de la fausse monoix pour argens content, n'est-ce pas la Ce qu'on apelle une sentence bien conditioné, un proverb eut peut etre plus a Sa place dens la bonete d'une administratisse de Sancho, mais le pauvre Ecuyer ainsi que Son maitre onts infiniment perdus a votre depars, et mon érudition de dessus n'a pus guere faire de progret, je n'en Suis pas moins ches moi. RACH, kart. 113, inv. č. 1476, Marie Josefa Windischgrätzová Janu Rudolfu Chotkovi, Hernalis 12. 7. 1773, fol. 4r.

V. 3. Zrození velkostatkářské šlechty (1770-1829)

O tom, jak se žilo na chotkovských panstvích v 70. letech 18. století nám zanechal jisté svědectví ouholický sedlák Hodek, jenž tehdejší poměry nelíčil příliš růžově.¹ „*V těch časech lid u velikém otroctví byl. Roboty ode tmy do tmy a jestli se tak nestalo, hnedky na kanceláři od téhož zuřivého oficíra Wagnera, správce, bejkovcem, kterýž vždy na stěně visel, trestán byl aneb na dřevěném oslu sedět musel, což velmi ukrutnou bolest způsobovalo...*“² Avšak ve skutečnosti nebyly vztahy mezi poddanými a vrchností na těchto středočeských panstvích tak vyostřené, jak by tento citát naznačoval. V roce 1776 sice někteří poddaní předali vrchnosti jisté stížné spisy,³ ale v nich se jednalo o soukromé spory. Rebelii z roku 1775 ouholičtí poddaní jen přihlíželi, ač události toho roku prošly i veltruským panstvím. Sedlák Hodek zaznamenal krátkou ale zajímavou návštěvu jednoho selského houfu, který se odchýlil od cesty z Brandýsa nad Labem ku Praze: „*Jedna tlupa od Prahy přitáhla na den Zvěstování panny Marie do Veltrus ráno, když jim kněz musel mši sloužit a tamodtud skrze Miřovice do nalezovského zámku táhli...tam také vzali své skončení, neb tam na ně bylo odesláno od krajského něco vojáků. Kteří se v zámku zavřeli a kteří utekli, ty examinovali, některé s několika ranami vysazenými domů pustili, ostatní v železích do Prahy odeslali.*“⁴ Ouholický sedlák však nezmiňuje, zda tu rebelové zastihli také zdejší vrchnost. Avšak není to pravděpodobné, neboť veltruské panstvo přijelo na zámek až později. Průběh letní sezóny roku 1775 na novodvorském panství však zachytila ve svých dopisech hraběnka Chotková, která venkov zbožňovala. Těšila ji krásná krajina a milující poddaní. V roce 1775 se na ně bohužel nemohla zcela spolehnout, neboť nevděční hrubiáni se poněkud bouřili. Vzdálený manžel stále nepřijížděl a jakási Tonička hraběnku upozornila, že „*v Čechách se prý všichni obávají selské hrozby*“.⁵ Citlivá šlechtična však těmto varováním nepřikládala velkou váhu, neboť žila v plné harmonii s prostým venkovským lidem. V roce 1787 zachytila svůj idylický život v působivém literárním obrazu. Projížděla se právě na loďce v okolí Veltrus, když uslyšela jakýsi šelest a zpozorovala neurčitý pohyb na jednom z ozdobných ostrovů. Zprvu se vylekala, ale pak s uklidněním napsala: „*Otec, matka a obě sestry našeho malého domácího sluhy, kteří jej přišli navštívit a procházeli se alejemi, nás přesvědčili o tom, že to byly děti. Vystoupila jsem na zem a zahájila velkou konverzaci s těmito dobrými lidmi, kteří mají dobrotu a poctivost vepsanou ve tváři. Ženy jsou oblečeny s velkou elegancí. Po chvíli přišly také děti, aby se k nám připojily. I vydali jsme se na procházku po Ostrově, k níž se okamžitě vrátím. Neměla jsem naši korespondenci začínat s takovou živostí...*“⁶

Jan Rudolf se ovšem nesnažil zvyšovat výnosy svého panství pomocí vykořisťování, nýbrž pomocí inovací v zemědělské výrobě a sebevzděláváním. Nejpozději od roku 1770 se začal zajímat o agronomii a studovat odbornou literaturu, což potvrzuje, že s rolí venkovského hospodáře značně identifikoval. Jak jsme poznamenali výše, v 18. století se agrární vědy prudce rozvíjí a začínají pokusy se systematickým zaváděním vědeckých výdobytků do praxe. Šlechtičtí hospodáři se sami snaží věnovat se správě venkovských panství a k tomu je nabádá také soudobá mravní literatura. Francouzští fyziokraté napomínají šlechtice své doby, že by měli opustit panovnické dvory, kde se oddávají zahálce a neřesti a místo toho by měli zaujmout místo, které jim správně náleží. Měli by se vrátit na venkovské statky a pečovat o rozkvět zemědělství.⁷ Stejný názor vyslovuje Rousseau, který ve venkovském hospodaření viděl spíše mravní ideál.⁸ Ve Francii se od 50. let zakládají zemědělské společnosti, jež se snaží rozšiřovat vědecké poznatky o zemědělské výrobě a dohlížet nad jejich zaváděním do praxe. V habsburské monarchii se od roku 1765 také začíná se zakládáním sítě podobných spolků, na nichž se rozhodující mírou podílí Rudolf Chotek coby nejvyšší kancléř.⁹ „Hospodářské společnosti“ zakládané podle vzoru hospodářské společnosti z Klagenfurtu, se však skládaly především ze státních úředníků, kteří své členství chápali jako nutné zlo. Většina z těchto spolků se rozpadla po smrti prvního presidenta, nebo poté, co se uvolnil dozor nad jejich činností. Na změny v zemědělské výrobě velkostatků neměly tyto instituce nijak zásadní vliv, vždyť nad velkostatky neměly ani žádnou pravomoc.

Platí to nepochybně i pro chotkovské državy, ačkoli Chotkové byli zároveň státními úředníky, kteří se na této státní politice sami podíleli. Odborné zemědělské časopisy však začaly v Čechách vycházet až v 90. letech 18. století, takže vědychtiví velkostatkáři se museli obrátit do zahraničí. Jan Rudolf odebíral od roku 1770 časopis ‚Berlínské příspěvky k zemědělské vědě‘¹⁰, jež vydával podnikavý agronom Gottfried Ludolph Graßmann (1738-1798).¹¹ Záhy se v jeho knihovně objevily i publikace předsedy této organizace, Albrechta von Thaera. Se zemědělstvím souvisel i ‚Stralsundský magazin‘, jež Jan Rudolf odebíral od roku 1767.¹² Hlavním médiem však zůstávaly Berlínské příspěvky, k nimž se až na konci století přidružily podobně zaměřené rakouské časopisy. Působil zde braniborský časopis jako vzor? Vyloučit to nelze. Vydavatel Berlínských příspěvků byl také pověřen úřední funkcí a jako ‚vládní komisař pro zemědělské záležitosti‘ se aktivně podílel na prosazování střídavého hospodaření. Nicméně dědičné země nezůstávaly pozadu, takže Jan Rudolf mohl brzy začít kupovat domácí časopisy. Od roku 1795 odebíral Jan Rudolf ‚Příspěvky k zlepšení zemědělství‘, které vydávala česká zemědělská společnost v Praze.¹³ Z činnosti dolnorakouské zemědělské společnosti vzešly pak publikace Josefa Karla Schmidta, které si

Jan Rudolf rovněž pořídil. Jeho „Praktický zemědělec“, vydaný v Praze roku 1787, se hlásí k josefínské politice a raduje se nad tím, že duch osvícenství se rozšířil i do oblasti agrární výroby.¹⁴

Vzhledem k neutěšené situaci agrárního časopisectví v habsburských zemích je nasnadě, že více informací čerpal hrabě Chotek z jednotlivých pojednání, která jsou v kačinské knihovně zastoupena vskutku velmi hojně. Ostatně i výše zmíněné zemědělské časopisy představovaly spíše vícesvazková pojednání. Často je psal jediný člověk, vycházela pouze krátkou dobu a v podstatě nezískala ani „periodický charakter“. Nejstarší agrární knihy v tomto fondu pocházejí od francouzských autorů a nelze vyloučit, že je zakoupil ještě kancléř Rudolf Chotek. Jedná se o dvě pojednání fyziokrata Duhamela de Monceau (1700-1782). Nejdůležitější byla monumentální práce „Základy zemědělství“ z roku 1762, která seznamovala s nejrůznějšími přístroji a novými technikami.¹⁵ Kromě ní si hrabě Chotek pořídil také úvahu o konzervaci obilí v dotisku z roku 1771. Dalším francouzským autorem, jenž si našel cestu do kačinské knihovny, se stal abbé Rozier. Hrabě si pořídil jeho práci „Kompletní kurz teoretického, praktického a ekonomického zemědělství“ (1781-1795)¹⁶. Jednalo se o jakousi zemědělskou encyklopedii, jejíž rozvleklý titul sliboval, že čtenáři ukáže způsob, jak studovat zemědělství podle pevně daných vědeckých principů. Krom těchto raných fyziokratických spisů však není francouzská agronomická literatura v Kačíně příliš zastoupena. Setkáme se zde vlastně jenom s výstředním dílem občana François Duboise „ze třetího roku revoluce“, které spojuje úvod do zemědělství s oslavou francouzské revoluce.¹⁷

Mnohem významnější byly pro hraběte Chotka pravděpodobně spisy německých agronomů, a to z nejrůznějších koutů Říše. V chotkovské knihovně nalezneme sebrané spisy Johanna Christiana Schubarta (1734-1787)¹⁸, vydané profesorem Nathanaelem Gottfriedem Leskem (1751-1786). Příčinnivý editor přidal ke spisům slavného myslitele ještě vlastní pojednání propagující střídavé hospodaření a ustájení dobytka. Kromě něj zde nalezneme práce k různým podrobněji zaměřeným oblastem zemědělské výroby. Jiná pojednání se zaměřovala na detailnější otázky. Mnohosvazkové pojednání od p. Hermbstaeta se zabývalo agrární chemií,¹⁹ mnohosvazkové pojednání Johanna Christoha Weiseho²⁰ popisovalo technologii řemesel, jež mají něco společného se zemědělstvím. Práce Georga Adolpha von Suckow z Kaiserslautern zase uváděla do tajů „Ekonomické botaniky“.²¹ Stojí za zmínku, že řada těchto publikací vzešla tak či onak z činnosti zahraničních zemědělských společností. Pojednání abbého Roziera bylo vlastně publikací francouzské „Společnosti zemědělců“, Leske působil jako sekretář ve falcké Společnosti zemědělců v Lauternu (dnes Kaiserslautern)

a Mannheimu a slavný Albrecht von Thaer působil v hospodářské sekci Akademie věd v Berlíně.

Právě tento autor je v kačinské knihovně zastoupen velmi hojně a řada publikací jiných autorů jej buď napodobovala, nebo na něj alespoň odkazovala. Albrecht von Thaer (1752-1828) pocházel původně z Hannovera a povoláním byl lékař²². Zpočátku se skutečně věnoval medicíně a dosáhl v tomto oboru významného postavení. Roku 1784 se však stal členem Královské zemědělské společnosti v Celle a od toho okamžiku jej začalo neodolatelně vábit zemědělství. Svůj zájem zaměřil na nové technologie a nářadí, které zkoušel na vlastním statku, jenž si kvůli experimentům zakoupil. Spisovatelské proslulosti však dosáhl až jako pruský tajný rada. Poté, co na svém statku u Celle dosáhl prvních úspěchů a v roce 1791 je poprvé publikoval, obrátil na sebe pozornost pruského krále Friedricha Wilhelma III. a reformního ministra Hardenberga. V roce 1804 podlehl pruským nabídkám a přesídlil do Berlína. Získal okamžitě místo v hospodářské sekci Pruské akademie věd a prostředky na zbudování zemědělské školy v Möglinu na Odře. Po roce 1810 rozšířil svou působnost na Berlínskou univerzitu, kde přednášel zemědělství. Velkostatkáři v habsburské monarchii se však s jeho učením seznamovali spíše z publikovaných prací. Thaer začal publikovat již v 90. letech 18. století. Od roku 1799 vydával „Anály dolnosaského zemědělství“ a v řadě publikací zpřístupňoval inovace anglického zemědělství. Připomeňme, že Hannovera bylo ještě spojeno personální unií s Anglií, takže sloužilo jako důležitý kulturní prostředník mezi Anglií a německy mluvícím prostorem. V Prusku vydával Thaer od roku 1805 „Anály o orbě“ a řadu publikací, v nichž se pokoušel zhodnotit přínos přírodních věd pro praktické zemědělství. V jedné ze svých publikací pruského období se věnoval také vztahům mezi vrchností a poddanými. V knihovně Jana Rudolfa Chotka nalezneme zásadní příručku o „Racionálním zemědělství“ (1811-1813)²³, upravenou speciálně pro rakouské mocnářství. Tato práce představovala ve skutečnosti monumentální osmidílné dílo, seznamující se všemi oblastmi zemědělské výroby. Důležitá byla zajisté i jeho práce „Úvod do anglického zemědělství“ z roku 1798²⁴. Seznamovala přehlednou formou s výtčobytky nejvyspělejší země, která dávala agrární revoluci hlavní podněty. Prakticky zaměřena byla práce o správném vedení účetnictví (1807)²⁵, mnohasvazková zpráva o nových zemědělských nářadích z let 1803-1806.²⁶ Konečně nalezneme v kačinské knihovně také pojednání o chovu ovcí z roku 1815.²⁷

V souvislosti s Thaerem musíme podotknout, že anglické agrární vědy jsou v Chotkově knihovně zastoupeny překvapivě málo. Asi nejlepším zdrojem informací o objevech v ostrovní říši zůstávala výše zmíněná práce Albrechta von Thaer. Ostatně čeští šlechtici se nemuseli dívat jenom do zahraničí, vždyť někteří z nich se sami chopili pera a

psali vědecká pojednání o zemědělství. Nejslavnějším z nich je bezesporu Franz de Paula hrabě Hartig. Jeho úvaha „O pokroku a úpadku zemědělství u jednotlivých národů“ je tu ve francouzském překladu z roku 1789.²⁸ Tomuto dílku můžeme přisoudit i politický význam. Propaguje totiž myšlenku o pozitivním vlivu zemědělské činnosti na ekonomiku a mravy národů. Vyjadřuje tak myšlenky blízké politickým mravokárcům z Francie, kteří po vzoru starého Říma propagovali návrat k racionálnímu zemědělství jako podmínku pro mravní obrodu národa. Šlechta měla v tomto procesu sehrát důležitou úlohu.

Na základě těchto knižních údajů a dalších zpráv o čtenářských zálibách Jana Rudolfa můžeme v jeho případě s jistotou tvrdit, že se skutečně snažil vzdělávat v roli zemědělského hospodáře.²⁹ Jeho osobní podíl na vedení panství byl nejspíš vyšší, než v případě jeho strýce, avšak i u něj platilo, že hospodaření měli v rukou spíše profesionální správci. Na sklonku 18. století se jednalo stále ještě o zemědělce, kteří své odborné vzdělání získali z praxe. Nicméně od 70. let 18. století již stát nutil i patrimoniální úředníky, aby získali také formální vzdělání v zemědělských společnostech či na univerzitách. Jejich seznam nemáme úplný. Víme, že nejpozději od roku 1778 vykonával dozor na chotkovskými državami Anton Meckel, jenž jinak spravoval arcibiskupské statky.³⁰ Toto propojení můžeme vysvětlit úzkými vztahy mezi Chotkem a arcibiskupem Příchovským, jež sahaly již do doby, kdy byl arcibiskup jen mladým abbém. Direktorem novodvorského panství však byl až do roku 1784 jistý Dienelt a od roku 1784 se této funkce chopil důchodní písař Josef Antoni.³¹ Na jeviněvském panství však zastával vrchní dozor Franz Johann Weidl, a to až do smrti Aloisie Chotkové roku 1786.³² I tohoto zemědělského odborníka si však Chotkové půjčili, jinak působil ve službách rodu Nosticů. Roku 1812, když do hospodářství začínal mluvit Jan Nepomuk, převzal vedení statků Pöschel, jenž sem přešel ze služeb hrabat Rottenhanů.³³ Pöschel se snažil zavést do hospodaření pořádek, ale nedařilo se mu. Lze to vysvětlit tím, že vůbec neměl kvalifikaci pro zemědělské podnikání, v předchozí službě se totiž zabýval vedením pokladny. Nastala tedy doba určité anarchie, která trvala až do roku 1819. Teprve Pöschlova smrt uvolnila cestu profesionálnímu zemědělskému ekonomovi. Místo vrchního inspektora tehdy zaujal slavný Karel Josef Puteani (1782-1847).³⁴ Teprve desetiletá činnost tohoto zemědělského teoretika znamenala definitivní uplatnění střídavého hospodaření, ustájení dobytka, pěstování pícnin a uplatnění hnojiv. Puteani patřil již k druhé generaci významných zemědělských ekonomů. Jeho otec Josef Franz Puteani (1749-1836) se proslavil již na konci 18. století. Sepsal důležitá pojednání o zemědělské ekonomii a v Souticích založil vzorový statek, kde své teorie uplatňoval. Jan Rudolf se s ním setkal dozajista na sněmu roku 1790, kde Puteani vystoupil na obhajobu poddanství a vrchnostenských práv. Již Josef Franz působil ve službách několika

šlechtických rodů jako všestranný hospodářský správce. Svěřené statky spravoval z centrální účtárny v Souticích. Stejnou metodu uplatňoval i jeho syn Karel Josef. Slavný zemědělský ekonom vedl správu chotkovských statků až do roku 1829, kdy jej hrabě Jindřich Chotek propustil. K tomuto kroku jej překvapivě vedly špatné hospodářské výsledky Puteaniho metody.

Není toto zjištění poněkud překvapivé? Jak to, že několik desítek let vytrvalého působení agronomicky vzdělaných správců i vzdělaného šlechtice skončilo neúspěchem? Podívejme se na to, jak se změnilo fungování chotkovských panství během tohoto důležitého období. Od roku 1778, kdy Meckel začal provádět své účetní inspekce, zažívala chotkovská dominia jistou prosperitu. Vyúčtování provedené na novodvorském panství roku 1784 sice prokázalo finanční nesrovnalosti předchozího správce,³⁵ ale od té doby panoval v hospodaření údajně pořádek. Na veltruském panství stabilizoval situaci správce Weidl, který se nastoupil do funkce taktéž roku 1778.³⁶ I jeho inspekce provedená v tomto roce prokázala nesrovnalosti, avšak můžeme věřit, že zde začal hospodařit s větším smyslem pro zemědělské inovace. Roku 1782 máme doložen první osevňovací plán pro veltruské panství!³⁷ Meckel převzal od roku 1786 vrchní správu všech chotkovských panství, ale jeho činnost se nejspíš omezovala na dozor a kontrolu. Pravidelně revidoval účty a jednou ročně prováděl objížďku všech statků. Není nic známo o tom, že by sám nějak inicioval inovace v zemědělské výrobě. Stejně vypadalo i hospodaření jeho nástupce Pöschela, který se však snažil vzbudit jistou iniciativu u hospodářských úředníků. V r. 1813 jim nařídil, že mají předkládat zlepšovací návrhy na zvýšení výnosnosti panství a každý týden měli o těchto záležitostech diskutovat u něj v kanceláři. Avšak nižší hospodářští úředníci jej podváděli a tak i jeho úřadování skončilo r. 1819 finančními ztrátami. Odhalil je ve své inspekční zprávě právě Puteani, jehož tehdy povolal Jan Rudolf Chotek.³⁸ Po odhalení zlořádů přistoupil Puteani k radikální nápravě. Ještě v prosinci 1819 rozeslal všem úředníkům podrobný dotazník, z něhož se snažil zjistit něco o organizaci panství a o výdajích.³⁹ V patnácti bodech lze vysledovat několik hlavních zájmů: výše příjmů, výše výdajů na mzdy služebníků, učitelů a duchovních, výdaje na udržování budov a výrobu, stav dobytka a objem obilní produkce a pivovarní výroby. V jednom bodě se Puteani snažil zjistit i cosi o produktivitě práce poddaných: Chtěl vědět, jak daleko od poplužního dvora kdo bydlí, jak vysoko byla popř. stanovena robotní reluce a jaké jsou náklady na sklizeň. Na základě těchto údajů pak v letech 1820-1821 vydal nový inspektor řadu reformních nařízení, jejichž cílem bylo utužit kontrolu nad hospodářskými úředníky, modernizovat zemědělskou výrobu a hlavně získat co nejpodrobnější přehled o účtech a vůbec o všem možném na chotkovských panstvích. Účetnictví reorganizoval Puetani již

v lednu 1821. Ráznými příkazy zajistil přechod od tzv. dílčích účtů (*Stückrechnungen*) k deníkovému účetnictví (žurnálové účetnictví). Předchozí metoda spočívala v tom, že se nejprve všechny účty zapisovaly průběžně do tzv. záznamní knihy a vyúčtování se provádělo jen jednou čtvrtletně.⁴⁰ Takovýto systém dával velký prostor k různým zapomenutím, drobným podvodům a usnadňoval úředníkům zpronevěry. V novém systému se účtování velkých částek provádělo denně, jen drobné výdaje bylo možno zúčtovat s odstupem, některé dokonce kvartálně. Tuto metodu rozpracoval již Josef Franz Puteani. Nový systém kladl větší nároky na byrokratickou zdatnost hospodářských úředníků. Každý musel vést vlastní deník, zároveň byly založeny tři druhy deníků, které umožňovaly lépe kontrolovat jednotlivá odvětví. Finance registroval peněžní deník, zásoby obilovin a krmiva naturální deník a pracovní kázeň kontroloval pracovní deník. V rámci posledního deníku se registrovala i roboty. Centrální účtárna rodu Puteani prováděla také pravidelné revize účtů. Vášeň nového generálního inspektora šla tak daleko, že v roce 1821 zvažoval také zavedení tzv. pamětních knih (*Memorabilienbücher*), které měly poskytnout kompletní přehled topografický přehled všech panství, podrobný popis každého statku, rozpis dřívějších majitelů a významná data ze správy statku ke každému roku.⁴¹ Problém vzájemného poměru mezi výdaji a přípočty vyřešil Puteani od roku 1821 tak, že hospodářský úřad v Nových Dvorech platil daně i výdaje na provoz a údržbu Podstatnější Za přípočet považoval výdaje, vyplacené na přímý příkaz majitele panství, výdaje na park, na stavbu zámku Kačina, dále pak penze a charitativní výdaje školám a dobročinným ústavům či nadacím. Nicméně nový inspektor zasahoval i do způsobů zemědělské výroby. Dostal se však k této oblasti od účetnictví, takže v agronomii taktéž nebyl zcela na své půdě. Josef Franz Puteani totiž zastával názor, že účty mají nejenom kontrolovat stav financí, nýbrž také hodnotit efektivitu vynaložených výdajů. Tím pádem potřeboval svědomitý účetní také odborné znalosti ze zemědělství. Karl Josef Puteani se soustředil především na obilní výrobu, zatímco živočišnou výrobu poněkud zanedbával. Již jeho návrh na roční rozpočet z r. 1820 obsahoval v podstatě návrh na osevní plán.⁴² V dotazníku, který rozeslal hospodářským správcům vyžadoval údaje o plodinách z předešlého roku, o výnosnosti, rozpočet krmiva na příští rok. Podle těchto údajů mohl sledovat rotaci plodin a zjistit, co se pro které pole nejvíce hodí či jaké množství osiva, hnojiva či sádí bude potřeba. v lednu 1821 spočítal Puetani získané údaje a rozeslal všem hospodářským úřadům velmi kritické záznamy o dosavadních výnosech obilí.⁴³ Puteani srovnal osev s výmlatem (tzv. zrnování, tj. poměr zrn výmlatu na jedno zrno osevu) a zjistil, že tyto výsledky jsou příliš nízké, navíc existovaly nápadné rozdíly mezi jednotlivými panstvími. Příčiny nízkých výsledků viděl Puetani ve špatném obdělání polí, nedostatku

hnojiva, pozdním obdělávání polí, ve špatném ošetřování oseté plochy, ve špatné péči při sklizni a v krádežích při výmlatu. Zlepšení hledal inspektor v umravnění hospodářských úředníků, jehož chtěl dosáhnout typickým způsobem: všichni osobně měli opsat jeho oběžník, aby se nemohli vymlouvat na neznalost. Nápravu hledal také ve větší motivaci úředníků na úsporných opatřeních. Již v roce 1820 navrhl procentuální odměny pro hospodářské úředníky a sice podle výše výnosu z jejich statku.⁴⁴ Mělo se mezi ně rozdělit 3% zisku, jež se pak rozdělily mezi ředitele, důchodního, purkrabího, kontribučního, obročního, správce lesů a pojezdného. Tříprocentní odměny dostali úředníci také tehdy, když se jim podařilo vymoci nesplacené dluhy. Poněkud neobvyklým způsobem motivování úředníků se měly stát tzv. náradní paušále, které Puteani navrhl v únoru 1824.⁴⁵ Náradí a jiná výbava velkostatků se měly předat šafářům, kteří o ně měli pečovat za jistý paušální plat. Případné škody by tak šly na jejich vrub, takže měli náradí více šetřit. Nicméně většina Puetaniho nařízení směřovala k co nejpodrobnější evidenci všeho, co se nacházelo na chotkovských panstvích. Již v prosinci 1820 nařídil pravidelná hlášení, v nichž se měl evidovat vždy současný stav, aby se mohly zjistit případné nesrovnalosti.⁴⁶ Jeho snahy pak vyvrcholily v zavedení tzv. evidenčních tabel v únoru 1823.⁴⁷ Jednalo se 12 formulářů, které evidovaly všechny budovy, konskripce, fundace, kostely či školy, robotní povinnosti, rustikální pozemkovou držbu, vrchnostenské důchody, vrchnostenské regály, dvory, lesy, obory či bažantnice a daně. Ačkoli nevíme, zda tyto formuláře někdy někdo vyplnil, poskytují skvělý pramen pro poznání sociální a hospodářské struktury chotkovských panství počátkem 19. století. Evidence budov měla při tom evidovat také úřední byty, výtahy z konskripce měly evidovat veškeré obyvatelstvo vesnic a městeček podle společenských vrstev. Puteani rozlišoval duchovní, tzv. honorace, měšťany, Židy, sedláky, chalupníky a domkáře. U Židů rozlišoval Židy s číslem a bez čísla, což potvrzuje, že i v těchto venkovských společnostech se stále ještě respektoval numerus clausus. Zvláštní je položka „honorace“ a měšťané. První pojem se užíval pro majetné vrstvy obyvatelstva, které však nepatřily ke šlechtě, nebo měly jen osobní nobilitaci. Mohli tam tedy patřit i vrchnostenszí úředníci, důstojníci či úředníci. Avšak jak je v podmínkách malých vesnic a městeček na chotkovských panstvích rozlišoval od měšťanů? Odpověď by mohl poskytnout nalezený vyplněný formulář. Historik může jen litovat, že Puetaniho byrokratická nařízení nebyla vždy spolehlivě plněna.

Nicméně smrt Jana Rudolfa Chotka v srpnu 1824 dala příležitost k první celkové inspekci chotkovských panství a výsledky nezněly příliš lichotivě.⁴⁸ Vzhledem k tomu, že dědicem se stal nezletilý vnuk Jana Rudolfa, hrabě Jindřich Chotek (nar. 1802), byla stanovena poručenská správa, jíž se chopil hrabě Hoyos. Již v září 1824 nařídil poručník

hospodářským úředníkům, že mají odevzdat nové tabelární přehledy o výdajích od srpna 1824, o odhadu ceny lesů, o popisu budov včetně rozestavěných. Velkorysé záměry Jana Rudolfa totiž očividně zatěžovaly hospodářství chotkovských panství nad únosnou míru. Na jaře 1825 podnikl však hrabě Hoyos inspekční cestu po chotkovských panstvích, z níž vzešla ona nepříznivá zpráva pro barona Puteaniho. Konstatoval nedostatky v chovu ovcí, zdvihl námitky proti nerentabilnímu proti chovu býků, v Nových Dvorech a v Bělušicích shledal nedostatky i v polním hospodaření. Naproti tomu se stavem polního hospodářství ve Veltrusech byl hrabě vcelku spokojen a finanční zisk ze všech tří chotkovských panství odhadoval velmi optimisticky. Podle Puteaniho výpočtů měly chotkovské državy vynášet ročně 50-60 000 zl. Všichni se však shodli na tom, že nákladné stavby v Kačíně a ve veltruském parku se budou muset na určitou dobu zastavit, či omezit. Další hodnocení a kritika hospodaření přišla v roce 1829, kdy Jindřich Chotek dosáhl plnoletosti a převzal vedení rodových statků. V této době Puteani zaváděl různá disciplinární opatření, která měla napravit zjištěné nedostatky. Byly zavedeny konduitské listy, v nichž se posuzovalo chování a výsledky hospodářských úředníků. Puteani je každý rok odevzdával majiteli panství, zároveň s tím chtěl zavést také měsíční hospodářská hlášení, která měla evidovat ještě podrobněji stav dobytka, obilí, zásob, stavebního materiálu. Tentokrát kladl Puteani větší důraz na termíny odevzdání zpráv, jež se měly komplikovaným způsobem sesbírat ze všech statků a odesílat do centrální účtárny v Souticích. V té době však už byly Puteaniho dny v čele centrální správy chotkovských statků sečteny. Mladý hrabě obdržel již v roce 1827 kritickou relaci bělušického správce Patzelta, která zásadně změnila jeho pohled na věc.⁴⁹

Zkušený praktik Josef August Patzelt se zřejmě dostával již dříve do křížku s teoretikem Puteanim. Ve své první relaci žádal, aby jej hrabě Chotek vyjmul z pravomoci inspektora Puteaniho, nebo aby mu nabídl funkci hlavního účetního, v níž by mohl provést důkladnou revizi dosavadního hospodaření.⁵⁰ Pro své kontroverzní rozhodnutí uváděl závažné důvody. Domníval se, že panství jsou vedena špatně, nevynášejí tolik, kolik se hrabě domnívá a že na vině je Puteaniho způsob vedení. Údajně se příliš plýtvá na pracovní síle a zemědělská produkce je nižší, než by mohla být. Cena práce se ještě zvyšovala tím, že Puteani sám sídlil jinde, takže se musely vynakládat zbytečné výdaje na složitou komunikaci. K odstranění prvního neduhu doporučoval nahradit robotu placenou prací za mzdu a při sklizni využívat práci v akordu. Dále navrhoval zrušit placené poklasné, kteří dostávali roční plat s deputátem, a vrátit se k předchozí praxi, kdy poklasní měli jen malou pevnou odměnu v naturáliích. Konečně doporučoval propustit některé nepotřebné hospodářské úředníky, jejichž užitečnost zřejmě odpozoroval z každodenní praxe v Bělušicích. V druhém bodě viděl Patzelt největší

problém v tom, že Puteani posuzoval vše obecně a nepřihlížel k místním podmínkám. Ukazovalo se to např. v nevhodných osevních plánech. Bez ohledu na regionální odlišnosti prý Puteani všude zaváděl jednotný osevní plán. Stejně tak prý Puteani špatně rozhodoval o stavu dobytka, o hnojení a volbě jetelovin. Patzelt navrhoval v tomto zrušit centralizovaný způsob řízení a rozhodovat nejdříve na místě po poradě s místními znalci. V zemědělské výrobě doporučoval věnovat větší pozornost chovu ovcí.

Mladého hraběte musela tato zjištění přinejmenším znepokojit. V lednu 1830 jmenoval Patzelta vedoucím ústřední účtárny v Praze, s tím, že další účty se už nebudou posílat Puteanimu do Soutic, nýbrž Patzeltovi do Prahy. V září 1830 předložil nový účetní další, ještě hrozivější zprávu o stavu hraběcího majetku.⁵¹ Do té doby vykazoval Puteani aktivní a rostoucí bilanci. Patzelt se domníval, že tato vyúčtování neodrážela reálný stav. Ve skutečnosti ukazovalo Puteaniho pečlivé účetnictví jenom hrubý výnos, protože do pravidelných výnosů započítával i mimořádné zisky, jako byl zisk z prodeje panství Jemniště, nebo finanční vyrovnání s hrabětem Buquoyem. V roce 1830 se Patzelt stal vedoucím hlavní pokladny a provedl celkovou revizi dosavadního hospodaření a účetnictví. Zjistil, že majetek hraběte Chotka je zatížen dluhy v celkové částce 338 543zl. k.m. a že v příštích dvou letech nebude dostatek peněz ani na chod hraběcí domácnosti. Rozdíl bylo možno krýt jen drahým úvěrem, šetřením a pomalou renovací zemědělských podniků. V oblasti polního hospodářství zjistil rovněž vážné nedostatky. Po průzkumu velkostatků Nové Dvory a Veltrusy v létě 1830 zjistil, že se zde orba prováděla pozdě nebo špatně, k sazbě se volily plodiny nevhodné pro místní typ půdy, stav dobytka byl zbytečně nízký a podcenilo se pěstování píce. Zajímavé je zjištění, že se nesprávně provádělo střídavé hospodaření. Patzelt došel k závěru, že výnos zrna mohl být šesti až devítinásobný, zatímco v reálu se roku 1829 dosáhlo nanejvýš čtyřnásobku, někde dokonce jen dvojnásobku. Jeho závěry zněly neúprosně, až tvrdě. Žádal šetření na všech místech. Výdaje na zámek Kačina a park ve Veltrusích měli platit jednotliví členové rodu ze svých osobních dědických podílů (z úroků, které jim plynuly), žádal zastavit stavbu zámku Kačina, kačinský park udržovat jen v bezprostředním okolí zámku a zrušit chov zlatých a stříbrných bažantů ve Veltrusích. Další úspory se týkaly pracovní síly. Doporučoval snížit zbytečné písaře, zpřísnit dozor nad hospodářskými úředníky a snížit úředníkům úroky z kaucí (z 5% na 4%). Příjmy se měly rozmnožit prodejem některých nemovitostí a redukcí roboty v bohatých vesnicích. Pozoruhodný byl návrh, aby poddaní ukládali své úspory do depozitní pokladny na 4% úrok, z něhož by se umořovaly hypotekární náklady. Tím by vznikla jakási svérázná chotkovská banka. Patzelt odhadoval, že revitalizace panství bude

trvat tři až čtyři roky, ve Veltrusích dokonce osm let. Po této katastrofické vizi následovala v listopadu 1830 rezignace Karla Josefa Puteaniho na místo inspektora.

Znamená to, že zemědělská revoluce byl omyl? Je pravděpodobné, že Patzeltova zpráva byla příliš zostřena kvůli osobnímu sporu obou agronomů. Musíme brát v úvahu také vnější okolnosti, na které nemohl Puteani mít vliv. Po skončení napoleonských válek nastala jistá krize zemědělského podnikání, jež se mohla přispět k nepříznivé hospodářské bilanci. Zemědělská revoluce zkrátka zahrnovala i hledání a omyly. Nepříznivé závěry tedy nemění nic na tom, že Jan Rudolf Chotek byl moderním hospodářem a snažil se zvýšit výnos svých statků zaváděním technických inovací. Jeho záliba v zemědělství dosáhla uznání i u současníků. Svědčí o tom prestižní výzva arcivévody Jana z roku 1808, aby se přidal k nově založené zemědělské společnosti ve Vídni.⁵² Výzva totiž platila jen pro muže, jejichž panství mohla sloužit za vzor pro ostatní, nebo pro ty, kteří svými výsledky v oblasti zemědělství dosáhli všeobecné slávy a proslulosti. Chotkova správa velkostatku tím dosáhla veřejného uznání. Sám se snažil pěstovat obraz patriarchálního otce svých poddaných. Holedbal tím, že na svých panstvích zakládal školy, aby pečoval o jejich vzdělání. Nejznámější se stala škola ve vsi Vepřek na veltruském panství, díky níž si vysloužil ještě jedno veřejné ocenění krátce před svým úmrtím. Ku příležitosti jejího slavnostního otevření roku 1823 totiž vydal farář Petr Jeřábek spis, v němž vyslovil veřejnou chválu hraběti Chotkovi pro jeho péči o poddanská dítká.⁵³ Veltruského pána zde vylíčil jako příkladného „otce a patrona svých poddaných“. Osvícený farář zde také hájil přednosti vzdělání pro povznesení mravů a vyvracel názor, že příliš osvícenství vede k bludným názorům. Jeho text prozrazuje znalost reformní pedagogiky a sečtělost v dobové morální filosofii. Děti měly ve vepřecké škole poznat vzdělání založené na lidské přirozenosti. Nezapomněl dodat, že Jeho excelence Jan Rudolf Chotek tím završil dlouhodobou snahu o podporu vzdělání na svých panstvích. Postavil prý školu také v Církvicích a na bělušickém panství ve vsi Kozly. V Chlumíně pak umístil školu přímo do jedné z budov zámku.⁵⁴ Přinejmenším v této činnosti se Chotkovi podařilo skloubit obecné dobro s prospěchem vlastních držav.

¹ „Selskou kroniku“ Václava Hodka z Ouholic u Vepřeku vydal Antonín Robek, Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku, Praha 1974, s. 53-62.

² Robek, Mělnicko, s. 53-54.

³ SOA Praha – ÚSCHV, kart. 43, inv. č. 178 „Beschwerdschriften 1776“.

⁴ Robek, Mělnicko, s. 54.

⁵ RACH, kart. 107, inv. č. 1458 (staré 1402a), Marie Sidonie Chotková Janu Rudolfovi „čtvrtek“ (říjen?) 1775, dopis N. 4, fol. 13r. „Je n'ai pas goutte hier un moment de tranquiliter, Madame de Trauttmannsdorff a fourni a mes inquitudes, en disant avec beaucoup d'interet pour vous, pourvu que les officiers d'Oeconomie n'ait point de maladie epidemique la Tonerl en m'assurant que tout le

monde craignoient en Boheme cette menace des paysans, de notre tout a feu et a sang vers la fin de Septembre, la Thun disant qu'ils avoient mis le feu a quatre granga du Prince Paar.“

⁶ „Le Pere, la Mere, et deux soeurs, de notre petit Haus Knechte qui sont venu le voir, et qui se promenoit dans l'allées, et qui fait le tour de l'Isle nous sont fait croire que c'étoit les enfans, j'ai mis pieds a terre, et fait une grande conversation avec ces bonnes gens, qui ont la bonté et honneteté venite sur le visage: les femmes sont mise avec beaucoup d'élégance. Dens l'interval les enfans sont venus me joindre; et nous avons fuit notre promenade sur l'Isle, dont je reviens tout a l'heure: je n'aurois pas commencé notre correspondance avec autant de vivacité... RACH, kart. 107, inv. č. 1459, Marie Sidonie Janu Rudolfu Chotkovi, Veltrusy „sobota v sedm hodin“ (říjen 1787), fol. 4v.

⁷ Georges Weulersse, *Les Physiocrates*, Paris 1930, s. 199-205.

⁸ R. Bach, *Rousseau et les physiocrates: une cohabitation contradictoire*, in: *Rousseau: économie politique, Études Jean-Jacques Rousseau*, vol. XI, 1999, s. 9-82; Céline Spector, *Rousseau et la critique de l'économie politique*, in: *Bernadette Bensaude-Vincent/Bruno Bernardi (edd.), Rousseau et les sciences*, Paris: Harmattan 2003, s. 237-256.

⁹ Karl Dinklage, *Gründung und Aufbau der thesesianischen Ackerbaugesellschaften*, *Zeitschrift für Agrarwissenschaft und Agrarsoziologie* 13 (1965), s. 200-211.

¹⁰ *Berliner Beytrage zur Landwirthschaftswissenschaft, so wohl aus der Theorie als Erfahrung, 1774-1786*, Kačina, sign. 4087.

¹¹ K nim slov. Steffi Windelen, *Die vollkommene Landwirtschaft, der vernünftige Landwirt und die Erdflöhe. Die Berliner Beyträge zur Landwirthschaftswissenschaft (1770/74-1791)*, in: Markus Popplow (Hg.), *Landschaften agrarisch-ökonomischen Wissens*, Potsdam 2006 (V tisku, autorce děkuji za laskavé zapůjčení rukopisu).

¹² *Straßsundisches Magazin, oder Samlungen auserlesener Neuigkeiten, zur Aufnahme der Naturlehre, Arzneywissenschaft und Haushaltungskunst*. Kačina sign. 4085.

¹³ *Beitrag zur Verbesserung der Landwirtschaft durch alle ihre Theile*, Prag 1795; *Beytraege die Verbesserung der Landwirtschaft betreffend*, hg. von Franz Fuss, Prag 1796-1798. Kačina sign. 4081.

¹⁴ Josef Karl Schmid, *Praktischer Landwirth in Beyspielen und Berechnungen*, Prag/Wien 1787. Kačina sign. 4023.

¹⁵ Duhamel de Monceau, *Elemens d'agriculture*, Paris 1762. Kačina 4736.

¹⁶ Bruno de Dihechin, *Duhamel du Monceau*, 1998.

¹⁷ François Noël Dubois, *Introduction à la Feuille du Cultivateur, contenant Les Procèdes, Experiences, Memoires, Observations, Annonces et Extraits de livres, utiles aux Cultivateurs, renfermes dans la Feuille d'Agriculture, qui ont a été le germe de celle du Cultivateur* Paris 1795: Kačina 5591.

¹⁸ Johann Christian von Schubart *Edlen Herrn von dem Kleefelde, ökonomisch-kameralistische Schriften. Nebst einem Unterricht zur Abschaffung der Brache und Einfurung der Stallfütterung von Professor Leske. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage, Bd. I-II*, Leipzig 1786. Kačina 4086.

¹⁹ Sigismund Friedrich Hermbstaedt, *Archiv der Agriculturchemie für denkende Landwirthe, oder Sammlung der wichtigsten Entdeckungen, Erfahrungen und Beobachtungen in der Physik und Chemie für rationelle Landwirthe, Guterbesitzer, und Freunde der ökonomischen Gewerbe*, sv. I-VIII, Berlin 1803-1808. Kačina 4088.

²⁰ Johann Christoph Gottlob Weise, *Oekonomische Technologie oder vollständige Anweisung zu Anlegung und Betreibung derjenigen Gewerbe, welche mit der Landwirtschaft verbunden werden können*, bearbeitet von ..., sv. I-VI, Erfurt 1811-1812. Kačina 4082.

²¹ Georg Adolph Suckow, *Oekonomische Botanik. Zum Gebrauch der Vorlesungen, auf der hohen Kamerschule zu Lautern, Mannheim und Lautern* 1777. Kačina sign. 4030.

²² Carl Leisewitz, „Thaer, Albrecht von“, in: *ADB Bd. 37*, s. 639-641; M. Korte, *Albrecht Thaer. Sein Leben und Wirken als Arzt Landwirt*, Leipzig 1839.

- ²³ Albrecht von Thaer, Grundsätze der rationellen Landwirthschaft, sv. I-IV, Wien 1810-1813. Kačina 4021.
- ²⁴ J. R. Chotek vlastnil vydání z roku 1802.
- ²⁵ A. Thaers Methode der landwirthschaftlichen Buchhaltung durch das zu Mogelin eingeführte Schema erlautert, Berlin 1807. Kačina 4321.
- ²⁶ Dr. A. Thaer's Beschreibung der nutzbarsten neuen Ackergerathe, sv. I-II, Hannover 1803-1806. Kačina 5365.
- ²⁷ Handbuch für die feinwollige Schafzucht, Berlin 1811. Kačina 4067.
- ²⁸ Observations historiques sur les Progres et la Decadence de l' Agriculture chez differens peuples par Mr. le Comte François de Hartig. Traduites de l' Allemand par Fls. Cde Le Roy de Lozembrune, Vienne 1789. Kačina 4286.
- ²⁹ Srov. kapitulu „V. 4. Osvícená rodina“.
- ³⁰ Tywoniak, Ústřední správa, s. 13.
- ³¹ Tywoniak, Ústřední správa, s. 13.
- ³² Tywoniak, Ústřední správa, s. 13.
- ³³ Tywoniak, Ústřední správa, s. 14.
- ³⁴ Tywoniak, Ústřední správa, s. 15-38. K Puteanim: Hospodářský slovník naučný, sv. III, Praha 1914, s. 1128; Miloslav Volf, Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království českém, Praha 1967, s. 134-135.
- ³⁵ ÚSChV, inv. č. 143.
- ³⁶ SOA Praha – ÚSCh, inv. č. 196; Tywoniak, Ústřední správa, s. 13.
- ³⁷ Špecinger, Veltruské panství, s. 13.
- ³⁸ ÚSChV, inv. č. 171-172.
- ³⁹ Obsah přepisuje Tywoniak, Ústřední správa, s. 15-16; ÚSChV, inv. č. 3, výnos č. 2.
- ⁴⁰ Srov. Tywoniak, Ústřední správa, s. 19.
- ⁴¹ Tywoniak, Ústřední správa, s. 24.
- ⁴² Tywoniak, Ústřední správa, s. 18.
- ⁴³ Tywoniak, Ústřední správa, s. 23; ÚSChV, inv. č. 3/f. 106.
- ⁴⁴ Tywoniak, Ústřední správa, s. 18; ÚSChV, inv. č. 3/f. 108.
- ⁴⁵ Tywoniak, Ústřední správa, s. 27.
- ⁴⁶ Tywoniak, Ústřední správa, s. 16-18.
- ⁴⁷ Tywoniak, Ústřední správa, s. 25-26.
- ⁴⁸ Tywoniak, Ústřední správa, s. 28-30.
- ⁴⁹ Tywoniak, Ústřední správa, s. 36-37.
- ⁵⁰ Tywoniak, Ústřední správa, s. 33-34.
- ⁵¹ RACH, kart. 228, inv. č. 2383.
- ⁵² RACH, kart. 105, inv. č. 1474 (staré inv. č.), korespondence s hr. z Vrbna. Pozvánka platila pro muže „...die entweder als Güterbesitzer nachahmungswerte Beyspiele einer besseren Cultur aufgestellt haben, oder deren allgemein anerkannter Ruf ihrer ausgebreiteten theoretischen und practischen Kenntnisse der Landwirthschaft selbst, oder der mit derselben verbundenen Hülfswissenschaften der Gesellschaft die Beförderung ihres Zweckes durch ihren Beytritt verbürget.“
- ⁵³ Petr Jeřábek, Řeč při slavnosti wyswěcowánj sskolnjho stawenj we Wepřeku panstwj Weltruského. Na den kostelnj slavnosti Narozenj blahoslawené Panny Marye, 8. zářj 1823. Od Petra Geřábka, Arcyb. wik. tagemnjka a faráře mjsta. K dobrému chudých djtek sskolyi Wepřecké, Praha 1823, Kačina sign. 187.
- ⁵⁴ K tomu srov. Ledr, Chotkové, s. 49.

V. 4. Osvícená rodina

Sňatek byl bezesporu tím hlavním předpokladem pro založení rodiny. Jan Rudolf Chotek se oženil v roce 1772, ve věku 23 let. Jeho vyvolenou se stala stejně stará šlechtična Marie Sidonie hraběnka z Clary-Aldringen. Okolnosti jejich sblížení nejsou známy, avšak lze předpokládat, že se nejednalo o vynucené manželství z rozumu. Víme, že Jan Rudolf psal rodičům a přátelům celkem bez zábran o tom, které dvorní dámy mu ve Vídni padly do oka a jeho otec mu naproti tomu slíbil, že výběr nevěsty nechá zcela v jeho rukou. Sňatek obou urozených osob však znamenal velkou událost pro vídeňskou společnost. Nevěsta byla dcerou nejvyšší hofmistrové a zažila společné vychování s rakouskými arcivévodkyněmi. Ženich patřil k přízni mocného kancléře Chotka a znamenal velkou naději pro novou generaci vídeňské aristokracie. Sám Josef II. napsal kněžně Clary-Aldringen blahopřejný dopis ke sňatku její dcery, v němž se pochvalně vyjádřil o vlastnostech Jana Rudolfa Chotka. Věřil, že mladá Marie Sidonie v něm nalezla „*ctihodného a spravedlivého člověka*“.¹ Každopádně víme z pozdější korespondence s manželkou, že rodinný život hraběte Chotka a hraběnky Clary se lišil od generace jejich rodičů. Obecně lze říci, že jejich rodina se blížila sentimentálnímu ideálu.² Rodinný život se uzavřel do soukromí, vztahy manželů k sobě i k dětem se utužily silnějšími citovými pouty. Patřilo k bontónu projevovat takové cituplné soužití i přátelům ve dvorské společnosti. V tomto smyslu lze jen opakovat to, co o Chotkově rodině napsal profesor Josef Ledr: „*Nikde snad nevyplněn ideál rodinné svornosti, vzájemné lásky a přítulnosti, jako v rodině jeho.*“³ Nicméně ve šlechtickém prostředí je vždy obtížné rozlišit, co zde existovalo doopravdy a co patřilo jen ke klamné hře vnější reprezentace. S jistou nadsázkou lze říci, že soukromí a ostentativní city se staly součástí šlechtického habitu, stejně jako se pocit šlechtické nadřazenosti paradoxně upevnil přijetím osvícenské víry v lidskou přirozenost. Bohatá šlechta měla totiž mnohem lepší podmínky k tomu, aby se seznámila s osvícenskými názory, takže se s nimi ztotožnila mnohem lépe a rychleji, než jejich měšťanští spoluobčané nebo dokonce sedláci.

Prohloubily se především citové vazby mezi manželi, což dokládá manželská korespondence. V souladu s dobovou módou se v ní umně vyjadřovaly vnitřní pocity. Právě estetické ambice této epistolografie a její sepjetí s dobovou sentimentální literaturou je odlišují od dřívější praxe. Citově zaměřená manželská korespondence se vyskytovala i v 16. či 17. století, avšak nesledovala nijaké estetické cíle. Pokud byla psána německy zaostávala i její jazyková stránka. Soukromá korespondence raného novověku však sledovala především

praktické cíle, a to i mezi manželi. Jednalo se tedy o utilitární korespondenci, která kromě sdělení nesledovala žádné vyšší umělecké cíle. Na sklonku 18. století se věci mění. Soukromá korespondence se stává jakýmsi specifickým literárním žánrem, charakteristickým pro šlechtickou kulturu. Nejde přitom o oživení humanistické epistolografie. Na sentimentální korespondenci se podílí do velké míry ženy, není součástí žádné rozsáhlé „res publica literaria“ a tematicky nesleduje učená témata. Tyto dopisy byly určeny užšímu okruhu přátel, ale také členům „rodinného jádra“. V manželské korespondenci dosáhl největší obliby žánr jakýchsi steskuplných dopisů, což lze vysvětlit praktickými okolnostmi. Manželé si psali většinou tehdy, když někdo z nich odejel. Sentimentální móda pak velela, že dočasní vdovci a vdovy musí po svém druhovi tesknit a svůj duševní stav dávat umně najevo. Stesk se samozřejmě mísil s láskou, takže dopisy získaly vskutku sentimentální odstín. Podívejme se, jak snášela hraběnka Marie Sidonie své dočasné osamocení v roce 1775, kdy její manžel odjel na prohlídku po českých statcích. *„Je to tedy k dobru, můj drahý, můj milovaný, že nebohá, nešťastná Sidi je po celé dvoutýdenní odloučení ve stavu, jenž si zaslouží soucit. Dva týdny, ó Bože! Jak jen je přežiji? Bezpochyby se dožiji konce, avšak přiznávám, že v tomto okamžiku nemám nejmenší tušení jak. Alespoň to trvání, kdybych je mohla svěřit svým dopisům. Mohu doufat, že zítra budu stejně klidná a stejně spokojená, jako kdybych měla to štěstí a byla s Vámi. Očekávám od Vás jen šalbu a klam. Očekávám bití srdce, spíše než hluk jedoucího kočáru. Přeji si téměř, aby tyto kruté chvíle již minuly a ještě více se bojím, že mé přání nebude splněno. Zařídte vše jak chcete, ale v srdci Vaší Sidi skutečně panují takové rozpory. Posloužily alespoň k tomu, že mě povzbuzovaly po dobu, kdy jsem zůstávala u Vaší paní matky. Odešla jsem zpět do své ložnice a ze všech sil zavřela oči. Poté jsem odešla spokojena sama se sebou...zoufám si, prolévám slzy a nalézám v tom jakousi radost.“* Se strojeným pohoršením posléze dodává: *„Vůbec Vám neodpustím, když se bavíte všemi těmito výstřednostmi. Je třeba, abyste si vše trpělivě přečetl, vždyť jste je koneckonců sám zavínil...“*⁴ Při četbě těchto dopisů však nesmíme zapomínat, že šlo o fiktivní upřímnost. Ačkoli to neznamena totéž co pokrytectví. Hraběnka možná skutečně milovala svého úžasného chotě, avšak dopisy, které psala sledovaly i vyšší ambice. Nešlo jen o intimní zprávu vlastnímu manželovi, nýbrž o umnou literární výpověď, jež byla určena taktéž pro společnou četbu ve šlechtických salonech. Zřejmě se nečetly všechny dopisy, avšak zdál-li se nějaký skutečně povedený, vyslechla jej celá čtenářská společnost, jež se scházela v chotkovském salonu.

Pokud tyto dopisy označujeme za sentimentální, nejde o hanlivé označení. „Sentimentalismus“ chápeme jako dobový způsob vyjadřování, jenž se snažil vyjadřovat vnitřní pocity s pomocí soudobých literárních vzorů.⁵ Nicméně identifikace těchto vzorů

vyžaduje zmínku o literárněhistorickém vymezení „sentimentalismu“. I zde rozumíme sentimentalismem světské duchovní hnutí, jež rovněž usilovalo o vyjádření vnitřních pocitů. Musíme však dodat, že tento zájem o city nelze chápat jako odvrácení od racionálnosti. Jednalo se naopak o snahu dosáhnout lidské dokonalosti tím, že kultivujeme rozumovou i citovou stránku naší bytosti. Za klasická díla tohoto směru lze považovat romány Samuela Richardsona ze 40. let 18. století. O dvacet let později jej na kontinentě následovaly dva velmi úspěšné romány v dopisech. „*Julie, aneb nová Heloise*“ (1762) od Jeana-Jacquesa Rousseaua a „*Utrpení mladého Werthera*“ (1774) od Johanna Wolfganga Goethea. Víme, že vídeňská šlechta tato díla četla. Rousseauova Nová Heloisa se ve vídeňských salonech probírala dokonce ihned po svém vydání.⁶ Není tedy natolik překvapivé, že se s vlivem této módy setkáme v soudobé šlechtické korespondenci.

Nesmíme proto stesky paní hraběnky chápat příliš doslova. Nešlo jen o přímočaré vyjádření citů, nýbrž o to, aby se v umné korespondenci prokázala duchaplnost pisatelky a její znalost soudobé sentimentální stylistiky. K umnému vyjádření stesku sloužila také palčivá vzpomínka na různé předměty, jež v imaginaci vzbuzovaly vzpomínku na nepřítomnou osobu. „*Ach! Víte, že jste pro mě na světě vším. Vaši rodiče, Vaše děti, okna Vašeho apartmánu, dokonce i Vaše skříňka – to vše mi Vás dnes ráno připomínalo, vše se mi stalo zdrojem zoufalství a slz.*“⁷ Výraznou charakteristikou sentimentálních dopisů byl jejich deníkový charakter. Spočíval v tom, že se namísto dopisů psaly a odesílaly celé deníky, které se psaly po vícero dní. Hraběnka Chotková tedy zapisovala „*od úterý do čtvrtka*“ své pocity stesku a po třech dnech je odeslala vzdálenému manželovi. Cílem této praxe bylo vzbudit iluzi, že dopisy zachycují beze zbytku reálně plynoucí čas každodenního „vnitřního“ života. Vzdálený partner se měl dozvědět beze zbytku vše, co jeho milovaná dělala během odloučení, aby čas, který spolu tráví neměl žádné skuliny. Kromě toho měl být ujistěn, že jeho partnerka na něj v nitru myslí, i když se s ním právě nevidí.

Protikladem sentimentalismu, jenž byl někdy považován za „ženský styl“, se stala „mužská ironie“. Samozřejmě se s ní setkáme i v ženských dopisech, ale oba přístupy lze chápat jako protiklady. Sentimentalismus, jímž promlouvá srdce, a „ironie“ jím promlouvá skeptický rozum. Ne nadarmo se za vzor ironického stylu považoval proslulý cynik Voltaire. Ostatně sbírky jeho korespondence bychom našli i v chotkovské knihovně. V rodinných dopisech naší šlechty naznačuje někdy ironie schopnost odstupu a tvůrčí hry s vyjadřovacím stylem. Podívejme se na dopisy, psané v létě roku 1787, kdy hrabě Chotek opět odjel na své české statky, aby se zde zúčastnil lovu. Kvůli počasí však jeho plán nevyšel, a proto sedl a napsal manželce do Vídně dopis plný vášně a zoufalství: „*Já nešťastník, jenž spáchal takové*

barbarství a opustil svou ženu – a děti – jenž zanedbal všechny povinnosti vůči státu, jenž nedodržel slovo, jenž zmeškal narozeniny svého otce, jenž podupal vše, co po něm žádá příroda, vlast i morálka, a přesto nesplnil svá přání.“⁸ Duchaplná šlechtična narážku bystře pochopila a vzápětí odvětila: „Vaše komická truchlivost mě velmi pobavila, milý příteli. Avšak ještě více se obávám Dunaje, jenž nás rozděluje a od včerejška nemá příliš dobrou náladu.“⁹ Na závěr svého dopisu navíc ujistila vzdáleného chotě, že své vdovství snáší velmi dobře a že si s ní nemusí dělat starosti. Záliba v psaní však vedla k tomu, že „ohromné dopisy“ (*lettres énormes*) se psaly i přátelům a přítelkyním.

Hluboké city pronikly i do vztahů mezi rodiči a dětmi. Dopisy z Nových Dvorů či z Veltrus končí pravidelně ujištěním o tom, že dětem se daří dobře, občas nalezneme podrobné zprávy o jejich roztomilém chování a lásce k rodičům. „Hansi mluví často o tatínkovi a otírá očička své mamince,“ napsala truchlivá choť vzdálenému manželovi v létě roku 1775.¹⁰ V té době byly prvorozenému Hansimu alias Jeanovi již dva roky. Narodil se již v roce 1773 a zbožní rodiče mu dali jméno Jan Nepomuk. V roce 1775 se narodil hrabě Rudolf, o rok později „Pepi“ alias hrabě Josef, pak „Louisa“ alias hraběnka Marie Aloisie a po ní „Wenzi“ čili hrabě Václav František. Rodina se rozrůstala i nadále. V roce 1780 přibyl další syn, hrabě Rudolf, jenž získal jméno po starším bratrovi, který v roce 1779 zemřel. Tradiční rodové jméno však nepřineslo štěstí ani jemu, zemřel již ve věku dvou let. V roce 1781 se narodil hrabě Ferdinand Maria, v roce 1783 hrabě Karel a v roce 1785 opět dcera, hraběnka Terezie. Posledním dítětem se stal hrabě Hermann, narozený v roce 1786. Tehdy již jeho matka dosáhla věku 38 let. Vysoká frekvence porodů – v letech 1775-80 každoroční – naznačuje, že rodina hraběte Chotka se přeci jenom blížila tradičnímu modelu. V něm se role matky omezovala na plození dětí, neboť její hlavní úkol spočíval v zachování rodu. Naproti tomu na sklonku 18. století se již prosazoval názor, že pro citový vývoj dětí je vztah k matce klíčový, a proto se má matka osobně angažovat ve výchově. V okruhu Chotkových přátel se o realizaci tohoto plánu aktivně snažila hraběnka Windischgrätzová a vše nasvědčuje tomu, že hraběnka Chotková se snažila o totéž. Její deník, zachovaný od roku 1782, ukazuje, že pravidelně trávila s dětmi alespoň večer.¹¹ Četla s nimi, věnovala se různým hrám, nebo aspoň dávala najevo, že se jí stýská, když s nimi nemůže být. Role matky ve šlechtické rodině kladla na její bedra skutečně velmi velkou zodpovědnost, především za zachování rodu. Z ní vyplývaly různé úzkosti, s nimiž se mladá šlechtična svěřovala ve svých dopisech vlastní matce zejména v prvních letech manželství. Když se narodil syn, popadla ji nesmírná radost a s velkou hrdostí tuto novinu ohlásila matce i známým. O to větší úzkost padla na Marii Sidonii po smrti hraběte Rudolfa v roce 1779. Přeživším dětem sice nesepisovala výchovné

plány jako hraběnka Windischgrätzová, ale deník i korespondence svědčí o tom, že se jim věnovala již od útlého dětství. Dochovaly se dokonce i některé písemné projevy ze strany potomků. Prvorozený Jan Nepomuk napsal otci první dopis ve věku 9 let, u ostatních je situace obdobná. Nicméně souvislá korespondence začíná u všech zhruba ve věku 20 let a později. Na druhou stranu nelze přehlédnout, že u této generace se stalo velkou módou vedení deníků. Jan Nepomuk si vedl deník od svých 24 let až do konce života. Podobná vášeň v zachycování vlastních zážitků a myšlenek panovala i u jeho sourozenců, takže lze mluvit o skutečné generační změně.

Byla tato individualizace a vnitřní život důsledkem sentimentální výchovy? Podívejme se, jak se Jan Rudolf a jeho choť zhostili tohoto úkolu. Naznačili jsme výše, že pobyty na venkově hrály ve výchově dětí důležitou úlohu. Nelze sice předpokládat, že byly na venkově stále, ale můžeme z toho usuzovat, že rodiče je pravidelně odkládali na delší období. Deník hraběnky Chotkové ukazuje, že s letní sezónou přicházelo pravidelně odloučení od dětí. O to větší měla radost, když jí služebnictvo či příbuzní přivezli nečekaně děti na Nové Dvory, aby mohly letní sezónu strávit společně. Dokumenty z rodinného archivu však ukazují, že administrativní vedení výchovy měl v rukou Jan Rudolf Chotek. Domácí výchova začala již v roce 1777, kdy prvorozený syn dosáhl věku čtyř let. Podle Jana Karla Chotka vynikal jeho vnuk ve všem, do čeho se pustil.¹² Bližší údaje přináší životopisec rodu Chotků Josef Ledr, jenž se otázce věnoval v 19. století: „*O vychování dětí svých byl hrabě Jan Rudolf velice pečliv, v čemž podporoval jej dovedný vychovatel, Vacl. Bernard Heeger.*“¹³ V rodinném archivu skutečně existuje dodnes část výchovného plánu, který pro svého pána sepsal snaživý preceptor, avšak vyplývá z něj poněkud jiná skutečnost.¹⁴ Nebohý Herger byl zřejmě jedním z mladých absolventů univerzitních studií, kteří místo preceptora přijímali z existenční nouze. Poté, co již nějakou dobu působil v domácnosti Jana Rudolfa, rozhodl se, že jej požádá o zvýšení platu a lepší pracovní podmínky. Nevedla jej k tomu hamižnost, nýbrž nouze. Ze žádosti vyplývá, že neměl vůbec uzavřenou pracovní smlouvu. Pracoval u hraběte Chotka za 200fl. ročně a přitom neměl možnost si přivydělat jinde, neboť péče o hraběcí syny vyžadovala všechn jeho čas. Existenční nejistota navíc narušovala jeho pedagogické soustředění a duševní rovnováhu, neboť neměl žádnou jistotu do budoucna a bez smlouvy ani nevěděl, jak dlouho bude moci zůstat v hraběcích službách. Jan Rudolf byl sice nadšen Hergerovými výchovnými návrhy a projevil ochotu se s ním častěji radit o studiu svých synů a jejich pokrocích, avšak finanční požadavky jej spíše rozladili. Z jeho poznámek vyplývá, že po předání výchovného plánu následovala ústní rozmluva, po které dal hofmistr výpověď.

Osvícený otec neměl štěstí ani s dalším preceptorem. Jednalo se o jistého Johanna Mösera. I po něm se dochovala jenom žádost o zvýšení platu, opět nedatovaná. Můžeme ji však časově zařadit, neboť z ní vyplývá, že tento hofmistr působil v hraběcích službách již deset let. Znamená to, že mohl vést výchovu hraběcích synů po celá 70. léta 18. století a smlouva pochází z doby kolem roku 1790. Jeho majetkové poměry byly zřejmě stejné jako v případě Václava Hergera. I on žádal o zvýšení platu alespoň na 300fl. a o jakousi penzi do budoucna.¹⁵ Počítal totiž s tím, že v hraběcích službách setrvá ještě dalších deset let, což bylo při tak velkém počtu synů pochopitelné. Nezapomeňme, že poslední syn se hraběti Chotkovi narodil až v roce 1786. Je možné, že v tomto případě se již hrabě s hofmistrem domluvil, avšak pro vyšší studia musel stejně najmout další učitele.

Po domácí výchově totiž následoval filozofický kurz, jenž sloužil jako příprava na vyšší studia práv. Obvykle již šlechtici docházeli studovat tyto předměty na filozofickou fakultu, či některé akademie náboženských řádů, avšak Jan Rudolf se rozhodl pro jinou cestu. Svému synovi zaplatil soukromého učitele, jímž se stal bývalý akcesista Haličské dvorské kanceláře Wilhelm Gerhard Goutta. S tímto učitelem již Jan Rudolf uzavřel řádnou smlouvu, která obsahovala i výchovné principy, jimiž se měl řídit, a výčet předmětů, které měl vyučovat. Obsah výchovy a výuky rozdělil Jan Rudolf do čtyř skupin. Za prvé se jednalo o mravní výchovu, čili o „*výchovu srdce a vznešeného, pevného charakteru*“. Jan Rudolf nezapsal tuto povinnost na první místo náhodou. Výslovně uvedl: „*Osvojení hluboké úcty vůči náboženství a jeho služebníkům, vůči náboženským pravdám, vůči přednostem ctností a mravnosti, je nejsvatější povinností každého vychovatele a učitele a tak tomu bude také u pana Goutty.*“¹⁶ Na druhém místě se ocitla tělesná výchova. Hofmistr se však měl vyvarovat všeho „*nebezpečného a škodlivého*“. Teprve na třetím místě uvedl hrabě Chotek „*vnější mravnost ve styku s lidmi a slušný životní styl, který patří k vznešeným osobám*“. Poslední dva body konkretizovaly předměty, které měl hofmistr vyučovat. Nejprve se jednalo o výuku náboženství, latiny a němčiny. Jednalo se tedy o předměty, jež kdysi patřily do „*humanitních studií*“ (*humaniora*) a jež se později učily na gymnáziích. Kromě jazyků a náboženství však do této třídy vědních oborů zařadil také výuku geografie a dějepisu. V souvislosti s výukou jazyků bychom měli zmínit, že prvorozený Jan Nepomuk se učil také češtině.¹⁷ Konečně ve čtvrtém bodě se Jan Rudolf dostal k vědám filosofického kursu. Zde se měla úloha dvorního rady Goutty omezit na dozor nad učiteli, které objednal Jan Rudolf Chotek.

Nejdůležitějším z těchto učitelů byl jakýsi abbé Swiekhartd, kterého Jan Rudolf najal na výuku svého nejstaršího syna v roce 1789. Smlouva stanovila, že má vyučovat „*logiku, metafyziku a fyziku, dějiny přírody a matematiku až po diferenciální součet*“. V dodatku ještě

stanovil, že kurs má obsahovat také „jiné disciplíny, které se přidaly k univerzitní výuce“. Jan Rudolf si vyžádal obecné dějiny, numismatiku, diplomatiku, archeologii a estetiku.¹⁸ Kurs měl trvat do začátku akademického roku 1791, kdy měl Jan Nepomuk přestoupit na univerzitu. Své uplatnění našel nakonec ve správě velkostatku. Civilní službě zasvětil svůj život také pátý syn Karel, jenž byl ovšem o celých deset let mladší, než velkostatkář Jan Nepomuk. Známy rakouský historik Adam Wolf, jenž napsal jeho stručnou biografii, nezapomněl podotknout, že hrabě Karel získal kvalitní výchovu „z rukou svého otce“.¹⁹ Naproti tomu hrabata Josef, Václav František a Hermann využila otcovu sentimentální výchovu ve vojenské službě. Hrabě Ferdinand se překvapivě dal na církevní kariéru, avšak zřejmě pokračoval v domácím studiu až do roku 1806. Marie Aloisie, jíž se neříkalo jinak než „Louisa“, se provdala za hraběte Heinricha Rottenhanna, takže poznala kariéru šlechtické manželky. Její méně šťastná mladší sestra Tereza skončila v Savojském ústavu šlechticů ve Vídni. Děti Jana Rudolfa tedy vyzkoušely prakticky všechny životní možnosti, jež se šlechticům a šlechticům jejich doby otevíraly.

Podívejme se však ještě na to, jak bohatý společenský život obklopoval mladé Chotky v otcovském domě. Již od roku 1775 se totiž v chotkovském salonu scházela menší salonní společnost, která se pod vedením Jana Rudolfa věnovala různým duchaplným činnostem. O životě tohoto společenství příbuzných a přátel jsme informováni především z dopisů a deníků hraběnky Marie Sidonie. Souvisí to s tím, že manželka přejala v rodinné dělbě práce úlohu jakési soukromé sekretářky. Vyřizovala soukromou korespondenci, psala i v zastoupení za svého manžela a na společných sezeních alespoň poslouchala. Citlivá šlechtice nám také zanechala své názory na rozdíl mezi městem a venkovem. V září 1778 vylíčila s velkou pestrostí svůj každodenní život v zimní a letní sezóně v dopisech svému korespondenčnímu partnerovi hraběti Wilczekovi:

„...usínala jsem spokojena s tím, jak jsem strávila den a těšila se na den následující, těšil mě ten klidný život, jenž mi tak vyhovuje. Nyní mě strhl vír, jenž unáší mé dny jeden za druhým, aniž bych dokázala zastavit drahocenný čas, na němž mi tak záleží. Obědy, večere, koncerty opery, poté u mě doma čtení a časopisy – tak tímto způsobem jsem začala tuto zimu, bez stálé společnosti. Přátelství, jež mi poskytují mé sestry, mě nudí, když s nimi mám být příliš dlouho, ale právě to mi poskytuje veškerou zábavu. Mezitím jsem navázala známost, jež mi slibuje více klidu. Jedná se o vdovu Erdödy. Abychom se navzájem poznaly, vzaly jsme si společnou lóži. Ona je duchaplná, vzdělaná, vtipná, požívá velké úcty a ctnosti, má smysl pro život v ústraní, navíc patřila k naší drahé přítelkyni. To vše jsou hodnoty, jež oceňuji. Přinejmenším moje pouto k její okouzující švagrové k nim patří, neboť ona se ráda podílí na

mých projektech. Naše lóže sousedí s lóží Schwarzenbergů, Windischgrätzů a Cobenzla, takže máme velmi dobrou společnost. Ostatně na německé opery se skutečně velmi dobře dívá.²⁰ Jindy jednoduše prohlásila, že život ve městě se jí nelíbí.²¹

Společensví, které se scházelo ve Vídni a v Nových Dvorech, se příliš neměnilo. Patřila k němu hraběnka Pálffy, hraběnka Windischgrätzová, její choť hrabě Windischgrätz, na venkově se přidával arcibiskup Příchofský, kněžna Kinská a jiní sousedi. Pokud můžeme soudit, zabývala se tato koterie projížděkami, návštěvami divadla, avšak v salonech se věnovala především společné četbě („*lecture en commun*“). S podobnými společnostmi jsme se již setkali. Jejich výskyt nebyl nijak vzácným jevem a jejich činnost nebyla nijak pevně regulována. Podívejme se, jak hraběnka zachycuje činnost čtenářské společnosti během letní sezóny v dopise rodinnému příteli hraběti Wilczekovi v roce 1778:

„Vystrašil jste mě, když jste mi řekl, že popis chcete z mé ruky. Střežte se pověřovat mě podobnými úkoly. Nejsm v tom tak dokonalá, jak bych si přála. Potřebovala bych přinejmenším někoho jako byla Fontenellova Claret a pak se láska kvůli mně již nikdy nedá do služeb zlomyslnosti. Ostatně ta zde nemá žádné místo, zde má být spíše přátelství, jež vidí mnohem jasněji a tím pádem nohem více vyžaduje, když se jedná o tak důležitou volbu. Avšak soudím, že má slova přešla do vážnějšího tónu, aniž bych to měla v úmyslu. Jako byste nevěděl, že to, co jste mi napsal ve svém dopise nebylo nic jiného než lichotky. Tak tedy pane rytíři kulatého stolu berte to tak, že má odpověď je psána ve stejném duchu, v jakém jste psal Vy.

Dva dny, jež zde trávím, se vlečou jako čtyři týdny. Proboha, pořád prší, takže bych si nepřála podobné počasí, jestli tu zůstanu, ačkoli se již poměrně ochladilo a téměř pořád je ošklivo. Avšak já se tu zabývám tolika věcmi, jež tak vyhovují mému vkusu. Připadají mi tak reálné, na rozdíl od nicoty, již se zabývám ve městě, že se ve svém srdci zabývám myšlenkou, že zde strávím zimu. Rozhodně sem pošlu své děti: Zdá se mi, že bych potřebovala jednou za měsíc jednu návštěvu ze své rodiny. Ony důležité věci, jimiž se zabývám, jsou především korespondence, společné četby několika děl a pro volnou chvíli také kulečník, triktrak, taroky lov, projížděky. Při společných četbách čteme po obědě „*Esprit de Nicole*“ a jeden list ze *Spectateura*. Večer *Dějiny Německa od Pfeffela*. Abych pravdu řekla, ten mě moc nebaví. Je to ta nejsušší četba na světě a také je velmi nezábavná. Připadá mi to, jako bychom četli jenom výčet kapitol. Ještě jsem nenašla detaily, které by mě mohly zajímat, neboť jenom zaznamenává fakta a nevěnuje se ničemu jinému než genealogiím, nebo nanejvýš věcem, které mají vztah k německému právu. Můj manžel předstírá, že to je velmi užitečná kniha, takže k ní přistupuji jako k lékům. Myslím vždy na to, jak mi prospěje a stačí mi vždy jen malý doušek po

večeři. Já osobně si po zdravotních čtébách čtu Popeovu anglickou Iliadu. Avšak zatím jsem jen u jeho eseje o Homérovi, protože vždy čtu jen několik stránek za den. Jsem tím okouzlena. Poněkud méně mne okouzly Montaignovy eseje, o kterém mi říkali zázraky. Připadá mi velmi uličnický. A ačkoli můj manžel říká, že mi to je podobné, s výčitkami jsem jej na nějakou dobu odložila. Třeba se k němu vrátím, až dokončím Pojednání o stromech a křovinách od Du Hammela, kterému se povedla velmi zajímavá kniha, napsána s obdivuhodnou jasností a krásným stylem. Něco Vám o něm řeknu, neboť předpokládám, že jej neznáte. Nikdy jste neměl to štěstí, abyste na venkově působil coby zemědělec, nebo botanik. Čtu také jednu německou báseň „Die Novusidee“, jejíž autor píše v anonymitě. Je v ní několik pěkných veršů ale není dobré ji číst po Mesiášovi.

Vidíte sám, můj milý bratranče, že mi ani celý den nestačí na to, abych vše popořadě vypočetla. Ani to, co zde zatím vyjmenovávám není vše. Mám tu taky příležitostnou četbu, jako jsou noviny, jež mi zde můj manžel neposkytuje, sbírky zpráv, jež nechává opisovat, Hospodářský slovník, kde vybírá vždy ta nejodpornější hesla. Dnes před obědem to například bylo heslo „Hněj, hnojiště“. Tak to jsou naše venkovské starosti. Manžel se domnívá, že bude mít to potěšení a vylíčí Vám něco mnohem zajímavějšího. Je to jeho krátká návštěva u císařovy armády. Já tu mezitím zůstala pěkně sama. Snášela jsem tu samotu hrdinsky, neboť jsem v ní viděla užitek a prospěch. Nechám na něm, aby se těšil tím, že Vám popíše politické novinky, ačkoli zde nevíme nic víc, než to, co se píše v novinách, nebo to, co nám pošlou z Vídně. Ale pokud by to bylo možné, pošlete nám tu obdivuhodnou lupu, v níž vše vypadá tak krásné a veliké, velmi ji potřebujeme. Počítám, že odtud odjedeme 26., abychom do 27. dorazili do Vídně.“²²

Snad tato rozsáhlá ukázka stačí na to, abychom si učinili obraz o tom, co a jak se v těchto společnostech četlo. Z jiných rozsáhlých popisů lze soudit, že rejstřík titulů a žánrů, čtených v salonu hraběte Chotka dosahoval neobyčejné šíře. Nalezeme zde antické autory, stejně jako současnou literaturu z Francie, Německa a Anglie. Za zmínku stojí především četba německých spisovatelů, u kterých se tradičně předpokládá, že je četli jenom „měšťané“. Pro osvícené vedení života je důležité, že se v tomto kroužku četl Wielandův Agathon. Hraběnka Chotková jej zmiňuje v jednom dopise Wilczekovi s pochvalnými slovy.²³ Dosáhl prý již skvělé reputace. Román umělce, jenž psal také rytířské eposy, ukazoval na osudech ctnostného a krásného mladíka Agathona („Dobrák“, „Dobry člověk“), jak má poctivý šlechtic vést život v duchu „pravého osvícenství“. Jeho příběh se odehrával v Řecku doby Platóna a sofistů. Hlavní hrdina v něm odolává nejenom svodům krásných žen, nýbrž i zdánlivým moudrostem povrchního sofisty Hippiase. Jeho názory zde reprezentují „špatné

osvícenství“, jež svou strojenou skepsí vůči všemu nakonec vede do pasti ateismu. Poznamenejme, že Hippias si Agathona přejmenuje na Calliase („Krásný“), jako by vnitřní krásu duše neuznával. Názorová střetnutí obou hrdinů pak nabízela čtenářům argumenty proti radikálním skeptikům 18. století. Agathonova životní dráha jej zavede do prostředí Athén, kde pozná demokracii, i na dvůr syrakuského tyrana Dionýsia, kde pozná úskalí monarchie. Společně s Platónem se pokusí tyrana převychovat, avšak nakonec svého úsilí zanechá a uchýlí se do ústraní. Wielandův rozsáhlý román tedy vyústil v tradiční negaci světského života. V 70. letech sledovala hraběnka Chotková také Goetheho tvorbu. Učaroval jí Götz von Berlichingen, jemuž se věnovala v hodinách společné četby i v soukromí. Snad na ni zapůsobila rytířskost hlavního hrdiny, snad ji oslovil příklad středověké šlechty, jenž je v tomto dramatu znovu oživen. Své dojmy svěřila opět jednomu z dopisů pro hraběte Wilczeka. *„Avšak doporučuji vám zvláště Goetze von Berlichingen. Přiznávám, že na mě zapůsobil nejsilněji. Musíte jej správně pochopit, jako rapsodii, jako úžasný divadelní kus. Na každou scénu, která zaslouží vypískat, naleznete přinejmenším pět či šest vynikajících. Nedodržuje se v ní vždy slušnost, ale i přesto je ta hra vznešená. Postavy jsou dobře napsány, postava Goetze je obdivuhodná a Georg není o nic horší. Při jedné scéně mi doslova vstávaly vlasy hrůzou, byla to scéna tajného soudu. Přečtěte si tu hru, prosím Vás, před tím, než mi odpovíte a popište mi, jaký na Vás udělala dojem.“*²⁴

Příběh posledního rytíře bezesporu oslovil i jejího chotě, jenž se v civilu živil jako státní úředník. Víme, že dvorní rada proslul jako obdivovatel středověkého rytířství a snažil se oživit tento ideál i ve vlastním životě. Hraběnka Marie Sidonie narážela právě na tuto bizarní zálibu svého chotě, když v dopise Wilczekovi zmínila „rytíře kulatého stolu“. Měla tím na mysli okruh přátel Jana Rudolfa Chotka. S nástupem Josefa II. na trůn se však před donem Quijotem objevila nová výzva. Chtěl zachovat věrnost mravním zásadám a své vlasti, nový panovník však vyžadoval bezmeznou poslušnost své osobě. Považoval se totiž za ztělesnění obecného dobra.

¹ Přepis dopisu z března 1772 v deníku Marie Sidonie Chotkové. SOA Litoměřice – pob. Děčín, SOA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, sešit č. 2, s. 68-69. „un caractere estimable et un esprit juste“.

² Srov. Philippe Ariès/Roger Chartier, *Geschichte des privaten Lebens. Von der Renaissance zur Aufklärung*, Augsburg 2000 (1. vyd. Paris 1986); Elisabeth Badinter, *Amour en plus. Histoire de l'amour maternelle (XVIIe-XXe siècle)*, Paris 1981.

³ J. Ledr, Chotkové, s. 16.

⁴ RACH, kart. 107, inv. č. 1459, Marie Sidonie Janu Rudolfo Chotkovi, b. d., b. m., /srpen 1775/, fol. 1r. „C'est donc tout de bon, mon cher, mon tendre aussi, que nous voila separés, et cela pour plus de quinze jours, la pauvre, la malheureuse Sidi, est dans un état digne de compassion, quinze jour de mon Dieu! comment ferois-je pour les soutenir, j'en viendrois a bout sans doutte, mais je vous avoue que dans ce moment-ci je n'en ai point d'idée, a moins la durée, si j'avois proude cela a la lettre; je

pourrais esperer d'être demain aussi tranquile, et aussi contante que si j'avois le bonheur d'être avec vous; je m'attendois la tricherie que vous m'aves faites, un batement de coeur, plus que le bruit de la malhereuse voiture, je souhaitois presque que ce cruel moment fut passé, et je craignois encore plus que mon souhait ne fut accompli, arrangé tout cela comme vous voudres, mais ces contrastes existoient reelement dans la tete et dans le coeur de votre Sidi; ils ont au moins servi a me soutenir courageusement tout le tems que j'ai passé ches Madame votre mere, j'ai repassé dans mon appartement en fermant les yeux de toutes mes forces dans la chambre a coucher, j'allois partir apres contante de moi;je me désolé, je fonds en larmes, et j'y trouve une espece de plaisir je ne vous fais point d'excuse de vous entrétenier de toutes les extravagances, il faut bien que vous ayes la patience de le lire, puisque c'est vous qui le cause."

⁵ Vycházím při tom z literárních studií Gerharda Saudera, *Empfindsamkeit*. Bd 1: Voraussetzungen und Elemente, Stuttgart 1974; Ders. (Hg.), *Empfindsamkeit*. Bd. 3: Dokumente, Stuttgart 1980. Srov. Ivo Cerman, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in : *Opera historica XI* (2005) (v tisku).

⁶ Zinzendorf, *Jugenttagebüchern*, ex 6. 4. 1761, s. 318.

⁷ RACH, kart. 107, inv. č. 1459, Marie Sidonie Janu Rudolfu Chotkovi, „mercredi a 7 heures“, b. m., [srpen 1775], fol. 3v. „Ah! Vous saves bien que vous etes tout pour moi dans le monde: ce matin vos Parens, nos Enfants, les fenetres de votre appartement; votre cassette meme, tout a été pour moi un sujet de larmes et de désolation.“

⁸ RACH, kart. 107, inv. č. 1456 (staré číslo), Jan Rudolf Chotek manželce, b. m. 29. 10. 1787, fol. 1v. „Moi misérable, qui ai <fait> cette barbarie d'abandonner ma femme, - et mes enfans, qui ai violé tous mes dévoirs d'état, qui ai manqué un conseil, qui ai brulé le jour de naissance de mon Pere, qui ai foulé aux pieds tout ce que la Nature, la Patrie, la Reconnaissance exigent de moi, et qui me suis pourtant pas parvenu a remplir le but de mes désirs.“

⁹ RACH, kart. 107, inv. č. 1456 (staré číslo), Marie Sidonie Chotková manželovi, Vídeň, b. d., („Mardi à une heure“) 1787, fol. 2v. „Votre comique désespoire m'a bien amusé mon aimable Ami; mais ce que je crains plus encore, c'est la Danube qui nous separe et qui depuis hier est de fort maivaise humeur. »

¹⁰ RACH, kart. 107, inv. č. 1459, Marie Sidonie Janu Rudolfu Chotkovi, 7. 9. 1775, b. m., fol. 6r. „Hansy parle souvent de Papa; et rouguit les yeux de maman.“

¹¹ SOA Litoměřice – RA Clary-Aldringen, kart. 105, inv. č. 253.

¹² RACH, kart. 107, inv. č. 1458, Jan Karel Chotek synovi, Wailindorf 29. 8. 1777, fol. 6v. „le Cher Hansi excessit in omnibus a vue douile.“

¹³ J. Leder, *Chotkové*, s. 56.

¹⁴ „Erziehungsentwurf“, RACH, kart. 36, inv. č. 569 (staré číslo 551/XLVIII).

¹⁵ RACH, kart. 36, inv. č. 569, fol. 3v.

¹⁶ RACH, kart. 36, inv. č. 569, fol. 7v. „Eingränzung der tiefsten Ehrfurcht für die Religion und ihre Diener; den Wahrheiten derselben, und der Vorzüge der Tugend und der Sittlichkeit, ist die heiligste Pflicht jedes Erziehers und Lehrers, und wird also die erste des Hl. Gutta seyn.“

¹⁷ Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, 25. 8. 1777, RACH, kart. 107, inv. č. 1458, fol. 8v. „Je vous donne part que tous vos enfans se portent bien, Hanserle devienne de jour en jour plus aimable, vous series contants de progresqu'il fait dans la langue Bohemes et undt bey dem a. b. c.“

¹⁸ RACH, kart. 36, inv. č. 551, fol. 9v. „J'ai fait en jenvier 1789. L'accord sabellement avec l'abbé Swiekardt, qu'il donnera tout les Cours de Philosophie, c'est a dire Logique, Métaphysique, Physique, Histoire naturelle et les Mathématiques jusqu'en Calcul différentiel y, d'mon fils ainé Jean jusqu'a vacances des Ecoles publiques, en 1791, afin qu'il puisse alors subir ses Examens, et entrer dabord en Diet, et il a été satisfait de 150 Ducats, que je lui ai offert, payables année par année, toujours a la fin de l'année d'Ecole, quoique la précédente année si joint effectivement – que de 7 mois.“ Il faudra voir a cettte chance qui et d'apres quoi ordre ou lui (apprendre les autres disciplines, qu'on joint de l'Université - la Classe de Philosophie, a voir: l'histoire universelle, les numismatiques, les Diplomatiques, l'Archéologie, et l'Aesthetique?“ Působení abbé Schwiekhardta dokazuje také deník hraběny Chotkové v SOA Litoměřice – pob. Děčín, RA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261.

¹⁹ Srov. Adam Wolf, *Graf Carl Chotek, geheimer Rath und Oberstburggraf von Böhmen (1783-1809)*. Ein Lebensbild, Praha 1869, s. 5.

²⁰ RACH, kart. 107, inv. č. 1459-66, [sv. označen jako korespondence Jana Rudolfa Chotka s Wilczekem], fol. 32r-33v. „...je me couchoi contente de l'emploi de ma journée, et me rejoissant de la suivante, au bien de cette vie tranquille, si fort a mon gout, je suis dans un tourbillon, qui entraîne mes journées l'une apres autre sans que je puisse arreter le tems si precieuse, et dont je fais tant de cas. Des diners, des soupers, des concerts, des Operas, puis ches moi des index et des Gazzettes, voila comme j'ai commencé cet hiver, sans societé fixée. Les amitiés que me font mes soeurs m'enoient a etre beaucoup avec elles, et c'est ce qui me procure tous ces divertissements, j'ai cependent entamé une liaison, qui me promet plus de tranquillité, c'est celle de la veuve Erdödi, pour nous essayer mutuellement, nous avons pris une loge ensemble, elle a de l'esprit, de l'acquis, l'humeur donc, une vertu respectable et grand gout pour la retraite, d'ailleurs elle appartenoit a notre chere amie qui en faisoit cas, voila des titres suffisant pour moi, mon attachement pour sa charemente belle-soeur en sont sans doute un pour moi, car elle se prete de bien bonne grace a mes projets, notre loge est attenante a celle des Schwarzenberg, Windischgraetz et Cobenzl ainsi nous sommes en fort bonne Compagnie: d'ailleurs, les Operas Allemand font un tres jolis spectacles.“

²¹ RACH, kart. 107, inv. č. 1459-66, (sv. označen jako korespondence Jana Rudolfa Chotka s Wilczekem), Marie Sidonie Chotková Josefu Wilczekovi, Vídeň 19. 9. 1778, fol. 40v.

²² RACH, kart. 107, inv. č. 1459-66, Marie Sidonie Chotková Wilczekovi, Nové Dvory 17. 10. 1778, fol. 37. „Vous me faites trembler, en me disant que vous la voules de ma main, gardes vous bien de me charger de pareil commission, je n'en trouverois jamais une aussi parfaite que je la desire, il me faudroit au moins une Clarice de Fontenelle, et l'amour ne se mettra plus en dépanse de malice pour moi, d'ailleurs ce n'est pas la sa place, se seroit celle de l'amitié, qui est beaucoup plus calirvoyante, et par consequent tres exigeante; quand il s'agit d'un choix aussi important; mais je n'apperce que sans y songer, la fin de ma phrase a pris une trouvure sérieuse, comme si je se ne savois pas, que ce que vous m'aves dit dans votre lettre, n'étoit que plaisanterie, ainsi Monsieur le chevalier de la table ronde, preves ma reponse absolument sur le meme ton que vous compties y mettre. Il y avai quatre semaines dans deux jours que je suis ici, et plut a Dieu, que j'eusse encore un pareil tems a y rester, quoique le tems evit deja tres froid, et presque toujours mauvais; mais j'ai tanta d'occupations, si fort a mon gout, je les trouve si réels, en comparaison des riens que je fais en ville, que de grand coeur je consentirois a apasser l'hiver ici, surtoutsi j'y avois mes Enfans: il me semble qu'il me faudroit aussi me visite par mois de quelqu'un de ma famille a tour de role. Ces occupations si importantes, sont les Corréspondances, les lectures en commun, et en particulier, un peu d'ouvrage, et pour récréation le Billard, le Trictrac, le Taroc, la Chasse, la promenade et les lectures en commun sont a dejeuner l'Esprit de Nicole, et une feuille du spectateur, le soir l'Histoire d'Allemagne par Pfeffel, qui a dire vrai ne m'amuse gueres, c'est la lecture du monde la plus seche, et l'aplus insipide, il me semble lire une table de matiere, encore n'ai je vaslas ressource de chercher les détails qui pouroient m'interessier, car il ne fait qu'indiquer les faits, et ne s'appesantit que sur les généalogies, ou sur tout ce qui peut avoir rapport au droit Germanique: mon mari prétend que c'est un livre fort utile, ainsi je l'avale exactement comme une medicine, et songenat toujours au bien qui m'en reviendra, un petit Coute apres le soupé est quelque fois ma recompense. En mon particulier, apres les lectures salutaires, je lis l'Illiade en Anglois par Pope; mais j'en suis encore a son Essai sur Homere, par ce que je n'en lis que quelques feuillet par jour, j'en suis enchanté; un peu moins, des Essais de Montaigne, dont on m'avoit dit des merveille, je le trouve bien policon, et quoique mon mari dise c'est dans mon genre, je l'ai mis en pénitence pour quelque tems, peut etre le reprendrois je quand j'aurois achevé le Traité des Arbes et Arbustes de du Hamel, qui fait un livre tres interessant, écrit avec une clarté admirable, et d'un tres joli stile, je vous en parle dans la supposition que vous ne l'aves pas lu, vous n'aves jamais eu le bonheur d'etre a la Campagne en Cultivateur, ou Botaniste. Je lis aussi un Poem Allemand, die Novusiede l'auteur ne se nomme point, il y a quelques beaux vers, mais il ne faut pas le lire apres le Messias, vous voyes mon cher Cousin, que je n'ai pas trop de tems d'une journée entiere, pour en donner tour a tour, tout ce que je viens de nommer, encoren'est ce pas tout; il y a des lectures momentanées, comme Gazzetas, dont mon mari ne me fait pas grace ici, Collationirungen, de Choses qu'il fait copier, Würthschafts Dictionaire, ou il a soin de choisir toujours les articles les plus ragoutans, aujourd'hui par exemple, un moment avant diné c'étoit Mist, Mist beete En voila asses de nos occupations Campaganrdes, mon mari compte avoir le plaisir de vous faire un détail plus unteressant c'est celui d'une petite course qu'il a fait a l'armée de l'Empereur: j'ai resté fine seule ici,

pendant ce tems, et ai supporté cette absence en héroïne, par ce que j'en sentoís l'utilité et l'agrément: je lui laisse aussi le soin de vous parler nouvelles politiques, quoiqu'ici nous ne sachions que ce que disent les Gazettes, ou ce qu'on nous mande de Vienne; mais s'il est possible, pretes nous cette loupeadmirable par la quelle vous voyes en grand et en beau, nous en avons grands besoin. Je compte que nous partironsd'ici le 26, pour etre le 27 a Vienne, par c e que le 28 c'est la naissance de mon beau Pere, ensuite je me flatte que nous rentrons bientot en ville, venesmon admirable Ami, venes souper ave nous."

²³ RACH, kart. 107, inv. č. 1459-66, Marie Sidonie Chotková Wilczekovi, 16. 9. 1775, fol. 19. „Après cette petite imprécation, parlons littérature. Vous trouveres dabord Agathon, que je n'ai pas lu encore; mais dont comme vous saures mieux que moi, la reputaion est bien établie."

²⁴ RACH, kart. 107, inv. č. 1459-66, Marie Sidonie Chotková Wilczekovi, 16. 9. 1775, fol. 19. „Mais je vous recommande singulierement Götz von Berlichingen, j'avoue qu'il m'a fait le plus grand effet c'est a le bien prendre une rapsodie une piece monstrreuse; a chaque scene, d'un coup de sifflet vous faites cinq ou six bienes pour un moins entier; la décence n'est pas toujours observée; mais avec tout cela elle est sublime; les caracteres sont bien soutenus celui de Götz est admirable, et Georg ne l'est gueres moins. Une scene qui m'a fait dresser les cheveux a la lettre, c'est celle, du Geheimer Gericht. Lises cette piece, je vous prie, avant de me repondre, et rendes moi compte de l'impression quelle vous a faite."

V. 5. Úřední kariéra (1781-1789)

Jan Rudolf znal osvíceného despotu již od mládí. Oba patřili ke generaci, která vyrůstala v prvních letech po válce o dědictví rakouské. Měli možnost sledovat zblízka úspěchy a nezdary tereziánských reforem a seznámili se s teoretickými naukami nové doby blíže než generace jejich rodičů. V hlavách se jim rodily reformní plány, které však sledovaly odlišné cíle. Josef II. usiloval o posílení osobní moci na úkor všeho ostatního, mladí šlechtici z jeho okolí zase chtěli povznést země svého původu a ochránit vlastní statky. Ani jedna strana neviděla ve svých snaženích jakýkoli mravní problém. Domnívali se, že jim jde o totéž – o obecné dobro. Šlechtičtí úředníci a velkostatkáři jako byl Jan Rudolf Chotek viděli svůj úkol v péči o své hospodářství a své poddané. Josef II. chtěl šlechtické muže vidět v armádě.¹ Ve svých pamětních spisech z let 1761,² 1765³ a 1766 podal své vidění společnosti i dobové šlechty. Zračí se v nich obeznámenost s dobovou právníkou a filozofickou literaturou, z níž mladý následník trůnu poznal různé tradiční výtky a moralizující kritiku vyšších vrstev. Venkovská aristokracie podle něj škodila obecnému dobru, neboť disponovala neomezenou mocí na lokální úrovni a starala se jenom o svůj prospěch. Bylo potřeba „ponížit grandy a připravit je o majetek“.⁴ Ideál společenského zřízení viděl Josef v armádě. Jeho memoriály prolínají různé vojenské metafory, chvála vojska, vybízení k vojenské službě. Spis z roku 1766 vznikl krátce po smrti císaře Františka Štěpána a Marie Terezie si jej vyžádala, aby poznala politické smýšlení budoucího panovníka. Josefovy názory ji nepotěšily. Jeho spisy dala posoudit státnímu kancléři Kaunitzovi a možná i jiným aristokratům. Jejich učené odpovědi ukazují přinejmenším, že vídeňská aristokracie nebyla tak špatná a nevzdělaná, jak si Josef II. myslel. Osvícený panovník v nich našel zdatné protivníky a částečně i spolupracovníky. Josef II. však nezměnil své názory ani poté, co se ujal vlády v zemi po boku své matky. Svědčí o tom deník a relace z cesty po Čechách roku 1771,⁵ kterou podnikl po osudném hladomoru téhož roku. I zde Josef opakoval kritické názory na stání úředníky a na šlechtu, jež vinil z útlaku a ožebračování chudého obyvatelstva.

Nevíme, co si o těchto názorech myslel mladý Jan Rudolf Chotek. Josefovo nadšení pro armádu a vše vojenské mu však očividně zůstávalo cizí. V roce 1769 si v korespondenci s hrabětem Wilczekem vyměňoval mírně jízlivé poznámky na setkání Josefa II. s pruským králem Friedrichem II.⁶ a v roce 1778 nelibě sledoval, jak císař zavedl zemi do zbytečné války s Pruskem. Setkání obou osvícených monarchů v Nise mělo velký symbolický význam. Josef II. viděl ve svém pruském protějšku jistý vzor a snad si přál, aby jejich schůzka roku 1769

ukázala světu jejich myšlenkové spříznění. Podle Chotkova korespondenta jej však upovídaný Fritz vůbec nepustil ke slovu.⁷ Jeho císařská výsost nebyla spokojena ani s průběhem vojenských cvičení, která jejich setkání provázela. Přesto se Josef nevzdal svých pruských ideálů a nadále pokračoval v oblíbených vojenských cvičeních. Čas her však brzy skončil. V roce 1778 se válka proměnila ve skutečnost. Starý Fritz vystoupil proti Josefovu plánu na zisk Bavorska a v létě 1778 se pruská vojska znovu vydala na pochod do Čech. Horkokrevný císař si nenechal nic líbit. Rakouská armáda prošla důkladnými reformami pod vedením maršála Lacyho a císař věřil, že v novém střetnutí s Pruskem dobře obstojí. Následující válečný konflikt trval jen velice krátce, ale stačil na to, aby obyvatelům dědičných zemí připomněl, jak vypadá válka. Ani hrabě Chotek nesdílel císařovo bojové nadšení. V létě 1778 se sice vypravil za císařem do vojenského tábora, ale jinak v něm pohled na pochodující vojáky vyvolával spíše obavy.

Během války se setkal s císařem ve Vídni a při té příležitosti sepsal své dojmy z jeho činů v dalším dlouhém dopisu hraběti Wilczekovi. *„Císař velmi zestárl, ale sám tvrdí, že se těší dokonalému zdraví. Nechť jej Bůh ochraňuje pro blaho jeho lidu, s jeho nadšením pro obecné dobro, jeho velkým nadáním, jeho ohromující aktivitou. O jeho vládě lze mluvit jen v dobrém. Bezpochyby je to právě on, kdo se z celé armády unavil nejvíce, a to jak na těle, tak na duchu.... Víte, že jsem u armády vykonal malou návštěvu a že jsem navštívil také místo, kde se zdržuje císař, ale že jsem se u něj nechtěl ze samozřejmých důvodů zastavovat. Mluvil o tom se mnou jednoho dne otevřeně a s tónem Jindřicha IV., který mu je tak vlastní. Ve skutečnosti bych měl své protivníky za pány světa a panovníky ještě více. Nezabrání mi v tom ani to, co provedli svým bližním.“*⁸

Jan Rudolf zachovával vůči císaři Josefovi loajalitu a zřejmě jej i obdivoval. Jeho nástup na trůn pro něj ostatně znamenal začátek skvělé kariéry. Až do té doby mu totiž byly nejvyšší posty centrální správy uzavřeny. Od roku 1776 působil v Česko-rakouské dvorské kanceláři jako dvorní rada v haličském referátu, zatímco nejvyšší funkce ve dvorské kanceláři si mezi sebe rozdělili jiní. Teprve Josef II. mu však svěřil samostatnou řídicí funkci. 10. února 1781 jej jmenoval presidentem komise pro knižní cenzuru.⁹ Činnost tohoto úřadu se nepodobala situaci v totalitních státech 20. století.¹⁰ Původním cílem cenzury bylo dohlížet na mravnost a kvalitu publikované literatury. V počátcích byla tato instituce v péči církve, avšak od 50. let 18. století se cenzury chopil stát. Bylo by při tom chybou domnívat, se že zestátnění cenzury znamenalo krok směrem k duchovní svobodě. S touto jednostrannou interpretací přišli již někteří rakouští historici v 19. století, avšak ve skutečnosti byla státní cenzura ještě přísnější než cenzura vedená církevními hodnostáři.¹¹ *Catalogus librorum prohibitorum,*

vydaný pro státní cenzuru roku 1765, byl vůči některým dílům přísnější než církevní index vydávaný v Římě. Právě tento seznam zakázaných knih se však stal východiskem pro činnost státních cenzurních úřadů. Nástup Josefa II. do čela samostatné vlády znamenal především všeobecnou centralizaci. Nový panovník zřídil ve Vídni Hlavní komisi pro cenzuru knih (*Bücher-Zensur-Hauptkommission*), která převzala většinu pravomocí dosavadních cenzurních komisí v jednotlivých zemích. V čele tohoto úřadu se ocitl Jan Rudolf Chotek, dosavadní úředník dvorské kanceláře. Snad toto jmenování můžeme považovat za výraz uznání, neboť Josef II. měl v úmyslu svěřit cenzuru do rukou „osvícených mužů“, jimž záleží na obecném dobru.¹² Chotkův nástup do čela cenzurní politiky uvítali mnozí učenci v dědičných zemích, neboť si od něj slibovali rozkvět věd a umění. Svědčí o tom alespoň děkovný dopis piaristy Dobnera, kde Chotkovi blahopřál ke vstupu do nového úřadu.¹³ Známy historik si byl jist, že toto jmenování uvítají všichni skuteční vlastenci a přátelé věd. „*Váš rozhled a znalosti jsou pro naši vlast příslibem mnohých úspěchů v literárních záležitostech.*“ Jeho naděje se nezklamaly.

Josefínská politika opravdu vedla k uvolnění cenzury, ačkoli se tak nestalo jenom Chotkovou zásluhou. Josefínský cenzurní zákon z června 1781 vycházel z principu, že bude povolovat vše, co podporuje vzdělanost a osvícenství, čímž povolil mnohá dosud zakázaná literární díla.¹⁴ Nicméně předchozí *Catalog librorum* zůstal nadále v platnosti a zákon pouze sliboval jeho revizi. V důležitém třetím bodě se kritikům povolovalo napadat bez omezení kohokoli, třeba i panovníka. Doporučovalo se jim pouze, aby u svých pamfletů vytiskli i své jméno, což však mnozí obcházeli různými pseudonymy. Vzhledem k Chotkovým rodinným vztahům bychom mohli předpokládat, že spolupracoval také s pražským arcibiskupem Antonínem Petrem Příchovským. Jeho index zakázaných knih z roku 1777 si Chotek pořídil.¹⁵ Avšak po nástupu Josefa II. se z obou hodnostářů stali spíše konkurenti. Pražský arcibiskup totiž patřil k těm církevním hodnostářům, kteří se pokoušeli vykonávat cenzurní dohled i přesto, že veškeré pravomoci přešly na státní úřady.¹⁶ Uznávané zásluhy získal také Chotkův nástupce ve funkci Gottfried van Swieten, syn proslulého lékaře a osvícence Gerharda van Swietena. I on patřil k příslušníkům josefínské generace, kteří s novým panovníkem sdíleli některé politické názory. Chotek odešel z cenzurní komise již v dubnu 1782. Od března do října 1782 doprovázel ruského velkoknížete Pavla na cestě z Vídně do Benátek a po návratu zaujal místo v čele civilní správy dědičných zemí.

V roce 1782 totiž smršť josefínských reforem dorazila i do Česko-rakouské dvorské kanceláře. Josef II. se rozhodl vrátit k principu naprosté centralizace podle Haugwitzova vzoru. V prosinci téhož roku spojil opět nejvyšší správu finančních a politických věcí do

Sjednoceného dvorského úřadu. Nejvyšším kancléřem se stal prezident Dvorské komory Leopold hrabě Kollowrat, jenž kdysi začal svou kariéru jako kancléř Česko-rakouské dvorské kanceláře. Jan Rudolf Chotek jej nejprve nakrátko vystřídal na postu presidenta Dvorské komory, aby se v říjnu 1782 stal kancléřem Dvorské kanceláře a posléze Sjednoceného dvorského úřadu. Vicekancléřem byl jmenován někdejší dvorní rada Tobias Gebler, jenž působil ve dvorské kanceláři již od roku 1765. Trpělivý úředník se stal současně členem státní rady, v níž získali silnější postavení kariérní úředníci měšťanského původu. V čele centrálních úřadů však stáli i nadále šlechtičtí úředníci, kteří se v těchto postech pohybovali již od dob Marie Terezie. I přesto však personální změny provázely některé dramatické pády a jeden z nich se týkal právě dvorské kanceláře. V roce 1782 byl donucen k rezignaci dosavadní nejvyšší kancléř Blümegen, jenž kdysi patřil k chráněncům zesnulého kancléře Rudolfa Chotka.¹⁷ Úřad sice vedl již od roku 1771, avšak v roce 1782 se přišlo na to, že zpronevěřil větší částku peněz, kterými chtěl krýt finanční machinace svého bratra Kryštofa hraběte Blümegena. Josef jej donutil k odchodu a na jeho místo povolal dočasně kancléře Reischacha. Po něm jmenoval novým šéfem úřadu Kollowrata. Ukázalo se, jak osudový dopad pro Chotkovu kariéru měla nešťastná souhra náhod z roku 1770, kdy zesláblý strýc Rudolf připustil, aby se syn nejvyššího purkrabí Kollowrata stal novým kancléřem. Jan Rudolf se šéfem kanceláře nikdy nestal a na vyšší úřad se již nevypracoval.

Spojení finanční a politické správy totiž signalizovalo také návrat k násilné protistavovské politice, kterou kdysi prosazoval Haugwitz.¹⁸ Císař odmítl veškerou spolupráci se stavovskými reprezentacemi již tím, že se odmítl nechat korunovat či přijmout jakýkoli hold od stavů jednotlivých provincií. Roku 1784 odstranil poslední zbytky stavovské samosprávy na zemské úrovni. Zrušil zemské výbory, přestal svolávat sněmy a vládl jen prostřednictvím zemských gubernií. Současně přikročil k berní reformě. Zpočátku se mělo jednat jen o zjednodušení berní soustavy. Císař musel přizpůsobit stav věcí novým poměrům, které nastaly po zrušení osobního poddanství roku 1781. Cílem nových opatření mělo být zrušení roboty, rovné zdanění panské i poddanské půdy a hlavně zvýšení berních výnosů. Práce na reformě začala vlastně již s vytvořením Sjednoceného úřadu.¹⁹ 30. června 1783 pak Josef sepsal své představy o novém berním systému do obsáhlého memoriálu, který předložil Státní radě. V jejím čele stál v této době rovněž dlouholetý funkcionář tereziánské éry – Karl Friedrich hrabě Hatzfeld, s nímž jsme se setkali již na českém místodržitelství roku 1748. I tentokrát si Hatzfeld zachoval věrnost merkantilisticko-centralistickému smýšlení a Josefovy návrhy odmítl. S jeho názorem se ztotožnili i jiní členové státní rady. Právnický Karl Anton Martini odsoudil návrh také z morálního hlediska, neboť by podle jeho názoru vedl

k potrestání pilných a k odměně zahálčivých.²⁰ Nicméně Státní rada uvítala myšlenku na nový katastr, který měl poskytnout data k novému zdanění. V listopadu 1783 odeslal císař tentýž reformní návrh šéfovi Účetní komory Karlovi von Zinzendorf a Nejvyššímu kancléři Kollowratovi. Nejpozději v této fázi diskuze se s návrhem seznámil také kancléř Chotek.²¹ Jeho první reakce bohužel neznáme, avšak víme, že Zinzendorf tehdy návrh uvítal.

Zamlouvalo se mu, že berně by se soustředila na daň z půdy, což bylo v souladu s fyziokratickými zásadami. Stejně pokroková byla i zásada, že rozdílné zdanění rustikálu a dominikálu se mělo nahradit jednotnou daní. Josef na názory svých ministrů stejně příliš nehleděl a rovnou začal práci na vyměřování nového katastru. Myšlenka katastru byla v této době skutečně velmi oblíbená. Neprosazovali ji jenom fyziokraté, nýbrž i encyklopedisté a mnozí jiní osvícenci z různých zemí, kteří se zabývali politickými otázkami. Půda se měla stát základem bohatství a vlastníci půdy měli podílet na politické moci. Josefovi se zamlouvala spíše myšlenka, že by se z půdy měla vyměřovat rovná všeobecná daň, takže v diskuzi opět došlo k nedorozumění. Sjednocený dvorský úřad však vysvětloval cíle josefínské reformy chybně a snad se i svévolně snažil ji zmírnit. V březnu 1784 vysvětloval Úřad Českému guberniu, že cílem reformy je jen snížit daňové zatížení pozemkových vlastníků.²² Josef se proto rozhodl předat provádění reformy Zinzendorfovi, což se stalo v červenci 1784. Poněkud tím oslabil smysl předchozí reformy, neboť politická správa měla být spojena s finanční hlavně proto, aby dokázala překonat odpor stavů vůči daňovým opatřením. Nyní se provádění i plánování reformy ocitlo v rukou finančních úřadů. Ani Zinzendorf však již nesdílel císařovo nadšení. Nesouhlasil s jeho výpočtem zdanění, které nebralo v potaz fluktuaci cen.²³

Josef se domníval, že postačí vynásobit průměrný výnos pozemků desetiletou průměrnou cenou obilí na trhu, čímž by mohl rychle získat zdanitelný příjem statku. Neuvedl si, že desetiletá průměrná cena není žádnou zárukou a že ceny podléhají silným výkyvům. Zinzendorf navrhoval, aby své výnosy odhadli poplatníci sami. Neshody panovaly také ohledně otázky, zda se má zdanit hrubý, nebo čistý výnos. Josef chtěl zdanit čistý výnos, neboť chtěl s vyhlášením nového berního systému zrušit veškerou robotu. Tím pádem by se roboty přestala počítat do hodnoty panství a nemohl by ji zdanit. Zinzendorf s tím nesouhlasil, neboť by se tím narušily předchozí dohody o postupné redukcii robotní povinností. Pozemkové vrchnosti by přišly najednou a bez náhrady o příliš mnoho peněz a navíc by je zatížily nové berní požadavky. Zinzendorf se v roce 1785 pokusil dvakrát o demisi, ale císař ji nepřijal. Namísto toho povolal nové úředníky měšťanského původu, u kterých mohl předpokládat větší loajalitu. Oddaným stoupencem se stal především Friedrich Eger, který v komisi nahradil rebelanta Martiniho. Současně císař zahájil zeměměřičské práce v Čechách. Na podzim 1785

však česká berní komise podrobila zkoušce předběžné výpočty zdanitelných výnosů a zjistila, že Josefova metoda byla naprosto nespolehlivá.²⁴ Císař se tentokrát přiklonil k Zinzendorfovu názoru a v září 1786 vyzval pozemkové vlastníky v Čechách, aby výnosy svých panství odhadli sami. Práce na berní reformě pak pokračovala dál, až císař v prosinci 1787 svolal do Vídně schůzku radních ze zemských Gubernií a z jednotlivých panství.²⁵ Zde došlo k novému sporu ohledně zdanění selských hospodářství a roboty. Zástupci zemských úřadů požadovali větší ohled na práva vrchností a zpomalení celého procesu. Císař a Eger zůstali neoblomní. V lednu 1788 se Zinzendorf od reformy definitivně odvrátil. Ve svém deníku si poznamenal, že Josef II. je despota, který není oprávněn vládnout.²⁶ Jeho styl vlády považoval za povrchní a náladový. Namísto aby se přizpůsoboval reálné situaci, rozšířil v roce 1786 svou berní reformu i na Uhersko a v roce 1788 zahájil válku proti Osmanské říši. Státní finance se dostaly do tíživé krize. Císař utratil za válku 13 milionů zlatých, zatímco výnos berně se odhadoval na pouhých 111 tisíc.

V únoru 1788 císař odvolal Zinzendorfa z vedení berní komise a na jeho místo povolal Egera. Provedení reformy vrátil opět do rukou Sjednoceného dvorského úřadu a tím pádem se věci opět začaly týkat i Jana Rudolfa Chotka. V únoru 1789 vypracovala Egerova komise definitivní znění berního a urbaniálního patentu. Podle něj se měla půda zdanit na základě katastrálních obcí a nikoli podle jednotlivých panství. Výnos se nevypočítal podle osedlých, nýbrž podle výsledků měření, které zjistilo mnohem větší rozsah obdělávané půdy, než dosud udávaly vrchnosti. Problém však spočíval v tom, kolik si ze změřeného výnosu chtěl vzít stát.²⁷ Sedlák si ze svého hospodářství mohl nechat 70% hrubého výnosu, zbytek si rozdělila vrchnost a stát. Znamená to, že zhruba 13% přišlo státu, 17% vrchnosti. Kromě toho však vrchnost přišla o veškeré poddanské dávky, které se měly zrušit rok po vyhlášení patentu. Splátky, které měly nahradit robotu, přitom nesměly přesáhnout oněch 17%, které vrchnost dostala z poddanského výnosu. Šlechtici tak měli přijít o značnou část svého příjmu, což vyvolalo silnou nevoli. Ve 20. století přišel český historik Josef Pekař s názorem, že berní reforma přitížila vrchnostem ještě mnohem více.²⁸ Nové vyměření zvýšilo pozemkovou daň pánů o 67%, takže nyní platili 1,1737 mil. zlatých, zatímco dříve platili jenom 0,7 milionu zlatých. Naopak sedlákům prý josefínský katastr ulevil. Namísto 42% čistého výnosu platili nyní jen 12,2% z hrubého výnosu. Výpočty Helen Liebel-Weckowiczové z roku 1974 však ukazují jiný obrázek.²⁹ Podle ní nepřinášela reforma žádné výhody ani sedlákům, neboť ke svému živobytí potřebovali minimálně 75% hrubého výnosu. Josefínská reforma jim však nechávala jen 70% hrubého výnosu. To jim nestačilo k přežití, zvláště když v té době ceny stoupaly zhruba o 50% ročně. Josefovi se tak podařilo dosáhnout nečekaného výsledku:

vyvolal zarputilý hněv vrchností i poddaných. Na druhou stranu nelze osvíceného despotu podezírat z naivity. Reformu provedl úmyslně tak, aby z ní profitoval jediné stát. V jeho politickém myšlení nebylo místa pro štěstí jednotlivého občana, pokud jej neviděl v naprostém sebeobětování pro stát. Daňoví poplatníci si to však nenechali líbit.

Když Egerova komise předložila patent ke kontrasignaci, odmítli jej šéfové Sjednoceného dvorského úřadu podepsat. Nejvyšší kancléř Kollowrat i kancléř Chotek protestovali. Císař jejich námitky nepřijal a neustoupil ani o píď. Jan Rudolf se v této chvíli odhodlal k nejdůležitějšímu kroku své politické kariéry: podal rezignaci.³⁰ Císaři ji předložil 5. února 1789 a připojil k ní ještě písemnou apologii.³¹ Vyjádřil politování nad tím, že se mu nepodařilo přesvědčit jej ani v jednom ze stížných bodů a doznal, že si je vědom důsledků, které jeho čin bude mít pro další kariéru. *„Avšak v životě se vyskytnou okolnosti, za nichž poctivý člověk musí přinášet oběti, aby neztratil úctu sám před sebou. Neboť sebeúctu nelze spojovat s tužbou po udržení úřadu, nechceme-li jednat proti vlastním zásadám.“*³² Josef II. však nepochopil ani apologii ctného rytíře. Anebo ji naopak pochopil velmi dobře? Chotkův čin totiž odmítl a zároveň jej označil za nezodpovědné donkichotství.³³ Snad tím vystihl skutečný motiv jeho hrdinského jednání.

Nicméně Chotek svůj úřad skutečně opustil. Císař na jeho místo okamžitě jmenoval přichylného radu Egera a ten si s kontrasignací hlavu nelámal. 10. února 1789 podepsal patent nejenom on, nýbrž i nejvyšší kancléř Kollowrat. Od 1. listopadu 1789 mělo nařízení vstoupit v platnost. Avšak situace se tvrdohlavému císaři vymkla z rukou. Jednorázové zrušení zemské samosprávy v Belgii totiž vyvolalo bouřlivé protesty a neústupnost císařovy politiky dohnala opozici až k ozbrojenému povstání. Na podzim 1789 zde již situace došla tak daleko, že stavové belgických provincií zformovali vlastní dobrovolnické sbory a s využitím pruské pomoci se jim podařilo Rakušany vyhnat ze země.³⁴ Ani válka s Osmanskou říší se nevyvíjela nejlépe. Císař sice po dlouhých bojích dosáhl jistých úspěchů, ale pruský soused mu pohrozil válkou, pokud se zisků nevzdá. K dovršení všeho vyvolal berní patent silné rozladění v Uhersku, v Čechách a v Tyrolsku. V zimě let 1789-90 monarchie uvízla ve vážné vnitřní krizi. Svěhlavý despot ztratil sebedůvěru. Onemocněl, uzavřel se v Hofburgu a nevycházal vůbec ven. 28. ledna 1790 odvolal platnost berní reformy pro Uhersko. 20. února zemřel. Kdo z obou soků byl větší Don Quijote? Císař, či jeho ministr?

¹ Život Josefa II. vylíčil Derek Beales, *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741-1780*, Cambridge 1987. Spisy z let 1761 a 1765 vydal Alfred Arneth, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz I*, Wien 1867, s. 1-12; sv. 2, Wien 1868, s. 335-361.

² Spis nese název „Rêveries“, vydal jej Derek Beales, *Joseph II's „Rêveries“*, MÖStA 33 (1980), s. 142-160; Týž. *Joseph II*, s. 95-106.

³ Srov. Derek Beales, Joseph II, s. 164-172

⁴ Beales, *Reveries*, s. 155. „1° d'abaisser et apauvrir les grands, ne croyant pas fort utile qu'il y ait de petits Rois et de grands sujets qui vivent a leurs aise sans se soucier ce que le soutient le protege et lui fait justice.“ Dokument byl v Arnehtově vydání zásadně seškrtán. Zmínky zaměřené proti aristokracii patřily k vynechaným pasážím. Srov. Beales, *Rêveries*, s. 147.

⁵ František Roubík, *Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska z roku 1771*, ČDV 13, 1926, s. 121-129.

⁶ K setkání došlo od 25. do 28. srpna 1769 v Nise. Srov. Beales, Joseph II, s. 284-285.

⁷ RACH, kart. 110, inv. č. 1474, Wilczek Chotkovi, Vídeň 2.10.1769, fol. 29v.

⁸ RACH, kart. 113, inv. č. 1474, Jan Rudolf Chotek Wicizekovi, Vídeň 30. 11. 1778, fol. 34. „L'Empereur a beaucoup vielli, mais il dit que sa santé est parfaite, Dieu le conserve pour le bonheur de ses peuples, avec son zele pour le bien, ses grands talens, et son activité étonnante on se peut que bien exprime de son regne. C'est certainement l'homme de toute l'armée qui s'est le plus fatigué du Corps et de l'Esprit, et cepandant..... Vous savez que j'ai fait une petite course aux Armées, et que passerai aussi pas l'endroit ou se trouveroit l'Empereur, mais que je ne voulus pas pour plains motifs me presenter chez lui; il m'parla sur cela l'autre jour avec une bonté commun, et avec ce ton de Henri IV. qui lui est si propre; en verité, j'aurois eut hommes de mon Antipathie pour les Maitres du Monde, et les Souverains des mieux que la plupart d'entre eux ont fait a leurs Semblables ne m'en empechoient.“

⁹ Funkci zastával od 10.2.1781 do 10.4.1782. Srov. Ledr, Chotkové, s. 51; jmenovací dekret v RACH, kart. 33, inv. č. 541.

¹⁰ K vývoji a funkci cenzury srov. Grete Klingenstein, *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert*, München 1970; Adolph Wiesner, *Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformazion bis auf die Gegenwart*, Stuttgart 1847.

¹¹ Správnější je tedy hodnocení Wiesnera, *Denkwürdigkeiten*, s. 129.

¹² Wiesner, *Denkwürdigkeiten*, s. 143.

¹³ RACH, kart. 7, inv. č. 80, Dobner Chotkovi 1.3.1781, fol. 21v. „Was für eine Freude ich, und alle anderen Präger Wissenschafts Liebhaber gehabt haben, als sie erfahren, dass Euer Hochreichs Gräfliche Gnaden von Ihro Mayest: dem Kaiser zu einem Censur Praesidenten ernannt worden, bin ich ausser Stand Worten partarum zu beschreiben. Wir wünschen nur alle ein langes hohes Wohlseyn, dann von hochoero grossen Einsicht und Kenntniss verspricht sich unser Vaterland die gewünschte folgen in literarischen Sachen.“

¹⁴ Přetiskuje jej Wiesner, *Denkwürdigkeiten*, s. 145-149.

¹⁵ *Index bohemicorum librorum prohibitorum, et corrigendorum ordine alphabeti digestus, reverendissimi, celsissimi S. R. I. principis domini domini Antonii Petri Dei gratia et sedis apostolicae archiepiscopi Pragensis jussu collectus, atque editus, Pragae b. d. (LXXVII)*, Kačina sign. 2034.

¹⁶ Wiesner, *Denkwürdigkeiten*, s. 171.

¹⁷ Renata Dohnalová, *Deputace ve věcech vojenských, kontribučních a komorních na Moravě 1748-1749*, dipl. práce FFMU Brno 1993; Bohumír Smutný, *Jindřich Kajetán Blümegein – portrét státního úředníka, velkostatkáře a manufakturního podnikatele na tereziánské Moravě*, *Studie k sociálním dějinám* 7, 2001, č. 2, s. 5-14.

¹⁸ Tuto kontinuitu zdůrazňuje F. A. Szabó, *Kaunitz*, s. 113-142; 346-355; Lebeau, *Aristocrates*, s. 211-227.

¹⁹ Berní reformu a následující spor zpracovala Helen P. Liebel-Weckowicz, *Count Karl v. Zinzendorf and the liberal Revolt against Joseph's II. Economic Reforms 1783-1790*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Sozialgeschichte heute. FS Hans Rosenberg zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1974, s. 69-85.

²⁰ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 73.

²¹ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 74.

²² Liebel, *Liberal Revolt*, s. 75.

²³ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 76-77.

²⁴ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 76.

²⁵ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 77.

²⁶ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 76.

²⁷ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 80.

²⁸ Josef Pekař, *České katastry*, s. 304.

²⁹ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 80.

³⁰ Liebel, *Liberal Revolt*, s. 79; Lebeau, *Aristocrates*, s. 220.

³¹ RACH, kart. 31, inv. č. 523; přetiskl Wolf, Graf Rudolf Chotek, s. 443.

³² „mais il y a des circonstances dans la vie, ou l'honnête homme doit tous les sacrifices a l'estime de soi-meme, qui seroit incompatible avec le desir de garder une place, ou il devoit agir contre ses principes“ Cit. Wolf, Graf Rudolf Chotek, s. 443.

³³ Tamtéž, s. 443.

³⁴ K belgické revoluci srov. Janet Polasky, *Revolution in Brussels, 1787-1793*, Brusel 1985 [vyšlo 1987].

V. 6. Neslavná revoluce (1790-1791)

V době, kdy se Josef II. hádal se svými ministry ohledně urbaniální reformy, zaměstnávala Evropu mnohem výraznější událost. Ve francouzské monarchii to vřelo. Bourbonští králové byli osvícení asi stejně jako jejich habsburští spojenci a stejně jako oni se odhodlali ke změnám jenom pod tlakem finančních problémů.¹ Státní bankrot hrozil ve Francii již od roku 1786. Na únor příštího roku král svolal shromáždění notáblů, které mělo rozhodnout o opatřeních k snížení státního dluhu. Tak jednoduché řešení však nestačilo. Ačkoli se notáblové sešli ještě jednou v dalším roce, bylo jasné, že hrozivá finanční situace si vynutí ještě drastičtější kroky. V létě 1788 spadly státní finance skutečně až na dno a stát přistoupil k řadě zoufalých opatření, které lze oprávněně považovat za státní bankrot. Ludvíkovi XVI. nezbylo nic jiného, než přistoupit na návrh aristokratické opozice a přislíbit svolání generálních stavů na květen příštího roku. Francii i Evropu ovládla atmosféra napjatého očekávání. Přinese tato událost dlouho vyhlíženou „*révolution*“? Vždyť nástup Ludvíka XVI. roku 1774 uvítala řada vzdělanců jako předzvěst nové éry. Baron d’Holbach mu věnoval svou „*Etokraci*“, vládu mravnosti, a nazval jej nejlepším monarchou, jakého kdy země poznala.² Francouzské politické myšlení bylo prodchnuto očekáváním velké mravní revoluce, která měla přinést návrat k mravním hodnotám republikánského Říma či Sparty. Pojem „*revoluce*“ se vztahoval spíše na výsledek tohoto předpokládaného procesu a ne na jeho metodu. Vzdělaná veřejnost v mnoha evropských zemích čekala, že stávající panovníci a aristokraté se sami obrátí k mravním ideálům antiky, nepředpokládal se násilný boj o moc.

Existovaly však také obavy z nepředvídatelného politického vývoje, z politických bouří, které mohou ohrozit spravedlivý politický řád. Nechyběla varování: velkou pozornost vzbudily Gordonovy bouře v Londýně, které vedly ke zcela falešným předpovědím ohledně budoucích osudů Velké Británie. Kdo by čekal, že ke zhroucení sociálního řádu dojde právě ve Francii? Pozornost vzbudilo povstání rolníků v Sedmíhradsku, politické zápasy v Polsku, v Nizozemsku či pouliční bouře v Madridu. Josef II. nepochyboval o tom, že on se podobných problémů obávat nemusí. V korespondenci se svou sestrou Marií Antoinettou a jejím královským chotěm jim udílel rady o tom, jak mají zemi reformovat a sám se při tom uváděl jako vzor.³ Pozdější historická tradice této sugesci podlehla. Zrodil se tak kontrast mezi „*revolucionářem na trůně*“, který svými reformami dal společnosti to, co potřebovala, a nevzdělaným reakcionářem, který se revoluci bránil tak dlouho, až si jej sama našla.⁴ Ve skutečnosti však revoluce vypukla také v habsburských državách. „*Svatý plamen konstituce*“

vzplál nejprve v Rakouském Nizozemí.⁵ Rebelové se odvolávali na myšlenky d'Holbacha a přirozené právo. Josef II. však reagoval násilím. Nepokoje neutišil, naopak se mu podařilo vyprovokovat otevřené střety a rozšířit nespokojenost také do Uher. Svou situaci ztížil navíc tím, že v jihovýchodní části monarchie umístil vojsko, které zde zabředlo do zdlouhavých bojů s Osmanskou říší. Vnitřní opozici se naskytla vynikající situace: Armáda uvízla na osmanské hranici a v Belgii, zbylé jednotky vázalo pruské nebezpečí na severu a nepokojná Francie na západě. Vídeň neměla čím hrozit. Naopak se musela připravit k ústupkům a soustředit všechny síly proti vnějšímu nebezpečí.

Šlechtické opozice ve všech zemích monarchie této příležitosti využily. Čeští stavové se vzchopili k akci ještě před smrtí Josefa II. V únoru 1790 dostal protestní petici podepsanou 60 českými pány, v níž protestovali proti nespravedlivému urbaniálnímu nařízení.⁶ Avšak císař krátce poté zemřel, takže protest nevedl k žádnému výsledku. Jeho následník, Leopold Toskánský, přistupoval k politickým problémům obratněji. Ostatně se již na své cestě z Florencie do Vídně přesvědčil o tom, že nespokojenost s josefínskou despocií zachvátila vskutku celou monarchii. Jeho cesta vedla přes Tyrolsko a Dolní Rakousy, jejichž politické naladění tak poznal osobně. V Tyrolsku mu zástupci stavů předali hned na hranicích protestní petice a vyjádřili důvěru v brzké urovnání sporů.⁷ Ve Vídni jej čekala deputace dolnorakouských stavů, kteří mu dali najevo podobný postoj jako Tyrolané.⁸ Spíše bychom však měli mluvit o vysokých úřednících, neboť hlavní slovo zde měli ti, kteří se nedávno střetli s Josefem II.

Měli bychom opět zdůraznit, že i v tomto sporu hrály důležitou úlohu roční cykly. V únoru stále ještě trvala zimní sezóna a většina aristokratů z různých zemí monarchie se samozřejmě nacházela ve Vídni. Bez přehánění lze říci, že Jan Rudolf Chotek a Karl von Zinzendorf patřili k těm nejaktivnějším. Oba spolu udržovali kontakty již od Chotkovy kavalírské cesty z let 1768-1770.⁹ Zinzendorf tehdy také cestoval po Francii, Anglii a Nizozemí, ale na rozdíl od Chotka zde pobýval služebně. Vyslala jej panovnice, aby prozkoumal hospodářské poměry vyspělých západoevropských zemí a navázal kontakty pro budoucí spolupráci. V Belgii se cesty obou šlechticů zkrížily. V dubnu 1770 napsal Zinzendorf pochvalně mladému Chotkovi: „*Svým vybraným chováním a solidním charakterem a zdvořilostí, jež se v zahraničí velmi cení, jste tu oba získali velkou oblibu.*“¹⁰ Čilou korespondencí spolu udržovali od roku 1777, kdy Zinzendorf působil v Terstu jako guvernér tohoto významného obchodního přístavu.¹¹ V dopisech si navzájem doporučovali novou literaturu, vyměňovali si zdvořilostní poklony a ujišťovali se o vzájemné úctě. Vzájemné vztahy udržovali zajisté i v 80. letech, kdy se setkali v rolích ministrů Josefovy

vlády. Chotkovu rezignaci roku 1789 hodnotil Zinzendorf jako hrdinský čin. Do deníku si tenkrát zapsal: „*Tento odvážný čin mu získá úctu a respekt všech poctivých lidí.*“¹² První zasedání dolnorakouských stavů dne 27. února 1790 navštívil však jenom Zinzendorf. Chotek se necítil dobře, ale nechával se o dění na stavovském sněmu podrobně informovat. Stavové se sešli necelý týden po Josefově smrti, z vlastní vůle, bez státního povolení a již na prvních sezeních se shodli na tom, že budou požadovat obnovení stavovského zřízení.

Jan Rudolf stál zpočátku stranou dění. Trápily jej totiž zdravotní problémy, které jej paralyzovaly již celý leden 1790. Naštěstí jsme informováni velmi dobře o jeho zdravotním stavu i myšlenkovém rozpoložení, neboť ze zmíněného roku se dochoval podrobný deník jeho manželky Marie Sidonie.¹³ Víme z něj, že vídeňská společnost čile sledovala dění v Rakouském Nizozemí. Až do poloviny února se o belgické revoluci bavily salónní společnosti prakticky každý den.

Nicméně šlechta z dědičných zemí nesympatizovala s belgickými vzbouřenci. Hraběnka Chotková považovala zprávy o úspěších rebelů za špatné a stejně uvažovali i její společníci ve vídeňských salonech. Svého manžela uctívala pro jeho statečný odpor proti despotickému vladaři a dne 5. února 1790 důstojně oslavila první výročí jeho čestné demise. Nezapomněla si do deníku zapsat, jak onen osudný den roku 1789 probíhal.¹⁴ Smrt Josefa II. dne 20. února na nějaký čas odvrátila pozornost od politických událostí. Hraběnka Chotková se věnovala sbírání různých dopisů na rozloučenou, které umírající despota napsal různým vídeňským prominentům krátce před smrtí, zatímco její manžel počal nesměle vystupovat na veřejnosti. Nicméně první zasedání dolnorakouských stavů 27. února ještě vynechal. Kvůli své statečné demisi však Chotek požíval značné úcty, takže bylo jen otázkou času, kdy se aktivně zapojí do stavovského hnutí. Soudě podle dobových ohlasů existoval dokonce jistý kult hraběte Chotka. Po Vídni kolovaly chvalozpěvné pamflety na jeho charakter, které jeho manželka čile opisovala do deníku.¹⁵ Hrabě dostával pozvánky na stavovská shromáždění i do salónů různých aristokratů, které však kvůli zdravotnímu stavu dlouho odmítal. Tak vynechal ještě druhé zasedání dolnorakouských stavů dne 10. března 1790, kde opět řečnil Zinzendorf a hrabě Filip Kinský.¹⁶ O tři dny později však zašel na oběd do paláce knížete Auersperga, kde se setkal s představiteli českých pánů.¹⁷ Před třetím zasedáním dolnorakouských stavů se však stala senzace.

Leopold II., jenž krátce před tím dorazil do Vídně, pozval rebela Chotka na audienci 17. března v 10 hodin ráno. Hraběnka Chotková se škodolibou radostí zaznamenala reakce ohebných byrokratů, které Chotek v Hofburgu potkal.¹⁸ Jeho nástupce Kressel na něj prý doslova „vyvalil oči“. Nejvyšší kancléř Kollowrat, jenž „přežil“, pozdravil Chotka a velmi

zdvořile s ním rozmlouval. Sám král se prý také choval velmi zdvořile, avšak vyhýbal se rozhovoru o Chotkovi samotném. Jan Rudolf prý při cestě do Hofburgu „umíral ostudou“. Následujícího dne jej čekal morální triumf. Navštívil třetí zasedání dolnorakouských stavů. Shromáždění páni stavové přijali jeho projev o konstituci s nadšeným aplausem a odměnili se mu tím, že jej zvolili do výboru, který měl připravovat stavovská gravamina.¹⁹ Hraběnka Chotková však touto poctou nadšena nebyla a zdá se, že ani její choť po tomto vyznamenání netoužil. Znal totiž především zemské zřízení v Čechách, zatímco konstituce rakouských zemí mu byla cizí. Údajně se sám snažil svému zvolení zabránit, ale marně. Kromě něj se této pocty dostalo ještě dalším třem kavalírům. Dokument, který měli připravit, reagoval na výzvu panovníka všem dědičným zemím, aby jejich stavové připravily seznamy stížností. Král mezitím vyšel vstříc nespokojencům některými ústupky. 21. března 1790 zrušil komisi pro berní reformu a 9. května odvolal reformu samotnou. Zmizel tak hlavní důvod ke stavovským nepokojům. Zůstávaly však konstituční problémy a celá řada privátních křivd, jež se dotkly výsad stavů jednotlivých zemí.

Jan Rudolf Chotek reagoval na první panovníkovu výzvu pamětním spisem z dubna 1790, který snad dolnorakouští stavové použili jako preambuli ke svým desiderii.²⁰ Odráží se v něm vskutku velmi vysoká úroveň Chotkova politického myšlení i schopnost obratného vyjadřování. Úvodem hrabě pozdravil panovníkovo rozhodnutí, aby stavové vyjádřili stížnosti svých zemí. Připomněl velká očekávání, jež přicházejí s každou novou vládou a jal se chválit skvělé vlastnosti nového vladaře. Panovníka, jenž umění státovědy ovládá tak dokonale jako Leopold není třeba poučovat, upozorňuje Jan Rudolf, a proto jenom shrnuje, které občanské svobody by měla zemská ústava chránit především: nezcizitelnost vlastnictví, občanskou svobodu, posvátnost zákonů a ochranu oprávněných stavovských poměrů. Uklidňoval se i panovníka, že je zbytečné na tyto skutečnosti upozorňovat, neboť hovoří k panovníkovi, který tyto zásady již uskutečnil v zemi, jíž vládl předtím. Narážel tím snad na Leopoldův projekt toskánské ústavy?

Jako osvícený šlechtic ujistil sám sebe o tom, že k panovníkovu sluchu nedorazí „strojená řeč dvořanského lichotníka“. Připomněl, že stavy chtějí hovořit o novinkách v oblasti civilního a trestného soudnictví a že mají na zřeteli jenom obecné dobro vlasti. Vyjádřil přesvědčení, že stavové se mohou ze všech nejlépe vyjádřit k otázkám nových zákonů, neboť mohou sledovat jejich účinky v centru i na lokální úrovni. Vidí jejich účinky jako duchovní, jako města nebo jako vrchnost. Jejich spolurozhodování ve vládních záležitostech probudí ducha patriotismu a posílí oddanost vlasti. Zcela osvícensky však upozornil, že úspěch je podmíněn „*spojením činnosti a znalostí občanů státu*“. Předchozí

vláda však narušila harmonické spojení panovníka s občany, poddaných s vrchností. Občané státu tvořili především „*morální těleso*“, jemuž se bude dařit jen s pomocí spravedlivé ústavy. Hlavním cílem stavovské ústavy bylo zabránit svévoli (*Willkühr*) úřadů a zajištění bezpečnosti. Obava před nezodpovědnou byrokracií, která necítí takové závazky vůči vlasti a národu, jako stavovská reprezentace a starobylá šlechta se stala oblíbeným tématem šlechtických konzervativců po celé 19. století. Hrabě Chotek se proto přimlouval za obnovení stavovského zřízení, ale ne v té podobě, jak existovalo v minulosti. Rozděлил tedy stížný spis na část, která líčila minulou podobu stavovského zřízení, na část, která ukazovala současné poměry. Od nich oddělil část, která navrhovala, jak by stavovské zřízení mělo vypadat v budoucnosti.

Bohužel se poslední část spisu v archivu dolnorakouských stavů nedochovala. Avšak v rodinném archivu Chotků se dochoval přeci jenom jistý dokument, v němž se hrabě Chotek nad touto otázkou zamýšlí. Spis však vznikl až později, datován je k 8. květnu 1790.²¹ Vzhledem k datu sepsání a odevzdání je pravděpodobné, že vznikl nejspíše v souvislosti s diskuzí o zrušení urbaniálního patentu. Tento dosud neznámý spis umožňuje ještě lepší vhled do Chotkovy mysli. Není jisté, zda jej hrabě odevzdal jako součást stavovských desiderii, je možné, že jej odevzdal jako soukromník. Vyjádřil v něm naplno a v souvislostech své politické ideály. Memoriál začíná překvapivě kritikou stavovských zřízení v habsburských zemích. Pokud se na ně autor díval jako na národní reprezentaci, musel připustit, že jsou „nedostačující a bezúčelné“, neboť nereprezentují ani měšťanský ani selský stav. Jan Rudolf předpovídal „ducha povznášející revoluci“, jež měla spočívat v zavedení občanské ústavy. Požadoval přeměnu zemského sněmu v „národní senát“, v němž by byli zastoupeni i měšťané. Za občany však považoval jen ty obyvatele země, kteří se kvalifikovali majetkem a vzděláním. Tento argument měl opodstatnění v osvícenském politickém myšlení. Občan musel přispívat svým majetkem na správu obecných věcí, a proto se za občana považoval jen daňový poplatník. Nejlépe ten, který vlastní pozemkový majetek, neboť z něj pocházely skutečné hodnoty. Vzdělání bylo potřeba, aby se občan naučil používat rozum a tím získal oprávnění mluvit do věcí veřejných. Nicméně duchaplnou revoluci nebylo možno provést okamžitě. „*První krok k takové revoluci národního ducha je však nevyzpytatelně v tom, že muži, kteří jsou ke správě věcí veřejných povoláni svým majetkem a vzděláním, mají získat odpovídající podíl na správě státu.*“ Těmito muži měl na mysli pány stavy. Revoluce tedy měla začít obnovení stavovského výboru a jiných institucí. Žádné jiné opatření totiž zatím nebylo k dispozici. Zároveň však Chotek uznával, že nový systém musí vyvážit práva vrchností a práva poddaných. Z toho důvodu podpořil myšlenku na zrušení vrchnostenských

soudů a souhlasil s myšlenkou katastru. Odpudivá se mu však jevila daňová politika, jak ji provozoval Josef II. Stavby se měly sice obnovit, ale měly se omezit na úkoly, jež jim jsou přiměřené. Jenom stavby mohly totiž v současném systému sloužit jako protiváha „Vzhledem k tomu, že neexistuje žádné jiné státní těleso, jež by mohlo působit proti svévolné moci a vzhledem k tomu, že by bylo s ohledem na současné poměry nerealistické, zavádět novou národní reprezentaci podle principu společenské smlouvy, naskýtá se nyní jen otázka, jaký podíl má moudrá správa státu vyměřit stavům na zákonodárství.“ Stavům náležely záležitosti správy a zákonodárství, neboť ty se vztahují na obecné blaho. Spolurozhodování o zahraniční politice či o válce však ponechával Chotek v rukou panovníka. V jeho systému však byla potřeba protiváha k panovnické moci a tou mohly být zatím jenom stavové. Další pojistkou proti despotismu mělo být oddělení výkonné, soudní a zákonodárné moci. Viděli jsme, že podle knížete Kaunitze se tímto principem řídila státní správa již od roku 1761, avšak ve skutečnosti existovala v monarchii jenom výkonná moc, která si uzurpovala i soudní moc, zatímco zákony vydával svévolně panovník. Chotek se dokonce odvážil označit onen despotismus konkrétně: Ve zřetelné narážce na Josefa II. hovořil o „*despotismu císařů*“ a o polovzdělaných úřednících, kteří si špatně vykládají zásadu centralismu. Odsuzoval však také „*neosvícenou část stavů*“, která si myslela, že stavovské instituce jsou jejich vlastní majetek. Varoval také před svévolí „*feudální aristokracie*“, kteří utlačují bezmocnou část obyvatelstva. Závěrem vyzdvihl význam fisku a soudního systému pro ochranu poddaného obyvatelstva.

Mezitím se začala situace měnit také v Čechách. Páni stavové se shromáždili v Praze již 7. března a začali také připravovat stížný spis. Když byla nová gravamina hotova, poslali je stavové s novou deputací do Vídně.²² Deputací tvořili zřejmě pouze zástupci panského stavu, kteří převažovali také na stavovském shromáždění. Otcové vlasti, jak se vzbouřenci nazývali, jim dali za úkol prosadit odvolání urbaniálního a daňového patentu. Hrabě Clary, Buquoy a Lažanský dorazili do hlavního města asi v polovině dubna a okamžitě se pokusili navázat kontakt s Chotkem a dalšími vzbouřenými stavovskými předáky z dalších zemí. Jan Rudolf měl však v té době jiné starosti. Jeho memoriál se právě předčítal na sněmu dolnorakouských stavů, kteří jej měli schválit před tím, než se odevzdá panovníkovi. Dne 15. dubna však Chotka přeci jenom navštívil hrabě Lažanský a hrabě Buquoy, aby mu jménem českých stavů předali dopis od nejvyššího purkrabí.²³ Představitel zemské vlády v něm vyzýval duchaplného ministra, aby se připojil k deputaci českých stavů a podílel se na sepsání českých gravamin. Žádost dostala Chotka do choulostivé situace. Vzhledem k tomu, že byl již zvolen zástupcem všech rakouských stavů, nemohl zároveň zastupovat také české stavy. Obával se však, že by si čeští vlastenci mohli jeho odmítnutí špatně vykládat. Dne 16. a 17.

dubna dvakrát rozhodně odmítl, že by české stavy zastupoval, ale zároveň se snažil jim své stanovisko důkladně objasnit.²⁴ Hrabě Lažanský přijal Chotkovo odmítnutí skutečně velmi nelibě. Jan Rudolf tedy přijal představitele českých stavů i s jejich manželkami na slavnostním obědě ve svém domě. Někdy koncem dubna se čeští páni odebrali zpět do Prahy. Jan Rudolf prý svého odmítnutí opravdu litoval, neboť prý opravdu chtěl „sloužit své vlasti“.²⁵ 22. dubna odevzdal Chotek králi při slavnostní audienci stížný spis dolnorakouských stavů a poté obrátil svou pozornost k Čechám. Jeho jednání na audiencích u krále však dává tušit, že se pomalu snažil napravit vztahy s vládnoucím rodem. Při předání dolnorakouských desiderii zpravil panovníka o svém jednání s českou deputací a pochlubil se mu, že odmítl jejich návrh na spolupráci. Král jej za to prý pochválil. Chotek jej prý upozornil také na to, že stavové činí důležité ústupky, neboť se snaží vyjít panovníkovi vstříc a nechtějí zhoršovat situaci monarchie. Narážel při tom na potíže s belgickými povstalci. Ostatně krátce po odevzdání desiderii dorazil posel z Rakouského Nizozemí, aby přinesl zprávy o nových potížích v boji s povstalci.²⁶ Jan Rudolf se tedy nadále snažil zachovat pozici čestného obránce obecného dobra, ačkoli se nechtěl stát rebellem. Stejně jako jeho strýc se nacházel na rozhraní zemské a úřednické šlechty.

Koncem dubna se ve Vídni šířily zprávy, že panovník chystá obecnou výzvu všem stavům, aby sepisovali desideria, čímž chtěl obejít stávající stavovská shromáždění. Brzy se ukázalo, že zvěsti byly pravdivé. 1. května 1790 vydal velkovévoda toskánský nejmilostivější reskript, jímž vyzval reprezentace všech zemí kromě Haliče, aby svolaly legální zemské sněmy a připravily oficiální seznamy stížností.²⁷ Je možné, že se sám nechal inspirovat francouzským příkladem. I v bourbonském království svolal panovník shromáždění notáblů a vyzval poddané, aby sepisovali sešity stížností, které měly sloužit jako východisko pro nápravu politických křivd. 9. května 1790 pak císař skutečně odvolal berní reformu v dědičných zemích, v Uhersku zrušil její platnost již Josef II. v lednu 1790. Teprve tento krok uspokojil českou deputaci. Stavové začali v Praze připravovat velké národní shromáždění, které mělo přednést stížnosti země české.²⁸ Na konci května 1790 rozeslali stavové opisy nejmilostivějšího reskriptu z 1. května do všech měst a panství českého království a vyzvali je, aby své stížnosti zaslali stavovskému zemskému výboru do Prahy. Na výzvu reagovalo skutečně velké množství královských i poddanských měst, řada vrchností, korporací i soukromníků. České sešity stížností ukázaly, že řada měst usilovala o zastoupení na zemském sněmu, nižší šlechta žádala větší politická práva. Objevila se dokonce otázka voleb do budoucího národního shromáždění. Některé stížné spisy vyjadřovaly podobné požadavky jako osvícení šlechtici ve Vídni. Svou vyjadřovací úroveň se jim blížil např. spis

profesora Josefa Bernarda Scottiho, který žádal politická práva pro měšťany a sedláky. Stavové uzavřeli anketu 12. července 1790 a shromážděná gravamina začali sepisovat do velkého stížného spisu pro vídeňskou vládu.

Jan Rudolf Chotek zápasil v těchto dnech hlavně s migrénou. Na dolnorakouském sněmu se dostal do sporu s Filipem Kinským, jehož názory byly možná příliš konzervativní.²⁹ Nicméně v politické aktivitě neustával. 21. května odejel na statky hraběte Esterházyho, kde zřejmě navázal kontakt s uherskou opozicí.³⁰ Po návratu opět podlehl záchvatům migrény, takže se zdálo, že se letos v létě do Čech vůbec nevypraví. V červnu navíc došly do Vídně zprávy o nepokojích mezi českými sedláky.³¹ Hraběnka Chotková zvažovala, že cestu do Prahy opravdu zruší, vždyť sedláci již jednou ukázali, co dovedou! Ostatně již 28. dubna prý přišli do Vídně selské houfy a protestovaly tam proti obnovení vrchnostenských práv.³² Nakonec se hrabě i hraběnka přemohli a začátkem července se vydali na cestu do Prahy. Tentokrát se však nemělo jednat jen o běžnou prohlídku venkovských panství. Hrabě Chotek jel do Prahy s cílem vystoupit na zemském sněmu a propagovat tam své politické názory.

Letní debata probíhala podle všeho velmi vzrušeně a v mnoha sněmovnících vyvolala nové znechucení nad nekalým intrikánstvím. Pro hraběte Chotka představovala sněmovní jednání velké vypětí, neboť jej znovu trápila migréna. Popravdě řečeno se neuzdravil ani před odjezdem z Vídně a v Praze se jeho stav nadále zhoršoval. Na první zasedání stavů odjel 13. července v šest hodin ráno. Bohužel svou manželku zanechal na zámku ve Veltrusech, takže v jejím deníku nenalezneme mnoho informací o sněmovním jednání. Zprávy o bouřlivém dohadování v Praze k ní doléhaly pouze vzdáleně. Dozvídala se o nich jen při příležitostných návštěvách manžela, který si s sebou vždy přivedl nějakého šlechtického sněmovníka. Nejčastěji jej doprovázel mladý kníže Josef II. ze Schwarzenbergu, jenž mu též poskytoval materiály z rodinného archivu.³³ Vedle toho přivedl však 2. září také hraběte Lažanského s „jistým profesorem Ungerem“.³⁴ Dochované dopisy v rodinném archivu ukazují, že tuto návštěvu zřejmě spojili s posledním pokusem získat Chotka do české stavovské deputace.³⁵ Podle toho, co dosud víme, se na sněmu vytvořila dvě silná vedlejší seskupení s konstitučními názory.³⁶ První se soustředila kolem Jana Josefa hraběte von Buquoy, druhá kolem Jana Rudolfa Chotka. Obě skupiny sepsaly v červenci vlastní minoritní návrhy, žádající nový politický řád založený na konstituci a občanských svobodách. Jan Rudolf získal na svou stranu několik desítek pánů, kteří jeho návrh z 25. července 1790 podepsali.³⁷ Minoritní votum pak odevzdal jako přílohu k hlavnímu stížnému spisu českých stavů. Hrabě zde v podstatě zopakoval hlavní myšlenky svého květnového memoria, avšak tentokrát se poněkud krotil.

Otázka národní reprezentace zde nestála v popředí a pojem „revoluce“ se v ní vůbec neobjevuje. Nicméně i zde zdůvodnil Chotek politické nároky stavů podobnými argumenty. Zdůraznil vzdělání, které z pánů stavů činí „světoobčany“ a opravňuje je k podílu na správě věcí veřejných. Stavům se měl vrátit podíl na zákonodárství. Znamenalo by to výraznou revizi Obnoveného zřízení zemského, které Chotek stejně odmítal. Připomínal, že je to urážka české šlechty, neboť je tato sbírka zákonů je potřísněna krví českých pánů. Kromě toho hrál v tomto spisu velkou roli požadavek konstituce. Jan Rudolf žádal „*nedotknutelný základní zákon státu*“ a právo suspendovat zákony. Znovu se vrátil i ke svému oblíbenému argumentu pro obnovu stavovských sněmů. Připomněl, že v současné době není k dispozici lepší zastoupení národa, takže je třeba dočasně obnovit sněmy a spokojit se s nimi dokud nevznikne něco lepšího.

Debata o tomto návrhu zřejmě skončila 25. července, ačkoli víme, že Chotek se zúčastnil sněmu ještě ve dnech 27. srpna až 2. září.³⁸ Po poslední debatě se stavovskými kolegy se rozhodl Čechy opustit a 4. září odjel s manželkou do Vídně. Z hlediska každodenního života je důležité, že děti zůstaly na zámku a vrátily se až v říjnu. Jádru rodiny se tedy roztrhlo. Mezi stavovskými předáky zavládlo na podzim všeobecné vyčerpání z namáhavých jednání. V červencových dnech roku 1790 napsal kterýsi zahořklý šlechtic hraběti Chotkovi tento dopis: „*Když mi navrhuje, abych vám napsal, pane hrabě, děláte přesně to, čeho jsem se již dlouho obával...jestli se říká, že stavovské shromáždění je semenišťem intrik, jež se maskují jako obecné dobro, je to smutná skutečnost, jakou se nutně vyznačují všechna početná shromáždění.*“³⁹ Sám Jan Rudolf se po návratu do Vídně svěřil manželce, že byl na sněmu rovněž vystaven mnoha intrikám a rozhodně tam nevládl přátelská atmosféra. „*Samozřejmě, že on se nesnížil k tomu, aby se choval stejně jako lidé, kteří znají jen svůj osobní prospěch a kteří se o skutečné dobro země starají jen málo, neboť jim jde jen o to, aby si udrželi nebo získali místo. Je to tvrdé, když někdo po dvaceti letech služby má jen nedotčenou pověst a musí se dívat, jak z něj zlovolní lidé dělají nebezpečného podivínského člověka. Vždyť se ani nesnažili vylíčit věci jiným způsobem.*“⁴⁰ Zapsala si jeho choť. Nakonec jí však hrabě Chotek zjevil také nehezkou úlohu pražských svobodných zednářů, kteří mezi těmito intrikány hráli hlavní úlohu. On sám prý se vždycky držel stranou jejich spolků a nikterak ho nelákaly.

Debaty o konečném znění desiderií se protáhly až do konce roku 1790, takže všechny tři části stavové odevzdali až v lednu 1791.⁴¹ Autorstvím hlavního spisu chtěli stavové již v dubnu pověřit hraběte Chotka. Sepsáním desiderií byl pověřen guberniální rada Vilém baron Mac Neven. Potomek irského lékaře a profesora na medicínské fakultě v Praze nepatřil ke

staré české šlechtě a navíc se živil úřednickou činností. Za to však disponoval kvalitním vzděláním a mohl stížný spis sepsat velmi fundovaně. Avšak Mac Neven se již 23. dubna 1790 obrátil na Chotka s prosbou o korekturu stížného spisu. „*Zacházejte se spisem s právem, které si pro sebe rezervoval kdysi Ferdinand II. – rozšiřovat, zkracovat a pozměňovat a zlepšovat dle libosti. Bude to poprvé, kdy bude toto právo užito prospěšně,*“ připsal k prosbě Mac Neven.⁴² Pravděpodobně tento dopis byl předán českou deputací Chotkovi na první schůzce ve Vídni, k níž došlo tentýž den. Avšak podílel se Chotek skutečně na sepsání hlavního spisu? Jeho zájem o zprávy ze sněmu, jenž se datuje již od dubna, tuto domněnku podporuje. Ovšem hlavní stížný spis se spoléhal na historickou argumentaci, při níž vycházel z údajů Hájkovy Kroniky. Lze se jen stěží smířit s myšlenkou, že by něco takového udělal Chotek. Vždyť dobře znal Dobnera a jeho dílo. Mac Neven se však rozhodl zdůvodnit stavovský nárok na podíl na státní moci tím, že stavy existovaly již od počátků státnosti. Nemohl se rozloučit se silným argumentem? Rozhodně se mu to vymstilo, neboť tím poskytl příležitost Guberniu, které ve svém posudku zpochybnilo věrohodnost celého spisu. Vliv hraběte Chotka však můžeme vidět v tom, jak Mac Neven zdůrazňuje zákonodárnou moc stavů v království českém před nástupem Habsburků. I zde však stavové zašli příliš daleko a snažili se dokázat, že stavové neztratili zákonodárné pravomoci ani po Obnoveném zřízení zemském, takže jim je vlastně vzal až despotický Josef II. Stavové požadovali i ve stížném spise, aby bylo opraveno Obnovené zřízení zemské, neboť většina národa jím byla potrestána neprávem. Štěstí státu záviselo na tom, jak pevný je svazek mezi panovníkem a jeho národem, připomněli Leopoldovi II. Upevnit jej mohla konstituce, anebo alespoň korunovace.

V době odevzdání spisu však panovala zcela jiná mezinárodní situace. Stavové už neměli dosavadní mocenskou výhodu. V červenci 1790 se císaři podařilo uzavřít v Reichenbachu dohodu s králem pruským, jíž se jeho severní soused vzdal podpory belgických rebelů. Tím byl osud belgické revoluce zpečetěn. Dosavadní pokusy o vojenskou pacifikaci totiž ztroskotávaly na logistických obtížích a na nebezpečí od pruských jednotek, které blokovaly pohraniční oblasti. Svým dílem přispěli ke své porážce i sami belgičtí vzbouřenci, neboť mezi nimi zavládly vnitřní rozbroje. Stavové pod vedením van der Noodta si uzurpovali moc na úkor liberalisticky uvažující strany François Voncka. Aristokracie se částečně přidala na stranu stavů, částečně zachovala věrnost Habsburkům a někteří šlechtici již tehdy odjeli do Paříže, kde se zapojili do revolučního dění. Dezerce aristokratů a vnitřní rozbroje však ochromily vojenskou sílu belgické revoluce, takže se již nedokázala ubránit nové rakouské ofenzívě. V listopadu 1790 zahájily rakouské jednotky nový útok proti Spojeným státům belgickým. Narazili jenom na slabě organizovaný odpor selských houfů,

keré snadno rozprášili, a v prosinci vstoupili vítězně do Bruselu. Ještě v témže roce se na své posty vrátili vévoda Albrecht Sasko-Těšínský a arcivévodkyně Marie Kristýna. Monarchie se tak zbavila nejtěžšího břemene. Dohoda s Pruskem znamenala také konec dosavadní spolupráce s uherskou opozicí, která si rovněž pohrávala s myšlenkou sesazení Habsburků z apoštolského trůnu.

Pokrokový císař Leopold okamžitě ukázal svou pravou tvář. Přes všechny své sliby se již v prosinci 1790 pokusil násilím uzavřít velké sněmy v dědičných zemích. Jeho úsilí však narazilo na rozhodný odpor a v Čechách se dokonce podařilo dosáhnout důležitého politického vítězství. Na jaře 1791 císař odvolal nejvyššího purkrabí Ludvíka Cavrianiho a na jeho místo povolal Jindřicha hraběte von Rottenhan. Chotka tato změna potěšila.⁴³ Vždyť Rottenhan patřil k přátelům jeho rodiny.⁴⁴ Tím však ústupky stavům skončily. Císař odmítl připustit zákonodárnou iniciativu stavů a zvýšit pravomoci zemského sněmu. Myšlenka na rozšíření národní reprezentace samozřejmě také padla, ačkoli ji loajální rada Eger v diskuzi sám navrhl. Při hodnocení této otázky však musíme mít na paměti, že požadavek širšího zastoupení sedláků a venkovského lidu na sněmech využívala koruna také jako taktickou zbraň. Nevzdělaní sedláci, zpracovaní propagandou, mohli situaci opozice dočasně ztížit a stát se snadno zneužitelným nástrojem centrální moci. Jejich zapojení do politického života muselo být dlouhodobější a hlavně by k němu muselo dojít v jiné atmosféře. Na druhou stranu císař obnovil zemské zřízení, ačkoli odmítl psanou a nedotknutelnou konstituci. Na rozdíl od českých stavů však prosadil, že se zemská zřízení ve všech zemích vrátí do stavu z roku 1764. Později se ukázalo, že nikdo vlastně nevěděl, proč určil právě tento rok. Členové státní konference navrhli tento mezník podle vývoje reforem v Dolním Rakousku, ale pro Čechy tento termín nic zvláštního neznamenal. Nicméně se tím pádem odvolaly josefínské zásahy do zemského zřízení, ale zůstaly v platnosti výsledky tereziánských reforem. Panovník také souhlasil s tím, že se nechá korunovat na českého krále, čímž formálně přijal své závazky vůči národu. Nejvyšší rozhodnutí oznámil panovník dekretem z 12. srpna 1791, čímž stavovské hnutí v podstatě skončilo.⁴⁵ Stavové sice zasedali až do dubna 1792, ale dalších úspěchů již nedosáhli.

Konečně i na rozervaného hraběte Chotka se v zimě roku 1791 usmálo štěstí. Nový panovník si začal pohrávat s myšlenkou, že jej přijme zpátky do služby a pověří jej nějakým vysokým postem. Popravdě řečeno se tato myšlenka objevila již v dubnu 1790. Tenkrát se dokonce proslýchalo, že Chotek nastoupí na Kollowratovo místo coby nejvyšší kancléř a Kollowrat přejde na post nejvyššího hofmistra vládnoucí císařovny.⁴⁶ V červnu údajně Chotke předal panovníkovi písemnou apologii, v níž vysvětlil motivy své rezignace.⁴⁷ V lednu 1791

si jej panovník opět povolal a oznámil mu, že mu hodlá před presidentství Dvorské komory. Ocenil při tom jeho schopnosti a vyjádřil přání, že mu zkrátka musí předat úřad, který by dostatečně odpovídal jeho vážnosti.⁴⁸ Nebyl by to však čestný rebel Chotek, aby v tomto rozhodnutí nezačal přemýšlet o správnosti takového rozhodnutí. Dvorská komora byla totiž za vlády Josefa II. sjednocena s Dvorskou kanceláří, aby se hospodářské a politické úřady spojily a dosáhly tak větší síly v prosazování berních požadavků. Tato zásada zcela odpovídala centralisticko-merkantilistické politice hraběte Haugwitze, na niž Josef II. navazoval. Jan Rudolf Chotek zastával tentýž názor, takže s obnovením dvorské komory nesouhlasil.⁴⁹ Škodil tím sám sobě, neboť jedině tato reforma mohla vytvořit nový úřad, jemuž mohl šéfovat. Přesto se z audience s císařem vrátil nespokojen a okamžitě sepsal memoriál, v němž panovníkovi vysvětloval nezbytnost spojení politické a finanční správy.⁵⁰ Panovník se naštěstí nenechal obměkčit a koncem ledna 1791 jmenoval Jana Rudolfa Chotka presidentem obnovené Dvorské komory. Naprázdno nevyšla ani jeho choť, jež se stala dvorní dámou císařovny. Nové jmenování přesto působilo kuriózně. Ještě 23. ledna 1791 se rodina znepokojila. Chotkovi se předhazovala angažovanost ve věci rakouských a českých stavů, panovník začal dávat najevo nekompromisní postoj ke všem tvrdohlavým obhájčům stavovských práv.⁵¹ Štýrským stavů vrátil jejich desideria s tím, že mají vypracovat nová. Jednomu moravského kavalírovi odmítl potvrdit titul tajného rady, neboť o něm věděl, že je „smýšlením příliš stavovský“. Avšak pozici poctivého Jana Rudolfa takové změny nálad nemohly zviklat. Ve svém krátkém funkčním období mohl navázat na činnost svého strýce, jehož zdatnost v hospodářské politice obdivoval i Josef II.

Na podzim 1791 se hlavním tématem jednání mezi stavy a panovníkem stala příprava slavnostního holdu a korunovace. Panovník se od léta věnoval cestám po hlavních městech různých zemí, ke přijímal holdy místních stavů, nechával se korunovat a slíboval dodržování všech možných privilegií. Do jisté míry vyjadřovala korunovace vzájemný kompromis a usmíření obou stran, ačkoli o jistých věcech se stále ještě rokovalo. Stavové korunovaci připisovali symbolický význam. Akt korunovace nahrazoval psanou konstituci, neboť představoval jediný veřejný závazek panovníka vůči zákonům země. Stavové v Čechách také tento krok chápali jako uzavření společenské smlouvy a chtěli si dát záležet na tom, aby tento význam vyjádřili dostatečně jasně. Jistá skupinka šlechticů kolem hraběte Františka Ferdinanda Kinského dokonce uvažovala o tom, že by zorganizovala rytířský turnaj, jenž měl dostatečně důrazně vyjádřit také politické aspirace českých stavů.⁵² Snad jej k tomu inspirovaly turnaje Jana Rudolfa Chotka, avšak jeho podíl na slavnosti doložen není. Získal však podporu několika významných šlechticů, kteří vytvořili jakýsi přípravný výbor.

Nalezneme zde generálmajora Viléma von Auersperg, generála Karla Aloise knížete Fürstenberka, hraběte Franze von Salm a Chotkova nezdárného švagra Josefa Canala.⁵³ Jan Rudolf se akce nezúčastnil, ale víme Johann Adam Auersperg s ním udržoval kontakty.⁵⁴ Ze slavnostního prohlášení, které stavové připravili, promlouvá i vědomí vyššího morálního poselství. Uvědomovali si, že svátek má plnit důležitou výchovnou a propagandistickou úlohu a připomínali zemskému sněmu: „*Je úkolem tohoto shromáždění, abychom zjistili, jaký svátek zvolíme. Ti tam si myslí, že velký národ může oslavovat jen bály, vítěznými oblouky atd., ale to vážnost takových chvílí spíše zastíňuje a neoslavuje. My nemáme tak zkažený vkus jako jiní v tomto století, v nás ještě zůstalo něco z toho, co měli naši předkové, my ještě máme šlechtu, která je tím, čím byli ti, kteří žili před mnohými lety!*“⁵⁵ Odmítání divadla, jež odvádělo od reality, a zdůraznění svátků, které ukazují cestu ke cti, odráží myšlenky Jeana-Jacquesa Rousseaua. Z nich vycházeli i francouzští revolucionáři při přípravě „svátků revoluce“. Slavnost měla vychovávat a utvrzovat kolektivní vědomí národní pospolitosti, jež se odlišuje od zkažené Vídně. Muži se měli bránit civilizačnímu změkčení, jak varoval Rousseau, a proto měli volit mužné formy slavností. Turnaj se k tomuto účelu skvěle hodil. Připomínal současným změkčilým šlechticům příklad rytířských předků a oživoval válečnické poslání pravých mužů. Ostatně inspirací nemusel být jenom Rousseau. Podobné ideály hlásali módní němečtí autoři rytířské poezie, kteří dosáhli v Habsburské monarchii značné popularity. Z finančních důvodů se však stavům nepodařilo tento originální nápad uskutečnit. Namísto toho zvolil sněm tradičnější formy oslavy.⁵⁶ Epizoda aspoň ilustruje proměny šlechtické identity na konci osvíceného století.

Císař dorazil do Prahy na konci srpna, kdy dokončil další konferenci s pruským králem v saské Pilnici. Málokdo si zřejmě uvědomoval, jak osudový význam pro budoucnost monarchie bude pilnická deklarace mít. Prusko-rakouská výzva k válce proti revoluční Francii přinese habsburskému soustátí několik desítek let válek, hospodářských potíží a státní bankrot. V tuto chvíli se však ministři i stavové soustředí na vnitropolitické problémy. Stavové chtějí ukázat světu, že česká stavovská reprezentace stále ještě existuje a že král uznává její práva. Při holdování a korunovaci se měli opět ujmout svých úloh držitelé jednotlivých zemských úřadů a ztělesnit zemi českou v jejím starobylé vznešenosti. Problém však spočíval v tom, že Josef II. některé zemské úřady zcela zrušil, takže návrat k tradici nebyl zcela dokonalý.⁵⁷ Nejvyšší úřady zemské byly tedy narychlo znovu osazeny, jen aby jejich držitelé vykonali starobylý ceremoniel. Avšak rekonstrukce nebyla dokonalá: úřady nejvyššího minemistra a presidenta české komory obnoveny nebyly. Namísto dvou karlštejnských purkrabí, které zrušil již Ferdinand II., vznikl úřad strážců koruny. Nápad

zřejmě souvisel se slavnostním převozem svatováclavské koruny z Vídně, kam ji nechal odvést Josef II. Obnoven byl úřad nejvyššího maršálka, nejvyššího komorníka a úřad purkrabí hradeckého kraje. Ostatní zemské úřady přežily, neboť byly již v minulosti spojeny s určitými místy ve státní správě. Sám nejvyšší purkrabí byl zároveň presidentem Zemského gubernia, titul nejvyššího hofmistra patřil presidentovi apelačního soudu, nejvyšší sudí stál v čele zemského soudu, nejvyšší písař byl místopředsedou apelačního soudu, nejvyšší sudí dvorský místopředsedou zemského soudu a úřad zemského podkomořího zůstal zachován, neboť měl dohled nad hospodařením měst.

V den stavovského holdování a korunovace měli představitelé země, dvora, církve a jiných zemí sehrát komplikované ceremonielní divadlo, či spíše balet, v němž měli vyjádřit svůj vzájemný vztah. Hra byla velmi šalebná, neboť řada držitelů zemských úřadů měla zároveň dvorské funkce, nebo držela zemské úřady v jiných částech monarchie. Jejich zemská identita byla tedy přinejmenším nejasná. Sám Jan Rudolf Chotek držel po otci úřad dědičného dveřníka v Dolních Rakousích,⁵⁸ ale české korunovace se zúčastnil jako president dvorské komory. Do Čech dorazil z Vídně již 7. srpna, ale většinu času trávil ve Veltrusech.⁵⁹ Do Prahy přijeli manželé Chotkovi natrvalo až koncem srpna a oba se okamžitě zapojili do společenského života pražských salonů. Hraběnka Chotková nebyla z této situace příliš nadšená, společnost v salonu pražského arcibiskupa ji netěšila.⁶⁰

Stavovský hold se konal ve Vladislavském sále Pražského hradu již 4. září 1791.⁶¹ Již toto umístění přineslo významnou odchylku od tradice, neboť podle tehdejších dějepisců se holdování mělo odehrávat ve staré sněmovně. Tam se však velké shromáždění stavovských osob nevešlo. Budoucí panovník se posadil na vyvýšený trůn na konci sálu naproti hlavnímu vchodu. Vpravo od něj se postavili střídavě zástupci země a dvora: o stupeň pod ním stál nejvyšší maršálek zemský s obnaženým mečem, pod ním c. k. nejvyšší hofmistr a pak arcibiskup pražský. Vlevo se opakovalo podobné uspořádání: nejvýše stál představitel dvora, c. k. nejvyšší komoří, pak kapitán uherské šlechtické gardy, c. k. nejvyšší kancléř a nejvyšší zemský hofmistr. Proti panovníkovi se objevil nejvyšší purkrabí český, za ním vpravo a vlevo držitelé nejvyšších zemských úřadů, pak tajní radové, ministři a komoří. Mezi nimi se nejspíš nacházel také Jan Rudolf Chotek. Za pražským arcibiskupem se vpravo zařadil arcibiskup olomoucký, biskupové litoměřický, královéhradecký a budějovický s ostatními preláty. Až za biskupy se mohla zařadit světská knížata, proti nim stavové panského stavu, za nimi rytíři a u dveří stáli zástupci všech královských měst. Jejich vysoká účast byla zřejmě ještě dozvukem předchozích politických aktivit měšťanského stavu.

Ceremoniál zahájil nejvyšší maršálek, kníže Lobkowicz, projevem v české řeči. Na úvodní proslov nejvyššího maršálka odpověděl nejvyšší purkrabí rovněž česky. Po této výměně názorů vystoupil z levého zástupu nejvyšší dvorský kancléř a požádal panovníka, zda může přednést stavům přísahu věrnosti, jeho svolení pak oznámil stavům česky. Teprve poté předstoupil nejvyšší purkrabí, aby přednesl státoprávní řeč jménem českých stavů. I tato řeč zazněla zprvu česky a potom německy. Rottenhan zde znovu zdůraznil, že holdem a korunovací uzavírá panovník společenskou smlouvu s národem, jenž zde reprezentují čeští stavové. Vzápětí ujistil sám sebe i přihlížející stavovské osoby, že moudrý panovník si uvědomuje příznivý vliv stavů na státní záležitosti a znovu velebil Leopolda za to, že vyslechl stížnosti země a jejích obyvatel. Po tomto projevu skládali stavové přísahu, jejíž text byl opět sepsán v češtině, načež každý příslušník stavovské obce řekl jednotlivě česky „slibuji“. I v tomto případě si stavové mohli vybrat mezi němčinou a češtinou, ale většina dala prý z politických důvodů přednost češtině. Jak vidno, nejdůležitější úlohu zde hrála gesta, rozmístění v prostoru a jazyk. Důsledné užívání češtiny vyjadřovalo obrozený zemský patriotismus, který stavové tentokrát nemuseli skrývat.

Korunovace panovníka se konala o dva dny později v katedrále na Pražském hradě.⁶² I zde uvítali stavové panovníka v češtině, text přešel Josef Dobrovský. Hlavní slovo měl opět nejvyšší purkrabí Rottenhan a údajně se s dlouhým českým proslavem vypořádal velmi úspěšně. Oznámil panovníkovi, že ‚srdce každého věrného Čecha silněji se pohybuje‘ a vyslovil dík za obnovení Zemského gubernia. Vlastní ceremonie se však odehrávala ve Svatovítské katedrále a zde se zástupci stavů, státu a církve museli znovu přeskupit. Trůn budoucího panovníka stál naproti oltáři, vpravo od oltáře se nacházela stolice pražského arcibiskupa a kolem něj stáli shromáždění další církevní hodnostáři. Na stupíncích pod panovníkovým trůnem stáli c. k. nejvyšší hofmistr a c. k. nejvyšší komoří, coby představitelé dvora. Dole pod trůnem se seřadili představitelé zemských úřadů, přičemž nejvyšší maršálek s obnaženým mečem zaujal zvláštní pozici. Jan Rudolf Chotek se nacházel mezi představiteli zemských úřadů, neboť zastupoval presidenta české dvorské komory.⁶³ Když se panovník odebral k oltáři, ustoupili nejvyšší hofmistr a komoří dozadu, zatímco představitelé země zůstali na svých místech a ocitli se tak v bezprostřední blízkosti za panovníkem.

Jan Rudolf Chotek se významněji podílel na jiných slavnostních událostech. Jako president dvorské komory se podílel na přípravě průmyslové výstavy v Klementinu, kterou však zaštiťoval jeho nejvyšší purkrabí Rottenhan.⁶⁴ Nevědomky tím navázal na počín Chotkova strýce z roku 1754. Z osobní iniciativy Jan Rudolf zprostředkoval návštěvu Její královské milosti na zasedání slovatné České společnosti nauk, k níž došlo 25. září 1791.⁶⁵

Čekal jej zde vsutku náročný program: Nejprve si od presidenta společnosti hraběte Prokopa Lažanského vyslechl dějiny akademie, poté sekretář společnosti guberniální rada Josef Antonín Riegger vylíčil dobrotivost vlády Karla IV., načež hrabě Jáchym Sternberg provedl několik pokusů se samovznícením látek, abbé Gruber vyložil princip zdvihu vody a profesor Antonín Strnad popsal příští zatmění slunce. Na závěr panovník vyslechl proslulou přednášku „O stálé věrnosti, kterouž se národ slovanský domu rakouského po všechen čas přidržel“. ⁶⁶ Přednesl ji neméně slavný filolog a historik Josef Dobrovský, který bděl i nad jazykovou stránkou stavovských projevů. Dobrovského řeč lze chápat jako šikovné připomenutí stavovského politického programu, který si však pražský učenec poněkud přizpůsobil. Učený řečník navrhl panovníkovi znovu společenskou smlouvu s českým národem a upozornil při tom na příbuzenství Čechů se slovanskými národy. Za svou neutuchající podporu žádaly slovanské národy od panovníka podporu svého kulturního rozvoje, čímž měl skromný filolog zřejmě na mysli finanční příspěvky pro Společnost nauk. Týž den večer dorazila do Prahy zpráva o schválení francouzské konstituce. Šlechtická společnost se o události dověděla právě když se tančila quadrilla na banketu u arcibiskupa pražského. „*Panova ta nejlepší nálada, neboť kurýr z Francie právě přinesl zprávu, že král přijal konstituci a Národní shromáždění na ni přísahalo, což nás okamžitě zbavilo veškerých starostí.*“ ⁶⁷ Všichni vycházeli očividně z toho, že podpisem konstituce končí nepokoje i ve Francii, takže nastane období prosperity a míru.

Jeho císařské veličenstvo se poté v Praze příliš nezdrželo. Počátkem října se panovník vydal na zpáteční cestu do Vídně. S ním odjeli i jeho ministři. Stavové obnovili sněmovní jednání ještě v zimě 1791/92, avšak následující události obrátily pozornost celé země jiným směrem. V březnu 1792 zemřel nečekaně novopečený panovník a na trůn nastoupil arcivévoda František. Osvícensky vzdělaný mladík, o jehož duchovní vývoj pečoval sám Josef II., se ke svým poddaným nestavěl příliš tolerantně. Neprozřetelná zahraniční politika a amatérský přístup k hospodářství zavlekly zemi do další těžké krize. V dubnu 1792 vyhlásila Francie válku Františkovi II. jako králi českému a uherskému. Habsburský panovník reagoval uzavřením aliance s Pruskem. Uvedli tím do pohybu nezadržitelný vír válek, jenž se zastavil až v roce 1815. Znamenalo to pokračování vnitropolitických nepokojů ve Francii, pád monarchie a hospodářské potíže pro všechny zúčastněné státy.

¹ Literatura k dějinám Francie „starého režimu“ je bezbřehá. Příhodným východiskem, shrnujícím rovněž některé „revizionistické“ názory na kulturní a sociální vývoj před revolucí, je Lucien Bély (ed.), *Dictionnaire de l'ancien régime. Royaume de France XVIIe – XVIIIe siècle*, Paris 2003. Z české literatury srov. Miroslav Hroch/Vlasta Kubišová, *Velká francouzská revoluce a Evropa*, Praha 1990.

² Paul Thierry baron d'Holbach, *Éthocratie ou le gouvernement fondé sur la morale*. Amsterdam 1776.

³ D. Beales, Joseph II, s. 367-385.

⁴ K obrazu Josefa II. srov. Gerda Lettner, Lang lebe der Mythos vom Revolutionär auf dem Thron!, Österreich in Geschichte und Literatur 33, 1989, č. 1, s. 25-29.

⁵ Srov. Janet Polasky, Revolution in Brussels 1787-1793, Brusel 1985 [vyšlo 1987]; Hasquin Hervé/Roland Mortier (edd.), Unité et diversité de l'empire des Habsbourgs, Brusel 1988; Heinrich Benedikt, Als Belgien österreichisch war, Wien 1965, s. 214-251.

⁶ Josef Kalousek, České státní právo, Praha 1892, s. 488.

⁷ K revoltě v Tyrolsku srov. Helmut Reinalter, Aufklärung, Abolutismus, Reaktion. Die Geschichte Tirols in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, Wien 1974, s. 96-139.

⁸ K Dolním Rakousům srov. Victor Bibl, Die Restauration der Niederösterreichischen Landesverfassung unter Kaiser Leopold II., Innsbruck 1902.

⁹ Vzájemná korespondence se dochovala v RACH, kart. 105, inv. č. 1488.

¹⁰ RACH, kart. 105, inv. č. 1488, Karl Zinzendorf Janu Rudolfo Chotkovi, Brusel 12.4.1770, fol. 28v. „Vous vous êtes fait aimé ici l'un et l'autre par des moeurs doucer, un caracter solide en une politesse qui prévient en faveur d'un étranger.“

¹¹ K Zinzendorfově životu srov. Lebeau, Aristocrates (Vzdor názvu se jedná o biografii Karla Zinzendorfa).

¹² „M. le comte de Chotek ne croyant pas pouvoir signer la patente de cadastre a donné sa démission de la place de chancelier de Boheme et sa démission a été acceptée. Cette action de courage lui vaudra l'estime et le respect de tous les honnetes gens.“ Tgb., ex 6. 2. 1789, cit. Ch. Lebeau, Aristocrates, s. 220.

¹³ SOA Litoměřice – pob. Děčín, SOA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, sešit 2, rok 1789-1790 (dále jen Deník Marie Sidonie).

¹⁴ Deník Marie Sidonie, 2, s. 31 ex 5.2.1790.

¹⁵ Deník Marie Sidonie, 2, s. 95 ex 13.3.1790.

¹⁶ Deník Marie Sidonie, 2, s. 82 ex 10.3.1790.

¹⁷ Deník Marie Sidonie, 2, s. 95 ex 13.3.1790.

¹⁸ Deník Marie Sidonie, 2, s. 99 ex 17.3.1790.

¹⁹ Deník Marie Sidonie, 2, s. 100-101 ex 18.3.1790; Zinzendorf, Tagebuch, cit. Lebeau, Aristocrates, s. 221.

²⁰ Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten, Neue ständische Register, kart. 183, Fasz. 55, „Auszug aus dem Versamlungsprotokolle der n. ö. drey oberen Herren Ständen, D. 3. April 1790“. Za poskytnutí kopie tohoto dokumentu děkuji Dr. Williamu Godseymu.

²¹ RACH, kart. 89, inv. č. 1274, sign. O 1a. Dokument nenese žádný podpis. Dne 8.5. předal král svůj memoriál, v němž reagoval na první stížný spis dolnorakouských stavů. Tento dokument je však adresován panovníkovi, takže jeho autorem nemůže být on. Deník hraběnky Chotkové v tomto případě nenabízí žádné údaje. Je možné, že datum označuje den projednávání ve státní konferenci. Není vyloučeno, že se jedná o 8. 5. 1791, kdy memorandum mohl zhotovit Chotek jako člen státní konference.

²² Robert Kerner, Bohemia in the eighteenth century. A Study in Political, Economic, and Social History with Special Reference to Leopold II 1790-1792, New York 1932, s. 91.

²³ Deník Marie Sidonie, 2, s. 138.

²⁴ Deník Marie Sidonie, 2, s. 137-139.

²⁵ Deník Marie Sidonie, 2, s. 138 „servir sa patrie“.

²⁶ Deník Marie Sidonie, 2, s. 152 ex 23.4.1790.

²⁷ Kerner, Bohemia, s. 86, 91-93.

²⁸ K účinku reskriptu v Čechách a činnosti stavovského výboru srov. František Kutnar, Předehra Velkého leopoldovského sněmu r. 1790, ČsČH 16, 1968, s. 669-686.

²⁹ Deník Marie Sidonie, 2, s. 117 ex 1.4.1790.

³⁰ Deník Marie Sidonie, 2, s. 177 ex 21.5.1790.

³¹ Deník Marie Sidonie, 3, 1790-1791, s. 21.

³² Deník Marie Sidonie, 2, 1790, s. 158.

³³ O jeho účasti ve stavovském hnutí srov. Milena Lenderová, *Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*, Praha/Litomyšl 2005, s. 106-107; Anton Markus, *Josef kníže ze Schwarzenbergu*, Tradice č. 1, leden 1934, s. 2-4.

³⁴ Deník Marie Sidonie, 3, s. 48 ex 2.9.1790.

³⁵ RACH, kart. 128, inv. č. 1824, B2, Schwarzenberg Chotkovi 2.9.1790, fol. 9v.

³⁶ Srov. Robert J. Kerner, *Bohemia in the 18th Century. A Study in Political, Economic and social history with special reference to Leopold II 1790-1792*, New York 1932, s. 91-93.

³⁷ Jaromír Čelakovský, *O účasti právníkův a stavů ze zemí českých na kodifikaci občanského práva rakouského*, Praha 1912, s. 49-58. Další verze memoriálu se nacházejí v RACH, kart. 128, inv. č. 1824.

³⁸ Deník Marie Sidonie, 3, s. 47-48.

³⁹ RACH, kart. 128, inv. č. 1824, sign. B 2. „En me proposant de vous écrire, Monsieur le Comte, vous ne faites que realiser une soustraite que j'avois formé depuis longtems...si l'on dit que l'assemblée des état est la foyer de toutes les intrigues colorés toujours du souciens présente du bien public. C'est une triste fatalité attaché aux assamblées nombreuses.“

⁴⁰ Deník Marie Sidonie, 3, s. 54 ex 12.9.1790. „Naturellement il ne s'est pas conduit avec la baissesse de ceux qui ne considerant en tout que leur interet personel et n'ayant pour bût que d'avoir ou de conserver des plâces s'emabarrassent peu de bien réel du Pays quoi qu'il en soit. il est dur quand apres vingt ans de service il ne reste qu'une reputation intacte de voir qu'on veut le faire passer pour un homme dangereus et extravagant car quelques personnes malicieuse n'ont pas eu de peine à présenter les choses sous des faces differentes.“

⁴¹ Desiderie (tzv. třetí) zveřejněna v *Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Österreich*, Bd. II, Leipzig 1848, s. 64-143.

⁴² RACH, kart. 128, inv. č. 1824, sign. B 2. Vilém Hugo Mac Neven Janu Rudolfu Chotkovi, 23.4.1790. „En consequence de la permission que vous avés bien voulu m'accorder, et vous les auspices du bien de la patrie, qui certainement vous tient à Cour, je prends la liberté de vous envoyer les premiers feuilles de mon escrit; si j'ai tardé si long tems c'est parce que, la redaction penible qu'il a fallu que je fasse d'objets si éparpillés a fait que mes brouillons n'étoient pas presentables et que pour seulement les rendre lisible – il a fallu que je les fasse copier. C'est ce qui est cause aussi que je prends la liberté de vous l'envoyer pour gagner du tems et le ferais suivre le soir encore d'un suplément. – Je vous prie Mr le Comte de vouloir le corriger de votre mieux; c'est pour mieux de la patrie qui vous fait cette priere. Veuillez user de tout le pouvoir que s'est reservé Ferd. II. mehren, mindern, ändern und bessern ce sera la premier fois que cette clause aura été salutare.“

⁴³ K Chotkově reakci srov. Deník Marie Sidonie, 3, s. 127 ex 17.1.1791.

⁴⁴ Roku 1799 si Rottenhan vzal za ženu Chotkovu dceru.

⁴⁵ Vydán v *Aktensücke*, Bd. II, s. 145-151.

⁴⁶ Deník Marie Sidonie, 2, 1789-1790, s. 157 ex 27.4.1790.

⁴⁷ Ledr, Chotkové, s. 52-53. Tento pamětní spis se však nedochoval.

⁴⁸ Deník Marie Sidonie, 3, s. 124 ex 15.1.1791, s. 127 ex 16.1.1791.

⁴⁹ Deník Marie Sidonie, 3, s. 111-112 ex 1.1.1791

⁵⁰ Deník Marie Sidonie, 3, s. 113 ex 2.1.1791.

⁵¹ Deník Marie Sidonie, 3, s. 134 ex 23.1.1791.

⁵² Materiály k přípravě těchto her v SOA Zámorsk, RA Kinských, kart. 9, inv. č. 83-85. Srov. Ivo Cerman, *Stavovský turnaj v Praze roku 1791. Epilog k nenapsaným dějinám*, Kuděj 2003, č. 1, s. 25-32.

⁵³ SOA Zámorsk, RA Kinských, kart. 9, inv. č. 84, Vorladung zu einem Lustturnier Praha 6.1.1791, fol. 1-2.

⁵⁴ RACH, kart. 105, inv. č. 1472 (staré), Jan Adam Auersperg Chotkovi 9. 8. 1790.

⁵⁵ SOA Zámorsk, RA Kinských, kart. 9, inv. č. 85, Nota an die L. L. Herren Stände, b. d.

⁵⁶ K oslavám korunovace r. 1791 srov. Josef Petrání, *Kalendář*, Praha 1988.

⁵⁷ Petrání, *Kalendář*, s. 62-64; J. Dvorský, *První pražská průmyslová výstava*, *Pražský sborník vlastivědný* 1963, s. 26-29.

⁵⁸ Ve stavovských aktech v Dolních Rakousích se tento úřad označoval jako „Erblandthürhüter“. Chotek jej držel od roku 1765. Jednalo se o dědičný úřad. Tyto údaje přebírám od Dr. Williama

Godseye, který o dolnorakouských stavech připravuje novou monografii na základě pramenů ze stavovského archivu v St. Pölten. Chotek se stal členem dolnorakouských stavů již v roce 1754.

⁵⁹ Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, 1791-1792, s. 65 ex 7.8.1791.

⁶⁰ Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, s. 70 ex 28.8.1791.

⁶¹ Petráň, Kalendář, s. 62-64; popisuje ji také Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, s. 73-74 ex 4.9.1791.

⁶² Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, s. 75-76 ex 6.9.1791.

⁶³ Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, s. 76.

⁶⁴ Petráň, Kalendář, s. 282-285.

⁶⁵ Petráň, Kalendář, s. 278-280.

⁶⁶ Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. 1-13, Praha 1936-1974.

⁶⁷ Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 4, s. 99 ex 25.9.1791.

VI. Války a reakce (1792-1825)

VI. 1. Ztracená generace

Války s revoluční Francií nepřinesly štěstí ani Janu Rudolfovi a jeho rodině. Nový panovník provedl krátce po svém nástupu na trůn další reformu centrální správy, v níž se vrátil k centralizačnímu principu Haugwitze a Josefa II. Roku 1792 znovu spojil dvorskou kancelář s dvorskou komorou a Jan Rudolf ztratil svůj úřad. Jako úředník bez úřadu se ocitl v poněkud choulostivé situaci, takže v dubnu 1793 odešel do penze. I tentokrát se tak stalo na základě vlastní rezignace, ačkoli nelze předpokládat, že se opět jednalo o výraz nesouhlasu. Císař chtěl údajně založit nové ministerstvo pro cenzuru, do jehož čela chtěl jmenovat hraběte Chotka. Ten však odmítl tuto „poctu“, neboť měl pocit, že by nové ministerstvo vzniklo jenom kvůli němu.¹ Jeho činnost ve státní správě tím však neskončila. V roce 1802 získal úřad nejvyššího purkrabí v Praze, který však také nezastával příliš dlouho.² V červnu 1805 jej totiž panovník povolal do Vídně jako konferenčního ministra, avšak tím začalo nešťastné období jeho účasti na habsburské válečné politice.³ Odchod z postu nejvyššího purkrabí totiž nebyl zcela dobrovolný. Jan Rudolf se nejspíš ocitl pod tlakem veřejné kritiky, neboť lidé v něm viděli viníka nečekaného nárůstu cen.

Inflace však souvisela se špatnou hospodářskou situací a tu způsobila především válka. V roce 1804 situaci zhoršila katastrofální neúroda, jež v následujícím roce způsobila hladomor, srovnatelný s pohromou roku 1771. Obětí se stalo především obyvatelstvo v oblastech s textilní výrobou v severovýchodních Čechách. Stát tuto situaci zhoršoval bezohlednou daňovou politikou, kdy neustále zvyšoval berní zatížení, hledal nové možnosti příjmu a vymýšlel nové daně. V neposlední řadě se neustále zvyšovalo množství nekrytých papírových bankovek. Zatímco v roce 1800 obíhalo v monarchii 200,9 milionu, roku 1804 to bylo již 449,7 milionu zlatých.⁴ Jan Rudolf Chotek však nejspíš přispěl k tomuto stavu jako krátkodobý prezident Dvorské komory v letech 1791-1793, neboť tehdy podporoval politiku rostoucího daňového zatížení. Jako nejvyšší purkrabí se spíše snažil odpomoci situaci okamžitými zásahy. Zemská vláda otevřela sýpky pro chudé a vydala tzv. patent proti lichvě. Nařízení mělo zabránit spekulacím s obilím. Po prohrané válce roku 1805 však už krize dospěla tak daleko, že daně ani půjčky nic nezmohly. Jan Rudolf ovšem cítil povinnost bránit se proti nařčením z chyb ve správě Čech. V červnu 1805 sepsal několik apologií, v nichž se snažil vysvětlit císaři situaci a očistit svou pověst.⁵ Snažil se v nich hlavně vysvětlit, že špatné zprávy o něm šíří zlí lidé, kteří se neštítí ani pomluvy. Nešetřil ani lidi z císařova nejbližšího okolí. Připomínal císaři, že hodně žárlivosti vzbudila důvěra, kterou mu panovník

prokazoval na jaře 1804, kdy jej zval k osobním poradám mezi čtyřma očima. Tím prý vznikly nepodložené zvěsti o Chotkově domnělém vlivu na chod událostí. Jiný pohled na Chotkův neslavný odchod nabízejí zprávy jeho syna Ferdinanda z Prahy. O Chotkově demisi se prý v Praze hovořilo již v květnu 1804, ačkoli si prý veřejnost přála, aby Jan Rudolf ve funkci zůstal.⁶ Nicméně Jan Rudolf zřejmě opravdu měl jistý vliv na svého panovníka, neboť mu bylo nabídnuto místo konferenčního ministra. Jan Rudolf si této pocty vážil a nezapomněl v memoriálech zdůraznit, že toto jmenování snad umlčí jeho kritiky.

Bohužel se mýlil. Habsbursko-lotrinská dynastie se ze svých chyb vůbec nepoučila a záhy zatáhla zemi do další nesmyslné války, v níž měl hrabě Chotek sehrát vpravdě tragickou úlohu. Válka roku 1809 začala velmi nešťastně. Rakousko mělo jediného spojence ve Velké Británii, ale na kontinentě bojovalo osamoceně. Po vypuknutí Hoferova povstání v Tyrolsku překročila rakouská vojska v dubnu hranice a vstoupila na bavorské území. Napoleon reagoval rychlým protiútokem. 22. dubna u Eckmühlu utrpěli Rakušané drtivou porážku a Napoleonovi se otevřela cesta na Vídeň. Rakouský císař uprchl na Moravu a velení města bylo mlčky svěřeno hraběti Chotkovi, jenž se stal zplnomocněným komisařem pro Dolní Rakousy a Vídeň. Jan Rudolf poslal 7. května manželku také pryč z Vídně, děti už byly v té době odrostlé. Popravdě řečeno, hledala Chotkova manželka záchranu právě u nejmladšího syna, hraběte Ferdinanda, jenž působil v Holešově jako kanovník olomouckého arcibiskupství. Další tři synové dokonce působili v armádě. Nicméně krátce na to dorazil do Vídně arcivévoda Maxmilián a ve městě se chopila vlády vojenská správa. Jan Rudolf usoudil, že zde již nadále nemá žádné pravomoci, zvláště, když vojenská správa prohlásila Vídeň za opevněné město. Dodejme, že toto rozhodnutí učinili bez porady s představitelem civilní správy. 8. května tedy zaslal Chotek císaři zprávu o tom, že po proklamaci po opevnění města zde již není za potřebí a přenechal rozhodování vojenskému veliteli. Císař však nereagoval na jeho zprávy a Jan Rudolf se rozhodl opustit Vídeň též.

Obrana města samozřejmě ztroskotala a 13. května 1809 do něj vkročil Napoleon. Jan Rudolf dorazil v tentýž den k manželce do Holešova.⁷ Marie Sidonie byl jeho příjezdem zmatena, neboť Jan Rudolf měl zůstat ve městě, dokud nekapituluje. Nicméně Jan Rudolf jí vysvětlil, že odjel pouze pro rozkazy a do Vídně se chtěl okamžitě vrátit. Bohužel jej běh událostí předběhl. O dva měsíce později válka skončila porážkou u Wagramu, ale naštěstí měl císař po ruce obětní beránky, na které mohl svůj neúspěch svést. Jana Rudolfa obvinil z toho, že hlavní město nedostatečně bránil a bez povolení se vzdalil z místa určení. Zbavil jej okamžitě úřadu zplnomocněného komisaře a obvinil ze zbabělosti.⁸ Jan Rudolf se již 23. května bránil psanou apologií. Dokládal, že se vzdalil jen pro rozkazy.⁹ Měl prý v úmyslu se

během několika hodin vrátit zpět do Vídně. Hrabě Sickingen mu však chybně tvrdil, že císař je v Brně a tím se Chotkova zpáteční cesta zdržela. Jeho vysvětlení nenalezlo žádnou odezvu. V prosinci 1809 tedy sepsal druhou písemnou apologii.¹⁰ Sdělil v ní císaři, že mu může obětovat svou čest i majetek, avšak čest musí odkázat neposkvrněnou svým dětem. Zároveň připomněl, že jeho synové zemřeli ve službách Jeho císařské milosti. Není však jisté, zda se mu skutečně podařilo dosáhnout svého cíle.

Ještě pohnutější osudy však čekaly jeho děti. Patřily ke generaci, která prošla na sklonku 18. století osvícenou výchovou, aby pak vstoupila do života uprostřed válečné anarchie. Prožitek války a revolucí v nich vyvolal krizi předchozího osvěcenského vědomí, pokud se ovšem válek vůbec dožily. Militarizace života vnutila jejich osudům jiný směr, než samy chtěly, takže je lze právem považovat za „ztracenou generaci“. Politický avanturismus rakouského císaře přinesl mnoha šlechtickým rodům pohromu, a to nejenom hospodářskou. Mnoho mladých synů ze šlechtických rodin totiž vstoupilo do armády a ztratilo život na bitevním poli. Chotkové mohou sloužit jako typický příklad. Hrabata Josef, Václav a Herman se věnovala vojenské službě a zúčastnila se aktivně bojů. Všechny potkal tragický osud. Major Václav František zemřel v roce 1807 nešťastnou náhodou při pádu s koně.¹¹ Vracel se právě o dovolené na Veltrusy, ale při jedné zastávce se splášily koně jeho poštovního vozu a způsobily nehodu. Hrabě Václav František vypadl z vozu a zabil se. Smrt stihla i jeho staršího bratra „Pepiho“, který se stal velitelem dragounského pluku Rosenberg. V červenci 1809 padl hrdinskou smrtí v bitvě u Wagramu. Konečně hrabě Herman velel pěšímu pluku Colloredo-Mansfeld v Miláně. Napoleonské války sice přečkal, ale smrt jej přesto zastihla předčasně. Zemřel v roce 1822 na katar.¹² Nicméně Josef a Herman stačili alespoň založit vlastní rodinu. Hrabě Josef se oženil již v roce 1802 s Marií Sofií z Auerspergu.¹³ Hrabě Herman uzavřel roku 1813 sňatek s Henriettou Brunšvicou.¹⁴ Václav František byl členem maltéžského řádu.¹⁵

Kariéru těchto vojáků můžeme ilustrovat na příkladu druhorozeného hraběte Josefa, jehož život je dochovanými prameny dokumentován nejlépe. Po základním domácím vzdělání, jež jsme vylíčili výše, absolvoval společně s prvorozeným Janem Nepomukem filozofický kurs pod vedením abbé Schwiekharta. Dochované účty dokládají, že kurs trval od února 1792 do února 1793.¹⁶ Po dokončení kursu pojal Jan Rudolf myšlenku, že syn se bude věnovat vojenské kariéře a rozhodl se, že jej pošle na Vojenskou akademii do Vídeňského Nového Města. Využil své známosti s lokálním ředitelem Františkem Josefem Kinským a napsal mu dopis, v němž mu vylíčil svůj úmysl.¹⁷ Úvodem vyjasnil Chotek svůj zájem o pedagogické problémy a velký význam výchovy mládeže. V souladu s reformní

pedagogikou choval nedůvěru ke školám a jiným výchovným zařízením. Nesouhlasil se tím, že si šlechta zvykla posílat děti do akademií jakmile se naučily chodit. Takový přístup neprospívá ani srdci, ani rozumu. Sdělil Kinskému, že jeho syn již absolvoval základní kurs a vzdělal se již také ve vědách, které řadíme k filosofickému kursu. Ovládl tedy současné jazyky, matematiku a civilní architekturu. Naučil se také jezdit na koni, šermovat a další věci, jež má znát mladý kavalír. Josefovi bylo totiž už 18 let a Jan Rudolf nechtěl, aby ztrácel čas opětovným studiem těchto předmětů. Žádal, aby jeho syn mohl absolvovat zkrácený kurs ve „vojenských vědách“, jež se mohl naučit jenom na Vojenské akademii. Jednalo se o vojenskou architekturu, artilerii, taktiku a „umění podzemní války“. Vzhledem k tomu, že chtěl, aby jeho syn mohl nastoupit co nejdříve do služby, žádal, aby se kurs dokončil do června 1794. Závěrem ještě vysvětlil Kinskému, že jeho akademii důvěřuje, neboť jeho syn se tam naučí konverzovat se vzdělanými lidmi a procvičí si střelbu a jízdu na koni. Mladý hrabě Josef totiž toužil po službě u kavalérie.

František Josef Kinský odpověděl dopisem plným chvály a pochopení.¹⁸ Svůj list uvedl citáty z Plutarcha a stoického filosofa Chrysippa, jež chválí otcovskou lásku a péči. Vyjádřil pochopení pro nedůvěru hraběte Chotka vůči školám a dosvědčil, že většina vojáků, kteří začali kariéru příliš mladí to nikam nedotáhla. Jedinou výjimkou je prý jeho vlastní bratr Josef Kinský a maršál Colloredo. Chotkův syn prý bude postupovat zpočátku pomaleji, ale nakonec dosáhne s jistotou těch nejvyšších vojenských hodností. Souhlasil dokonce s tím, že pro mladíky není dobré, když získají hlavní výchovu v akademii. Mladý Chotek zažil nejkrásnější léta svého života doma a tím pádem prý nebude zkažený. V posouzení Josefova charakteru totiž spoléhal na vlastní pozorovací schopnosti, jež získal zkušeností a studiem fyziognomie. Před rokem totiž mohl spatřit mladého hraběte na vlastní oči, když navštívil Vídeňské Nové Město. Přesvědčil se, že Chotkův syn je plný ohleduplnosti a pozornosti a má zdvořilé chování. Nemá tedy špatné manýry, kterým učí „osvícenská výchova“!¹⁹ Kinský skutečně použil tohoto výrazu, ačkoli jinak je v historické tradici považován za představitele osvícenské pedagogiky. Ve skutečnosti však už jeho pedagogické dílo ze 70. let 18. století vychází z kritiky soudobé morální filozofie a osvícenské výchovy, od nichž se vrátil zpět k Lockovi a stoickým filosofům.²⁰ Od té doby, kdy se Kinský stal lokálním direktorem Vojenské akademie ve vídeňském Novém Městě, začala silná propagace jeho pedagogického díla v habsburské monarchii i v sousedních zemích. Jako direktor významného výchovného ústavu totiž zajistil reedici svých prací ve Vídni a ta už dosáhla vskutku mezinárodního ohlasu. Souborné dílo vydávané opakovaně v letech 1785-1788, 1794-1803 a 1788-1825 obsahovalo všechny Kinského spisy o výchově.²¹ V roce 1806 následovalo vydání jeho

názorů na státní výchovu v další samostatné publikaci.²² Znamená to, že vojensky zaměřená koncepce šlechtické výchovy byla dostatečně silně propagovaná a poznali ji skutečně všichni šlechtici z různých koutů monarchie.

Jan Rudolf se této koncepci přizpůsobil a hrabě Josef mohl bez obav zahájit vojenské studium. Letní semestr 1794 strávil na Vojenské akademii, kde na něj dohlížel jistý hejtman Josef Collard. Zkušený voják posílal Janu Rudolfovi pravidelné zprávy o úspěších jeho druhorozeného syna. Nicméně Josefův urozený původ jej předurčil k rychlé kariéře, která začala již za studií. V květnu 1794 dostal darem povýšení na podporučíka v pluku karabiníků polního maršála Lacyho. Na nečekané povýšení byl prý tak hrdý, že se v nové uniformě procházel i o dovolené ve Veltrusech. Ještě v červenci 1794 následovalo povýšení na poručíka a brzy na nadporučíka. Současně byl jmenován kurýrem a nejpozději od roku 1795 sloužil v pluku jako vrchní zásobovatel (*Ober Armee-Lieferant*). V obou funkcích procestoval rozsáhlé oblasti jihozápadního Německa. Roku 1805 dosáhl dalšího povýšení. Stal se údajně velitelem plukovníkem a velitelem dragounského pluku Rosenberg.²³ Sňatek se Sofií z Auerspergu mu zajisté pomohl.

Neteř knížete Karla z Auerspergu dostala od strýce roční rentu 2000fl. a bohaté věno.²⁴ V době mírové přestávky roku 1807, kdy byl jeho pluk umístěn v Mělníku, se na jeho kariéře objevily jakési skvrny. Byla odmítnuta jeho žádost o řád Marie Terezie, v pluku musel čelit bližší neurčeným potížím, které mohly ohrozit dokonce jeho další službu v armádě. Potíže vyřešil zásah jeho otce, za nějž mu poděkoval. V roce 1807 si však užíval klidu v zázemí. Z Mělníka jezdil na návštěvy do Veltrus, dohlížel na stavbu zámku Kačina a v zahradách hostil své důstojnické kolegy.²⁵

Jeho strmá kariéra skončila nešťastnou válkou roku 1809. Ještě z vítězné bitvy u Aspern napsal manželce nadšený dopisy.²⁶ „*Má drahá a dobrá Sofie, dosáhli jsme skvělého vítězství. 21. a 22. byli Napoleon a jeho Velká armáda poraženi v otevřeném boji a donuceni ustoupit s velkými ztrátami za Dunaj.*“ Šířily se dokonce zvěsti o tom, že sám Napoleon utrpěl zranění. Vítězství však nebylo zadarmo. Jistý Canofsky padl, řada dalších šlechtických důstojníků utrpěla těžká zranění a Josefův pobočník přišel v bitvě o nohu. Utrhla mu ji dělová koule. Hrabě Josef projevil obavy o osud manželky zraněného adjutanta. Avšak největší ztráty utrpěly v boji koně. Hrabě Josef si stěžoval, že všichni důstojníci přišli o své koně, kteří buď zemřeli, nebo byli kvůli zraněním nepoužitelní. Zprávu o vítězství zaslal také rodičům a použil v ní téměř shodná slova.²⁷ V dopise, psaném s odstupem, však doplnil chválu na chování svých vojáků. Zvláště ocenil statečnost pěchoty, jež prý „činila zázraky“. Také připojil chválu na statečnost arcivévodky Karla, jenž se prý vždy „vrhal do nejprudších bojů“.

Konečně vyjádřil přesvědčení, že toto velké vítězství se „zapíše do dějin“. Napoleon si po chvilkovém neúspěchu přeci jenom vynutil postup a 6. července v bitvě u Wagramu uštědřil rakouské armádě poslední porážku. V Pražských poštovních novinách vyšla o bitvě útěšná zpráva, v níž se Jan Rudolf dočetl, že pravé křídlo c. k. armády nepřítele vlastně porazilo, ale po porážce levého křídla, se vše zvrátilo. Armádě se přesto podařilo v pořádku ustoupit na znojenskou silnici a bez problémů ustoupit na Moravu.²⁸ Hrabě Josef byl údajně „zasazen poslední střelou“.²⁹ 12. července přišla rodičům zpráva od jistého lékaře z Prahy, že jejich syn byl v bitvě těžce zraněn a není naděje na jeho uzdravení.³⁰ Zajímavé je, že pisatel dopisu si nebyl jist výsledkem bitvy a zdůrazňoval, že ještě nedostal oficiální zprávu o jejím průběhu. Podle jiných zpráv byl prý Chotek na místě mrtev.³¹ Uzavření míru mělo pro Jana Rudolfa nepochybně trpkou příchut'. Již 19. července 1809 vydal v novinách oznámení o smrti hraběte Josefa. Padl prý pro vlast a jeho vojáci jej pohřbili rovnou na místě. Chotka a vyzval jakékoli věřitele tohoto důstojníka, aby se u něj přihlásil se svými pohledávkami.³² V srpnu 1809 uspořádal vojenský soud v Praze dražbu, na níž prodal cennosti z pozůstalosti padlého důstojníka.³³

Doplňme ještě pár slov o osudech hraběte Hermana. Na své jméno si jednou hořce stěžoval. Rodiče jej zřejmě pojmenovali po nějakém germánském hrdinovi, ale mladý šlechtic byl prý rád, že se nejmenuje ještě hůř. Napoleonské války pozoroval vždy spíše z povzdálí. V roce 1804 ještě dlel jako student ve Vídni, kde na něj dozíral jistý abbé Dellaray. V květnu 1805 již nejspíš sloužil v armádě, neboť jej „jeho plukovník“ představil generálu Mackovi. Naštěstí to bylo poslední setkání mladého vojáka se smolařským vojevůdcem. Nadále však sledoval dění napoleonských válek z odlehlých posádek v okrajových zemích monarchie. Od roku 1807 do roku 1808 sloužil v Krakově pod velením prince Hohenzollern. Od roku 1809 sloužil v Uhersku pod velením generálporučíka Radeckého.³⁴ Sloužil v pěším pluku Colloredo-Mansfeld, kde dosáhl hodnosti velitele.³⁵ Od roku 1811 do roku 1820 sloužil v posádce v uherské Budě, poté se jeho pluk přesunul do severní Itálie. Snažil se získat převelení do Vídně, ale neúspěšně. Navíc již tehdy mu Radecký odmítal dát dovolenou, aby mohl aspoň jednou ročně navštívit Nové Dvory. V Itálii se jeho vojenská kariéra dostala do skutečné krize. V jednom z posledních dopisů z ledna 1822 se svěřil otci, že nemá dobré vztahy s majitelem pluku a vzhledem k železnému zákonu subordinace se nemůže obhájit, ani když má pravdu.³⁶ Jeho žena a děti žily v Čechách, takže hrabě trpěl i dlouhým odloučením. Rozhodl se zkusit vše, aby mohl z pluku se ctí odejít. Naskytla se mu příležitost získat místo v doprovodu císaře Františka a žádal otce, aby jeho plán podpořil. Tato změna by mu ponechala otevřenou možnost návratu k vojenské službě. Hrabě Herman byl však pevně

rozhodnut, že začne kariéru v diplomacii a armádu opustí. Jeho slibně se rozvíjející kariéra však skončila poté, co se nakazil katarem a v roce 1822 v Miláně zemřel.³⁷

Vír válek strhl i hraběte Karla, ač se jinak věnoval civilní službě.³⁸ Po ukončení domácí výchovy prý studoval práva na vídeňské univerzitě, nejspíše v letech 1799-1802.³⁹ V roce 1802 nastoupil ve věku 19 let jako praktikant do Českého gubernia v Praze, kde pod otcovým vedením získával první úřednické dovednosti.⁴⁰ I pro něj platí, že musel rezignovat na kavalírskou cestu. Místo ní absolvoval kuriózní pouť po úřadech v různých zemích monarchie. Tyto cesty však sledovaly vzdělávací cíle, mladý hrabě Karel totiž nastoupil jako sekretář na ministerstvu financí a musel se rekvalifikovat jako finančník. V letech 1807-1810 absolvoval řadu cest po dědičných zemích, severní Itálii a jižní Francii na nichž studoval hospodářské poměry navštívených provincií.⁴¹ Nástup hraběte Wallise do čela dvorské komory a rozhodnutí o státním bankrotu z roku 1811 však znamenaly i pro něj nepřijatelný krok. Hrabě Karel z dvorské komory odešel na Moravské gubernium a posléze dokonce na post krajského hejtmána v Přerově.⁴² Do centrálních úřadů se vrátil nakrátko až v roce 1814, kdy do jeho osudů opět zasáhla válka. Od roku 1815 působil jako zplnomocněný komisař v Ilyrských provinciích. Vláda jej přidělila jako generálního intendanta k armádě, která táhla do Itálie proti generálu Muratovi.⁴³ Hrabě Karel tedy navštívil Neapolsko a jižní Francii. Po dobytí Neapolska stál v čele provizorní vlády, jež spravovala zemi až do návratu krále Ferdinanda IV. Bourbonského. Po uzavření druhého pařížského míru se nakrátko vrátil do Terstu, ale pak jej císař poslal k zemskému guberniu do Tyrolska. Dobrodružné vandrování pro něj skončilo až roku 1818, kdy se oženil s hraběnkou Marií Berchtoldovou z Uherčic, kterou zřejmě poznal během služby v Moravském guberniu.⁴⁴ Když získal stálou pozici v Tyrolsku, bylo mu 35 let. S rodinou svých rodičů v Čechách tedy Karel do styku příliš nepřišel. Až v roce 1826 získal jmenování nejvyšším purkrabím v Praze a zůstal zde až do konce své úřední kariéry v roce 1843.

Jan Rudolf tedy pohřbil tři ze svých šesti synů a to ještě nevěděl, že se dožije i smrti svého prvorozeného syna Jana Nepomuka. I on byl původně určen k úřední kariéře. Podle Josefa Ledra studoval na vídeňské univerzitě práva, což bylo obvyklou průpravou pro státní službu.⁴⁵ Kurz dokončil nejspíš v roce 1794, kdy skončilo i domácí vzdělávání druhorozeného hraběte Josefa. Musíme dodat, že prameny z rodinného archivu nepotvrzují Ledrovu domněnku, že Jan Nepomuk „nabyl vzdělání na vídeňské univerzitě“.⁴⁶ Bohužel, války s revoluční Francií zabránily tomu, aby prvorozený syn absolvoval povinnou kavalírskou cestu. Na místo toho čekal do roku 1796, kdy nastoupil jako praktikant ve Sjednoceném dvorském úřadě.⁴⁷ Svůj pobyt ve Vídni považoval za exil a v dopisech dával své pocity

najevo citáty z Ovidiových Elegií.⁴⁸ Během pobytu ve Vídni si uvědomil převratný význam probíhajících válek a začal si jejich průběh zaznamenávat do zvláštního deníku. Jak sám napsal, podnítily jej k tomu neobyčejné události, jichž byl svědkem.⁴⁹ Úřední praxe ve Vídni trvala do roku 1799. Poté měla navázat úřední služba, ale Janu Nepomukovi se v tomto oboru nedařilo. Politické chyby jeho otce totiž zavřely Janu Nepomukovi cestu do vyšších úřadů. V letních obdobích let 1797 a 1798 si zkusil úřední praxi na čáslavském krajském úřadě, stejně jako před lety jeho otec.⁵⁰ Od roku 1799 zde nastoupil jako supernumerální krajský komisař a rok na to přešel k berounskému krajskému úřadu. V červnu 1799 uzavřel sňatek s hraběnkou Isabellou z Rottenhanu a založil vlastní rodinu.⁵¹ I ona pocházela z rodu, jenž měl statky v Čechách, takže není nic zvláštního na tom, že Jan Nepomuk zůstával v českých zemských úřadech. Ve skutečnosti však celou dobu toužil po místě v centrální správě. Po neúspěšných pokusech nakonec na úřednickou kariéru zcela rezignoval a zaměřil se na správu velkostatku. V této oblasti se sám vzdělával, o čemž svědčí jeho osobní deník.⁵² Ostatně jeho rodiče také dbali na to, aby si jejich dědic vypěstoval „*esprit d'économie*“⁵³. Svůj agronomický um uplatňoval „Hansi“ na statku Jemniště, který spravoval nejspíš již od roku 1798. Dlouhou dobu však udržoval onu profesní dvoukolejnost, jež je tak typická pro šlechtice na počátku moderního věku. Ještě několik let se totiž snažil o úřednickou kariéru.

Války se Jan Nepomuk vůbec nezúčastnil, ale ani v civilní službě nakonec nedosáhl nijak oslnivých úspěchů. Službu v Českém guberniu ukončil roku 1804, kdy se vrátil na post hejtmána berounského kraje.⁵⁴ Až v roce 1807 požádal o přěazení do Zemské vlády v Dolních Rakousích, kde zůstal do roku 1812. V onom roce rezignoval zcela na státní službu a věnoval se už jenom venkovským statkům a své rodině. Přesto se ještě roku 1821 vyptával Jan Rudolf u hraběte Kollowrata, zda je naděje na nějaké místo ve dvorské kanceláři ve Vídni. Kancléř mu zdvořile odpověděl, že by v současné době mohl nabídnout jen místo neplaceného praktikanta.⁵⁵ Dědic majetku, hrabě Henry, se narodil roku 1802, roku 1805 následovala dcera Sidonie. V souladu s dobovou módou se jejich rodiče věnovali výchově osobně. Dětské dopisy v rodinném archivu svědčí o tom, že mladý „Henry“ i „Sidi“ poznali také péči svého dědečka Jana Rudolfa Chotka a babičky Sidonie.⁵⁶ Avšak jejich rodinný život se nepodobal idyle. Hraběnka Isabella zemřela již v roce 1817 po neúspěšné léčbě.⁵⁷ Jan Nepomuk ji nepřežil příliš dlouho. Zemřel v dubnu 1824 na zánět průdušnice.

Konečně nejmladší bratr Ferdinand Maria se věnoval církevní kariéře. V dějinách rodu představuje ojedinělý případ. Náhlou volbu církevní kariéry možná usnadnila známost s pražským arcibiskupem Příchovským, který patřil ke starým rodinným přátelům. Jan Rudolf žádal o kanovnícké místo pro svého šestého syna již v roce 1792.⁵⁸ Tehdy bylo Ferdinandovi

teprve devět let, ale císařská korunovace představovala ojedinělou příležitost. Nový panovník Svaté říše římské měl právo jmenovat nové kanovníky v říšské církvi a nově rozdělit i jiné prebendy. Tehdy se Chotkův plán nezdařil, což ovšem nemohl nikomu zalívat. Udělovat kanonikáty devítiletým chlapcům se v éře reforem již nehodilo.⁵⁹ Druhý pokus učinil již o tři roky později, když bylo jeho synovi 12 let. Tentokrát zřejmě vzešla iniciativa od vzdáleného příbuzného, Leopolda hraběte Thuna, jenž působil jako kanovník v Pasově. Volba se tím zúžila na tamější kapitolu, ačkoli v roce 1792 žádal Jan Rudolf o volná místa v Salcburku, Pasově, Hildesheimu či Augsburku.⁶⁰ Složitá jednání roku 1795 byla korunována úspěchem a Ferdinand Maria se stal kanovníkem pasovské kapituly.⁶¹

Roku 1805 se jeho otec ucházel o místo kanovníka v Olomouci, které mu však panovník odmítl přidělit.⁶² Úspěch se dostavil hned v následujícím roce. V březnu 1806 napsal Ferdinandovi jistý „dobrý probošt“, že se v olomoucké arcidiecézi uvolnilo místo kanovníka v Holešově a že je třeba jej obsadit do srpna.⁶³ Ferdinandovi se do odlehlého místa původně nechtělo, ačkoli jej probošt ujišťoval, že v Holešově nebude muset sídlit. Avšak arcibiskup začal podporovat jeho kandidaturu a brzy se o holešovské záležitosti dovědělo tolik lidí, že už nebylo možno odmítnout.⁶⁴ Ferdinand Maria přijal svěcení a v roce 1806 přesídlil na Moravu. Zdá se, že až do té doby přebýval převážně na otcovských panstvích ve Veltrusích a na Nových Dvorech. Jeho dopisy jsou datovány převážně tam, nebo v Praze. Ve zmíněných letech podával otcí zprávy o dění na panství a jako jeden z mála zažíval válku z pozice civilisty.⁶⁵ V době války roku 1805 si všímal klesající hodnoty peněz a zdražování potravin, zatímco jeho bratři se věnovali svým vojenským kariérám.⁶⁶ Svému zahořklému otcí pak sděloval s velkým potěšením, jakých nehorázností se dopouští nový nejvyšší purkrabí.⁶⁷ Podle všeho se mu podařilo v krátké době zneprátnit všechny vrstvy obyvatelstva, čímž pomohl k morální rehabilitaci sesazeného Jana Rudolfa Chotka v očích pražských měšťanů. Ferdinand podával otcí také zprávy o stavbě zámku Kačina, k níž využíval dokonce nedalekou vojenskou posádku.⁶⁸ Jeho hlavní činností však bylo studium, neboť ve svých dopisech zmiňuje často „své profesory“ a vypočítává otcí, co s nimi probíral.⁶⁹

Poté, co se stal kanovníkem olomouckého arcibiskupství a děkanem v Holešově sídlil častěji na Moravě. Na Holešov se přestěhoval asi v srpnu 1806. Převzetí kanonikátu ukazuje poněkud simonistické praktiky tehdejší církve. Dosavadnímu držiteli prebendy, hraběti Sztarayemu, musel Ferdinand vyplatit 3000fl., aby mu vynahradil ztráty. Jan Rudolf mu pro tento účel zapůjčil 4000fl., z nichž měl platit také renovaci svého sídla v Holešově.⁷⁰ Podobné způsoby byly zřejmě běžné, takže lze nejspíš oprávněně mluvit o prodejnosti církevních úřadů. Na Moravě pak strávil Ferdinand zbytek života, včetně války roku 1809. V jeho době

se olomoucká arcidiecéze stala opět habsburskou prebendou, neboť ji v letech 1819 až 1831 „spravoval“ arcivévoda Jan.⁷¹ Jeho pozitivní vlastností byl zájem o hospodářský život, který podporoval v různých zemích monarchie. Sám se roku 1808 pokusil založit ve Vídni novou hospodářskou společnost, avšak válka roku 1809 vše zhatila.⁷² Povinnosti správce arcidiecéze vykonával občas hrabě Ferdinand, jenž se roku 1821 stal světícím biskupem.⁷³ Roku 1832 byl sám zvolen novým arcibiskupem. Volbu uvítala řada moravských patriotů, kteří mu zaslali různé oslavné básně.⁷⁴ Jejich témata jsou poměrně zajímavá. Na příklad opatovický děkan Jan Tutta zaslal novému arcibiskupovi báseň „Zpěv múzy moravské“, zatímco jiní vyzývali vznešeného knížete, aby vždy odlišoval ctnosti od neřestí. Nový arcibiskup jejich naděje nezklamal a neomezoval se jen na tradiční umělecký mecenát. Se smyslem pro hospodářství se věnoval rozvoji ekonomiky, o čemž svědčí jeho podíl na založení Jednoty pro povznesení průmyslu v roce 1833.⁷⁵ Poznamenejme, že při založení Jednoty spolupracoval se svým bratrem Karlem, jenž tehdy působil ve funkci nejvyššího purkrabí v Čechách.⁷⁶ Tento krok lze vnímat jako vyvrcholení dlouhodobé spolupráce obou bratrů, která trvala již od dob jejich mládí. Ve svých dopisech zmiňoval Ferdinand „malého Karla“ již od roku 1803 a pravidelné kontakty spolu udržovali napořád. Bohužel život osvíceného preláta skončil poměrně brzy. V září 1836 se vypravil do Prahy na korunovaci Ferdinanda V. Hlavní město tehdy navštívila také velká epidemie cholery, jíž podlehla řada vznešených hostů této slavnosti. Olomoucký arcibiskup zemřel v Praze, dva dny před korunovačním ceremonielem.⁷⁷

Hrabě Ferdinand a jeho bratr Karel byli nejúspěšnější ze synů hraběte Jana Rudolfa. Dožili se mírových let a podařilo se jim dát svému životu smysl, zatímco jejich bratři takové štěstí neměli. Jejich osudy se spojily od dob společného působení na Moravě až po nešťastnou korunovaci v Praze. Událost, jež se měla stát triumfem nejvyššího purkrabí Karla Chotka, se kvůli smrti jeho bratra Ferdinanda změnila v rodinnou tragédii. Nejvyšší purkrabí se musel vzdát svých funkcí při slavnostním ceremonielu a zastupoval ho nejvyšší kancléř Kollowrat-Libštejnský. Poněkud šťastnější osudy čekaly obě dcery: Marii Aloisii a Terezu. Obě se dožily vysokého věku a dočkaly se dokonce ústavního období po roce 1861. Zatímco hraběnka Louisa strávila život po boku svého chotě, hraběnka Tereza žila osamoceně jako nadační dáma Savojského ústavu šlechticů. Realizovala se však jako pokladní chotkovských panství. V době nezletilosti hraběte Jindřicha totiž dozírala na jejich finanční správu.⁷⁸ Osudy ostatních příslušníků „ztracené generace“ zhatily napoleonské války. Smrt v boji či hospodářsko-politické problémy vyvolané krizovou situací zasáhly do života mnoha šlechtických rodin v habsburském soustátí. Není divu, že „korsický netvor“ se stal terčem nenávisti Chotků i dalších rodin. Ještě v roce 1821 jásala hraběnka Chotková a ostatní šlechta

nad zprávou o jeho smrti. „Velká, velká novina, přišla právě když Vám piší tento dopis,“ sdělila v červenci 1821 Marie Sidonie své dceři Louise.⁷⁹ „Dobrotivý Bůh si konečně ráčil vzít k sobě slavného Napoleona, jenž si vskutku zasloužil přízvisko „velký“, avšak zajistil si jej zcela jinými prostředky, než přízvisko slavný a doufám, že jich upřímně lituje... Konečně je již bezpečně jisté, že je po smrti – *requiescat in pace*. Co se mne týče, mám skutečný strach ze smrti a z toho, že jde jen o fňgovaný pohřeb, z něhož by mohla vzejít exploze, před níž nás ochraňuj Bůh. A proto říkám z celého srdce: *Requiescat in pace*.“

¹ Ledr, Chotkové, s. 53.

² RACH, kart. 31, inv. č. 524.

³ Vystoupení z úřadu RACH, kart. 31, inv. č. 525.

⁴ Miroslav Hroch, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 92-93.

⁵ RACH, kart. 123, inv. č. 1824.

⁶ RACH, kart. 36, inv. č. 573, Ferdinand Chotek otci, Praha 26.5.1804, fol. 68v-69r.

⁷ SOA Clary-Aldringen, Deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 11, 1806-1811, s.f., ex 13.5.1809.

⁸ Ledr, Chotkové, s. 53.

⁹ Tamtéž. Apologii se v archivech nepodařilo dohledat.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Jeho osud připomínají dopisy a listiny v RACH, kart. 36, inv. č. 572; kart. 114a, inv. č. 1469.

¹² Ledr, Chotkové, s. 56; RACH kart. 37, inv. č. 574.

¹³ RACH, kart. 37, inv. č. 577; kart. 48, inv. č. 674 (svatební smlouva).

¹⁴ RACH, kart. 48, inv. č. 675 (koncept svatební smlouvy).

¹⁵ Podklady ke vstupu do řádu v RACH, kart. 37, inv. č. 574 a inv. č. 573.

¹⁶ FA Ch, kart. 36, inv. č. 571, fol. 32r.

¹⁷ Jan Rudolf Chotek Františku Josefu Kinskému, Vídeň 4.2.1794, RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 26v-27r.

¹⁸ František Josef Kinský Janu Rudolfu Chotkovi, Ruesne 27.2.1794, RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 1v-2r.

¹⁹ František Josef Kinský Janu Rudolfu Chotkovi, Ruesne 27.2.1794, RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 2v. „Alas, j'augurre bien de lui, un peu phisionomiste de jeunes gens par ma pratique ; j'ai remarqué lorsque vous m'aves faites le plaisir de m'envoyes messieurs vos fils à Neüstadt pour voir la Maison de Damme Rennate copracticienne d'éducation l'observant aussi ; que vos fils sont pleins d'égard, attentions, politesse, sans avoir ce ton, ces mannièrres, ce tranchant des jeunes gens de la aufgekklärte Erziehung, et dis lors – soit qu'un jeun home donne même en quelque ecarts, par la raison, que des jeunes gens fait à avoir des égard s'attachent et plus facilement à des attempti qui les conduisent forment mieu que des Spießgesellen. Vous ne me sçaurrez pas même agrer où pardonner toutes ces tirades, vous n'aves mi sur mon Steckepferd.“

²⁰ Srov. úvodní pasáž Kinského opusu „Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand (Praha 1773)“, kde odmítá eudaimonistický koncept morálky, tedy výchovu pro štěstí, a odsuzuje osvícenské koncepty výchovy jako utopistické pokusy, jež přirovnává k bláhovému plánu abbého St. Pierre na systém věčného míru. Jeho výchovná koncepce na tyto cíle rezignuje a omezuje se na naučení praktických dovedností nutných pro státní službu. V Kinského pojetí se služba státu navíc zužovala na službu v armádě.

²¹ Des Grafen Franz Kinsky gesammelte Schriften..., Wiener Neustadt 1785-17887; 1794-1803; 1788-1825.

²² Franz Joseph Kinsky, *Allgemeine Prinzipien zur allgemeinen und besonders zur Militär-Erziehung* ..., Wiener Neustadt 1806.

²³ Ledr, Chotkové, s. 56.

²⁴ Materiály k vyjednávání sňatku v RACH, kart. 36, inv. č. 571 a kart. 37, inv. č. 577.

²⁵ Vycházím z dopisů z roku 1807 v RACH, kart. 114a, inv. č. 1468.

- ²⁶ RACH, kart. 114a, inv. č. 1468, Josef Chotek Sofii Chotkové roz. z Auerspergu, Esslingen 23.5.1809, fol. 10.
- ²⁷ RACH, kart. 114a, inv. č. 1468, Josef Chotek rodičům, Esslingen 23.5.1809, fol. 3.
- ²⁸ RACH, kart. 36, inv. č. 571, výstřížek z Prager Postamtzeitung, fol. 99.
- ²⁹ „Durch den letzten Schoss erschossen.“
- ³⁰ RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 102.
- ³¹ RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 101, neznámý svému bratru, 11.7.1809.
- ³² RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 127.
- ³³ RACH, kart. 36, inv. č. 571, fol. 175.
- ³⁴ RACH, kart. 114a, inv. č. 1472, Herman Chotek otci, Presburg 24.11.1809, fol. 52.
- ³⁵ Ledr, Chotkové, s. 56.
- ³⁶ RACH, kart. 114a, inv. č. 1472, Herman Chotek otci, Casale 6.1.1822, fol. 107-108.
- ³⁷ RACH, kart. 37, inv. č. 574.
- ³⁸ K jeho životu srov. Adam Wolf, Graf Carl Chotek, geheimer Rath und Oberstburggraf von Böhmen (1783-1869). Ein Lebensbild, Praha 1869; Václav Řezníček, Karel hrabě Chotek, poslední nejvyšší purkrabí Království českého, Časopis Muzea Království Českého 86, 1912, s. 116-154; Eva Lisá, Karel hrabě Chotek, rkp., b. d., 162s.; Milada Sekyrková, 7. 9. 1836. Ferdinand V. Poslední pražská korunovace, Praha 2004, s. 24-32.
- ³⁹ Dokládá to Wolf, Carl Chotek, s. 3.
- ⁴⁰ RACH, kart. 201, inv. č. 2227. „Auszug alles dessen, was ich unter den Augen meines Vaters (Joh. Rudolf Chotek) geschrieben oder gearbeitet habe, als er Obertburggraf des Königreich Böhmen war.“
- ⁴¹ Wolf, Carl Chotek, s. 5-7; RACH, kart. 201, inv. č. 2228.
- ⁴² Wolf, Carl Chotek, s. 5.
- ⁴³ RACH, kart. 201, inv. č. 2229; Wolf, Carl Chotek, s. 6.
- ⁴⁴ RACH, kart. 48, inv. č. 676, svatební smlouva z r. 1817; Wolf, Carl Chotek, s. 8.
- ⁴⁵ Ledr, Chotkové, s. 58-59.
- ⁴⁶ Ledr, Chotkové, s. 58.
- ⁴⁷ Ledr, Chotkové, s. 58. Údajně začal již 22.2.1796, ale v archivu jsou dopisy a deník až od roku 1797. Srov. RACH, kart. 40, inv. č. 597.
- ⁴⁸ RACH, kart. 114a, inv. č. 1467, Jan Nepomuk Chotek otci, Vídeň 13.5.1797, fol. 11.
- ⁴⁹ RACH, kart. 147, inv. č. 2007, deník z roku 1797.
- ⁵⁰ Ledr, Chotkové, s. 58.
- ⁵¹ RACH, kart. 48, inv. č. 673, svatební smlouva z r. 1799.
- ⁵² RACH, kart. 147-154, inv. č. 2007-2032.
- ⁵³ RACH, kart. 36, inv. č. 570, Rottenhan Janu Rudolfu Chotkovi, 1798, fol. 19. Rottenhan zmiňuje nutnost dát mladým manželům vlastní statek, aby si vyvinuli „hospodářského ducha“ (esprit d'économie).
- ⁵⁴ Ledr, Chotkové, s. 58.
- ⁵⁵ RACH, kart. 36, inv. č. 570, Kollowrat Janu Rudolfu Chotkovi, Vídeň 5.5.1821, fol. 5v.
- ⁵⁶ RACH, kart. 114a, inv. č. 1467, Henry a Sidi Marii Sidonii Chotkové, b.d.
- ⁵⁷ Její pozůstalost v RACH, kart. 41, inv. č. 600-604.
- ⁵⁸ RACH, kart. 36, inv. č. 573, Jan Rudolf Chotek císaři, 1792, fol. 3. Dále písemnosti týkající se hledání místa v témže kartonu.
- ⁵⁹ Na problémy s věkem žadatele poukázal rovněž v roce 1795 pasovský kanovník Leopold Thun. RACH, kart. 36, inv. č. 573, Leopold Thun Janu Rudolfu Chotkovi, Pasov 17.6.1795, fol. 14.
- ⁶⁰ RACH, kart. 36, inv. č. 573, fol. 9.
- ⁶¹ RACH, kart. 36, inv. č. 573, fol. 26.
- ⁶² RACH, kart. 36, inv. č. 573, Jan Rudolf Chotek císaři, červenec 1805, fol. 55-59.
- ⁶³ RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Praha 5.3.1806, fol. 185-186.
- ⁶⁴ RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Kroměříž 1.6.1806, fol. 89-90.
- ⁶⁵ Srov. zprávy o vysokých požadavcích vojáků RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, fol. 62.
- ⁶⁶ Srov. dopisy z Prahy RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Praha 12.11.1805, fol. 72-73.
- ⁶⁷ RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Praha 6.7.1805, fol. 76-77.

⁶⁸ RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Nové Dvory b.d. (1803), fol. 63-64.

⁶⁹ Např. tamtéž, „mon professeur“, fol. 65.

⁷⁰ RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, Holešov 19.9.1806, fol. 95.

⁷¹ K dějinám arcidiecéze srov. Christian d'Elvert, Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz, Schriften der historischen Section der k. k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, sv. 29, Brno 1895. Pro starší období Rudolf Zuber, Osudy moravské círke v 18. století, Praha 1987. Moderní práce, jež by na Zuberu navázala pro 19. století, zatím nevznikla.

⁷² Blum, Noble Landowners, s. 136, 138.

⁷³ Na své správcovské povinnosti upozorňoval již v prvních dopisech z Holešova. RACH, kart. 114a, inv. č. 1470, Ferdinand Chotek otci, 22.8.1806, fol. 93r.

⁷⁴ RACH, kart. 39, inv. č. 584-586.

⁷⁵ RACH, kart. 39, inv. č. 586.

⁷⁶ RACH, kart. 168, inv. č. 2251.

⁷⁷ Sekyrková, Ferdinand V., s. 76-77.

⁷⁸ J. Tywoniak, Ústřední správa, s. 38.

⁷⁹ SOA Litoměřice – pob. Děčín, kart. , inv. č. 351, Marie Sidonie Chotková dceři Louise, Veltrusy 16. 7. 1821, s. f.

VI. 2. *Presidentem České společnosti nauk*

Po nešťastné demisi na úřad nejvyššího purkrabí zůstal Janu Rudolfu Chotkovi jen titul konferenčního ministra a titul předsedy České společnosti nauk. Tato funkce měla svůj počátek v roce 1784, kdy se soukromá společnost učenců změnila ve veřejnou organizaci.¹ Úřední dekret z 3. listopadu 1784 jí však neudělil charakter státní organizace. Proces jejího zestátnění se zastavil v polovině cesty, neboť panovník už neschválil stanovy, které Společnost sepsala na základě nejmilostivějšího dekretu.² Josef II. tehdy vylepšil prestiž Společnosti tím, že jí předal k užívání zasedací sál v budově Karolina, povolil jí užívání pečete a udělil jí přívlastek „královská“. Tím však štědrost státu skončila. Namísto stálého platu či renty dostali učenci jen jednorázový dar ve výši 6 000fl. a povinnosti. České gubernium je využívalo jako konzultanty v odborných otázkách, pověřovalo je čas od času různými úkoly a hlavně je postavilo pod stály dohled. Teprve v roce 1799 dostala Společnost právo tisknout Schematismus země české a z jeho výnosů financovala svůj provoz. Na druhou stranu bylo členství a činnost Společnosti omezeno řadou předpisů. Za člena mohl být přijat jen ten, kdo prokázal vynikající výsledky ve svém oboru a doložil je publikacemi. Vedení společnosti přešlo z rukou direktora do rukou šlechtického presidenta, který mohl mít po ruce jen jednoho čestného presidenta z řad šlechty. Pokud však chtěli členové společnosti uctít nějakého vskutku významného učenice nebo muže, který výraznou měrou přispěl k dobru své vlasti, mohli jej zvolit jako druhého čestného presidenta. Učenci této instituce záhy využili k získání šlechtických patronů a mecenášů.

Byť se již někteří šlechtici či nobilitované osoby nacházely v řadách členstva již předtím, titul „presidenta“ mohl pojistit jejich protekci a finanční podporu na dlouho dopředu. Prvním presidentem zvolili akademikové bývalého nejvyššího purkrabí Karla Egona z Fürstenbergu. Vedle něj zvolili rovnou dva čestné presidenty: dvorského maršálka Evžena hraběte z Vrba a litoměřického biskupa Emanuela Arnošta z Waldsteina. Po smrti knížete Fürstenberga roku 1787 však přesto nastala krátká krize. Teprve roku 1789 se podařilo nalézt dalšího aristokrata, jenž souhlasil s přijutím prestižní funkce. Stal se jím jeden z vůdců stavovského hnutí hrabě Prokop Lažanský. Jan Rudolf Chotek stál sice ještě stranou, ale jako úřadující kancléř zasáhl již tehdy do osudů Společnosti. Podpořil totiž návrh na sloučení Společnosti nauk s Hospodářskou společností, jejíž skomírající činnost se tím měla opět povzbudit.³ Členové společnosti nauk však tento plán odmítli. Na Lažanského doporučení zvolili učenci již roku 1794 novým presidentem Franze de Paula hraběte Hartiga (1758-1797),

jehož nemoc donutila rezignovat na úřední kariéru.⁴ Od svého zvolení až do konce života se Hartig intenzivně věnoval této vědecké instituci a přispěl tak ke krátkodobému oživení její činnosti. Svým způsobem dal vzor svým nástupcům v tom, jak se postavil k aktuálním myšlenkám soudobé filosofie. Když se v dubnu 1794 dověděl, že byl zvolen presidentem Společnosti, sepsal totiž rozsáhlý spis, v němž se distancoval od „špatné filosofie“, ačkoli se neodvracel od podpory věd.⁵ Svou odpovědí ukázal, že je možno zachovat umírněně osvícený postoj i v podmínkách zostřeného pronásledování. Jan Rudolf Chotek si rovněž opatřil opis tohoto dopisu, když zaníceného učence vystřídal na postu presidenta Společnosti nauk. Stalo se tak po smrti hraběte Lažanského v roce 1804.⁶ Dodejme, že čestným presidentem se stal Rudolf hrabě z Vrba.

V době volby byl Chotek stále ještě nejvyšším purkrabím českým, ačkoli již tehdy trpěl silnou kritikou své úřední činnosti. Po odchodu z úřadu v roce 1805 se z něj stal další z řady aristokratů, kteří se čestné funkce chopili poté, co ztratili možnost získat prestiž ve státních sužbách. Role ochránce věd se hodila k obrazu osvíceného šlechtice. Na druhou stranu se nedá tvrdit, že by se Jan Rudolf cíleně snažil hrát roli nezištného ochránce učenců, který nebaží po světských počtech. Jeho chladně pragmatický postoj odráží malá aféra s tiskařskou chybou v jistém článku o pražské akademii věd.⁷ Vídeňský časopis „Vlastenecké listy“ otiskl v roce 1811 článek „Úvahy o akademii věd“, jehož autor označil přidělení presidentovi České společnosti nauk titul protektora. Jan Rudolf Chotek si stěžoval u presidenta policejního a cenzurního úřadu Hagera, že mu autor přiděлил nesprávný titul. Vysvětlil, že je „skutečným presidentem“, jenž vzešel ze svobodné volby členů, stejně jako Rudolf z Vrba je „čestným presidentem“. Titul protektora je vyšší a náleží nejvyššímu purkrabí jako presidentovi Hospodářské společnosti v Praze. Jak vidno, uvědomovali si šlechtici oné doby stále velmi silně, že i ve světě ochránců věd existuje společenská hierarchie. Spojení nejvyššího purkrabí s místem v čele Hospodářské společnosti přitom trvalo již od jejího založení r. 1769 a vylučovalo se s místem v čele Učené společnosti. Hager odpověděl, že chyba se stala už ve schematismu na předchozí rok a Chotkovi se omluvil.⁸ Je docela možné, že legenda o založení Soukromé společnosti v roce 1769 má své příčiny v prestižních sporech.⁹

Ve své presidentské činnosti zachovával Jan Rudolf zdrženlivost. I po roce 1809 zůstával převážně ve Vídni, takže se členy Společnosti přišel málokdy do styku. Učencům prospíval především tím, že zdařile zprostředkovával kontakty s císařským trůnem. Císař navštívil v říjnu 1804 Prahu a podíval se také na zasedání zdejších učenců.¹⁰ Dobrovský chtěl opět mít přednášku, tentokrát o tom, jak dávní čeští králové podporovali vědy a umění. Hrabě

Chotek si však chtěl text přednášky předem přečíst a přichylný vědec se raději rozhodl, že mluvit vůbec nebude. Ignác Cornova chtěl číst o smlouvách mezi Lucemburky a Habsburky, ale i jeho přednáška nakonec odpadla. Namísto toho zazněla opět přírodovědná přednáška astronoma Aloise Davida o odlišnosti měření zemské šíře v Praze a v Drážďanech. Volba únikového tématu však dosvědčovala nanejvýš krizi vědeckého bádání, jíž tehdy Společnost procházela. Není divu, že hrabě Chotek se Společností příliš nesrostl. Zasedáním vůbec nepředsedal, zúčastnil se opět pouze památné schůze v roce 1820, když Prahu znovu navštívil císař František.¹¹ Není také znám žádný případ, kdy by Společnosti navrhl badatelské téma. Podle údajů J. Kalouska prý v roce 1814 navrhl, aby se sepsala nová topografie Čech, která by se úrovní podobala *Voyages et descriptions pittoresques*.¹² Bohužel se ukázalo, že ve skutečnosti dal podnět k tomuto úkolu nejvyšší purkrabí a jeho motivy nebyly zdaleka ušlechtilé. V roce 1815 totiž gubernium zachytilo v Čechách podezřelého cizince, který žil již několik let v Praze a podal si žádost o povolení sepsat nové pojednání o topografii Čech. Pro svou práci potřeboval spolupráci úřadu a svolení ke shromažďování různých dat. Avšak toto svolení mu bylo „z dobrých důvodů“ odepřeno. Zemský president se tedy obrátil na Společnost a vyzval ji, aby sama sepsala takové dílo, jež by nahradilo zastaralého Schallera.¹³ Společnost se na schůzi v březnu 1815 shodla na tom, že tento záměr je správný a užitečný, avšak nenalezla ve svých řadách nikoho, kdo by se tohoto úkolu mohl ujmout.¹⁴ Následující léta Chotkova předsednictví pak vyplňují občasné zprávy o tom, proč se toto nové topografické dílo nedaří sepsat.¹⁵

Jan Rudolf byl Společnosti užitečný spíše jako mecenáš, ačkoli pro ně jednou vykonal jistý vědecký úkol. V roce 1812 totiž v Čáslavi zemřel bankální inspektor a známý učenec Johann Ferdinand Opiz. Jeho působiště se nacházelo nedaleko Nových Dvorů, a přesto nenalezneme nikde v chotkovských písemnostech jedinou zprávu o jeho vztahu k osvětlené rodině. Teprve po jeho smrti se možná Chotek dozvěděl o Opizově bohaté spisovatelské činnosti. Společnost mu sdělila, že zesnulý vlastenec odkázal Společnosti nauk svou rozsáhlou písemnou pozůstalost, jež zahrnuje 25 svazků jeho „Vlastenecké literární kroniky“.¹⁶ V této souvislosti jej poprosili, zda by pro ně mohl poslat nějakého spolehlivého úředníka, který by písemnou pozůstalost vyzvedl a dopravil do Prahy.

Badatelská činnost Společností na počátku 19. století však nepůsobí příliš oslnivým dojmem. Učenci hledali bezproblémová témata a kromě toho jim situaci komplikoval chronický nedostatek financí. Peníze byly potřeba hlavně na vydávání akt („*Aktenbände*“) a na financování vědeckých soutěží. Bez zachování těchto dvou funkcí Společnost ztrácela smysl. Výnosy z tisku schematiců však již zdaleka nestačily. Roku 1810 sice panovník

prodloužil desetileté privilegium, ale inflace a drahé úřední kolky hodnotu zisku značně snižovaly. Již v roce 1810 sdělila Společnost svému presidentovi, že nutně potřebuje nový zdroj peněz, nebo se bude muset rozpustit. Sekretář Společnosti připomenul, že za poslední soutěž vydala Společnost 2700fl. a zbývá jí jen 4700fl.¹⁷ Jan Rudolf jejich žádost skutečně podpořil. Při předání druhého svazku akt panovníkovi připojil rovněž psanou přímluvu za pražskou společnost věd a požádal pro ně o finanční podporu ve výši 4-5 tisíc zlatých z cameralií či aeraria. Zdůraznil, že se jedná o jedinou společnost svého druhu v dědičných zemích a že pěstuje vědomosti užitečné občanům.¹⁸ Žádost byla zamítnuta. Učenci se však nevzdali a v roce 1812 požádali alespoň o odpuštění drahých kolků. Svou žádost podpořili poukazem na Hospodářskou společnost, která tohoto privilegia požívala, ačkoli měla z vydávání hospodářských kalendářů mnohem větší zisk, než Společnost nauk z vydávání schematismu. Schematismy si totiž kupovali jenom obchodníci, zatímco kalendáře měly odbyt v celé zemi.¹⁹ Státní úřady zamítly samozřejmě i tuto žádost. Společnost ji však opakovala ještě v roce 1814,²⁰ 1815²¹ a 1818²² - vždy bez úspěchu. Jan Rudolf se pokusil získat nějakou finanční podporu od císaře ještě v roce 1814, ale byl opět odmítnut. Po tomto neúspěchu sdělil Společnosti, že se svými přímluvami bude muset přestat, aby na něj nepadlo podezření „z nevčasné dotíravosti“.²³

Avšak nejhorší útok proti Společnosti přišel z jiné strany. Již od roku 1784, kdy Společnost získala právo na využívání přednáškového sálu Karolina, se o tuto místnost přela s univerzitou. Roku 1809 se zdálo, že sál budou muset vyklidit²⁴ a v roce 1822 se tato obava naplnila. V únoru nařídilo stavební direktorium v Praze Společnosti nauk, že má prostory v Karolinu vyklidit a přestěhovat se do jiné univerzitní budovy.²⁵ Učenci se však okamžitě začali bránit. Rozhodnutí o přestěhování se totiž rovnalo faktické likvidaci Společnosti jako veřejné organizace. Sál a další jeho předsíně v Karolinu totiž Společnost využívala jako své sídlo. Měla tam své sbírky, knihovnu a další zařízení, které jí propůjčovaly jistou existenci. Kdyby o to vše přišla, stal by se z ní opět pouze nezávazný kroužek soukromých učenců, kteří se setkávají pro vlastní potěchu. Učenci tedy přestěhování rázně odmítli a své rozhodnutí odůvodnili tím, že nabízená budova „neodpovídá vážnosti Společnosti nauk“.²⁶ Direktor Společnosti Dr. Steiner zdůvodnil stanovisko Společnosti tím, že buquoyický dům, jenž jim nabízela univerzita, nemá přízemní místnosti vhodné pro kanceláře a umístění sbírek.

V dubnu 1823 se učenci obrátili na svého aristokratického presidenta a postěžovali si, že mají vyklidit sál v Karolinu a místo toho se spokojit s malou místností. K žádosti připojili opět dokumentaci o dosavadním vývoji Společnosti od jejího založení a zdůraznili, že představují jedinou Společnost svého druhu v monarchii. V duchu státního utilitarismu

nezapomněli připomenout, že prospívají státu pěstováním věd.²⁷ Jan Rudolf tentokrát nereagoval příliš ochotně. Asi si již kvůli pražským učencům nechtěl pálit prsty. Společnost mu zaslala některé materiály s chybným datem a nedůvěřivý šlechtic zřejmě pojal podezření, že jej o sporu neinformují zcela správně.²⁸ Není však jisté, zda se za Společnost nauk nakonec přimluvil. Aféra se neuzavřela ani za jeho života a stala se zřejmě hlavním tématem posledních dvou let jeho funkčního období.

Kromě těchto praktických záležitostí se mezi Chotkem a členy Společnosti žádná rozsáhlá korespondence o vědeckých otázkách nerozvinula. Komunikaci obstarával většinou astronom Alois David, jenž ve Společnosti plnil úlohu sekretáře. Nicméně ani jemu se nepodařilo navázat s Chotkem bližší styky, byť se o to pokusil. V dubnu 1814 se osmělil a k obvyklým děkovacím zprávám připojil ještě vlastní osobní prosbu. Cítil se totiž dotčen tím, že jeho dva kolegové astronomové již dostali od Jeho císařské milosti řád sv. Leopolda a on stále nic. Při tom plnil již osm let bezplatně funkci sekretáře Společnosti, v „literárním světě“ měl velmi dobrou pověst a získal si nemalé zásluhy o vlast.²⁹ Poprosil tedy Jeho excelenci hraběte Chotka, aby se za něj přimluvil u Jeho císařské milosti. Alois David zřejmě pochopil, že se dopustil nepřipustného jednání a raději od své žádosti velmi nedůstojným způsobem odstoupil. „*Pokud Vaše excelence shledá mou prosbu v příloze k dopisu ze 7. dubna jako nepřipustnou, nevhodnou a neslušnou, prosím co nejponíženěji, abyste tuto prosbu považoval za nevyslovenou a abyste onu přílohu vymazal.*“³⁰ Aby si nevyzpytatelného aristokrata udobřil, poslal mu v další poště svůj strhující článek o geografické pozici Mělníka.³¹ Jediný člen Společnosti, s nímž Jan Rudolf navázal užší styky, byl piarista Gelasius Dobner. Tento významný historik však zemřel již roku 1790 a presidentování Jana Rudolfa Chotka se tudíž nedožil. Kromě toho také víme, že v roce 1790 navázal jisté styky s knihovníkem Rafaelem Ungarem.³² Křivdili bychom hraběti Chotkovi, kdybychom z jeho slabých kontaktů s pražskými akademiky usuzovali, že se měšťanských učenců stranil. Ve skutečnosti udržoval písemné kontakty s řadou významných učenců a literátů tehdejší Evropy.

¹ K tomu Jaroslav Prokeš, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, Praha 1938, s. 76-146.

² K tomu Prokeš, *Počátky*, s. 110-112. Opis dekretu v RCh, kart. 62, inv. č. 824.

³ Prokeš, *Počátky*, s. 297-300.

⁴ K Hartigovi srov. Claire Madl, *Knihovna jako životní prostředí a řád vědění. Sbírká hraběte Hartiga (1758-1797)*, in: *Opera romanica* 4, 2003, s. 309-321. Rovněž další články od téže autorky.

⁵ RCh, kart. 62, inv. č. 824, *Abschrift der Antwort des Grafen Franz von Hartig auf die Nachricht...*, fol. 3-5.

⁶ Josef Kalousek, *Děje královské české společnosti nauk*, Praha 1885, s. 102; RCh, kart. 62, inv. č. 824, fol. 73.

⁷ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Jan Rudolf Chotek Hagerovi, presidentovi policejního a cenzurního úřadu, 9.1.1811, fol. 33.

⁸ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Hager Chotkovi, Vídeň 9.1.1811, fol. 35.

⁹ Datum 1769 jako počátek schůzek u rytíře Ignáce Borna se objevuje již na memorandu z r. 1804. RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 118v. V memoriálu z r. 1784 však guberniální rada Hermann udával, že se scházejí již 12 let, což odkazuje na rok 1772. RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 95v. Na stejný datum odkazuje i autobiografie Gelasia Dobnera (ČČH 13, 1909, s. 129-138).

¹⁰ Kalousek, Děje, s. 102-103.

¹¹ Kalousek, Děje, s. 103-104.

¹² Kalousek, Děje, s. 114.

¹³ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 60.

¹⁴ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 61-62.

¹⁵ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 68 (zpráva Společnosti za rok 1817).

¹⁶ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Společnost Chotkovi 27.2.1812, fol. 40.

¹⁷ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 22.

¹⁸ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Jan Rudolf Chotek císaři, Nové Dvory 16.9. 1811, fol. 25.

¹⁹ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 39. „...weil die Herausgabe desselben mit weit grösseren Unkosten verknüpft, und der Verkauf desselben nur an Geschäftsmänner, die solchen nothwendig brauchen geschiecht, der Wirtschaftskalender hingegen von ganzem Lande gekauft wird.“

²⁰ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Společnost Chotkovi 5.12.1814, fol. 57.

²¹ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Chotek císaři, Vídeň 21.6.1815, fol. 8.

²² RACH, kart. 62, inv. č. 824, Chotek císaři, Vídeň 2.12.1818, fol. 10-14.

²³ Kalousek, Děje, s. 105; Chotek Společnosti, 12.7.1814, fol. 56.

²⁴ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 22.

²⁵ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 75v (výnos stavebního úřadu z 7.2.1822). Kalousek klade datum rozhodnutí do 9.3.1820. Srov. Kalousek, Děje, s. 120.

²⁶ RACH, kart. 62, inv. č. 824, fol. 76 (odpověď Společnosti z července 1822).

²⁷ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Společnost Chotkovi 19.4.1823, fol. 79.

²⁸ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Společnost Chotkovi 6.6.1823, fol. 82.

²⁹ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Alois David Chotkovi, Praha 6.4.1814, fol. 48. „Auch ich glaube in der litterarischen Welt einigen Ruf und um unser Vaterland einige Verdienste zu haben, die mich vielleicht der nämliche Auszeichnung nicht unwürdig machen, und mir die Nachricht Euerer Excellenz sofern dürften, wenn ich es wagte, mich dem gnädigen Andenken Euer Excellenz bey einer etwa Erfolgenden Vertheilung dieses Ordens zu empfehlen.“

³⁰ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Alois David Chotkovi, Praha 25.4.1814. „Finden Euer Excellenz meine in der Beylage zum Schreiben von 7 April gewagte Bitte als ordnungswidrig, unzeitig, und unanständig; so bitte ich unterthänigst mir die hohe Gnade zu erweisen, diese Bitte als ungeschehen anzusehen...und die Beylage tilgen zu lassen.“

³¹ RACH, kart. 62, inv. č. 824, Alois David Chotkovi, Praha 7.7.1814, fol. 50.

³² SOA Litoměřice – pob. Děčín, RA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 3, 1790-1791, s. 48 ex 2.9.1790.

VI. 3. Dopisy slavných učenců

Viděli jsme, že společnost filosofů vyhledával Jan Rudolf Chotek již během své kavalírské cesty, často se jednalo o kontroverzní osoby s radikálními názory. Pro vznik korespondenční sítě mladého šlechtice měla tato cesta zásadní význam. Zde si totiž vytvořil první nadnárodní kontakty ve světě vědy. Naše dnešní představy o rozsahu těchto první korespondenční sítě jsou bohužel zkresleny tím, že se nedochovalo vše. Do nesnází se dostaneme především u kontaktů s francouzskými učiteli. Chotek se s řadou z nich setkal osobně během své kavalírské cesty a navázal s nimi písemné kontakty. Víme o nich z jeho korespondence s příbuznými a z cestovního deníku. Ve sbírce učené korespondence se však dopisy od francouzských filosofů nenacházejí. Znamená to, že se spokojil jen s jedním osobním setkáním a korespondenci dále nepěstoval? Nejspíše ne. Máme totiž k dispozici jeho dopisy hraběti Taaffemu z roku 1770, v nichž se dozvídáme, že Taaffe mu zprostředkoval písemný kontakt s méně známým encyklopedistou Jean-Francois Marmontelem.¹ Tato volba je poněkud neobvyklá, avšak odpovídá tomu, co víme o Chotkově vkusu. Marmontel patřil k Voltairovým drobnějším epigonům a věnoval se mj. filosofickým tragédiím. Patřil tedy k proudu moralizujícího klasicismu, jenž měl četné stoupence i v Německu. Marmontelova korespondence však v chotkovském archivu není, ačkoli víme, že Jan Rudolf si s ním alespoň krátce dopisoval. Znamená to, že dopisy od ostatních francouzských osvícenců chybí třeba jen proto, že se nedochovaly.

Mnohem lépe doloženy Chotkovy kontakty s německými filosofy. V době kavalírské cesty se mu podařilo navázat korespondenci s okruhem anakreontských básníků kolem bratrů Jacobi. Plodným pisatelem byl především básník Johann Georg Jacobi (1748-1814), jenž Chotkovi poslal jen málo dopisů, zato velmi dlouhých a výřečných.² Klasicistní básník se v dopisech chlubil svými filantropickými skutky, v nichž se podobně jako Voltaire zastával nespravedlivě stíhaných nebožáků. Boj za spravedlnost však chrabrému spisovateli ubíral čas, který by mohl využít pro korespondenci s přítelem, a tak vzájemné kontakty ustaly již v roce 1773. Z düsseldorfského okruhu se Chotkovi ozval i básník Ludwig Gleim (1719-1803), jenž se svými mravopisnými epištolami dosáhl evropské proslulosti. Několik listů napsal našemu šlechtici v 70. letech 18. století i filosof Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819), bratr výřečného básníka.³ Oba korespondenti se ve své korespondenci hlásili k ideálu přátelství, jak jej popsal Jean Jacques Rousseau. „Nesčetněkrát jste mě, mí přátelé, připomněli jedno místo v *Nouvelle Héloïse*, kde St Preux říká o Mylordu Buffonovi, existuje jistá jednota duší, jež se

*pozná již na první pohled.*⁴ I přesto, že německý filosof pocítil tak náhlou duševní souhru, trvala jeho korespondence s českým šlechticem jen tři roky.

Nejvytrvalejším partnerem z řad německých učenců se Chotkovi stal básník Ludwig Heinrich Nicolay (1737-1820), s nímž se však seznámil až v roce 1782.⁵ Nicolay tehdy doprovázel ruského velkoknížete Pavla na jeho vzdělávací cestě po Evropě a společně zavítali do česko-rakouského soustátí, kde se jim Chotek stal milým průvodcem. Zastavme se u tohoto vztahu trochu déle. Nicolay je méně známou, ale velice zajímavou postavou literárního života 18. století.⁶ Pocházel z rodiny švédské šlechty, avšak vyrůstal ve Štrasburku, kde také vystudoval. Jeho otec zde zastával významné postavení v městské radě. Ludwig Heinrich začal básnit již ve velmi mladém věku a snažil se napodobovat vkus antických klasiků. Tento přístup charakterizoval jeho tvorbu po celý život. Navázal tehdy písemný styk s lipským filologem Christianem Fürchtengottem Gellertem, jenž jej obezřetně povzbuzoval ale i kritizoval. Svou první sbírku básní vydal anonymně v roce 1760. Obsahovala ódy, elegie, epištoly a bajky psané podle antických vzorů. V témže roce dokončil studia práv na univerzitě ve Štrasburku, načež podnikl výchovnou cestu do Paříže. Podobně jako jiní vznešení cestovatelé té doby, navázal tam i on styky s francouzskými filozofy, které pak udržoval celý život. Nejtrvalejším korespondentem se mu stal Diderot. Ve Štrasburku se však později setkal také s Rousseauem a Voltairem. Nejdůležitější obrat v jeho životě přineslo setkání s ruským vyslancem Golitsynem, jenž mu nabídl stáž na ruském vyslanectví ve Vídni. Setkání mu otevřelo svět ohromné ruské říše, s nímž spojil svůj život na pořád. Přitom však Nicolay neopustil korespondenční síť francouzských osvícenců. Golitsyn se skupinkou filozofů udržoval úzké styky, stal se dokonce vydavatelem posmrtného díla barona d’Holbacha. Chotek se však v tomto raném období s Nicolayem neseznámil. V době, kdy německý básník působil ve Vídni jako sekretář ruského vyslance, byl hrabě ještě malý chlapec. V roce 1766 se na Nicolaye opět usmálo štěstí. Hrabě Razumovskij, prezident ruské akademie věd, jej vybral jako průvodce pro svého syna Alexeje na jeho kavalírské cestě Evropou. Po návratu z Itálie, kde Nicolay poznal antické vykopávky, jej Razumovskij doporučil carevně Kateřině II. jako vychovatele pro velkoknížete Pavla. Nicolay nabídku přijal a od roku 1769 přesídlil navždy do Ruska. V souladu s dobovou ideou osvíceného vládce vzdělával Nicolay následníka trůnu v otázkách historie a práv. Zajisté při tom kladl důraz na klasické ctnosti a politickou etiku, jež byla tak drahá všem evropským osvícencům. Své přesvědčení vyznal v epištole „Velkoknížeti Pavlu Petrovičovi“, kterou mu napsal v den jeho osmnáctých narozenin roku 1772.

Mravně-poetickým přístupem se podobal svému velkému vzoru – Christophu Martinu Wielandovi (1733-1813). Tento básník a vydavatel působil ve stejné době ve Výmaru jako vychovatel princů Karla Augusta a Konstantina⁷. Právě dílo tohoto básníka ukazovalo německým literátům vzorové propojení filosofie a poesie. Ve svých politických románech vysvětloval šlechticům a vladařům tehdejší Evropy zásady politické etiky, ve svých básních a dramatech je pak dokresloval strhujícími příklady. Nicolaye jeho postup bezesporu ovlivnil. Ostatně klasicističtí teoretici se shodovali v názoru, že umění má smysl jen tehdy, pokud přispívá k mravní očiště – katarzi – diváků. V návaznosti na Aristotela vyzdvihoval tento princip Chapelain, Boileau i Gottsched a Wieland. Ke stejnému závěru došel ve svých úvahách i Nicolay. S velkými teoretiky se shodoval také v tom, že za vrchol literatury považoval umění básnické. Z toho důvodu se věnoval především veršovaným eposům, ačkoli jinak pěstoval všechny žánry své doby. Jeho angažmá ve výchově mocných tohoto světa vysvětluje, proč se soustředil na otázky mravní etiky velkých vladařů a šlechticů. K eposům jej inspiroval nejspíš Wielandův nedokončený epos Idris (1768). Na rozdíl od dalších Wielandových epigonů tedy Nicolay tvořil prakticky současně s velkým mistrem, neboť ostatní se k podobné tvorbě dali strhnout až dramatem Oberon z roku 1780. Nicolay sepsal již v roce 1773 svého Galwina – „rytířskou historii o šesti zpěvech“. Do roku 1781 následovalo dalších osm rozsáhlých skladeb⁸. Látku čerpal z Ariostova komického eposu „Zuřivý Roland“ (*Orlando furioso*), z něhož si vypůjčoval některé epizody a sestavoval z nich nové příběhy. Po velkém rozmachu let 1778-1780 přerušil Nicolayovu tvorbu nový vychovatelský úkol.

V letech 1781-1782 doprovázel svého někdejšího svěřence na cestě Evropou a právě při ní se seznámil s Janem Rudolfem Chotkem.⁹ Vídeň totiž představovala první významnou zastávku na jejich cestě. Velkokníže Pavel se zde setkal s císařem Josefem II. a vedoucími činiteli jeho dvora. Pro dějiny literatury je důležité setkání Nicolaye s Johannem Baptistem Alxingerem, který se poté rovněž věnoval hrdinským eposům. Pro náš příběh je důležité, že velkokníže se seznámil také s presidentem cenzurní komise hrabětem Chotkem. Náš hrabě byl výpravě přidělen jako průvodce pro další cestu z Vídně do Benátek. Velkokníže Pavel pak pokračoval v cestě přes Itálii a pak do Paříže, odkud se vydal do jižního Německa. Jeho vychovatel jej však opustil již v Paříži a vrátil se do Ruska. V následujících letech se Nicolay věnoval opět sepisování básní, dokud jej velkokníže Pavel nepovolal k dalšímu důležitému úkolu. V roce 1796 totiž car Pavel nastoupil na trůn a zahájil v říši nové kolo reform. V rámci svých změn povolal také někdejšího mentora na post presidenta Ruské akademie věd. Nicolay tím dosáhl vrcholu své kariéry. Činnosti ve vědeckém světě se zodpovědně věnoval, avšak vražda cara Pavla I. roku 1801 jej od další veřejné činnosti odradila. Roku 1803 na svou

funkci rezignoval a stáhl se na zámek Monrepos poblíž finského města Viipuri. Bohužel, jeho literární tvorba z této doby u současníků nenalezla příliš pochopení. Nicolayova pozdní dramata a komedie vycházely ze vzorů francouzského klasicismu doby Ludvíka XIV. a v 19. století již působily anachronicky.

Jeho ctitelé v habsburské monarchii mu však zůstali věrní. K nejpilnějším korespondentům patřil hrabě Chotek, jenž rytířské ideály neváhal plnit i v praxi. Jejich korespondence je dochovaná od roku 1785 až do Nicolayovy smrti.¹⁰ S rusko-německým básníkem jej pojilo mnoho společných zájmů. Zdá se, že tento významný autor rytířských eposů přinejmenším posiloval Chotkovu zálibu v mužné morální filozofii a v klasicistním umění, jež toto smýšlení vyjadřovalo. Jan Rudolf s ním korespondoval hlavně o plánech na zámek Kačina, k němuž jej inspirovaly některé ruské zámky. Nechal si tedy od Nicolaye poslat plány Gatčina, Pavlovska či Kamenného Ostrova a dalších sídel.¹¹ Brzy však ve své korespondenci rozebírali také literární témata. Jan Rudolf vyčetl svému literárnímu příteli, že od „Reinholda a Angeliky“ (1784) nic nevydal a Nicolay mu ve své odpovědi vyložil své umělecké krédo. Pracuje prý nyní převážně na drobných hrách, které sloužily k obveselení carské rodiny. Nicolay si uvědomoval, že tyto výtvořky mu mezinárodní slávu nepřinesou, ale ospravedlňoval to svými skeptickými názory na poslání básníka vůbec. *„Ale ve skutečnosti, když je někdo celý den obklopen úcty a trpí hemeroidy, chce si opět někdo chce vyrazit z kopýtka, jako to chci udělat já, nebo se pobavit. Každý podle svého vkusu a já se bavím také podle svého. Ostatně si nemyslím, že uspějí velké ambice pánů básníků vychovat a napravit lidstvo. Mně jde hlavně o to, abych pobavil sám sebe a pak abych pobavil někoho, koho také trápí úcty a hemeroidy.“*¹² Přesto si zachoval krédo rytířského básníka a požádal hraběte Chotka o svolení, aby mohl jednu povídku věnovat hraběnce Chotkové. Svému ctiteli zaslal výtisk „Sebraných básní“ z 80. let 18. století.¹³ Jan Rudolf Chotek se rovněž pochlubil literárními plody své vlasti a zaslal Nicolayovi básně Johanna Baptista Alxingera.¹⁴

Klasicistnímu básníkovi se dílo jeho rakouského epigona samozřejmě líbilo. Vyjádřil se velmi pochvalně o úrovni rakouské literatury. Avšak před 24 lety prý v Rakousku nebylo nikoho, kromě Sonnenfelse, kdo by psal věci se stylem. O rok později opakoval svou chválu na Alxingera.¹⁵ Potěšilo ho, že jeho „rytířská družina“ získala v rakouském básníkovi tak cenný přírůstek. Líbila se mu líčení rytířských bojů a novátorský styl. Zároveň si však dovolil kritiku zvoleného tématu, která ukazuje, že zahořklý básník nerezignoval zcela na osvícenské cíle. Téma básně mu připadalo nicotné a nudné, protože nepobaví a ani neřeší filozofické otázky. Básně prý nepřispějí prý „filozofii lidského srdce“. Navrhl proto Chotkovi, aby Alxinger zpracoval jistý motiv, který prý má dostatečně satirický a filozofický náboj. Jedná se

o jistou historii Mangise čili Malagigii. Příběh tohoto rytíře se odehrával v dobách Karla Velikého a epizoda, kde se z něj stane papež prý mohla mít velmi satirický účinek. V dalších dopisech přiložil ukázky svých nových prací. Dochoval se z nich např. „Dopis Si-čin-Čoua jeho příteli Činky-Ja-Urovi v Pekingu“, jenž obsahoval satiru na blíže neurčený panovnický dvůr.¹⁶

Vzhledem k tomu, že oba velikáni zaujali po jistou dobu místa v čele vědeckých akademií, lze předpokládat, že podporovali spolupráci i mezi těmito institucemi. Chotek stál od počátku v kontaktu s pražskou učenou společností a v roce 1804 se stal jejím presidentem. Jeho petrohradský přítel sice rok před tím na svůj post rezignoval, avšak můžeme předpokládat, že Chotek mohl určitou spolupráci zprostředkovat již v době Nicolayovy činnosti v akademii. Rytířský básník udržoval kontakty s Akademií již v 80. letech. Na popud hraběte Chotka uložil akademikům v Moskvě za úkol, aby sestavili seznam knih vydaných v ruské říši, který chtěl zaslat svému korespondentovi do Vídně. Splnění úkolu se poněkud protahovalo a naskytla se otázka, zda hrabě Chotek bude chtít také díla psaná v ruštině. Nicolay mínil, že „jeho jazyk“ se podobá „českému jazyku“ (*langue bohème*) a jal se dokonce uvažovat na podobnosti ruského slova „*zavtra*“ s odpovídajícím českým výrazem. Věděl, že oba znamenají „*demain*“. Dospěl k závěru, že výslovnost ruského slova je nepřírozeně dlouhá a pomalá, což si vysvětlil tím, že v Rusku jsou línější lidé.¹⁷ Kromě toho však věnoval pozornost také přírodním vědám a informoval Chotka o výzkumech sibiřské flóry. Jistý pan de Bezborodkov totiž pracoval na významném díle o tomto tématu, jež dokončil v roce 1786.¹⁸

Od německého klasicisty můžeme přejít k domácím učencům. Naznačili jsme již, že hrabě Chotek sledoval i jejich práci. Jakou roli hráli v jeho korespondenční síti? Z českých učenců zřejmě nejvíce spolupracoval s historikem Gelasiem Dobnerem.¹⁹ Zajímavé je, že Jan Rudolf tento kontakt „zdedil“ po svém strýci Rudolfovi. Učený piarista navázal styky zřejmě již s nejvyšším kancléřem, možná kvůli úředním problémům. Brzy se však pokusil o užší klientské vazby. V roce 1777 se u Jana Rudolfa objevil tajemný „otec piarista“ a přinesl mu jakési historické dílo o husitských válkách. Zaražený mladík se tehdy obrátil na svého otce, aby mu vysvětlil, kdo je ten tajemný kněz. Jan Karel napsal synovi, že o husitských válkách nic neví, ale že tento otec piarista zřejmě chodíval již za zesnulým Rudolfem Chotkem.²⁰ Dobner se ostatně ve své autobiografii pochlubil tím, že pěstoval dobré vztahy již s kancléřem Harrachem, aby zajistil protekci pro české piaristy ve sporu o hranice s rakouskou provincií.²¹ Chotkům však nabídl především své služby odborného genealoga.

Taková spolupráce se hodila každému šlechtickému rodu, vždyť spolehlivá znalost vlastních předků byla důležitá i v mnoha praktických záležitostech. Pro přijetí do různých šlechtických škol, lepších klášterů či ústavů šlechtičen byl nutný doklad urozenosti, stejně tak jako pro přijetí do prestižních rytířských řádů. Dobner zajišťoval kvalitu. Proslavil se vydáváním latinského překladu Hájkovy kroniky, jehož první svazek vyšel v roce 1761. Ve sporu s některými kolegy historiky, který zuřil v 60. letech 18. století se jej zastal pražský arcibiskup Příchofský i nejvyšší kancléř Rudolf Chotek.²² Vyplývá z toho, že chotkovská koterie dokázala kritickému historikovi poskytnout cenné služby. Českým šlechticům očividně nevadilo, že Dobner odmítal Hájkovy výmysly o starších českých dějinách. Naopak víme, že učený piarista mezi nimi našel řadu ochránců. Šlechta se obracela na spolehlivého odborníka s genealogickými otázkami, nebo přinejmenším využívala jeho publikací a edic. Chotek využil Dobnerových služeb během sporu s hraběnkou Canalovou. Vzpurná sestřenice totiž odmítala vydat určité dokumenty vázící se k panství Jevíněves. S pomocí jistého kanovníka Hrdličky a pátera Dobnera se však mladému hraběti podařilo získat přesto jakési doklady k vlastním panstvím z úřadu desek zemských. Již tenkrát si jeho otec chválil synovu „pilnost ve vyhledávání dokumentů k dějinám svého rodu“²³. Chvilková záležitost přerostla v dlouhodobou spolupráci. Pokud mu čas dovolil, vyhledával Dobner i nadále materiály k raným dějinám chotkovského rodu, s nimiž pak seznamoval zvědavého Jana Rudolfa. Jeho píle se mu bohatě vyplatila. Údajně jen díky němu se podařilo získat povolení pro usazení piaristů v Praze. V době josefínských reforem se Chotek zastal piaristů a zabránil jejich zrušení v rakouské provincii.²⁴ Kromě toho Jan Rudolf prosadil obnovení löwenburského konviktu ve Vídni, který měl pro řád velký význam.²⁵ Čestný ministr tím zřejmě vyjadřoval vděk za výchovu, kterou mu piaristé poskytli. Přesto si na oplátku vyžádal odbornou pomoc otce Gelasia při svém historickém pátrání. Musíme si uvědomit, že historický zájem opět souvisel s péčí o vlastní urozenost, kterou bylo třeba stále znovu dokazovat.

V únoru 1778 se jej Jan Rudolf otázel, jak zjistí informace o přesunech majetku z doby před rokem 1541.²⁶ V onom roce totiž shořely desky zemské a panstvu tedy scházely doklady o držbě majetku v nejstarších dobách. Dále jej trápila otázka, kdy došlo k oddělení rodových větví „z Vojnína“ a „z Chotkova“, jejichž existenci měl doloženou k roku 1534. Vycházel z toho, že příbuzenství obou rodů nelze zpochybnit. Dobner se obrátil na svou osobní sbírku pramenů, na materiály v archivu litoměřického biskupa a na různé zdroje z pražských archivů, které mu sháněl kanovník Hrdlička. V dubnu 1778 našel ve své sbírce informace o jistém Adalbertu Chotkovi.²⁷ V roce 1784 upozornil učený piarista hraběte Chotka, že vydal kroniku opata Petra, kterou prý již všichni pokládali za ztracenou.²⁸ Samozřejmě mu nic nebránilo

v tom, aby Chotkovi posílal také výtisky svých „Hájkovských análů“, jak nazýval kritickou edici Hájkovy kroniky, přeloženou do latiny.²⁹ V této souvislosti musel zodpovědět dotaz na „rytířskou rodinu z Chotkowa“, kterou prý zmínil ve 3. díle své edice.³⁰ Dobner se domníval, že tato rodina prý nemá s hraběcí milostí nic společného. Psali se prý také „*Chotkowski von Choczow*“ a jiná větev rodu se psala „*von Nebowid*“. Všechny větve rodu vymřely, nebo zmizely v emigraci za Ferdinanda II. Tím se však sám Dobner dopustil omylu, neboť nejspíš zaměnil rod Chotků s rodem Chotouchovských z Nebovíd.

Dopis je však významný z toho důvodu, že Dobner se zároveň pokusil vyjádřit vlastní názor na skutečný původ této šlechtické rodiny. Musíme předeslat, že skeptický historik podléhal i zde síle detailů, záplava dobře míněných rad a připomínek téměř zakrývá jeho přesvědčení, že Chotkové skutečně byli starobylym šlechtickým rodem. Jejich vznešenosti vadilo snad jenom to, že pocházeli z nuzných poměrů, měli jen rytířský titul a nebyli zcela vyjasněny jejich vzájemné příbuzenské vztahy. Dobner nejprve doporučil věnovat pozornost úřadu desek zemských, kde by se daly najít dokumenty k osudům obou větví rodu v 16. a 17. století. V otázce prapůvodu rodu Chotků zastával názor, že je třeba ignorovat jakákoli podobně znějící jména, neboť ta nemají s rodem nic společného. Za vlastní uznával jen jména „Chotek“, „Chodek“, nebo latinsky „Chotko“. Z predikátů pak „Von Chotkow“. V otázce dvou větví rodu se odvolal na Paprockého, který v Diadochu tvrdil, že existují dvě větve rodu: „z Vojnína“ a „z Chotkova“.³¹ Z náhrobního kamenu ve Verneřovicích však vyčetl, že poslední potomek rodu Chotků z Vojnína zemřel roku 1571, i když přídomek „z Vojnína“ je doložen i z pozdější doby. Tuto záhadu by mohl objasnit výzkum v archivu desek zemských. Dobner předpokládal, že Petr Chotek z Vojnína odkázal svůj přídomek někomu z příbuzných z druhé větve rodu. Na každý pád si byl jist, že Chotkové z Vojnína nebyli přímými předky současných Chotků. Ti pocházeli z jiné větve rodu, ale Dobner nevěděl, zda se jednalo o Chotky z Chotkova. Jak vidno, uplatňoval zásadu skeptické kritiky i v tomto případě. Nepřítomností důkazů dokládal Janu Rudolfovi, že se jeho děd mýlil, když si roku 1702 vyžádal obnovení titulu „z Chotkova“. V zápalu badatelského nadšení vyzval Jana Rudolfa, aby pátral po testamentu Petra Chotka z Vojnína, který by tuto záhadu mohl objasnit. „*Ručím za to, že i toto přidá Vaší říšské hraběcí milosti další vznešenost,*“ dodal povzbudivě. Aby však jeho kritická skepse nebyla pochopena mylně, dodal závěrem, že o starobylosti chotkovského rodu nepochybuje. Vždyť ji dokládal verneřovický náhrobek, Paprockého spisy i doklady o tom, jaké zastávali v minulosti úřady. Tyto prameny potvrzovaly starobylost a vznešenost rodu Chotků, Dobnerovy pochyby se omezovaly jen na problém vzájemných příbuzenských vztahů mezi různými Chotky v minulosti. Upozorňoval rovněž, že jejich

příslušnost k rytířskému stavu nesmíme posuzovat podle dnešních kritérií, neboť tenkrát se šlechta dělila jen na panský a rytířský stav. „*To je protentokrát vše,*“ ukončil svůj zdrcující vývod. „*Prosím, neberte mi v nemilost, že jsem tento dopis napsal rovnou v čistopise a nevytříbil jsem svůj styl. Zabývám se nyní jedním pojednáním, jež má vyjít ve čtvrtém bornovském svazku a které vydavatel velmi napjatě očekává. Poroučím sebe a svůj nepatrný řád pod Vaši laskavou ochranu.*“³² Hrabě Chotek přijímal Dobnerovy novinky s velkým zájmem. Dějiny vlastního rodu jej totiž fascinovaly nejvíce, v čemž se shodoval s řadou svých urozených současníků.

Kontakty mezi mocným šlechticem a skeptickým historikem dokládají, že starší vývody o nesmiřitelnosti „stavovské ideologie“ a vědeckého způsobu myšlení nejsou zcela pravdivé.³³ Identita šlechticů se nezakládala jen na vylhaných báchorkách o minulosti, ačkoli nelze popřít, že jednotlivé rody i stavovská obec se často uchylovaly k mýtům. Vývoj kritického dějepisectví jim však mohl také prospět.

¹ RACH, kart. 104, inv. č. 1486, Friedrich Taaffe Janu Rudolfu Chotkovi, Paříž 15. 10. 1770, fol. 1-2.

² RACH, kart. 104, inv. č. 1489.

³ RACH, kart. 104, inv. č. 1485.

⁴ „Unzählige Mal bin ich durch Sie, meine Freunde, an eine Stelle in der Nouvelle Héloïse erinnert worden, wo St Preux von Milord Bouffon sagt...il y a une certaine union d'ames qui s'aperçoit au premier instant.“ Friedrich Heinrich Jacobi Chotkovi, Düsseldorf 28. 9. 1770, RACH, kart. 104, inv. č. 1430 (staré), fol. 17.

⁵ Ledr, Chotkové, s. 51 (bez jména velkoknížete a bližších podrobností). Cestu zachycuje deník Marie Sidonie Chotkové, jež svého chotě na této cestě doprovázela. SOA Litoměřice – pob. Děčín, RA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, sešit 3, 1782.

⁶ Srov. Edmund Heier, Ludwig Heinrich von Nicolay (1737-1820) as an Exponent of Neo-Classicism, Bonn 1981.

⁷ Wieland působil ve Výmaru od roku 1772, vedl zde divadlo, vydával romány a kritický časopis „Německý Merkur“. Jeho politická etika založená na antických vzorech využívala také tradice středověkého rytířství.

⁸ V chronologickém pořadí se jedná o tyto eposy: Galwin. Eine Rittergeschichte in sechs Gesängen (1773); Richard und Melisse (1778); Alcimens Insel (1778); Gryphon und Orille (1778); Zerbín und Bella (1779); Morganens Grotte (1780); Der Zauberbecher (1780); Reinhold und Angelika (1781-1784). Poslední práci cituje ve svém dopise Chotek jako „Renand et Angelique“.

⁹ Heier, Nicolay, s. 44-46.

¹⁰ RACH, kart. 105, inv. č. 1518 (staré 1463).

¹¹ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi, Petrohrad 14.10.1785, fol. 58. „...la commission que vous m'avez donné de faire un recueil des plans de ce pays cy, et de regrets que j'ai de ce qu'il n'y a pas de plan gravés de leurs deux maisons de Dawlowska et de Gatschina et mem de Kamenoi Ostrow, petite Isle appartenante a Mon Segnieur, Mad La Grande Duchesse a été la premiere a l'offrir de meme de faire copier son plan de Pawlowska aussitot qu'elle veut que vous teniez d'elle meme.“

¹² RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi, Petrohrad 20.5.1785, fol. 57.

¹³ Vermischte Gedichte von Herrn Ludwig...Nicolay, sv. I-IX, 1778-1786, Kačina, Sign. 1643.

¹⁴ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi Carkoje Selo 16.8.1786, fol. 52v-55r.

¹⁵ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi Petrohrad 30.9.1787, fol. 42.

¹⁶ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, fol. 43-48.

¹⁷ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi Carkoje Selo 19.10. 1786, fol. 55r

¹⁸ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi 4.2.1786, fol. 50v.

¹⁹ K Dobnerovi srov. Josef Haubelt, Dějepisectví Gelasia Dobnera, AUC - phil. et hist. monographia LXXX, 1979; Josef Hanuš, Autobiografie Gelasia Dobnera, ČČH 23, 1917, s. 129-138; Milan Kudělka, Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku, Praha 1964.

²⁰ RACH, kart. 107, inv. č. 1458, Jan Karel Chotek synovi, Valtersdorf 11.10.1777, fol. 14.

²¹ Hanuš, Autobiografie, s. 130.

²² Srov. Josef Hanuš, Počátky kritického dějezpytu v Čechách. Několik kapitol z dějin českého obrození, ČČH 1909, s. 277-302, 425-463, zvl. s. 438.

²³ RACH, kart. 107, inv. č. 1402b, Jan Karel Chotek Janu Rudolfovi, Valtersdorf, 11. 9. 1777, fol. 14.

„Vous est toujours assidue a rechercher les documents qui peuvent vous etre utile, ce que Vous me marques du Pere Piariste qu'il a donner a mon frere defunt de memoria ou documents historique du tems de la guerre de hussites m'est entierement inconnu, je voudres seulement que la tetue niece Canal se prete de bon grace a soullier les paperaces, mais il n'y a guer d'esperenace de la metre a la raison.“

²⁴ RACH, kart. 105, inv. č. 1523 (staré 1468), Dobner Janu Rudolfu Chotkovi, Praha 12.3.1787.

²⁵ Tuto informaci opakuje historiografie k dějinám piaristů, avšak nelze ji zcela bezpečně prokázat. Srov. Severino Giner, Colegio-internado de Löwenburg de la Provincia de Austria, in: Diccionario enciclopedico escolapio, vol. I, edd., Luis María Bandrés Rey, Madrid 1990, s. 854.

²⁶ RACH, kart. 7, inv. č. 80, Jan Rudolf Chotek Dobnerovi, 12.2.1778, fol. 10.

²⁷ RACH, kart. 7, inv. č. 80, Dobner Chotkovi, Praha 27.4.1778, fol. 17v.

²⁸ RACH, kart. 7, inv. č. 80, Dobner Chotkovi, Praha 5.1.1784, fol. 18v.

²⁹ RACH, kart. 7, inv. č. 80, Dobner Chotkovi, Praha 20.6.1779, fol. 19r.

³⁰ Tamtéž, jednalo se prý o s. 36.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tyto závěry prosazovaly hlavně marxistické práce. Kudělka, Spor, s. 17; Josef Haubelt, České osvícenství, Praha 1986, s. 253-272. Vyváženější pohled nabízel J. Hanuš, Počátky.

VI. 4. Kačina: Sídlo osvíceného šlechtice

Mužné pojetí morálky, jež opěvovali literáti konce 18. století, vyjádřil Jan Rudolf Chotek v monumentální stavbě zámku Kačina. Vznikla počátkem 19. století na mírném návrší poblíž Nových Dvorů, ale její historie sahá mnohem dále do minulosti. O stavbě nové rezidence uvažoval mladý hrabě Chotek již krátce po sňatku. Poprvé zmínil tento úmysl v létě 1773, když jako 24letý mladík navštívil zámek Bon Repos na Nymbursku, jenž si nechal vystavět známý bonviván Franz Anton Sweerts-Sporck. V době, kdy zde pobýval hrabě Chotek, již zámek patřil pražskému arcibiskupovi Antonínu Petrovi Příchovskému, který zde v letech 1762-1768 provedl výraznou přestavbu.¹ Jan Rudolf byl zámek natolik ohromen, že záhy napsal: „*Je naprosto nutné, abych si v Nových Dvorech postavil také budovu v tomto vkusu.*“² Volba poněkud překvapuje, neboť Sporckův výtvar se vyznačoval bujarou hravostí, která chladnému klasicismu zůstávala cizí. Nicméně nelze popřít, že zámecký park v Kačině se později rovněž vyznačoval kejklířskou pestrostí, ačkoli Chotek nešel tak daleko jako rozverný Sporck.

Svůj budovatelský elán ostatně musel nějakou dobu krotit. Nicméně korespondence s Ludwigem Heinrichem Nicolayem dokazuje, že svou oblíbenou myšlenku rozvíjel i v době josefínského despotismu. Intenzivní zájem o ruské zámky konce 18. století také dokládá, že ruská inspirace skutečně hrála při projekci zámku Kačina klíčovou úlohu. Jan Rudolf si vyžádal již roku 1785 plány zámků Gatčina, Pavlovsk, Kamennoj Ostrov, k nimž se později přidružily další.³ Hlavní inspirací se však očividně stal zámek Pavlovsk poblíž Petrohradu. Poté, co začal Jan Rudolf se stavbou Kačiny, zaslal prospekty svého zámku vdově po zavražděném carovi, která jej v jeho úsilí podporovala. Znamená to, že teze o ruské inspiraci přeci jenom nebyla chybná. Jejím zdrojem však nebyl architekt pověřený stavbou zámku, nýbrž sám stavitel.⁴ V genealogii stavby však musíme zdůraznit, že výraznou předlohou pro Kačinu i ruské zámky se stal anglický zámek hraběte Templa ve Stowe. Tím se ideový rodokmen kačinské stavby poněkud komplikuje. „Klasicismus“ se totiž považuje za návrat k principům antické architektury, zatímco Stowe vychází z teorií renesančního architekta Andrea Palladia. Tento samouk žijící v 16. století měl na podobu klasicistních zámků zásadní vliv. Ve svém díle popsal model předměstských vil s dlouhými sloupořadími a centrální dispozicí, které v antických vilách neměly obdoby⁵. Vzorová úloha palladiasmu ukazuje, že klasicismus nelze redukovat na oživení antického vkusu. Lze jej však chápat jako vyjádření etických ideálů starého Říma, jež tolik imponovaly šlechticům na sklonku století.

Jan Rudolf začal vhodného projektanta pro svou architektonickou apoteózu hledat kolem roku 1789. Původně se obrátil na francouzského architekta Bernarda Poyeta, jenž se tehdy stal architektem revolučního města Paříže.⁶ Jeho návrh však Chotek odmítl pro velkou nákladnost a rozhodl se nakonec využít služeb drážďanského architekta Christiana Franze Schurichta (1753-1832)⁷. Jeho plány vznikly nejspíše již v roce 1793, ale ještě další tři roky je Schuricht musel předělávat. První návrh se totiž rovněž vyznačoval velkorysým pojetím, které přesahovalo finanční možnosti našeho hraběte.⁸ Se stavbou se začalo roku 1806, avšak úpravy povrchu začaly již roku 1798.⁹ Vzhledem k nedostatku financí stavba pokračovala velmi pomalu. V letech 1808, 1809, 1810 a 1812 na stavbě pomáhali i vojáci z blízké posádky.¹⁰ V letech 1810-1813 se práce dokonce přerušila. Souvisela tato pomlka s rodinnými událostmi? Z dopisů Chotkových synů vyplývá, že na stavbu dozírali často oni. Josef dlel v roce 1807 na dovolené v Mělníku a zajížděl často na Veltrusy a na stavbu Kačiny, Ferdinand dohlížel na stavbu dokud nezískal místo kanovníka v Olomouci. Slavnostního otevření stavby se hrabě Jan Rudolf dočkal až v červenci 1823. Ve skutečnosti se některé stavby dodělávaly ještě ve 30. letech. Po bankrotu roku 1829 se stavba na delší dobu zastavila a od některých projektů se upustilo. Nicméně z prospektu roku 1838 je patrné, že zahradní okrasné budovy byly do té doby již dokončeny.¹¹ Jan Rudolf odkázal svým potomkům především velmi nákladnou budovu, jež nepřiměřeně zatěžovala rodinný rozpočet. Monumentální a krásná stavba však představuje jakýsi jeho osobní odkaz. Ačkoli Schurichtův projekt upravil jen drobně, původní inspirace i zadání pocházely od něj. Kačina se měla stát výrazem jeho osobní identity. Ostatně sám Jan Rudolf Chotek dal důrazně najevo, že stavbu chápe jako osobní výpověď. Pod portikem nad hlavním vchodem umístil hrdý latinský nápis: „*Jan Rudolf hrabě Chotek sobě, přátelům a potomkům 1822.*“¹²

Libuše Macková ve své starší práci o zámku Kačina dobře ukázala, jak tvarosloví této stavby vyjadřuje Chotkův ideál učeného šlechtice a státníka.¹³ Měli bychom dodat, že stavba vyjadřuje rovněž ideál zemědělce. Stavitelé zvolili podobu evokující antický chrám. Střed zaujímá vyšší budova s trojúhelníkovitým štítem a řadami dórských sloupů, jež se rozbíhají od centrálního portika na sever a na jih. Na předním portiku obráceném do dvora vytvořil V. Schrott basreliéf s alegorií lovu a zemědělství, na zahradním portiku vytvořil tentýž umělec alegorii Flóry. Celek centrální budovy a obou křídel tvoří impozantní oblouk o průměru 227 m. Na symetricky protilehlých koncích nalezneme dvě budovy, zasvěcené duchovním činnostem: na jedné straně knihovna, na druhé straně zámecká kaple. Obě křídla při tom zdobí impozantní řady 20 sloupů na každé straně. V konečné verzi se místo zámecké kaple postavilo divadlo, ale původním záměrem zřejmě bylo vyjádřit vzájemné propojení vědy a víry. Nutno

při tom zdůraznit, že projekt samostatně stojící zámecké knihovny byl v Čechách tehdejší doby naprosto ojedinělý. Úcta prokázaná vědě se odrazila i ve vnější podobě pavilónu. Jednalo se o velkolepou budovu s antikizujícím portikem a dórskými sloupy. Boční portikus knihovny zdobil basreliéf obsahující symboly vědě, na předním portiku Chotek opět využil symbolu slunce. Ačkoli panuje podezření, že na těchto symbolech bylo cosi zednářského, musíme připomenout, že Jan Rudolf zednáře nenáviděl. Na sněmu z roku 1790 je označil za intrikány, kteří mu úmyslně škodili.¹⁴ Motiv slunce, jenž zdobí portikus knihovny a divadla, lze považovat za tradiční symbol poznání. Srdcem knihovny se stal okrouhlý centrální sál osvětlený okny ve střešní kupoli. Kolem dokola jej lemuje 12 sloupů s palmetovými hlavicemi, které se považovaly za rysy staroegyptské architektury.¹⁵ Egyptská móda nebyla Chotkovi cizí, vzpomeňme na jeho školní zápisky, v nichž věnoval egyptským hieroglyfům velkou pozornost. Jak upozornila L. Macková, již samo použití sloupů pro výzdobu interiéru naznačuje výjimečné postavení knihovny v celkové kompozici budovy.¹⁶ Mohutný kužel světla, padající do centra sálu mezi vysoké mramorové sloupy, zde vytváří vskutku velmi působivou atmosféru. Ve středu okrouhlého sálu se nachází velká váza, na níž je zobrazena pověst o založení Říma. Můžeme ji považovat za narážku na ctnosti prvních Římanů, jež sloužily za vzor osvěceným mravokárcům.

Vztah hraběte k vědám potvrzuje i umístění jeho apartmánu.¹⁷ Nacházel se v levé části hlavní zámecké budovy, tedy v té, jež přiléhala ke knihovnímu pavilónu. Apartmán se skládal z předpokoje, garderoby a tzv. hraběcího pokoje. V levé části budovy se nacházel samozřejmě i byt zámeckého knihovníka. Apartmán paní hraběnky byl naproti tomu umístěn v pravém kolonádním křídle, vedoucím k nedostavěné kapli, zatímco děti a jejich vychovatelé se ubytovali v prvním patře. Znamená to, že příslušníci rodinného jádra žili i v tomto případě odděleně, což odpovídá tradičnímu modelu šlechtické rodiny. Dětem byli bližší jejich vychovatelé, než vlastní rodiče. Ostatní služebnictvo přebývalo v suterénu, kde se jinak nacházely místnosti určené pro zabezpečení hospodářského provozu a údržby. Inventář z roku 1824 dokládá kuchyň, spíž, sklep, ledárnu, prádelnu, žehlírnu, dřevníky, skladiště, konírny a dokonce i koupelnu, jež se točítým schodištěm spojovala s hraběcím apartmánem.¹⁸ Nicméně většina obytné plochy byla určena pro hostinské apartmány a pro reprezentační prostory. V pravém zámeckém křídle se nacházely čtyři velké apartmány vybavené předpokojem, pokojem pro služebnictvo a toaletní místností. Další skrovněji vybavené pokoje pro hosty se nacházely v prvním patře hlavní budovy. Reprezentační a společenské prostory se nacházely rovněž v hlavní budově. Jednalo se

především o slavnostní sál (rondel), taneční sál, velkou a ranní jídelnu, biliár, hudební salon a kuřácký salon.

Výsledná podoba zámku ohromila i samotné zámecké pány. Marie Sidonie Chotková nám zanechala barvitě vylíčení svých pocitů po prvních dnech na zámku Kačina.¹⁹ „*Jsme tu velmi rozptýleni, mé milé dítě! Připadám si jako v neznámých krajích, v tomto krásném, nádherném a obrovském zámku! Jsme tu již třetí den, obědváme. Byla bych tak šťastná, kdybych byla o dvacet let mladší! ...kdybych nebyla jen pouhá loutka...nebudu už mluvit, nařikáním se nic nespraví! Musím být uznalá ke svému manželovi, protože mě tu chtěl za každou cenu vidět a ještě si tím způsobil zbytečnou škodu! Těším se z toho, že má takovou radost, když vidí tento překrásný výtvar! A já bych měla také takovou radost, kdybych tu u sebe viděla moje drahé Claryovi! Je nás tu nyní jen šest, s Hansim, Sidi a Záleskou, jež se stále ještě nevzpamatovala z nadšení nad svou novou místností. Vidí z ní Kutnou Horu a přehlédne celou krajinu; Nicolayovo jezero; na druhou stranu rybník, jenž působí tak skvěle, že se ze mě stala Donna del lago. Ještě jedna důležitá osoba je tu spokojená se svým oddělením. Je to kuchař. Všeobecně se mi zdá, že poloha je výhodná, zeleň krásná, procházky příjemné, komnaty pohodlné, tapety pěkné, stropy nádherné (malované s láskou)... Oh! oh! vzhledem k tomu, že to nedokončím, bude lepší si vše prohlédnout na podzim osobně.“*

Nicméně rodina Jana Rudolfa si nového zámku příliš dlouho neužila. Již příští rok zemřela Sidi a v srpnu 1824 zastihla smrt i Jana Rudolfa. V témže roce podlehl smrti i hrabě Jan Nepomuk. Na náhrobek v Nových Dvorech mu rakouský osvícenec Josef Hormayr napsal: „*Hrabě Jan Rudolf Chotek vynikaje co státník, co otec rodiny, ochrance a pěstitel věd a umění, sdílel poctivě srdce své s mocnářem a rodinou, ano zapomněl i této, když jej mocnář volal.*“²⁰ V roce 1829 byla dokončena hrobka v Nových Dvorech, kde nakonec spočinul Jan Rudolf i jeho otec Jan Karel. Rodinný majetek hlavní linie zdědil vnuk Jindřich, jenž však v roce 1824 ještě nedosáhl plnoletosti. Poté, co v roce 1829 definitivně převzal správu majetku, zaměřil se již zcela na zemědělskou činnost. Jedině hrabě Karel setrval ve státní službě, avšak v roce 1843 byl i on donucen rezignovat. Chotkové 19. století se změnili v rodinu velkostatkářské šlechty.

¹ Pavel Vlček, Bon Repos, in: týž, Ilustrovaná encyklopedie, s. 174-175; Pavel Preiss, Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 1981, s. 117-122.

² „...il faut absolument qu'un jour ou l'autre, je me crée un habitation dans ce gout la.“ Jan Rudolf Chotek Wilczekovi, Bon Repos, 3. 9. 1773, RACH, kart. 113, inv. č. 1474, fol. 3r.

³ RACH, kart. 105, inv. č. 1518, Nicolay Chotkovi, Petrohrad 14.10.1785, fol. 58. Srov. předchozí kapitolu.

⁴ Tezi, jež se prý šířila ústní tradicí, popírala Libuše Macková, Zámek Kačina, Praha 1956, s. 10.

⁵ Srov. Andrea Palladio, Čtyři knihy o architektuře, Praha 1958; Vlček, Ilustrovaná encyklopedie, s. 535.

⁶ Macková, Kačina, s. 5.

⁷ Srov. Vlček, Ilustrovaná encyklopedie, s. 539; Allgemeines Künstler-Lexikon der bildenden Künstler (Thieme-Becker), XXX, Leipzig 1936, s. 343.

⁸ Stojí za zmínku, že Chotkův projekt nebyl jediným projevem saského klasicismu na českém území. Tento směr pronikal především do severních Čech, přičemž jedním z nejvýraznějších projektů byla přestavba zámeckého divadla v Teplicích v letech 1787-89. Stavbu zadal Johann Nepomuk hrabě Clary-Aldringen, otec Chotkova zetě. Johann Nepomuk hrabě Clary-Aldringen (1753-1826) byl otcem hraběte Karla Josefa (1777-1831) jenž si roku 1802 vzal za ženu Marii Aloisii hraběnkou Chotkovou (1777-1864), dceru Jana Rudolfa Chotka.

⁹ Ve starší literatuře se jako datum zahájení stavby uváděl rok 1802. L. Macková datum posunula do roku 1806 na základě výzkumu účetních knih. Korespondence hrabat Josefa Chotka potvrzuje, že v roce 1807 se už na stavbě pilně pracovalo. Srov. Josef Ledr, Děje panství a města Nových Dvorů, Kutná Hora 1884, s. 161-166; Macková, Kačina, s. 6; Vlček, Encyklopedie, s. 294. RCh, kart. 114a, inv. č. 1468, korespondence Josefa Chotka s Janem Rudolfem Chotkem.

¹⁰ Macková, Kačina, s. 6; RCh, kart. 114a, inv. č. 1470, korespondence Ferdinanda Chotka s Janem Rudolfem Chotkem (dozor na stavbě v roce 1806).

¹¹ Macková, Kačina, s. 8.

¹² „IOAN: RVD: COMES.CHOTEK.SIBI.AMICIS.ET.POSTERIS.MDCCCIIXXII.“

¹³ Macková, Kačina, s. 26-31.

¹⁴ SOA Litoměřice – pob. Žitenice, RA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, deník Marie Sidonie Chotkové, sešit 3, 1790-1791, s. 54 ex 12. 9. 1790.

¹⁵ Macková, Kačina, s. 16.

¹⁶ Macková, Kačina, s. 30.

¹⁷ K uspořádání interiéru zámku srov. Eva Lukášová, Proměny interiérů zámku Kačina, Zprávy památkové péče 59, 1999, č. 6, s. 194-198.

¹⁸ RCh, kart. 35, inv. č. 507.

¹⁹ SOA Litoměřice – pob. Děčín, RA Clary-Aldringen, kart. 199, inv. č. 351, Marie Sidonie Chotková dceři Louise, Kačina 5.7.1823, s.f. „Nous voila bien eparpillé, ma chere Enfant! Je me crois aussi dans les regions inconnues; dans ce beau joli et immense chateaux! Nous y sommes depuis avant hier, a diné; comme il me feroit plaisir si j'avois 20 ans de moins, si ... je n'étoit pas un vrai manequin ... non vo parler, che non sta bene di mormorar! Je dois etre reconnaissante a mon mari, d'avoir voila bongré malgré, m'y voir et se preparer quelques regrets de plus! Je joins du plaisir qu'il en a eu voyant cette trop belle création! et je jouirai pourtant aussi, si je puis y voir autour de moi, tous mes chers Clary! Nous ne sommes que 6 a present, avec Hans, Sidi et la Zalesky, qui par parathèse est continuellement dans l'admiration de sa chambre, dont elle voit Kuttenberg et toute la contrée sur tout; le magnifique lac de Nicolai; autre fois étang, qui fait un superb éffet de sorte de me voila devienne, Donna del lago. Encore une personnage important, content de son département. C'est le cuisinnier et en général il me paroît que la beauté de la situation, la belle verdure, les promenades commodes, la Freundlichkeit des chambres, les jolis papiers, les magnifiques plafonds /: peints con amore /: oh! oh! car je ne finisois pas, il vaut mieux tout voir cet automne.“

²⁰ Ledr. Chotkové, s. 57.

Závěr

Předkládaná práce si kladla za cíl sledovat proměny šlechtické identity v přelomové době osvícenství a státních reforem v 18. století. Pro svou otázku jsme si zvolili rodinu Chotků. Jejich osudy a myšlení jsme sledovali v průběhu jednoho století, přes tři generace. Zvolená rodina nemůže být považována za typický vzorek šlechty. Můžeme ji charakterizovat jako rodinu nižší nemajetné šlechty, která našla obživu ve státním úřednickém aparátu. Z toho důvodu se řadí k „úřednické šlechtě“, která pomáhala prosazovat tereziánské reformy a svým způsobem „zradila“ vlastní stav. Skutečně bývají právě Chotkové a Václav Antonín Kaunitz uváděni jako typické příklady těchto reformně orientovaných šlechticů. Chotkové však patřili přeci jenom k jinému sociálnímu segmentu než státní kancléř. Zatímco Kaunitz pocházel z bohaté a starobylé rodiny, Chotkové se řadili ke starobylým, avšak chudým rodům nižší šlechty. Právě z této sociální vrstvy se rekrutovala řada šlechtických byrokratů 18. století. Příběh Chotků tedy může být zobecněn nanejvýše v rámci tohoto sociálního segmentu a nikoli v rámci celé sociální formace „šlechta“. Vytkli jsme si za cíl, sledovat proměny ve venkovském hospodaření, v životním stylu, v rodinném životě a v profesním působení. Smyslem tohoto výzkumu bylo pozorovat posuny v hranici mezi veřejným a soukromým, mezi identitou šlechty a identitou státního služebníka.

Na počátku 18. století se naše šlechtická rodina pokusila získat přiměřené zaopatření a zachovat přitom svou šlechtickou identitu. Sociální vzestup rodu Chotků započal díky vynikajícímu vzdělání, kterým si vpředvečer tereziánských reforem vytvořili předpoklady pro úspěšnou kariéru ve státní správě. Nicméně tuto potenciální výhodu mohli využít až teprve poté, co získali díky sňatkové politice výhodné sociální kontakty s rodinami, které v centrální správě zakotvily již dříve. V prostředí vídeňské dvorské šlechty se Chotkové spíše přizpůsobovali. Ani nároky reformního státu vůči šlechtickým úředníkům nebyly tak nové a tak vysoké, jak někdy tvrdí literatura o dějinách správy. Lze říci, že tereziánská monarchie vyšla vstříc životnímu stylu vysoké šlechty. Stát přizpůsoboval podobu úřadů jim a kombinace byrokratické kariéry se šlechtickou identitou pak nepředstavovala příliš velký problém. Tereziánský úřad ve špičkách státní správy se podobal spíše aristokratické rezidenci, než byrokratické instituci. Oddělení času práce a volna nebylo ani tehdy zcela dokonáno, místo práce a místo soukromého života splyvalo. Rovněž hospodářské zázemí této „úřednické šlechty“ vykazuje „feudální“ i „byrokratické“ rysy. Chotkové se od svého zakotvení v centrální správě soustředili na příjmy z úřadu, avšak zároveň cíleně pracovali na

vybudování rozsáhlého pozemkového majetku. Tato hospodářská dvojkolejnost byla pro vysokou byrokracii 18. století typická. Buď se jednalo o bohaté šlechtice, kteří pozemkový majetek zdědili, nebo o arivisty, kteří jej rozmnožili během státní služby. Politická nejistota totiž snižovala pravděpodobnost dlouhodobého působení ve státním aparátu. Chotkové vytvořili kolem roku 1770 natolik rozsáhlou pozemkovou základnu, že z ní mohli žít i bez příjmů ze státní služby. Vojenská konjunktura napoleonských válek a náhlé rozvětvení rodiny na konci století sice přivedly mnoho mužů z tohoto rodu do armády, ale v 19. století se Chotkové změnil v pozemkovou šlechtu. Řada politických neúspěchů let 1790-1843 nakonec vedla k tomu, že tento bytostně úřednický rod nakonec ze státní služby odešel a soustředil se na správu velkostatku. Předpoklady tohoto vývoje však vznikly již v poslední třetině 18. století.

Případ Chotků ukazuje, jak se arivisté z nižších poměrů integrovali do aristokratických kruhů do té míry, že ve druhé generaci zcela převzali model izolované socializace uplatňovaný v kruzích vysoké šlechty a v panovnické rodině. „Úřednická šlechta“ v habsburské monarchii se tak vyznačovala velmi specifickým habitem, který kombinoval prvky šlechtické identity s požadavky modernizovaného státu. První generace Chotků na počátku 18. století poznala aristokratický styl výchovy jako něco nového. Jejich rodiče žili ještě v nuzných poměrech na statku v severních Čechách. Vzdělání vnímali zcela pragmaticky jako předpoklad pro získání místa ve státní správě či u soudu. Pro kariéru v armádě formální vzdělání nebylo nutné. Současně se znalostmi z nových právních oborů (*jus publicum*, *jus naturae*) si však osvojili také aristokratické způsoby chování, kvůli kterým strávili dlouhou dobu ve Francii. V prostředí vídeňské aristokracie se přizpůsobili jejímu životnímu stylu a vychovali druhou generaci v izolaci od plebejského prostředí moderních univerzit. Ačkoli stále ještě existovala jistá propast mezi nimi a bohatými knížecími rody, Chotkové je svým stylem života věrně napodobili.

Nicméně ve druhé polovině 18. století se mění styl života i v nejvyšších patrech aristokratické společnosti a začíná jakási „hra na osvícenství“. Jevištěm této hry se stávají městské salony či intimní společnosti rodinných přátel, kteří se pravidelně scházeli kvůli společné četbě nebo hudební produkci. Také Chotkové si budují takovou společnost. Jediný dědic rodového majetku, hrabě Jan Rudolf a jeho choť Marie Sidonie, se však odvracejí od povrchního prostředí vysoké šlechty. Příčinou tohoto prohlubujícího se odcizení byly do určité míry sentimentální ideály samoty, upřímnosti a odstupu od společnosti. I tento postoj lze v poslední třetině 18. století sledovat u více šlechticů. Po roce 1770 se šlechtická kultura zásadně mění. Lze říci, že do té doby spočíval šlechtický habitus v ostentativní

sebe prezentaci, od onoho okamžiku se šlechtici obracejí „dovnitř“. Třetí generace Chotků je vychována opět v domácím prostředí, avšak tentokrát jsou důvodem ideály reformní pedagogiky a nedůvěra ve školy všeho druhu.

Nejnápadnější změny lze tedy pozorovat v rodinném životě. Šlechtická manželství se přiklonila k ideálu sentimentální pospolitosti. Upevňují se citové vazby mezi manželi, jež se přímo okázale vyjadřují v rodinné korespondenci a v denících. Konec 18. století je dobou ostentativního soukromí. Šíří se móda intimních deníků, do nichž si každý zapisuje své nejnaternější zážitky. Soukromá korespondence slouží k uměleckému vyjádření a stává se literárním žánrem *sui generis*. V rodině Chotků pěstovala tyto žánry především Marie Sidonie Chotková, avšak v generaci jejích dětí si deníky a intimní korespondenci vedli i chlapi. Přesto byla tato móda velkou šancí především pro šlechtické ženy, které tu získaly prostor pro omezenou emancipaci. Ženy plnily úlohu neformálních sekretárek čtenářských společností, získaly přístup do salonních čtenářských kroužků, avšak stále zde byla patrná jistá segregace obou pohlaví.

Naproti tomu lze pozorovat určitou krizi konceptů mužnosti. Jan Rudolf Chotek se obrací zpět ke středověkému rytířství, v němž on i jeho současníci hledali model pravého šlechtictví. Jistou paralelu k tomuto procesu představovala militarizace nastupující generace, kterou podporovala řada faktorů. Především to byla cílená politika státu, který se snažil vnutit šlechtě roli „válečnického stavu“ a připravoval ji pro důstojnické posty v armádě. Ještě více však tento proces urychlily napoleonské války, které vytvořily poptávku po vojácích a důstojnících. Právě v habsburské monarchii a v Prusku vznikají koncepty šlechtictví, které znovu chápou šlechtu jako vojenský stav (H. Breymann, F. J. Kinský).

V neposlední řadě dochází ke změnám ve vztahu rodičů a dětí. Nejsou však tak dramatické, jak by se dalo předpokládat. Vysoká mobilita šlechtických rodin od sebe často odtrhovala jednotlivé členy rodiny a bránila otcům i matkám, aby osvícenský model péče o děti beze zbytku realizovali. Přesto je v rodině Chotků patrná snaha věnovat se výchově dětí osobně a sledovat vývoj soudobé pedagogiky. V jejich rodině trval zvyk, že matka má v rukou jen ranou fázi výchovy a otec řídí vyšší vzdělání. Pro výuku konkrétních předmětů Chotkové najímali domácí učitele. Tyto rysy rodinného života nelze považovat za „poměš'anštění“. Jednalo se o logickou fázi vývoje šlechtické kultury. Nicméně napoleonské války a politicko-hospodářský vývoj doby předbřeznové nepřály svobodnému rozvoji těchto trendů. Reakční postoj státu nelibě nesli i mnozí šlechtici a zaujali vůči němu opoziční postoj. Katastrofální hospodářská politika totiž znamenala pro mnoho rodů hospodářskou pohromu. Také chotkovské velkostatky se po napoleonských válkách ocitly v hluboké finanční krizi.

Tím se dostáváme k otázce politického myšlení šlechtických úředníků 18. století. V době tereziánské nezbývalo šlechtickým úředníkům mnoho prostoru pro samostatnou politickou aktivitu. I jako poslušní úředníci však měli určitý názor na věci veřejné a vyjadřovali jej ve svých pamětních spisech k aktuálním politickým otázkám. Krom toho, že tyto prameny poskytují informace o státní politice, umožňují také vhled do myšlení úředníků samotných. U Chotků předpokládala starší literatura jakousi politickou schizofrenii. Rudolf Chotek se měl z poslušného ministra změnit v obhájce stavovského partikularismu, jeho synovec Jan Rudolf měl zcela přejít do stavovského tábora. Ve skutečnosti lze u dynastie Chotků sledovat překvapivou stabilitu merkantilisticko-centralistického způsobu uvažování. Chotkové vždy obhajovali existenci silného ústředního úřadu, jenž by spojoval vedení civilní správy a berní politiky. Rudolf Chotek nebyl ani v 60. letech 18. století otevřeným opozičníkem a není to doloženo žádnými prameny. Jeho synovec sice oponoval josefínské berní reformě, avšak i on překvapivě obhajoval principy silné ústřední správy převzaté od Haugwitze. Jako odchovanec liberálního myšlení druhé poloviny 18. století však odmítal despotismus. Požadoval proto záruky v podobě „základních zákonů“ a protiváhu panovnické moci v podobě stavovských shromáždění se silnějšími pravomocemi. Konservatismus tedy nepředstavoval jediný model šlechtického uvažování a tento pojem se pro 18. století nehodí. Samo politické myšlení evropského osvícenství nebylo demokratické, avšak spíše předjímalo liberalistické názory. Tento model protoliberálního myšlení propagoval také Jan Rudolf Chotek na velkých sněmech roku 1790.

Přílohy

PERSONÁL DIREKTORIA A DVORSKÉ KANCELÁŘE

Vedení Direktorია (1749-1761)

Jméno	Funkce	Roky
Friedrich Wilhelm Haugwitz	President/Nejvyšší kancléř	1749-1753/1753-1761
Johann Christoph FHr. v. Bartenstein	Kancléř	1753-1761
Johann Karl Chotek	Vicekancléř	1749-1761

Vedení Česko-rakouské dvorské kanceláře (1761-1782)

Funkce	Jméno	Roky
Nejvyšší kancléř	Rudolf Chotek	1761-1771
	Karl Friedrich hrabě z Hatzfeldu a Gleichenu	1771
	Heinrich Kajetan sv. p. z Blümegenu	1771-1782
	Lepold hrabě Kollowrat- Krakowsky	1782-1783
Kancléř	sv. p. Reischach	1775-1777
	Heinrich hrabě z Ausersperku	1777-1781
Vicekancléř	Johann Christoph sv. p. Bartenstein	1761-1767
	Leopold hrabě Kollowrat- Krakowsky	1767-1770
	Leopold hrabě Clary- Aldringen	1773-1779
	Maria Josef hrabě Auersperg	1779-1782

Dvorní radové a referendáři

Direktorium in publicis et cameralibus (1749-1761)

Funkce (referát)	Stavovská příslušnost	Jméno	Roky
	hraběcí stav	Anton hrabě v Gaisruck	1750-
	hraběcí stav	Joseph Baltasar hrabě von Wilczek	1752-
	hraběcí stav	Niclas hrabě Stella	1752-
	hraběcí stav	Franz hrabě Esterhazy und Galantha	1750-
	hraběcí stav	Franz Ferdinand hrabě Schrattenbach	1750-
	panský stav	Franz sv. p. Buol	1752-
	panský stav	Anton Thaddaus Vogt sv. p. Summerau	1750
	panský stav	Anton sv. p. Pistrich	1752
	panský stav/měšť'an?	Joseph von Dier	1752
	rytířský stav	rytíř Johann Joseph Mannagetta	1750
český referát	rytířský stav	rytíř Hertl Hermann Lorenz von Kannegieser	1750-
moravský referát	rytířský stav	Ritter Karl Maximilian von Kranigstat (Kranichstätten)	1750
slezský a dolnorakouský referát	měšť'an-učenec	Karl Holler von Doblhoff	1750-
hornorakouský referát	rytířský stav	rytíř Carl Cetto Kronstorf	1750-
korutanský referát	měšť'an-učenec	Franz Anton urozený	1750-

		pán Saffran	
štyrský a kraňský referát	měšťan-učenec	Anton Maria Stupan von Ehrenstein (po 1761 státní rada)	1750-
referát pro Tyrolsko a Přední Rakousy	měšťan-učenec	Mathias von Neumayr	1750-
	měšťan-učenec	Johann Ferdinand von der Mark	1750
	měšťan-učenec	Jacob Benedict von Netzer	1752-

Česko-rakouská dvorská kancelář (1761-1782)

Funkce	Stavovská příslušnost	Jméno	působení	před r. 1761?
Dvorní rada	hraběcí stav	Eugenius hrabě Wrba	1763	NE
Dvorní rada	panský stav	Johann sv. p. Mannagetta-Lerchenau	1750	ANO
Dvorní rada	hraběcí stav	Philipp hrabě Sinzensdorf	1767	NE
Dvorní rada	panský stav	Gottfried sv. p. Koch	1763	NE
Dvorní rada	hraběcí stav	Franz Joseph hrabě Wurmbrand	1767	NE
Dvorní rada	měšťan	Hermann Lorenz von Kannegiesser	1750 (+1766)	ANO
Dvorní rada	měšťan	Karl Josef Cetto von Kornsdorf	1750-1763	ANO
Dvorní rada	měšťan (bez nobilitace)	Dionysius Ferdinand Gröller	1763?	NE
Dvorní rada	měšťan (nobilitovaný)	Johann Bernard von Zencker (1720-1785)	1765(-1785)	NE
Dvorní rada	měšťan	Lorenz Joseph v Carqui	1765	NE
Dvorní rada	měšťan (nobilitovaný)	Tobias Philipp sv. p. Gebler (současně státní rada, 1782-86)	1765 (+1786)	NE

		vicekancléř, zemřel 1786)		
Dvorní rada	měšťan (bez nobilitace)	Florian Perdacher	1765	NE
Dvorní rada	měšťan	Paul Joseph von Riegger (1705- 1775)	1765	NE
Dvorní rada	měšťan (nobilovaný)	Anton von Curti	1765	NE

Seznam zkratek

AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého musea
ČDV	Časopis pro dějiny venkova
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
Deník Marie Sidonie	SOA Litoměřice – pob. Děčín, RA Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, deník Marie Sidonie 1782, 1790-1824, sešity 1-12.
K-M	Schlitter, Hanns/Khevenhüller-Metsch, Rudolph (edd.), Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters, Bd. 1-7 (1741-1776), Wien 1917-1925.
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MÖStA	Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs
NA	Národní archiv
ÖZV	Österreichische Zentralverwaltung
PHS	Právněhistorické studie
RACH	Rodinný archiv Chotků
SMM	Sborník Matice moravské
SSH	Středočeský sborník historický
SOA	Státní oblastní archiv
VKČSN	Věstník královské české společnosti nauk – třída filosoficko-historicko-jazykozpytná
s.f.	sine folio
b. d.	bez data
b m.	bez místa

PRAMENY A LITERATURA

Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien

Hofkanzlei

kart. 423, sign. III B 3-5; kart. 291 sign. III A 2

Familienarchiv Harrach

kart. 499

Archiv univerzity Karlovy

M22 1654-1736 „Matricula universitatis Pragensis rectorum decanorum professorum et speciatim in Facultate Philosophica graduatorum ab Anno Unionis MDCLIV“

Matrika 154 (1725-1735), svázané disertace

Matricula renovata continues nomina...ab Anno 1638 usque ad 1762 ...Ao 1823 M 12

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien,

Cämerer Matrikel, Bd. I 1741-1790, Nr. 1374.

Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Děčín

Rodinný archiv Clary-Adringen

inv. č. 253; 261 (deník Marie Sidonie Chotkové)

Státní oblastní archiv Praha

Rodinný archiv Chotků

kart. 6-48, inv. č. 8-680; kart. 89, inv. č. 1274-1277; kart. 100, inv. č. 1438; kart. 101-127, inv. č. 1824-1880; kart. 201, inv. č. 227-229; kart. 228, inv. č. 2383.

Rodinný archiv Valdštejnů

Dokeská manipulace, inv. č. 3494 III 1/4

Ústřední správa chotkovských velkostatků (ÚSchV)

kart. 43.

Velkostatek Nové Dvory

kart. 38, 47, 96.

Velkostatek Veltrusy

kart. 89-105

Státní oblastní archiv Zámrsrk

Rodinný archiv Kinských

kart. 9, inv. č. 114-115 (korespondence Rudolfa Chotka s Leopoldem Kinským)

BIBLIOGRAFIE

Staré tisky

- Brand, Johann Georg: Von den Vorrechten des wahren Adels und dem Einflusse der Wissenschaften auf die Bildung desselben, Wien 1777.
- Faret, Nicolas: L'honnest homme, ou l'art de plaire à la cour, Paris 1658.
- d'Holbach, Paul Thierry baron: Éthocratie ou le gouvernement fondé sur la morale. Amsterdam 1776.
- Pezzl, Johann: Skizze von Wien, Wien und Leipzig 1786.
- Supplementum codicis austriaci, Bd. 5, Wien 1777.
- Weiskern, Friedrich Wilhelm: Beschreibung der k. k. Residenzstadt Wien, Wien 1770.

Edice

- Arneth, Alfred Ritter von: Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia, AÖG 47, 1871, II. Hälfte, s. 269-354.
- Arneth, Alfred (ed.): Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz, Wien 1867, sv. 1-2, Wien 1868.
- Eymer, Wenzel (ed.): Pädagogische Schriften des Grafen Franz Josef Kinsky, Wien 1892.
- Grypa, Dietmar/Schmid, Alois (edd.): Die Berichte der diplomatischen Vertreter des Kaiserhofes aus München an die Staatskanzlei zu Wien während der Regierungszeit des Kurfürsten Max III. Joseph, I-II, 1745-1747, München 2000.
- Hrdlička, Josef (ed.), Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, České Budějovice 2003.
- Pettenegg, Gaston von (ed.): Ludwig und Karl, Grafen und Herren von Zinzendorf, ihre Selbstbiographien, Wien 1879.
- Rieu, W. du (ed.): Album studiosorum Lugduno-Batavae 1575-1875, Den Haag 1875.
- Steinmeyer, Elias (ed.): Die Matrikel der Universität Altdorf, I-II, Würzburg 1912.
- Schlitter, Hanns/Khevenhüller-Metsch, Rudolph (edd.), Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters, sv. 1-7 (1741-1776), Wien 1917-1925.
- Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. 1-13, Praha 1936-1974.
- Walter, Friedrich: Vom Sturz des Direktoriums in publicis et cameralibus (1760/61) bis zum Ausgang der Regierung Maria Theresias. Aktenstücke, Wien 1934 (= Österreichische Zentralverwaltung, II/3).
- Zinzendorf, Karl, Graf von: Aus den Jugentagebüchern 1747, 1752 bis 1763, sv. 1, edd., Maria Breunlich / Marieluise Mader, Wien/Köln/Weimar 1997 (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs; Bd. 84).

Sekundární literatura

- Ariès, Philippe / Chartier, Roger: *Geschichte des privaten Lebens. Von der Renaissance zur Aufklärung*, Augsburg 2000 (1. vyd. Paris 1986).
- Arneth, Alfred: *Geschichte Maria Theresias*, sv. 1-10, Wien 1863-1879.
- Auersperg, Josef: *Geschichte des königlichen Appellationsgerichtes*, sv. I-II, Praha 1805.
- Baletka, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Čech až na konec světa*, Praha 2004
- Ballázs, Eva H.: *Hungary and the Habsburg 1765-1800.: an experiment in enlightened absolutism*, Budapest 1997.
- Bandrés Rey, Luis María (red.): *Diccionario enciclopédico escolapio*, vol. I. (red.), Madrid 1990.
- Beales, Derek: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741-1780*, Cambridge 1987.
- Beales, Derek: *Joseph II's „Rêveries“*, MÖStA 33 (1980), s. 142-160.
- Bély, Lucien (ed.): *Dictionnaire de l'ancien régime. Royaume de France XVIIe – XVIIIe siècle*, Paris 2003.
- Benedikt, Heinrich: *Als Belgien österreichisch war*, Wien 1965.
- Bérenger, Jean: *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1975.
- Bezecný, Zdeněk/Lenderová, Milena (red.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003.
- Bezecný, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 11. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.
- Bibl, Victor: *Die Restauration der Niederösterreichischen Landesverfassung unter Kaiser Leopold II.*, Innsbruck 1902.
- Boček, Antonín: *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském*, Brno: 1850.
- Bodi, Leslie: *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung*, Wien/Köln 1995 (2. vyd.).
- Braubach, Max: *Johann Christoph Freiherr von Bartenstein Herkunft und Anfänge*, MIÖG, 61, 1953, s. 99-149.
- Braubach, Max: *Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert*, Bonn 1952.
- Brožovský, Miroslav: *Veltrusy*, Praha 1998.

- Bůžek, Václav/Hrdlička, Josef/Král, Pavel/Vybíral, Zdeněk: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha 2002.
- Bůžek, Václav: „A tak jsem tam dlouho zdržován byl...“ Čas v životě předbělohorských rytířů. Dějiny a současnost 15, 1993, č. 3, s. 42-64.
- Bůžek, Václav: „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229-264.
- Bůžek, Václav: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica, 2000, s. 155-176.
- Bůžek, Václav: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996.
- Čechura, Jaroslav: Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v Čechách a jejich každodenní souvislosti, Praha 2001.
- Čelakovský, Jaromír: Návrat emigrace české r. 1631, Osvěta, 1872, 1873.
- Čelakovský, Jaromír: O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kancelářích, Praha 1890.
- Čelakovský, Jaromír: O účasti právníkův a stavů ze zemí českých na kodifikaci občanského práva rakouského, Praha 1912.
- Cerman, Ivo : Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka, Český časopis historický 101, 2003, č. 4, s. 818-853.
- Cerman, Ivo: Aufgeklärtes Ständetum? Die Verfassungsdiskussion in Böhmen 1790-1791, in: Joachim Bahlcke/Roland Gehrke (red.), Aufbrüche in die Moderne. Frühparlamentarismus in Mitteleuropa, Stuttgart 2005 (v tisku).
- Cerman, Ivo: Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert, in: Dana Stefanova/Martin Scheutz (red.), Orte des Wissens, Bochum 2004 (= Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, Bd. 18/19), s. 49-78.
- Cerman, Ivo: Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts, in: Opera historica XI (2005) (v tisku).
- Cerman, Ivo: Maria Theresia in the Mirror of Contemporary Mock Jewish Chronicles, Judaica Bohemiae 38, 2002 [vyd. 2003], s. 5-47.
- Cerman, Ivo: Pojmy „strana“, „frakce“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I., ČČH 100, 2001, s. 33-54.
- Cerman, Ivo: Stavovský turnaj v Praze roku 1791. Epilog k nenapsaným dějinám, Kuděj 2003, č. 1, s. 25-32.

- Cerman, Ivo: Systém stran na dvoře Leopolda I. (Politická organizace habsburských dvorů ve Vídni a v Madridu ve světle osobní korespondence císařského vyslanec Franze Eusebia z Pöttingu), Dipl. práce FFUK 2000.
- Ciafardone, Raffaele: Die Philosophie der deutschen Aufklärung. Texte und Darstellung, Stuttgart 1990 (1. vyd. 1983).
- Conrads, Norbert: Die Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert, Göttingen 1982.
- Conrads, Norbert: Schlesien, Berlin 1994 (= Deutsche Geschichte im Osten Europas).
- Conze, Eckart: Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im 20. Jahrhundert, Stuttgart/München 2000.
- Crocker, Lester: Nature and Culture, Ethical Thought in the French Enlightenment, Baltimore 1963.
- Csendes, Peter/Opll, Ferdinand: Wien: Geschichte einer Stadt, sv. 2, Wien/Köln/Weimar 2003.
- d'Elvert, Christian: Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz, Schriften der historischen Section der k. k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, sv. 29, Brno 1895.
- Daniel, Ute: Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter, Frankfurt am Main 2004.
- Denis. Arnošt: Čechy po bílé hoře, Praha 1921.
- Dickson, Peter George Muir: Baron Bartenstein on Count Haugwitz's „New System“ of Government, in: T. C. W. Blanning/David Cannadine, edd., History and Biography. Essays in Honour of Derek Beales, Cambridge 1996, s. 5-18.
- Dickson, Peter George Muir: Finance and Government under Maria Theresia, 1740-1780, sv. I-II, Oxford 1987.
- Dickson, Peter George Muir: Monarchy and Bureaucracy in Late Eighteenth Century Austria, English Historical Review 120, 1995, s. 323-367.
- Dittrich, Erhard: Die deutschen und österreichischen Kameralisten, Darmstadt 1974.
- Dlabacz, Johann Gottfried: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien, Bd. 1, Prag 1815.
- Dohnalová, Renata: Deputace ve věcech vojenských, kontribučních a komorních na Moravě 1748-1749, dipl. práce – historie, FFMU Brno 1993.
- Domenech, Jacques : L'Éthique des lumières. Les fondements de la morale dans la philosophie française du XVIIIe siècle, Paris 1989.

- Duffy, Christopher: Feldmarschall Browne. Irischer Emigrant kaiserlicher Heerführer Gegenspieler Friedrichs II. von Preußen, Wien/München 1966.
- Dvorský, J.: První pražská průmyslová výstava, Pražský sborník vlastivědný 1963, s. 26-29.
- Eichwalder, Reinhard: Georg Adam Fürst Starhemberg (1724-1807). Diplomat, Staatsmann und Grundherr, Diss. Wien 1969.
- Elias, Norbert: Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen, sv. I-II, Frankfurt am Main 1997.
- Elisabeth Badinter, *Amour en plus. Histoire de l'amour maternelle (XVIIe-XXe siècle)*, Paris 1981.
- Ersch, J. S./ Gruber, J. G.: Allgemeine Enzyklopedie der Wissenschaften und Künste, sv. 8, Leipzig 1818 (Neudruck Graz 1970, Bd. 11).
- Fallenbüchel, Zoltán: Magyarország föméltóságai 1526-1848 [Držitelé nejvyšších úradů Uherska], Budapest 1988.
- Fellner, Thomas: Österreichische Zentralverwaltung I/1, Wien 1907.
- Fester, Richard (ed.): Johann Daniel Schöpflins brieflicher Verkehr mit Gönnern, Freunden und Schülern, Tübingen 1906.
- Gatz, Erwin (ed.): Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon, Berlin 1990.
- Gömmel, Rainer: Die Entwicklung der Wirtschaft im Zeitalter des Merkantilismus 1620-1800, München 1998.
- Grečenková, Martina: Vzdělání správního úřednictva v Čechách ve druhé polovině 18. století, dipl. práce FFUK Praha 1990.
- Grimschitz, Bruno: Wiener Barockpaläste, Wien 1944.
- Groß, Lothar: Der Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung um die Führung der auswärtigen Geschäfte, *Historische Vierteljahrschrift* 22 (1924), s. 279-312.
- Groß, Lothar: Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806, Wien 1933.
- Groß, Lothar: Die ständische Kreditdeputation, Diss. Wien 1935.
- Gschließer, Oswald von: Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung. Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Wien 1942.
- Guglia, Eugen: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Regierung, sv. I, Wien 1917.
- Hackl, Bernhard: Die Theresianische Dominikal- und Rustikalfassion in Niederösterreich 1748-1756, Frankfurt am Main 1997.

- Hálek, Jan: Cesta Jindřicha Chotka po Sicílii v roce 1830, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pradubice 4.-5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 175-192.
- Hammerstein, Notker: Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, München 2003.
- Hantsch, Hugo: Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674-1746). Einige Kapitel zur politischen Tätigkeit Kaiser Josephs I. und Karls VI., Augsburg 1929.
- Hanuš, Josef: Autobiografie Gelasia Dobnera, ČČH 23, 1917, s. 129-138.
- Hanuš, Josef: Národní muzeum a naše obrození I, Praha 1921.
- Hanuš, Josef: Počátky kritického dějepytu v Čechách. Několik kapitol z dějin českého obrození, ČČH 1909, s. 277-302, 425-463.
- Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha 1986.
- Haubelt, Josef: Dějepisectví Gelasia Dobnera, AUC - phil. et hist. monographia LXXX, 1979.
- Hausmann, Friedrich (red.), Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder, sv. II (1716-1763), Zürich 1950.
- Hebeis, Michael: Karl Anton Martini (1726-1800): Leben und Werk. Frankfurt/M. 1996.
- Heier, Edmund: Ludwig Heinrich von Nicolay (1737-1820) as an Exponent of Neo-Classicism, Bonn 1981.
- Heindl, Waltraud: Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich (1740-1848), Wien 1991.
- Hengerer, Mark: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts: eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne, Konstanz 2004.
- Herrmann, Ulrich: Das Konzept der ‚Generation‘, in: Neue Sammlung, 27 (1987), s. 364-377.
- Hervé, Hasquin/ Mortier, Roland (edd.), Unité et diversité de l'empire des Habsbourgs, Brusel 1988.
- Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Österreich, Bd. II, Leipzig 1848.
- Hochedlinger, Michael: Die Krise und Wiederherstellung. Österreichische Großmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und der „zweiten diplomatischen Revolution“, Berlin 2000.
- Hock, Carl von/Bidermann, Hermann Ignaz: Der österreichische Staatsrath. Eine geschichtliche Studie, Wien 1879.
- Höffer, Anette: Petits-maitres, Muscadins, Incroyables, Merveilleuses, in: Rolf Reichardt/Hans-Jürgen Lüsebrink (red.), Handbuch politisch-sozialer Begriffe in Frankreich 1680-1820, Hft 16-18, München 1996, s. 207-233.

- Hoke, Rudolf: Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte I, Wien 1992.
- Holý, Martin: Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století, *Folia historica bohemia* 21, 2005, s. 111-210.
- Holzer (roz. Tuma), Irene: Franz Christoph von Scheyb (1704-1777). Leben und Werk. Ein Beitrag zur süddeutsch-österreichischen Aufklärung. Phil. Diss., Wien 1975.
- Horyna, Miroslav /Lacinger, L.: Veltrusy, státní zámek. Stavebně historický průzkum, Rukopis SÚRPMO Praha 1979.
- Hrabětová, Irena: Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohov, Brno 2000.
- Hroch, Miroslav/Kubišová, Vlasta: Velká francouzská revoluce a Evropa, Praha 1990.
- Hroch, Miroslav: Buržoazní revoluce v Evropě, Praha 1981.
- Hunkár, Dénes a kol. (edd.): Das ungarische Palais in Wien, Győr 1994.
- Irmisch, Eduard: Beiträge zur Baugeschichte des Palais des k. k. Ministeriums des Innern (Ehemals Palais der böhmischen Hofkanzlei), *Allgemeine Bauzeitung* 68, Wien 1903, s. 1-8.
- Janáček, Josef: Valdštejn a jeho doba, Praha 1978.
- Jelínek, Tomáš: Správa pražských měst v dobách vojenského ohrožení a za okupace cizími vojsky v letech 1741-1742, *Documenta Pragensia* XVI, 1998, č. 1, s. 241-244.
- Julia, Dominique/Revel, Jacques: Les pérégrination académiques, in: Tíž (edd.), *Histoire sociale des populations etudiantes*, 2, Paris 1989, s. 56-61.
- Kallbrunner, Josef: Das Wiener Hofquartierwesen und die Massnahmen gegen die Quartiersnot im 17. und 18. Jahrhundert, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 5, 1925, s. 21-26.
- Kalousek, Josef: České státní právo, Praha 1892.
- Kalousek, Josef: Děje královské české společnosti nauk, Praha 1885.
- Kerner, Robert J.: Bohemia in the 18th Century. A Study in Political, Economic and social history with special reference to Leopold II 1790-1792, New York 1932 [21969].
- Klabouch, Jiří: Osvícenské právní nauky v Českých zemích, Praha 1958.
- Klíma, Arnošt: Čechy v období temna, Praha 1961.
- Klíma, Arnošt: Manufakturní období v Čechách, Praha 1955.
- Klingenstein, Grete: Der Aufstieg des Hauses Kaunitz: Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton, Göttingen 1975.
- Klingenstein, Grete: Johann Daniel Schöpflin und Wien, in: Bernard Vogler/Jürgen Voss, edd., *Strasbourg, Schoepflin et l'Europe au XVIIIe siècle*, Bonn 1996, s. 128-162.

- Klingenstein, Grete: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert*, München 1970.
- Knoz, Tomáš: *Středověký původ moravské šlechty v Zrcadle Bartoloměje Paprockého*, in: Tomáš Borovský/Libor Jan/Martin Wihoda, edd., *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k 75. narozeninám*, Matice moravská Brno 2003, s. 149-166.
- Kočka, Václav: *Dějiny Rakovnícka*, Rakovník 1936.
- Kohler, Alfred: *Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den Habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620)*, in: Grete Klingenstein a kol., (ed.), *Bildung, Politik und Gesellschaft*, München 1978, 64-123.
- Koldinská, Marie: *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála na popraviště*, Praha 2004.
- Kopper, Joachim: *Ethik der Aufklärung*. Darmstadt 1983.
- Kořán, Ivo: *Santini ve východních Čechách*, *Umění XXII*, 1974, s. 217-218.
- Kors, Alan Charles: *D'Holbach's Coterie. An Enlightenment in Paris*, Princeton 1976.
- Kossmann, Ernst H.: *Political Thought in the Dutch Republic. Three Studies*, Amsterdam 2000.
- Krofta, Kamil: *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526-1848*, Praha 1917.
- Kroupa, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská feudální společnost 1770-1810*, Kroměříž 1987.
- Kroupa, Jiří: *Krise korunního vědomí na Moravě*, *ČMM* 1990, s. 339-341.
- Kroupa, Jiří: *Studie o feudálním pozemkovém vlastnictví v době krize nevolnického systému. (Moravští Dietrichsteinové a jejich panství v tereziánské době)*, Dis. Brno 1976.
- Kroupa, Jiří: *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Ritberg: From „curiosité“ to criticism of art*, in: *Opuscula artium, Studia minora facultatis Philosophicae universitatis Brunensis F 40*, 1996, s. 7-58.
- Kudělka, Milan: *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964.
- Lampe, Joachim: *Aristokratie, Hofadel und Staatspatriziat in Kurhannover 1714-1760*, 2. Bd., Göttingen 1963
- Lebeau, Christine: *Aristocrates et grand scommis à la cour de Vienne (1748-1791). Le modèle français*, Paris 1996.
- Lebeau, Christine: *Verwandtschaft, Patronage und Freundschaft. Die Rolle des Buches im Kreis um Kaunitz*, in: Grete Klingenstein/Franz Anton J. Szabó (edd.), *Staatskanzler*

- Wenzel Anton Kaunitz-Ritberg 1711-1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung, Graz/Esztergom/Paris/New York 1996, s. 291-304.
- Ledr. Josef: Děje panství a města Nových Dvůrů, Kutná Hora 1884.
- Ledr. Josef: Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnína. Studie rodopisná, Kutná Hora 1886.
- Lefevre, Jacques: De Zuidelijke Nederlanden 1700-1748, 1954.
- Lenderová, Milena: Lidé v salonech osmnáctého století. Salon pražský a salon pařížský – příspěvek k dějinám mentalit, in: Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and humanities 3, 1997, s. 151-169.
- Lenderová, Milena: Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu, Praha/Litomyšl 2005.
- Letošníková, L./ Ondřej, J.: Veltrusy, Praha 1963
- Lettner, Gerda: Das Rückzugsgefecht der Aufklärung in Wien 1790-1792, Frankfurt am Main 1988.
- Lichtenberg, Elisabeth: Die Wiener Altstadt. Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City, Wien 1977.
- Liebel-Weckowicz, Helen P.: Count Karl v. Zinzendorf and the liberal Revolt against Joseph's II. Economic Reforms 1783-1790, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), Sozialgeschichte heute. FS Hans Rosenberg zum 70. Geburtstag, Göttingen 1974, s. 69-85.
- Lisholm, Birgitta: Martin van Meytens d. y. Hans liv och hans verk, Malmö 1974.
- Lišková, Marie: Válečné výdaje a škody v pražských městech v letech 1741-1744, Documenta Pragensia VI, 1986, č. 1, s. 249-273.
- Lišková, Marie: Vláda Karla Albrechta Bavorského v Čechách 1741-1742, Dis. FFUK Praha za války o země koruny české (1741-1742), Pražský sb. historický 1967/1968, s. 58-81
- Lorenz, Helmuth: Das „Lustgartengebäude“ Fischers von Erlach – Variationen eines architektonischen Themas, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXXII, 1979, s. 59-76.
- Lukášová, Eva: Historické interiéry a historický textil chotkovského zámku ve Veltrusích, Zprávy památkové péče 65, 2005, s. 126-137.
- Lukášová, Eva: Proměny interiérů zámku Kačina, Zprávy památkové péče 59, 1999, č. 6, s. 194-198.
- Macek, Josef: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526), sv. 1-4, Praha 1992-1999.
- Macková, Libuše: Zámek Kačina, Praha 1956.
- Madl, Claire: Knihovna jako životní prostředí a řád vědění. Sbírká hraběte Hartiga (1758-1797), in: Opera romanica 4, 2003, s. 309-321.

- Mährle, Wolfgang: *Academia norica. Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schule in Altdorf (1572-1623)*, Stuttgart 2000.
- Marczali, Henryk: *Gróf Pálffy Miklós főrkancellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról [Memoranda dvorského kancléře hraběte Miklóse Pálffyho o vládě v Uhersku]*, MTA *Értekezések a történeti tudományok köréből* 11/9 (Budapest 1884), 19.
- Markus, Anton: *Josef kníže ze Schwarzenbergu*, Tradice č. 1, leden 1934.
- Mascher, Hubert: *Tirol während des österreichischen Erbfolgekrieges in den Jahren 1740-1748*, Univ. Innsbruck/Tirol 1956.
- Mařa, Petr: *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004.
- Mauerer, Esteban: *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg*. Göttingen 2001.
- Maur, Eduard: *12. 5. 1743 Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*, Praha 2003.
- Maur, Eduard: *Der böhmische und mährische Adel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Helmut Feigl/Willibald Rosner (edd.), *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde (Horn, 2.-5. Juli 1990)*, *Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde* 15, Wien 1991, s. 17-37.
- Meder, Stephan: *Rechtsgeschichte: eine Einführung*, Köln/Wien/Weimar 2002.
- Mezník, Jaroslav: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990.
- Mikoletzky, Hanns Leo: *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I.* Stephan, *MIÖG* 14, 1961, s. 190-212.
- Mittenzwei, Ingrid: *Zwischen Gestern und Morgen: Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, Wien/Köln/Weimar 1998.
- Mühlberger, Georg: *Geschichte des Landes Tirol, Bd. 2 (Absolutismus und Freiheitskämpfe, 1665-1814)*, Bozen-Wien 1986, s. 369-381.
- Müller, Klaus: *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westphälischen Frieden (1648-1740)*, Bonn 1976.
- Neumann, Jaromír: *Český barok*, Praha 1974.
- Notker Hammerstein, *Zur Geschichte der Kreis-Assoziationen und der Assoziationsversuche zwischen 1714 und 1746*, in: Karl Otmar von Aretin (ed.), *Der Kurfürst von Mainz und die Kreisassoziationen 1648-1746: Zur verfassungsgeschichtlicher Stellung der Reichskreise nach dem westfälischen Frieden*, Wiesbaden 1975, s. 79-120.

- Obersteiner, Georg Peter: Theresianische Verwaltungsreform im Herzogtum Steiermark. Die Repräsentation und Kammer (1749-1763) als neue Landbehörde des aufgeklärten Absolutismus Graz 1993.
- Olechowski, Thomas: Der österreichische Verwaltungsgerichtshof. Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich - das Palais der ehemaligen Böhmischosterreichischen Hofkanzlei, Wien 2001.
- Otruba, Gustav: Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias, Wien 1963.
- Palacký, František: Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků, in: Jaroslav Charvát (ed.), Dílo Františka Palackého I, Praha 1941, s. 321-417.
- Palladio, Andrea: Čtyři knihy o architektuře, Praha 1958.
- Pánek, Jaroslav: Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance, Praha 1989.
- Pánek, Jaroslav: Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době, in: Lenka Bobková (ed.) Život na šlechtickém sídle v 16. a 17. století, Ústí nad Labem 1992, s. 9-27.
- Papajík, David: Páni ze Sovince, Praha 2005.
- Pečar, Andreas: Die Ökonomie der Ehre: der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740), Darmstadt 2003.
- Pekař, Josef: České katastry 1654-1789, se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním, Praha 1932².
- Petráň, Josef/Kavka, František (edd.), Dějiny university Karlovy 1348-1990, II (1622-1802), Praha 1996.
- Petráň, Josef: Kalendář, Praha 1988.
- Picha, Margarethe: Der Aufstieg des Grafen Karl Friedrich Hatzfeld zu Gleichen bis zu seinem missglücklichen Versuch ein Prämier-ministerium in internis zu gründen, Phil. Diss. Wien 1940.
- Pichler, Karoline: Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Mit einer Einleitung und zahlreichen Anmerkungen, vydal Emil Karl Blümml, 2 Bde, München 1914.
- Pircher, Wolfgang: Verwüstung und Verschwendung: adeliges Bauen nach der zweiten Türkenbelagerung, Wien 1984.
- Pokorný, Ota: Kartografická prolegomena k chotkovským rukopisným itinerářům z konce 18. a počátku 19. století, ZDGaK 10, 2000, s. 10-29.
- Polasky, Janet: Revolution in Brussels, 1787-1793, Brusel 1985 [správně 1987].
- Polišenský, Josef (ed.): Zrcadlo Čech a Moravy, výbor ze Zrcadla moravského a z Diadochu, Praha 1941.
- Polišenský, Josef: Napoleon a srdce Evropy, Praha 1971.

- Polišenský, Josef: Rakouská „diplomatická revoluce“ 18. století a moravské prameny, *Jižní Morava* 32, 1987, s. 51-61.
- Preiss, Pavel/Poche, Emanuel: *Pražské paláce*, Praha 1977.
- Preiss, Pavel: Malířství pozdního baroka a rokoka v Čechách, in: *Dějiny českého výtvarného umění II*, Praha 1989.
- Prichegger, Hans: *Geschichte der Steiermark*, Graz 1949.
- Procházka, Roman: Die böhmischen Genealogen und ihre Erbe. Eine Literaturgeschichte der böhmischen Adelsgenealogie und Heraldik, *Bohemia* 18, 1977, s. 90-120.
- Prokeš, Jaroslav: Boj o Haugwitzovo „Direktorium in publicis et cameralibus“ r. 1761. Příspěvek ke vzniku České a rakouské dvorské kanceláře, *VKČSN* 1926, rozprava č. 4.
- Prokeš, Jaroslav: Instrukce vydaná r. 1762 pro Českou a rakouskou dvorskou kancelář. Příspěvek k dějinám tereziánské správy a centralismu, *VKČSN* 1926, rozprava č. 5.
- Prokeš, Jaroslav: Marie Terezie a přípravy k české korunovaci roku 1742 (Několik poznámek), in: *Sborník prací věnovaných Dru Gustavu Fridrichovi k šedesátým narozeninám, 1871-1931*, Praha 1931, s. 331-350.
- Prokeš, Jaroslav: *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, Praha 1938.
- Purš, Jaroslav/Kropilák, Miroslav (red.): *Přehled dějin Československa I/2 (1526-1848)*, Praha 1982.
- Quarthal, Franz/Wieland, Georg, *Die Behördenorganisation Vorderösterreichs von 1753 bis 1805*, Bühl/Baden 1977.
- Racek, Jan: Veltruský zámecký areál, místo kratochvíle a zábavy, *Vlastivědný sborník Kralupska* 1, 1994, č. 1, s. 34-45.
- Racek, Jan: Veltruský zámecký areál, místo kratochvíle a zábavy, *Vlastivědný sborník Kralupska* 1, 1994, č. 1, s. 34-45.
- Regele, Oswald: *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Wien 1949.
- Reif, Heinz: Der Adel in der modernen Sozialgeschichte, in: Wolfgang Schieder/Volker Sellin, edd., *Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang*, sv. 4, *Soziale Gruppen in der Geschichte*, Göttingen 1987, s. 34-59.
- Reif, Heinz: *Westfälischer Adel 1770-1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*, Göttingen 1979.
- Reinalter, Helmut: *Am Hofe Josephs II.*, Leipzig 1991.
- Reinalter, Helmut: *Aufklärung, Absolutismus, Reaktion. Die Geschichte Tirols in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Wien 1974.

- Rezek, Antonín: Dějiny vpádu saského do Čech, Praha 1888.
- Rieger, Bohuslav: Drobné spisy, sv. I, Praha 1917.
- Rieger, Bohuslav: Zřízení krajské v Čechách, sv. 1, Praha 1889.
- Roubík, František: K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790, SAP 19, 1969, s. 41-188.
- Roubík, František: Místodržitelství v Čechách 1577-1749, SAP 12, 1967, s. 539-603.
- Ruzicka, Dagmar: Friedrich Wilhelm Graf von Haugwitz (1702-1765). Weg, Leistung und Umfeld eines schlesisch-österreichischen Staatsmannes, Frankfurt am Main 2002.
- Samek, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska, sv. 2, Praha 1999.
- Sauder, Gerhard: Empfindsamkeit, sv. 1: Voraussetzungen und Elemente, Stuttgart 1974.
- Sauder, Gerhard: Empfindsamkeit, sv. 3: Dokumente, Stuttgart 1980.
- Schindler, Norbert: Die Hütter der Unordnung. Rituale der Jugendkultur in der frühen Neuzeit, in: Giovanni Levi/Jean-Claude Schmidt (ed.), Geschichte der Jugend I. Von der Antike bis zum Absolutismus, Frankfurt/M 1996, s. 319-382.
- Schindling, Anton: Bildung und Wissenschaft in der frühen Neuzeit 1650-1800, München 1999.
- Schlechta-Wssehrd, A. P.: Die Stellung des niederen Adels in Böhmen gegenüber dem Bürgerstande während des 14., 15. und 16. Jahrhunderts, Jahrbuch Adler N. F., 5./6., Wien 1895, s. 146-161.
- Schmid, Alois: Max III. Joseph und die europäischen Mächte. Die Außenpolitik des Kurfürstentum Bayern von 1745-1765, München 1987.
- Schmid, Alois: Rudolph Graf von Chotek. Ein böhmischer Adeliger als Diplomat Maria Theresias an den süddeutschen Höfen, in: Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben, Bd. 94, 2001, s. 117-132.
- Schmitschek, Bruno: Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition, München 1984.
- Schneiders, Werner: Das Zeitalter der Aufklärung, München 1997.
- Schneppen, Heinz: Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben. Von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jh., Münster 1960.
- Schraut, Sylvia: Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640-1840. Paderborn/Wien/Zürich 2005.
- Schulz, Andreas/ Grebner, Gundula (edd.): Generationswechsel und historischer Wandel, München 2003.
- Schulz, Václav: Povinnosti manů k Hradu Křivoklátu, ČČM 80, 1906, s. 463-467.
- Sedláček, August: Hrady, zámky a tvrze Království českého, sv. VIII, Praha 1996.

- Sedlmayr, Hans: Johann Bernard Fischer von Erlach, Wien 1998.
- Seifert, Eckart: Paul Joseph Riegger (1705-1775). Ein Beitrag zur theoretischen Grundlegung des josephinischen Staatskirchenrechts, Berlin 1973 (=Schriften zur Rechtsgeschichte Heft 5).
- Šmahel, František: Husitská revoluce, sv. 1-4, Praha 1993.
- Smutný, Bohumír: Jindřich Kajetán Blümegen – portrét státního úředníka, velkostatkáře a manufakturního podnikatele na tereziánské Moravě, Studie k sociálním dějinám 7, 2001, č. 2, s. 5-14.
- Smutný, Bohumír: K otázkám počátků a změny produkce textilní manufaktury v Letovicích, in: Bronislaw Chocholáč/Jiří Malíř, edd., Pocta Janu Janákovi. K 70. narozeninám jeho přátelů a žáků, Matice Moravská Brno 2002, s. 221-232.
- Smutný, Bohumír: Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754-1757, Sborník prací východočeských archivů, Supplementum 2, Zámorsk, 1998.
- Sommer, Jan: Dílčí poznatky o vzniku a stavebních úpravách zámku ve Veltrusích, Průzkumy památek 9, 2002, č. 1, s. 135-142.
- Sommer, Louise: Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung, sv. I-II, Wien 1920/1925.
- Špecinger, Otakar: Veltrusy – Perla dolního Povltaví, Praha 2003.
- Špecinger, Otakar: Průmyslová výstava ve Veltrusích, SSH 16, 1981, s. 83-96.
- Stanjek, Anne: Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts, Frankfurt /M-New York 2001.
- Stejskalová, Eva: Knihy o anglických zahradách na zámku Kačíně, in: Kamenná kniha. The Stone Book. Sborník k romantickému historismu – novogotice, Sychrov – zámek Sychrov 1997, s. 222-235.
- Stolleis, Michael: Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland, sv. I, München 1988.
- Szabó, Franz Anton: Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780, Cambridge 1994.
- Takáts, Sándor: A magyar és az erdélyi udvari kancelláriáják palotája Bécseben [Palác uherské a sedmihradské nejvyšší dvorské kanceláře ve Vídni], Századok 40, 1906, s. 781-812.
- Tanzer, Gerhard: Spectacle müssen seyn. Freizeit der Wiener im 18. Jahrhundert, Wien 1992.
- Tywniak, Jiří: Ústřední správa choťkovských velkostatků a její archiv, SAP 23, 1973, s. 3-105.

- Udatná, Kateřina: Manové královského hradu Křivoklátu v poděbradské a jagellonské době, České Budějovice 1990.
- Urban, Jan: Lichtenburkové, Praha 2004.
- Urfus, Valentin: Bohumír Daniel Wunschwitz, genealog české šlechty v první polovině 18. století. K psychosociálnímu profilu barokní společnosti, in: Bronislav Chocholáč/Jiří Malíř, edd., Pocta Janu Janákovi. K sedmdesátinám jeho přátel a žáci, Matice Moravská Brno 2002, s. 405-412.
- Urfus, Valentin: Na okraj proticentralistických stanovisek v Čechách po polovině 18. století, PHS 17, 1973, s. 173-192.
- Urfus, Valentin: Rodinný fideikomis v Čechách, SH 18, 1962, s. 193-237.
- Valenta, Aleš: Dějiny rodu Kinských, České Budějovice 2004.
- Velímský, Tomáš: Hrabišici, páni z Rýzmburka, Praha 2002.
- Vlček, Pavel: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 2001.
- Vocelka, Karl: Glanz und Elend der höfischen Welt: Repräsentation und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 2001 (= Österreichische Geschichte, Bd. 1699-1815).
- Vybíral, Zdeněk: Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku. České Budějovice 2005.
- Wallas, Armin, Stande und Staat in Innerösterreich im 18. Jahrhundert: Die Auseinandersetzung um die Gerichts- und Verwaltungsorganisation zwischen den Kärntner Landständen und der zentralistischen Reformpolitik Wiens, Klagenfurt 1987.
- Walter, Friedrich: Der letzte große Versuch einer Verwaltungsreform unter Maria Theresia (1764/65), MIÖG, 47, s. 427-467.
- Walter, Friedrich: Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung zur Zeit Maria Theresias, Wien 1938.
- Waniek, Ernestine: Die Wiener Beamtenwohnung zur Zeit Maria Theresias. Ein Beitrag zur Geschichte des ausgehenden Hofquartiersystems, Diss. Wien 1931.
- Wiesner, Adolph: Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformazion bis auf die Gegenwart, Stuttgart 1847.
- Wolf, Adam: Graf Carl Chotek, geheimer Rath und Oberstburggraf von Böhmen (1783-1809). Ein Lebensbild, Praha 1869.
- Wolf, Adam: Graf Rudolf Chotek, k. k. österr. Staats- und Konferenzminister, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse IX, 1852, s. 434-460.

- Wurzbach, Constantin Ritter von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreichs, 1750-1850, 60 sv., Wien 1856-1891.
- Zahradník, Pavel: O vzniku zámku ve Veltrusích. Průzkumy památek 8, 2001, č. 2, s. 85-96.
- Zedler, Johann Heinrich: Großes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste, sv. 1-32, Breslau/Halle/Leipzig 1732-1754.
- Žolger, Ivan: Der Hofstaat des Hauses Österreich, Wien, Leipzig 1917 (= Wiener Staatswissenschaftliche Studien. 14.).
- Zuber, Rudolf: Osudy moravské církve v 18. století, 1695-1777, Praha 1987.
- Županič, Jan/Fiala, Michael: Nobilitační listiny pro obránce Pražských měst r. 1648, Praha 2001.